

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Издание Таджикского государственного педагогического
университета имени Садриддина Айни

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Aini

№ 1 (90)

Душанбе – 2021

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияҳои илмӣ неибари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: *Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода* – доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Мирзораҳимов Ақобир Каримович* – доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба корҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: **Одинаев А.Н.**

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Қосимов О. А.- доктори илмҳои филологӣ, профессор
Пирумшоев Ҳ. П.- доктори илмҳои таърих, профессор
Салимӣ Н. Ю. - доктори илмҳои филологӣ, академик
Солеҳов Ш. А.- доктори илмҳои филологӣ, профессор
Худойдодов А. О.- доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҷаматов С. С. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Убайдуллоев Н. К.- доктори илмҳои таърих, профессор
Саидов. А. С.- доктори илмҳои таърих, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Главный редактор: *Гаффори Нуъмондҷон Усмонзоде* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Мирзорахимов Ақобир Каримович* - доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Одинаев А. Н.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Косимов О. Х. - доктор филологических наук, профессор

Салими Н. Ю. - доктор филологических наук, академик

Солехов Ш. А. - доктор филологических наук, профессор

Худойдодов А. О. - доктор филологических наук, профессор

Джаматов С.С. - доктор филологических наук, профессор

Убайдуллоев Н. К. - доктор исторических наук, профессор

Пирумшоев Х. П. - доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ

Саидов А. С. - доктор исторических наук, профессор

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:

vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda - doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Mirzorahimov Akobir Karimovich - doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Odinaev A. N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Jomatov S. S. - doctor of philological Sciences, Professor

Khudoyadodov A.O.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Qosimov O. H.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Salimi N. U. - Doctor of Philology Sciences , academic

Solehov Sh. A. - Doctor of Philology Sciences, Professor

Pirumshoyev H. P. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT

Ubaydulloev N.K. - Doctor of Historical Sciences, Professor

Saidov A. S - - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИЧА /СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Баротзода Ф.К.

Динамика развития таджикской антропонимии 8

Турсунов Ф.М., Сафарзода Р.А.

Вижагиҳои тарҷумаи калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ба забони англисӣ 12

Муҳиддинова Т.Х.

Лексика погребальных и траурных обрядов в таджикском и английском языках..... 16

Валиева З.А.

Анализ словообразования лексем в рамках концепта «гостеприимство»
в таджикском языке 20

Намозова Ш.Х.

Забон ва услуби бадеӣ дар повести «Падар Горио» - и Балзак 25

Асламов И.А.

Некоторые особенностей ЛСП «хӯрок» (*еда, food*) как предмета лингвистических и
культурологических исследований 32

Шодиев Дж.С.

Пословицы и поговорки в определении японских ученых 35

Нодирова С.С.

Лексико-семантический анализ наименований первых блюд в английском
и таджикском языках 40

Сафарова Р.Б.

Некоторые особенности выражения меры длины в таджикском и английском языках 43

Нематова С.

Частицы как средство выражения субъективной модальности 48

Махсудинов Р.И.

Грамматическая категория наклонения в таджикском и английском языках 52

Мирзоалиева Ш.Э.

Мавқеи соматизмҳо дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ 54

Раҷабов Ӯ.

Феъл дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 55

Ҷабборов Б.

Маъноӣ ҷумлаҳои бешаҳс ва хусусиятҳои онҳо дар омӯзиши
забони тоҷикӣ дар замони муосир..... 59

Валиев Ҷ.А., Тоирзода А.Р.

Калимасозӣ тариқи пасванди -ак дар асоси маводи ғазалиёти Шамсиддин Шохин..... 62

Гулнораи Н.

Ифодаи категорияи грамматикии шумораи исмҳо дар матни
“Зод-ул-мусофирин”-и Носири Хусрав 65

Зоитова М.

Нақши морфемаи -ӣ дар калимасозӣ (дар асоси маводи “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои
забони адабии тоҷик”-и Садрриддин Айнӣ) 72

Назаров Т.А.

Омӯзиши назариявии роҳҳои ташаккули истилоҳоти илмӣ..... 77

Раҳматуллоев М. С.

Саҳми вожагони иқтибосӣ дар истилоҳоти журналистика дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва
англисӣ 82

Бахтиёрӣ И.З., Садуллоев Д.Д.

Истифодаи феълҳои ёридиҳандаи Will ва Shall дар маъноӣ азму ирода ва фишор 85

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Худойдодов А. Таҳқиқи адабиёти асрҳои ХУІ–ХІХ ва ибтидои асри ХХ: саҳми Холиқ Мирзозода дар шиноخت ва баррасии он.....	89
Элбоев В. Ҷ. Арзишҳои адабии «Мақомоти ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ»-и Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ	93
Ҳамроев Р.З. Амсилаҳои шеърӣ сафеди Гулназар.....	96
Ғоибова Ф.М. Ответ Сайида Ахмад–хана на работу СЭРА уильяма мьюра «жизнь Мухаммада».....	102
Муъминҷонов З., Салимзода О. Бинанда интизори тамошоӣ мувоҳиҷаҳои касбии телевизионист	106
Нурова К.А., Шарифова Г.А. Мавқеи вожаҳои мусиқӣ дар «девон»-и Камол	109
Шарипов Ш.Р. Мизони таъсирпазирии Зухурӣ аз Ҳофиз дар эҷоди ғазал	113
Кувватова С.М. Некоторые проблемы перевода русской поэзии на таджикский язык.....	122
Аминов Ф.Ғ. Алоқаи адабии Мирзо Турсунзода ва Николай Тихонов.....	127
Одилова З.О. Саҳми Шокир Мухтор дар омӯзиши илмии робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ.....	130
Баҳодуров А.М. Маҳорати ҳунарии Сотим Улуғзода дар тарҷумаи романи «Ғурмагас».....	135
Султонова Ш. Распространение персидско-таджикской литературы во франции.....	141
Муҳаммад Қ.С. Вижагиҳои муҳтавоии шеърӣ муносири форсӣ	143
Начибуллоҳ Қ. Робитаи вазн ва мӯҳтаво дар шеър	149
Ғуломҷонон З.М. Творчество Джека Лондона на современном этапе.....	152
Соҳряков Ю.И. Значение Творчества Ф.М. Достоевского для становления миросозерцания О. Уайльда.....	155
Салво Н. Нигоҳи ҳунари ба мусиқии канорӣ (қофия ва радиф) дар шеърӣ Носири Хусрав.....	159
Абдулҳаев З.М. Шахсият ва хислатҳои маърифатии Шарифҷонмахдуми Садри Зиё аз назари С.Айнӣ	163
Норова Г. Тезгӯяк ва чистонҳо дар эҷодиёти А.Дехотӣ.....	170
Қаландарзода Ш.Н. Ташаккули шахсият дар повести «Мунира»-и Юсуф Ақобиров	176
Начибуллоҳи Қ. Тааммуле дар иртиботи шамс Табризи бо Мавлоно Чалолуддин Муҳаммад Балхӣ.....	179
Ғазлаҳмади А. Вожаҳои чанднақши дар забон форсӣ-дарӣ.....	182
Сайидабдулқоҳҳор Ҳ. Баррасии нақши ангеа дар ёдгирӣ.....	189

Сайидазизуллоҳи А. Пайранги додхоҳӣ дар «Шохнома»-и Абулқосим Фирдавӣ	196
---	-----

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Ҳамза К., Сайнаков С. Ашкониён ва талошҳои онҳо дар барҷидани ҳукумати бегонагон дар сарзаминҳои ориёӣ	202
Ҳақназаров А., Ҳусейнов А.Қ. Шарҳи чанд ҳолат аз таърихи неругоҳи барқӣ обии Роғун	206
Рустамова Г.Р., Хоркашев И.С. Саразм – древний и культурный памятник таджикского народа	208
Алимов Б.Х., Ризоев Б.М. Стратегическое партнёрство Республики Таджикистан и Российской Федерации в начале XXI века	215
Исмоилов Ё.Ҳ. Мероси илмӣ - табиатшиносии донишмандони асри XIII (дар мисоли осори Насириддини Тӯсӣ)	222
Аишуров А.М. Центральная Азия и Франция: интенсификация политико-дипломатических отношений ...	225
Алимов К. Роль самарканда в возвышении государства Саманидов	230
Шарифова Ш. Таъсисёбии донишкадаи Сталинобод ва фаъолияти он дар солҳои 30-40-ум	234
Алишер А. Таҳаввулотҳои фарҳангии вилояти Хатлон дар давраи соҳибистиклолии Тоҷикистон	237
Носирова П.Х. Эҳёи Меҳргону Сада дар замони Истиклолият	241
Баротов З.К. Нигоҳе ба ташаккул ва тарақиёти системаи маорифи халқи ҶМШС Тоҷикистон	244
Юсуфбекова З., Шовалиева М.С. Предсвадебная обрядность в структуре жизненного цикла таджиков	247
Шарипов М. Х. Экономическая жизнь населения древнего Саразма	256

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОЙ АНТРОПОНИМИИ

*Баротзода Ф.К.**Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни*

Собственные имена существительные еще с древних времен привлекали внимание ученых и исследователей разных эпох. Классы и отдельные пласты слов, характерные для собственных имен, были разделены как устойчивые единицы. Антропонимика в свою очередь является частью ономастики. Как пишут ученые и исследователи данной части языка, «антропонимика» (с греческого «antropos» – человек, индивид, «onim» – имя, титул) – составная часть ономастики, изучающий имена людей, фамилий, прозвищ и кличек и других особенностей связанные с именами. История развития антропонимки как одной частей ономастики относится к 60-70 годам XX века.

Как известно из научных работ, термин «ономастика» имеет социальный характер и обычно использовался вместо антропонимики. Наконец в настоящее время антропонимика признается как продуктивная часть ономастики и наряду с терминами антропонимики художественные произведения и книжные широко используются, цель которых исследование имен людей использованных в письменных и художественных работ [2, с. 60 – 64.].

В целом история изучения имен собственных охватывает два парадигмы: с одной стороны, как научный очерк антропонимки с ее различными аспектами в ономастике, а с другой – изучение только антропонимии. Язык, в сущности, является продуктом общества, его развитие, усовершенствование или исчезновение связаны с тем же обществом. Каждый язык в процессе своего постоянного развития и постепенно обогащается.

Новые понятия и слова появляются на основе словарного состава и грамматической структуры самого языка и заимствований из других языков. Антропонимия является составной частью языка и проходит через те же процессы, что и лексический фонд языка. Поэтому, ее нельзя представить без языковых закономерностей. Имена людей выражают и отражают изменения в обществе. По мнению известного русского лингвиста З.Г. Исаевой, они отличаются друг от друга по своей мобильностью и изменчивостью. Но это не означает, что имена собственные не имеют системности. Знакомая с несколькими из них, мы сможем определить их соотношенность к отдельным языкам, так как их национальные особенности выражаются в структуре и значении (семантике), звуковой структуре (фонетике) и грамматике [4, с.107].

Исследование антропонимии в тесной связи с социальной сферой является особенностью социолингвистики, которая в свою очередь, является составной частью общего языкознания. С одной стороны антропонимические изменения показывают изменения в структуре общества, с другой – доказывают, что члены общества небезразличны к этим изменениям и используют их в своем лексиконе. В результате информация выражает отношения между обществом, мышлением, сознанием, знанием и языком.

В свою очередь ономастика (номинация) разделяется на другие части и главы, которые рассматривают имен собственных по разным параметрам: топономика – географические названия, этномика – названия этнических групп (этносы), зоонимика – названия и клички животных, космономика – космические названия, гидронимика – названия рек и места связанные с водой, антропонимика – имена людей, урбонимика – названия внутренних частей городов, поселков, фитонимика – названия растений и другие .

Необходимо особо отметить, что группа других ученых-номинатологи (ономатологи) и или ученые и исследователи-лингвисты считают ономастику особой частью лексикологии. В том числе в «Словаре лингвистических терминов» существует такое мнение, которое поддерживается большинством учеными и исследователями: «Ономастика – часть лексикологии, которая изучает имен собственных. В исследованиях номинации (ономастики) термин «онима» с греческого языка означает собственные имена» [8, 544с].

Имя необходимо для коммуникации именно в социальной сфере, потому что оно обеспечивает основу и почву для взаимных действий членов общества. Имя человека и отдельного индивида не может быть безразличным для общества. Поэтому именам придается особое значение.

Как отмечает И.В. Бестужев-Лада, антропонимы развиваются именно потому, что играют особую роль в обществе. Данный сегмент лексики выполняет 4 функции:

1. Отличительную – чтобы люди отличались друг от друга. Данная функция очень важная, вне этой функции существование имен собственных теряет свой смысл.

2. Социальную – эта функция подчеркивает положение человека в обществе и играет ведущую роль в структуре общества.

3. Традиционную – соответствует традициям и индивидуальным вкусам. Эта функция не очень важная, но зависит от субъективных и объективных факторов, которые связаны с современной и исторической антропонимией.

4. Религиозную – данная функция связана с верой людей в сверхъестественные силы сверх силы имен относятся к защите от злых сил и вера в Бога и ангелов, которые не очень важны и относятся к поверьям, но в религиозном обществе понимается как остаточное явление прошлых эпох и времен.

Собственные имена в первую очередь появляются на основе общепринятых слов (апеллятивов), со временем они теряют свою связь с первоисточником и продолжают своё бытование как именной признак.

Так как процесс номинизации (изменение универсальных слов) в виде образа отражаются в именах людей в разнообразных апелляциях в зависимости от характерных черт и особенностей можно определить переходных особенностей антропонимов, поэтому сперва необходимо сравнительное изучение древних традиционных и заимствованных имен, которых принимают под влиянием религиозных убеждений или под влиянием культуры других народов, а также имена с особым местом в обществе, развитие которых зависит от культурного процесса и являются социальными особенностями общества.

Определенную часть древних антропонимов можно определить без особого исследования, так как они не потеряли связь с живой лексикой, а также по значению (по семантике) разные и обычно отражают прямые и косвенные духовные и физические характерные черты носителя имени, условия рождения, социально-экономические условия, представления об окружающем мире, мировоззрение, возрастные особенности. История имен обычно зависит от истории социальной жизни народа. Совершенные законы жизни изменяют мышление и воображение человека и все это отражается в именах.

Археологические труды и исследования доказывают, что имена прошли определенные этапы формирования и развития. По мнению И.В. Бестужева-Лады, имена людей прошли 3 этапа развития: первобытный, феодальный и капиталистический [1, С. 24-33.].

Первобытный этап относится к первобытному обществу. В этот период происходит постепенное преобразование имени – появляются простые прозвища и клички, которые были сложными.

Второй этап был переходным, характерной чертой летописи и времени которого был связан с рабовладельческим строем и феодализмом. Постепенно и один за другим появляется новый поворот в особо трудной системе наречения (номинации) в четырех направлениях: а) формирование фамилий (имя отца), особенно аристократы, б) профессиональных имен, в) широкое распространение в начале имен людей и затем и в фамильных прозвищах.

При переходе в капиталистический строй все процедуры с названиями (номинационные процессы) становятся официальными, прозвища и клички по причине изменения и принадлежности к разным группам в официальном отношении считались неприличными. Поэтому система современных имен - имя и несколько имен с добавлением имени отца и фамилий стала традиционной.

На современном этапе антропонимика как составная часть ономастики считается ее важной частью и занимает особое место. В научной литературе с точки зрения значения термины «антропоним», «антропонимия» и «антропонимика» синонимичны. По мнению В.А. Никонова, антропонимия – это свод имен. Она включает в себе имена, фамилии, псевдонимы и прозвища, уважительные обращения, искусственные имена [7, 224с.].

В «Словаре лингвистических терминов» О.С. Ахмановой антропонимика признается как часть лексикологии, которая исследует собственные имена людей, но исследователь Ж. Марузо считает антропонимику частью ономастики, в которой изучается имена людей. По мнению ученых-исследователей Х. Хусайновой и К. Шукуровой, антропонимика является частью языкознания (лингвистики), которая изучает только имена людей [5, 134с.].

Но считать решенными все проблемы и трудности таджикской антропонимии было бы неправильным, ибо в ней есть много проблем, которые нуждаются в отдельном исследовании, особенно антропонимия регионов.

Язык есть продукт общества, и его развитие, преобразование и даже упадок зависят от общества. Каждый язык в процессе своего функционирования обогащается и совершенствуется. Развитие и преобразование языка, которые имеют прямую связь с развитием экономической, социальной, политической и культурной жизни общества, межнациональными отношениями, в основном происходят в контексте и на базе основании словарного состава и грамматической структуры языка. На фоне исторического развития общества, которое способствует появлению новых предметов и явлений, формируются их соответствующие понятия, и при их именовании появляются новые слова.

Новые слова появляются в языке, как уже отмечалось, на фоне и основании словарного состава и грамматической структуры самого языка, а в некоторых случаях в результате заимствований из других языков. Заимствования из других языков является известным и естественным явлением в любом языке, и для его преимущественно большего усовершенствования открывает больше перспектив.

Собственные имена людей достаточно быстро отражают всякие изменения в обществе. С точки зрения русского исследователя З.Г.Исаевой, они отличаются от других категорий слов по своей изменчивости и мобильности. Но это не означает, что собственные имена людей беспорядочны и неорганизованны, и во время ознакомления с определенным количеством антропонимов несложно определить, к какому языку они принадлежат, так как их национальные особенности проявляются с звуковой, семантической стороны и со стороны их составных частей [4, 107с.].

Чтобы получить детальную информацию о таджикской антропонимии нужно знать процесс появления, формирование развития структуры и частей и основные периоды актуализации личных имен.

Личные имена в первую очередь появляются на основе обычных слов (апеллятивов), со временем они иногда теряют связь с основой, остаются как именные знаки, символы.

Так как процесс омонимизации (перехода обычных слов в имена) отражается в форме личных имен, которые используются в многочисленных апеллятивах, можно отличить наследственные особенности антропонимов от характерных черт и особенностей апеллятивов. В этой связи в первую очередь древние традиционные имена по сравнению с заимствованными именами под влиянием религиозных соображений или под влиянием культуры, заимствованной от других народов, а также имена, чье появление связано с тем или иным процессом культурного и социального развития общества, занимают отдельное положение.

Часть античных имен можно понимать без специального исследования, так как они до сих пор не потеряли связь с живой лексикой и, будучи разными по значению, прямо или косвенно указывают на нравственные, моральные или физические стороны носителя имени, условия рождения, социальное и экономическое положение родителей, представление об окружающем мире, мировоззрение, отличительные особенности детского возраста.

История имен обычно имеет тесную связь с историей социальной жизни народа. Закон развития жизни изменяет интересы и сознание людей, что находит свое живое отражение в антропонимии.

Традиция держать в секрете официальное имя, скрывая его под неофициальным именем, берет начало из глубины истории (когда индоиранские и индоевропейские племена были смешанными) и является результатом древних представлений о связи имени с духом человека. Если имя человека засекретно, то оно защитит носителя имени от злых сил – до сих пор это поверье – одна из особенностей наречения части жителей Бадахшана. Традиция у таджиков нарекать двумя именами в общем отмечена учеными М.С.Андреевым и О.Г.Гафуровым. Вера в сверхсилу имени до такой степени укоренилась в сознании человека, что она в течение веков не только не исчезла, но и продолжала бытывать в новой форме и содержании.

Постепенно по вышесказанным причинам появились фамилии (указание на происхождение), топонимические имена (указание на место рождения и проживания), профессиональные имена (указание на вид деятельности и социальное положение). Как подчеркивает Бестужев-Лада, наряду с упадком первобытного строя данная система претерпел кризис и видоизменилась, хотя в некоторых случаях наблюдается ее остатки на последующих этапах развития до настоящего времени.

Но постепенно происходит новый поворот к усложнению системы номинизации в четырех направлениях: а) формирование фамилий (особенно для аристократии), б) распространение топонимических имен, в) распространение профессиональных имен, г) широкое распространение сперва личных имен, затем прозвищ и родословных кличек.

Антропонимическая информация очень ценна для истории языка. От некоторых мертвых языков до нас дошли письменные памятники с личными именами людей. Есть слова, которые потеряли исходное значение и используются в другом значении, их семантика сохранилась только в именах: Дехканин, в прошлом имел значение помещик, землевладелец, а сейчас понимается в значении человек, который связан с земледелием. *Девона* – безумный (*от дев - худо + она - суффикс*) до настоящего времени распространен в значении «*ноқисулақл*», «*девасаркарда*» – «*дурак*».

Изучение, сбор и анализ с научной точки зрения имен, фамилий, псевдонимов и прозвищ ценны и необходимы не только в области языкознания, а также и для истории, этнографии, культуры. Они являются богатым материалом для истории, этнографии и культуры и отражают многовековую историю и культуру народа, эволюцию политической, социальной, культурной ситуации, философское, религиозное, духовное, моральное, эстетическое мировоззрение, выражают интересы, пожелания, знания, мышление, веру и бесконечную любовь к предкам, к традициям и обычаям народа. Антропонимия может служить как ценный исторический источник в уточнении этнического состава и миграции населения в древние времена. По структуре, виду и количеству антропонимов

можно определить уровень и продолжительность взаимных отношений разноязычных наций и народностей.

В группу исконных таджикских имен обычно входят имена, которые произошли от основ и на базе данного языка. Большинство первоначальных имен берут начало с древнейшего источника таджикского языка, с одного древнего языка из иранской группы языков.

С переходом от феодального строя к капиталистическому данная система так же претерпевает кризис, ибо вес имени не был устойчивым. На данном этапе, когда активизировались миграция и количество населения все более увеличивались, возникла необходимость подтверждения личности, причем в письменном виде. Прозвище ввиду его изменчивости и вариантивности в официальном отношении становится неприемлемым. Поэтому формируется новая современная система наречия, когда даются имена с прибавлением имени отца и фамилии (иногда двойной). Возможно также, что постепенно псевдонимы и прозвища занимали место фамилий, т.е. от неофициальных имен появлялись официальные имена.

Естественно, что каждая нация проходит все эти этапы по-разному в особых формах и стилях. Поэтому наравне с общими этапами детальное изучение и исследование периодов исторического развития определенных народов имеют важное значение. В становлении и развитии номинизации с первого взгляда многие вещи кажутся случайными и непонятными. Это явление касается и таджикской номинизации, потому что в ней встречаются имена, форма и появление которых связаны с животным миром, бытовыми предметами, природой, культурным мировоззрением и восприятием, религиозной верой, с тем или иным (арабский, турецкий и русский) языком. И если границы наблюдений и исследований по сравнению с временными периодами в какой-то мере будут сужены и ограниченными, то и антропонимические явления будут в такой же мере непостоянными и непонятными. Но если мы проникнем в глубину истории, времени и месторасположения, то выясняется, что номинизация – это не свод случайных слов, а особые культурные памятники, она отражает разные этапы материальной и духовной жизни народа и вместе с тем доказывает постоянство и всестороннюю сбалансированность культуры.

Таким образом, ономастика (номинация) считается особой частью и главой языкознания (лингвистики) развивался на основе научных исследований собственных имен и особенно имен людей во второй половине XX века, сегодня уже превратился в одну из ведущих частей и глав мирового языкознания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бестужев-Лада И.В. Исторические тенденции развития антропонимов / И.В. Бестужев-Лада // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. Проблемы антропонимики. – М.: Наука, 1970. — С. 24–33.
2. Гафуров, А.Г. Аристотель аллаха. Из истории антропонимии народов Средней Азии / А.Г.Гафуров // Наука и жизнь. – 1971. – №8. – С. 60–64.
3. Гуламадшоев, Ш.Ш. Шугнанская антропонимика: структура, семантика и источники происхождения: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.19 / Гуламадшоев Шокиршо Шерзодшоевич. – Душанбе, 2017. – 33 с.
4. Исаева, З.Г. Осетинская антропонимия. Личные имена / З.Г. Исаева. – Орджоникидзе: ИР, 1986. – 107с.
5. Марузо, Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М.: Изд-во иностр. лит-ра, 1960. – 134с.
6. Мирзоева, Д.Д. Лингвистические исследования таджикских и русских антропонимов / Д.Д. Мирзоева. – Худжанд, 2005. – 139с.
7. Никонов, В.А. Задачи и методы антропонимики / В.А. Никонов // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. - М.: Наука, 1970. - 224 с.
8. Розенталь, Д.Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М., 1976. – 544с.
9. Хайдаров, Ш. Антропонимия таджиков северо-западной части Ферганской долины (на материале Аштского района) / Ш. Хайдаров. – Душанбе, 1991. – 228 с.

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОЙ АНТРОПОНИМИИ

В настоящей статье рассматриваются динамика развития таджикской антропонимии. Собственные имена существительные еще с древних времен привлекали внимание ученых и исследователей разных эпох. Классы и отдельные пласты слов, характерные для собственных имен, были разделены как устойчивые единицы. Антропонимика в свою очередь является частью ономастики. История развития антропонимки как одной из частей ономастики относится к 60-70 годам XX века. Как известно, из научных работ, термин «ономастика» имеет социальный характер

и обычно использовался вместо антропонимики. Наконец, в настоящее время антропонимика признается как продуктивная часть ономастики и наряду с терминами антропонимики художественные произведения и книжные широко используются, цель которых является исследование имен людей использованных в письменных и художественных работах.

В целом, история изучения имен собственных охватывает два парадигмы: с одной стороны, как научный очерк антропонимики с ее различными аспектами в ономастике, а с другой – изучение только антропонимии. Язык, в сущности, является продуктом общества, его развитие, усовершенствование или исчезновение связаны с тем же обществом. Каждый язык в процессе своего постоянного развития и постепенно обогащается.

Ключевые слова: развития, антропонимика, характер, время, слов, история, прозвищ, человек, процесс, язык, имя, общество.

DYNAMICS OF THE TAJIK DEVELOPMENT OF ANTHROPNOMY

This article deals the dynamics of the Tajik development of anthroponymy. Since ancient times, proper nouns have attracted the attention of scientists and researchers from different eras. Classes and separate layers of words, characteristic of proper names, were divided into stable units. Anthroponymy, in turn, is a part of onomastics. The history of the development of anthroponymics as one part of onomastics dates back to the 60-70s of the 20th century. As, it is known from scientific works, the term "onomastics" has a social character and usually was used instead of anthroponymy. Finally, at present, anthroponymy is recognized as a productive part of onomastics and, along with the terms anthroponymy, works of art and book are widely used, the purpose of which is to study of the names of people in written and artistic works.

In general, the history of the study of proper names encompasses two paradigms: on the one hand, as a scientific outline of anthroponomy with its various aspects in onomastics, and on the other, the study of only anthroponomy. Language, in essence, is a product of society, its development, improvement or disappearance are associated with the same society. Each language is in the process of its constant development and is gradually enriched.

Keywords: development, anthroponymy, character, time, words, history, nicknames, person, process, language, name, society.

Сведения об авторе: Баротзода Файзиддин Камолиддин – кандидат филологических наук, доцент Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айни, Tel: (+992) 93-455-50-66.

About the author: Barotzoda Faiziddin Kamoliddin, Ph. D. in Philology, Associate Professor, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy, Tel: (+992) 93-455-50-66.

УДК: 491.550: 42

ВИЖАГИҲОИ ТАРҶУМАИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ БА ЗАБОНИ АНГЛИСИ

Турсунов Ф.М., Сафарзода Р.А.

Донишқадаи давлатии забонҳои тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимӣ ба ҳисоб меравад, ки аз воҳидҳои луғавии сода (содан рехта), сохта, мураккаб (мураккаби пайваст ва тобъ) ва таркибӣ ғанӣ мебошад. Калимаҳои мураккаб яке аз гурӯҳҳои воҳидҳои луғавии ҳар як забонро ташкил медиҳанд. Забони тоҷикӣ низ аз ин лиҳоз истисно нест. Захираи луғавии забони тоҷикӣ аз калимаҳои мураккаб ғанӣ аст. Қайд кардан ҷои аст, ки забони тоҷикӣ забони “мураккаб” ба шумор меравад, зеро забони мо қобилияти васеи мураккабсозии калимаҳоро дорад. Дар ин бобат С. Ғаниева чунин қайд мекунад, ки «таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаҳои мураккаб чунон васеъ фаро гирифтаанд, ки бебаҳо забонамонро забони калимаҳои мураккаб гуфтан ҷои аст: аз нисф зиёди калимаҳои «Фарҳанги забони тоҷикӣ»-ро калимаҳои бо ин навъи пурмаҳсули калимасозӣ сохташуда ташкил медиҳанд» [1, с.118]. Сохти забони мо бисёр мураккаб ва печ дар печ мебошад. Нутқи мо ба ҷузъҳо – ҷумла, калимаҳо ва элементҳои аз ин ҳам майдатарини овозҳо, ки фикр ва мафҳумҳоро ифода мекунанд, ҷудо мешаванд [4, с.3].

Роҷеъ ба воситаи мураккабсозии калима дар забони тоҷикӣ забоншиносони ватаниву хориҷӣ, аз қабили Т. Зехнӣ, М. Шакурӣ, Ш. Бобомуродов, Ш. Рустамов, С. Ҳошимов, С. Ғаниева, С.Ф. Низомова, Т.А. Чавчавадзе, Л.С. Пейсиков ва дигарон мақолаҳои диссертатсияҳо ва монографияҳои илмӣ таълиф кардаанд.

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур муайян намудани баъзе аз вижагиҳои тарҷумаи калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ба забони англисӣ мебошад.

Захираи луғавии забонамон вобаста ба пешрафту таракқиёти ҷамъият ва илму техника бо калимаҳои мураккаби нав ҳамарӯза ғанӣ мегардад, ки ин хусусият барои рушди минбаъдаи он мусоидат мекунад. Аз таркиби луғавии забон аён аст, ки бо роҳи мураккабсозии калима миқдори зиёди калимаҳо ба миён омадаанд ва чун моли тайёри забон қорбаст мешаванд [9, с.122]. Калимасозии вожаҳои мураккаб яке аз воситаҳои маъмултарин ва серистеъмолтарини усули калимасозии забони муосири тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Дар забони тоҷикӣ воҳидҳои мураккаби луғавӣ бороҳу воситаҳои гуногуни грамматикиву сохторӣ, услубӣ, маъноӣ ва ғайраҳо сохта мешаванд. Мисол: *пахтакор*, *Шаҳринав*, *ҷойхона*, *давон-давон*, *панҷшоха* ва *дигарҳо* [4, с.10]. Онҳо барои муъҷазу ифоданок ифшо кардани фикр мавриди истеъмол қарор мегиранд. Яке аз хусусиятҳои калимаҳои мураккаб маъноӣ яклухтро ифода кардани онҳо мебошад. Дар натиҷаи пайваст шудани калимаҳои мустакилмаъно калимаи мураккаби дорои маъноӣ нав ба амал меояд, ки маъноӣ ҳосилшуда аз маъноӣ ҷузъҳои калимаи мураккаб фарқ мекунад. Вожаҳои мураккабро соҳибзабонон, пеш аз ҳама, адибон ба вучуд меоранд, ки бо маҳорати баланди эҷодӣ ва хушсалиқагӣ дар асарҳои худ барои тасвир намудани нақши қаҳрамонҳо, оламиҳастӣ, ҳолату ҳодисаҳо ва рангину пурэҷоз баён кардани фикри худ мавриди истифода қарор медиҳанд. Нависандагони мо низ дар асарҳои бадеии худ аз вожаҳои мураккаб васеъ истифода бурдаанд. Аз ин лиҳоз, барои таҳлил мисолҳо аз асарҳои бадеии нависандагони тоҷик, ки ба забони англисӣ тарҷума шудаанд, оварда мешаванд.

Мураккабсозии калима дар забони тоҷикӣ маъсалаҳои баҳсгалаби худро дорад. Бо вучуди шево, раво ва ғанӣ будани забони тоҷикӣ, баъзе аз сохтори калимаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳо ба назар мерасанд, ки забонҳои арабӣ ва русӣ дар сохтор, шаклсозӣ ва ҳатто ба маъноӣ онҳо таъсир расонидаанд, ки онҳоро аз хусусияти аслии каме дур кардаанд. Воситаҳои калимасозие мавҷуданд, ки ба ғанишавии захираи луғавии забон мусоидат менамояд ва аз ҷониби соҳибзабонон ба таври фаровон истифода мегарданд. Ҳамзамон, ҳодисаҳои калимасозие ба мушоҳида мерасанд, ки аз нигоҳи татбиқ ва истифодаи забон чандон муносиб набуда, хусни баёнро коста мегардонад. Забоншиноси маъруф ва олими барҷаста М. Шакурӣ ба баъзе гурӯҳҳои онҳо ишора намуданд, ки ёдоварии онҳо дар ин маврид мувофиқи мақсад мебошад.

Масалан, калимаҳои мураккаби *худтанқидкунӣ*, *худмуайянкунӣ*, *ҷустуҷӯкунӣ*, *харидкунӣ* ва *гайра*.

Оид ба ин гуна сохтори калимасозӣ М.Шакурӣ қайд мекунад, ки «...агар дар ибораи феълӣ феъл аз ду калима иборат бошад, дар вақти калимасозӣ як калимаи ин феълро партофта лозим будааст. Аз ҳамин сабаб аз ибораи *худ дӯст доштан* калимаи *худдӯстӣ* сохтаанд, яъне «доштан»-ро партофтаанд;... яъне «додан» соқит шудааст ва ҳоказо» [10, с.125-126]. Аз ин бармеояд, ки сохти калимасозии забони тоҷикӣ дар якҷоягӣ се феълро паиҳам қабул намекунад, чунки «қоидаи аслии ин навъи калимасозӣ ҳамин аст. Аз ин қоида маълум мегардад, ки аз ибораи «худ дӯст доштан» калимаи *худдӯстдорӣ* сохтан нодуруст аст. Барои ин ки калима шакли дуруст гирад, асоси феъл (яъне «дор») -ро партофта даркор аст. Ба ҳамин тарик, агар аз ибораҳои боло калимаҳои *худкоркунӣ*, *худбаҳодихӣ* *худогоҳиавӣ*, *худширинкунӣ* ва ғайра созем, қоидаи калимасозӣ вайрон мешавад» [10, с.125].

Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ забонҳои мураккаб ба ҳисоб мераванд. Онҳо байни ҳам робитаи зич доранд ва аз рӯйи хусусиятҳои грамматикӣ, сохторӣ, услубӣ ва дигар унсурҳо фарқ мекунанд. Бинобар ин, миёни воҳидҳои мураккаби луғавии забонҳои мавриди назар аз нигоҳи тарҷума ва маъно монандӣ ва фарқиятҳо ба назар мерасанд.

Калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ дар рафти тарҷума ба забони англисӣ бо чанд роҳ ифода мегарданд. Мисол, як қатор калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ҳангоми тарҷума аз лиҳози сохтор мураккаб боқӣ монда, аз рӯйи маъно низ як мафҳумро ифода мекунанд:

1. ... *дари мактабро аз дарун занҷир карда, ба зулфинаш ҷӯб гузарони дабуданд, ки даромад-баромад кардани мисли ман бачаи шаишсола мумкин набуд...* (6, с.11). –... *the door to the school was barred on the inside with a wooden beam that a six-year-old like myself could not have budged* (11, p. 227).

Дар ҷумлаи забони тоҷикӣ калимаи мураккаби *шаишсола* ба забони англисӣ низ аз рӯйи сохтор дар шакли мураккаб интиқол ёфта, аз рӯйи маъно ҳам як мафҳумро ифода мекунад.

2. *Халифа ҷашмони гиряолудӣ худашро бо остинашпок карда, лангон-лангон ба ҷояш рафта нишаст* (6, с.20). – *Khalifa wiped his tear-filled eyes on his sleeve, limped over to his place, and sat down* (11, p. 231).

Дар ин мисол калимаи мураккаби *гиряолуд* ба забони англисӣ бо калимаи мураккаби *tear-filled* ифода ёфтааст. Калимаи *гиряолуд* аз ду калимаи сода *гиря* ва *олуда* сохта шудааст, ки бо муодили забони англисӣ ҳаммаъно буда, ҷузъи аввали гунаи англисии он низ дар алоҳидагӣ ҳамон маъноро доро аст ва ҷузъи дуюм аз лиҳози маъно каме фарқ дорад:

гиря+олуд → *stained*

↓

tear+filled → *пуришуда*

Аммо бо вучуди ин хусусият маънои калима аз забони асл ба забони тарчума бетағйир боқӣ мондааст.

3. *Чӯбзан аз задан бозистод. Аммо фаллоқдорон Ҳанӯз ҳам халифаро сар намедоданд* (6, с. 18). – *The beating stopped, but the falloq-holders did not release Khalifa's feet* (11, p. 230).

Дар мисоли мазкур гунаи забони англисӣ бо дар бар гирифтани калимаи тоҷикӣ дар ҷузъи аввал сохта шудааст ва ҷузъи дуюми он аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ дар алоҳидагӣ айнан ҳамон тарҷумаро дорад. Калимаҳои мураккаби *фаллоқдорон* ва *the falloq-holders* аз лиҳози сохтор, грамматика ва маъно (тарчума) хусусияти умумиро ифода мекунад:

Фаллоқ+дор+он

↓ ↓
the falloq-holder+s

Инчунин калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ҳангоми тарчума бо чанд калима шарҳ меёбанд ва ё сарфи назар мешаванд. Мисол:

Ҳамаи бачагони ҷӯбхӯрда кисаҳояшонро кофтанд, аз кисаи як-дуи онҳо намаки кӯфтаи ба латта баста баромад (6, с. 18). – *The boys who had been beaten looked through their pockets, and one or two of them found some salt wrapped in cloth* (11, p. 230).

Дар ин ҷумла калимаи мураккаби *ҷӯбхӯрда* ҳангоми тарчума ба забони англисӣ тавассути замони мутлақи гузашта дар тарзи мафъули феъл (*The Past Perfect Passive Tense*) ифода шудааст.

Ҳаёли ширини ин гуна хар доитан ҳамаи душворихои мактабро ба ман осон кард, ман аз гарданишаҳии худ фурумадам, валекин боз аз падарам як чиз рӯёндани шуда гуфтам:... (6, с.23). – *Such fantasies dispelled all my nightmares of school, and I gave into my father, though I decided to press my luck just a little:...* (11, p. 233).

Дар ин мисол калимаи мураккаби *гарданишаҳӣ* дар тарчума сарфи назар шуда, танҳо бо ифода кардани бартараф шудани мушкилиҳои қаҳрамони асар он ҳолат тасвир шудааст.

Мактабдор боз ба пулчамъкунии худ даромад... (6, с. 26). – *The teacher went on collecting the money* (11, p. 234).

Дар мисоли боло калимаи мураккаби *пулчамъкунӣ*, ки аз се ҷузъ иборат аст (*пул+чамъ+кунӣ*), ба забони англисӣ бо ибораи *collecting the money* ифода ёфтааст.

Яке аз роҳҳои тарчума шудани калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ба забони англисӣ аз сохти мураккаб ба сохти сода тарчума шудани калимаҳои мураккаб мебошад, ки онҳоро бо мисолҳо таҳлил менамоем. Миосл:

1. *Давон-давои боз ба мактаб омадам* (6,с. 25). – *I ran all the way back to school* (11, p. 234).

2. *Мактабдор Ҳанӯз дар мактаб буд, бачагон ҳам акнун ягон-ягон баргаишта меомаданд* (6, с. 27). – *The teacher was already there, and the boys began filing in* (11, p. 235).

Дар ин ҷумла калимаҳои мураккаби *давои-давои* ва *ягон-ягон*, ки дар забони тоҷикӣ бо роҳи такрорёбии калима сохта шудаанд, ба забони англисӣ танҳо бо як калимаи содаи *ran* ва *filing* (инҷо давомнокӣ нишон дода шудааст) ифодаёфтаанд.

3. *... ман он сарро бардоишта, дӯстдорикунон хеле тамошо карда будам* (6, с. 30). – *... I picked up the head and looked at it fondly* (11, p.236).

Дар мисоли мазкур калимаи мураккаби *дӯстдорикунон* дар забони англисӣ бо як калимаи содаи *fondly* ифода ёфтааст, ки маънои худро гум накардааст.

Барои таҳлили мисолҳо аз асарҳои бадеӣ метавон гуфт, ки новобаста ба гуногун будани роҳҳои тарчума, калимаҳои мураккаби забони тоҷикӣ ҳангоми тарчума ба забони англисӣ маънои худро гум накардаанд ва тарҷумон тавонистааст, ки дар доираи меъёрҳои тарчума дар қори худ комёб гардад.

Ҳамин тариқ метавон хулоса кард, ки шаклан тағйир ёфтани калимаҳои мураккаб дар раванди тарчума ё дар ҳолатҳои ҷудоғона сарфи назар шудани онҳо аз ҷониби тарҷумон ҳилофи қоидаҳои тарчума намебошад, зеро калимаҳои мураккаб ҳамчун воситаи ифода ҷиҳати шаклии матнро ташкил намуда, маънову муҳтавои онҳо метавонанд бо роҳҳои дигар низ ифода гарданд. Яъне сухан дар бораи тарҷумаи «шакл» нарафта, балки интиқоли мазмун муҳимтар аст. Ҳамчунин маънои калимаҳои мураккаби сарфи назаршуда метавонад аз рӯйи хусусияти матн ё худ контекст равшан гардад.

АДАБИЁТ

1. Ғаниева С. Оид ба маҷозияти калимаҳои мураккаб / С. Ғаниева // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик (маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, 1990. – С. 118-122.

2. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе.: “ЭР-граф”, 2017. – 1016 с.

3. Мешков, О.Д. Словарь-справочник сложных слов типа «существительное + причастие II» (английский язык) / О.Д. Мешков, изд-во Наука., М.: 1970 - с.68.

4. Ниёзмӯхаммадов Б. Морфологияи забони тоҷикӣ. / Б. Ниёзмӯхаммадов, Б. Лутфулло. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, шӯъбаи таълим-педагогӣ, 1941 – 69 с.

5. Русско-таджикский словарь: Свыше 72 000 слов / С.Д. Арзуманов, Х.А. Ахрори, М. Бегбуди и др.; Под ред. М.С. Асимова. – М.: Рус. яз., 1985. – 1280 с.
6. Садриддин А. Мактаби кӯҳна. Повест / А. Садриддин. – Душанбе: ТЧБ “Истиқбол”, 2010. – 56 с.
7. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. 1 ҷилд. / Зери таҳрири: С. Назарзода, Сангинов А. ва диг.– Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010.- 997 с.
8. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. 2 ҷилд. / Зери таҳрири: С. Назарзода, Сангинов А. ва диг. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010.- 1096 с.
9. Ҳошимов С. Калимаҳои мураккаби тобӣ дар «Дастур-ул-мулук» / С. Ҳошимов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик (мачмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, 1990. – С. 122-131.
10. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад (нашри сеум) / – М. Шукуров. – Душанбе: «Ирфон», 2005. – 400 с.
11. Sadriddin A. The Village School. Narrative / Sadriddin Aini. – Dushanbe: TJB “Istiqbol”, 2010. – 276 p.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СЛОЖНЫХ СЛОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

В статье представлена информация о некоторых особенностях перевода сложных слов таджикского на английский язык. При анализе сложных слов выявляются некоторые особенности словосложения в таджикском языке. В статье анализируется перевод сложных слов посредством таблиц.

В этой статье представлены и проанализированы примеры из художественной литературы таджикского языка, которые переведены на английский язык. В процессе анализа перевода сложных слов с таджикского на английский стало понятно, что они могут оставаться неизменными по структуре или кардинально меняться в процессе перевода. Например, сложное слово фаллоқдорон, состоящий из трех компонентов, первый компонент которого является реалия, второй компонент – простое слово, а третий компонент – окончание множественного числа, первый и третий компоненты остаются неизменными в процессе перевода. Поскольку первый компонент упомянутого сложного слова является реалией, он остается неизменным. То есть слово фаллоқдорон переводится на английский язык как the falloq-holders.

Также некоторые сложные слова таджикского языка могут растворяться при переводе на английский. Бывают также случаи, когда сложное слово таджикского языка переводится на английский язык простым словом. В статье эта особенность наблюдается при переводе некоторых сложных слов, построенных путем повторения слов.

В статье также представлена информация о нескольких сложных «искусственных» единицах таджикского языка с конкретными примерами.

Ключевые слова: сложное слово, словосложение, перевод, лексический фонд, семантика, структура, анализ, компонент, таджикский язык, английский язык.

FEATURES OF TRANSLATION OF COMPOUND WORDS OF THE TAJIKI LANGUAGE INTO ENGLISH

The article deals with information on some of the features of the translation of compound words from Tajiki into English language. When analyzing compound words, some features of the compounding in the Tajik language are revealed. The article analyzes the translation of compound words through diagrams.

In this article examples are given and analyzed from Tajiki fictions that have been translated into English. In the process of analyzing the translation of compound words from Tajiki language into English, it became clear that they can remain unchanged in structure or completely change during the translation process. For example, the compound word фаллоқдорон, which consists of three components, the first component of which is realia, the second component is a simple word, and the third component is the plural ending. The first and third components remain unchanged in the translation process. Since the first component of the mentioned compound word is a realia, it remains unchanged. That is, the word фаллоқдорон is translated into English as the falloq-holders.

Also, some compound words of the Tajiki language can dissolve during the translation into English. There are also cases when a compound word of the Tajiki language is translated into English by a simple word. In the article, this feature is observed when translating some compound words built by repeating words.

The article also provides information on several "artificial" compound units of the Tajiki language with specific examples.

Keywords: compound word, word composition, translation, lexical fund, semantic, structure, analysis, component, Tajiki language, English language.

Сведения об авторах

Турсунов Файзджон Мелибоевич – доктор филологических наук, профессор кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Ф.Мухаммадиева, 17/6; электронная почта: fayzbakhsh@rambler.ru Тел.: (+992) 2325003; 935772037;

Сафарзода Рухангези Акбар – преподаватель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени С. Улугзода. Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Электронная почта: ruhangezakbar@mail.ru Тел: (+992) 987483253

About the authors

Tursunov Fayozjon Meliboevich – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Comparative Linguistics and Translation Theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. address: 734019, 17/6-Muhammadiev Street, Dushanbe City; email: fayzbakhsh@rambler.ru Phone: (+992) 2325003; 935772037;

Safarzoda Rukhangezi Akbar – the teacher of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory, Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6, st. Muhammadiev, Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan. E-mail: ruhangezakbar@mail.ru Phone: (+992) 987483253.

ЛЕКСИКА ПОГРЕБАЛЬНЫХ И ТРАУРНЫХ ОБРЯДОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Мухиддинова Т.Х.

Таджикский национальный университет

По традиционному обычаю таджиков, в тот момент, когда душа покидает тело, они читают суры из Корана. После того как душа покидает тело, они закрывают ей глаза и перевязывают **манах** – челюсть белой тканью. Затем дом покойного приводят в порядок, и быстро оповещают родственников, друзей и односельчан о смерти покойного и приглашают их на погребальный обряд

Лексика погребальных и траурных обрядов в таджикском и английском языках классифицируется следующим образом:

1. Лексика обмывания и одевания тела, кафан – саван

Лексика обмывания и одевания тела, саван состоит из следующих лексем: **мурдашуй (покшӯ)** – *the deceased swiller* – обмыватель покойника; **зикр** – *zeal* – радение; **карбос** – *cotton cloth* – домотканой хлопчатобумажной ткани; **чодири рӯ** – *yashmak* – чадра, паранджа (в традиционном мусульманском быту – женское покрывало, закрывающее всё туловище и лицо, которое, по предписанию шариата, обязаны носить женщины-мусульманки, оставляя открытыми только глаза); **курта** – *jacket* – рубашка, **дока** – белая кисея; **суф** – *cloth* – белая гладкая материя; **тахтаи мурдашуй** – *special bench* – специальная скамейка и т.д. [Андреев, 1956: 287].

Для обмывания покойного вызывают **мурдашуй (покшӯ)** – *the deceased swiller* – обмыватель покойника. Вокруг тела покойника устраивают своего рода **зикр** – *zeal* – радение. [Андреев, 1956, 287].

Обычно шют **кафан** – *graveclothes* – саван и обмывают покойника одни и те же лица, причем умершего обслуживают мужчины, а умершую – женщины. Саван шьют из **карбос** – *cotton cloth* – домотканой хлопчатобумажной ткани, обязательно из совершенно новой материи, не бывшей в употреблении.

Саван для мужчин состоит из двух частей: 1) **чодири рӯ** – *shroud* – большого полотнища материи, заходящего за голову и ступни покойника, в которое – заворачивают труп; 2) **курта** – *jacket* – рубашка – сшитого полотнища материи, длиной до колен, с отверстиями для головы и рук. Женщинам **синабанд** – повязка на грудь в виде сложенного с угла на угол платка, который завязывался углом кверху. Лицо тоже закрывают платком, сложенным с угла на угол, называемым **лачак**. Таджики шьют саван из **дока** – белая кисея, **суф** – белая гладкая материя, **карбос** (тадж.), саван шьётся нитками, выдернутыми из той же материи.

Для обмывания употребляется специальная скамейка, так называемая **тахтаи мурдашуй**. Хранится она в мечети и берут её оттуда по мере надобности. Весь процесс сопровождается молитвой: *Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим ва биллоҳ ва ало мелата расул оллоҳ (два раза).* – Во имя аллаха, милостивого, милосердного, общины посланника божьего.

2. Лексика положение тела на погребальные носилки.

В лексику положение тела на погребальные носилки входят следующие слова **тобут** – специальные погребальные носилки – *coffin* – гроб; **кабристон** (тадж.), **гӯристон** – *grave* – могила;

масчид – *mosque* – мечеть; **чаноза** – *джаноза*, **хазориспанд** – *guc* – *рута*, *гармала*; **дуо**, **фоти́ха** – *prayer* – молитва.

Одетый в саван труп кладут на **тобут** – *специальные погребальные носилки*. Вместе с тем несколько человек отправляются на кладбище тадж. **қабристон**, **гӯристон** – *могила* для подготовки могилы. Глубина могилы должна быть (согласно шариату) для мужчин до уровня пояса, а для женщин до уровня груди [Андреев, 1956, 287].

Затем покойного кладут в **тобут** – *гроб* и несут в **масчид** – *мечеть* для совершения обряда **чаноза** – *джаноза*. Перед тем как вынести гроб из дома, гроб с телом дымят сухой гармалой (трава известная как «**хазориспанд**» – *рута*, *гармала* – др. пер. *spanta>spand>ispand//sipand* – *священный*).

Участие женщин на обряде **джаноза** запрещено. Они выходят за гробом и плачут до скрытия мужчин с гробом из вида.

В джанозе принимают участие только мужчины, совершившие **тахорат** (*тадж.*) – *ритуальное омовение*.

Обряд **чаноза** – *джаноза* совершается халифом. Во время церемонии все молчат. После церемонии родственники и близкие поднимают гроб, идут на кладбище и опускают тело в землю. Если день погребения умершего совпадает с пятницей, то он считается счастливым человеком, так как умерший в этот благословенный день может встретиться с Аллахом и удостоиться чести увидеть его. Среда считается несчастливым днем для погребения, так как, по их поверью, мир был создан именно в этот день. Над могилой читаются суры из Корана **дуо** – *фоти́ха*.

Затем в течение сорока дней читается **хатми Куръон** (*тадж.*) – *Коран* за упокой души умершего. Позже, в мусульманские праздники Рамадан и Ид аль-Фитр, родственники умершего посещают его могилу, приводят его в порядок и читают молитвы. Обычно в дни праздника в каждом доме режут барана и подают **дастархон** – *дастархан* с угощениями, читают молитвы за упокой душ умерших.

Таким образом, можно сделать вывод, что погребальные и траурные элементы обряда идентичны обрядам мусульман, в частности таджиков, за исключением некоторых отличий, являются одинаковыми и состоят из таджикских и арабских слов: **бемор** (*тадж.*) – *больной*; **масчид** (*ар.*) – *мечеть*; **мазор** (*ар.*) – *мазар* (*сверщенное место*); **васият** (*ар.*) – *завещание*; **дуо** (*тадж.*) – *молитва*; **ибодат** (*ар.*) – *поклонение*; **тахорат** (*ар.*) – *омовение*; **қабр** (*ар.*) – *могила*; **ар. тадж. қабристон** (*ар.*)(*тадж.*) – *кладбище*; **лахад** (*тадж.*) – *ниша в могиле*; **гӯристон** (*тадж.*) – *кладбище*; **тобут** (*ар.*) – *гроб*; **кафан** (*ар.*) – *саван*; **майит** (*ар.*), **мурда**, **часад** (*тадж.*) – *покойник*, **чаноза** (*ар.*) – *обряд погребения* [Андреев, 1956, 288].

Анализ языкового материала с лексико-семантической точки зрения, большинство из них относятся к арабскому языку, относительно ограниченное число – к персидско-таджикскому.

Таким образом, следует сказать, что содержание, процессы погребения и траура, а также термины указывают на расовую и культурную общность таджиков с другими этническими группами таджиков.

3. Лексика и погребальных и траурных обрядов в английском языке.

Англичане провожают своих близких в последний путь так же сдержанно и элегантно, как соблюдают другие традиции.

В Англии, начиная с XVII века наряду с традиционным погребением в землю широкое распространение получила **кремация** – **cremation** (*сожжение тела усопшего; посмертная участь человека не зависит от способа погребения, однако к кремации православная церковь относится отрицательно, позволяя лишь в силу вынужденных обстоятельств: отсутствия средств на погребение, мест на кладбище; при этом все погребальные молитвы и отпевание совершаются без изменений; перед сожжением тела из гроба следует вынуть икону или распятие*).

Так как территорий под **graveyard** – *кладбище* недостаточно, **body** – *тела* сжигают, **ashes** – *прах* развеивают по ветру или хранят в **columbarium** – *колумбарии*. На немногочисленных кладбищах места под **burial** – *захоронение* довольно дорогие. Кроме того, ежегодно нужно оплачивать поддержание участка.

После смерти ритуальные агенты сразу забирают тело в **морг** – *morgue*, где его бальзамируют – **to embalm**), гримируют, одевают – **to revet** родственникам сообщают, когда прийти на прощание в **часовню** (*в православии маленькая церковь для отдельных частных служб; в отличие от храма часовня не рассчитана на совершение литургии и потому не имеет алтаря*); при крематории или **cemetery** – *кладбище* [Abbey LingvoX3ME].

На прощании **priest** – *священник* (лицо, состоящее при храме и совершающее, по силе данной ему благодати священства, все таинства, кроме таинства священства, в храме (литургия и др. общественные богослужения) и вне храма (по домам прихожан, на полях и водных вместилищах) везде, где требуется богослужебная молитва) читает проповедь, рассказывает о покойном, зачитывает его последнюю волю и **некролог** – **obituary**. Присутствующие одеваются в **black** *черное*: мужчины в **formal suit** – *строгий костюм*, женщины в закрытое платье.

После похорон устраивают *трапезу* – **dining table with meal** (стол с пищей). Скорее это просто обед или ужин, где гости общаются, делятся новым в жизни. Трапеза проходит в заранее заказанном **restaurant** – *ресторане* либо в доме семьи умершего. К столу подают легкие **beverage** – *напитки*. Англичане провожают своих близких в последний путь так же **moderate** – *сдержанно* и элегантно, как соблюдают другие **tradition** – *традиции* [Abbey LingvoX3ME].

Когда в семье происходит **uncheerful** – *печальное* событие, родственники не устраивают похорон. Они должны будут уведомить своих близких и **mentally** – *мысленно* подготовить себя к расставанию. Все организационные **aspect** – *аспекты* берут на себя **funeral agency** – *похоронные агентства*, хотя это отнюдь не дешево, даже по британским стандартам. В среднем похороны в Англии стоят от 1800 до 4000 фунтов стерлингов (почти 6000 долларов) [Электронный ресурс].

После похорон подают **dinner** – *обед*, где гости общаются, делятся новыми событиями в жизни. *Блюда* – **dish** подаются в заранее заказанном ресторане или в доме семьи покойного. За столом можно заказать легкие закуски и напитки [Abbey LingvoX3ME].

А те, в свою очередь, стараются никого не ставить в неловкое положение. Если эмоции переполняют, англичанин вежливо просит прощения, выходит из-за стола и только наедине дает им волю.

Таким образом, в английском языке, в лексику и погребальных и траурных обрядов входят: **burial** – *погребание*; **funeral** – *похорон*; **cremation** – *кремация*; **graveyard** – *кладбище*; **body** – *тела сжигают*, **ashes** – *прах*, **columbarium** – *колумбарии*, **burial** – *захоронение*; **morgue** – *морг*; **to embalm** – *бальзамировать часовня (в православии маленькая церковь для отдельных частных служб; в отличие от храма часовня не рассчитана на совершение литургии и потому не имеет алтаря)*; при крематории или **cemetery** – *кладбище*, **priest** – *священник*; **obituary** – *некролог*; **black** – *черное*: мужчины в **formal suit** – *строгий костюм*, женщины в закрытое платье – *closed dresses*, **dining table with meal** – *трапезу* стол с пищей, **restaurant** – *ресторане* либо в доме семьи умершего **beverage** – *напитки*, **moderate** – *сдержанно*, **tradition** – *традиции*, **uncheerful** – *печальное* событие, **mentally** – *мысленно*, **aspect** – *аспекты* берут на себя **funeral agency** – *похоронные агентства*, **dish** – *блюда*.

Анализ лексем, связанных с представлением о верованиях, показывает, что в таджикском и английском языках существует множество лексических единиц, связанных с лексикой «поверье». Представленный материал наглядно показывает, что народные традиции, являющиеся частью культурно-исторического наследия народа, отражают ценностную картину мира народа, содержат знания о внутреннем, духовном и культурном мире человека.

В таджикском языке лексика омовения и одевания тела, савана состоит из следующих лексем: **мурдашуй(покушӯ)** – *обмывателей покойников*; **зикр** – *радение*; **карбос** – *домотканой хлопчатобумажной ткани*; **чодири рӯ** – *большого полотнища материи*; **кафан** – *саван*; **курта** – *рубаша*, **сиабанд** – *повязка на грудь*; **дока** – *белая кисея*; **суф** – *белая гладкая материя*; **тахтаи мурдашуй** – *специальная скамейка* и т.д. Весь процесс сопровождается молитвой: *Бисмиллоҳи раҳмонир раҳим ва биллоҳ ва ало мелата расул оллоҳ (два раза)*. – *Во имя аллаха, милостивого, милосердного, общины посланника божьего*.

В лексику положение тела на погребальные носилки входят следующие слова **тобут** – *специальные погребальные носилки, гроб*; **кабристон, гӯристон** – *могила*; **масчид** – *мечеть*; **чаноза** – *джаноза*; **ҳазориспанд** – *рута, гармала*; **дуо, фотиҳа** – *молитва*.

Таким образом, можно сделать вывод, что погребальные и траурные элементы обряда идентичны обрядам мусульман, в частности таджиков, за исключением некоторых отличий, являются одинаковыми и состоят из таджикских и арабских слов: *тадж.* **бемор** (тадж.) – *больной*; **масчид** (ар.) – *мечеть*; **мазор** (ар.) – *мазар (сверщенное место)*; **васият** (ар.) – *завещание*; **дуо** (тадж.) – *молитва*; **ибодат** (ар.) – *поклонение*; **тахорат** (ар.) – *омовение*; **қабр** (ар.) – *могила*; **ар. тадж. қабристон** (ар.) (тадж.) – *кладбище*; **лаҳад** (тадж.) – *ниша в могиле*; **гӯристон** (тадж.) – *кладбище*; **тобут** (ар.) – *гроб*; **кафан** (ар.) – *саван*; **майит** (ар.), **мурда**, **часад** (тадж.) – *покойник*, **чаноза** (ар.) – *обряд погребения*.

Как видно из приведенных примеров с семантической точки зрения, большинство из них относятся к арабскому языку, ограниченное число, к персидско-таджикскому.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М. С. Таджики долины Хуф / Под ред. Э. Кочумкуловой – Вып. I-II. Переизд. Б.: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. – 794 с.
2. Андреев М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарья). Вып. II. / Подготовила к печати А.К. Писарчик / М.С. Андреев. – Сталинабад: Академия наук ТаджССР, 1956. – 500с
3. Брагинский И. С. Из истории таджикской народной поэзии, М., 1956.-330с
4. Дубровин М.И. Английские пословицы и поговорки в иллюстрациях.-Москва. -Просвещение-1993.330с
5. Жуков В. П. Пословица // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 379.

6. Жуков В. П. Пословица // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 379.
7. Зайнуллин Махмуди Восифи. Бадоеу-л-вақоъ. – Душанбе: Сарредаксия илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2014. – 734 стр.
8. Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума Сотворение основы (Бундахишн) и другие тексты. Издание подготовлено О. М. Чунаковой. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1997. – 352 стр.
9. Кайковус Унсурулмаоли. Қобуснома. Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”, 2007. – 200 стр.
10. Калонгаров Я.И. Мудрость трёх народов/Панду ҳикмати се халқ, - уч халқнинг хикматлари: (Сборник) /Отв.ред.Б.Тилавов. - Душанбе: Адиб,1989.- 432 с.
11. Касимов О. Х. ЛЕКСИКА «ШАХНАМЕ» АБУЛЬКАСИМА ФИРДОУСИ: дисс... доктора фил.наук: 10.02.22 / Касимов О. Х.- Душанбе, 2011. - 339 с.
12. Кисляков Н. А. Семья и брак среди таджиков. (по материалам конца XIX-начала XX в.) М. Л. Изд-во АН СССР, 1959.- 272 с
13. Назаров М. «Лингво-культурные особенности примет в южном говоре таджикского языка (на материале кулябских диалектов)»-канд. дисс. фил.наук.-Душанбе.-2015.-178с
14. Ольдерогге, Д. А. Системы счета в языках народов Тропической и Южной Африки /А. Ольдерогге // Africana. Африканский этнографический сборник / Ин-т этнографии АН СССР; отв. ред. Д. А. Ольдерогге. – Л.: Наука, 1982. – С. 3–33.
15. Оранский И. М. Введение в иранскую филологию. М.: “Наука”. Главная редакция восточной литературы. 1960. Стр. 112, 490 стр.
16. Русско-таджикский словарь С, Дж Арзуманов, Х. А. Аҳрорӣ, с 1070, 1279с.
17. Русско-таджикский словарь. Под редакцией А. П. Дехотӣ и Н.Н. Ершова Государственное издательство Таджикской СССР. - Москва, 1949. - Сталинобод. -814с
18. Саймиддинов Додихудо. Вожашиноси забони форсии миёна. Ношир: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ. Чопхонаи “Пайванд”. Душанбе, 2001 (Лексика среднеперсидского языка. Издание Исследовательского центра персидско-таджикской культуры. Типография “Пайванд”). 310 стр. + 94 стр. на арабской графике).
19. Саймиддинов Додихудо. Форсии бостон (овошиносӣ, грамматика, овонавишт, катибаҳои мехӣ ва воҷаном). “Пайванд”. Душанбе, 2007. 190 стр.+22 стр. на арабской графике [Древнеперсидский язык (фонетика, грамматика, транскрипция, клинописи и словарь)].
20. Ходжаева С. О. Шоназарова Д. С. Способы языковой объективации концепта «лень» в таджикском и английском языках. - Известия Академии наук Республики Таджикистан №1/259, 2020.-15с.
21. Фирдавӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷилдҳои 1 – 10. Душанбе: «Адиб», 2007 – 2010 (каждая книга 480 стр.).

ЛЕКСИКА ПОГРЕБАЛЬНЫХ И ТРАУРНЫХ ОБРЯДОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается лексика выражающие погребальные и траурные элементы обряда. Лексика представляет собой наиболее древний пласт лексической системы таджикского языка, который обычно входит в общую лексику таджикско и арабского языков.

*Согласно традиционному обычаю таджиков, в минуты, когда душа покидает тело, читают суры из Корана. После того как душа покинула тело, закрывают его глаза и подвязывают **манах** – челюсть белой материей. Затем дом покойного приводится в порядок, и быстро оповещают родственников, друзей и односельчан о кончине покойного и приглашают их на обряд погребения. Участие женщин на обряде джаноза запрещено. Они выходят за гробом и плачут до скрывается мужчин с гробом из вида.*

Анализ лексем, связанных с представлением о поверьях, показывает, что в таджикском и английском языках существует множество лексических единиц, относящихся к лексике «поверье». Представленный материал наглядно показывает, что в народных традициях, которые являются частью культурно-исторического наследия народа, отражается ценностная картина мира народа, содержатся знания о внутреннем, духовном и культурном мире человека.

Ключевые слова: погребальные, траурные, обряд, традиция, обычай, кончине покойного, погребения, поверья, народны, культурно-исторический, наследия.

LEXICO OF FUNERAL AND FUNERAL RITES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the vocabulary expressing funeral and mourning elements of the rite. The vocabulary is the most ancient layer of the lexical system of the Tajik language, which is usually included in the General vocabulary of the Tajik and Arabic languages.

According to the traditional custom of the Tajiks, at the moment when the soul leaves the body, they read surahs from the Koran. After the soul has left the body, they close its eyes and tie up the mana-jaw with a white cloth. Then the house of the deceased is put in order, and relatives, friends and fellow villagers are quickly

notified of the death of the deceased and invited to the funeral rite. The participation of women in the janosa ceremony is prohibited. They go out behind the coffin and cry until the men with the coffin are out of sight.

The analysis of lexemes associated with the idea of beliefs shows that in the Tajik and English languages there are many lexical units related to the vocabulary of "belief". The presented material clearly shows that folk traditions, which are part of the cultural and historical heritage of the people, reflect the value picture of the world of the people, contain knowledge about the inner, spiritual and cultural world of a person.

Key words: funeral, mourning, ceremony, tradition, usage, death, funeral, belief, folksy, cultural and historical, heritage.

Сведения об авторе:

Мухиддинова Т.Х. - Таджикский национальный университет, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 936014994

About the author:

Muhiddinova T.H. – associate professor of English department in Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17 Tel: (+992) 936014994

АНАЛИЗ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ЛЕКСЕМ В РАМКАХ КОНЦЕПТА «ГОСТЕПРИИМСТВО» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Валиева З.А.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Общеизвестно, что словообразование является основным средством обогащения лексического состава любого языка. Кроме того, словообразование функционирует как важная часть морфологии и играет особую роль в построении и приумножении новых лексических единиц. Исходя из этого, необходимо отметить, что словообразование определяется как основное средство обогащения словарного состава языка.

В процессе своего исторического развития современный таджикский язык постепенно приобрел признаки аналитического языка и ныне принадлежит к числу наиболее развитых в индоевропейской семье языков, в целом и иранской группе в частности.

Ещё в средние века территория Средней Азии, заселённая таджиками, неоднократно подвергалась нашествию иноземных завоевателей-арабов (VIII - VII вв. до н.э.) и монголов (XII-XIII вв. н.э.). Тем не менее, таджикский язык сохранил свой грамматический строй и основную часть своего словарного состава, обнаружив при этом исключительную устойчивость и сопротивляемость насильственной ассимиляции.

За последние столетия в области языкознания таджикскими и советскими учеными - лингвистами проводились многочисленные научные исследования, которые были посвящены анализу словообразования в таджикском языке.

В частности, к числу таких исследований отечественных лексикологов и морфологов следует отнести труды таких известных учёных, как С.Ализода,

А.Мирзоев, И.Исмоилов, М.Мухаммадиев, У.Ахмедова, Х.Хусейнов, М.Касимова, С.Халимов, Б.Тилавов, С.Хашимов и др.

Особый динамизм исследования в сфере словообразования таджикского языка приобрели с середины 70-х годов, толчком которым послужил фундаментальный труд Ш.Рустамова «Имя существительное в современном таджикском литературном языке» (1972), в котором учёный по данному вопросу отмечает: «Анализ словообразовательных моделей существительных должен включить в себя установление точных соотношений в иерархии морфем и правильное определение лексико-грамматических свойств мотивирующей основы – только при соблюдении этих условий удаётся получить информацию о схеме формальных отношений мотивирующего и мотивированного слова [2, 64].

На сегодняшний день словообразование в таджикском языке возможно и путём совмещения методов, таких как: 1) суффиксация и префиксация; 2) сложение основ и суффиксация; 3) сложение основ и префиксация; 4) сложение основ, суффиксация и префиксация.

Следует отметить, что известный иранист, таджиколог В. С. Расторгуева выделила два основных метода словообразования в таджикском языке: словосоставление и словопроизводство, которые осуществляются способами суффиксации и префиксации [1,539].

Наряду с этим, таджикский лингвист Ш.Рустамов определил шесть способов словообразования в таджикском языке [2, 95]. По его мнению основные принципы и методы таджикского словообразования можно свести к следующим способам:

1. Морфологический (суффиксально-префиксальный);
2. Морфолого-синтаксический (переход слов из одной части речи в другую);
3. Лексико-синтаксический (превращение словоизафетных конструкций или предложений);
4. Лексико-семантический (связан с многозначной природой слова и образования омонимов);
5. Синтаксико-морфологический (образование сложных и смешанных слов).

Проводя исследование в этом аспекте, Ю.А.Рубинчик выявил четыре основных способа образования существительных и прилагательных:

- 1) при помощи суффиксов;
- 2) соединение именных и глагольных основ - основосложение;
- 3) лексикализация словосочетаний;
- 4) переход других частей речи в существительные и прилагательные. [3,519].

Л.С.Пейсиков высказал мнение о наличии пяти основных способов словообразования: 1) аффиксация; 2) полуаффиксация; 3) транспозиция; 4) словосложение; 5) лексикализация словосочетаний [4,68].

Следует подчеркнуть, что все научные термины так же, как и другие слова, морфемы, образуются при помощи обычных способов словообразования. Исследуя этот аспект, большинство исследований по лексикологии и терминологии свидетельствуют о том, что большинство учёных сошлись во мнении о трёх методах словообразования существительных и прилагательных – суффиксация, префиксация и сложение основ. В результате проведенных многочисленных научных исследований определилось, что наиболее продуктивным является трёхспособное образование существительных и прилагательных: суффиксация, префиксация и словосоставление. Однако в некоторых из упомянутых исследований отмечается, что словообразование может быть произведено также при помощи смешанного способа.

В ходе проведенных исследований вывалены структурные построения лексических форм и других вопросов, связанных с развитием языка прозы и поэзии персидско-таджикской литературы. Среди них наиболее интересными научными исследованиями можно считать работы Ш.Н. Ниёзи, [1949;1954], М. Мухаммадиева [1967], М. Давлатовой [1969] и др.

Кроме того большой вклад в области языкознания внес великий ученый Ш. Рустамов который провел большую работу в системном исследовании словообразования таджикского языка. В частности, в своей монографии Ш.Рустамов «Калимасозии исм дар забони адабии хозираи тоҷик» выявляет основные способы словообразования и даёт подробную описательную характеристику образования существительных в таджикском языке.

Словообразование в таджикском языке возможно и путём совмещения таких методов как: 1) суффиксация и префиксация; 2) сложение основ и суффиксации; 3) сложения основ и префиксации; 4) сложение основ, суффиксации и префиксации.

Наиболее продуктивен морфологический способ, располагающий многочисленными средствами, самым активным и частотным из которых является аффиксация. В языковом фонде существует множество суффиксов и префиксов, которые, сочетаясь с различными основами, образуют новые лексические единицы.

В нашей статье исследуются способы словообразования концепта «Гостеприимство» (Мехмондорӣ) в таджикском языке.

Само слово «**мехмондорӣ**» происходит от этнонима **мехмон**, суффикса – **дор** и окончания – **ӣ** что обозначает «гостеприимство».

Следует выделить специальные словообразовательные аффиксы, принимающие участие в построении рассматриваемого нами концепта: **-ӣ, -манд, -нок, -они, -гун, -ин, но-, ба-, бе-**. Рассмотрим их более подробно:

- **- ӣ** (продуктивный суффикс), который, присоединяясь к основе слова, дополняет основное значение:

Мехмондорӣ - гостеприимство; *мехмоннавозӣ* / *мехмондӯстӣ* -гостеприимство, хлебосольство, приветливость; *мехмонӣ* - пребывание в гостях; *зиёфатдихӣ* – процесс угощения, приём гостей; *иззатдорӣ* – уважение, почитание; *зиёфатдорӣ* - устраивание угощений; *зиёфатхӯрӣ* – угощение; *мизбонӣ* - приём гостей; *сайёхӣ* – туризм; *дастархондорӣ* - 1.угощение (действие); 2. гостеприимство; *мехмонсароӣ*- гостиница; отель; *сарватмандӣ* – обладание богатством; достояние, богатство; *хайрхоӣ* – доброжелательность; *хирадмандӣ* – благоразумие; *дӯстӣ* - дружба; *миллӣ* - национальный; *кушодадилӣ* - откровенность, искренность, прямота, непосредственность; *кушодарӯӣ* - приветливый, приятный, милый; *кушодагуӣ* – откровенность; *кушодадастӣ* - щедрость, доброта; *сахобӣ* - щедрость; *саховатмандӣ* - щедрость, великодушие; *давлатмандӣ* – богатство, состоятельность; благосостояние; *хушбахтӣ* - счастье; благополучие; удача; *хушвақтӣ* - *радость, веселье, довольство, хорошее расположение духа; жизнерадостное настроение; хушгӯӣ* - вежливость; умение поддерживать

приятную беседу; *хушдили* – 1. веселость, жизнерадостность; 2. доброжелательность; *хушхали* – довольство; удовлетворение; радость, веселье;

- - **нок – манд** (продуктивные суффиксы):

- - **нок** (образует прилагательное от существительного, обозначающее обладание каким-либо качеством): *кудратнок* – сильный, могучий;

- *кимматнок* – ценный; *мухлатнок* – *дароманднок* – доходный;

- - **манд** – *иззатманд* – достойный уважения, уважаемый, почитаемый; *хирадманд* – разумный, благоразумный; *сарватманд* – богатый, имущий; *обруманд* – *давлатманд* – 1. богатый, имущий, состоятельный; 2. богач; *кудратманд* – сильный, могучий;

- - **она** (суффикс, образующий прилагательное и наречие): *саховатмандона* (1. щедро; великодушно; 2. щедрый; великодушный); *хайрхолона* (доброжелательно); *далерона* – (1. отважно, храбро, смело; 2. отважный, храбрый, смелый); *хушхалона* (1. довольно; радостно; весело; 2. довольный, радостный, веселый), *хушбахтона* (к счастью), *модарона* (по-матерински), *мехрубона* (1. ласково, нежно; 2. душевно, дружелюбно, благосклонно); *дустдорона* (1. дружественно, ласково с любовью); *дустона* – дружески; дружественно; ласково;

- - **гоҳ** (во второй части сложных слов образует существительное, обозначающее время или место): *чоитгоҳ* – 1. первая четверть дня; утро, время до полудня; 2. завтрак; *зиёфатгоҳ* – место угощения, место торжества, место празднества; *зиёратгоҳ* – 1. место поклонения; 2. паломничества, святое место; *хобгоҳ* – общежитие; *дониигоҳ* (университет);

- - **дор**: *мехмондор* – хозяин; *хонадор* – домовладелец; *зиёфатдор* – устраивающий празднество; *дастархондор* – щедро угощающий, щедрый, гостеприимный; *пулдор* – 1. богатый, состоятельный, денежный; 2. богач; *казинадор* – казначей; *арзишдор* (ценный, имеющий цену); *навбатдор* – дежурный; *навхонадор* – новобрачный;

- - **дон** (продуктивный суффикс, образующий наименования вместилищ, сосудов): *оташдон* – очаг, печь для варки пищи; *ошдон* – 1. место, где установлен казан для готовки; 2. кухня; *нондон* – ящик или шкафчик для хранения хлеба (лепешек); хлебница; *обдон* – сосуд для воды, фляжка фляга; *кадрдон* – 1. целитель, знаток; 2. благодарный, признательный; 3. близкий друг, старый, преданный друг; *дўсти кадрдон* – закадычный друг, преданный друг.

- - **он** (суф. множественности): *мехмонон* (гости), *хеиу таборон* (родственники), *сайёхон* (туристы), *дўстон* (друзья), *қахрамонон* (герои), *рафиқон* (товарищи), *хонумон* (дамы), *чанобон* (джентельмены); *нонишканон* – помолвка; *домодталбон* (обряд первого посещения молодым зятем семьи жены); *келинбиёрон*, *келинбишон* (обряд приезда невесты в дом жениха); *келинталбон* (угощение, устраиваемое родственниками жениха в честь новобрачной);

- - **от** (заимствован из арабского языка, образует существительные с собирательным значением): *тартибот* (режим); *маълумот* (сведения); *воридот* (ввоз); *содирот* (вывоз), *барот* (вексель); *воридот/содирот* (экспорт/импорт); *ҳосилот* – урожай;

- - **зор, -сор, -шан/шон, -бор, -лоҳ** (в основном непродуктивные суффиксы кроме первого), образующие слова со значением место изобилия чего-либо: *гулзор* – цветник (от гул – цветок), *лолазор* – место, изобилующее тюльпанами; 2. цветник, *пўстлоҳ* – 1. кора; лыко; *дарбор* – двор, резиденция (монарха), *турбор* – 1. нагруженный; перегруженный; 2. полный плодов; 3. наполненный чем-л.; *чавшан* (военные доспехи), *Гулшан*, *Равшан* (имена женщин и мужчин).

Также продуктивным способом является сложение слов - **лексема+хона**, при этом слово хона (дом) выступает в данном случае в качестве словообразовательного форманта:

- - **хона**: *мехмонхона* (1. гостиная, 2. гостиница), *туйхона* (дом, в котором отмечается торжество, свадьба), *чайхона* (чайхана), *ошхона* – столовая, *тарабхона* (ресторан), *қахвахона* (кафейня, кафе), *нонхона* – 1. *нонхона* (помещение, в котором хранятся лепёшки по время больших угощений); 2. пер. хлебородный край; *шираворхона* (кондитерская).

- - **нома** (продуктивный) *ишноснома* – паспорт; *ваколатнома* – доверенность; *барнома* – программа; *тарознома* – баланс; *гузарнома* – заграничный паспорт; *тавокуфнома* – соглашение; *ичозатнома* – виза; *тавзеҳнома* – комментарий;

Понятие, аффиксация произошло от латинского Affixus (Affixes), оно означает прикрепленный и является одним из наиболее продуктивных способов производства новых номинаций, терминов, которые образуют новые слова разных частей речи. Аффиксация рассматривается в качестве универсального способа образования новых терминологических единиц, т.к. суффиксы и префиксы могут присоединяться к основам различных частей речи.

Аффиксация на протяжении всей истории таджикского языка выступает в качестве способа образования лексики и лингвоединиц, настоящее время сохраняет свою продуктивность. Однако не все аффиксы являются активными, т.е. продуктивными. Больше половины всех аффиксальных терминов приходится на долю суффиксального словообразования.

Суффиксация активно используется в современном таджикском языке, активизируясь в образовании исследуемого нами концепта. По анализируемому нами материалу большая часть приходится на схему **N+Suf=N(сущ+суфф.= имя существительное)**. Больше всего производных номинаций наблюдается по схеме **N+Suf=N - суффикс -й**; на втором месте выступает суффикс – **он**, на третьем – суффикс - **она**. Отглагольные существительные сформировались по моделям:

V+ N = N (глагол +существительное) = существительное

N+Suf =Adj (сущ + суф) = прилагательное

V+Suf = Adj (глагол + суф) = прилагательное

V+Suf = Adj (глагол + суф) = прилагательное

Из них самой активной является первая схема (модель), производные которой составляют больше половины (приблизительно 70%) всех образованных суффиксальным путём прилагательных, две другие модели менее активны и совсем мало дериватов произошло путём присоединения суффиксов к словосочетаниям.

Сложные существительные в таджикском языке имеют некоторые общие черты. Вместе с тем, имеются специфические особенности в структурном типе и семантике сложных существительных обоих языков. Эти различия объясняются разнородностью структуры таджикского языка и экстралингвистическими факторами. В таджикском языке показателем категории числа имен существительных являются суффиксы (**-хо**, **-он**) и их варианты (**-гон**, **-ён**, **-вон**). Некоторые суффиксальные неологизмы образовались путём присоединения таджикских суффиксов к основам арабского, русского, европейского происхождения. Это суффиксы, как выше - **й**, **-онй**, **-гар**, **-анда**. Например: *мехмондӯстӣ/мехмоннавозӣ* - гостеприимство, *мизбонӣ* – приём гостей, *пардохтгар* – платательщик, *бимагар* - страховщик/страхователь; *пазанда-повар*, *хайркуанда* – благотворитель, *шунаанда*- слушатель, *ронанда* – водитель, *доранда* – владелец; *фурушанда* – продавец и др.

И наоборот, имеются лингвоедици, в течение последних двух десятилетий образованные путём присоединения иноязычных суффиксов к таджикским основам, а именно: арабского происхождения - **от**, **-ёт**, **-ят** или же заимствованные в таджикском языке суффиксы - **изм**, **-ист**.

В учебном пособии «Сопоставительное языкознание», предназначенном для студентов-бакалавров отделений филологии и педагогического образования, в разделе «Типологическая классификация языков, представлена опубликованная статья д.ф.н., профессора Искандаровой Д.М. на тему «Нестандартность и неоднозначность аффиксов», где подробно раскрываются функции аффиксов в таджикском языке.

Д.М. Искандарова отмечает, что в качестве примера нестандартности и неоднозначности аффиксов в таджикском языке можно привести суффиксы множественного числа - **хо** и - **он**. Суффикс -**хо** является универсальным и может присоединиться к любому слову для обозначения множества: *мардох* - мужчины, *занҳо* – женщины, *мактабҳо* - школы и т.п.

С другой стороны, если говорить о неоднозначности аффиксов, следует упомянуть, что суффикс - **хо** имеет еще значение неопределенности и приблизительности. Например: *Соати 10* – в 10 часов, но *соатҳои 10* – около 10 часов, приблизительно в 10.

При соединении суффикса – **хо** к вопросительным местоимениям *кай* –когда и *куҷо* - где, значение их кардинально меняется. Ср. *кайҳо* – когда –то, некогда, давно: *Кайҳо нест* – Его давно нет. *Кайҳо, дар замони қадим...* - Некогда в старану и кучоҳо: *Кучоҷо нақофт* – где только не искали: *Кучоҷо нарафт* – куда только не ходили, не ездили.

Однако его в качестве аффикса множественного числа не исчерпывается только этими функциями. При ближайшем рассмотрении у него достаточно много других значений.

1. Присоединение аффикса – **он** к основам глагола образует имя со значением эмоционального состояния: *хандон* - смеющийся, *нолон* – стонущий.

2. Суффикс – **он** оформляет сложное слово со значением процесса или имя особого события, назовем данное значение событийным. Такое слово состоит из имени существительного+основы настоящего времени глагола +**аффикс-он (N+PrSt+он)**: *рӯбинон из рӯ(й)+бин* (основа настоящего времени глагола *дидан*) + **-он** (букв.смотреть лицо, (послесвадебный обряд посещения новобрачной ближайшими родственниками её мужа, по той же модели: *домодталбон* (обряд первого посещения молодым зятем семьи жены), *чиллагурезон* (угощение по случаю окончания сорока дней после рождения ребёнка) и т.п.

3. Суффикс -**он** служит также для создания некоторых наречий, ср.*ногоҳ/ногаҳон* - случайно, *чароғ-чароғон*, *шод-шодон* и др.

Рассмотренные словообразовательные средства со значением концепта «гостеприимство» в таджикском языке позволяют обнаружить сходства и различия в других языках в способах формальной реализации основных типов взаимоотношений. Префиксальный способ образования лексических единиц, в частности глаголов, является для таджикского языка наиболее продуктивным. Приставки, сочетаясь с тем или иным глаголом, вносят в основное значение дополнительную сему

«направленность движения», при этом различаются как семантически, так и грамматически. В таджикском языке более продуктивным является суффиксальный способ выражения семантики концепта «гостеприимство» является менее продуктивным.

Необходимо отметить, что в таджикском языке присутствует слово *хона* (дом) которое присоединяясь к слову *меҳмон* (гость), может выступать словообразовательным формантом в значении *меҳмонхона* «гостинная или гостиница». Такую же функцию могут выполнить и другие словообразовательные форманты: *нома*, *дӯст* и т.д.

В количественном сравнении префиксов в таджикском языке меньше, чем суффиксов. В сочетании с основами различных частей выступают префиксы: **абар -;** **бар -;** **боз -;** **- ам -;** **но -;** **дар -;** **бе -;** **бо-.**

Самым продуктивным среди них оказался префиксоид **боз**-производные, с которым составляют более 15% номинаций. Участвуют в словообразовании и префиксы **дар-;** **бар-;** **абар-.**

Так, префикс **бар** - обозначает величие – *бузургӣ*. Он является эллиптической формой древнего префикса **абар-** (**abar//**- **apar**). Например: *бардоишт* – результат; *бархӯр* – удачливый, достигающий успеха; *баргузида*- избранный.

Сегодня очень продуктивен также префикс **боз** - о чём свидетельствуют следующие примеры: *бозёфт* –доход, прибыль; *бозрас* – инспектор и др. Префикс **бе** - также продуктивен, указывает на отсутствие какого-либо качества, признака предмета, образует наречия или прилагательные: *бебоҷ* - беспощинный; *бебахра* – беспроцентный; *бедаромад* – недоходный; *беимтиёз* – безльготный; *бетул* - бесплатный.

Префикс **бо** - образует термины прилагательные со значением наличия качества или признака: *боодаб* – вежливый, *бобаракат* – изобильный, *богайрат* – инициативный, *бодархост* - востребованный; *боимтиёз* – льготный; *боарзиш* - ценный; *боимтиёз* - льготная и др.

Подводя итоги исследования, можно сказать, что проведенный анализ словообразования лексики концепта «гостеприимство» в таджикском языке выявляет аффиксы которые, сочетаясь с существительными, прилагательными, глаголами, наречиями, дополняют основное значение новым семантическим признаком, образуя новые лексические единицы с определенным набором сем и семем.

Кроме того приведенный анализ даёт возможность сделать вывод о том, что префиксальный способ словообразования также продуктивен в таджикском языке, как и суффиксальный.

ЛИТЕРАТУРА

1. Расторгуева В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка// Таджикско-русский словарь. Под ред. М.Рахими и Л.В. Успенский. – Москва, 1954, С.539-544.
2. Рустамов, Ш. Словообразование имен существительных в современном таджикском литературном языке / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – С. 68-74.
3. Рубинчик Ю. А. - Грамматика современного персидского языка. М.: Издательская группа "Восточная литература" РАН, 2001. - 600 с.
4. Пейсиков, Л. С. Лексикология современного персидского языка: учебное пособие / Л. С. Пейсиков. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 203 с. 68-107.
5. Искандарова Д.М. Нестандартность и неоднозначность аффиксов// учеб. пособие «Сопоставительное языкознание». – Душанбе: РТСУ, 2019.- С.17-18.
6. Таджикско-русский словарь. – Душанбе, 2004. Том I. - 295с.
7. Таджикско-русский словарь. – Душанбе, 2005.Том II.- 461с.

АНАЛИЗ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ЛЕКСЕМ В РАМКАХ КОНЦЕПТА «ГОСТЕПРИИМСТВО» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье проводится анализ словообразования лексических единиц концепта «Гостеприимство» в таджикском языке. Выявляются способы выражения языковых средств и особенности словообразования. Определено, что в таджикском языке средства выражения лексических единиц, связанных со значением гостеприимство достаточно многообразны.

Проведенный анализ словообразовательных средств с концептом «гостеприимство» обнаружил, что в таджикском языке более продуктивным является суффиксальный способ выражения, применяемый для образования, в основном, существительных, реже прилагательных; префиксальный, который является менее продуктивным, характерен для образования глаголов, а также предложное образование - для наречий. Кроме того выявлено, что аффиксы с семантикой концепта гостеприимство, сочетаясь с существительными, прилагательными, глаголами, наречиями, дополняют основное значение новым семантическим признаком, образуя новые лексические единицы.

Следует отметить, что рассмотренные словообразовательные средства со значением концепта «гостеприимство» в таджикском языке позволяют обнаружить сходства и различия в других языках в

способах формальной реализации основных типов взаимоотношений. Префиксальный способ образования лексических единиц, в частности глаголов, является для таджикского языка наиболее продуктивным. Приставки, сочетаясь с тем или иным глаголом, вносят в основное значение дополнительную сему «направленность движения», при этом различаются как семантически, так и грамматически. В таджикском языке более продуктивным является суффиксальный способ выражения.

Ключевые слова: лексема, словообразование, анализ, состав, язык, суффикс, префикс, структура, семантика.

ANALYSIS OF WORD FORMATION BY LEXEM IN THE FRAMEWORK OF THE CONCEPT OF "HOSPITALITY" IN THE TAJIK LANGUAGE

The article is analyzed the word formation of the lexical units of the concept "hospitality" in the Tajik language. The ways of expressing linguistic means and peculiarities of word formation are revealed. It is determined that in the Tajik language the means of expressing lexical units associated with the meaning of hospitality are quite diverse.

The analysis of word-formation means with the concept of "hospitality" has revealed that in the Tajik language the suffix way of expression is more productive, used for the formation of mainly nouns, less often adjectives; the prefix, which is less productive, is typical for the formation of verbs, as well as the prepositional formation for adverbs. In addition, it was revealed that affixes with the semantics of the concept of hospitality, combined with nouns, adjectives, verbs, adverbs, complement the main meaning with a new semantic feature, forming new lexical units.

It should be noted that the considered word-formative means with the meaning of the concept of "hospitality" in the Tajik language make it possible to detect similarities and differences in other languages in the ways of formal implementation of the main types of relationships. The prefix way of forming lexical units, in particular verbs, is the most productive for the Tajik language. The prefixes, combined with one or another verb, add to the main meaning an additional "direction of movement", while differing both semantically and grammatically. In the Tajik language, the suffix way of expression is more productive.

Key words: lexeme, word formation, analysis, composition, language, suffix, prefix, structure, semantics.

Сведения об авторе:

Валиева Замира Абдусаломовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка (межфак) Российско-Таджикского (Славянского) университета: (+992) 907997647, электронная почта: zamira0606@mail.ru

About author:

Valieva Zamira Abdusalomovna – candidate of philological sciences, associate professor of the chair of English of the Russian–Tajik (Slavonic) university, tel.: (+992) 907997647, e-mail: zamira0606@mail.ru

МАВҶЕИ ВОЖАҲОИ ҲИНДӢ ДАР ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҲОТИ ТИББИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Юсунов А. И.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи А.И. Сино

Таври маълум забонҳои эрони бостон ва забонҳои кӯҳани ҳиндӣ аз як реша муншаиб шуда, ин мардум дорой як забони воҳид, яъне забони ҳиндуориёӣ буданд. Лиҳозо, забонҳои бостонии эронӣ ба забонҳои кӯҳани Хиндустон, ба вижа ба забони «Веда», ки қадимтарин ёдгории забонҳои ориёнии Ҳинд аст, наздикӣ ва қаробат доранд ва барои далели ин матлаб даҳ адади авали забони авастоиву санскритро қиёс намудан кофист:

Авастой	Санскритӣ	Форсии дарӣ
aēva	ēka	Як
dva	dva	ду
nava	nava	нуҳ
daza	daza	даҳ

Бад-ин тартиб, дар асари равобити фарҳангиву ойини буддой ва тарҷумаву баргардони ин осор вожаҳои ҳиндӣ ба забони форсии миёна ворид шуда, дар замони Сосониён идома ва ба забони арабиву форсии дарӣ роҳ меёбанд. Чунончи, вожаҳои муск (мушк), занҷабил, кофур, тубайӣ (хайр, саодат), субҳ, зиё, ки аслашон санскритӣ аст, дар Куръони маҷид ва араби чоҳилия ва форсии миёна ба назар мерасанд [5, с.38]. Дар форсии дарӣ низ аз дер боз вожаҳои қаранфул, нилуфар, нил, шал (навъи силоҳ) даҳра (навъи ханҷар) чугӣ, капшӣ (бузина) чит, қарбос, чоп, шақар, мош, мост ва садҳо вожаи дигари ҳиндӣ мавриди истеъмол қарор доштанд.

Зикр бояд кард, ки дар миёни вожаҳои ҳиндӣ ба забони форсии дарӣ иқтибосшуда истилоҳоти илмӣ, ба хусус истилоҳоти тиббӣ-фармасевтӣ мақоми махсус доранд. Муҳаққиқон оғози ба забони форсӣ ворид гаштани истилоҳоти илмӣ ҳиндиро ба таъсиси мактаби Гундишопур, таълифоти донишманди маъруфи ҳиндӣ, намояндаи ҳамин мактаб Канга, ки дар замони хулафои Аббосӣ ба сар бурда ва ба забони ҳиндӣ «Китоб-ас-самум»-ро ба забони паҳлавӣ ва арабӣ тарҷума кардааст, вобаста доништа, таъсири се асари бузурги тиббии ҳиндӣ (Сутра, Карака, Варата)-ро ба тиббии эронӣ зикр кардаанд [4, с.104].

Ҳамин тариқ, вожаву истилоҳоти илмӣ ҳиндӣ дар қадимтарин нигоришоти тиббии форсии дарӣ, мисли «Ҳидоят-ул мутааллимин»-и Аҳавайнии Бухорой ва «Донишнома»-и Ҳаким Майсарӣ, «Ал-абния»-и Абумансури Муваффақ ва «Ат-танвир»-и Ал-Камарӣ фаровон ба дид мерасанд, аммо доираи қорбурди онҳо яқин набуда, дар ифодаи номи доруворӣ, ағзия ва гиёҳҳои шифойӣ зиёдтар, барои баёни матолиби номи паррандагону матоъ ва ранг камтар қорбурд дошта, дар зикри номи амрозу аъзои бадан тақрибан батамом истеъмол нашудаанд.

Мо мавзӯи зеринро дар ду асари тиббии даврони аввали ташаккули забони адабии тоҷикӣ - дар «Ҳидоят-ул-муаллимин» – қадимтарин намунаи осори тиббии форсии дарӣ ва «Донишнома»-и Ҳаким Майсарӣ – қадимтарин намунаи шеърӣ илмӣ пизишкӣ вожаҳои зиёди ҳиндӣ ба риштаи таҳқиқ кашидаем. Мутазаққир бояд шуд, ки ақсари вожаҳои ҳиндӣ ба забони дарӣ на ба таври мустақим, балки аз роҳи забони арабӣ пазируфта ва ба қавоиди дастурии забони арабиву форсӣ мутобиқ гардонида шудаанду доираи қорбурдашон ба қарори зайл аст:

1. Номи доруворӣ, ағзия ва гиёҳҳои шифойӣ:

Арғач [1, с. 457] – муарраби лафзи ҳиндӣ «аргача» буда, хушбӯест, ки аз сандал, гулоб кофур ва мушк ва рағғани суман созанд [5, с.74]. Аҷвоин [1, с. 267] – лафзи ҳиндӣ буда, номи нонхоҳ аст [5, с.74]. Балила [1, с.253; 2, с.49] муарраби лафзи ҳиндӣ «бахера» аст ва дар санскрит «бахера» номи дарахт мебошад [5, с.81] ва «балела» самари дарахтест, ки ба ҳиндӣ «бахера» гӯянд, борид ба дараҷаи аввал ва ёбис дар дуввум, муқаввими меъда [5, с. 142]. Балодур [1, с.625; 2, с.26] – самари дарахтест, ки онро ба ҳиндӣ «бухлавна» гӯянд, гиёҳест аз тираи самоқӣ, ки ғолибан ба сурати дарахтча аст [5, с. 184] ва хор дар дараҷаи чорум ва номи зевар ва пирояи занон, ки ба сурати балодур созанд ва занон онро ба сар банданд [3, с. 140]. Беш [1, с. 630; 2, с. 225] – лафзи ҳиндӣ *bas*, банди ҳар чиз мутлақан [3, с.134]. Ин луғатест ҳиндӣ ва дар паҳлавӣ *vas* ва дар авестой *vis* [3, с.82]. Дар шакли «баш» низ зикр шудааст [5, с.134]. Банг [1, с.625; 2, с.49] дар санскрит «бханг», «банҷ» муарраби «бханг», ки маънии дарахти хуросонии аҷвоин аст, агарчи қиёс меҳақад [5, с.184]. Бон [1, с.544; 2, с.26] – дар санскрит «*bhaṅgud*», дарахти ҳабб-ул-бон хонанд... маъхуз аз ҳиндӣ [5, с. 279]. Дар ҳар ду асар ибораи «ҳабби бон» ва «ҳабб –ул –бон « низ ба назар расид. Кофур [1, с.221; 2, с.60] – дар санскрит «Кашпура», дар паҳлавӣ «капур» ва дар арабӣ «кофур». Моддаи муаттари чомидест, ки аз райҳон ва бобуна истихроҷ мешавад [5, с.198]. Лок [1, с.142; 2, с. 33] ва лак, локча, локша, дар ҳиндӣ бостон «Лаккхва» буда, номи самғи ғолибан сурхранг ва гоҳе хурмой ё қаҳвай аст [5, с. 155]. Мурсорӣ [1, с. 277] – дар ҳиндӣ «бӯл- сарӣ» номи дарахтест, ки онро мардум «мӯлсарӣ» гӯянд, зоҳиран дар асл «мур» бувад ба маънои «точ» ва «сарӣ» дар ҳиндӣ ба маънои роча, яъне дарахте, ки гулаш лоиқи салотин бошад [3, с.84]. Нилуфар [1, с.652; 2, с.151] – нилупар, нилубал–аз санскрит «*нилупхала*», дар паҳлавӣ «*нилупал*» аст. Ин вожа мураккаб аз ду чӯз мебошад: «нил», ки бад-он рангрезӣ кунанд ва «пхал» ё ки «фар», ки ба маънии пар ё чиноҳ аст [5, с.169]. Норчил [1, с.266]. –гавзи ҳиндӣ ва ба забони форсӣ «гавзи» [гавчи] ҳиндук [гавзи ҳиндӣ] хонанд, дар санскрит «*норикхило*» ва «*норикхиро*» барги дарахти ҳиндӣ, ки ба забони санскрит «*норгило*» гӯянд [5, с. 167]. Тарбуза [1, с. 493] – ҳиндувона, дар санскрит «*тхаримбучум*» аст ва дар Ҳиндустон онро тарбуз гӯянд [5, с. 185]. Тор [1, с. 226] – «тор» ва «тол» « номи дарахтест дар Ҳиндустон шабех ба дарахти хурмо ва барги онро занони бараҳман ба шикофи гӯш ниҳанд... ва бараҳманон китобҳои худро аз барги он дарахт дар қадим ба чойи қоғаз истифода карда менавиштанд, лафзи мазкур дар ин маънӣ низ муфаррас аз «тор»–и ҳиндист. Барги «тор»-ро дар Ҳиндустон ба фуфал ва оҳак хӯранд ва гӯянд он баробари кафи даст аст ва онро «пон» низ гӯянд ва хӯрдани он бо пӯпал ва оҳак лабро сурх кунанд ва онро « танбӯл» низ гӯянд ва обе аз он дарахт ҳосил кунанд, ки нишоъ орад [5, с.93-95]. Тарифал [1, с.245; 2, с.46] ва итрифал [5, с.192] дар санскрит «*трипхала*», давоест мурағтаб аз се даво (омула, ҳалила, балила), лафзи мазкур муарраб аз «*трипхала*»–и ҳиндист, ки ба маънои се самар аст. Дар забони ҳиндӣ «три» ба маънои «се» ва «пхала» ба маънои «самар» омадааст [5, с. 181].

Қаранфул [1, с. 203; 2, с. 200] – *qaranphul*- гулест маъруф ва маъдани он Ҳиндустон аст ва асли он «қаранпхул» ба луғат хинӣ, яъне гули шуои офтоб, зеро бар он гул, ки сафед аст, рангҳои гулгун аз офтоб меафтад ва занони аҳли ҳинд онро дар сӯроҳии гӯш кунанд, ки сӯроҳи гӯш баста нашавад ва он гулро мехак хонанд ва машхур аст ва қаранфул муарраб аст [5, с. 197]. Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» гӯяд, ки... маънои он дар ҳиндӣ «гулгӯш» аст, чаро ки «қаран ё қаран» дар ҳиндӣ гӯшро гӯянд ва «пхул» тарҷумаи « гул» аст [3, с. 132].

Хулоса, дар ҳар ду асар номи зиёда аз 52 гиёҳу адвияи ҳиндиасл зикр шудааст, ки бо номбар кардани бархе аз онҳо иктифо менамоем; дан [1.638; 2, с. 238], дӯҳн [1, с.533; 2, с.101], занчабил [1, с.498; 2, с.27], калкалона [ч] [1, с. 455; 2, с.128], кангар [1.429; 2.44], карсана ва картана [1.467; 2.62], кокра [1.366], кокнач [1, с. 490], кокул [1, с. 457], мост [1, с. 157], мош [1, с. 261; 2, с. 212], нил [1, с. 29; 2, с. 36], омула [1, с. 22; 2, с. 128], пилпил [1.185; 2.53], сандал [1.218; 2.36] сус [1.308; 2, с. 34], фуфал [1, с. 555], хардал [1, с. 562], хувланчон [1, с. 378; 2, с. 119], чакандар [1, с. 208], чағандар [2, с. 233], шакар [1, с.157; 43], ширтач [1, с.365], шозана ва шодана [1, с. 522; 2, с.37], қанбил [1, с. 219; 2, с. 36], кокула [1, с. 457], хилила [1, с. 411; 2, с. 44] ва ғайра.

Дар осори мазкур истилоҳоти дигар ба нудрат мушоҳида шуд, ки дорои истеъмолашон маҳдуд буда, ба таври зайл фароҳам омадаанд:

а) **Номи матоъ:** Карбос [1, с. 632] – дар рисолаи муарработ навишта, ки «карбос» муарраби «карпос» аст, лафзи ҳиндӣ китобӣ бошад ба маънии пунба ва маҷозан чома, ки аз пунба сохта шавад [5, с. 198]. Чит [1, с. 326] – маъхуз аз ҳиндӣ, навъи мансухи пунбаи нозук ва дар санскрит *jitu* (читу) аст [5, с. 112].

б) **Номи паррандаҳо:** Чаковак [1, с.326; с.327] – навъе аз мурғи обист, ки онро сурхоб ном аст ва ба забони ҳиндӣ нари онро «чакво» ва модаи онро «чакви» гӯянд. Баъзе аз фарҳангнависон ва поре аз мардуми ҳинд миёни «чакво» ва «чаковак» бо сабаби мушобеҳати лафзӣ ба ғалат афтода ва «чаковак» ба маънии «қубара» ва «булмалех»-ро бо «чакво» яке пиндоштанд ва ҳол он, ки «қубарра» мурғи шиногар нест ва «чакво» навъи мурғи обист, ки дар форсӣ онро «сурхоб» ва «сурхобӣ» гӯянд ва нодиратон «чаковак» ва «чаковак» ба мании «сурхобӣ» дар чинс ва навъ фарқи бисёр дорад [5, с.106].

в) **Номи рангҳо:** Нил [1, с.23; 2, с.36] ва нилӣ [1, с.32; 2, с.37]- дар санскрит *nīla*, моддаест обиранг, ки аз барги анвои мухталифи дарахтчаи нил ба даст меояд; нила – ҳар чизи нилӣ ва кабуд [5, с.169]. Қирмиз [1, с. 107], дар санскрит *Kṛimī* ва *Kremih* (қирм ва сурх); 1. ҳашараи майда; 2. моддаи сурхранг, ки аз қирми мазбур ё аз ашёи дигар таҳия шавад ва бад- он чизҳоро ранг кунанд [5, с. 196]. Лафзи «қирмиз» муаррабу мухаффафи «қирмказ» аст. Чун дар асл «қирмказ» буд, яъне қирме, ки бад- он казро, яъне решмо ранг диҳанд. Пас муарраб карданд, «қирмқиз» шуд. Баъдуху таҳфиф карда кофи дуоуро ҳазф карданд, қирмиз шуд [3, с. 131].

Ҳамчунин, вожаҳои ҳиндӣ бо калимаҳои арабию форсӣ васл шуда таркибу ибораҳо сохтаанд чунончи: мостбо [1, с. 311], гулшакар 11 [1, с. 537], найшакар [1, с.339], бангдору [1, с.157], нормушк [1, с.37] ва ғ.

Тавзеҳан, чун калимаи «дол» дар забони ҳиндӣ «шоҳи дарахт» ва «муқашшари ҳар чиз» тарҷума шудааст [5, с.113], баъзе муҳаққикон вожаи «девдол» [dev- dol]- дарахти сапеддор ва «девдор» [dev- dol], сарви «ҳиндӣ»- ро луғати аз порсӣ ва ҳиндӣ мураккаб медонанд [5, с.117]. Дар «Ҳидоят» иборати «пӯсти дарахти девдор» [5, с.623] ва дар «Донишнома» вожаи «девдору» [2, с. 76] қорбаст шудааст.

Бад-ин тартиб, ибораҳои, ки бар асари омезиши вожаҳои форсиву арабӣ тавлид шудаанд, бо қарори зайланд:

а) бо калимаи форсии дарӣ:

Занчабили нимқўфта [1, с. 389], занчабили парварда [1, с. 114], шакари сапед, шакари сурх [1, с.389, 223; 2, с.64, 173], сандали зард, сандали сапед, сандали сурх [1, с. 223, 308, 246; 2, с. 212], оби чакандар [1, с. 154], барги чағандар [1, с.208], ангури курк [1, с. 437]. Тавзеҳан, вожаи курк «дар забони урду бо «ро»-и ҳиндӣ мокиёна аст, ки аз байза қардан боз омада ва маст шуда бошад [3, с.114] ва дар лаҳҷаҳои чанубии Тоҷикистон калимаи мазкур бо ҳамин маъно мураввач аст, ҳалилаи зард [1, с.5976; 2, с.302], лаки шўста [2, с.460].

б) бо калимаҳои арабӣ:

Ҳаб-ун-нил [1, с. 424], ҳабби нил [2, с. 27], ҳаб-ул-бон [1, с. 446], марҳами кофурӣ [1, с. 210], маъҷуни балодар [1, с. 386; 2, с. 187], маъҷуни қаранфул [1, с. 120] ва ғ.

Зимнан, бо истифода аз вожаҳои «ҳиндӣ» ва «ҳинду» низ исмҳои сохта шудаанд, ки мансубиятро ифода кардаанд: чавзи ҳиндӣ [1, с.167], сунбули ҳиндӣ [1, с.383], харбузаи ҳинду [1, с.703], намаки ҳинду [1, с.302], тамри ҳинду [2, с.137], хурмои ҳинду [1, с.44].

Хулоса, тавре аз мутолиа ва таҳлили маводи мазбур равшан гашт, вожаҳои ҳиндӣ бештар дар баҳши фармасевтии тибб мавқеъ дошта, аксари онҳо имрӯз низ мутавадиланд, зеро илми тадовӣ ва адвияҷот дар Ҳинд ривож дошт ва яке аз кишварҳои пешрафта дар ин соҳа ба шумор мерафт. Ҳамчунин ташвиқу тарғиби гиёҳҳо ва доруҳои табибони ҳиндӣ бо номи ҳиндӣ онҳо дар сатҳи баланд ба роҳ монда шуда буд. Вожа – истилоҳоти ҳиндиасл ба забони форсии дарӣ, ба вижа дар баҳши тиб ба таври фаровон ворид гашта, дар ғанӣ гаштани истилоҳоти илмӣ забони тоҷикӣ саҳми бориз доранд.

АДАБИЁТ

1. Аҳавайнии Бухорӣ. «Ҳидоят-ул- мутааллимин фит-тибб». – Машҳад, 1364 х. – 914 с.
2. Майсарӣ. Донишнома дар илми пизишкӣ. – Теҳрон, 1336 х. – 325 с.

3. Мухаммад Ғиёсуддин. Ғиёс- ул- луғот чилди I, – Душанбе, 1987; ҷ.2. Душанбе, 1988. – 416 с.
4. Начмободи Мухаммад. Таърихи тибб дар Эрон. – Техрон, 1375 х. – 480 с.
5. Форсӣ, майн ҳиндӣ алфоз. – Деҳлӣ, 1996. – 76 с.

МЕСТО ИНДИЙСКИХ СЛОВ В ФОРМИРОВАНИИ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данном исследовании анализируется и рассматривается степень использования слов-терминов индийского происхождения в древних медицинских трактатах, написанных на языке фарси-дари - Hidayat al-muta 'allimin fi-t-tibb («Руководство для изучающих медицину») Ахмада Ахавайни Бухорои, Danisnata («Книга знаний») Майсарии. В данных трактатах встречается огромное количество медицинских и фармацевтических терминов индийского происхождения, которые берут своё начало из языка санскрит. А также при помощи данных слов в рассматриваемых работах образуются новые сложные и составные термины.

Ключевые слова: слова индийского происхождения, медицинские термины, лекарство, пища, лекарственные растения, название растений, санскрит.

THE PLACE OF INDIAN WORDS IN THE FORMATION OF MEDICAL TERMS OF THE TAJIK LANGUAGE

This study analyzes and examines the degree of use of Indian words in the ancient medical treatises written in the Farsi-Dari language - Hidayat al-muta 'allimin fi-t-tibb ("Guide for students of medicine") by Ahmad Akhavaini Bukhoroi, Danisnata ("Book of Knowledge") Maysari. In these treatises there is a huge number of medical and pharmaceutical terms of Indian origin, which originate from the Sanskrit language. And also with the help of these words, new complex and compound terms are formed in the works under consideration.

Keywords: words of Indian origin, medical terms, medicine, food, medicinal plants, name of plants, Sanskrit.

Сведения об авторе:

Юсупов Абдулло Исмоилович - ГОУ «Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино», кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка. Адрес: г. Душанбе, ул. Ф. Мухаммадиева 54, кв. 14. E-mail: [abdullo – yusupov@inbox.ru](mailto:abdullo_yusupov@inbox.ru) телефон - (+992) 985636465.

About the author:

Yusupov Abdullo Ismoilovich - SEI "Tajik State Medical University named after Abuali Ibni Sino", candidate of philological sciences, associate professor of the Tajik language department. Address: 54 F. Muhammadiev St., Dushanbe, square 14. E-mail: [abdullo - yusupov@inbox.ru](mailto:abdullo_yusupov@inbox.ru) phone: (+992) 985636465.

ЗАБОН ВА УСЛУБИ БАДЕЙ ДАР ПОВЕСТИ «ПАДАР ГОРИО» - И БАЛЗАК

Намозова Ш.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забон дар асари бадеӣ воситаи асосии тасвири воқеият ба шумор меравад. Забони ҳар як нависанда забони ҳар аср қисми ҷудонашавандаи забони умумихалқӣ ва адабии миллат мебошад. Забони умумихалқӣ ва адабӣ дар мудати асрҳо аз шеваю лаҷаҳои гуногуни як халқ ба вучуд омада дар ҷараёни тараққиёти таърихӣ иқтисодӣ тағир меёбад, ривҷ мегирад. Аммо забони адабии мисли ғояву афкори иҷтимоиву сиёсӣ баробари дигар шудани сохту тартиботи сиёсӣ иҷтимоӣ тағир намеёбад. Сохти грамматикӣ ва фонди асосии луғавӣ дар давоми асрҳо устувор мемонад. Забони адабии ҳар миллат боигарии луғатҳои соҳаҳои гуногуни илму маданият ва ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ халқро дар бар мегирад. «Ислоҳоту терминҳои сиёсӣ давлатӣ, таъбир ва мафҳумҳои маданияту иқтисодӣ ҳамагӣ фонди луғавӣ забони умумихалқӣ ва адабии ҳар миллат аст. Аммо нависанда дар асари худ ҳамаи ин калимаву ибораҳоро қор намефармояд. Чунон, ки расом барои офаридани расму сураи рангҳои ба худ заруриро интиҳоб мекунад, нависанда ҳам барои тасвири бадеӣ ва инъикос намудани воқеаҳои зиндагӣ ва ҳислатҳои инсонӣ аз забони умумии адабӣ калимаву ибораҳои ба худ даркориро интиҳоб карда мегирад».

Пас, яке аз хусусиятҳои аввалини забони нависанда ва асари бадеӣ дар он аст, ки нависанда аз фонди умумӣ забони адабӣ калимаву таъбирҳои ба худ заруриро интиҳоб мекунад. Чунончи шоир барои таъсирбахш ва хушоҳанг баромадани шеър калимаҳои ҳамкофия, ҳамвазн, хушсадо ва форамро интиҳоб мекунад. Нависанда барои барҳоставу мучассамаи нишон додани қаҳрамонони асараш барои равшантар намудани ҳислату характери онҳо забони онҳоро аз ҳам фарқ мекунад, яъне ҳислату

характери шахсҳо на танҳо дар тасвири сурати зохирии онҳо, балки дар забони гуфтугуиашон низ намудор мегардад.

Забони асари бадеи на танҳо воситаи тасвир, балки яке аз воситаҳои ба вучуд овардани тип ва характерҳои адабӣ низ мебошад. Забони асари бадеи дар муайян намудани услуби нависанда низ аҳамияти калоне дорад. Ба услуб ҳам ғояҳои асосии эҷодӣ нависанда ҳам тарзи нигоришу таълиф ҳам воситаҳои тасвири бадеи ба хусусиятҳои забони асарҳои бадеи инчунин ҷаҳонбинии худ нависанда дохил мешавад. Аз ин ҷиҳат услуб бо методи эҷодӣ равиши умумии адабиётро муайян мекунад. Услуб дар таҷрибаи эҷодии ҳар як нависанда ё мактабу ҷараёни адабӣ зоҳир шудани ҳамаи методи эҷодӣ мебошад. «Услубро ба маънои маҳдуд ва тангтар низ қор мефармоянд. Ва дар ин маъни услуб бештар ба забон ва воситаҳои бадеи тасвир вобаста мешавад. Дар ин маъни услубро гоҳо сабк ҳам мегӯянд. Чунончи, «Сабки Бедил», сабки асарҳои насри С.Айнӣ ва ғайра» [21;55].

Таҳлили забон ва услуби нависандагону шоиронро вобаста ба мазмуну мундариҷаи идеявии асарҳои онҳо гузаронидан мумкин аст, зеро ҳар як калима, таркиб, ибора ва ҷумла дақиқназарона бо ифодаи хос бо табишҳои маъноии худ предмети ҳаёт, мароми зиндагӣ ва ғояи идеали шахс, халқу миллатро нишон медиҳад. Дар асари бадеи барои ифодаи мақсад итиҳоби калима шартӣ аввалиндараҷа мебошад. Ҳар як калима барои конкретии ин ё он мақсад истифода бурда мешавад. Дар асарҳои бадеи калимае нест, ки вай бе ягон мақсад истеъмол карда шавад. Ба ифодаи адабиётшиносон ғӯем, «Дар асари бадеи ҳар як калима воситаи муҳими тасвирӣ» дорад.

Дар асарҳои бадеи нақши калимаҳо ҳар хел аст. Онҳо дар як ҷо қиммати муайяни эстетикӣ дошта бошанд, дар ҷои дигар ҳамчун воситаи муҳим айнан, ба таври бадеи таркиб ёфтани фикр хизмат мекунанд: калимаҳо баъзан бо ҳамдигар алоқаманд гардида, ҳарчанд ба таври бадеи ҳақиқатро тасвир накунанд ҳам, дар дили хонандагон таассуроте бедор намуда, як навъ мафҳуми муайянеро ифода мекунанд, ки ин бо вазифаи услубиашон алоқаманд аст.

Калимаҳо дар алоҳидагӣ бештар як мафҳуми муайян ва муқарареро доранд: зиштӣ-бадӣ, нозебӣ, беზეбӣ, бадафтӣ, бадшаклӣ, бадандомӣ муқобили зебо ва ғайра. Вақте ки онҳо ба як дигар алоқа пайдо мекунанд аз доираи мафҳуми муайян ва муқарари худ берун баромада, дорои (мафҳуми муайян) маъноҳои гуногун мегарданд. Предметҳои ҷудогона ва ҳодисаю воқеаҳо, ки дар асарҳои бадеи тасвир меёбанд, на дар вақти ба таври умумӣ, балки дар вақти айнан, ба таври конкретӣ ифода намудани онҳо тасаввур карда мешаанд. Аз ин ҷост, ки Балзак дар асарҳои дар тасвири ҳодисаю воқеаҳо ҳама вақт калимаю ибораҳои мувофиқро моҳирона ҷо ба ҷо гузоштааст ва он завқи бадеи хонандаро нисбат ба асар дучанд менамояд. “Завқи бадеи хонандагон нисбат ба асар дар он вақт зиёд мешавад, ки «нависанда бо тамоми нозуқиҳои имкониятҳои бепояи забони адабии ҳозира ҳарон ҷӣ хубӣ ва зебоиро, ки дар табиат ва ҳаёти инсонӣ ҳаст, барҷасти нишон диҳад» [21;57]. Дар асарҳои Оноре ду Балзак калимаҳо дар алоҳидагӣ ифоданок ва бадеи баромадаанд, ки ба онҳо хиссаҳои гуногуни морфологӣ буда бо ифодаи маҳсул баён карда шудааст. Балзак ҳангоми нишон додани хислатҳои ин ё он гурӯҳи сотсиалии ҷамъият бештар ба забон ва тарзи гуфтори онҳо аҳмият медиҳад. Дар асари “Падар Горио” қисмати зиёди персонажҳои он ба манфиати худ фикр мекунанд ва ин фикри худро бо забон, ба воситаи услубии гуногун баён менамоянд, ки дар асари бадеи нишон додани ҷунин хусусиятҳои нутқ барои муайян кардани характери онҳо аҳмияти ниҳоят дараҷаи калон дорад. Оноре ду Балзак бо забон ва услуби ҳар як персонажи асари бадеи хусусиятҳои барҷастаи ба аҳли ин ё он миллат умумитардидаи як табақа, гурӯҳ ё сифатҳои ҷамъиятро тасвир мекунад, ки он персонаж то охири асар бо хислатҳои хоси худ намунаи он гурӯҳи ҷамъияти шуда мебарояд. Маҳз аз ҳамин ҷиҳатҳо, типикунонидани образҳо, фардӣ амал намудани персонажҳо ва мувофиқати хусусияти образҳо сар мезанад. Ба воситаи забон ва услуби ҳар як персонаж, ки вай намоёндаи ягон гурӯҳ, табақа ва ё синф ҳисоб меёбад, хислатҳои манфӣ ё мусбати гурӯҳҳои алоҳидаи як ҷамъият ифода карда мешавад. Дар асарҳои ӯ моҳирона қор фармудани боигарӣҳои забони зинда барои пурра ва образнок баён намудани идеяи асосӣ, воситҳои тасвири бадеи роли муҳим бозидааст. Нависанда ба воситаи онҳо дар бораи предмети тасвир тасаввуроти муайян пайдо мекунонад: вазиятҳои амалу ҳолатро конкрет мегардонад, тезу тунд мекунад ва ғайра. Балзак кӯшиш ба ҳарч додааст, ки ҳар як воқеа ва хусусиятҳои он маҳз аз он ҷиҳат нишон дода шавад, ки ба худ як хислати хоси ибратбахш дошта бошад. “Ҷиҳати ибратбахши ҳар як предмету воқеа, асосан, ду хел мешавад: манфӣ ва мусбат. Нависанда бо забон ва услуби ба худ хос хусусиятҳои маҳсули қаҳрамонҳояшро дар офаридаҳои моҳирона ифода кардааст [22;60]. Маҳсул дар повести “Падар Горио” ин баръало эҳсос карда мешавад. «Падар Горио» асарест саршор аз эҳсос ва дорои мазмуну мундариҷаи баланд. Ин асар оиди марде қисса мекунад, ки фарзандонашро дӯст медошт, аммо фарзан-донаш ӯро дар пиронсолӣ танҳо гузошта оиди ӯ бепарвой намудаанд ва ин пирамард дар пансион, ки бо номи хонаи «Воқеа» маълум буд бо азобу машаққат дар як маҳаллаи фақирнишини Париж ба саҳти умр ба сар мебард. Барои исботи гуфтаҳои боло ба забон ва услуби бадеи повести “Падар Горио”- и ба забони тоҷикӣ тарҷумашудаи ин адиби неруманди фаронсавӣ рӯ меорем. Тарҷумаи асари безаволи Балзак ба забони тоҷикӣ аз ҷониби мутарҷими нуктасанҷ Ҳабиб Аҳрорӣ анҷом дода шудааст. Тарҷумон бо сабку

услуги ба худ хос «Падар Горио»-ро аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кард. Тарҷумон сабки асарро нағз дарк карда, кӯшиш кардааст, ки онро дар тарҷумаи тоҷикӣ нигоҳ дорад. Ӯ кӯшидааст, ки забони тарҷума ба забони тоҷикии давр ҳарчи наздиктар шавад:

“Биное, ки дар пансионии оилавӣ ҷойгир аст, ба хонум Воке тааллуқ дорад. Ин бино дар қисми поёнии кӯчаи Нев-Сент-Женевев воқеъ буда, дар ин ҷо мавзё ба тарафи кӯчаи Арбалет паст шуда рафта, чунон нишебии фарози нобобе ба амал овардааст, ки аробаҳо аз ин ҷо хеле кам мегузаранд. Ин вазъият боиси хомуши дар масоҳати байни Волде-Грасва Пантеон воқеъ буда мегардад; ин ду биноӣ бо ҳашамат бо тобиши зардгуни деворҳои деворҳои ва бо намуди тираи гунбазҳои бузургашон, ки хама чизи атрофро тира месозанд, ранги шуоъҳои атмосфераро тағйир медиҳанд. Дар ин ҷо роҳҳои сангфарш хушканд, дар ҷӯйҳо на лой ҳаст, на об, қад қадӣ деворҳо алаф руидааст; одами беғамтарин ҳам ин ҷо омада ғамгин мешавад. Тақар- туқури фойтун дар ин ҷо як воқеаи қалон аст, биноҳо тираву дилгиркунандаанд, деворҳои бе дару тиреза ҳабс -хонаро ба ёд меоваранд. Шаҳси парижии тасодуфан омадаги дар ин ҷо ба ғайр аз пансионҳои оилавӣ ё донишқадаҳо, қашшоқӣ ва ҳафағӣ, пирони по ба лаби гур расида ва ҷавонии зиндадил, вале ба заҳмат кашидан маҷбур дигар чизеро намебинад. Дар Париж аз ин мудҳиштар ва гуфтан лозим аст, аз ин номаълумтар маҳаллае нест» [23;66].

Агар мо ин порчаи тарҷумашударо бо матни асл муқоиса намоем баръало равшан мегардад, ки мутарҷим бо як маҳорати ба худ хос онро баргардон карда забон ва услуги матни аслро дар тарҷума нигоҳ доштааст:

«Madame Vauquer, nee de Conflans, est une vieille femme qui, depuis quarante ans, tient a Paris une pension bourgeoise etablie rue Neuve-Sainte- Gene -vieve, entre le quartier latin et le faubourg Saint-Marceau. Cette pension, connue sous le nom de la Maison-Vauquer, admet egalement des hommes et des femmes, des jeunes gens et des vieillards, sans que jamais la medisance ait attaque les moeurs de ce respectable etablissement. Mais aussi depuis trente ans ne s'y etait-il jamais vu de jeune personne, et pour qu'un jeune homme y demeure, sa famille doit-elle lui faire une bien maigre pension. Neanmoins, en 1819, epoque a laquelle ce drame commence, il s'y trouvait une pauvre jeune fille. En quelque discredit que soit tombe le mot drame par la maniere abusive et tortionnaire dont il a ete prodigue dans ces temps de douloureuse litterature, il est necessaire de l'employer ici : non que cette histoire soit dramatique dans le sens vrai du mot ; mais, l'oeuvre accomplie, peut-etre aura-t-on verse quelques larmes intra muros et extra . Sera-t-elle comprise au-dela de Paris ? le doute est permis. Les particularites de cette scene pleine d'observations et de couleurs locales ne peuvent etre appreciees qu'entre les buttes de Montmartre et les hauteurs de Montrouge, dans cette illustre vallee de platras incessamment pres de tomber et de ruisseaux noirs de boue ; vallee remplie de souffrances reelles, de joies souvent fausses, et si terriblement agitee qu'il faut je ne sais quoi d'exorbitant pour y produire une sensation de quelque duree. Cependant il s'y rencontre ca et la des douleurs que l'agglomeration des vices et des vertus rend grandes et solennelles : a leur aspect, les egoismes, les interets, s'arretent et s'apitoient ; mais l'impression qu'ils en recoivent est comme un fruit savoureux promptement devore». [6;35].

Аз ин порча маълум мегардад, ки тарҷумон аз санъати тарҷумаи бадеӣ хуб бархурдор аст. Чунон, ки дидем тарҷумон дар тасвири пасионати хонум Воке ва маҳаллаи ҷойгиршавии он аз тамоми санъатҳои тарҷумаи бадеӣ моҳирона истифода бурдааст. Вай тавонистааст суханҳои муаллифи асарро бо тамоми фикру ҳиссиёт ва образҳои ӯ дар забони дигар акс кунонад. Аз матни дар боло тарҷумашуда чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки мутарҷим воқеияти объективии дар асар тасвиршуда, мазмун ва рӯҳи асарро пурра инъикос карда тавонистааст.

Оноре ду Балзак аз машҳуртарин адибони адабиёти фаронсавӣ буда, шахсияти ӯ ниёз ба тавзеҳ надорад ва бештари нависандагони Фаронса ашъори ӯро сарчашмаи илҳом карда мазмуни асарҳои ӯро такрор намудаанд. Муаррихони гузашта низ ҳар қадоме мақоми воло ва ҷойгоҳи ин адибро дар осмони беканори адабиёти ҷаҳонӣ нишон додаанд. Бузургии ин адиб аз сухани худи ӯ «Ҳар чи ӯ натавонист бо шамшер кунад, ман бо қалам фатҳ хоҳам кард», ки дар поёни мучассамаи кӯчаки Наполеон сабт карда шудааст аён мегардад. Ин адиби нотақрор қореро анҷом дод, ки лашкаркаши машҳури Фаронса Наполеон Бонапарт бо шамшер натавонист анҷом диҳад. Асарҳои офаридаи Балзак дар адабиёти Фаронса мавқеи сазовореро ишғол мекунад. Дар ин мақола мо кӯшиш ба ҳарч додем, ки оиди Оноре ду Балзак, забон ва услуги бадеӣ дар повести “Падар Горио”-и вай каме ҳам бошад маълумот диҳем.

“Падар Горио” ва “Гобсек” намунаи олии романҳои асри 19 - франсавӣ ба ҳисоб меравад. Аммо ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки ин асарҳо гарчанде ба забонҳои гуногуни дунё тарҷума шуда бошад ҳам тарҷумаҳои тоҷикии вай аз нусхаи асл вучуд надоранд. Асари Оноре ду Балзак «Падар Горио», ки бо қалами Ҳабиб Аҳрорӣ тааллуқ дорад ва ин асари ҷолиби диққат соли 1983 аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ баргардонид шудааст. Ҳарчанд, ки асар аз забони асл мебошад дар забони тоҷикӣ низ ҳамонгуна аст. «Падар Горио» асарест саршор аз эҳсос ва дорои мазмуну мундариҷаи баланд. Ин асар оиди марде қисса мекунад, ки фарзандонашро дӯст медошт, аммо фарзандонаш ӯро дар пиронсоли танҳо гузошта оиди ӯ бепарвой намудаанд ва ин пирамард дар Пансионе, ки бо номи

хонаи «Воке» маълум буд бо азобу машаққат дар як маҳаллаи фақирнишини Париж бо саҳти умр ба сар мебурд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мухтор Ш. Адабиёти тоҷик дар Фаронса-Душанбе: Ирфон, 1985. - 387 с.
2. Мухтор Ш. Замон ва тарҷумон. - Душанбе: Адиб, 1989. - 206 с.
3. 18. Мухтор Ш., Шамсиддини Ҳақназар Баргузидаи насри Фаронсаи асрҳои XIV-XX Душанбе «Истеъдод» 2011. 560 с.
4. 19. Мухтор Ш. Савтҳои Ховар Душанбе «Ирфон» 1986. - 980 с.
5. 20. Мухтор Ш. Луи Арагон ва суҳанварони Аҷам. - Газети муаллимон. №8, декабри 1987. - 876 с.
6. Муслимонӣ Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ, Душанбе: Маориф, 1987. - 564 с.
7. Муслимонӣ Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. - 876 с.
8. Муслимонкулов Асрори Сухан. – Душанбе: Ирфон, 1980. 345 с.
9. Нурджанов Н. Х. история таджикского советского театра. – Душанбе: Ирфон, 1967. - 393 с.

ЯЗЫК И ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ СТИЛЬ В ПОВЕСТИ БАЛЬЗАКА «ОТЕЦ ГОРИО»

Язык главное средство изображения действительности в произведении искусства. Язык каждого писателя, язык каждого произведения - неотъемлемая часть национального и литературного языка любого народа. Язык произведений меняется и развивается вместе с историческим и экономическим развитием; но грамматическая структура и основной лексический фонд остаются стабильными в непрерывности. Произведения Оноре дю Бальзака - одни из мировых шедевров, которые веками утоляли жажду мировой литературы. Его романы были написаны в 19 веке и быстро вошли во французскую и мировую литературу. Эти романы, написанные с неповторимым стилем и красноречием, быстро нашли свое место. Произведения Бальзака написаны простым французским языком и хорошо известны в мировой литературе своим стилем. Творчество Бальзака оказало непосредственное влияние на литературу других народов. Произведения Бальзака оставляют бессмертную роль в сердце каждого читателя, а его умелое изображение героев и их положения поражает читателя. Может быть, в будущем найдется ученый, который переведет эту сокровищницу мировой литературы с языка оригинала на таджикский.

Ключевые слова: произведения, роман, стиль, герой, язык, французский язык, грамматика, литература, Оноре дю Балзак.

LANGUAGE AND ARTISTIC STYLE IN BALZAC'S STORY "FATHER GORIO"

Language is the main means of depicting reality in a work of art. The language of every writer, the language of every work is an integral part of the national and literary language of any nation. The language of the works changes and develops along with historical and economic development; but the grammatical structure and basic lexical fund remain stable in continuity. The works of Honore du Balzac are one of the masterpieces of the world, which for centuries has quenched the thirst for literature of the world. His novels were written in the 19th century and soon gained a place in French and world literature. These novels, written with a unique style and eloquence, quickly found their place. Balzac's work is written in plain French and is well known in world literature for its style. Balzac's work has also had a direct impact on the literature of other nations. Balzac's works leave an indelible mark on the heart of every reader, and his skillful portrayal of the heroes and their situation amazes the reader. Maybe in the future there will be a scholar who will translate this treasure trove of world literature from the original language into Tajik.

Key words: Composition, novel, style, hero, language, French language, grammar, literature, Onore de Balzac people.

Сведения об авторе:

Намозова Шахло Хамзаевна – старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. Тел.: (+992) 907815765.

About the author:

Namozova Shahlo Khamzaevna – senior teacher of French language in Department of French and German languages of Tajik National University. Tel.: (+992) 907815765.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЛСП «ХЎРОК» (*EDA, FOOD*) КАК ПРЕДМЕТА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Асламов И.А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Изучение таджикского языка в контексте народной культуры, так же как и русского и английского языков и их истории позволяет смоделировать картину мира, мир знаний, присущих этим языкам, определённым нациям и народам, для которых эти языки являются средством постоянного общения или языками межкультурного диалога. Каждый из этих языков имея длинную историю нации и народа тесно связаны с культурой, поскольку именно в языке и через язык формировалось история мышления народа, вся совокупность народных знаний, верований, представлений.

Безусловно, для исследования картины мира, отраженной в языке таджикского народа, важное значение приобретает культурно-лингвистический аспект, так-как в этом языке чётко прослеживается сопоставимое развитие языковых и культурных явлений. К тому же, методы теории семантического поля и этимологической классификации лексики таджикского языка, на сегодняшний день в какой-то степени уже разработан. В этом смысле, семантическое поле таджикское понятие «хўрок» (еда) является достаточно значимой, поскольку, во-первых, семантическая структура лексики этой тематической группы – «наиболее привычных, часто повторяющихся, ежедневных слов, которые составляют основное ядро лексики» [7, с. 7],

Язык и письменность наших предков в своей древнейшей, пиктографической форме появляется на рубеже IV–III тыс. до н.э., как на основе арийской цивилизации так и по видимо под воздействием месопотамической культуры.

В VI–IV тыс. до н.э. население ближневосточных поселений от Восточной Индии до Центрального Ирана и Азии использовали арийские символы для учета различных продуктов и товарные трехмерные символы – маленькие глиняные конусы, шарики и т.п. В IV тыс. до н.э. комплекты таких шариков и фишек, замечавшие какие-то акты передачи тех или иных продуктов питания, начали заключать в глиняные оболочки размером с кулак.

Вклад С.Айни, Н. Масуми, А. Дехоти, Б. Ниязмухамедов, Х. Каримов, Ш. Хусейнзаде и Эшанджанова в развитии современной лингвистики таджикского языка огромен. При создании первых учебников для школ в 30-40-е в соответствии требования программ, по родному языку и литературе, которые охватывают лексику минимум ЛСП «хўрок» (*eda, Food*). Отсюда ясно, что участие видных педагогов, проецируются на лексико-семантическом группе, прежде всего в понятиях и терминологий, особенно при создании первых словарей.

Отсюда, важность такого исследования обусловлена рядом фактов, которых можно охарактеризовать следующим образом: 1) необходимостью изучения и описания лексического минимума «хўрок» (*eda, Food*) с позиции культурологической парадигмы лингвистики; 2) значимости вопросов, связанных с изучением концепта «хўрок» (*eda, Food*) в целом; 3) важности обобщения и теоретического осмысления большого и достаточно разрозненного лингвистического материала для того, чтобы в дальнейшем оно занимало определенное место в системе сравнительной лингвистики; 4) необходимость решения вопросов, касающихся соотношения языка, мышления, познания и культуры, решение которых основывается на методах когнитивного и лингво-культурологического анализа.

В целом лексика таджикского языка в этом плане богато ещё и тем, что в сравнительном сопоставлении, значение приобретают факты, изъятые из истории отдельных слов и исследования истории определенных лексико- семантических групп (ЛСГ), в том числе и «хўрок» (*eda, Food*), что позволяет воспроизвести нововедения народного знания в той или иной области культуры с древнейших времен до наших дней [1, с. 49; 4, с. 60, 83].

«Хўрок» (*eda, Food*) рассматривается как составляющая часть национальной культуры и к тому же она относится к ядру языка и культуры, в систему ее ценностей, ведь именно такие единицы отражают факторов культурной ценности народа, передадут культурные языковые стереотипы от поколения к поколению. Здесь, необходимо также указать наличие большого количества лексических единиц исследуемого концепта свидетельствует о его важности и номинативной целостности языка и культуры в соответствие с традициями. Учитывая это, обоснованным представляется комплексный подход к описанию единиц «хўрок» (*eda, Food*) с позиции лингвистического и культурного подходов, постольку- поскольку исследуемые номинативные понятия содержат важную информацию о языке и культуры таджикского народа.

Для реконструкции семантики «хўрок» (*eda, Food*), древнейших значений отдельных ее составляющих, их дальнейшей истории привлекают данные как собственно таджикского языка, так и его диалектов, этимологии, истории, этнографии и др.

Хотя тема все ещё остается наименее не исследованной; но, она характеризуется непосредственной связью с реальной действительностью, культурой, обычаями, бытом народа, отличается разнообразием происхождения, широтой смыслового объема, не замкнутостью системы, проницаемостью, широкими синтагматическими связями, что представляет несомненный интерес для исследования. Мы также постараемся, установить типов системных связей в тематической группе «*хӯрок*» (*eda, Food*).

С давних времен человек - как и любой другой вид существо на планете - взаимодействует с природой в соответствии с одним главным императивом: выживанием. Поэтому в течение очень долгого времени *homo sapiens* основывался не только на необходимости защитить себя от того, что временами было крайне неблагоприятных условий окружающей среды, но, прежде всего, на его способности победить в испытании поесть или быть съеденным. Современная киноиндустрия часто позволяет нам испытать тревогу этих первобытных времен. С незапамятных времен скитаясь в поисках пищи, человек основывает свое выживание на двух практических принципах: собирание всего съедобного и охота. По словам одного из ведущих этологов, «человек 99 процентов своей истории жил как охотник-собиратель, и это также могло сформировать его биологически» [2, с. 56].

Постоянно подвергаясь угрозе стать пищей, наши предки выработали все более изощренный подход к природе задолго до появления сельского хозяйства примерно 15 000 лет назад. Основные этапы этого процесса хорошо известны. В эпоху палеолита человек уже открыл и начал использовать огонь. В тот же период он создал все больше инструментов - сначала из камня, а затем из металла - для охоты, рыбалки, защиты и строительства убежищ. Физически слабый по сравнению с другими животными, охотник-собиратель обладал значительными умственными ресурсами и огромным любопытством.

В некоторых популяциях охотников-собирателей диета в значительной степени основывалась на дичи и, как следствие, на потреблении мяса. Это верно даже для современных популяций охотников-собирателей в арктических и субарктических регионах, где есть очень мало еды. Но большинство современных экспертов считают, что в прошлом большинство охотников-собирателей питались преимущественно растительной пищей или - в районах около моря и рек - рыбой и моллюсками. Некоторое население было почти исключительно вегетарианцем [1, с. 87].

Исходя из таких основания таджикской культуры, как представителя коллыбели человеческой цивилизации, прежде всего культурное значение еды в жизни человека вдвойне актуализирует тему и тематическая группа «*хӯрок*» (*eda, Food*), т.е. группа слов, означающая функционально однородные реалии действительности, которые характеризуются предметно-логическими отношениями.

В свою очередь лексико-семантическая группа (ЛСГ) в целом – это лексическое объединение, состоящий из семантически взаимообусловлены компонентов, которые имеют сопоставимое значение и объединены общей семантической признаку. Однако, поиск системности в лексике есть не что иное, как поиск тех связей денотативным характера, группируют соответствующие языковые явления вокруг какого-либо объективно существующего явления [12, с. 139].

Отсюда, систематизация фактического материала требует решения таких задач: 1) определить тематические и лексико-семантические группы продуктов питания, также саму культуру таджиков по значению «*хӯрок*» (*eda, Food*), когда, как возникло само слово «*хӯрок*» (*eda, Food*); 2) выяснить, исходным для того или иного слова и значения «*хӯрок*» (*eda, Food*); 3) провести историко-этимологический, лингвистический и культурологический анализ лексики в значении «*хӯрок*» (*eda, Food*), заверенной памятниками разных жанров, в произведениях классической и современной художественной литературы, фольклорных текстах и кулинарии таджиков; 4) выявить удельный, заимствованную и национально-специфическое лексику (источники пополнение основных тематических групп) за счет иранских и арабского языков; 5) описать основные способы номинации (мотивировочные признаки и наиболее продуктивные словообразовательные модели) таджикскую семантическую группу «*хӯрок*» (*eda, Food*); 6) проанализировать родо-видовые, синонимические отношения внутри ЛСП «*хӯрок*» (*eda, Food*), семантические сдвиги в различных лексико-семантических группах; 7) отследить ареал распространения слова (наличие его в других иранских языках), установить наличие / отсутствие значения «*хӯрок*» (*eda, Food*) для него в этих языках; 8) выяснить роль регионализм и диалектизм в становлении современной таджикской кулинарной терминологии 9) выяснить место той или иной лексемы со значением «*хӯрок*» (*eda, Food*) в этнокультурной среде; 10) учесть лингвистических, культурных и этимологических аспектов.

Тенденции формирования и развития понятий со значением «*хӯрок*» (*eda, Food*) с учетом широких хронологических границ проследиваться прежде всего в период формирования современного таджикского словаря.

Как отмечалось выше, выявить системные отношения в лексике на уровне описания тематических групп трудно, однако в исследованиях слов можно учитывать влияние экстралингвистические факторов на развитие лексико-семантической системы, прямо или косвенно

отражавшее внеязыковую действительность. Поэтому в пределах одной тематической группы, где это возможно, выделяются собственно языковые единицы - лексико-семантические группы слов, тесно спаяны между собой, объединены общим значением.

В таджикском языке процесс формирования тематической группы лексики со значением «*хӯрок*» (*eda, Food*) не рассматривался, поэтому надо отмечать, что эволюция народной кулинарии, питания и связанная с ней терминология представляет значительный научный интерес, специальные исследования над материалом из продуктов питания могут пролить новый свет на старые культурные связи и, между прочим, на культурные связи разных народов между собой. Поэтому что различные блюда и их названия очень охотно заимствуются также у других народов.

Как и в любой тематической группе, в составе группы со значением «*хӯрок*» (*eda, Food*) слова связаны между собой прежде всего как названия предметов, объединенных функционально, и как элементы лексической микросистемы, также подтверждает целесообразность их лексикологического исследования в историческом плане как лексической системы. Тематическая группа лексики со значением «*хӯрок*» (*eda, Food*) представляет собой многоуровневую, определенным образом организованную, однако не замкнутую систему, в которой элементы объединяются в лексико-семантические группы на основе родо-видовых, синонимических отношений по общей и дифференциальной семантическим признакам и общности значений, которые они выражают. Основной фонд лексики таджикского языка, сохраняется на протяжении веков, принадлежит к древнейшим слоев, представляя собой праславянский наследие или заимствования праславянского эпохи. прежде всего это касается некоторых общих названий пищи, родовых наименований (*гушт, мург, ярма, авқот, таом, мева, сабзавот, нон*), названия отдельных овощей, фруктов (*сабзи, сир-пиёз, ангур, анчир* и т.д.). Древнейший период в развитии этой тематической группы, зафиксирован памятниками таджикской письменности, отличается более общим характером лексем, входящих к ней, в значительной не дифференцированность названий пищи, то есть фиксируются преимущественно обобщенные названия продуктов питания при почти полном отсутствии названий блюд. На протяжении длительного исторического развития происходят определенные семантические сдвиги, установление более четких семантических связей, закрепления основных значений и семантических функций в лексике, обозначает пищу, унаследованной в таджикском языке с древнеиранской.

Таким образом, В терминах, обозначающих научные понятия, оформляются результаты познавательной деятельности. Являясь источником кодификации, хранения и получения информации, термины выступают в качестве орудия мысли и инструмента исследования, средства профессиональной коммуникации. Это означает, что терминологическая система отражает научное осмысление действительности языковыми средствами. Состояние терминологической системы позволяет судить о развитии теории и практики в определенной научной сфере. Это делает актуальными исследования сложившихся терминосистем в целом, а также процессов формирования языка науки и соответствия терминологических изменений действительным запросам научного знания, в частности. Сказанное в полной мере относится к современной понятийно - терминологической системе педагогики, необходимость исследования развития которой обуславливается несколькими факторами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Anderson E., "Everyone Eats. Understanding Food and Culture", New York University Press, New York, 2005
2. Enoch And Wisdom, cf Apocrypha. Bouchier, E., Life and Letters in Roman Africa, Oxford, 1913
3. Бабурина К. Б. Этнолингвистический аспект в исторической лексикографии // Вопросы языкознания. - 1997. - № 3. - С. 48-52.
4. Богатова Г. А. История слова как объект русской исторической лексикографии / Г. А. Богатова. - М., 1984. - 254 с.
5. Виноградов В.В. В Некоторых вопросах русской исторической лексикологии // Известия АН СССР. - 1953. - Т. 12, вып. 3. - С. 185-210.
6. Герд А. С. Введение в этно-лингвистики / А. С. Герд. - СПб., 2005. - 456 с.
7. История украинского языка. Лексика и фразеология / [ред. кол. В. М. Русановский, В. Л. Карпова, В. В. Нимчук, И. П. Чепига]. - К.: Наукова думка, 1983. - 743 с.
8. Покровский Н. Н. Семасиологические исследования в области древних языков / Н. Н. Покровский. - М., 1895. - 121 с.
9. Раджабов М.Г, квалиметрия педагогических исследований таджикских учёных в период государственной независимости Таджикистана, Душанбе-2014, с.198
10. Смирницкий А. И. лексикологии английского языка / А. И. Смирницкий. - М.: Изд-во АН СССР. - 1956. - 260 с.

11. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка: 30-90-годы XIX века. - М.; Л.: Наука, 1965. - 565 с.
12. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - 287 с. .
13. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков / Федот Петрович Филин. - Л.: Наука, 1972. - 636 с.
14. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика / Д. Н. Шмелев. - М.: Просвещение, 1977. - 233 с.
15. Языковая номинация. Виды наименований. - М.: Наука, 1977. - 358 с.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛСП «ХҲҮРОК» (ЕДА, FOOD) КАК ПРЕДМЕТА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье поставлены задачи исследования «хӯрок» (еда, Food) в лингво-культурологическом аспекте в таджикском, русском и английском языках. Автором приведены некоторые результаты такого исследования. Такой подход к сопоставлению ЛСП «еда» рассматривается как способ целостного культурологического и лингвистического исследования единицы, которые образуют и обеспечивают раскрытие специфических структурных черт культурных и лексических систем и отображения общих и отличительных признаков категоризации продуктов питания и еды. Систематизация основных и теоретических подходов к изучению лексико-семантического поля в отечественной и зарубежной лингвистике способствует выяснению основных научных взглядов по системности лексического состава языка, базовых принципов построения лексико-семантического поля «еды» в языкознании, проявления места явления «еды» и кулинарии в целом в культурном сфере жизни человека.

Ключевые слова : еда, тематическая группа, лексико-семантическая группа, лингво-культурологический анализ, этимология, этимологический анализ.

SOME CHARACTERISTICS OF THE LEXICO-SEMANTIC FIELD OF «ХҲҮРОК» (ЕДА, FOOD) AS THE SUBJECT OF LINGUISTIC AND CULTUROLOGICAL RESEARCH

The present article deals with the problems of the study of «хӯрок» (еда, Food) in linguo-culturological aspect in Tajik language. The author gives some results of this research. Such an approach to the comparison of LSF of “food” is considered as the method of integral culturological and linguistic research of units, which form and assure the expansion of specific structural features of cultural and lexical systems and revealing of common and distinctive features of categorization of foodstuffs and meals. Classification of basic and theoretical approaches to the study of lexico-semantic field in native and foreign linguistics, facilitates the clarification of fundamental scientific views on systemacy of lexical composition of language, basic principles of formation of lexico-semantic field “food” in linguistics, the development of the role of phenomena “food” and cookery on the whole in cultural sphere of human life.

Key words: food, thematic group, lexico-semantic group, linguo-culturological analysis, etymology, etymological analysis.

Сведения об авторе:

Асламов Инатулло Акбархонович - докторант (PhD) кафедры сравнительной типологии факультета английского языка Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Тел: (+992) 985242523, Электронная почта: inat1993@mail.ru

About the autor:

Aslamov Inatullo Akbarkhonovich - doctoral (PhD) of the Linguistics and Comparative Typology Department, English faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 985242523 E – mail: inat1993@mail.ru

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ЯПОНСКИХ УЧЕНЫХ

Шодиев Дж.С.

Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзаде

Японцы с большой заботой и вниманием относятся к такому народному богатству как пословицы и поговорки, отражающие черты народа, особую поэтичность языка и тонкость национальной философии.

Пословицы и поговорки сопровождают людей с давних времен. Такие выразительные средства, как точная рифма, простая форма, краткость сделали пословицы и поговорки стойкими, запоминаемыми и необходимыми в речи [4].

Целью настоящей статьи является анализ взглядов некоторых японских ученых относительно пословиц и поговорок в японском языке.

Главной особенностью пословиц является их законченность и дидактическое содержание. Поговорка отличается незавершенностью умозаключения, отсутствием поучительного характера [3, с.6].

Как правило, пословица не определяет лицо, действия, обстоятельства, а несёт в себе некий нравственный закон, безусловный для любого человека. Её действие распространяется не на конкретное событие, а на весь срок человеческого существования. Это народная «заповедь», которой должны следовать все люди.

Поговорка же высказывается для характеристики обстоятельства, человека или его поведения. Она воспринимается как реплика диалога и содержит иронию, даже сатиру [8].

Пословицы и поговорки - это тот языковой материал, который повышает интерес к языку, развивает языковую интуицию, закладывает привычку думать лингвистическими понятиями.

Пословицы и поговорки являются важнейшим материалом для изучения исторических событий, этнографии, быта и мировоззрения народа. Выдержав оценку временем, они органично слились с речью; всегда будут украшать ее остроумием, способностью метко и точно охарактеризовать все многообразные проявления жизни [1, с.3].

А. Н. Афанасьев считал, что «пословицы по самой форме своей не подвержены искажению и потому являются памятником издавна сложившихся воззрений. Пословицы являются главным источником мудрости предков, хранителями памяти и орудием передачи человеческого опыта» [2, с.15].

В типологической классификации Г. А. Пермякова указывается, что «пословица – грамматически законченное (имеющее вид предложения) изречение с образной мотивировкой общего значения, т.е. требующее расширительного толкования». «Поговорка – грамматически незаконченное (не составляющее предложения) изречение с образной мотивировкой общего значения» [5, с.150].

Наряду с тем, что пословицы и поговорки являются продуктом устного народного творчества, они выступают как самостоятельный объект лингвистических исследований.

Лексико-семантический анализ пословиц и поговорок показывает, что в их составе нет лишнего слова и "каждое слово в составе пословицы весомо" [5, с.31].

Как и у других народов, у японцев тоже пословицы и поговорки занимают особое место.

Пословица в японском языке называется КОТОВАЗА и состоит из двух слов КОТО (дело) и WAZA (действие). Многие японские ученые дают определение пословицам и поговоркам по-разному, например: профессор Токухара Шигеми в своей статье «Древние и современные коллекции «пословиц и поговорок» мысли по алфавитному порядку» пишет: «Люди в этом мире, если они станут пословицами, они смогут привязать свои сердца к тому, что они видят» [7, с.33].

Приведем ряд других определений пословиц и поговорок из японских источников.

Пословица это сказ о том, что сделано» (Акика Накамура).

Пословицы и поговорки - это вещи и дела (Мотооми Канеко).

Пословицы и поговорки - это лирика (текст песни). Смысл вещей и дела, или смысл любого происшествия (Сорахо Кубота).

Это пословица, потому что есть много чего о чем можно говорить. (Уметомо Саэки).

Пословица становится успешной, популярной потому что я постоянно реагирую на различные общественные и частные события (Масао Одзава).

Пословица процветает - потому что она связана с жизненным опытом человека (Кёя Окумура).

Теории упомянутых выше заметок, кажется, укладываются в понимание того, что «пословицы и поговорки» - это события и действия, с которыми люди сталкиваются, пока они живы, хотя есть различия в выражениях.

Мабучи Камо в «Чтение Кокинвакашю» (Kokonwakashu Hearing) отмечал что «пословицы – это бизнес», сказав: «Что есть в человеческом мире, это бизнес, и что такое бизнес?»

Согласно теории бизнеса, поскольку существует множество «предприятий», это означает «делать что-то в своем сердце ...», «то, что у вас есть в сердце, может быть связано с тем, что вы видите». «Пословицы и поговорки - это делать что-то в своем сердце ...».

Другими словами, «люди, живущие в этом мире, активны в языковой деятельности, поэтому они доверяют свои мысли тому, что видят и слышат, и выражают это пословицами»

Другой японский профессор Юкитане Танака из Университета Химедзи Доккёй, говорит о пословицах следующим образом:

В повседневной жизни мы неосознанно употребляем различные «пословицы» и «поговорки». Пословицы и поговорки просто и точно выражают чувства, которые невозможно выразить собственными словами. Это действительно полезный инструмент для изучения языка и культуры. Они соглашаются друг с другом без причины. «Пословицы и поговорки» - это светский дискурс - фон,

пораженный населением (устное литературное искусство). С другой стороны, «Пословицы и поговорки» - это инструмент языка и культуры, который впечатляет, убеждает и очаровывает других, созданный из мира (со стороны) знаменитостей и экспертов, учеными, деятелями культуры и мастерами.

Я думаю, что пословицы и поговорки это ценный ресурс для того, чтобы почувствовать простую и долгую жизнь простых людей от прошлого до настоящего дня. В этом смысле «Пословицы и поговорки» являются сокровищницей лингвистического и культурного наследия и важными языковыми культурами, сохранившимися до наших времен.

Пословицы и поговорки произносятся коротким языком, но их значение очень «вкусное» и также эффективно принять его в свете опыта и воображения получателя. Одного текста недостаточно, чтобы понять пословицы и поговорки. Это потому, что есть неопределенный социальный контекст, наложение фона времени и климата в пословицах и поговорках. В своем исследовании профессор описывает скрытую «мирскую образовательную перспективу» пословиц и поговорок, на основе «Котоваза Дайджитен» (большая энциклопедия пословиц и поговорок) и дает такое определение: языковая культура пословиц и поговорок не обязательно является академической языковой культурой. С этой точки зрения довольно смело и сложно категорически определить образовательную перспективу с логической привлекательностью. Его нельзя отбросить или отрицать как просто устаревшее. Несмотря на то, что мир значений пословиц и поговорок включает в себя такой характер, есть такие, которые переключаются с различными гипотезами теории образования, которые были прояснены и предложены академически. В смысловом мире, скрытом в пословицах, есть червячная глубина.

Одна из целей - визуализировать образовательную перспективу, скрытую в пословицах и поговорках.

Другая цель - это понимание точки соприкосновения и взаимосвязи с гипотезой теории образования, которая была прояснена академически и предложена до сих пор с визуализированной образовательной точки зрения.

Исследуя эти две цели, он отмечает, что пословицы и поговорки не ограничиваются «мирскими образовательными перспективами» как ценностями опыта, но также являются «устойчивыми образовательными перспективами» [6, с.44].

В Японии систематически издаются сборники пословиц и поговорок, которые представляют собой свод суждений о жизни народа, метких характеристик и наблюдений. В них выражается оценка народом действительности или описание её такой, какой хотелось бы видеть.

В Японии можно найти много разнообразных сборников пословиц: от толстых фолиантов, содержащих сотни древнейших и редчайших выражений, до небольших книжечек, где перечислены самые употребительные фразы на сегодняшний день.

Существует издание Kokugo (国語) – «Родной язык» – в нём в обязательном порядке уделяется место крылатым выражениям в разделе *ことわざ* (kotowaza).

В каждой стране существуют пословицы, которые родились на почве уникальной культуры и, по сути, присущи только определённому народу. В таких пословицах сконцентрированы детали, которые ярко отражают национальные особенности разных сфер жизни. Например, национальный характер или обычаи.

Японцы – народ вежливый. Это, пожалуй, первое, что многим приходит на ум, когда о них вспоминают. И по этому поводу существует очень много противоречивых мнений.

Сам японский язык включает в себя разнообразные стили речи, более вежливые или менее вежливые, и градаций учтивости достаточно много, особенно по сравнению с другими языками (что порой затрудняет его изучение). Есть целый ряд форм глаголов, разных по степени вежливости, гонорифические аффиксы, много личных местоимений, выражающих разнообразное отношение к себе или другому. Например, некоторые японисты насчитывают до пятидесяти разных слов, которые переводятся как местоимение «я».

Но, с другой стороны, японский язык, не любит категоричности. И о нём самом нельзя судить однозначно, как и о японцах. В нём так же, как и в других языках, есть и бранные слова, и жесткие выражения, и многое другое, так что воспринимать его через одну призму вежливого пласта, лежащего на поверхности, нельзя.

Но в целом, чувство вежливости в японцах действительно удивительно развито. Это традиция японского воспитания: не причинять своими бедами вред другим, не приносить не радости (что автоматически можно воспринимать, как и скрывание чувств, притворство, что «всё хорошо»), но никому ничем не досаждать, не жаловаться, а вежливо улыбаться считается хорошим тоном. И это, естественно, находит отражение и в крылатых выражениях и пословицах. Они говорят:

礼儀正しさに勝る攻撃力はない (Reigi tadashi-sa ni masaru kōgeki-ryoku wanai) «Нет большей наступательной силы, чем вежливость»

親しき仲に礼儀あり (Shitashiki naka ni reigi ari) «Вежливость открывает все двери»
笑う顔に矢立たず (Warau kao ni yatatazu) «Улыбка никому не вредит»
笑う門には福来る (Warau kado ni ha fuku kuru) «Удача приходит к смеющимся воротам»

Может показаться, что с таким подходом вежливость подозрительно граничит с лицемерием! Тяжело представить, как так можно существовать, оставаясь при этом действительно искренним. Но нужно просто знать меру:

礼も過ぎれば無礼になる (rei mo sugireba burei ni naru) «Излишняя учтивость обращается в невежливость»

Конечно, каждый воспринимает по-своему эти пословицы, но принято считать, что улыбка – не бесчувственная маска для всех, а акт благодушия, доброжелательности. Очень важна способность, смотреть с улыбкой не только на весь остальной мир, но и на свою жизнь в том числе, на все её беды и горести, которых на долю японца может выпасть достаточно много. Природных в том числе: и тайфуны, и цунами, и землетрясения...

Отчасти поэтому им приходится быть очень трудолюбивыми и бережливыми:

米を数えて炊く (kome o kazoete taku) «Каждое рисовое зернышко тяжким трудом достаётся»

苦勞が美味しいお米に変わる (Kurō ga oishi okome ni kawaru) «Трудности превращаются в вкусный рис»

Это действительно работающий народ, и трудятся они много и тщательно.

勤勉は成功の母 (Kinben ha seikō no haha) «Прилежность – мать благополучия»

Это второй пункт, который можно назвать распространённым стереотипом: японцы – трудоголики. Япония неспроста такая продвинутая страна. В крупных компаниях очень любят применять разнообразные методики управления, психологические эксперименты, выдумывать что-то новое и постоянно совершенствовать каждую деталь, шлифовать систему. Люди, побывавшие в Японии, нередко отмечают сильную занятость местных жителей.

石の上にも三年 (ishi no ue ni mo san nen) «Три года на камне просидишь – и камень нагреется»
«Упорство людей скалы рушит»

Пословицы и поговорки изображаются и в японском искусстве.

К примеру, в японском языке есть пословица 猫に小判 (neko ni koban, «золотые монеты - кошке»), эквивалент: метать жемчуг перед свиньями). Кувагата Кэйсай нарисовал картину в 1813 году, где кошка сидит на грелке и не проявляет интереса к деньгам перед ней. Также есть поговорка 亭主を尻に敷く (teishu wo shiri ni shiku, «стелить мужа под себя», держать его под каблуком, пользоваться им, доминировать). Японский художник Каванабэ Кёсай (1831-1898) изобразил жену, сидящую на своём муже; она курит, он держит её трубку. Жена беспорядочно одета, а в узорах дыма можно прочесть のろまもの (nogoma mono), «что за простаки!»

И всё же японские народные изречения имеют свои особенности. Природная изоляция этой страны от остального мира сделала ее воистину неповторимой и уникальной. Поэтому культура Страны восходящего солнца отличается от другой культуры. Японцы привыкли жить в полной гармонии с природой и окружающим миром - они и мудры, и внимательны. Они не терпят суеты, излишней суеты и беготни, внимательно наблюдая за каждым взмахом крыльев бабочки и изучая каждую букашку, которая ползёт по траве...

Их пословицы и поговорки заставят задуматься любого - нужно только к ним прислушаться... В них своя, веками нажитая мудрость:

人事を尽くして天命を待つ (jinji wo tsukushite tenmei wo matsu) «Сделай всё, что сможешь. А в остальном положишься на судьбу»

一念発起 (Ichi nen hokki) «Подумав - решайся, а решившись - не думай»

Японское народное творчество всегда привлекало автора статьи, который с удовольствием обращается к нему, вдумчиво прочитывая их пословицы...

Так, пословицы и поговорки обогащают речь человека, оставаясь, актуальными и по сей день.

Проанализировав их, можно убедиться в том, что каждый народ по-своему раскрывает смысл того или иного высказывания, храня в себе неповторимость.

Пословицы способствуют усвоению языка, запоминанию новых слов и знакомят с более редкими грамматическими конструкциями, которые ещё редко где можно встретить, что может быть очень полезно не только для лучшего владения языком, но и для лингвистических исследований, ведь в устойчивых выражениях «консервируются» разнообразные тонкости, присущие японскому языку более ранних эпох.

При этом важно научиться переводить пословицы и поговорки предельно ясно и грамотно, не искажая смысл афоризмов.

Каждая пословица имеет в себе назидательный характер, удовлетворяя духовные и нравственные потребности человека.

Японские пословицы и поговорки доносят любую информацию через призму японского воспитания, что включает в себя вежливость и хороший тон.

Таким образом, с давних времен, пословицы и поговорки являются неотъемлемой частью японского языка, помогая постичь мудрость и глубинный смысл изречений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абыльбекова А.Б. Особенности функционирования терминов родства в русской речи билингвов-казахов. – Астана, 2016 г.
1. Афанасьев А.Н. Происхождения мифа. – М.: Высшая школа, 1996 г.
2. Маркелова Т.В. Отражение Особенности национального менталитета в пословицах и поговорках русского и английского языков. – Самара, 2005 г.
3. Михайлылова Э.С. Пословицы и поговорки: структура, смысл, текст.- М.: Начальная школа, 2020 г.
4. Пермяков Г. А. От поговорки до сказки. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1970.
5. Танака Юкитане. Воспитательная перспектива, скрытая в пословицах и поговорках (I) - О существовании и концепции детей, - г. Киото, Бюллетень исследований университета Химедзи Доккю 2018 г.
6. Токухара Шигеми. Древний и современный сборник псевдонима «пословицы и погов
7. Пословицы и поговорки как объект научного исследования, Выводы по первой главе - Отражение особенностей национального менталитета в пословицах и поговорках русского и английского языков (studbooks.net)

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ЯПОНСКИХ УЧЕНЫХ

В данной статье автор предпринимает попытку исследовать некоторые особенности пословиц и поговорок в японском языке на основе японских, таджикских и русских источников. В ходе анализа автор отмечает, что поговорки в различных языках несут в себе не всегда буквальный смысл, тем самым, подталкивая на более детальное изучение особенностей тех или иных словосочетаний и грамматических конструкций. Из анализа явствует, пословицы и поговорки позволяют раскрыть аспекты образа жизни и поведения людей в тех или иных обстоятельствах, к тому же, делают речь более выразительной и красочной. Они способствуют усвоению языка, запоминанию новых слов и знакомят с более редкими грамматическими конструкциями, которые ещё редко где можно встретить, что может быть очень полезно не только для лучшего владения языком, но и для лингвистических исследований, ведь в устойчивых выражениях «консервируются» разнообразные тонкости, присущие японскому языку более ранних эпох.

В данной статье автор также подчеркивает, что пословицы и поговорки - это тот языковой материал, который повышает интерес к языку, развивает языковую интуицию, закладывает привычку думать лингвистическими понятиями. Проанализировав лингвистические особенности японских пословиц и поговорок, в частности их лексико-семантическую составляющую, можно убедиться в том, что каждый народ по-своему раскрывает смысл того или иного высказывания, храня в себе неповторимость.

Ключевые слова: *пословицы и поговорки, грамматические конструкции, смысловой эффект, краткое устойчивое выражение, анализ, продукт устного народного творчества, национальная культура, японский язык, таджикский язык.*

PROVERBS AND SAYINGS IN THE DEFINITION OF JAPANESE SCIENTISTS

In this article, the author attempts to research some of the features of proverbs and sayings in the Japanese language based on Japanese, Tajik and Russian sources. During the analysis, the author notes that proverbs and sayings in various languages do not always carry a literal meaning, thereby pushing for a more detailed study of the features of certain phrases and grammatical structures. From the analysis it is clear that proverbs and sayings allow you to reveal aspects of the lifestyle and behavior of people in certain circumstances, moreover, they make speech more expressive and colorful. They contribute to the assimilation of the language, the memorization of new words and acquaint you with rare grammatical constructions that can be very useful not only for obtaining better language skills, but also for linguistic research as various subtleties are "preserved" in fixed expressions inherent to the Japanese language of earlier eras.

In this article, the author also emphasizes that proverbs and sayings are the linguistic material that increases interest in the language, develops linguistic intuition, and lays down the habit of thinking in linguistic concepts. After analyzing the linguistic features of Japanese proverbs and sayings, particularly their lexical and semantic component, one can be convinced that each people reveal the meaning of one or another statement in its own way preserving the uniqueness.

Keywords: *proverbs and sayings, grammatical constructions, semantic effect, short fixed expression, analysis, product of oral folk art, national culture, Japanese language, Tajik language.*

Сведения об авторе:

Шодиев Джахонгир Солиджонович – старший преподаватель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улу́гзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 934881414, Электронный почта shodjahon@mail.ru

About the author

Shodiev Jahongir Solijonovich – Senior Lecturer of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation, the Sotim Ulughzoda Tajik State Institute of Languages. Address: 17/6, Muhammadiev Str., 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 934881414, E-mail: shodjahon@mail.ru

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАИМЕНОВАНИЙ ПЕРВЫХ БЛЮД В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Нодирова С.С.

Кулябский государственный университет им А. Рудаки

Пицца, является неотъемлемой частью жизни общества. Таджикская и английская кухни имеют свои веками сложившиеся особенности. Английская пицца и еда достаточно проста. В Англии есть пицца домашняя и традиционная. За исключением завтрака, пицца в Англии похожа на еду в других странах Европы. Завтрак, ланч, чай и обед - обычные приемы пищи в Англии. Разборчивые в еде англичане, строго придерживаются определенного времени приема пищи. Англия, также известна своими традициями, в том числе - послеобеденный чай, рыба с жареной картошкой является почти обязательной для большого английского завтрака.

В Великобритании всегда любили простую, но полезную пищу. На столах англичан до привоза из Америки картофеля было много рыбы, что неудивительно для страны, окруженной морем. Римляне приучили британцев к свежим овощам и фруктам: яблокам-*apple*, спарже-*asparagus*, огурцам-*cucumber*, кабачкам-*squash* и пр. А викинги привезли сюда ржаной хлеб. Начиная с XVI века, в Британии появились более привычные продукты: картофель, чай, томаты и приправы [7, с.57].

Исходя из сборника рецептов, по приготовлению различной пищи написанного в XVI в.(1575 г.) Уильямом Хау предусматривалось две подачи: два блюда на обед и два блюда на ужин. Эта традиция в Англии сохранилась, по сей день. На обед предлагалась похлёбка или бульон [1, с.32].

У англичан принято устраивать два завтрака. Первый завтрак - *breakfast* обычно бывает в 8 часов утра. К нему подают обычно овсяную кашу с молоком - *oatmeal with milk*, яйца всмятку - *scrambled eggs*, омлет с ветчиной зеленым горошком или помидорами - *omelet with ham, green peas or tomatoes*, сливочное масло - *butter*, жареный бекон без гарнира – *fried bacon with garnish*, паштеты – *pates*. К завтраку, англичане также подают горячие напитки: натуральный кофе со сливками – *natural coffee with cream*, либо чай с молоком - *tea with milk*[2, с.27]. Второй завтрак у англичан ланч - *lunch*, подают после 11 часов до часа дня. В это время едят различные сэндвичи с ветчиной – *sandwich with ham*, паштетом - *pate*, языком - *tongue*, бужениной – *boiled pork*, рыбой - *fish*, пьют различные соки и горячие напитки [3, с.26].

В Англи до сих пор существует знаменитая традиция пить вечерний чай в 17 часов - *five o'clock*. К чаю англичане подают различного рода сладости: кекс - *muffins*, печенье - *cookies*, булочки с джемом или кремом – *buns with jam or cream*[5, с.34].

Слово «суп» - *soup* в Англии заимствовано в XVIII в. из французского языка, в котором *soup* восходит к соответствующему слову из германских языков: готский глагол «*supon*», имеет значение «приправлять» [1, с.237]. В Англии обед (хўроки нисфирўзи) - *dinner* состоит из первых и вторых блюд, которые подают в 18-20 часов. Первые блюда обычно состоит из различного рода супов - *soup*: овощной суп-пюре - *vegetable puree - soup*, бульон с гренками и овощами - *broth with croutons and vegetables*[7, с.42].

На второе подают различного рода блюда из мяса, дичи, рыбы, птицы, овощей (*dishes from meat, game, fish, poultry, vegetables*). Самое любимое блюдо англичан натуральный бифштекс из говяжьей вырезки - *natural beef tenderloin steak*, на гарнир подается отварной рис с томатной приправой - *boiled rice with tomato seasoning served as a garnish* [7, с.51].

Подгруппа наименования первых блюд супов - *soups*, в которой базовая номинация выступает лексическая единица суп – *soup*, это жидкое кушанье, отвар из мяса, рыбы, овощей, крупы с приправами. Лексическая единица суп - *soup* характеризуется признаками «вид пищи», «способ приготовления», «дополнительный компонент». Данная лексическая единица находится с большинством лексических единиц субгруппы в родовидовых отношениях. В словарных толкованиях многих наименований содержится указание «вид супа», названия этих блюд зависят от основного ингредиента. Например: суп лапша- *noodle soup*; суп гороховый - *pea soup*; суп куриный - *chicken soup*; суп грибной- *mushroom soup*; суп луковый - *onion soup*; суп молочный - *milk soup*; суп рыбный (уха) - *fish soup*; суп харчо – *kharcho* [12, с.36].

Второй степенью абстракции обладают также наименования различные виды похлёбок: *шӯрбо* (жидкая пища) - *liquid food*, *шӯрбо бо картошка ё бо донагиҳо* (суп из картофеля или крупы) - *soup made from potatoes or cereals*[3, с.32].

Основа супов составляют различные *обшӯрбо* (бульоны) – *broths*, отвары – *decoctions*. На них готовят самые разные супы. Возьмем, например супа с мясом и овощами, который готовится в горшочке *сун нуми* - *pity*. Англичане используют мясо телятины или баранины, отваренное мясо выкладывается поверх нашинкованных лука и капусты в оливные горшочки, добавляются дольки помидоров и целая картофелина, заливается бульоном. Чтобы сохранились питательные качества супа, он не варится в духовке, а томится. Также популярны супы из телятины с помидорами – *veal and tomato soups*, суп из телячьих почек – *calf kidney soup*, суп из баранины с картофелем – *lamb potato soup*[5, с.9].

В Англии готовят разнообразные супы-пюре (*puree soups*). Эти супы готовят из различных овощей - *vegetables*, круп - *grits*, мяса - *meat*, которые сначала варят, протирают и добавляют в бульон или отвары, затем вмешивают различные заправки и прогревают. По своей густоте такие супы напоминают саршир (сливки) - *cream*.

В супы-пюре - *puree soup* англичане часто добавляют небольшое количество непотертых продуктов и гарниров. Отдельно подаются сэндвичи - *sandwich*, гренки или хлеб – *croutons or bread*. Сэндвич был изобретен Джон Монтегю в 1762 году. Монтегю попросил своего слугу подать ему мяса между тонко нарезанными кусками хлеба. Постепенно сэндвич превратился в национальное британское блюдо. У англичан, также популярны супы-пюре из дикой птицы – *wild bird soup*, суп-пюре из телячьей печени – *veal liver puree soup*, суп-пюре из гороха – *pea puree soup*.

Таджики на завтрак обычно подают наряду с чаем различного рода похлёбок и каши-*porridge*: ордоба - *flour soup*, ордбирён - *ordbirjon*, *roasted flour soup*, атолла - *kind of porridge*[13, с.29], тухмбирён - *omeletts, fried eggs*, тухми обпоз - *boiled eggs*, кандчай - *tea and sugar*[13, с.402], ширчай - *tea boiled with milk and salt* [13, с.801], ширбиринч- *dairy rice porridge*[13, с.799], ширравган - *boiled milk with and butter*[13, с.801], саршир -*cream*[13, с.628]. Среди первых блюд у таджиков супы - *soup* занимают основное место. Своеобразие таджикского дастархана (стола) до сих пор определяют традиционные национальные супы с мучными изделиями, например: оши бурида (*сун-ламуа*) - *soup with noodles and greens*, оши туша – *oshi tuppa (meat noodles soup)*, лагман - *noodles and minced meat served with greens*. Таджики в различные времена года готовят и употребляют различные травянные полезные блюда: сиёҳ+алаф - *showy onion soup* (весной), шакар+об – *dish from freshly baked small cake, fuelled tart milk and sharp vegetables salad; lit. sugar syrup (лемом)*; курут+об - *cheese meal(зумой)* [13, с.408].

Таджикская национальная кухня в различные периоды развивалась не только на основе своих этнических традиций, большое воздействие на нее оказали кухни соседних народов Средней Азии, особенно узбеков[7, с.43]. У таджиков первые блюда в основном составляют различного рода *шӯрбо* (*супы*) - *soups*, который имеет много разновидностей, в зависимости от основного ингредиента. Например: карамшӯрбо(суп с капустой)[– *cabbage soup* 13, с.688]; нахудшӯрбо (суп гороховый – *pea soup*); шӯрбо бо ғалак(суп с фрикадельками) – *meatball soup* [10, с.76]; дӯлма шӯрбо(суп с фаршированным перцем) - *soup with stuffed bell peppers* – [10, с.76]; лӯби+шӯрбо (суп с фасольем) – *haricot*; наск+шӯрбо (суп с чечевицей) - *lentil soup*; тушбера+шӯрбо (суп с пельменями) - *meat dumpling soup, ravioli* - [13, с.688]; лаблабу+шӯрбо(суп со свеклой) - *beet+soup, soup with beet* [13, с.688].

Словообразования первых блюд в таджикском языке происходит также путем сложения частей речи «существительное+существительное», например: *шир+каду* - *pumpkin+ soup* - (молочный суп с тыквой); *орд+оба* - *flour+soup*-(мучная похлёбка[13, с.571]); *биринч+оба* - *rice soup*- (рисовая похлёбка) [13, с.138]; *бодинчон+дӯлма* (голубцы из баклажана)-*stuffed cabbage from an eggplant*;

мош+хӯрда - *tung bean+ rice soup* - (суп с машем и рисом); **курут+об** - *cheese+ meal-* (*курутоб*) [13.,с.408]; **моҳӣ+иурбо** - *fish+ soup-* (уха, суп из рыбы) [13. с.643]; **мурғ+иурбо** - *chicken+ soup, chicken broth* - (куриный суп) [13, с.688]. Наименования семантического поля «первых блюд» образуется путем сложения «прилагательное + существительное», например: **сиёҳ+алаф** - *showy onion+ soup* (суп с луком розенбаха); **маст+оба** - *soup with rice,fuelled tart milk* - (суп мясной рисовый) [13, с.446].

В таджикской кухне имеется несколько разновидностей *каши- porridge kasha*, словообразование которых зависит от наименований основного ингредиента: каша рисовая - *rice porridge*; каша манная – *semolina porridge*; каша гречневая – *buckwheat porridge*; каша овсяная – *oatmeal porridge*; каша перловая - *pearl barley porridge*; каша пшённая- *millet porridge*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амосова Н.Н. Большой англо - русский словарь в 2 т. Н.Н. Амосова, Ю.Д. Апресян, И.Р. Гальперин. - Т. 2. - М., 1988. – 230 с.
2. Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. - М., 1999.-482с.
3. Беленко Е. В. Концептосфера "продукты питания" в национальной языковой картине мира. Дис.. канд. филол. наук. Челябинск, 2006, - 243 с.
4. Васильев Л.М. Теория семантических полей//Вопросы языкознания. №5. 1971.С. 105-113.
5. Гашимов Э.А. Структурно-семантические и прагматические характеристики английского лингвокультурного кода (На материале лексико-фразеологического поля) "Продукты-питания"): Автореф.. дис. на соиск: учен., степ, канд., филол.. наук: Самара, 2005, 189 с.
6. Злобина, Ю.Л. Обозначение признака «отношение к пище» в лексико-фразеологической системе английского и русского языков // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. - Волгоград, 2001. - С. 38-53.
7. Кларисса Диксон Райт. История английской кухни. Медиа-директ. М., 2011. – 384с.
8. Куренкова, Т. Н. Галлицизмы в лексико-семантическом поле «Еда» / Т. Н. Куренкова, Т. В. Стрекалева // Проблемы преподавания русского языка в Российской Федерации и зарубежных странах : материалы междунар. конф. (26-28 октября 2005 г.). В 2 т. Т. 1. М. : МОЦ МГУ, 2005. – 134с.
9. Миронова, И.К. Концептосфера «Еда» в русском национальном сознании: базовые когнитивно-пропорциональные структуры и их лексические репрезентации. - Екатеринбург, 2002. – 128 с.
10. Мадрахимов А. Узбекская кухня. Ташкент.-2016. -316с.
11. Мамадназаров А., Мамадназаров В. Фарханги донишгоҳии англиси-точики. Эр-граф,- Душанбе.2016. -484 с.
12. Савельева, О.Г. Концепт «еда» как фактор формирования фразеологической картины мира: национально-культурный аспект /Актуальные проблемы современного языкознания и литературоведения. - Краснодар, 2005. –С 305-312.
13. Чамшедов П. Фарханги точики-англиси.-Душанбе.-1008с
14. Шовалиева М. История кулинарной культуры таджикского народа. Институт истории, археологии и этнографии им.А.Дониша АН РТ. – Душанбе.2015, -168с.

ЛЕКСИКО - СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАИМЕНОВАНИЙ ПЕРВЫХ БЛЮД В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье проводится семантический анализ и особенности передачи наименований первых блюд в таджикском и английском языках. Наряду с сопоставлением наименований отдельных первых блюд, автор затрагивает и исторические периоды появления традиционно сохранившиеся до наших дней рецепты приготовления блюд таджикской национальной кухни. Наряду со способами образования лексики отдельных блюд таджикской кухни, автор указывает на особенности словообразования наименований различного рода супов, похлёбок и бульонов английской кухни, появление которых относится к XVI веку. Также, в статье рассматриваются особенности словообразования наименований первых блюд, в частности различного рода приготовлений традиционных национальных наименований супов и похлёбок в определенное время года у таджиков и передачи их значений на английский язык. В статье приводятся наименований различных первых блюд английской кухни и их семантическое соответствие в таджикском языке.

Ключевые слова: лексика, семантика, анализ, наименование, пища, способ, приготовление, первые блюда, супы.

LEXICO- SEMANTIC ANALYSIS OF THE NAMES OF THE FIRST COURSES IN ENGLISH AND TAJIK

The article deals with the lexical and semantic analysis and features of the transfer of names first courses in Tajik and English. Along with the comparison of individual first courses, the author also touches on historical periods appearance of traditionally preserved recipes for these dishes, Tajik national cuisine. Along with the methods of vocabulary formation of individual dishes of Tajik cuisine, the author points out the peculiarities of word formation of the names of various kinds of soups, stews and broth of English cuisine, the appearance of which dates back to the 16th century

. Also, the article examines the features of word formation of the names of the first courses, in particular various kinds of food preparation at a certain time of the year among Tajiks and the transfer of their meanings into English. The article presents various names of the first courses of English cuisine and their semantic correspondence in the Tajik language.

Key words: *vocabulary, semantics, analysis, food, method, preparation, first, courses, soups.*

Сведение об авторе:

Нодирова Сайёра – соискатель кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета им. А.Рудаки тел: (+992) 904546854

About the autor:

Nodirova Sayora - post-graduate student of the Department of Foreign Languages of the Kulob State University named after A. Rudaki tel: (+992) 904546854

УДК 809.155.0:802.0

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ МЕРЫ ДЛИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Сафарова Р.Б

Академии государственный управления при Президента Республики Таджикистан

Любой язык сохраняет следы прошлого, включая различные этапы развития природы и общества. Язык захватывает идеи предыдущих поколений, и анализируя современный язык, можно многое узнать о том, как жили наши предки, как они видели мир. Для народных мер длины, возникших в глубокой древности в связи с потребностями в измерениях, весьма характерно не различение меры и измерителя: мера называлась обычно по измерителю, в качестве которого выступали, как правило, части человеческого тела

С античных времён народ создаёт измерения, назначает длину, время, вес, скорость и другие величины.

Слово является зеркалом окружающего человека мира и адаптирует видение мира к потребностям человека. Проанализировав слово того или иного языка, можно составить мнение о культуре людей, пользующихся этим языком

Язык обладает всеми средствами для выражения значений, необходимых данной языковой общности и обладает уникальным и единым семантическим пространством, и понять и оценить специфику языкового фрагмента можно только в контексте всего семантического пространства, а также путем интерпретации семантически организованного лексического состава языка.

Язык является одновременно компонентом и индикатором различных процессов: культурных, социальных. Лингвистические исследования являются ключом к пониманию многих проблем в различных областях: массовой коммуникации, социальной стратификации, формирования личности, культурного развития.

Следует сказать, что, основой создания официальных мер в основном являются народные меры, в которых входят части человеческого тела. Это объясняется тем, что таким образом появляется возможность образовывать простейшие системы, основанные на естественных частях человеческого тела, и установить устойчивые размеры народных мер их способностью.

В таких природных несоответствиях входят: полный размах руки равен высоте роста человека, полный шаг равняется половине этой высоты, длина локтя равна четверти роста, а ступня одной шестой роста, ширина пальца соответствует одной двенадцатой части ступни и т. п.

Для создания средств труда, при обработке земли, для построения домов появлялась нужда в измерении расстояний.

МАСОФА(Т) 1. расстояние, дистанция; **дар ~и...** на расстоянии...; **~ро риоя кардан** соблю-дать дистанцию; 2. протяжённость, длина; 3. промежуток, интервал. [13]

ДАРОЗИ 1. длина, протяжённость; **ченакҳои** ~ меры длины; **ба ~и як метр** длиной в один метр; 2. длительность, продолжительность, протяжённость (*о времени*); долгота (*о звуке*); **~и умр** продолжительность жизни. [13]

Для измерения меры длины огромную роль сыграли части человеческого тела. Расстояние, длина, площадь количество предметов, всё измерялось частями человеческого тела.

. Таким образом произошла единица длины – **оринч - локоть**

Расстояние, человек измерял шагами или длиной ступни своей ноги. **ФУТ** - фут (*мер длины, равная 30,48 см*). [13]

Термины образуются по-разному, их первоисточник общеупотребительные слова. Иногда термины заимствуются из других языков, проявляются вместе с новыми открытиями в науке и технике, сохраняя свою первоначальную форму или приобретая новую.

В то же время следует отметить, что терминология составляет немаловажную часть лексического состава большинства развитых языков и можно сказать, что именно терминология может в большей степени оказывать содействие формированию литературного языка, поскольку она считается узловым ключом приобретения, передачи и сохранения информации.

Термин меры длины, как единицы измерения отраслей науки и практики, относится к числу постоянно формирующихся систем, создающиеся под влиянием последовательности причин как лингвистического, так и экстралингвистического характера в период своего развития.

Следует отметить, что каждая область науки имеет множество терминов и имеет свою особенность, их применение в других отраслях науки не всегда уместно. Иногда один термин, принадлежащий к двум разделам науки, имеет разное значение в каждой из них

Ченак - мера –это единица измерения.

В таджикском языке **ваджаб ВАЧАБ** пядь; **як вачаб замин** пядь земли. [13, с.813]

Слово «термин» в «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (Словарь таджикского языка» под редакцией М. Шукурова, В. Капранова и др) [1969] интерпретируется следующим образом: **истилоҳ** - арабское слово. Слово или выражение, относящееся к группе людей (одному ремеслу, профессии), получившее специализированный смысл; также называется словом, принятым в сфере науки и техники для выражения неосновного, специального значения.

В словарях и справочниках существуют многообразные толкования значения слова «термин», в словарях таджикского (фарси) языка. В таджикских и персидских словарях слово «**истилоҳ**» («термин») толкуется почти одинаково. Слово «**истилоҳ**» («термин») в словаре Муина интерпретируется таким образом: **истилоҳ** (термин) арабское слово. 1. **Истилоҳ** (термин) означает идти на компромисс, договориться, примириться. 2. **Истилоҳ** в значении согласие, мир. 3. **Истилоҳ** в значении заключение союза и означает применение общеупотребительного слова в специализированном значении. [13]

Термины, обозначающие официальные меры длины относятся к тем группам терминов, терминологической системы, которые имеют определенные отношения друг с другом.

В таджикском и английском языках существуют разнообразны способы и средства выражения меры.

. **Оринч – локоть** в целом объективно представляет собой известное единство, но вместе с тем **панча - кисть** руки объективно отличается (по выполняемым функциям и т. д.) от остальной части; пальцы рук и ног объективно имеют сходные черты и так же объективно отличаются друг от друга и т. д. [13]

Для выражения меры в человеческом обществе жесты до настоящего времени имеют огромное значение. Люди прибегают к жестикеуляции в основном для выражения линейных мер, поскольку это дает наглядное представление о высоте, длине, ширине или глубине.

В таджикском языке существует несколько лексических единиц для выражения этого значения: единицами измерения мер длины является **кадам, вачаб, газ, кулоч, пой, ангушт** и тд.

Кадам - 1. шаг; 2. нога, ступня; ~и қатъӣ решительный шаг, решительное действие; ~и муборак благословенный шаг; ~ҳои аввалин а) первые шаги; б) пер. начало чего-л.; ~ҳои реза мелкие шаги, шажки; ~ ба ~ шаг за ша-гом; кадам кардан измерять шагами; кадам ба кадам шумурдан - всё точно измерить; кадамро доништа мондан

Кадам единица меры длины которое используется при создании домов, при измерении земли. [13]

С античных времён кадам является основной единицей измерения единицей путевой меры – фарсанга.

Из древних мер расстояний в таджикском языке сохранились меры **кулоч** - мера длины, равная расстоянию между кончиками пальцев рук, вытянутых в стороны на уровне плеча в таджикском языке.

Фарсанг ФАРСАХ уст. фарсах (мера длины, равная примерно 6 км); **~хо дур будан** аз чизе быть очень далёким от (достижения) чего-л. [13]

В таджикском языке **кулоч** - **ҚУЛОЧ** 1. *кулоч* (мера длины, равная расстоянию между кончиками пальцев вытянутых в стороны рук; обхват); *дарахти зафсиаш ду* ~ *дерево толщиной в два обхвата*; *~кушодан раскрывать объятья*; 2. *замах*; *размах*; *~кашии-дан* *замахнуться, размахнуться*; *~кашида за-дан* *ударить с размаху*; *забони касе як ~будан пер. иметь длинный язык*

Большинство таджикских национальных мер имеют похожие термины с английской системой мерой длины: **ангушт- finger, кадам-step, пой- foot, foot - фут (англ. foot - ступня)**, - единица длины.

Терминоведение в настоящее время является активно развивающейся лингвистической дисциплиной. Нужно отметить, что разные аспекты освоения, исследования и сопоставления терминологии национальных мер рассматриваются в следующих работах языковедов и терминоведов. Первая попытка определения меры длины относится к XVI в. "Шестнадцать человек - маленьких и больших, так, как они примерно выходят один за другим из церкви, - должны встать своими башмаками друг за другом. Такая длина является и должна быть по праву всеобщей мерой [18]

Следовательно, основным признаком, которое относится к структурным версиям системы мер длины и веса в таджикском и английском языках является их многообразие

В английском языке **span - ваджаб** - пядь равно 9 дюймам или 22,8 см.; расстояние, примерно равное расстоянию от кончика большого пальца до кончика мизинца, рука с расправленными пальцами (для измерения чего-л.)

sajene - кулоч - сажень - мера в 3 аршина, в 12 четвертей, в 7 английских футов.

В английском языке употребляется глаголы **step out, step off - измерять, мерять (расстояние) шагами.**

В таджикском языке **газ** - основная таджикская мера длины, обозначающая локоть, и в Средней Азии XVIII - начала XX веков их было несколько видов. [14, с. 93].

ГАЗ I газ (мера длины, равная приблизительно-но 100 см); **~кардан** отмеривать; измерять; **хар кас ба ~и худаш чен мекунад посл.** каждый мерит на свой аршин

В Англии ярд – мера, равная расстоянию от кончика носа до кончика среднего пальца английского короля Генриха I. 1 ярд = 1,016 м мера, равная длине стопы.

Inch - Дюйм - английская мера длины, 1 дюйм = 2.54 см. = 25.4 мм. Дюйм – мера, равная длине, которая считается самой маленькой древней мерой. **Square inch** - Квадратный дюйм - английская мера площади, 1 кв.дюйм = 6.4516 кв.см.

Самая большая древняя мера. 1 миля = 1478,7 м. **миля** (от латинского слова mille - тысяча) – мера, равная тысяче двойных шагов. В англо-американской системе мер используются, также сухопутная миля = 1609 м. морская миля = 1852 м

Метр - основная единица системы измерения. Единица измерения газ является основной системой измерения, и употребляется для измерения расстояния в отдельных остальных системах. Например, метр - единица измерения длины в системе. в которой основными считались три единицы измерения: метр, килограмм и секунда

Современными мерами длины в наше время для измерения длины мы пользуемся мерой, названной метр. Метр - основная единица метрической системы.

По поводу появления названий путевых мер: **фарсанг, санг, тош, мил** в истории метрологии существует следующее мнение. Раньше восточные правители всегда имели при себе скороходов – шотиров, которые сопровождали их в походах. Эти скороходы через определенные пройденные промежутки расстояния, например, каждые 12 000 шагов, для отметки ставили камень (отсюда - фарсанг, санг, тош), металлический стержень (мил, мила) или деревянный кол (йогоч, агач), т.е. километровые столбы. Канонически, т.е. по шариату, размер фарсанга составлял 12 000 кадамов (шагов), реже газ .

По словам Холлова для выражения меры в человеческом обществе. В таджикском и английском языках использовали **meter –метр**, мера жидкостей и твердых тел, мера длины; надлежащая, полная мера [Холлов, 57]. Впервые в качестве меры длины метр был определён как 0,25-10⁷ меридиана.

Развитие международных связей, науки, техники и технологии привело к созданию единой, охватывающей все области измерений международной системы единиц, на основе метрической системы мер в середине XX в

В наше время так же используются 1 миллиметр = 0,001 метра

Centimeter - сантиметр, [см; cm] - единица длины в системах СГС, СГСЭ, СГСМ, относится к числу основных единиц физической величины этих систем. 1 см=0,01 м. [3, 4, 10, 31]. 1 сантиметр = 0,01 метра

1 дециметр = 0,1 метра. 1 километр = 1000 метров

Foot - фут - английская мера длины, 1 фут = 12 дюймов = 0,3048 м. [ABBEY-Lingvo x 3]

Дюйм – дюйм от нидерл. duim – большой палец – не метрическая единица измерения расстояния и длины в некоторых системах мер. В настоящее время под дюймом обычно подразумевают используемый в США английский дюйм (англ. inch), равный **25,4 мм**. [ABBEY-Lingvo x 3]

Таким образом, меры имеют античные корни своего происхождения. Связью с конкретными условиями производства объясняется и неустойчивость в размерах единиц измерения наиболее универсальны и стабильны меры, связанные с частями человеческого тела.

Одним из актуальных проблем терминологических исследований является проблема о методах терминообразования, способах образования терминосистемы многообразных сфер и багаж знания. Данная точность крайне принципиальна, потому, что сопоставительный анализ терминообразования позволяет установить его закономерности в рамках исследуемой терминосистемы.

Несомненно, заинтересованность отечественных терминоведов к проблемам отдельных предметных областей единицы измерения огромен (в частности, к терминологии таджикских народных, традиционных и античных меры длины и др.),

Исходя из этого, мы считаем крайне нужным изучение терминологии меры длины таджикского языка в сопоставлении с английским языком, изучение ее процессуального образования, модифицирования и специфики ее применения в языковой системе.

Меры, связанные с частями человеческого тела, применялись в самых различных сферах деятельности. Наиболее устойчивые размеры всех этих единиц измерения, обусловленные сравнительно незначительными колебаниями в росте и пропорциях отдельных измерителей, дали возможность создать официальные постоянные меры длины и веса в таджикском и английском языках.

С формированием общественно-политической жизни, научно-техническим прогрессом, появлением современных передовых технологий появились новые ветви науки и техники, а также новые сферы общественной жизни. Каждая из этих отраслей имеет свои пути и средства образования. В связи с этим каждая из этих сфер и направлений имеет свои понятия и значения, которые трудно воспринимаются в других сферах.

Появились новые сфере науки, которые развивались на основе специальной терминологии. В результате возникла потребность сравнить специализированную терминологию с общеупотребительной лексикой. В общем языкознании появилась область, в котором освещаются проблемы, связанные с изучением, упорядочением многообразных теорий с точки зрения методов и приемов терминообразования и отбора терминов.

Таким образом, следует сказать, что термин является членом определенной системы языка, относящейся к определенной сфере науки, искусства, производства, и его основное содержание определяется его местом в этой системе.

Следует сказать, что термины меры длины являются частью литературного языка, так как они включены в терминологическую систему, и она может быть применена в литературном языке. Это подтверждается трансформационными процессами, происходящими в музыкально-терминологическом языке, которые находят отражение на общезыковом уровне:

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарьи) / М.С. Андреев. – Сталинабад, 1958. – 526 с.
2. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. М., 1977.
3. Давидович, Е.А. Материалы по метрологии средневековой Средней Азии / Е.А. Давидович. – М.: Наука, 1970. – 147 с.
4. Ершов, Н.Н. Сельское хозяйство таджиков Ленинабадского района Таджикской ССР перед Октябрьской революцией / Н.Н.Ершов. – Сталинабад, 1960. – 174 с.
5. Китоби «Афсонаҳои халқи тоҷик» - 10 с.
6. Мамадназаров А. «Фарҳанги донишгоҳи англисӣ-тоҷикӣ», Душанбе, Нодир, 2003-492с. 10.
7. Мейендорф, Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару / Е.К. Мейендорф. – М. 1975. –182с
8. Мюллер В. К. «Новый англо-русский словарь», М.: Русский язык медиа, 2005
9. Мюллер В.К. Англо-русский словарь.-17-е изд.-М.: Русский язык, 1978-888с.
10. Писарчик, А.К. Строительные материалы и конструктивные приемы народных мастеров Ферганской долины в XIX - начале XX в. / А.К. Писарчик // Среднеазиатский этнографический сборник – Т. XXI – М., 1954. – С. 216-298.
11. Словарь-справочник по системам единиц измерений: Учебное пособие/Д.Н.Цивинский - 3-е изд., перераб. и доп.- Самара: Самар, гос. техн. ун-т, 2013.- 200 с:

12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. /Мураттибон Капранов В.А., Рауфов Ҳ., Зехнӣ Т. ва дигарон. - Ибораг аз 2 ҷилд- М.: Советская энциклопедия, 1969.-Ҷ.1. -951с; Ҷ. 2.-948с.

13. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ // Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Институти забон ва адабиёти Рӯдакӣ. Нашри дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. Зери таҳрири Д. Саймидинов, С.Д. Холматова, С. Каримов - Душанбе: «Чопхонаи Пайванд», 2006. 813с.

14. Холов, М. Ш. Носири Хусрав - ученый-метролог / М. Ш. Холов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе.- № 4.- 2003. – С. 3-8.

15. Шаропов Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка- Душанбе: Дониш, 1988- 135 с.

16. Шаҳобова М.Б. «Луғати мухтасари англисӣ – тоҷикӣ - форсӣ», Душанбе, Маорф - 1989-248с.

17. Электронный словарь АBBEY-Lingvo x 3

18. Якоб Кёбель "Геометрия", Франкфурт, 1575 г.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ МЕРЫ ДЛИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается выражение меры длины, как и лексические единицы многих других высокотехнологичных отраслей науки и практики, меры имеют античные корни своего происхождения. Связью с конкретными условиями производства объясняется и неустойчивость в размерах единиц измерения наиболее универсальны и стабильны меры, связанные с частями человеческого тела.

Одним из актуальных проблем терминологических исследований является проблема о методах терминообразования, способах образования терминосистемы многообразных сфер и багаж знания. Данная точность крайне принципиальна, потому, что сопоставительный анализ терминообразования позволяет установить его закономерности в рамках исследуемой терминосистемы.

Несомненно, заинтересованность отечественных терминоведов к проблемам отдельных предметных областей единицы измерения огромен (в частности, к терминологии таджикских народных, традиционных и античных меры длины и др.),

Исходя из этого, мы считаем крайне нужным изучение терминологии меры длины таджикского языка в сопоставлении с английским языком, изучение ее, модифицирования и специфики ее применение в языковой системе.

Меры, связанные с частями человеческого тела, применялись в самых различных сферах деятельности. Наиболее устойчивые размеры всех этих единиц измерения, обусловленные сравнительно незначительными колебаниями в росте и пропорциях отдельных измерителей, дали возможность создать официальные постоянные меры длины и веса в таджикском и английском языках.

SOME FEATURES OF THE EXPRESSION OF THE LENGTH MEASURE IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article considers the expression of length measure, as well as lexical units of many other high-tech branches of science and practice, which is one of the dynamically developing systems that are under the influence of a number of reasons, both linguistic and extralinguistic, at the stage of formation. This stage is characterized by the coexistence of a certain number of often contradictory and even directly opposite directions of development of this lexical system. This situation causes the appearance of a lot of new vocabulary, which, in one way or another, is used in the language.

Measure – a method for determining the quantity by the accepted unit. A linear measure is used for measuring distances or the size of lines. Since ancient times, length measures have been based on the size of different parts of the human body.

Our lexical analysis of the measure of length in order to reveal its lexical meaning is based on the study of data from various encyclopedic dictionaries, literary literature, and the consideration of definitions and analysis.

In both languages, lexical means were found for expressing the measure of length. Thus, we came to the conclusion that the lexical analysis of the vocabulary of the length measure revealed similar and distinctive features in the studied languages.

Сведение об авторе:

Сафарова Рухиона Бегназаровна – ассистент кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президента Республики Таджикистан Тел.: (+992 934440486 E-mail: Raksana@list.ru

About the autor:

ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ НАКЛОНЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Махсудинов Р.И.

Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

Категория наклонения является одной из главных факторов в обогащении грамматических систем глагольной лексики сопоставляемых языков, основным морфологическим средством представление глагольного предложения.

Категория наклонения понимается нами как некоторое порождающее языковое устройство, обладающее в таджикском и английском языках динамическими возможностями. Динамическая и статическая особенности категории наклонения в таджикском и английском языках соответствуют действию во всей полноте своих грамматических характеристик выделенных из этого действия зафиксированных тем или иным способом. Принятым считается положения, что категория наклонения выражает устанавливаемое говорящим им лицом отношение действия к действительности.

Наклонение – как грамматическая категория глагола, выражающая отношения содержания высказываемого к действительности. Наклонения глагола показывают, как говорящий относится к своему высказыванию с точки зрения его отношения к действительности: имкониат, хохишманди, боистан или зарурият.

Расхождение в трактовке категории наклонения объясняются целым рядом моментов:

Многие учёные по-разному понимают сам термин «наклонения» и подходу к вопросу о наклонении с разных точек зрения, при классификации форм категории наклонения обращают внимание либо только на особенности стороне о том какими средствами выражается это значение.

Категория наклонения квалифицирует глагольный признак с точки зрения этого отношения к действительности. Образующее ее формы указывают на то, что этот признак является либо реальным фактом (сигаи хабарӣ) либо гипотетическим (сигаи эҳтимолӣ) либо фактом (шарти хохишмандӣ), либо фактом, к осуществлению которого кого либо побуждают (сигаи амрӣ) [1, с.278].

В таджикском языке насчитывается четыре наклонения, из которых по своему основному значению таджикскому (сигаи хабарӣ), соответствуют английскому «The Indicative Mood или индикатив, таджикскому (сигаи шартӣ – хохишмандӣ) – английское. The subjunctive mood, в таджикском (сигаи амрӣ) – английское The Imperative mood.

Необходимо отметить, что в обоих языках основное различие между наклонениями сводятся к следующему: Изъявительное наклонение (сигаи хабарӣ), выражает реальность течение действия сослагательное, называемое условным условно желательным (сигаи шартӣ) возможность предположительность действия.

В основных функциях наклонения в сопоставляемых языках соотносятся следующим образом.

Таджикский язык	Сигаи хабарӣ	Сигаи шартӣ	Сигаи амрӣ	Сигаи эҳтимолӣ
Английский язык	Indicative mood	Conditional mood	Imperative mood	Suppositional mood
Русский язык	Изъявительное наклонение	Сослагательное наклонение	Повелительное наклонение	В рус.Яз.нет прямого соотв.Предп. наклонение

Сослагательное наклонение нереальное гипотетическое действие, представляемое в воображении говорящего; Г. Суит охарактеризовал его как *though mood*.

Проблематика, связана с сослагательным наклонением, заключается в том что, в совершенном английском языке это общее значение и реальности выражено несколькими параллельными системами формы, и поэтому некоторые грамматисты рассматривают их как отдельные наклонения.

Так М.А. Ганщина и Н.М. Васильевская концепция которых весьма популярна среди советских англистов выделяет четыре наклонения для выражения нереальных действия: шарт I (шакли синтаксиси I, he, be/do) обозначающее планируемое действие, не противоречащее реальности действия: предположительное наклонение (I, he, should be/ do) и условное наклонение (I should be/ do, He would be/do), означающее обусловленную нереальность и употребляемое в главной части сложноподчинённого предложения с условным придаточным [2, с.198].

Бархурдаров Л.С. Штелинг в своём учебнике подразделяет сослагательное наклонения на сослагательное I (I should, he would/do I should have done, he would have done) сослагательное II (I/he

did; I/he had done) и конъюнктив (синтаксическая форма I, he do и аналитические формы I, he should do; I, he should have done). Авторы учебника различают эти варианты сослагательного наклонения по их употреблению в разных типах предложений. «Форма сослагательного I считается наиболее структурно независимой и употребляется как в простом». Так и в обеих частях сложноподчиненного предложения; формы сослагательного II (Subjunctive II would now only a poetic survival is used in the principal clause of a complex sentence to express wish); I would I were a careless child. Still dwelling in my Highland cave [3, с.215].

Представляется более целесообразным считать, что общее (инвариантное) значение ирреальности объединяет ряд форм в одно ряд сослагательное наклонение. Барабаш А.Т. не согласна с мнением некоторых грамматистов о том формы should/would infinitive нельзя считать аналитическими формами сослагательного наклонения, ибо они видят в них сочетания модального глагола с инфинитивом. Которые следует рассматривать в синтаксисе как один из типов сложного сказуемого.

Факты языка свидетельствуют о том что, во многих случаях should и would. Выступают лишь как формальные показатели гипотетичности действия, поскольку их категориальное модальное значение (необходимости или воле изъяснение) оказывается утраченными.

Т.А. Барабаш исключает из сферы сослагательного наклонения те случаи в которых совершенно, очевидно проявляется модальное значение первого компонента; например так называемое эмоциональное.

- Аз чи сабаб бояд бошад, ки ман гузаштаро бар гардонам?
- Why I should take over old ashes?
- Он чизе, ки ба ман ҳамеша бояд гуфтан лозим аст, ҳамонро мегӯям.
- I am always saying what should not say.

Аналитический форма

Сослагательного наклонения образовали несколько параллельных систем в современном английском языке:

Формы с should и would дифференцированы по лицам. Однако в этой системе наблюдается тенденция к употреблению со всеми лицами формы с would, которая в устной речи часто стягивается в -d;

I would speak straight from shoulder to you both – oh, yes I really would speak straight from my shoulder (S. Mougham) [4, с.209].

Форма с would для всех лиц, которая специализируется на выражении нереального пожелания, направленного в будущее. Изоляция этой формы не происходит, поскольку наблюдается тенденция к унификации вспомогательного глагола.

Форма с should для всех лиц. Эта форма оказывается изолированной в общей системе, так как факт употребления should для всех лиц снимает аналогию с формами future и future in the past.

It is cruel I should make him go through hell!

How strange that she and he should be under order together.

Синтаксические формы сослагательного наклонения представляют собой пережитки древнеанглийского периода. Эти формы present subjunctive (I, he,/do) и past subjunctive (I, he were/did), обозначающие гипотетические действия, одновременные с моментом высказывания, следующие за ним или вообще неограниченные во времени. К им примыкает аналитическая форма past perfect subjunctive, обозначающая гипотетическое действие в период времени, предшествующий моменту речи, и поэтому представленное как противоречащее действительности. Некоторые грамматисты полагают, что система сослагательного наклонения переживает новый процесс формирования в современном английском языке. Этим и можно объяснить тот факт, что она включает такое разнообразие форм, объединенных общим значением ирреальности.

Использование форма условный наклонение, (conditional mood)

Выбор той или иной формы для выражения гипотетического действия может определяться целым рядом факторов: If they come for her, ...she would not go (Cusack. 5. 208)

- Would it bore you to dine with a total stranger (Mougham 2.209)
- The things was rich, as his father would have said ... (Galsworthy 2.210)

Структурой предложения, в основном типа придаточного предложения, а иногда лексическими значением глагола – сказуемого главного предложения;

Значением гипотетичности действия с точки зрения говорящего независимо от структуры предложения;

Традиция употребления в некоторых устойчивых оборотах.

Категория времени в сослагательном наклонении переосмыслена и представлена дихотомически (разделения на пары «соподчиненных» элементов подклассов множеств) настоящее и будущее по отношению к моменту речи противопоставлены прошлому: в первом случае действие мыслится как

ещё возможное (желательное или предполагаемое), во втором как уже невозможное, поскольку приурочено в воображении говорящего к прошедшему. С точки зрения относительных временных различий формы сослагательного наклонения можно сгруппировать следующим образом [6, 234].

Амалиёти тахмини дар як вақт ба вучуд омадан дар мавриди суханронӣ.

He, have, do, etc.

were /was, had, did, etc.

Should/would be, have, do, etc.

Would be, have, do, etc.

Should be, have, do, etc.

Амалиёти тахмини дар ҳолатҳои суханронӣ.

Had been/had done, etc.

Should/would

Have been/ had done, etc.

Формы длительного вида, хотя и возможны, но мало типичны для сослагательного наклонения, так как гипотетическое действие обычно представляется вне конкретных условных протеканиях.

Шарҳи асосии истифодабарии сифаи шартӣ

Форма present subjunctive архаично и встречается в основном в поэзии, официальных документах и некоторых клише. В американском варианте английского языка эта форма широкоупотребительно как в официальном, так и в разговорном стиле.

Вай маҷбур мекунад туро, ки аз таҳти дил кор куни.

He insisted that you work at high pressure [7, с.189].

В британском варианте эта форма ограничена официальным стилем и встречается в следующих структурах:

В придаточных предложениях, вводимых предваряющих it для выражения необходимости рекомендации:

Айён буд, ки вай ҳуҷаини ваъзоят буд. It is/was necessary that he have the ball at his feet.

Гуфта шуда буд, ки вай бояд чизхоро бо номи худаш гӯяд. It is/was suggested that he call a spade a spade.

В придаточных предложениях после глаголов ҳаракат кардан, пешниҳод кардан, тавсия додан (move, propose, recommend и т.д.)

Ҳаракат мекунам, ки ба мавзеи сӯҳбатамон гузарем.

I move that we return to our mittons.

Пешниҳод мекунам, ки қаҳрамонро ба якдигар напартоем.

I propose that we not get angry each other.

В придаточных аппозитивных после существительных пешниҳод кардан, proposal, suggestion, recommendation, motion и т.д. [8, с.241].

Пешниҳод карда шуда буд, ки комиссияи тафтишот оид ба ин кор ташкил карда шавад ва ҳама инро дастгири карданд.

The proposal that a special commission be set up to investigate the matter met with unanimous support.

Иногда возможность выполнения действия зависит от подразумеваемого, но не высказанного условия действия в этом случае представлено как противоречащее действительности и выражено аналитической формой сослагательного наклонения или сослагательной формой модального глагола (could/might) с инфинитивом. Такое употребление можно найти как в простых так и в сложных предложениях разных типов.

▪ *I imagine that most young man of spirit would feel like a million dollars.*

▪ *I do not say so before the young people, it might make them give up, but it is true [9, с.167].*

Эти же формы можно обнаружить в предложениях с фразеологическими единицами, где не подразумевается никакого условия сослагательное наклонение в этих случаях будить отличаются от изъявительного стилистически, передавая то же значение в смягчённой форме.

Could you present a bold front?

Might I go my own way?

A should say his acting went big! [10, с.79].

Такое употребление типично для вежливого разговора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Качалова К.Н., Е.Е.Израилевич //«Практическая грамматика Английского языка» / К.Н. Качалова, Е.Е.Израилевич. Издательство «Туркестан» 2006. 465.с

2. Ганщина М.А., Васильевская Н.М. //«English Grammar» Ninth edition revised «Higher school. Publishing house»/М.А. Ганщина, Н.М, Васильевская 1964 г. 198 с.

3. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л. //«A Grammar of the English language» ООО/ В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер. Издательство «Айрис – пресс» 2009 г. 215 с.
4. Ниёзмухаммадов Б.//«Забони Адабии ҳозираи тоҷик»/Б. Ниёзмухаммадов. «Ирфон», Душанбе 1973 г. 209.с
5. Айни С. //«Куллиёт»/С. Айни «Ирфон 1981» чилди 8 1981 с. 208 с.
6. Улуғзода С.//«Субҳи чавонии мо»/С. Улуғзода Душанбе,Ирфон 2006 с. 234 с.
7. Волкова Евдакия Ивановна//«Английский Артикль в речевых ситуациях»/ Ивановна Евдакия Волкова Москва, Просвещение 1974 г. 189 с.
8. Веихман Г.А.//«Новое в английской грамматике»/Г.А.Веихман Москва «Высшая школа», 1990 г. 241с.
9. Рубцова Г.М.//«Полный курс английского языка»/Г.М. Рубцова Москва 2004 г. 167с.
10. Старкова А.П. и Диксона//«Грамматика английского языка»/А.П. Старкова и Диксона, Москва Просвещение 1980 г. 79с.

ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ НАКЛОНЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье речь идет о грамматические категории наклонения в таджикском и английском языках. Исследователи также рассматривают говорящего не только как неактивного субъекта, использующего язык, но и как творца. Язык как средство общения отражает не только задачу общения, но и взаимодействие людей через различные факторы речи и поведения. Один из таких способов - выразить мнение оратора. Оратор выражает свои мысли слушателю в различных формах, включая грамматику языка.

Автор статьи указывает, что наклонение является формой глагола и направлено на то, как говорящий оценивает действие по отношению к истине. Он играет важную роль в овладении грамматикой английского языка. В английском есть три типа наклонения глагола. Изъявительное (the Indicative Mood), повелительное (the Imperative Mood), сослагательное (the Subjunctive / Oblique / Indirect Mood).

Кроме того, категория наклонения - один из самых сложных вопросов в структуре современного английского языка. Тем не менее, способность правильно использовать слоги в грамматических выражениях рассматриваемых языков является одной из наиболее важных проблем для пользователей.

Основная проблема с использованием настроений - их неправильное использование, в том числе в разных формах и в разное время. Поэтому для выявления существующих проблем, как уже отмечалось, основной целью нашего исследования является определение его приоритетов в структуре английского и таджикского языков.

Ключевые слова: Грамматическая категория наклонение, наклонения на таджикском языке, наклонения на английском языке, сослагательное наклонение, условное наклонение, наклонения, инфинитив, форма, исследование, определение формы, структура, учебное наклонение, категория наклонение, грамматическая степень, изъявительное наклонение, структура предложения, предложение.

GRAMMATICAL CATEGORY OF MOOD IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article discusses the grammatical categories of the mood in Tajik and English. Researchers also consider the speaker not only as an inactive subject who uses language, but also as a creator. Language as a means of communication reflects not only the task of communication, but also the interaction of people through various factors of speech and behavior. One such method is to express the opinion of the speaker. The speaker expresses his thoughts to the listener in various forms, including the grammar of the language.

The author of the article points out that mood is a form of the verb and is aimed at how the speaker evaluates the action in relation to the truth. It plays an important role in mastering the grammar of the English language. There are three types of moods in English. the Imperative Mood), (the Subjunctive / Oblique / Indirect Mood).

In addition, the category of mood is one of the most difficult issues in the structure of modern English. Nevertheless, the ability to use syllables correctly in the grammatical expressions of the languages in question is one of the most important issues for users.

The main problem with the use of moods is their misuse, including in different forms and times. Therefore, in order to identify the existing problems, as noted, the main purpose of our study is to identify its priorities in the structure of the English and Tajik languages.

Keywords: Grammar category of mood, mood in Tajik, mood in English, subjunctive mood, conditional mood, mood, infinitive, form, research, shape definition, structure, learning mood, category of mood, grammatical degree, indicative mood, sentence structure, propose.

Сведения об авторе:

Махсудинов Рамазон Исмоналиевич - аспирант кафедры языкознания и сравнительной типологии Кулябского Государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (+992) 985577117

About the author:

Mahsudinov Ramazon Ismonalievich – the postgraduate of the chair of Linguistics and Comparative Typology of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, and S.Safarov St.-16. Phone: (+992) 985577117

ТДУ 809.155+8020:398.9

**МАВКЕИ СОМАТИЗМҶО ДАР ЗАРБУЛМАСАЛҶОИ
АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ**

Мирзоалиева Ш.Э.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Лексикаи соматикӣ (аз юнонӣ “soma” - “бадан”) аз маъмултарин гурӯҳи лексикӣ дар забон ва яке аз фарохтарин мавзӯи пажӯиши қорҳои таҳқиқотӣ дар таҳқиқоти олимону забоншиносонӣ дохилӣ ва хориҷӣ ва забоншиносии муқоисавӣ- таърихӣ мебошад.

Соматизмҷо исмҷое мебошанд, ки номи узвҳои ҳайвон ва одамро ифода мекунад. Дар зери мафҳуми соматизм мафҳумро мефаҳманд, ки он ифодакунандаи номи узвҳои инсон бошад. Ин истилоҳ метавонад дар биология ва тиб ба маъноӣ “чизи марбут ба бадани инсон” истифода шавад ва ба мафҳуми “равонӣ” муқолиф аст.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI забоншиносон ба омӯзиши таркиби лексикии соматизмҷо диққати бештар додаанд. Ин истилоҳ бори аввал аз тарафи Ф.О.Вакк дар забоншиносӣ истифода мешавад. Тибқи хулосаи ӯ соматизмҷо яке аз қабатҳои муҳими ҳар як забон буда метавонанд [2, с. 23]. Ҳамин тавр, аз нимаи дуоми асри XX истилоҳи “соматизм” дар омӯзиши калимаҷое, ки мансуб ба ҷоидани инсон ё ҳайвон аст, истифода мегардад. Мусаллам аст, ки башариёт бо забони модарии худ узвҳои баданро амсоли сар, пой, чашм, дил, гӯш, даст, рӯй ва ғайраро медонанд ва ба таври ғаълӣ дар забони худ истифода мебаранд. Аз ин ҷиҳат соматизмҷо дар ҷамъият барои дарки мафҳумҷо ва муносибатҷо зарур аст, зеро лексикаи соматикӣ дар ҳаёти рӯзмарраи инсон мақоми хос дорад.

Соматизмҷо дар баробари дар дигар воҳидҳои забонӣ истифода шудан, фразеологизмҷо ва дар зарбулмасалу мақолҷо низ ба таври хеле фаровон қорбасти мешаванд ва мақоми хосро низ касб намудаанд. Зарбулмасал сухани пандомӯз, боҳикмат, насиҳатомез, мӯҷаз, машхуру вирди забонгашта, ки дар нутқ ҳамчун мисол оварда мешавад. А.В.Кунин зарбулмасалҷоро ҳамчун “гуфтаҳои афористии фишурдашуда бо маъноӣ таҳриқдиҳанда дар шакли қолабгирифта” мефаҳмад [7, с. 300]. Ҳамчунин мавсуф таъкид мекунад, ки “зарбулмасал” ҳамчун воҳиди фразеологӣ буда бо маъноӣ луғавии ҷузъҳои ҷудоғонаш метавонад ибораҳои устувор ва озодро ташкил намояд. Бинобар ин Кунин А.В андеша дорад, ки “дар забоншиносӣ воҳидҳои фразеологӣ, ки ҷузъи асосии онҳо калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадани инсон мебошанд, фразеологияи соматикӣ ном доранд” [7, с. 3].

Фразеологияи соматикӣ яке аз қисматҳои шавқовари фразеология, ҳамчун қисмати муҳими забоншиносӣ маҳсуб мешаванд. Перумони фразеологияи соматӣ забоншинос Н. Ш. Раҳмонова таҳти унвони “Воҳидҳои фразеологиии соматӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ” таҳқиқоте анҷом додааст. Дар ин рисола муаллиф нақш ва мавқеи номҳои узви бадани инсонро дар таркибивоҳидҳои фразеологӣ нишон дода, баъзе хусусиятҳои фардии онҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мавриди муқоиса қарор дода, аз онҳо хулосаи дурусти илмӣ баровардааст [9, с. 22]. Ҳамин тавр муҳақиқони дигари тоҷик дар таҳқиқотҳои илмӣ худ ба истифодаи соматизмҷо дар воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалҷои забони тоҷикӣ таваҷҷуҳ намуда, онро дар муқоиса бо дигар забонҳо низ мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Дар ин ҷо мо бархе аз зарбулмасалҳои англисиро, ки дар дохили худ вожаҳои соматикӣ доранд, мавриди таҳлил қарор дода, онҳоро ҳамзамон бо муодилҳои онҳо дар забони тоҷикӣ ба таври муқоиса дида мебароем. Дар забони англисӣ зарбулмасали “A bird in the hand is worth two in the bush” истифода мешавад, ки маъноӣ таҳтилуфтиаш “Тунчишке дар даст беҳ аз бозе дар ҳаво” дар забони тоҷикӣ муодили он “Шуши нақд (ба даст) беҳ аз дунбаи насиа” истифода мешавад. Дар гунаи англисӣ соматизмӣ “hand” “даст” истифода шудааст, ки ба маъноӣ аслии калима омадааст. Аммо дар муодили тоҷикии он гунаҳои гуногуни он истифода мегарданд. Яъне дар як ҷой, агар калимаи “нақд” истифода шавад, дар гунаи дигар таркиби “ба даст” қорбурд гардидааст. Дар зарбулмасали англисии “A clean hand wants no washing” Дастӣ тоза ба шустан эҳтиёҷ надорад” омадааст. Муодили ин зарбулмасал дар забони тоҷикӣ “Аз сухани рост зиён намерасад” мебошад. Дар зарбулмасали англисӣ вожаи hand “даст” истифода шудааст, ки ба маъноӣ озоди худ қорбасти шудааст. Вале дар таркиби “a clean hand” ба маъноӣ маҷозии он истифода шуда, дар забони тоҷикӣ мо метавонем онро бо “дасти тоза” тарҷума

намоем. Дар зарбулмасали дигар, ки "An empty hand is no lure for a hawk" аст, низ вожаи hand "даст" кор фармуда шудааст. Дар тарҷумаи О.Иқболов "Аробаи равшан карданашуда ҳаракат намекунад" муодили зарбулмасали мазкур оварда шудааст? агар таҳтуллафзӣ тарҷума кунем он "Ба дасти холи парандаи ваҳширо дошта намешавад" тарҷума мешавад, ки ин ҷо соматизми "даст" ба маънии аслии дасти инсон омадааст [2, с.42]. Ё зарбулмасали "Gossiping and lying go hand in hand" агар таҳтуллафзии он дар забони тоҷикӣ "Ғайбат ва дурӯғ аз даст ба даст меравад"-ро ифода кунад муодили он дар забони тоҷикӣ "Ғайбату дурӯғ аз даҳон ба даҳон меравад" аст. Дар ин ҷо агар забони англисӣ соматизмӣ "даст ба даст" истифода шудааст, дар забони тоҷикӣ он "даҳон ба даҳон" истифода мешавад, ки як маъниро мефаҳмонад. Зарбулмасали англисии "Iron hand in a velvet glove" ки маънои таҳтуллафзии "дасти оҳанин дар дастпӯши маҳмалин аст мебошад, ба зарбулмасали "Аз рӯ мекунад шона, аз тағ мезанад фона" [11, с.107] мувофиқат мекунад. Агар дар зарбулмасали англисӣ соматизмӣ hand "даст" омада бошад, дар зарбулмасали тоҷикӣ на соматизмҳои аслии балки "рӯ ва тағ" истифода шудааст. Зарбулмасали "Many hands make light work" ба зарбулмасали тоҷикӣ "Дасти бисери гул аст" тавҳам омада, дар ҳар ду маъни соматизмӣ "даст" истифода шудааст. Зарбулмасали "Roil my log and I will roll yours" ки маънои таҳтуллафзии "маро кӯмак кунӣ ва ман ҳам туро кӯмак хоҳам кард" омадааст, дар тарҷумаи тоҷикӣ ба ҷои соматизмӣ hand "даст" вожаи ӯмакро истифода мебарем. Муодили зарбулмасали мазкур дар забони тоҷикӣ "Даст дастро мешӯяду ҳар ду даст рӯйро" мебошад. Ин ҷо дар муқоиса аз забони англисӣ ба ғайр аз соматизми "даст" инчунин соматизми "рӯй" низ истифода шудааст. Зарбулмасали дигари забони англисӣ "Scratch my back and I will scratch yours" ки маъни "ба пушти ман нарас, ман ҳам ба пушти ту кор надорам" аст, ки дар забони тоҷикӣ муодили он "Даст дастро мешӯяд" мешавад, ки маънои зарбулмасали англисиро ифода карда наметавонад [11, с. 146]. Дар зарбулмасали англисӣ соматизми back "пушт" оварда шудааст, ки ба соматизми "даст" ягон робита надорад. Соматизми "сар" ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ серистеъмол аст. Масалан, дар зарбулмасали "Fish beings to stink at the head" соматизми head "сар" ва дар зарбулмасали тоҷикӣ "сар" якхел кор фармуда шудааст.

Муодили тоҷикӣ ин зарбулмасал дар забони тоҷикӣ ин аст. "Моҳи зи сар канда гардад, на зи дум". Ё ин умумият дар зарбулмасали "Better be the head of a dog than the tail of a lion" ва зарбулмасали тоҷикӣ "Сари сар будан беҳтар аст, аз думи шер шудан" яқрағ буда, маънои ба умеди каси дигар набуда, дар талоши кори худ будан аст. Дар ҳарду зарбулмасалҳо вожаҳои соматикӣ "сар" ва "дум" истифода шудаанд. Соматизми "дил" дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ серистеъмол аст. Дар зарбулмасали англисӣ "A heart without love is a violin" соматизми "дил" истифода шудааст. Дар тарҷумаи тоҷикӣ ин зарбулмасал низ соматизми асабӣ "дил" оварда шудааст. "Дили бе ишқ дутори бетор". Ё ки соматизмҳои "забон ва дил" дар зарбулмасали "A honey tongue, a heart of gall" дар забони тоҷикӣ айнан соматизмҳои "забони ширин" ва "дили сиёҳ" оварда шудааст. Дар зарбулмасали "The heart that once truly loves never forgets" соматизми "дил" ба маънои аслиаш оварда шудааст, яъне "диле, ки ошиқ аст, ором надорад". "What the heart thinks the tongue" муодили тоҷикӣ он "Ҷизи ки дар дил аст ба забон меояд" мебошад. Ҳам дар зарбулмасали англисӣ ва ҳам дар зарбулмасали тоҷикӣ соматизмҳои "дил" ва "забон" истифода шудаанд. Соматизмҳои "чинс" дар зарбулмасали "A little body often harbours a great soul" ва соматизмҳои "тан" ва "дил"-ро илова намудаанд. Дар зарбулмасали "Every hearts has its own ache" соматизми "дил" истифода шудааст, ки вобаста ба маънои таҳтуллафзиаш "Ҳар як дил ба худ дарде дорад" мебошад. Муодили ин зарбулмасал дар тоҷикӣ "Зоғе бе доғе нест" мебошад. Агар дар забони англисӣ зарбулмасали "Lies have short legs", ки дорои соматизми "по" мебошад ва маънои таҳтуллафзии он "Дурӯғ поҳои кӯтоҳ дорад" бошад аммо дар маънои худ ба маънои "умр" меояд. Масалан "Умри дурӯғ кӯтоҳ аст" дар зарбулмасали англисӣ "To measure another mans foot by ones own last" соматизми "по" ифодакунандаи маънои имконият аст ва он ба зарбулмасали тоҷикӣ "Поятро ба андозаи курпаат дароз кун" тавҳам шудааст, ки дар ҳар ду забон соматизми "по" ба маънои маҷозӣ истифода шудааст, яъне ҳадди худро донистан. Дар зарбулмасали англисӣ "Better ride a lame horse than go a foot" соматизми "по" омадааст, дар зарбулмасали тоҷикӣ ин соматизм ба назар нарасида он дар шакли "Аз пиёдагардӣ дар аспани ланг савор будан беҳтар аст". Оғро дар забони тоҷикӣ метавон дар таркиби "пойи пиёда" истифода кард, ки ҳамон маъноро медиҳад. Соматизмҳои "чашм" ва "дил" дар зарбулмасали "far from eye, far from heart" ба назар мерасад, ки дар забони тоҷикӣ "Аз дил наравад ҳар он чӣ аз дида равад" мешавад, ки ҳар зарбулмасал соматизмҳои "чашм" ва "дил" истифода шудаанд. Монанди ҳамин дар зарбулмасалҳои "Four eyes see more (better) than two" соматизми "чашм" истифода шудааст, "Чор чашм беҳтар аз ду чашм мебинад" ки маънои "ақлхоро ақлҳо ёрӣ диҳад"-ро ифода мекунад. Муодили зарбулмасали "When at Rome do as the Romans do" дар забони тоҷикӣ ба шаҳри якчашма рафтӣ, як чашматро кӯр кун мебошад. Дар зарбулмасали англисӣ соматизми "чашм" дида мешавад, ки ибораи "шаҳри якчашма" ба маъни ҳамрангӣ бо ҷомеаро дорад. Дар зарбулмасали "To throw dust in ones eyes" соматизми "чашм" ба маънои маҷозӣ омадааст, ки дар забони тоҷикӣ он муодили "Ба чашми касе хок задан", яъне касеро фиреб додан аст. Дар зарбулмасали "Keep your mouth shut and eyes open" ду соматизм "даҳон ва чашм" омадааст, ки таҳтуллафзии он маънои

“даҳонатро пӯшида нигоҳ дору чашмонатро кушода”яъне маънои хушёр будан ва ҳамаи чизи дидаро нагуфтандор дорад,ки муодили он дар забони тоҷикӣ “Даҳони пӯшида ҳазор тилло”аст.Дар ин чо танҳо соматизми “даҳон”дар ҳар ду забон ба назар мерасад.Соматизми “гӯш”низ дар зарбулмасалҳои ҳар ду забон серистеъмоли аст.Дар зарбулмасали англисии” All asses wag their ears”соматизми “гӯш”истифода шудааст,аммо ин соматизмҳо дар муодили зарбулмасали тоҷикӣ “Бетамизиҳои мардум аз сухан пайдо шавад”ба чашм намерасад.Дар зарбулмасали” The camel going to seek horns lost his ears””Ушгур ба чустуҷӯи шох рафту гӯшагро гум кард”.Гунаи тоҷикии ин зарбулмасал дар тариқи зайл аст:

Мискин ҳарак орзӯи дум кард.

Наёфта дум ду гӯш гум кард.

Зарбулмасали халқии тоҷикӣ “девор гӯш дорад,муш гӯш”дар забони англисӣ “Walls have ears”аст. Дар ҳарду гуна соматизми “гӯш”омадааст,ки маънои маҷозӣ дорад, яъне дар сухан эҳтиёткор бояд буд.Аммо дар зарбулмасали “Give every man thine ear,but few thy voice”гӯш додан ба маънои аслий яъне гапи ҳамаро гӯш кардану андешаи худро доштан омадааст.

Соматизми “даҳон”дар зарбулмасалҳои ҳар ду забон қариб якранг ва ба маънои аслии калима меояд.Масалан дар зарбулмасали “The mouth is not sweetened by saying honey,honey”,ки варианти тоҷикии он “Ба асал гуфтан лаҳон ширин намешавад”якранг аст.Дар ҳар ду зарбулмасал соматизми “даҳон”дида мешавад.Соматизми”бинӣ”чун як узви бадани инсон дар ҳар ду забони муқоисашаванда ба анзар мерасад Масалан дар зарбулмасали”As plain as the nose on a mans face”ки муодили он дар забони тоҷикӣ “Мардро бинӣзанро чинӣ”аст,соматизми бинӣ истифода шудааст.

Соматизми ангушт дар зарбулмасали “To bite ones finger with ones teeth”дар забони англисӣ ва тоҷикӣ “Ангушт ба дандон газидан”истифода шудааст. Ёдар зарбулмасали “Clear your finger,before you point at anothers spots”соматизми ангушт дар забони англисӣ дида мешавад,аммо дар забони тоҷикӣ дар шакли “Аввал гиребони худатро бӯй кун,баъд айби дигаронро гӯй”меояд,ки соматизми “ангушт”дар забони тоҷикӣ дида намешавад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳлили маводи боло, зикр кардан ба маврид аст, ки мавқеи соматизмҳо дар зарбулмасалҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври васеъ истифода шуда, муқоисаи он аз ҷониби муҳаққиқони соҳа дар ҳар ду забон баръало мушоҳида мегарданд. Дар натиҷаи тадқиқоти гузаронда, мо ба хулосае омадем, ки соматизмҳо дар зарбулмасалҳои ҳарду забон дар баъзе ҳолат дар маънои аслий ва дар дигар ҳолат бошад ба маънои маҷозӣ истифода мешаванд. Бо пешрафт ва рӯшди соҳаи забоншиносӣ ва тадқиқоти олимони ин соҳа, истилоҳоти соматизмҳо рӯз ба рӯз бою ғанӣ гашта, барои навомӯзон маводҳои нав ба нав пешкаш мегардад.

АДАБИЁТ

1. Бодрова, Ю.В. Русские пословицы и поговорки и их английские аналоги / Ю.В. Бодрова. – М.: АСТ, 2007. – 159 с.
2. Вакк Ф.О Соматической фразеологии в современном эстонском языке: афтореф. дис. канд. филол. наук. / Ф.О. Вакк. – Тарту, 1964. – 22 с.
3. Гак В.Г Языковые преобразования. Москва, Языки русской культуры,1998–768 с.
4. Грянкина,Е.С.Семантика фразеологизмов в сознании носителей русского языка (на материале русских и английских фразеологизмов в буквальном переводе):Дис....канд.филол.наук.-Бийск,-2004-216 с.
5. Иствик Э.Б. «Бустон ва Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ. Техрон, интишороти Амири Кабир, 2009–698 с.
6. Кунин А.В.Курс фразеологии современного английского языка.М.:Высшая школа,1986.366с.
7. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Опыт систематизированного описания. – М.: Междунар.отнош., 1972. – 288 с.
8. Муллоҷон Фозилов.Фарҳанги зарбулмасал,мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ.Душанбе 1976–820 с.
9. Раҳмонова Наргис.Ш Соматические фразеологические единицы в таджикском и русском языках Душанбе 2006.
- 10.Старых,О.В.Соматизм как особый класс слов в лексической системе церковнославянского языка // Вестник ПСТГУ:Филология.-2011.-№ 2.-с 80 -85.
- 11.Иқболов О.”Зарбулмасал,мақол,афризмҳо Душанбе-2008.
- 12.К.Усмонов.Услубиёти забони англисӣ вamuқоисаи он бо забони тоҷикӣ.Хучанд.2007
- 13.Убешиев,И.Ю.Соматические фразеологизмы и сложные лексемы в лексико семантическом поле интеллект в финском языке // Гуманитарные, социально экономические и общественные науки.-2013-№ 4.с.438-441.
- 14.Шаҳобова М .Б Пословицы и поговорки (на русском, таджикском и английских языках. Москва ,1963.

МЕСТО СОМАТИЗМОВ В ТАДЖИКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

В статье автор размышляет о месте соматизмов в таджикских и английских пословицах и подчеркивает, что таджикские соматизмы “рука”, “нога”, “ухо”, “лицо”, “сердце”, “язык”, “нос”, “рот” в английских пословицах так же употребляются в значении соматизмов.

Более того, некоторые соматизмы, употребляемые в обоих языках, могут применяться в переносном значении. Некоторые соматизмы английского языка не имеют аналогов в таджикском языке, однако, как вытекает из содержания пословиц, речь идет о человеческих органах. Автор усердно работал над темой и получил много материала. В то же время есть много примеров переведенных шедевров; О. Икбалов, Шахобова М. Б и неподражаемый труд Гулистана Саади Шерози с хорошими комментариями в таджикском и английском языках.

Автор приходит к выводу, что некоторые слова и термины, используемые в области соматизмов в сопоставимых языках, различаются по своим семантическим характеристикам. Как исследователь, очевидно, что с прогрессом и развитием языка, лингвистов и ученых соматизмы становятся все богаче и богаче.

Ключевые слова: соматизм, таджикские и английские пословицы, исконные и переносные значения, “рука”, “нога”, “язык”, “сердце”, “нос”

POSITION OF SOMATISMS IN TAJIK AND ENGLISH PROVERBS

The article is about position of somatisms in Tajik and English proverbs. In the article, the author reflects about the role of somatisms in Tajik and English proverbs emphasizes that in Tajik proverbs somatisms “hand” “foot” “ear” “face” “heart” “tongue” “nose” “mouth” in English words are also used in the meaning of somatisms. Though some somatisms are also used by meaning of somatisms they have no analogues but they are interpreted as equal in both languages. The author diligently on the theme and obtained a lot of material. At the same time, there are many examples of translated masterpieces; O. Iqbolov, Shahobova. M. B and the inimitable work of Guliston's of Sa'di Sherozi, with good commentary in Tajik and English.

The author concludes that some of somatism in comparable languages differs in their semantic features. As a researcher, he noted that with the progress and development of the field of linguistics and researches of scholars in this field, the terminology of somatism is becoming richer and richer.

Keywords: somatism, Tajik and English proverbs, original and transferred meaning “hand” “foot” “ear” “face” “heart” “tongue” “nose” “mouth”

Сведения об авторе:

Мирзоалиева Шукрона Эмомалиевна – докторант (Phd) 3-ого курса кафедры языков Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 902606646.

About the author:

Mirzoalievna Shukrona Emomalievna - doctorate student (PhD) of the third course of the Department of Linguistics and Comparative Typology of Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str, phone: (+992) 902606646.

ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Раҷабов Ё.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Феъл (The verb) дар ҳарду забон ҳиссаи мустқилмаъноӣ нутқ буда ҳаракат ва ё ҳолати предметро ифода мекунад.

Феъл маркази системаи ҳиссаҳои нутқ мебошад. Вай ҳодисаҳои муҳими воқеияти объективӣ, ба монанди амал, ҳолат ва ҳаракатро ифода менамояд. Дар баробари ин феъл ядроӣ синтаксисии ҷумла низ мебошад.

Дар вазифаи хабар бо роҳҳои гуногун бо дигар аъзоҳои ҷумла алоқаманд аст. Феъл бо туфайли бандакҳои феъли мубтадоро иваз мекунад.

Мисол: омадем (**to came**)-ҳар як феъл қобилияти ба худ тобеъ кардани миқдори муайяни калимаҳоро дорад.

Қисме аз феълҳо натавонанд пурқунандаи бевосита, балки пурқунандаи бавоситаро талаб мекунанд. Феъли «**рафтган, to go**», чунонки маълум аст, пас аз худ на пурқунандаи бевосита ва на пурқунандаи бавоситаро талаб менамояд.

Хусусияти талаб намудани шумораи муайяни калимаҳои ба феъл тобеъ буда, идора намудани

Феъл ба микдори муайяни предметхоро валентнокии феъл номида мешавад.

Валентнокие, ки дар идоракунии феъл зоҳир меёбад, дар баъзе забонҳо бо ёрии падеж, дар дигар забонҳо бо ёрии дигар воситаҳо, масъалан ба воситаи пешояндҳо, анҷомҳо ва мавқеи синтаксисии калимаҳо дар ҷумла ба амал бароварда мешаванд.

Воситаҳои грамматикӣ, ки дар забони тоҷикӣ ва англисӣ истифода бурда мешаванд, дида мебароем.

	забони тоҷикӣ	забони англисӣ
Падежҳо		
Пешояндҳо	+	+ Preposition
Пасояндҳо	+	+ Postposition
мавқеъ дар ҷумла	+	+

Феъл (**The verb**) дар забони англисӣ дорой категорияҳои грамматикӣ шахс **Person**, шумора **Number**, замон **Tense**, сиға **Mood**, аспект (худуди феълӣ) **Aspect** ва тарз **Voice** мебошад.

Дар забони англисӣ муосир намудҳои ками феъл мавҷуданд, ки шахсу шумораи феълро ифода кунанд.

Инҳо:

1. Шахси сеюми шумораи танҳо дар (Present Indefinite Indicative (ишоратӣ) (ҳозираи номуайяни)):

For instance

He speaks. Вай (ӯ) гап мезанад (Мард)

She speaks. Вай (ӯ) гап мезанад (Зан)

2. Шахси сеюми шумораи танҳои феъли **to have**.

He	Has a picture
She	Has a picture
I	Have a picture
You	Have a picture
We	Have a picture
They	Have a picture

3. Феъли **to be** барои шахси гуногун шумораи ҷамъ ва танҳо намуди қиёси дорад.

I am a student	I was a Student
He is a Teacher	He was a teacher
She is a doctor	She was a doctor
You	are students
We	are teachers
They	are doctors
You	were students
We	were teachers
They	were doctors

4. Шақли саволи ва инқорӣ (Interrogative and Negative in Present indefinite tense) бо ёрии феъли ёридохандаи (**to/do**) ва масдари феъли маънодор беҳиссаҷаи **to** сохта мешавад.

5. Шақли кутоҳи инқори чунин аст:

I	don't work
You	don't work
We	don't work
They	don't work
He is a Teacher	doesn't work
She is a doctor	doesn't work

6. Шақли саволи-инқорӣ чунин аст:

Do I not work?	don't I work?
Do you not work?	don't you work?
Do we not work?	don't we work?
Do they not work?	don't they work?
Does he work?	Doesn't he work?
Does she work?	Doesn't she work?

Категорияи грамматикӣ шахс ва шумора дар замони ҳозираи номуайяни феъл (Present Indefinite Tense) дар он ба назар мерасад, ки феълҳо дар шахси сеюми шумораи танҳо пасванди **-s**; **-es** мегиранд. [1,35-36]

I go home- Ман ба хона меравам	I speak English- Ман ба англисӣ гап мезанам
You go home-Ту ба хона меравӣ	You speak English- Ту ба англисӣ гап мезанай
We go home- Мо ба хона меравем	We speak English- Мо ба англисӣ гап мезанем
They go home-Онҳо ба хона мераванд	They speak English- Онҳо ба англисӣ гап мезананд
He goes home- Вай ба хона меравад	He speaks English- Вай (Ҷ) ба англисӣ гап мезанад
She goes home-Вай ба хона меравад	She speaks English- Вай (Ҷ) ба англисӣ гап мезанад
It goes home- Вай ба хона меравад	It speaks English- Вай (Ҷ) ба англисӣ гап мезанад

Дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда 3 шахси шумораи танҳо ва се шахси шумораи чамъ мавҷудаст, вале дар забони англисӣ дар шахси сеюми шумораи танҳо чинсият дида мешавад, ки ин чинси мардона **He (Masculine gender)**, чинси занона **She (Feminine gender)** ва чинси миёна **It (Neuter gender)** мебошад, ки дар забони тоҷикӣ барои ҳамаҷинсҳо **вай, ӯ** мебошад.

Муқоиса нишон дод, ки феъл дар забони англисӣ танҳо дар шахси сеюми шумораи танҳо охирчаспак қабул мекунад ҳалос. Дар забони тоҷикӣ бошад дар се шахси шумораи танҳо ва се шахси шумораи чамъ феъл охирчаспакҳояшро дигармекунад.

Муқоиса нишон дод, ки феъл дар забони англисӣ танҳо дар шахси сеюми шумораи танҳо охирчаспак қабул мекунад ҳалос. Дар забони тоҷикӣ бошад дар се шахси шумораи танҳо ва се шахси шумораи чамъ феъл охирчаспакҳояшро дигар мекунад.

Феъли **“to be”**- **будан** дар замони ҳозира (Present indefinite tense) дар шаш шахс се шакл доранд: **am/ is/ are.**

I **am** well Ман хуб ҳастам
 You **are** well Шумо хуб ҳастед
 We **are** well Мо хуб ҳастем
They are well Онҳо хуб ҳастанд
 You **are** well Шумо хуб ҳастед
 He **is** well Вай (мард) хуб аст
 She **is** well Вай (зан) хуб аст
 It **is** well Вай (ишора ба ашиёҳо,
 ҳайвонотҳо ва парандаҳо) хуб аст

Муқоиса нишон дод, ки яқшакли феъли **“to be”** **are** чун **ҳастӣ, ҳастем, ҳастед, ҳастанд** тарҷума мешавад, ки инро аз рӯй танҳо шахс тарҷума кардан мумкин аст. Дар забони тоҷикӣ бошад ин феъл дар шаш шахс шаш намуд тарҷума шуда ҳар яке охирчаспакҳояшро худро доро мебошад.

Ин феъл дар забони англисӣ дар замони гузашта (Past Indefinite tense), замони оянда (Future Indefinite tense) ва замони ҳозираи мутлақ (Present perfect tense) ду шакл дорад, ҳоло он ки дар забони тоҷикӣ дар ҳамаин замонҳо дар 3- шахси шумораи чамъ ва танҳо охирчаспакҳои худро дигар мекунад [1,37]

Замони гузашта (Past indefinite tense)

For instance:

I **was** well Ман хуб будам
 You **were** well Ту хуб будӣ
 He **was** well Вай хуб буд (мард)
 She **was** well Вай хуб буд (зан)
 It **was** well Вай хуб буд (ишора ба ашиёҳо,
 ҳайвонотҳо ва парандаҳо)
 We **were** well Мо хуб будем
 You **were** well Шумо хуб буденд
 They **were** well Онҳо хуб буданд

Замони оянда (Future Indefinite tense)

I **shall be** well Ман сиҳат мешавам
 You **will be** well Ту сиҳат мешавӣ
 He **will be** well Вай сиҳат мешавад
 She **will be** well Вай сиҳат мешавад
 It **will be** well Вай сиҳат мешавад
 We **shall be** well Мо сиҳат мешавем
 You **will be** well Шумо сиҳат мешавед
 They **will be** well Онҳо сиҳат мешаванд

Замони ҳозираи мутлақ (Present perfect tense)

I **have been** well Ман сиҳат шудам

You have been well Ту сӯҳат иудӣ
He has been well Вай сӯҳат иуд
She has been well Вай сӯҳат иуд
It has been well Вай сӯҳат иуд
We have been well Мо сӯҳат иудем
You have been well Шӯмо сӯҳат иудед
They have been well Онҳо сӯҳат иуданд

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони англисӣ (English Grammar).-Душанбе, 2013.-С.35-39
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1.- Душанбе 1973.-40 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик Лексикалогия, фонетика ва морфология.-Душанбе. Ирфон, 1982
Чилдӣ 1.-25с.
4. Куллёт чилди 4-и Садриддин Айнӣ.- Душанбе 2005.-53 с.
5. Куллёт чилди 13-и Садриддин Айнӣ.- Душанбе 2005.-41 с.
6. Куллёт чилди 15-и Садриддин Айнӣ.- Душанбе 2005.-35 с.

ГЛАГОЛЬ НА ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Есть некоторые нюансы при изучении правил обучения. Следует отметить, что на всех языках мира слова можно просматривать с других языков. В английском языке, который имеет древнюю историю, есть также слова, которые отсутствуют, и в некоторых случаях они не соответствуют правилам обучения. Мы упомянули слова в инструкции (учёный диссертации) как «исключительные или оскорбительные». Например, дать Give (отдать) или Get (получить, получить) и так далее. Такие слова иногда и иногда на одном языке.

Следует отметить, что таджикский язык и английский язык во всех учебных заведениях подпадают под основные дисциплины. В настоящее время им подчиняются «таджикский и английский языки», которые помогают им улучшить теоретические знания университета, структуру культуры и развитие их мировоззрения.

Эффективное обучение английскому языку зависит от использования современных методов обучения. Поэтому каждый учитель должен знать, что он в первую очередь знает об этих методах.

Ключевые слова: чтение, определение правил, созерцание, цитирование, старые истории, не совпадает, исключать или исключать.

VERB IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

During the learning process, some nonsense seems to be incorrect. It should be noted that in all languages of the world, the words can be viewed from other languages. In the English language, which has an ancient story, there are also words that are missing, and they do not match the rules of instruction in some cases. We have mentioned the words in the instruction (scientific thesis) as "exceptional or abusive." For example, (give) or (get) and so on. Such word to be seems in the same language.

It should be noted that the Tajik language and English language at all educational institutions fall within the basic disciplines. Nowadays, "Tajik and English languages" are subject to them, which help them to improve the theoretical knowledge of the university, the line-up of culture, and the development of their worldview.

Effective teaching of English language depends on the use of modern teaching methods. Therefore, each teacher needs to know that he is fully aware of these techniques first.

Keywords: Reading, defining rules, contemplating, quoted old histories, does not match, exclude or exclude.

Сведения об авторе:

Раджабов Якуб- Доктор PhD 2-го курса кафедры английского языка, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 734065, г. Куляб, улица С. Сафаров 16. E-mail: Yoqub.DDK.95@inbox.ru; phone: (+992) 988 37 35 36

About the author:

Rajabov Yoqub - second course of PhD at faculty of foreign philology at English department of the, Kulob State University named after Abuabduhlohi Rudaki. **Address:** Kulob State University named after Abuabduhlohi Rudaki. 734065, Kulob town , street S. Safarov 16. **E-mail:**yoqub.ddk.95@inbox.ru; **phone:** (+992) 988 37 35 36

УДК-81.37(2точ)
ББК- 81.2Р
Д-11

МАЪНОИ ҶУМЛАҲОИ БЕШАХС ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОНҲО ДАР ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Ҷабборов Б.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба ном Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҷумлаҳое, ки дар онҳо мубтадо нест ва онро аз мазмуни ҷумла ҳам фаҳмида иамешавад, ҷумлаи соддаи бешахс ном доранд. Дар ҷумлаи соддаи бешахс хабар, одатан, дар шакли таркиби меояд. Феъли асосии ин Гуна ҷумлаҳо аз асоси замони гузашта (шахси сеюми танҳо), феъли ёридиҳанда дар шакли «**бояд**», «**бо- ист**» меояд: **Ба он ҷо бояд рафт. Уро бояд фармуд.**

Дар ҷумлаҳои бешахс ҷои ёридиҳандаи «бояд» катъӣ ва устувор нест: вай гоҳо пеш аз феъли асоси ва гоҳо аз феъли асоси ҷудо шуда меояд, ки ин ба тарзи ифода вобаста буда, дар ҳар ду ҳолат ҳам маънои ҷумла як хел мемонад. Чунончи; *Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯд бояд кард* (Зарбулмасал). *Бояд ба хона рафт* (Ҷ. Иқромӣ, Шодӣ).

Феъли ёридиҳандаи шудан яқоя бо феъли асоси ба вазифаи хабари ҷумлаи бешахс меояд: Ба он ҷо бо самолёт рафта меша- вад. Дар он ҷо ҳеч чизро дида нашуд. Ба хона даромада найе- шавад.

Хабари ҷумлаҳои бешахс баъзан аз масдари калимаҳои мода- лӣ зарур, лозим, даркор мумкин ва? гайра.. ифода меёбад. *Ба афсус хабар додан лозам.* (С. Айни, Ёддоштҳо). *Ин амволҳоро ислоҳ кардан лозим,* (С. Айни, Қуллӣёт). Бинсбар ын дар иҷрои ин кор бисЦр эҳтиёт кардан лозим (С, Айни, Ёддоштҳо)-ро тарбия кардан мумкин. Имтиҳонҳоро дар вақташ супурдан даркор [3,21-30].

ҶУМЛАИ УНВОӢ

Ҷумлаи соддаи яктаркиба, ки дар он предмет ва ё воқеа номбар шуда, вале дар бораи он чизе гуфта намешавад, ҷумлаи унвоӢ ном дорад. Дар ҷумлаи унвоӢ баъзан мубтадо бо муайянкунанда меояд. Ҷумлаҳои унвоӢ берун аз матн кор фармуда намешаванд: *Саҳаргоҳон, ситораҳо зардча метобанд* (Қ. Найми, Рӯзи равшан). *Пушти бог, даҳини шингуча. Он ду мард ҳанӯз ба руиноии дури тирезаю нигоу накарданд* (С. Улуғзода, Қисмати шоир). *Балҷувон. Қалъаи Ҳоким. Овозаи иуриши ҳокимро ба таъвишу таҳдука андохтааст* (М. Турсунзода, Асарҳои мунтахаб).

Ҷумлаҳои унвоӢ дар сохти синтаксисии забони адабии ҳозираи тоҷик ҳодисаи нисбатан пав буда, оиҳо дар забони имруза дар асарҳои бадеӣ, махсусан дар пиесаҳо, бештар истифода бурда мешаванд. Агар дар ҷумлаҳои унвоӢ гайр аз муайянкунанда ягон аъзои пайрави дигар (ҳол ва ё пуркунанда) оварда шавад, онҳо ба ҷумлаҳои соддаи дугаркиба мубаддал мешаванд, зеро ҳол ва пуркунанда чун аъзоҳои пайрав тсеби хабар мебошанд.

Исмҳо, калимаҳои исмгардида ва ибораҳо ба вазифаи ҷумлаҳои унвоӢ меоянд.

Ҷумлаҳои унвоӢ содда ва тафсили мешаванд. Ҷумлаи унвоӢи содда аз як калимаи мустақилмаъно ташкил мегардад: *Пагоҳонӣ. Офтоб аз уфук, навакак сар барсвардааст* (С. Улуғзода, Қисмати шоир).

Ҷумлаҳои унвоӢи тафсили дар шакли ибора меоянд аз мубтадо ва муайянкунанда иборат мешаванд: Аввалуи субҳи руз~ ҳои тирамоҳ. Ҳанӯз руз сафед нашуда буд, ханӯз дар осмони кабудии шаффоф ситорагон ягон-ягон менамуданд (С. Айни,. *Ғуломон*). Доманаи кӯҳ. Ба муносибаши фату карда шудани қалъаи Балҷувон шӯришчиёнид мекунанд (М. Турсунзода, Асарҳои мунтахаб).

Ҷумлаҳои унвоӢ дар баёни маъноҳои гуногун истифода мекунанд.

1.Ҳолатро ифода мекунанд: Хожу ши. Беруни дастанвисашро аз зери болин мебарорад (С. Улуғзода, *Ибни Сино*). Лой. Шалап-шалапи садои пой шунида мешуд (*Ҳ. Карим, Ҳикояҳо*). Ороми. Баъд ҳама ба ҳавлии Бибиҳанифа вузашганд (Қ. Найми, *Рӯзи равшан*). Ман аз дигар сардорони бригадаҳо чӣ камӣ дорам? Плана пахта бошад барзиёд шро шуд. Холо зимис- тон. Боронгарӣ. («Тоҷикистони советӣ»).

2.Замонро ифода мекунанд: Зимистони сарди соли ҳабдахум. Бай ба наздикӣ бо ҳазорон азобу мсаиҷат ба болои вагонҳо савор туд, қариб як моҳ гашта, аз мардикорӣ омада буд (*Ҳ. Карим, Ҳикояҳо*). Рузҳои тафсонаи охири август. Сауро аз миллионҳо кӯраки уар рӯз кушодаилаванда торафт сафедтар шуд (С. Улуғзода, *Навобод*). Шаб. Ҷуи Мулиён. Моҳи тсебон дар зери дарахтони қади роу ва рӯи деворуи баланда чорбоғ аз нури худ пора-пора наҷиҷауи заррин андохтааст (С. Улуғзода,

Қисмати шоир). Руза равшани офтобӣ. Аробае ба таги дарвозаи уавлии Абуалӣ меояд (*С. Улуғзода, Ибни Сино*). Бегоҳӣ. Чурчонӣ дар хонаи Абуалӣ дастнависи устои худро пок- навис карда нишастааст (*С. Улуғзода, Ибни Сино*). Субҳ. Офтоб бо сурур ҷилва мекард. Аброи тира ба уар тараф даву тоз мекарданд (*Ҳ. Карим, Ҳикояҳо*).

3.Маҳалро ифода мекунанд: Як бос. Атрофаш бо девори пастаке ихота шудааст (*С. Айни, Куллиёт*). Саҳни Мадраса. Дар миёнҷояш гулзор ва чанд бех дарахти себ (*С. Улуғзода, Қисмати шоир*). Лагикаргоҳи соҳили наҳр. Рӯдакӣ ва Бальами лаб-лаби наҳр гардиш мекунанд (*С. Улуғзода, Қисмати шоир*). Айвони ҳавлии Абӯрайҳони Берунӣ. Худи у дар бистари беморӣ ба болшиҳои баланд такъя карда хобидааст (*С. Улуғзода, Ибни Сино*). Лаби дарё. Дар ҳараме, ки аз тоза бино ёфтааст, Зӯҳра ба танҷой нишаста дар оташи фирок, месузад (*М. Турсунзода, Асарҳои мунтахаб*). Лаба даръё. Қасри шоҳи Хоразм. Духтарони шоу Мунира, Назира ва Маҳин дар лаби даръё нишаста, мӯйшонакунон мёсароянд (*М. Турсунзода, Асарҳои мунтахаб*). Деҳаи Соктаре. Ин деуа аз тобеоти района Ғиасдувон буда, як фарсах—8 километр дуртар аз маркази район ва дар тарафи шарқии он дар канори даръёи За- рафшон воқеъ аст (*С. Айни, Ёддоштҳо*).

4. Тасвири табиат кор фармуда мешавад: Саҳрои васеъ, биёбони хушк. Дар ин биёбони бепоён сайр аз чоҳуи чуқур, манбаи обе пест (*С. Айни, Фуломон*). Саҳрои шеей Дон. Офтобӣ саратон заминро оташвор метафонд (*Ф. Ниёзи, Вафо*).

ЧУМЛАҲОИ ТАСДИҚӢ ВА ИНКОРӢ

Дар байни чумлаҳои содда чумлаҳои низ ҳастанд, ки ба воситаи як калима ва ё иборае, ки ба аъзоҳои алоҳидаи чумла чудо намешавад, ифода меёбанд. Маънои асосии ин хел чумлаҳо аз тасдиқ ва ё инкор кардани гуфтаҳои дар матн боло баёншуда мборат буда, онҳо ба воситаи ҳиссаҳои тасдиқии ҳа, бале, оре, ҳиссаҳои инкории не//на, калимаҳои модалии тўғрӣ, албатта ва монанди инҳо ифода меёбанд.

Чумлаҳои тасдиқӣ ва инкорӣ бештар дар нутқи диалогӣ ба кор бурда мешавад:

- Ту кистӣ, раис ҳастӣ? — пурсид шофёри калон.
- *Не* (*С. Улуғзода, Навобод*).
- Дар ин бора, дар назди шумоён қасам ҳам хӯрда аст.
- *Не, не дуруғ*. (*С. Улуғзода, Навойод*)
- Шумо дар ҳақиқат ҳам нияти раис шудан доред, ҳамин тавр-мӣ?
- **Не**, дуруғ, иғво!—фаръёд зад Нурали (*С. Улуғзода, Навобод*).
- Дар ин чо, дар лаби руд чуи осие ҳаст. Дар вақти тамошо додани осие ман ба ту нишон дода будама?
- *Ҳа-ҳа!* (*С. Айни, Ёддоштҳо*).
- *Х*,амин кор ба ту мефорад-мӣ?—пурсид Косим ханда карда.
- *Албистта!* — *гуфт Зубайда* (*Р. Ҷалил, Ҳикояҳо*)
- Охир шумо дар соли 20-ӯм зоида шудагӣ не-мӣ?
- *Ҳа*. (*Ҳаким Карим, Оқшуда*).

ЧУМЛАИ СОДДАИ НОПУРРА

(Баъзан дар нутқ, хусусан дар диалогҳо, ягон аъзои чумла (сар- аъзо ва ё аъзои пайрав) ифода намеёбад, вале онро аз худи матн, аз мазмуни нутқ ба осонӣ муайян кардан мумкин аст. Ин гуна чумлаҳо чумлаҳои соддаи нопурра ном доранд:

Олимҷон то соати ду ҳамаи корҳои дигари худро баробар карда, баъд ба қабулгоҳи котиби комитети райони партия омад.

- Омад?—пурсид ӯ аз духтараки дар қабулхона нишастагӣ.
- **Омад**.
- Қрбул мекарда бошад?
- Албатта, қабул мекунанд, даромадан гиред, то ҳоло шуморо ду бор пурсиданд (*Ҷ. Икромӣ, Шодӣ*) [4,16-19].

Дар ин матн хабари чумла (омад) ифода ёфта, мубтадои он (котиби комитети райони партия) гуфта нашудааст, аммо онро аз матн ба осонӣ муайян кардан мумкин аст.

Мисоли дигар:

- Номат чист? — гуфта пурсид.
- **Ёдгор!**
- Номи падарат?
- *Бозор!*
- Кучой мебоши?
- *Қўлобӣ* (*С. Айни, Куллиёт*).
- Компресс даркор-мӣ?

- Албатга.
- Массаж?
- Кошки....
- *Атр?*
- *Ба чоғу дил.*
- Пудра?
- *Рад намеку нам* (Р. Чалил, Ҳикояҳо).
- Чи ном доред?
- *Солех* (Ҳаким Карим, Оқшуда).

Ба ин тарик, чумлае, ки ягон аъзойш гуфта нашудаасту онро аз маънои умумии чумла, вазъияти нутқ ва ё чумлаҳои гуфташуда муайян кардан мумкин аст, **чумлаи ноғурра номида мешавад.**

КАЛИМА ВА ИБОРАҶОИ ТУФАЙЛӢ

Калима ва ибораҳои туфайлӣ дар чумла нисбат ба фикри гуфташуда чӣ гуна муносибат доштани ғояндаро ифода мекунанд, ва ба хелҳои зерин чудо мешаванд:

Афсӯс, хурсандӣ ва ҳаяҷонро ифода мекунанд. Э дарег, агар ман Мирҷонро ба даст мебаровардам, Солеҳ ғанағонаи модарашро меовард ва мо даррав роҳи Тошкандро пеш мегирифтем (*С. Улуғзода, Субҳи ҷавони мо*). Хушбахтона, Зебӣ пас аз муддати дароз бозгашт (*С. Улуғзода, Субҳи ҷавони мо*). Афсӯс, ки кор ба ошо на ҳама вақт ба дараҷаи даркори муяссар мегардад. Хайфо ки, аз тарси хароб шудани ҷашм ин «илукуфазор»-ро бо серӣ тамошо кардан мумкин набуд (*С. Айни, Ғуломон*). Хайрият, дар ваҷҳи набудани одам афтадааст, вағарна ин ҳам сари як шахтёрро хӯрда метавонист (*Р. Чалил, Шӯроб*).

1. Азму ирода ва боварио ифода мекунанд: Агар ман як навъ карда ба Тошканд расида гирам, ҳар кадоми он ёру ошно, бе шакку шубҳа, маро писархонди худ мекунанд ва дар макпаб меҳонанд (*С. Улуғзода, Субҳи ҷавони мо*). Додаракамро ба сизаам пахш карда, ба ӯ мегуфтам, ки ман, албатта, бояд хонам, бояд зудтар «одам шавам» ва ба зиндагонии мустақилона расам (*С. Улуғзода, Субҳи ҷавони мо*). Бе-шубҳа, Ҷаббор ин чизҳоро аз интернат гирифта буд (*С. Улуғзода, Субҳи ҷавони мо*). Дар ҳақиқат, дар вақти бисёр зарур ба кор омад (*С. Айни, Ёддоштҳо*). Латифҷон Маҳдум, бешубҳа, аз чумлаи маорифпарварон ва тарақиҳоуони замони худ буд (*С. Айни, Ёддоштҳо*). Тӯта Паша ҳар гоҳ ба хонааш меомад, албатта, аз ману Мухтор хабар мегирифт (*С. Улуғзода, Субҳи ҷавони мо*) [9,22-31].

2. Эҳтимол, ғумон, нобоварӣ ва таҳминро мефаҳмонанд: Эҳтимол, то рафтани шумо ошо ғусфандонашонро ба чаро гирифта баранд (*С. Айни, Одина*). Шояд, латтаи бас-таро ба пеши Амин бароварда, дар он ҷо тафтиш карда истода бошад (*С. Айни, Ёддоштҳо*). Ба ғумонам, вай онро бо оҳанги шӯҳӣ гуфт (*С. Улуғзода, Субҳи ҷавони мо*). **АММО**, агар андешаи додарам-намебуд, эҳтимол дорад, ман бо вуҷуди ин ҳама мамониатҳо мегурехтам (*С. Улуғзода, Субҳи ҷавони мо*). Маи бо вай ошноӣ наболам, ҳатто нами он касро уам яшунидам, аҷаб нест, ки шума иилтибоҳ карда бошад (*С. Айни, Марғи судхӯр*).

3. Сарҷаиба ва баки тааллуқ доштани фикрро ифода мекунанд: Назар ба ин ривоят, амири сомонӣ дар он вақт аз пойтахти худ-Бухоро ба Ҳирот рафта, муддате дар он ҷо монда будааст (*С. Улуғзода, Ибни Сино*). Назар ба қавли падарам, Урмон Полвон, Набӣ Полвон ғумоштаи Абдурауимбой будааст (*С. Айни, Ғуломон*). Аз рӯи маълумоти дирӯза, барои ёрии инқилобчиёни Бухоро аз меунатқашон ва партизанкай сурхи Самарканд як состав ба роу баромада буд (*С. Айни, Ҷаллодони Бухоро*). Ба фикри ман, ин зимистон беутарин зимистоҷои мо илуд (*С. Айни, Ёддоштҳо*). Пётр баъзан омада, аз бағал китобе мебароварду онро, ба ҷавли Давлатшоҳ, ба забони русӣ хонда, ба забони тоҷикӣ маънидод мекард (*Р. Чалил, Шӯроб*). Писарам, ба назарам, ба ин ҷо бори якум омадед. Ба фикрам, онҳоро маҷбур кардан лозим аст. Ба қавли раиси шуриямон, уукумат аз он камбағал будааст (*Ҳ. Карим, Ҳикояҳо*). Назар ба гуфтаи амакам, мувофиқи маълумоти саҳеҳи аз шахр доништа омадаи падарам, поезди Фарғона муваҷҷатан аз уаракат боз мондааст (*С. Улуғзода, Субҳи ҷавони мо*).

4. Тартиби фикрро мефаҳмонанд: Аммо дар рӯзи сеюм кор ранги дигар гирифта, аз як тараф, зоҳиран тиру доруи коргарон кам монда бошад, аз тарифа дигар, обу озуқа ҳам дар кам шудан буд (*С. Айни, Ғуломон*). Мо ҳама шоду хуррам ба хонаи худ давидем, то ки, аввалан, ба падару модарамон, ман бошам ба амакам ва янғаам хабари мактабқушоии Муллозайниддинро расонам, сониян, паҳолу бўрӯе гирифта оварем (*С. Улуғзода, Субҳи ҷавони мо*). Аз як тараф, мисли пештара музаҷаллобиятронро карда, пул ёфтани гирифта бошад, аз тарафи дигар, боз мисли пештара заминро обатонро ҳам зиёд кардан гирифтанд (*С. Айни, Одина*) [9,18-21].

ЛИТЕРАТУРА

1. Буслаев Ф.И. "О преподавании отечественного языка". М.: Просвещение, 1968.- 150с.
2. Валгина Н.С. "Современный русский язык". М.: Просвещение, 1962.-75с.

3. Виноградов В.В. "Русский язык". Л.: Наука, 1947. - 258с.
4. Гвоздев А.Н. "Современный русский литературный язык". М.: Просвещение, 1961.-235с.
5. Долин Ю.Т. "Синтаксис русского языка". М.: Просвещение, 1957,- 185с.
6. Дымарская - Бабалян И.Н. "О безличных глаголах в современном русском языке". М.: Просвещение, 1988. - 271с.
7. Елизарова Г.В. "Сложноподчиненные предложения". М.: «Высшая школа», 1979. - 271с.
8. Норматов М. «Изучения простых односоставных предложения». Душанбе. 1991.- 74с.
9. Каримов Ҳ. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Д.:1970. 266 саҳ

СЕМАНТИКА БЕЗЛИЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ИХ ОСОБЕННОСТИ В ОБУЧЕНИЕ ТАДЖИКОГО СОВРЕМЕННОГО ЯЗЫКА

Избранная статья посвящена одному из важнейших вопросов языкознания, и автор попытался проанализировать значение безличных предложений на основе взглядов зарубежных ученых.

Статья имеет достаточную методологическую основу и основана на цитатах филологов (лингвистов).

В своей статье автор попытался дать интересные идеи о безличных предложениях и их значении в таджикском литературном языке.

Статья является продолжением науки лингвистики и может оказать небольшое влияние на развитие этой науки.

В этой статье обсуждаются четыре основные области безличных предложений, которые распространены в таджикском литературном языке.

В целом автор смог сформулировать свою цель для безличных предложений, что является разделом лингвистики.

Ключевые слова: *безличные предложения, русский язык, лингвистика, наука, ученые, цитаты, предложения, примеры, глаголы, инфинитивы, глаголы.*

SEMANTICS OF IMPERSONAL SENTENCES AND THEIR FEATURES IN TAJIK LANGUAGE

The selected article is devoted to one of the most important issues of linguistics, and the author has tried to analyze the meaning of impersonal sentences on the basis of the views of foreign scholars.

The article has a sufficient methodological basis and is based on the quotes of philologists (linguists).

The author has tried to provide interesting ideas in his article about impersonal sentences and their significance in Russian.

The article is a continuation of the science of linguistics and can have a small impact on the development of this science.

This article discusses the four main areas of impersonal sentences that are common in Russian.

In general, the author was able to state his purpose for impersonal sentences, which is a branch of linguistics.

Keywords: *Impersonal sentences, Tajik language, linguistics, science, scholars, quotations, sentences, examples, verbs, infinitives, verbs.*

Сведения об авторе:

Джабаров Б – ассистент общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. Тел: (992) 935487881

About the author:

Jaborov B - assistant of the chair of Russian interfaculty languages of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16. Phone: (992) 935487881

ТДУ 809. 155. 0

КАЛИМАСОЗӢ ТАРИҚИ ПАСВАНДИ -АК ДАР АСОСИ МАВОДИ ҒАЗАЛИЁТИ ШАМСИДДИН ШОӢИН

Валиев Ҷ.А., Тоирзода А.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Аз нигоҳи забоншиносон, олимону донишмандони соҳаи забон дар забоншиносии умумӣ ва забоншиносии тоҷик мақому манзалати роҳи калимасозии сарфӣ нисбат ба дигар роҳҳои калимасозии исм назаррас аст. Ин аст, ки ба ин масъала муҳаққиқони соҳаи забон таваҷҷуҳи бештар зоҳир кардаанд.

Пасванди-ак дар сарчашмаҳои илмӣ [6, с.177-178] чун пасванди калимасоз зикр шудааст. Ин унсуре калимасоз яке аз пасвандҳои сермаъно, синоморфема ва оморфема маҳсуб мешавад.

Дар забони тоҷикӣ як гурӯҳи калимаҳо ду вазифаи грамматикиро доро мебошанд. Яъне онҳо ҳам хусусиятҳои шаклсозӣ ва ҳам хусусиятҳои калимасозӣ доранд. Пасвандҳои калимасоз, чи тавре ки аз унвонашон бар меояд, хусусияти калимасозӣ доранд. Яъне ба туфайли ин пасвандҳо калимаҳо дар сураи қабул кардани ин гуна пасвандҳо маъноҳои навро ифода кардагӣ мешаванд. Масалан, исми ғайришаҳси оҳан бо туфайли унсури калимасозии **-гар** дар шакли **оҳангар** исми шахсро ифода мекунад. Яъне дар ин ҷо хусусияти калимасозӣ ё худ маънофаринии пасванди **-гар** таҷассум меёбад.

Аммо хусусияти шаклсозии пасвандҳо аз он иборат аст, ки бо вучуди ҳамроҳ шудани ба ягон калимаи ҷудогона маънои луғавии пешгараи калима бетағйир боқӣ монда, шаклан дигаргун шуда, муносибати субъективии гуянда ба он шайъ (ашё, предмет) ифода меёбад. Масалан, ба калимаи **хона** агар пасванди шаклсозии **-ча** илова гардад, вожаи мазкур тобиши маъноии нав нагирифта, ба хурдии шайъ далолат мекунад. Дар ин ҳолат ин қабил пасвандҳо на вазифаи калимасозӣ, балки шаклсозиро ифода мекунанд.

Морфемаи **-ак** аз рӯи хусусиятҳои калимасозии ба ин гурӯҳи пасвандҳо шомил аст, яъне ҳам хусусияти калимасозӣ ва ҳам хусусияти шаклсозӣ дорад.

Профессор Ш. Рустамов доир ба фарқи пасандҳом маъносоз ва шаклсоз чунин қайд кардааст: «Аффикси калимасозии **-ак** аз аффикси шаклсозии **-ак** бо он фарқ мекунад, ки дар калимаҳои сохта тағйироти сифатӣ вале дар шаклҳо тағйироти миқдорӣ мушоҳида мешавад» [8, с.41].

Пасванди **-ак** мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ дар адабиёти таърихӣ корбаст мешудааст. Масалан, дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ ин унсури калимасоз истифода шудааст. Калимасозии ин пасвандро дар асари номбурда муҳаққиқи забоншинос Қосимов О. чунин баён кардааст: Маҳсулнокии ин пасвандҳо (ҳадаф пасвандҳои **-ча** ва **-ак** аст – А.А.) дар иртибот бо забони «Шоҳнома» дар он зоҳир мегардад, ки номҳои исмҳои ифодакунандаи предметҳо ва мафҳумҳои маҳсуб меёбанд, ки дар зиндагии ҳаррӯза ба кор бурда мешаванд. Забони «Шоҳнома» бошад, аз назари услуб ва лексика дар сатҳи баланд меистад.

Бинобар ин дар он калимасозии пасванди **-ак** ва **-ча** пурра таҷассум ёфта наметавонад» [4, с.140].

Дар «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ низ унсури калимасозии **-ак** хеле кам истифода шудааст [13, с.305].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» морфемаи **-ак** ҳамчун пасванди сермаҳсул ба қалам дода шуда, калимаҳои зерин чун намуна оварда шудааст: **айнак, гавҳарак, забонак, дастак, гӯшак, сӯзанак, ҳарак, кирмак, хоришак, ғалтак, чинак, бандак, қарсақ, хуштақ, пӯфак, чирчирақ** [2, с.112].

Дар китобҳои дарсӣ бо исм, сифат, асосҳои замони ҳозираи феъл ва калимаҳои тақлидӣ омада, исм сохтани пасванди **-ак** таъкид шудааст.

Чунонки ишора шуд, пасванди **-ак** дар калимасозӣ ва ҳам дар шаклсозӣ нақши фаъол дорад. Доир ба ин масъала Ш. Ниёзӣ дар мақолаи «Калимасозӣ дар исм» (дар забони ҳозираи тоҷик) ин тавр таъкид кардааст: «... вазифаи асосии пасванди **-ак** низ маънои хурдию навозиш додан аст. Вале дар забонамон чунин калимаҳо кам нестанд, ки дар гузаштаи дур дар калимасозии исмҳо нақши бузург бозидани пасванди **-ак**-ро гувоҳӣ медиҳанд. Чунончи: **шинак, бандак, чинак, пайвандак, айнак, ҳарак, сӯзанак, баргақ, моҳихӯрақ, чирчирақ, оташирақ** ва монанди инҳо» [5, с.12–19].

Ш. Шоҳин низ бо дар назардошти вазифаҳои дастурии пасванди **-ак** дар осораш бо истифода аз ин пасванд калимаҳои зиёд сохтааст, ки қобили қабулу шоистиани пазириоянд. Дар забони осори нависанда морфемаи **-ак** ҳам ба вазифаи калимасозӣ ва ҳам ба вазифаи шаклсозӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар осори адиб бо унсури калимасозии **-ак** 22 калима сохта шудааст. Чунончи: **рӯзақ, газак, намақ, гавҳарак, ҳарак, чақак, патақ, дарак, чавақ, тулақ, мардумак, новақ, зоғақ, дилбарақ, дилақ, чашмақ, торақ, самақ, бодақ, дамақ, ғелақ, бачахӯрақ, патақ, дарак,**

Ин исмҳо аз рӯи муносибат доштанани асосҳоиашон ба ҳиссаҳои нутқ дар навбати худ ба чунин гурӯҳҳо тақсим мешаванд:

1. **Бо исм: гавҳарак, торақ, ҳарак, мардумак, зоғақ, дилақ, рӯзақ, бодақ, чашмақ, тулақ, чавақ, патақ, дарак.**

Мисолҳо:

Ғира шуд гавҳараки дидаи ман бе руҳи ту,

Баски сад даҷла фузун рехтам аз гавҳари пок. [14, с.168].

***

Шукри Худо, ки густурд чатри ҳимояти ту

Бар тораки халоиқ зилли атову раҳмат. [14, с.261].

***

Ғар лофи афзалӣ ба ту зад аблаҳе, чӣ бок!

Танбӯри эътибори туро, к-ӯ бувад ҳарак. [14, с.169].

***

*Дар ин биниш, ки дорӣ дар ғарибӣ, боядат Шоҳин
Ба сони мардумак дар дидаи мардум ватан қардан. [14, с.207]*

Дар чумлаи фавқ аз исми моддии **гавҳар** бо унсури калимасози **-ак** вожаи **гавҳарак** сохта шудааст. Дар назари аввал чунин менамояд, ки дар таркиби ин калима вазифаи шаклсозиро иҷро карда, ба хурдии шайъ далолат мекунад. Аслан ин тавр нест, зеро дар таркиби калимаи «гавҳарак» пасванди **-ак** вазифаи калимасозиро иҷро кардааст. Дар зери мафҳуми калимаи **гавҳар** ҳамон ба истилоҳ санги қиматбаҳо ба назар мерасад. Аммо вожаи **гавҳарак** ба сиёҳие дар маркази чашм, ки ба воситаи он равшанӣ вориди чашма мешавад, гавҳараки чашм, мансуб мебошад.

2. Бо сифат: намак.

Мисол:

*Ба шакархандаи лағли лаби худ Шоҳинро,
Намаки суда ба реиши чигар андохтай. [14, с.219].*

3. Бо асосҳои замони ҳозираи феъл: газак, гелак, чакак.

Чунончи:

*Аз дили сӯхтаам қош кунад майли газак,
Он, ки дар соғари зар бодаи гулгун резад. [14, с.109].*

***

*Ба ҳоли камбағал гелак бикун, эй матбахӣ, раҳме,
Ба деги иғурбо афтада наиносад зи сар поро. [14, с.42]*

***

*Арбоби фазл бо ту наёранд ҳамсарӣ,
К-он чо уқоб ҳамла барад чун кунад чакак. [14, с.169].*

АДАБИЁТ

1. Амлоев А.Я. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев. – Душанбе: ДСРТ, 2016. – 151 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (нашри академӣ). Ҷ.1.-Душанбе, 1985. – 356 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика, морфология. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии Қ.1 –Душанбе, 1973. – 452 с.
4. Косимов О. Суффиксальное словообразование имён существительных в «Шахнаме» А. Фирдавси. АҚД. – Душанбе, 1988.-24 с.
5. Ниёзӣ Ш. Калимасозӣ дар исм. // Мактаби советӣ, 1949, №1. – С. 12-19.
6. Пейсиков Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка. –М., 1973.-210 с.
7. Раҳматуллозода С.Р. Калимасозии исм (дар асоси маводи шеваҳои чанубӣ ва чануби шарқии забони тоҷикӣ). – Душанбе: Дониш, 2019. – 226 с.
8. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1972. – 77 с.
9. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм. Душанбе, 1972.-89 с.
10. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. – Душанбе, 2010. – 144 с.
11. Хоркашев С.Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ. – Душанбе, 2014.-106 с.
12. Хочаев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри ХХ: дар асоси материали «Гуҳраи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сирочи Ҳаким. –Душанбе, 1987 – 168 с.
13. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ) // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қисми 1/2. – Душанбе: 1975. – с. 283-307.

Манбаъ:

14. Шамсиддин Шоҳин. Девони ашъор. – Душанбе, 2018. – 277 с.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ ПРОИЗВЕДЯЮЩЕЕ ЧЕРЕЗ ПОДКЛЮЧЕНИЕ - АК ОСНОВЕ МАТЕРИАЛА ГАЗАЛИИ ШАМСИДДИН ШОХИНА

В классической персидской и таджикской литературе использовался суффикс -ак, но научные исследования показывают, что его фонетический контекст не использовался. Если они присутствовали в речи, авторы произведений искусства и истории использовали их от имени того или иного лица при обращении к речи своих персонажей. Хотя суффикс -ак встречается в классической литературе, его область в словообразовании не очень широка. В классическом языке, в отличие от современного литературного языка, он считался малопродуктивной и неактивной морфемой, поскольку в ней не было много слов. В газели Шамсиддина Шохина окончание -ак также менее продуктивно.

Ключевые слова: грамматика, словообразование, суффиксы, словообразовательные суффиксы, Шамсиддин Шохин, лингвистика, лексическая структура, таджикский язык, словообразовательные элементы, газели, словообразование существительных.

WORD FORMING PRODUCING THROUGH CONNECTION - AK ON GAZALIA MATERIAL SHAMSIDDIN SHOKHINA

Classical Persian and Tajik literature used the -ak suffix, but scientific studies show that its phonetic context was not used. If they were present in a speech, the authors of works of art and history used them on behalf of a person when referring to the speech of their characters. Although the suffix -ak is found in classical literature, its scope in word formation is not very wide. In the classical language, unlike the modern literary language, it was considered an unproductive and inactive morpheme, since it did not have many words. In the gazelle of Shamsiddin Shokhin, ending is also less productive.

Key words: grammar, word formation, suffixes, word formation suffixes, Shamsiddin Shokhin, linguistics, lexical structure, Tajik, word formation elements, gazelles, word formation of nouns.

Сведения об авторах:

Валиев Джамшиед Абдурасулович - докторант PhD кафедры теория и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Телефон: (+992) 907048591. Электронный почта: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mail.ru

Тоирзода Абдусаломии Рахим - магистрант второго курса кафедры теория и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. (+992) 985556567. Электронный почта: toirzoda2019@mail.ru

About the authors:

Valiev Jamshed Abdurasulovic - Doctorate PhD in the Department of Tajik Philology of the Tajik State University named after Sadridin Any. Phone number: (+992) 907048591. Электронный почта: jamshedvaliev93@gmail.com; valiev_jamshed@mail.ru

Toirzoda Abdusalomi Rahim - 2st year of Magistrant in the Department of Tajik Philology of the Tajik State University named after Sadridin Any. Phone number: (+992) 985556567. E-mail: toirzoda2019@mail.ru.

ТДУ: 809.155.0

ИФОДАИ КАТЕГОРИЯИ ГРАММАТИКИИ ШУМОРАИ ИСМҲО ДАР МАТНИ “ЗОД-УЛ-МУСОФИРИН”-И НОСИРИ ХУСРАВ

Гулнораи Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Носири Хусрав яке аз чунин шахсияте ба шумор меравад, ки аз тамоми ғановати забони адабии асри XI бохабар буда, тавассути осори зиёди илмию адабии худ дар рушду нумӯи он саҳми гаронбаҳое гузоштааст.

Носири Хусрав дар эҷоди адабии худ сабки содаву равони пешиниёни худро идома дода, “қиммати дурри дарӣ”-ро боло бурд ва ба арш расонд, чунончи аксари муҳаққиқон таъкид кардаанд, чи дар рушду нумӯи назму насри бадеӣ ва чи дар инкишофи тарвиҷи насри илмии асри XI ин устои сухан натиҷаи боризу мондагоре барҷой гузоштааст.

Қобили зикр аст, ки агар насри адабии ӯ бо забони содаву равони ба дилу дидаи мардуми одӣ наздик навишта шуда бошад, осори илмии ин мутафаккири суханвар ба забони печидаву мураккаб эҷод гардидааст, ки низ дар рушди насри илмии форсӣ-тоҷикии даврони пасин таъсиргузор будааст.

Дар забоншиносии тоҷик гарҷанд доир ба хусусиёти луғавию дастурии насри адабии Носири Хусрав як силсила тадқиқоте ба таъъ расида бошад, ҳам [10 с.5-7, 17 с.467-473, 21 с.474-477, 20 с.40-44, 1 с.132, 25 с.170] вале вежагиҳои дастурию луғавии насри илмии ӯ то ҳол аз назари муҳаққиқони осораш дур мондааст.

Яке аз чанбаҳои муҳими пажӯҳиши забоншинохтии осори илмии Носири Хусрав таҳқиқи хусусиёти сарфии забони ин осор ба шумор меравад, зеро бархе аз ин вежагиҳо дар насри илмии даврони баъдӣ идома ёфтанд ва мутафаккирон нависандагони зиёде ба сабки таълифоти илмии ӯ пайравӣ карданд, ки боиси ривочу равнақи қорбурди имконоти сарфии забони форсии дарӣ дар осори илмӣ гардид.

Дар радифи дигар масоили муҳими қорбурди имконоти услубии сарфиёти забон метавон аз хусусиёти категорияҳои грамматикии исм, аз ҷумла категорияи шумораи исмҳо дар забони насри Носири Хусрав ёдовар шуд.

Категорияи грамматикии шумора дар исм яке аз хусусиятҳои барҷастаи исм буда, асару мақолоти зиёде аз тарафи забоншиносон Х. Ҳусейнов, Б. Сиёев, О. Чалолов, Ш. Рустамов ва дигарон ба ҷоп расидаанд.

Дар забони адабии асри X исмҳо аз ҷиҳати шаклашон аз забони адабии асри XI фарқи куллий надоранд вале баъзе хусусиятҳои грамматикӣ он фарқ мекунанд. Дар осори хаттии асри X ҷамъҳои арабӣ хеле каманд ва аз баъзе қоидаҳои ҷамъи арабӣ истифода шудааст.

Дар осори Носири Хусрав ҷамъи исмҳо бо шаклҳои гуногуни ҷамъбандӣ ба қор рафтааст. Дар китоби “Зод-ул-мусофирин” ҷамъи исмҳо асосан бо пасвандҳои **-он** ва **-ҳо** сурат гирифтааст, аммо нависанда аз шакли ҷамъи арабӣ низ, ки дар ин давра хеле маъмул буд, истифода намудааст.

Бо роҳи морфологӣ ҷамъ намудани исмҳо дар забони тоҷикӣ марҳилаҳои гуногун ва таърихи дуру дарозро тай намудааст. Дар давраи бостон “забони форсии бостон мисли забони авестой дорои се шумора (муфрад, дугона, ҷамъ) буда, ин ҳама қавоиди сарфӣ ба ҷигунагии хатми асосҳо ва анҷомаҳои асосҳо иртибот дорад” [16 с.40].

Пасванди -он. Он дар забони тоҷикӣ ба исмҳо якҷо шуда, ба аз ду ва зиёда ашё, инчунин, дигар мафҳумҳое, ки ба исм мансубанд, далолат мекунанд. *Хирадмандон, имомон, фарзандон, мардумон, кӯрон, доноён, муҳандисон, нодонон, мубтадеон, мусофирон, дигарон, сутурон, ҷонварон, душманон, мардумон, пайғамбарон, сутурон, ёрон, ҳамагон, забаринон, фӯрӯдинон, ҷавҳарон...*

Пасванди **-он (-ān)** дар забони тоҷикӣ марҳилаҳои гуногун ва таърихи тӯлонӣ дошта, бозмондаи анҷомаи падежи генетиви шумораи ҷамъи **-ānām**-и давраи қадим буда, дар забони порсии миёна он маънии падежиашро аз даст дода, ба нишондиҳандаи шумора табдил меёбад [15 с.51].

Муаллифи китоби “Муфрад ва ҷамъ муърафа ва нақара” аз муҳаққикони аврупоӣ ёдовар шуда, доир ба ин пасванд таҳқиқоти онҳоро ҷолиби диққат медонад. Тибқи таҳқиқи Блуша “калимоте, ки дар форсии ҷадид маҳтум ба **-о** ҳастанд, дар паҳлавӣ маҳтум ба **-âk** мебошанд ва аз **-âka** -и порсии бостон омада ва ба таволи мубаддал ба **-âi** ва **-â** шуда” [27 с.30].

Ҳамчунин ин муҳаққик иброз медорад, ки дар даврони забони паҳлавӣ калимаҳо дар баъзе ҳолат бо **-âk** ё **-âi** анҷом меёфтанд. Масалан калимаи **доно** дар давраи забони паҳлавӣ ба шакли **dânâk** ва гоҳе **dânâkân** ва замоне **dânâyân** шудааст, ки ин комилтар аст “ва ҷи дар ҷамъ, **-k** пайванди **-âk** байни ду ҳарфи мусаввит маҳфуз намонда ва дастаи маҳтум ба **-âkân** -и паҳлавӣ дар форсии ҷадид, ки ҷузъи шакли маҳтум ба **-yân** -ро намениносад, худро ҳифз накардааст” [27 с.27].

Вале, ба назари забоншиноси дигари эронӣ Маликушшуаро Баҳор аломати ҷамъ танҳо “**-он**” аст ва калимаҳои “бино”, “носазо”, “доно”, “қоно”, “бино”, ки баъд аз онҳо ҳарфи “й” набудааст ва ҳамеша дар кутуби пешин ба “биноон”, “тарсоон”, “носазоон”, “доноон” ҷамъ бафта мешудааст. Бар хилофи калимаҳои “Худой”, “гадой”, “бесурूपой”, “сарой” ва ғайраро ки дар асли паҳлавӣ ва дарӣ “й” ҷузъи калима будааст, ба мисли “Худоён”, “гадоён”, “бесапуёён”, “нағмасароён” ҷамъ мебастанд [27 с.31].

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ калимаи **доно** бидуни ҳарфи **й** омада, маънои донанда; пурдон, бисёр донанда; оқил, хирадманд-ро ифода кардааст [21 с.484].

Дар шабоҳат бо бархе аз калимаҳои ҳамсохтор чанд калимаи забони форсӣ-тоҷикӣ дар охири реша овози **у (й)** қабул кардааст. Чунин шабоҳати сохториро дар забоншиносӣ контаминатсия меноманд. (ниг. Копранов). Бар асари ҳамин контаминатсия дар асари таҳқиқшаванда вожаи **доно** бо садоҳои **-о** тамом шуда, дар шакли ҷамъ бо **-ён** оварда шудааст. *Сабилӣ хирадмандон он аст, ки мар офариниши Офаридгорро бад-он ҷи мар эшонро ораста офарид, мар пазируфтани илмо бар вай гардонидан аз доноёни илми илоҳӣ, ки пайғамбаронанд, ... муставҷиби учубати ҷовидӣ наишаванд* [12 с.44-45].

Муҳаққик тоҷик Б. Шарипов доираи истемולי маҳлуди пасванди **-ҳо**-ро нисбат ба **-он** дар асари таҳқиқотии хеш “Хусусияти морфологии “Бадоеъ-ул-воқоъ”-и Восифӣ” кайд кардааст [26 с.24].

Ин пасванд дар китоби таҳқиқшаванда дар бисёр маврид, тибқи қоидаи ҷамъбандии забони адабӣ сурат гирифтааст.

Бар хирадмандон воҷиб аст, ки ҳоли хеш боз ҷӯянд, то аз кучо ҳамеоянд... [12 с.27]. ... ва бар имомони ҳақ аз фарзандони эшон то хало ва мало аст ва заминӯ самост [12 с.27]. Ва бад-ин шарҳ, ки қардем, зоҳир иуд, ки аз мардумон ки андар ҳол бо ҷаими бино ва гӯши иунавоанд, баъзе қарон ва кӯронанд... [12 с.38]. Пас, ин қавл, ки ҳама ба қарӣ ва гунгӣ ва нобиноӣ бар шунавандагон ва гӯяндагон ва банандагон ба зоҳир ҳукм кунанд... [12 с.38]. Ва низ қор бастанӣ мардум мар ҷонварони зиёнқор ва даррандаро аз паррандагон, чун боз ва шохин ва ҷуз он ва давандагон ... ва боз доштани ӯ мар ин ҳайвонотро аз фасоди табиӣ бе нафъ [12 с.253].

Мавқеи истифодаи пасванди **-он (-гон, -ён, -вон)** бар таркиби овозии калимаҳо вобаста мебошад. Исм агар ба ҳамсадо тамом шавад, пасванди **-он** истифода мешавад: *фарзандон, имомон, хирадмандон, нодонон, мубтадеон, мусофирон, дигарон, сутурон, ҷонварон, душманон, мардумон, дарахтон, ёрон, ангуштон, аминон, беқавлон, гунҷишкон, пайғамбарон, суханон, неқӯкорон, дӯстон*: ...ва бар имомони ҳақ аз фарзандони эшон то хало ва мало аст ва заминӯ самост [12 с.27]. *Бар хирадмандон воҷиб аст, ки ҳоли хеш боз ҷӯянд, то аз кучо ҳамеоянд ва ба кучо ҳамешаванд... [12 с.27]. ...беиштар мардумро аз нигаристан дар ин боб гофил ёфтём ва нодонони уммат мар ҳақро хор гирифта буданд... [12 с.28]. ...аз якдигар ҷудо монданд ва бо он ки ба ҷинс яке буданд, ба сабаби ин суратҳо душманони якдигар гаитанд [12 с.73]. Ва низ қор бастанӣ мардум мар ҷонварони зиёнқор*

ва даррандаро аз паррандагон, чун боз ва шоҳин ва ҷуз он... [12 с.253]. Ва ҳамаи илмҳои онро ба ҳикоят ёд гирифт ва ба ҷо расид аз ин илм, ки бисёр пас аз **мардумони** нависанда бад-он маҳал набуданд [12 с.259].

Калимаҳое, ки ба садоноки **а** тамом шудаанд бо пасванди **-он** ва дар баъзе мавридҳо бо пасванди **-хо** чамъ карда шудаанд: **фариштагон, паррандагон, давандагон, ёбандагон, ҷўяндагон, офаридагон, бандагон, ҳамагон, талабкунандагон, дафъаҳо, нохонандагон, нависандагон, нонависандагон, шунавандагон, гунаҳо, донистаҳо, нуқтаҳо, нутфаҳо, фоидаҳо, навиштаҳо**. Бингаред хирадманд андар ҳикмати Борӣ субҳонаху, ки нухуфтааст андар падид овардани лаззот ва ёбандагони онро то бубинад, ки вучуди ҳамаи мавҷудот ба вучуди анвои лаззат аст [12 с.242]. **Ҷўяндагон** аз чароши будиши олам ба ду гурӯҳ шуданд [12 с.243]. ... бар он гурӯҳ, ки навиштан надонанд, фазл аст ва эшон **нависандагони** хосанд [12 с.195]. Пас, ҳамчунон аз он **нуқтаҳо**, ки мар ҳеч чизро аз он бӯде нест... [12 с.51]. ... аз боду об, бар ин ҷисм, ки хок аст, бад-он нуқтаи марказ расанд ба бисёр **дафъаҳо** [12 с.69].

Дар мавриди баъзе аз вожаҳое, ки ба пасванди **-вон** ва **-гон** чамъ баста мешаванд, наметавон овози в ва г-и қабл аз **-он** омадаро ҳамчун таркиби пасванди чамъсоз донист. Зеро ин мушкили хатти кириллӣ аст, ки овози таркибии калимаро ифода карда натавонистааст. Барои мисол чанд калимаро намуна меоварем: āhuv = охув = **أهو**; vačag (>*vačah >*bačah) > bačah = **بچه**; vačagān (>*bačagān >*bačagān) = **بچگان**

Ба назари М. Баҳор, вожаи фаришта дар осори қадим ҳама ҷо бо **ī**-и баъд аз **г** ва қабл аз **š** навишта мешудааст ва котибон онро дар баъзе нусхаҳо таҳфиф карданд ва дар китоби монавиён онро ба шакли **“firīstag”** овардаанд, ва дар дари хуросонӣ **“firīšta”** шудааст, баъзе шуарои қадим онро **firīšta** ва **farišta** ба ҳар ду қисм овардаанд [7 с.254].

Дар китоби “Зод-ул-мусофирин” ин вожа дар шакли **фаришта** омада, шакли чамъи он **фариштагон** аст. Пас аз он ки бидонад, ки **ӯ** Соней олами ҷисм аст ва аз ҷавҳари **фариштагон** аст, ки ба фармони Худои таоло коркунонанд [12 с.172].

Дар байни забоншиносони тоҷик А. Мирбобоев доир ба шумораи чамъ изҳори назар карда менигорад: “Ифода гардидани шумораи чамъ ба воситаи пасванди **-t** (а), ки дар забонҳои эронии шоҳаи шимолӣ шарқӣ (суғдӣ **βr'trt** ‘бародарон’, хоразмӣ **nižōsīc** ‘шунавандагон’, осетинӣ **dur-t-a** ‘сангҳо’, яғнобӣ **yar-t** ‘кӯҳҳо’) роиҷ аст, барои забонҳои шоҳаи ҷанубӣ шарқӣ хос нест, ки нишонаи муҳимми мутафариқ дар сохтори грамматикӣ ин ду шоҳаи забонҳост” [8 с.78].

Калимаҳое, ки бо садоноки **й**, **ӯ** ва **о** тамом шудаанд, бо пасванди **-ён** чамъ гардидаанд, ки дар боло доир ба баъзе хусусиятҳои он ибрази назар намудем: **раёсатҷўён, доноён, пешииён, бозпасиниён, моҳиён, даҳриён, ҷудоён, рӯҳониён, роҳҷўён, ростгўён, миёнчиён, уммиён, биҳиштиён, хубрўён**: ... ва мар ҳавасхоро ба ҳавои мухталифи хеш **раёсатҷўён** андар дин истихроҷ карда ва “**фиқҳ**” ном ниҳода ва мар **доноёнро** ба илму ҳақоқиқ ва мар бинандагонро ба чаҳими басоир ... ва ёрӣ бар тамом кардани ин китоб аз Худой хоҳем [12 с.29]. ... чун морон ва **моҳиён** ва мўрон ва мўион ва малаҳ ва баъзе аз мурғон ва ҷуз он ва андар зиндагӣ ва зоиши эшон, ки он камоли ҳайвон аст, бад-ин сабаб халале наомадааст [12 с.41].

Дар асари таҳқиқшаванда чамъи **-он (-ён)** ба ғайр аз вазифаи чамъсозӣ доштаниш, инчунин, мансубиятро низ доро мебошад. Дар ҷумлаи “Пас, андар олам, ки ин шаҳри **уммиён** аст, аз навиштаи Худой як хонанда беи раво набувад... [12 с.209-210] ин пасванд аз исм сифат сохта, зимни чамъбандӣ боз ба исм табдил ёфтааст, ва он дар бораи шаҳре, ки сокинони он уммӣ ҳастанд маълумот дода, мансубиятро ифода кардааст. Чунин ифодаи мансубиятро метавон дар дигар ҷойҳои асар низ пайдо намуд. ...чун он қувват аз роҳи ин **миёнчиён** бад-ӯ расад, мар онро битавонад назирӯфтани. [12 с.307]. Ва қавли Худои таоло, ки ҳама аз **биҳиштиён** ҳикоят кунад, ки чун мева андар **биҳишт** бидиҳандашон, эшон гўянд: [12 с.365].

Вожаҳои **мардум** ва **ҳама** бо вучуди исми чомеъ буданашон боз бо пасванди **-он** чамъ гардидаанд: Ва бидонад, ки он таҳайюл, ки оммаи бетамиз кардааст, ки ҳамегўяд, **фариштагон** мар феълҳои **мардумонро** ба тўморҳо ҳаманависанд... фосид аст [12 с.49]. ... ҳама аз як ҷавҳар аст ва **ҳамагон** сазоворанд мар истоданро бар рӯи хок [12 с.49]. Ҳамчунин, дар матни асар ҳангоми чамъ намудан маънии калимаи мардум тағйир ёфта, ба он маънои “истиқоматкунанда ва бошанда” –ро додааст. Ва ҳамаи илмҳои онро ба ҳикоят ёд гирифт ва ба ҷо расид, ки аз ин илм, ки бисёр пас **мардумони** нависанда бад-он маҳал набуданд [12 с.259].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик агар исмҳо бо нумератив оянд дар шакли танҳо навишта мешаванд. Ин хусусият дар асари таҳқиқшаванда низ чунин омадааст: Он гоҳ гўем, ки мизоҷе, к-аз **чаҳор табъ** ҳосил шавад ... мар вучуди рӯҳи наботиро андар **ӯ** [12 с.276].

“Пасванди исмсози **“-он”** номи сулолаҳо ва номҳои маҳал месозад. Чунончи: **Spah+an**” [9 с.136].

Забоншиносони дигари тоҷик С. Мирзозода, М. Маҳмудов доир ба номҳои русуми тоҷикон бо пасванди **-он** таҳқиқоти ҷолиби диққате анҷом додаанд, ки ин гурӯҳи калимаҳо аз исмҳои мураккабе, ки ҷузъи дуҷуми онҳо аз асоси замони ҳозираи феъл аст пасванди **-он** ба онҳо хусусияти расму ойнӣ

бахшидааст. Мисол: оташкунон, ширинихӯрон, ақдкунон, гӯсфандкӯшон (дар форсии эронӣ), оташнавозон, домодгалабон, саршӯён, ноншиканон (дар забони тоҷикӣ) [11 с.165].

Ҳамчунин, исмҳои низ пайдо намудем, ки бо садонокӣ **о** тамом шудаанд ва бо пасванди **-ҳо** чамъ гардидаанд, ва ин қоида дар забони адабӣ зиёд ба қор меравад: **ғизоҳо, ҳаюлоҳо, даъвоҳо, сармоҳо**: ... *ки аз сатур ҳаракати нафси баҳимӣ аст андар талаби ғизоҳо ё талаби чуфти хеш ё гурехтан аз душман* [12 с.47]. *Ва чун мардум суратҳои нутқи китобатӣ ва санъатиро бар ҳаюлоҳои надидоранда аст ва мар суратҳои маҳсусотро ба қуввати мутахайшла аз ҳаюлоҳои он бино-бино ханҷида аст...* [12 с.84].

Пасванди -ҳо: Дар китоби “Муфрад ва чамъ ва муърафа ва нақара” нишонаи асосии чамъи форсиро ба ду гуна **-ҳо**, ва **-он** доништа, нишонаи **-он** ҳамрешаи **-āni** паҳлавӣ, ки он ҳам дар ҳолати тамом шудани калимаҳои ба ҳарфи **а**, ки дар форсии бостон маъхуз аст, истифода гардидааст. Нишонаи **-ҳо** бошад, аз решаи ҳиндуаврупоии **thwa** буда, маънии исми чамъро доштааст [27 с.21].

Забоншинос Д. Саймиддинов дар асари таҳқиқотии хеш доир ба асосҳои ба овози садодори **-а** хатмшуда ду ҷинсиат – мардона ва миёнаро мансуб меонад, ки бештари онҳоро исмҳо ва сифатҳоро ташкил мекунад. Вале дар шумораи чамъ мавҷудияти ҳеҷ қоида ё шакли муайянеро барои чамъ намудани калимаҳо, ки ба садонокӣ а умуман дигар вожаҳо, ки бо қадом ҳарф ё овозе ба анҷом расидаанд иброз накардааст [16 с.40-41]. Чунки забони форсии бостон забони типӣ флективӣ буда, “ҳиссаҳои номи нутқ аз рӯи мутааллиқияташон ба ҷинсу шумора дар шаклҳои падежӣ тасриф мешуданд” [8 с.130].

Дар ин маврид забоншиноси дигар Б. Сиёев қайд мекунад, ки ин пасванд шакли нахустини суффикси **-ҳо -ihā** буда, ба он танҳо дар матнҳои паҳлавӣ дучор омадан мумкин аст [15 с.41].

Доираи истеъмоли пасванди **-ҳо** нисбат ба **-он** фарохтар буда, он дар матни асар ҳам ба исмҳои ифодакунандаи шахс ва ғайришахс ба қор рафтааст.

Нависанда дар асар исмҳоро аз рӯи мансубияташон чамъ намудааст:

- **Исмҳои, ки мансубият ба шахс доранд**: ин исмҳо аксаран бо пасванди **-он** чамъ қарда шудаанд ва дар баъзе ҳолатҳо ба пасванди **-ҳо** низ чамъи исмҳо ба назар мерасад: **фарзандон, имомон, хирадмандон, доноён, ёрон, ҳозирон, нависандагон, мардумон, шунавандагон, гуфторҳо, баъзеҳо, шахсҳо**: *ва бар имомони ҳақ аз фарзандони эшон то ҳало ва мало аст ва заминӣ самост* [12 с.27]. *аз якдигар ҷудо монданд ва бо он ки ба ҷинс яке буданд, ба сабаби ин суратҳо душманони якдигар гаитанд* [12 с.73].

- **исмҳои, ки номи дигар ҷонварон, паранда, ҳашаротро** ифода мекунад бо пасванди **-он** чамъ гардидаанд: **мурғон, ҳайвонот, морон, миҳиён, мӯрон, мӯшон, малаҳ, мурғон, сатурон**: *Ва далел бад дурустии ин сухан он аст, ки бисёр ҳайвон аст, ки мар ӯро ин ҳоссаи шунаванда нест, чун морон, моҳиён ва мӯрон ва мӯшон ва малаҳ ва баъзе аз мурғон ва ҷуз он...* [12 с.41].

- **исмҳои маънӣ**: ин гурӯҳи исмҳо дар китоби “Зод-ул-мусофирин” асосан бо пасванди **-ҳо** чамъ гардидаанд, ки мафҳумҳои абстракт доранд: **оятҳо, рамзҳо, номҳо, нафсҳо, рангҳо, шмҳо, қавлҳо, умрҳо, осмонҳо, ҳикматҳо**: *Ҳамчунон ки осмонҳо аз ҷавҳари оташанд ва бартар аз мардуманд, бартарии шарафӣ ҳамчунон, ки осмонҳо бартар аз оташанд...* [12 с.161]. *Ва далел бар берун шудани табоғ аз ашхоси мо ба ҳама вақтҳо ҳоҷатманд шудани мост..., ки он гуруснагии мост пас аз сарӣ* [12 с.54].

- **Исмҳои, ки номи растаниҳо ва таъму мазаҳоро** ифода мекунад, ба ҳар ду навъи чамъбандӣ чамъ қарда шудаанд: **шириниҳо, туришиҳо, мазаҳо ва ғайраҳо**: *Ва агар мардум тафаккур қунад андар лаззате..., таъмиҳои он мухталиф аст аз шириниҳо ва туришиҳо ва мазаҳои гуногун ... чӣ хом ва чӣ пухта, лаззате дигар ёбад...* [12 с.238].

Дар матни асар дар ҷумлаи *Ва ақл, ки мар ӯро қуввати бениҳоят аст, ҳосил аз он ёфтаҳо моро иодист ба анвои он* [12 с.426] масдари **ёфтан** бо пасванди **-ҳо** чамъ шуда ба исм табдил ёфтааст.

Дар ҷанд мавриди дигар пасванди **-ҳо** ба сифат ҳамроҳ гардида, субстансиватсия шудааст ва исми чамъ сохтааст: *Ва гувоҳӣ дод моро бар дурустии ин қавл гаитани ин муфрадот бар ин чиз, ки баргирандаи эшон аст аз ҳоле ба ҳоле, чунон ки гармҳо, ки сард шавад ва сардҳо, ки гарм ҳамешаванд ва хушкҳо, ки тар ҳамешаванд ва тарҳо, ки хушк, ки то ҳамон баргиранда, ки номи ӯ “оташ” аст, ба вақте дигар ҳаме номи ӯ об бошад* [12 с.184-185].

Вожаҳои **акнун** ва **бениҳоят** зарфи замон ва миқдору дараҷа буда, ба замон мансуб буданро мефаҳмонад, ки зимни чамъ гардидашон ба исм табдил ёфтааст: *Ва чунон ки агар ба хат нуқтаҳо бияфзояд, дарозтар шавад, агар бар замон “акнунҳо” бияфзояд, дарозтар шавад* [12 с.336]. *Ва ба гузаитани “акнунҳо” бар ӯ номи “буд” бар ӯ афтадааст* [12 с.335]. *Пас, аз ин бениҳоятҳо бештар аз он бениҳояти авваласт* [12 с.456]. *Пас, каму зиёд дар бениҳоятҳо ба ҳам расида ва каму зиёд дар бениҳоят хулф аст* [12 с.456].

Яке аз дигар қоидаҳои маъмули чамъбандӣ дар “Зод-ул-мусофирин”, ки зиёд ба назар мерасад, чамъи солим ва шикастаи арабӣ аст.

Чамъи солими арабиرو бо пасвандҳои **-ин, -ун, -от** сохта, дар асар ба чуз пасванди **-ун** бо ҳама пасвандҳои дигар чамъ бастанӣ исмҳоро дидан мумкин аст.

-ин: Ин пасванд дар калимаҳои иқтибосии арабӣ ҳамчун пасванди чамъсоз ба қор рафтааст. Ба қавли Ш. Рустамов ин пасванд дар забони адабии ҳозираи тоҷик танҳо дар ду калима **мусофирин ва ҳозирин** истифода шудааст [14 с.64]. Дар китоби таҳқиқшаванда калимаҳои арабии **мусофирин, хайр-ул-моқирин, аҳқам-ул-ҳокимин, асдақ-ул-қоилин, абадулобидин, даҳр-уд-дохирин** ва ғайраҳо ин шакли чамъро гирифтаанд: *Ва чун донист, ки аз кучо омадааст ва кучо ҳамешавад ... ва мар ўро ба чӣ чиз ҳочат хоҳад будан зоди мусофирин баргирад ки мусофири безод аз ҳалок бар хатар бошад* [12 с.28].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пасванди мазкур аз исми сифати нисбӣ сохтааст: **ҷўбин, оҳанин, заррин**. Дар ин ҷумла пасванди **-ин** калимасоз буда, аз исми сифати нисбӣ сохтааст: *Ва чун сатҳи зерин аз ҳаво бар сатҳи забарин аз об нишастааст ва чузвҳои ҳаво бар якдигар уфтодааст* [12 с.72]. *Ва ҳамчунин чузвҳои замин мар якдигарро сунун ғаиштаанд, ки фурудинон аз ў мар забаринонро ҳаменагузоранд, ки фуру шаванд* [12 с.64].

Пасванди **-ин** аз зарфҳои сифат месозад, ки нисбати замони роифода мекунад: мулоқоти **аввалин**, дўсти **дерин**, мактуби **охирин** [14 с.142]. ...*бар ў сурате нахустин будааст, ки пеш аз он бар ў сурате набудааст* [12 с.109].

Пасванди мазкур дар матни асар бо ҷонишини **ҳамчунин** низ омадааст. *Ва ҳамеша ҳамчунин хиштҳои кўҳан аз ў ҳаме берун кунанд ва хиштҳои нав ба ҷои ў биниҳанд* [1,2 с.392].

Пасванди **-ин** бо калимаи **фуруд** якҷо шуда, ба он сифати нисбӣ шудааст. *Ва чу лаззат мутаҳарриқотро ба ҳасби ҳаракоти эшон ҳосил ояд ва ҳама қувватҳои аз фурудин ки он таҳриқ илми ўст..., ки лаззати мардум бениҳоят аст* [12 с.410]. Дар матни асар ин калима бо пасванди **-он** чамъ гардидааст. ... *Ўст субҳонаҳу мар фурудинонро ва мар мардумро ва тамлику таслити ўст мар мардумро бар он фурудинон ... ки мар он тартибро бад-он бишносад* [12, с.417].

Вожаи **барин** дар забони адабии ҳозираи тоҷик пасоянд буда, зимни бо пасванди **-он** чамъ гардидаш, ба исми табиӣ ёфтааст. *Ва чун андар мардум қуввати оқила мавҷуд аст... мар ин баринонро, бо он ки ҳама андар ёфтани тасвир ва таркибу ташиқ ва таҳриқ ба як мартабатанд ва мар хештанро бо он фурудинонро ҳаме бад-ин рӯй ба як манзалат ёбад* [12, с.417].

-от/-ёт: пасванди мазкур дар асари таҳқиқшаванда ду вазиғаи грамматикиро иҷро кардааст.

- **а)** барои роифодаи шумораи чамъ: **хайвонот, дафтаот, олот, маснўот, дараҷот** ва ғайраҳо: *Ва аммо қавл андар он чӣ гурўҳе гуфтанд,... ки худуси олам ба дафтаоти бениҳоят будаст ва ба дафтаоти бениҳоят хоҳад будан...* [12 с.248]. *Ва маънии лаззати мутлақ ва нафси мутлақ андар қавли мо он аст, ки дараҷоти лаззот бар ҳасби дараҷоти нуфус аст... ҷунон ки ҷонварони бесухан аз он бегасибанд* [12 с.222].

- **б)** барои роифодаи маҷмӯи мафҳумҳои рабт ба чизе: **қуллийёт, рўҳонийёт, ҷисмонийёт, мутаноҳийёт, лаззот, мавҷудот, маҳлуқот, ҳикойёт:** *Ва чун ба ҳавоси мутаноҳӣ қувват мар мавҷудоти мутаноҳиро ёфтааст зоҳир шудааст, ки ... мар номутаноҳиро ҳаме бихоҳад ёфтан* [12 с.256]. *Он гоҳ гўем, ки ба дигар қисмат, қисмати мураккабот бар ду рӯй аст:* [12 с.126]. *Ва ҷудо шудани чузвҳои табоеъ аз қуллийети хеш ва пазируфтани он суратҳоро бар суратҳои қуллийети хеш зич аст, мар бозгаишани он суратҳо чузвҳоро сўи қуллийети хеш* [12 с.156].

Доир ба роифодаи пасванди **-от** забоншиноси тоҷик Хоркашев С. иброз медорад, ки “Дар шеваҳои ҷануби шарқӣ ин морфема на танҳо барои сохтани исмҳои ҷомеъ, балки барои тағйир додани маънои калима низ хизмат менамояд. Ҷунончи, **табиёт** (гўшаю қанор), **зўриёт** (хешу табор)” [24 с.113].

Ҳамчунин, чамъи дугона низ дар дохили исмҳои танҳо ва чамъ омўхта шуда, хусусияти морфологии он аз замонҳои қадим, аз ҷумла дар забонҳои форсии қадим, санскрит ва авестой вучуд дошт [26 с.26]. Масалан калимаҳои гўш, даст, пой, лаб, ҷашм табиатан дугона ҳастанд, вале дар забони адабии ҳозираи тоҷик ва ҳамчунин дар асрҳои X-XI ин навъи категорияи шумораи исмҳо аз байн рафтааст. Ҷунончи дар асар калимаҳои **лабҳо, [34] пойҳо [147], ҷашмон, гўшҳо, ҷашмҳо [208]** ... ва ғайра новобаста аз хосияти дугона доштани боз бо пасвандҳои чамъ шудаанд: *Он гоҳ овоз бо қом андар афтад, нафас мар ўро ба миёни қом ва дандонҳо ва лабҳо ва забон бибарад...* [12 с.34]. *Ва чун мар ҷоҳилонро ҳаменакўҳад, бад-он он чи бар дилҳову гўшҳои эшон муҳрест ва бар ҷашмони эшон нарда аст* [12 с.208].

Барои пешгирӣ намудани тақрори як исми дар матни асар нависанда дар ҷумлаи аввал калимаи арабии суолро бо пасванди арабии **-от** чамъ намуда, дар ҷумлаи дувум бо пасванди тоҷикии **-хо** чамъ кардааст. Мисол: *Ва аз суолот маҳол аст, ки он пурсид, ки Ҳудой тавонад, ки ҳамчу хештане биофаринад ё натавонад* [12 с.267]. *Ва қасе, ки боз натавонад намудан, ки ин суолҳо маҳол аст, андар ин мутаҳайир шавад* [12 с.267].

Яке аз хусусиятҳои хоси грамматикӣ ин забон масъалаи чамъбандии калимаҳо мебошад, ки мавриди таҳқиқ қарор доранд.

Чамъбандии шикаста дар забони арабӣ қоидаи мушаххас надорад. Танҳо дар калима як ё ду ҳарф зиёд мешавад.

Зимни таҳқиқ маълум гардид, ки дар асар бо роҳи шикаста чамъ намудани калимаҳо нисбат бо солим хеле зиёд аст.

Ба қавли Муҳаммад Муин “чамъи муқассари маъмул дар форсӣ маъхуз аз арабӣ аст. Чамъи муқассар он аст, ки дар бинои муфрази он тағйир ояд.

1. Ҳаракоти вай табдил гардад: асад-اسد – усуд-اسد
2. Яке аз ҳуруфи он ҳазф шавад: расул-رسول – русул-رسل
3. Ҳаракот ё ҳуруфе зиёда гардад: рачул-رجل – ричол-رجل” [27, с.122].

Азбаски микдори зиёди осори Носири Хусравро вожаҳои арабӣ ташкил медиҳанд моро лозим меояд, ки дар вақти таҳқиқ ба унсурҳои грамматикӣ забони арабӣ диққати ҷиддӣ диҳем.

Вазнҳои чамъи шикастаи арабӣ хеле зиёданд ва маъмултарини онҳоро донишмандони эронӣ дахто доништаанд [27 с.43]. Нависанда аз типҳои гуногуни он истифода намуда, бо вазнҳои **афъол**, **фуъало**, **фуъул**, **мафъил**, **фавъил** ва ғайраҳо вожаҳо чамъ намуда аст.

Афъол: *аҷсом, аҳком, амсол, ашқол, ағроз, ашҳос, афлок, аҷсод, афъол, аҳвол, анвоъ, афзол, аҷром, арвоҳ, амлок...* Валекин чун мардум *аҷсоми* хокиву обиву оташиро андар ммёни ҳаво ҳамебинанд ва мар ҳаворо ба гирди ин *аҷсом* андаромада ҳамеёбанд. [12 с.114]. Бунёди китоби Худой бар аҳком аст ва тааллуқи он ба амр ва наҳӣ аст ва қасас ва ҳикоят усули дин нест ва андар он аз *аҳком* ва тоат ва маъсият чизе навишта нест. [12 с.212]. Ва назм додан ва ҷунбонидан ва орогани нуфуси ҷузъӣ, мар *аҷсоди* моро бар дурустии ин даъво гувоҳ аст [12 с.411-412].

Фуъало: *уқало, ҳукамо...* Ва пайғамбарон алайҳимуссалом, ки эшон *ҳукамо* ва донотарони халқ буданд, бар мардумон подшоҳ шуданд [12 с.162].

Ва мо гӯем, ки андар ин маънӣ, он чи ҳақ аст ва таноқузи қавли ин мард ба *уқало* намоем, би тавфиқи-л-лоҳи таоло [12 с.227].

Фуъул: *нуфус, улум, румуз...* Ва ҳар ки ба дараҷаи *улум* барояд, ҳаме фавоиди шунавоӣ ва биноии ӯ афзояд ба ҳар илме [12 с.43]. Ва аз қулли нафс ба зуҷури *нуфуси* мардум чизе нуқсон нашудааст, албатта [12 с.345].

Мафъил: *маволид, манофеъ* Ва ба ҷойи хеш андар ин маънӣ ба шарҳ сухан бигӯем ва бар ин ҷойгоҳ сухан аз тартиби *маволид* воҷиб омад гуфтан [12 с.162]. Ин матлаб агарчи тамои нест, лекин маъқул аст, ки ҳоссаи самъи шарифтар ҳосса аст, вагарна чашму қуввати шунавоӣ дар фавоиду *манофеи* рутбаи инсоният камтар аз ҳавоси дигар нест ... [12 с.447].

Фавъил: *далоил, ҷавоҳир, завоҳир, касоиф, латоиф, ҳақоик, басоир, кавокиб, фавоид...* Мо ба ҳуҷҷати ақлӣ ва бурҳони мантиқӣ ба *далоилу* зоҳиру ботини дуруст қардем, ки лозим аст, ки мардум ба қувваи оқилаи хеш... бар мулки ботини Сонеи хеш подшоҳ хоҳад шудан [12 с.426].

Пас аз таҳлилу муқоисаи маводи гирдовардашуда маълум гардид, ки категорияи шумораи исми дар “Зод-ул-мусофирин” гуногун буда, исми маҳз бо ҳамин хусусиятҳои хоси худ аз дигар ҳиссаҳои нутқи фарқ мекунад.

Ифодаи чамъбандӣ хоси исми буда, дар асари таҳқиқшаванда қариб аз тамоми имконоти корбурди он истифода шудааст.

Пасвандҳои чамъбандии **-он** ва **-ҳо** тақрибан ҳамин ҳиссаҳои нутқро зимни чамъ гардидашон ба исми табдил кардааст: **хушқо**, **тарҳо**, **ёфганҳо**, **акнунҳо**, **бениҳоятҳо** ва ғайраҳо.

Зимни муқоисаи таърихӣ пасвандҳои маълум гардид, **-гон**, **-ён**, **-вон** ҳамгунҳо ё вариантҳои **-он** набуда, балки мушқилоти хати кириллӣ овози таркибии баъзе аз калимаҳо ифода карда натавонистааст. Монади **фариштагон**, **доноён** ва **ғайраҳо**

Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар асар маврид тибқи қоидаи чамъи арабӣ чамъ гардида, дар ҷанҷолати дигар бо пасвандҳои тоҷикӣ чамъ гардидаанд: **ҳуруф** – **ҳарфҳо**, **сулолот** – **сулолҳо**

Пасванди чамъсозии **-от** ба ғайр аз хосияти чамъсозӣ доштани, инчунин барои ифодаи маҷмӯи мафҳумҳои рабт ба чизе ба кор рафтааст. **қуллиёт**, **рӯҳониёт**, **ҷисмониёт**, **мутаноҳиёт**, **лазот**, **мавҷудот**, **маҳлуқот**, **ҳикоят**.

АДАБИЁТ

1. Амонова М. Забон ва услуби “Сафарнома”-и Носири Хусрав. - Душанбе: 2018. – 132.
2. Арабзода Н. Эҷодиёти Носири Хусрав // Маърифат. 1992, № 2.
3. Арабзода Н. Носири Хусрав (таҳқиқи назариёти фалсафӣ). – Душанбе: Маориф, 1994. – 176 с.
4. Арабзода Н. Ҷаҳони андешаи Носири Хусрав. Нашри дуюми такмилёфта. – Душанбе: Нодир, 2003. – 257 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. -356 саҳ.
6. Қосимова М. Н. Забони адабии тоҷик дар аҳди Сомониён//Адаб, 1998, № 1-3. – С. 12-8

7. Маликушшуаро Б. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570с.
  8. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ (китоби дарсӣ барои донишҷӯёни бахшҳои филологии мактабҳои олии). – Душанбе: 2015. – 326с.
  9. Мухторов З. Таърихи забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2003.
  10. Мусулмонӣ Р. Нигоҳе ба забони «Сафарнома»-и Носири Хусрав // Адаб, 2003, № 4. - 5-7.
  11. Мирзозода С., Маҳмудов М. Номҳои русуми тоҷикӣ бо пасванди -он // Номаи Пажӯҳишгоҳ, – 2005, № 7. – Душанбе. 165-194.
  12. Носири Хусрав. Зод-ул-мусофирин. – Душанбе: 2010.-511 с.
  13. Расторгуева В. С. Среднеперсидский язык / В. С. Расторгуева. – М.: Наука, 1966. – 160с.
  14. Рустамов Ш. Исм. - Душанбе: Дониш, , 1981. 220с.
  15. Сиёев Б. Аз таърихи ҷамъбандии исмҳо дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1976. – 170с.
  16. Саймиддинов Д. Забони форсии бостон. – Душанбе: 2008, - 200с.
  17. Сулаймонов С. Нақши Носири Хусрави Кубодиёнӣ дар ташаккул ва тақомули забони фалсафаи форсӣ (тоҷикӣ) // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз ва фардо. – Хучанд: Ношир, 2005. – С. 467-473.
  18. Саидзода Ҷ. Мо ва Носири Хусрав. – Душанбе: Нодир, 2004. -51 с.
  19. Каримов А. Хрестоматияи забони паҳлавӣ. – Душанбе, 1978. – 145с.
  20. Фозилов Д.Ф. Некоторые лексические особенности «Сафарнаме» Носира Хусрава // Вестник Хорогского университета. – 2003, серия 2, № 4. –С. 40-44..
  21. Фозилов Д. Андешае чанд оид ба забон ва услуби «Сафарнома»-и Ҳаким Носири Хусрави Кубодиёнӣ// Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз ва фардо. – Хучанд: Ношир, 2005. – С. 474-477.
  22. Фозилов Д. Лексические особенности «Сафарнаме» Носира Хусрава. АКД. – Душанбе, 2006. – 21 с.
  23. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. (иборат аз 2 ҷилд). Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ. – Душанбе, 2010
  24. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. Ирфон. – Душанбе, 2010. – 143с.
  25. Холиқназарова С.Х. Ономастическое пространство поэзии Носира Хусрава. – Душанбе, 2018.
  26. Шарифов Б. Хусусиятҳои морфологияи “Бадоеъ-ул-вақоъ”-и Восифӣ. Дониш. – Душанбе, 1985. - 232с.
27. معین محمد. مفرد و جمع و معرفه و نکره / محمد معین. – تهران، 1337. – 305 ص.
28. خاتلری، پریریز نائل. تاریخ زبان فارسی. عبارت از چهار جلد. – تهران: بنیاد فرهنگ ایران، 1349: ج. 1. – 334 ص؛ ج. 2. – 160 ص؛ ج. 3. – 237 ص؛ ج. 4. – 978 ص.

ВЫРАЖЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ ЧИСЛА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ТЕКСТЕ «ЗОД-УЛ-МУСОФИРИН» НОСИРИ ХУСРАВА

«Зод-ул-мусофирин» является одним из ценных научных произведений XI века, написанного весьма сложным языком. Одним из важных аспектов лингвистического исследования научных произведений Носири Хусрава является изучения его морфологических особенностей. Морфологический способ выражения множественного числа существительных в языке фарсии дари имеет древнюю историю, а в произведения Носири Хусрава применены все стилистические возможности употребления категории числа. В исследуемом трактате множественное число существительных, в основном, оформляется суффиксами -он и -ҳо однако наряду с ними широко применены арабские формы множественности, которые были широко употреблены в прозаических произведениях эпохи Носири Хусрава.

Автор статьи пытается анализировать категорию числа в произведении стилистического применения.

Ключавые слова: “Зод-ул-мусофирин” (“Провизия путника”), Носири Хусрав, имя существительное, имя прилагательное, имя числительное, инфинитив, абстрактные существительные, суффикс, арабские суффиксы множественного числа, таджикские суффиксы множественного числа, морфологические особенности, двойственное число, арабская ритмика, стилистические возможности.

EXPRESSION OF THE GRAMMATIC CATEGORY OF THE NUMBER OF NOUNS IN THE TEXT "ZOD-UL-MUSOFIRIN" NOSIRI KHUSRAV

"Zod-ul-musofirin" is one of the most valuable scientific works of the 11th century, written in a very complex language. One of the important aspects of the linguistic research of scientific works of Nosiri Khusrav is the study of its morphological features. The morphological way of expressing the plural of nouns in the Dari language of Farsia has an ancient history, and in the works of Nosiri Khusrav all the stylistic possibilities of

using the category of number are applied. In the studied treatise, the plural of nouns is mainly formed by the suffixes -on and -xo, however, along with them, Arabic plural forms are widely used, which were widely used in prose works of the era of Nosiri Khusrav.

The author of the article feeds on analyzing the categories of number in the work of stylistic application.

Keywords: “Zod-ul-musofirin” (“Traveler's Provisions”), Nosiri Khusrav, noun, adjective, numeral, infinitive, abstract nouns, suffix, Arabic plural suffixes, Tajik plural suffixes, morphological features, dual number, Arabic rhythm, stylistic

Сведение об авторе:

Гулнораи Наим - ассистент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. тел: (+992) 988014006

About the author:

Gulnorai Naim – an assistant of the Department of the practical and theory of linguistics of the philology faculty of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tell: (+992) 988014006

УДК 809.155.0

НАҚШИ МОРФЕМАИ -Ӣ ДАР КАЛИМАСОЗӢ
(дар асоси маводи “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айни)

Зоитова М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар баробари истифода аз шеваҳо ва иқтибоси калимаҳо роҳу воситаҳои калимасозӣ дар такмили таркиби луғавии забон нақши калон дорад, ки ин омил лингвистии рушди забон ба шумор меравад. Доир ба ин хусусияти забон донишмандони зиёде таҳқиқот бурда, роҳу воситаҳо, қолибҳои калимасозии ҳиссаҳои нутқ, сермаҳсулино каммаҳсулии унсурҳои калимасозӣ ва ғайраро мавриди баррасӣ қарор додаанд. Махсусан, дар ин самт қорҳои бунёдии назариявии олимони шинохтаи ватанию хориҷӣ, ба мисли [2, с.188, 3. с.490,4, с. 280, 5, с. 3-79, 6, с.147-153, 7, с. 283-307, 8, с. 200, 9, с.160, 10, с. 225, 11, с. 196-272, 12, с. 219] ва дигарон назаррас буда, перомуни масоили гуногуни калимасозӣ асару мақолаҳои алоҳида ба ҷоп расонида, дар ҳамаи даври замон онро ба унвони воситаи асосии бойшавии таркиби луғавии забон доништаанд. Аз ҷумла, Д. Саймиддинов зимни таҳқиқи масоили калимасозӣ дар забони форсии миёна баён менамояд, ки «вожасозӣ чун дар дигар забонҳо дар форсии миёна низ аз манбаи асосӣ ва ҳамешагии такмил ва ташаккули луғат маҳсуб мегардад. Тайи рушди ин забон дар ҳама сабқҳои он луғату истилоҳоти фаровонеро метавон пайдо кард, ки онҳо бар пояи қолабҳои суннатии вожасозӣ танзим ва ташкил ёфтаанд» [13, с.112].

Дар радифи осори илмӣ, барои нишон додани хусусиятҳои калимасозӣ хизмати луғатномаҳои давраҳои гуногун кам нест. Яке аз луғатное, ки барои муайян кардани манфиати калимасозӣ ҷолиб ба назар мерасад, “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айни мебошад. Аз баррасии маводи ин луғатнома маълум мегардад, ки калимаҳои дар он шарҳёфта аз ҷиҳати сохт сода, сохта ва мураккаб буда, дар қолибҳои гуногун ба вучуд омадаанд.

Маълум аст, ки луғатнависӣ аз қадим диққати донишмандонро ҷалб кардааст. Луғатномаҳо, ки дар давраҳои гуногун ба вучуд омадаанд, ҳолати таркиби луғавии замони муайяни таърихи забонамонро нишон медиҳанд ва аз ин ҷиҳат аҳамияти муҳими илмӣ доранд. Дар баробари ин, онҳо барои баррасии фонетикӣ ва грамматикӣ маводи арзишманд пешниҳод мекунанд ва ҳар муҳаққиқ метавонад барои ҳалли масоили илмӣ худ аз онҳо истифода намояд. Аз ин ҷиҳат ҳам “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айни ҷолиби диққат мебошад. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки дар баробари забони зиндаи халқ манбаи асосии китоби устод Айни ба қавли худ эшон «Ғиёсу-л-луғот» ва «Бурҳони қотей»[1, с.562] будааст, онро (“Луғатнома”-и устод Айни дар назар аст) метавон муаррифгари ҳолати гузашта ва ҳозираи забони тоҷикӣ ба қалам дод. Баррасии сохтори ин асар ҷиҳати нишон додани роҳи таърихӣ қолибҳои калимасозӣ муфид арзёбӣ мешаванд. Барои ҳалли ин масъала баррасии илмӣ пасвандҳо аҳамияти калон дорад. Дар ин мақола роҷеъ ба калимасозии морфемаи грамматикӣ –ӣ пажӯҳиш анҷом дода мешавад.

Пасванди–ӣ дар “Луғатнома”-и устод Айни яке аз унсурҳои фаъоли калимасозӣ ба шумор меравад. Калимаҳо, ки бо ин пасванд сохта шудаанд алломорфи –гӣ низ доранд. Теъдоди исмҳои бо ин унсур сохташуда 202 адад, сифатҳо 80 калима ва калимаҳо, ки дар матн ҳам исму ҳам сифатанд 20 вожаро фаро гирифтаанд. Воҳидҳои луғавии сохташудаи исмӣ маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Онҳо номи ашёҳо ва марбут будани онҳоро ба чизҳои гуногун аз қабилҳои хӯрок, нушокӣ, мева, даво, либос, зарф, касалӣ, шуғл, номи ранг, шахс, паранда, гулу гиёҳ, муносибату мансубият, макон, ҳарорат, ҳолат, исмҳои маънӣ ва ғайраро мефаҳмонанд, ки онҳоро ба тариқи зайл овардан мумкин аст:

1. Калимаҳои сохтаи марбут ба шахс. Ҳамчун асос калимаҳои исмию сифатӣ хизмат карда, шугли одамон, муносибату мансубияти шахс, ҳолату вазъият, хулқу хислат, характери одамон ва ғайраро мефаҳмонанд. Масалан:

а) ифодаи шугли одамон: **дабирӣ** *котибӣ*; **иксирӣ** *кимёгарӣ*; **имоматӣ** *шугли имомӣ, кори имомӣ*; **мирзоӣ** *амали мирзо*; *котибӣ, рӯйхатнависӣ*; **рубобӣ** *рубобнавоз*; **сарӣ** *сардорӣ*; **ҳукмронӣ**; **фалоҳатӣ** *зираотчӣ, деҳқон*; **юзбошӣ** *ба сад нафар сардор, мансаби ҳарбии қўшун дар Бухорои амирӣ*; **қозӣ** *ҳукмқунанда байни ду кас ё чанд кас*; **ғозӣ** *чангқунанда аз номи дин*; **қулолӣ** *касе, ки аз гил зарф сохта, дар ҳумдон мепазад*; **дарзӣ** *дарздӯз*; **камӣ(ӣ)** *диловари силоҳдор*; **ёварӣ** *ёрмандӣ*; **наззорагӣ** *бинанда*; **рикобӣ** *касе, ки дар рикоби шахси амалдор меравад*. Калимаи **муаммой** низ дар шарҳи устод С. Айнӣ бо ду маъно шуглро мефаҳмонад: 1. шоири муаммогӯӣ. 2. муаммокушоӣ; **сахроӣ** *деҳқон (истилоҳи Бухоро)*.

Аз мисолҳои мазкур маълум аст, ки калимаҳои **иксирӣ**, **мирзоӣ**, **сарӣ**, **фалоҳатӣ**, **юзбошӣ**, **ғозӣ**, **камӣ(ӣ)**, **наззорагӣ**, **рикобӣ** ва **муаммой** архаистӣ шуда вариантҳои, ки дар тафсири устод С. Айнӣ истифода шудаанд, ҷойгузини онҳо мебошанд. Дар ҳамин қолабу маъно вожаҳои **сӯфӣ**, **доварӣ** ва **харротӣ** дида мешавад, ки бо хусусиятҳои сермаъноияшон тафсир ёфтаанд: **сӯфӣ** 1. *аҳли тасаввуф*. 2. *шайхҳои суфтуӣ*. 3. *азонгӯяндаи масҷидҳо, муаззин (ба маънои саввум дар забони халқ зиндааст)*; **доварӣ** 1. *ҳукуматдорӣ*. 2. *хусумат, низоъ*. 3. *шикоят*. 4. *муҳокима(муҳокимаи мардум)*; **харротӣ** 1. *мансуб ба ҳаррот (неиши харротӣ, дуқони харротӣ)*. 2. *ҳар чизе, ки дар дуқони харротӣ тарошида шуда бошад*. 3. *ҳар чизе, ки шакли он гирда, сарборик ва суфта бошад (мачоз)*;

б) ифодаи ҳолату вазъияти шахс. Калимаҳои сохтаи ин гурӯҳ аз асосҳои гуногун исмию сифати бо пасванди -ӣ ҳолату вазъияти инсонро аз рӯи зебоӣ, ошuftагӣ, парешонӣ, гурбат, танбалӣ, заифӣ, ғуломӣ, мадҳушӣ, девонагӣ, гумроҳӣ, покизагӣ ва ғайраҳо мефаҳмонанд, ки теъдоди онҳо нисбатан зиёд аст. Онҳоро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард. Ба гурӯҳи якум калимаҳои, ки имрӯз аз истифода баромада, архаистӣ шудаанд: **мутамаддӣ** *орзқунанда, умедвор*; **зинҳорӣ** *касе, ки дар паноҳ ва амони касе, ё ҳукумат истода бошад*; **забунӣ** *зердастӣ, очизӣ*; **мутаҳаллӣ** *бо зевар оростаишуда*; **низорӣ** *логарӣ, харобӣ, заифӣ*; **коҳилӣ** *танбалӣ*; **ғавӣ** *гумроҳ*. Дар байни ин гурӯҳ вожаҳои во мехӯранд, ки аз рӯи шарҳи устод С. Айнӣ сермаъно ва ё омониманд: **раҳӣ** 1. *роҳнишин*; 2. *ғулом, банда, чокар*; **муталлошӣ** 1. *аз ҳам ҷудошаванда*. 2. *поишӯрда*; *ошuftа, парешон*; **ғулаҳӣ** 1. *касе, ки дар гӯлаҳ хизмат мекунад ва дар он ҷо зиндагӣ менамояд*. 2. *одами чиркин (мачоз)*.

Ба гурӯҳи дуюм калимаҳои одамонро мансуб доништан мумкин аст, ки имрӯз дар истифодаанд ва мутобиқи тафсири устод С. Айнӣ хусусияти моносемеро полисемия доранд. Аз ҷумла калимаҳои зерин бо хосияти якмаъноӣ шарҳ ёфтаанд: **бандӣ** *ғирифтори ҳабс ва банд*; **беморӣ** *касали*; **маъюсий** *ноумедӣ*; **мондагӣ** *касолат*; **ниёзмандӣ** *муҳтоҷӣ*; **ошuftагӣ** *хотирпарешонӣ*; **танҳой** *яккагӣ, танҳо будан*; **хаёлотӣ** *нимдевона*; **шефтагӣ** *мадҳушӣ, ҳайронӣ, парешонҳолӣ*; **ғарибӣ** *гурбат, дурӣ аз ватан*; **қашоқӣ** *камбағалӣ, нодорӣ*; **тавноӣ** *боиқтидорӣ, боқувватӣ*; **фирузӣ** *хушбахтӣ, комёбӣ*; **фарзонагӣ** *хирадмандӣ, боақлӣ*; **фаромӯшӣ** *аз ёд рафтагӣ, беҳафизагӣ*; **раҳой** *начот, халосӣ*; **шодӣ** *хушвақтӣ, хушҳолӣ*; **фасеҳӣ** *фасоҳатнокӣ, буррогӣ, салисӣ*; **чинӣ** *девона*.

Аммо вожаҳои сохтаи зерин дар шарҳи муаллифи “Луғатнома” сермаъноянд ва метавонанд ба маънои аслию мачозӣ истифода шаванд: **раъноӣ** 1. *зебоӣ*, 2. *худорой, худнамоӣ*; **савдоӣ** *одами девонамизоч, гузаитаҳо*; **бандагӣ** 1. *ғуломӣ, дар қайд будан*. 2. *бандагӣи Худоро ба ҷо овардан - мурдан*; **фарбеҳӣ** 1. *фарбеҳ будан, сергушти*. 2. *мач. тавонгарӣ, бадавлатӣ*; **хафагӣ** 1. *андӯҳгинӣ*. 2. *офатӣ фалокате, кидили одамро танг мекунад*; **поки** 1. *беайбӣ, беғуноҳӣ*. 2. *покизагӣ*. 3. *поку*.

в) ифодаи муносибату мансубият: **дуруштӣ** *сахтмуомилагӣ, дағалӣ, бадгапӣ*; **аъробӣ** *араби бодиянишин*; **ачамӣ** *мансуб ба аҷам*; **ҷумлагӣ** *ҳамагӣ*; **шогирдӣ** *шогирд будан*; **мардумӣ** *мурувват, одамгарӣ*; **муствақбирӣ** *қалонгирӣ, такаббурнокӣ*; **гаравӣ** *чизе ё касе, ки дар бадали чизе ё касе нигоҳ дошта шудааст*; **рустой** *одами деҳотӣ, деҳқон*; **доғулӣ** *номи ҷосуси машҳур Насри Сайёр аст*; **қўкнорӣ** *касест, ки ба нӯшидани қўкнор одат кардааст*; **фидой** *касе, ки барои мақсаде бо хоҳиши худ дидаву доништа ҳаёти худро дар таҳлука меандозад*; **ҳиндӣ** *ҳар кас ва ҳар чизе, ки мансуб ба Ҳиндустон бошад*; **мубоҳӣ** *фаҳрқунанда, нозанда ба чизе*; **фулонӣ** *шахси ғайримаълум*. Калимаи **тағой** бо маънои муносибати хешутабор бар забон маъруф аст. Дар “Луғатнома”- С. Айнӣ баробари маънои мазкур семантикаи дуомиустухони ҳанӯз сахт наишуда, ки монанди парчаҳои тахтаи тунук дар даруни гӯшт во мехӯрад (дар забони омма ин гуна устухонро «тағоикӯшак» мегӯянд низ дида мешавад. Аз калимаҳои мазкур дар забони тоҷикӣ имрӯз вожаҳои **муствақбирӣ** ва **мубоҳӣ** чандон маълум нестанд. Дар “Луғатнома” се вожаи сермаъно дар ин қолаб дида мешавад, ки яке аз маъноҳояшон мансубиятро мефаҳмонад: **роҳӣ** 1. *мансуб ба роҳ. (масалан, чизҳои сафарӣ)*. 2. *раванда*; **суғдӣ** 1. *мансуб ба суғд*. Суғдиён қавми қадимӣ, ки дар Мовароуннаҳр бошиш доштанд. 2. *забони суғдӣ, ки як шӯъбаи [қадимаи гурӯҳи] забонҳои эронист*; **ҳисорӣ** 1. *мансуб ба ҳисор*. 2. *мач. хонанишин*.

г) ифодаи номи амал. Бо истифода аз асосҳои исмию сифатӣ ва феълӣ пасванди -ӣ як идда калимаҳои сохтааст, ки ба номи амалу ҳаракит ишора мекунад. Мутобиқи шарҳи “Луғатном” онҳо якмаъно ва сермаъно мебошанд: **талаққӣ** *пазируфтани*; **талоқӣ** *бо ҳам рӯ ба рӯшудан*; **вохӯрӣ**;

тамбали беҳавсалагӣ, бекорхобӣ; **халосӣ** раҳойӣ; **каннодӣ** ширицифурушӣ; **шиносой** шинохтани ду кас ё чанд кас ҳамдигарро; **шӯхӣ** ҳазл, бозӣ; **шумӣ** ишқи аз ҳад зиёди бачагон, ки аз вай рӯй додани ягон фалокат мумкин аст; **бозӣ** фиребу найранг; **қоригӣ** аз ёд кардани чизе бе он ки маъни онро донад; **зӯрӣ** қувват; **меҳрубонӣ** шафақат, муҳаббат нишондиҳӣ; **нағзӣ** некӣ; **сабури** таҳаммул; **тайёри** тайёр шудан, омодагӣ; **ҳаромӣ** 1. дузди роҳзан. 2. фарзанде, ки аз падари ғайриқонунии рӯида бошад; **мастурӣ** 1. бопардагӣ. 2. покӣ (аз гуноҳ); **пахлавонӣ** ишқоатмандӣ, далерӣ. 2. **пахлавӣ**.

ғ) ифодаи номи хислату характери шахс. Аз шаш вожаи дар “Луғатнома” шарҳёфта чортои он чун воҳиди луғавии якмаъно ва се тои он сермаъно тафсир шудаанд: **шикебой** босабрӣ, бобардоитӣ; **шаттоҳӣ** беҳаёӣ, серчанҷолӣ; **фурутанӣ** тавозӯ, хоксорӣ; **чапанӣ** беодобӣ, бадгатаӣ; **фузулӣ** 1. пурзӯӣ. 2. Абаскорӣ; **хирагӣ** 1. тирагӣ. 2. густоҳӣ. 3. далерӣ; **хаёли** 1. чизи беасл. 2. одами бисёр тасаввуркунанда. Имрӯз дар забони адабии тоҷикӣ ба маъноҳои шарҳёфта калимаҳои **шикебой**, **чапанӣ** ва **фузулӣ** истифода намешаванд;

д) ифодаи номи мансуб ба низомӣ. Дар қолаби исму пасванди –ӣ барои ифодаи мансубият ба кори низомӣ чор калима дида шуд: **низомӣ** сарбоз, аскар; **лашкарӣ** мансуб ба лашкар (ҳар қадом аз аҳли лашкар лашкарӣ); **нафарӣ** мансуб ба нафар ба маънои сеӮум (аскари нафариш оддӣ, яъне на фармондеҳ); **сипоҳӣ** мансуб ба сипоҳ; як аскар, одами ҳарбӣ.

2. Калимаҳои сохтаи марбут ба ашё. Пасванди –ӣ бо асосҳои гуногун ҳамроҳ шуда, калимаҳои нав сохтааст, ки марбут ба номи хӯрок, нушокӣ, мева, ранг, либосу матоъ, косаю табақ, пул, гулу гиёҳ, ҳайвону паранда, ашёи марбут ба хонасозӣ ва ғайра мебошанд, ки онҳоро дар шакли зер овардан мумкин аст:

а) калимаҳои сохтаи марбут ба номи хӯрок, нушокӣ, мева. Бо калимаҳои гуногун дар қолаби исму пасванд ва сифату пасванд омада, калимаҳои марбут ба номи анвои хӯрок, нушокӣ ва мева месозад: **кунҷидӣ** халвое, ки бо тухми кунҷид сохтаанд, ноне, ки ба рӯи кунҷид пошида пухтаанд; **рӯзӣ** хӯроки ҳаррӯза; **бодӣ** як хел ҳалвост, ки аз ширици ва бодӣён меназанд; **яҳнӣ** гӯшти ҷӯшонда пухтаи сардишуда; **соҳибӣ** номи як хел ангури сурхчанганги калондонаи дарозрӯя; **халилӣ** як хел ангури сурхранг аст, ки аз ҳамаи ангурҳо нештар меназад; **соягӣ** мавизи ангури кишикиши дар соя хушконида шуда; **ҷарбӣ** нармӣ, мулоимат. равгани дарунии ҳайвонот, ки дар атрофи шикамба ба ҳам мерасад; **хусайнӣ** як хел ангури нозуки сафеди дарозрӯя; **дурдӣ** шароби лойолуд; **сабзӣ** як хелрастани беҳмеваи маълум; **қобилӣ** як хел палав.

Калимаи **хусайнӣ** дар баробари маънои мазкур дар “Луғатнома” ба маънои яке аз ҳавоҳои мусиқӣ дар «Шашмақом» низ шарҳ ёфтааст, ки дар қолаби мазкур омоним шудааст.

Калимаҳои **шолӣ**, **хулмӣ**, **ҷуворӣ** ва **чошнӣ**, ки ҳамчун анвои гуногуни хӯрданию нушидани дар “Луғатнома” шарҳ ёфтаанд, ба гурӯҳи калимаҳои содда шомил мешаванд, зеро асосҳои онҳо ба истиснои вожаи **шол** маънои алоҳида луғавӣ надоранд. Калимаи **шол** ҳамчун мавод барои соختани палос хизмат мекунад, ки ба “**шолӣ** -биринҷи нӯштаи пок карданишуда” ҳеҷ иртиботи маъноие надорад.

б) калимаҳои сохтаи марбут ба номи либосу матоъ. Дар ин гурӯҳ пасванди –ӣ фақат бо исми меоянд ва калимаҳои сохтааст, ки аз қадим дар истифода буданд, аммо қисме аз онҳо имрӯз чандон маъмул нестанд. Масалан, агар вожаҳои **шоҳӣ** порчаест, ки тору пудаи абрешим аст; **лозимӣ** почома, эзор; **сӯзанӣ** порчае, ки дар вай бо сӯзан гулдӯзӣ кардаанд, имрӯз ҳам бо маънои зикргардида мушоҳида шаванд, вожаҳои **мисқолӣ** як хел докаи нозуки тунуки аълосифат; **ташрифӣ** либосҳои инъомӣ; **фарачӣ** чомаи васеи беаслар, ки аз рӯй пӯшанд, дар истифодаи умум нестанд ва бо як маъно тафсир шудаанд. Калимаҳои дигаре дар ҳамин қолат во меҳӯрад, ки бо хусусиятҳои сермаъноӣ ва омонимияшон шарҳ ёфтаанд, ки чунинад: **ниҳолӣ** // **наҳолӣ** 1. қолинчае, ки дар вай нақши ниҳол андохта бофта бошанд. 2. бистар, раҳти хоб; **қаламӣ** 1. бофтаи ресмонест, ки торҳои вайро пеш аз танидан бо рангҳои гуногун ранг мекунад. 2. китоби дастнавис; **пиёзӣ** 1. як хел моҳути сафедчааст, ки рангаш ба ранги пиёзи сафед монанд аст. 2. гулҳое, ки тухми онҳо мисли беҳи пиёз бошад ва ҳар сол аз он беҳҳо гул рӯяд; **гузарӣ** 1. меши (чарм – 3. М.) сафеди бисёр нарм. 2. **мансуб ба гузар** (**гузари** мо – аҳли гузари мо, ҳамгузари мо); **боронӣ** чомаи боронногузар, ки дар рӯзҳои борон пӯшанд; **гиребонӣ** 1. Порчае ки бар гиребони либос дӯзанд. 2. гиребон (*дар ин маънӣ «кӣ» барзиёд аст*).

в) калимаҳои сохтаи марбут ба номи ранг. Барои ифодаи ранг пасванди –ӣ бо асосҳои исмию сифатӣ меояд: **булӯрӣ** ҳар чизи маъдани шаффоф; **савсанӣ** ранге, ки ба ранги гули савсани боғӣ монанд аст; **фистақӣ** ранги pistaгӣ, сабзи кушода. Калимаи **сиёҳӣ**, **райхонӣ** ва **сафедӣ** бо ҳамин қолаб дар “Луғатнома” бо хусусиятҳои омонимӣ тафсир ёфтааст: 1. ранги сиёҳ. 2. торикӣ. (**сиёҳишаб** торикии шаб). 3. ранге, ки бо вай хат нависанд. 4. чизе, ки аз дур менамояд, аммо ҷӣ будан ва кӣ будани онро бинанд фарқ карда натавонанд. 5. ҳолати даҳшатнок, ки одам дар хоб мебинад; **райхонӣ** 1. мансуб ба райхон. 2. ранги сабзча, сабзранг; **сафедӣ** 1. мансуб ба сафед. 2. ғозаест, ки занон бо вай рӯи худро сафед кунанд.

г) **калимаҳои сохтаи марбут ба номи косою табак:** **лаъли** зарфи паҳни лабдор аст; **дакёнусӣ** асбоб ва абзолҳои бисёр қадимӣ; **сафоли** зарфҳои сафолин; **суроҳӣ** кӯза ё шишаи гардандароз; шишаи май (X); **лангарӣ** табақи бисёр қалон; **шоҳӣ** ҳар чизи аз шох сохташуда.

ғ) **калимаҳои сохтаи марбут ба пулу дорой:** **донагӣ** 1. пули тиллои сикказода. 2. чизе, ки онро *донабайъ мефурӯхта бошанд*, *дона-дона*, *якто-якто* (монанди *туҳми мург*); **радӣ** 1. чизи ноҳолис (масалан *нуқраи қалъагӣ омехта*). 2. *рондашуда аз ҷамъият*; **дорой** *сомон*, *сарват*.

д) **калимаҳои сохтаи марбут ба гулу гиёҳ:** **хайрӣ** гули маълум аст, ки сафед, сурх, кабуд ва бо рангҳои гуногуни дигар мешавад; **чаъфарӣ** гули зарди яқсола, ки ба соли дигар нигоҳ доштани он мумкин нест; **наргисӣ** *тор-тор* поракарда шудаи сабзӣ, ки дар оши палав ба кор баранд. **Вожаи кабудӣ** ба ду маъно тафсир шудааст, ки аввалин - *1. нилгушӣ. маънои маъмулӣ аст, аммо дуҷумӣ - 2. сабзавот*. Дар идомаи тафсир устод С. Айнӣ ба ин ишора менамояд, ки вожаи **кабуд** ба маънои “сабз” меояд, ки аз ғалатҳои ом аст. Ҳамчунин, зимни шарҳи вожаи **гулӣ** “*нигоҳ кун. ба гул*” навишта мешавад. Калимаи гул ба ду маънӣ аст: 1. *иҷуқуфаи дарахтон ва гиёҳҳо*. 2. *растаниест, ки вайро танҳо барои ранг ё бӯйи мекоранд*. Аз ин шарҳ маълум мегардад, ки калимаи гулӣ ва гул ҳарду як маъно дошта, гунаи ҳамдигаранд ва пасванди -й ҳамчун унсурӣ зиёдатӣ истифода мешудааст, аммо имрӯз он (гулӣ) дар муомилот нест.

е) **калимаҳои сохтаи марбут ба ҳайвону паранда.** Аз асосҳои исми калимаҳои мансуб ба ҳайвону парандаҳо сохта мешавад, чандон зиёд нестанд: **етақӣ** *астибарзиёд ва эҳтиётӣ*, ки савори дигар вайро кашида мебарад; **саворӣ** *чизе, ки бар болои вай одам савор мешавад (асп, хар ва монанди инҳо)*; **қулангӣ** *мурғи хонагӣи почадарози калочусса*; **хонагӣ** 1. ҳар чонваре, ки дар хона ром шуда бошад (*масалан, асп, хар, гов, мург, гурба ва ғайра*). 2. *чизҳои пӯшокӣ ва рӯзгорӣ, ки дар хона тайёр карда шуда бошад (зидди бозорӣ)*.

ё) **калимаҳои сохтаи марбут ба ашёи марбут ба хонасозӣ:** **юғӣ** *ҷӯби зафс аст, ки дар тарафи пешайвони болои сутунҳо гузошта аз болои вай яқсар солорҳо ниҳанд*; **гунбазӣ** ҳар чизе, ки шаклаш ба гунбаз монанд бошад; **резагӣ** *резаҳост, ки дар вақти кор кардани пӯст, чарм, мис ва монанди инҳо аз канорҳояшон мебарояд*; **мӯрӣ** *дудкаи*; **хонагӣ** *чизҳои хонагузаит*; **харӣ** 1. *ҷӯби бурсӣ, ки як ҷуфти онро як хар аз кӯҳ кашида фурмадан тавонад [2. хар барин бурдан; аҳмақӣ]*.

з) **калимаҳои сохтаи дорой мансубият ба чизҳои гуногун:** **занҷирӣ** 1. *мансуб ба занҷир*. 2. *бандӣ*. 3. *девона*; **арзонӣ** *мансуб ба арзон*; 2. *бахишиш*; **марвӣ** *мансуб ба шаҳри Марв*; **гармӣ** *мансуб ба гарм*; **давоӣ** *мансуб ба даво*; **конӣ** *мансуб ба кон*.

ж) **калимаҳои сохтаи марбут ба номи ашёи гуногун.** Калимаҳои ин гурӯҳ аз асосҳои исмию сифатӣ бо пасванди -й ба вучуд омадаанд. Як қисми онҳо тибқи шарҳи “Луғатнома” хусусияти якмаъноӣ доранд: **зиёдатӣ** *чизи барзиёд*; **шоқулӣ** *хатти ростӣ аз боло ба поин кашидашуда (термини ҳандаса)*; **нурӣ** *ҳар чизе, ки қувваи ҳосилхезии заминро зиёд кунад*; **қалъагӣ** *моддаи маъдании ғудохтанӣ, ки бо вай мисро сафед ва шикофҳояшро кафишер кунанд*.

Хусусияти муҳими қисми дигари онҳо аз он иборат аст, ки онҳо маънои ҳамгунӣ (омонимӣ) доранд ва онро аз шарҳи устод С. Айнӣ дидан мумкин аст: **сарӣ//саро** 1. *хоқ, хоки намнок*. [2. *намнокӣ*]. 3. *зери замин*; **қоима** 1. *поя*. 2. *қабзаи шамшер*. 3. *хатти рост бар болои хатти хобида, ки аз вай гӯшаҳо пайдо шавад (маънии сеюм термини ҳандасагӣ)*; **маҳтобӣ** 1. *як хел мушак аст, ки дар вақти отаи додан иғълаи сафед медиҳад*. 2. *як хел чароғ аст, ки равшаниаи бисёр сафед ва бисёр дурахшон аст*. 3. *як хел зардолуи сафеди тунукпӯстаст*; **гандагӣ** *бадӣ*; **нармӣ** 1. *мулоимӣ*. 2. *оҳистагӣ*. 3. *ҷои мулоӣи поёни гӯши одамӣ, ки одатан он ҷоро сӯроҳ карда ҳалқа гузаронанд*.

Дар шарҳи вожаи **савғотӣ** ва **савғой**, ки ҳарду бо пасванди -й сохта шудаанд “*нигоҳ кун. ба савғот*” гуфта мешавад, ки он маънои “*тӯҳфаи роҳовард*” аст ва аз ин тафсир маълум мегардад, ки вожаҳои **савғотӣ**, **савғой** ва **савғот** дорой як семантикаанд ва пасванди -й дар онҳо зиёдатӣ аст.

3. **Калимаҳои сохтаи мансуб ба исмҳои маънӣ.** Исмҳои маънӣ ҳам тавассути пасванди -й бо асосҳои гуногун сохта мешаванд. Калимаҳои сохта ба маънои харобӣ, вайронӣ, камбудӣ, айб, таачҷуб, арзиш, тангӣ, душворӣ, пешравӣ, паҳноӣ, ҳолат ва ғайраро мефаҳмонанд. Онҳоро ба таври фишурда бидуни тафсирҳо меорем: **боварӣ**, **хосагӣ**, **гаронӣ**, **тарӣ**, **даркорӣ**, **дарозӣ**, **дарӣ**, **дастури**, **ёдгорӣ**, **ифлосӣ**, **камӣ**, **маҳчурӣ**, **мағокӣ**, **аҳной**, **монандӣ**, **пешӣ**, **равой**, **сабукӣ**, **сафӣ**, **сахтӣ**, **фитрӣ**, **хорӣ**, **ғалатӣ**, **қурбонӣ**, **ҳавой**, **чирмӣ**, **ҷуфтӣ**, **анбӯрӣ**, **сипарӣ**, **табоҳӣ**, **харобӣ**

4. **Калимаҳои сохтаи мансуб ба сифатҳо.** Тавассути пасванди -й, асосан, сифатҳои нисбӣ ба мушоҳида мерасад. Дар “Луғатнома”-и устод С. Айнӣ беш аз 77 вожаи сифатӣ дида мешавад, ки онҳо ифодакунандаи сифатҳои нисбии мансуб ба ранг, чирмҳои замину осмонӣ, мансуб ба корҳои гуногуни руҳонию ҷисмонӣ, мачоз, ҳаҷму андоза, дурию наздикӣ, мансуб ба таомҳои гуногун, корҳои дастию саноатӣ, мансуб ба ҳайвонот, сифате, ки одам дар сабабҳои таҳсилба даст даровардааста ғайра мебошанд. Барои мисол чанд калима бидуни шарҳҳо меорем: **барӣ**, **касбӣ**, **шахсӣ**, **кӯҳӣ**, **дастӣ**, **дунёӣ**, **дӯшой**, **зарурӣ**, **каёӣ**, **каломӣ**, **камонӣ**, **китобӣ**, **корӣ**, **кирой**, **мачбурӣ**, **мачозӣ**, **микнотисӣ**, **фалсафӣ**, **хоқӣ**, **хунӣ**, **чоҳӣ**, **шайдой**, **шахвонӣ**, **шикорӣ**, **шикамӣ**, **шифохӣ**, **қавмӣ**, **қаландарӣ**, **ғоратӣ**, **ҳачвӣ**, **ҷонӣ**, **давлатӣ**, **наботӣ**, **тиббӣ**, **ғӯзагӣ**, **наҳӯдӣ**, **самимӣ**, **аҳқарӣ**,

аргувонӣ, зайтуни, заъфаронӣ, муқимӣ, назарӣ, нилӣ, нохалафӣ, нуронӣ, равонӣ, ғанӣ, қирмизӣ, қолабӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ пасванди -й ва алломорфаш -гӣ дар “Луғатнома”-и устод С. Айни яке пасвандҳои фаёл, серистеъмол ва гуногунвазифа буда, бо асосҳои исмию сифати ва феълӣ омада калимаҳои гуногуни марбут ба исму сифат сохтааст.

АДАБИЁТ

1. Айни С. «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» - Душанбе, 1976 -564 с.
2. Касимов, О. Суффиксальное словообразование имён существительных в «Шахнаме» А. Фирдавси [Текст] / О. Касимов. Дис.... канд. филол. наук. - Душанбе, 1988, -188 л.
3. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (История таджикского литературного языка). IX-Хвв. [Текст] / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 2003. -490 с.
4. Маҳмудов, М. Лаҳҷаҳои тоҷикони райони Китоб (Говоры таджиков Китабского района) [Текст] / М. Маҳмудов. - Душанбе: «Ирфон», 1978. -280 с.
5. Мурватов, Ҷ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (Южный говор таджикского языка) [Текст] / Ҷ. Мурватов. - Душанбе: «Дониш», 1979. с.3-79.
6. Ниёзӣ, Ш. Н. Оид ба ҳиссаҳои номии нутқ дар забони тоҷикӣ (О части речи в таджикском языке) [Текст] / Ш.Н. Ниёзӣ // Изв. Ан Тадж ССР. Отд-ние обществ.наук.-1954.-№5.-С.147-153.
7. Ҳалимов, С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯи забони «Ғулистон»-и Саъдӣ) (Словообразование имён существительных в таджикском языке (по материалам «Ғулистон» Саъди) [Текст] / С. Ҳалимов // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қисми 1-2. - Душанбе, 1975. -С. 283-307.
8. Пейсиков, Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст] / Л.С. Пейсиков. -М.: Изд-во МГУ, 1973. -200 с.
9. Расторгуева, В.С. Среднеперсидский язык [Текст] / В.С. Расторгуева. -М.: «Наука», 1966. -160.
10. Раҳматуллозода С.Р. Калимасозии исм. [Текст] / С.Р. Раҳматуллозода. -Душанбе, 2020.-225.
11. Розенфельд, А.З. Дарвазские говоры таджикского языка [Текст] / А.З. Розенфельд // Тр. АН СССР. -1956.-Т.6.-С.196-272.
12. Рустамов, Ш. Исм (Имя существительное) [Текст] / Ш. Рустамов. -Душанбе: «Дониш», 1981. -219 с.
13. Саймиддинов, Д. Вожашиносозии забони форсии миёна (Лексикология среднеперсидского языка) [Текст] / Д. Саймиддинов. -Душанбе: 2001. -310 с.

РОЛЬ МОРФЕМЫ -Й В СЛОВООБРАЗОВАНИИ

(на материале “Краткий толковый словарь таджикского языка” С. Айни)

В статье рассматриваются возможности словообразования морфемы -й. Как показывают результаты исследования употребления суффиксы -й в “Словаре” С. Айни, этот суффикс является одним из активных компонентов в словообразовании. Слова, образованные этим суффиксом, имеет алломорфа -гӣ. Научный анализ материала показывает, что количество слов образованных этим суффиксом, составляет 202 единицы, в частности 80 прилагательных и 20 слов, из относящихся как к существительным, так и к прилагательным.

Лексические единицы, относящихся к именам существительных, в “Словаре” С. Айни, обозначают различные значения. Они обозначают названиями блюд, напитков, фруктов, лекарств, одежды, посуды, болезней, занятий, цветов, персон, птиц, флоры, отношения и принадлежности, места, температуры, состояния, абстрактных понятий.

Автором на базе конкретного языкового материала доказана, что “Словарь” С. Айни относится к числу полезных словарей для определения моделей словообразования таджикского языка.

Ключевые слова: морфема, слова, суффикс, простое, аффиксальное, сложное, составное, словарь, морфология, аффиксид, модель.

ROLE OF THE MORPHEME -Й IN WORD-BUILDING (based on the material “A Brief Explanatory Dictionary of the Tajik Language” by S. Ayni)

This article deals with the possibilities of word-building of the morpheme -y. As the results of the study of the use of suffixes -y in S. Aini's “Dictionary” show, this suffix is one of the active components in word-building. The words formed by this suffix have an allomorph -g. Scientific analysis of the material shows that the number of words formed by this suffix is 202 units, in particular 80 adjectives and 20 words from both nouns and adjectives.

Lexical units referring to nouns in S. Aini's “Dictionary” denote different meanings. They denote by the names of dishes, drinks, fruits, medicines, clothes, dishes, diseases, occupations, flowers, persons, birds, flora, relationships and accessories, places, temperatures, conditions, abstract concepts.

On the basis of a specific linguistic material, the author has proved that S. Aini's Dictionary is one of the useful dictionaries for determining the models of word-building in the Tajik language.

Keywords: *morpheme, words, suffix, simple, affixal, complex, compound, vocabulary, morphology, affixoid, model.*

Сведение об авторе:

Зоитова Мохира – ассистент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени Садритдина Айни тел: (+992) 919614528

About the author:

Zoitova Mohira – assistant of the Chair Theory and Practice of Linguistics of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Phone: (+992) 919614528

УДК: 491.550

ОМУЗИШИ НАЗАРИЯВИИ РОҶҶОИ ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҶОТИ ИЛМӢ

Назаров Т.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тавре ки маълум аст, таҳаввулоту босуръати бисёр соҳаҳои илм дар замони муосир, аз он ҷумла соҳаи тиб дар иртибот бо такмили андешаҳои концептуалӣ ва тақомули системаҳои истилоҳот ба амал меоянд, рушд карда истодаанд. Инсоният тӯли қарнҳо ба илму техника тавачҷӯи хоссае дошта, дар раванди ҳаёти ҳеш ҳамеша талоши беҳбуди рӯзгорашро мекард. Истилоҳот аз як забон ба забони дигар дар ҳамин гуна мавридҳо ворид гардида, низоми истилоҳоти махсусро ба вучуд меовард. Мо ташаккули истилоҳот ва рушди онҳоро дар маҷмӯъ ҳамчун як самти таҳқиқ муайян карда, дар ин росто истилоҳоти дандонпизишкиро ҳамчун як низоми муайян ва мукамал мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор медиҳем.

Мавриди зикр аст, ки луғати махсуси забонҳои ба истилоҳ рушдёфта, бинобар сабаби ворид шудани луғатҳои гуногуни соҳавӣ пурра карда шудааст ва аз ин лиҳоз омӯзиши ҳамаҷонибаи онҳо дар замони муосир хеле муҳим ба шумор меравад. Ҳамин тариқ рушди илм бо такмили дастгоҳҳои истилоҳотии он мунтазам идома ёфта, он дар навбати худ баробари эволютсияи самти илмӣ боз ҳам мукамалтар мешавад. Худи мафҳуми «истилоҳ» дар адабиёти махсус ҳамчун амволи илм, технология, сиёсат, яъне воситаи ифодаи мафҳумҳои самтҳои гуногуни маънидод карда шудааст.

Тибқи ақидаи С.П. Хижняк, истилоҳот гуногун ва ё системаи «воҳидҳои ба ҳам алоқаманди лексикӣ»-ро дар бар мегиранд, ки қобилияти пешниҳод кардани соҳаи мушахасси илмиро доро мебошанд. Чунин вобастагӣ ва таносуби истилоҳот дар система «муносибати нисбатан пӯшидашуда дар истилоҳот»-ро бо луғатҳои нисбатан маъмул таъмин мекунад, ки дар якҷоягӣ системаи нисбатан ошкорро нишон медиҳад [16, с.132].

Муҳаққиқи дигар Э. Вюстер вазифаи таҳияи принципҳои таҳияи истилоҳот ва лексикографии марбут ба фаъолияти истилоҳоти миллии ва байналмилалиро ба миён гузошта буд. Фарзияи забоншиносии олим характери амалӣ дошта, имкон дод, ки тавсияҳо оид ба ҳамоҳангсозии қор бо истилоҳот, ташкили низоми комили истилоҳот ва дастур оид ба тартиб додани луғатҳои байналмилалӣ истилоҳот мураттаб ва таҳия карда шаванд.

Мувофиқи мушоҳидаҳои Э. Вюстер, истилоҳ бо ташаккули шуури истилоҳӣ тавсиф шуда, хусусиятҳои асосии он пайвастагии истилоҳ бо мафҳумҳои махсус, номгузориҳои саҳеҳ ва беназир, берун аз матн осон истифодашаванда, ба шумор меравад.

Дар ин росто истилоҳотро ҳамчун як падидаи фарҳангӣ ва таърихӣ тавсиф намуда, равандҳои динамикии истилоҳот ва забонро таҳқиқ карда, дар бораи равандҳои таҳия ва тарҳрезии мафҳумҳо бо истифода аз осори забоншиносӣ муҳим арзёбӣ мешавад. Ҳамин тавр таҳқиқоти самти истилоҳот дар забоншиносии пешин заминаи методологии омӯзиши истилоҳотро риштаи махсуси таҳқиқ тарҳрезӣ намуд. Мавриди таъкид аст, ки дар забоншиносии таърихӣ ва типологӣ масоили истилоҳшиносӣ тавачҷӯи забоншиносони ватаниро низ беш аз беш ба худ ҷалб кардааст. Дар ин самт дар замони муосир саҳми олимони барҷаста ба мисли М.Б. Нағзибекова, П. Ҷамшедов, А. Мамадназаров, Ҷ. Шанбезода, Д. М. Искандарова, А. Ҳасанзода, П. Г. Нуров, М. Н. Қосимова, Ҳ. Саидзода, С. Назарзода ва дигарон ҷашмрас буда, дар таълифоти қорҳои диссертатсионии шогирдони эшон низ масъалаҳои гуногуни истилоҳот дар муқоисаи забонҳои мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода шудаанд. Дар забоншиносии рус истилоҳот, ҷанбаҳои этимологӣ ва морфологӣ он дар асарҳои О. С. Ахманова, Г. О. Винокур, В.П. Воробева, С.В. Гринев, В. П. Даниленко, Т. Л. Канделаки, Л. Л. Кутина, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, С. И. Ожегов, А. А. Реформатский, А. И. Смирницкий, А. В. Суперанская ва дигарон ба таври возеҳ нишон дода шудаанд.

Солҳои 30-юми асри XX дар соҳаи забоншиносӣ тамоюли тавсифи истилоҳот ҳамчун сатҳи мунтазам ташакулёбандаи лексика-истилоҳшиносӣ пайдо шуд ва талаботҳои он ба талаботҳои умумии забон ҷавобгӯ буданд. Дар ин бора таҳти роҳбарии Д. С. Лотте Маркази умумии истилоҳот-Кумитаи истилоҳоти илмӣ-техникии АИ ИҷШС таъсис дода шуд.

Оид ба коркарди истилоҳот дар даҳсолаи охир таваҷҷуҳи хоссае зоҳир гардидааст ва даҳҳо таҳқиқотҳои илмӣ дар ин самт гузаронида шудааст. Новобаста аз зоҳир гардидани таваҷҷуҳ дар ин самт, ҳар як муҳаққиқ ба таври хеш ҳадаф ва мақсаду вазифаҳои дар пеш гузоштаи хешро фаҳмонида шарҳ додааст. То ба ин рӯз мутаасифона, дар байни дигар соҳаҳои илм фаҳмиши ягонае оид ба назарияи истилоҳот матраҳ нашудааст.

Ин нукта мусаллам аст, ки дар ҳаҷон тақрибан 2000 забони дорои хату алифбо арзи ҳастӣ дорад, аммо истилоҳоти ба таври васеъ истифода ва ташакулёфтаи илмиро тақрибан дар 60 забони онҳо муайян кардан мумкин аст. Истилоҳоти илмӣ тақрибан 300 соҳаи касбӣ-фанниро фаро гирифта, дар ҳар як забони алоҳида соҳаҳои аз ҷиҳати истилоҳот коркард шуда ва мавриди истифодаи ғаёбон он қадар васеъ нест.

Истифодаи истилоҳот дар ҳар як соҳа мувофиқи маҳсулнокии он вобаста буда, метавонанд мафҳумҳо ва истилоҳотҳои навро ба вучуд оварда, мавриди истифода қарор диҳанд.

Истилоҳ дар бисёре аз забонҳо дар шакли асл истода, тарҷума намешавад. Дар соҳаи тибб истилоҳот асосан аз забони латинӣ пайдо шудааст ва метавонад бетағйир монад. Албатта, шояд дар баъзе ҳолатҳо тарҷума шавад, лекин маънои аслии хешро каме гум карда, боиси нофаҳомӣ мегардад [Назаров Т.А. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон [3, с.168].

Д. С. Лотте, асосгузори мактаби истилоҳот дар Русия дар асари худ («Основы построения технических терминов» Асосҳои сохтори истилоҳоти техникӣ») ба вазифа ва усулҳои батартиб даровардани истилоҳоти техникӣ диққат дода, баъзе масъалаҳои бунёдии интиҳоб ва сохтани истилоҳоти илмию техникӣ, дар бораи таъсири таснифот ба дурустии истилоҳот ва сохтани шаклҳои кӯтоҳшуда аз ҷониби ҷузъҳои партофташуда, диққат додааст. Ин олимони бузурги истилоҳшинос, ки мактаби истилоҳшиносии аз худӣ ӯ оғоз мегардад, ду равиши истилоҳшиносиро дар асарҳои хеш қайд кардааст: якум тавсиявиро меъёрӣ, ки дар он системаҳои мавҷудаи истилоҳшиносиро барои интиҳоби тасодуфӣ ва зухуроти бисёрмаъноино муродифӣ ва ҳамгунавоӣ ва тавсиф додани яҷанд консепсияҳои мушаххас аз тарафи як истилоҳ зери танқид қарор додаст. Дар равиши дувум бошад, илмию тавсифӣ, ки дар он мавридҳои тағйирёбии маъно, синонимия, омонимия ва вариантнокӣ муфассал дарҷ гардидааст, шарҳ медиҳад.

Мувофиқи мушоҳидаҳои Д. С. Лотте, истилоҳот ба як шохҳои илмию мустақил табдил меёбад, ки дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад. Ин олим бо методология, ҷузъҳои морфологӣ ва семантикии соҳаи истилоҳот таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда, дар бораи типология, тасниф ва тавсифи критерияҳо барои муайян кардан истилоҳот таваҷҷуҳ менамояд [7, с.158].

Дар рушди истилоҳот нимаи дуоми асри XX таҳқиқоти олимони гуногун нақши муҳимро бозиданд. Дар нашрияи худ «оид ба баъзе зухуроти ташаққули калимаҳо дар истилоҳоти техникӣ забони русӣ» соли 1939 Г. О. Винокур ба масъалаҳое, ки ба он замон ва имрӯз марбут аст, тавассути муайян кардани моҳияти забони истилоҳ, этимология ва сохтори функционалии системаҳои истилоҳӣ, таносуби истилоҳот ва номенклатура вобастаанд, диққат додаст. Бори аввал дар соҳаи забоншиносӣ ин олим таҳминро оид ба худӣ истилоҳ ва калимае баён кард, ки вазифаи махсус доштааст. Тибқи ақидаи олим, функцияи номгузорӣ ҳамчун вазифаи муайянкунандаи истилоҳ амал мекунад. Ин мафҳум як масъалаи баҳсталаб буда ва минбаъд низ боқӣ хоҳад монд.

Муҳаққиқи дигар А. А. Реформатский дар ибтидо дар масъалаи низоми истилоҳоти намунавӣ истодагарӣ карда, қайд мекунад, ки забон ба решаи пешрафти илм ба таври махсус пайванд шуда, ҳамчун унсурҳои сохторӣ дар системаи умумии илм вучуд дорад. Ҳамзамон, олим таъкид кардааст, ки истилоҳот «нисбат ба илм», бештар муҳтаво, вазн ва сохтори забониро доро мебошанд. Дар ин ҳолат мо дар бораи ҷузъҳои истилоҳии забон сухан меронем, ки ба ҳеҷ ваҷҳ бо дигар унсурҳои забон шинохта нашудааст [10, с.163-198]. Дар дохили ҷунин як зерсохтори махсуси истилоҳӣ А. А. Реформатский, дар пайгирии Г. О. Винокур, бо номенклатура ҷои муайянеро ишғол мекунад. Худӣ мафҳуми номенклатура аз забони латинӣ «*nomenclatura*»-«рӯйхат, номгӯӣ» омада, як унсурҳои нисбатан нави лексикӣ мебошад, ки дар асри XVIII танҳо барои илмҳои табиӣ истифода мешудааст. Ҳамзамон, олим ҷунин мешуморад, ки мо дар бораи номенклатура танҳо дар заминаи истилоҳот ҳамчун номенклатураи муайянкунандаи гуфтугӯ сӯхбат карда тавонем.

Дар тавсифи истилоҳот олимони соҳаи забоншиносӣ А. Ф. Лесохин ва П. А. Флоренский ғаёбият бурда, таҳқиқотҳои намоёноро ба анҷом расонидаанд. Дар асарҳои А. Ф. Лесохин динамика ва қобилияти семантикии мафҳумҳои илмӣ ҳамчун як самти афзалиятноки таҳқиқоти истилоҳӣ ба шумор меравад. Ба гуфтаи худӣ ӯ шакли дохилии истилоҳ як ҳолати гузариш байни маъно ва пӯшиши беруна мебошад. П. А. Флоренский, баръакс дар таҳқиқоти худ бо муайян кардани функцияи калима дар илм, этимологияи системаи истилоҳот ва тавсифи меъёрҳои истилоҳотро роҳнамоӣ

кардааст. Рушди аз ҳама намоён дар соҳаи забоншиносӣ ин мушкилот дар солҳои 60-уми асри гузашта дар доираи фаъолияти мактабҳои истилоҳот сурат гирифтааст. Ташаббускори чунин дискуссияи васеъ дар мавзӯи мафҳуми «истилоҳ» Р. Г. Питровский аст.

Ҳалли самараноки масъалаҳои баҳсталаб оид ба истилоҳот ба мо имкон дод, ки худуди самти нави илми истилоҳотро муайян кунем, зеро ҳамаи таҳқиқоти риштаи мазкур дар навбати худ ба муайян кардани қонунҳои танзимкунандаи пайдоиши мафҳумҳо ва мавҷудияти системаҳои истилоҳӣ нигаронида шудааст.

Ниҳоят илми истилоҳшиносӣ мавқеи худро дар охири солҳои 80-уми асри ХХ мустаҳкам намуда, дар ин замина истилоҳот алоқаи мафҳуми ифодагари истилоҳотро чун ҷузъи морфологӣ дар шакли воҳидҳои илмию маҳсуси касбӣ меомӯзонанд. Илова бар ин бояд қайд кард, ки ташаккули истилоҳот дар баробари тамоюлҳои гуногуни забоншиносӣ бо самтҳои гуногуни илмӣ якҷоя шуд.

Ҳамин тавр дар рушди истилоҳот марҳилаҳои чун мавҷудияти истилоҳот ба сифати як бахши забоншиносии умумӣ як самти лексикология дар алоқамандӣ бо назарияи сотсиология ва услуби матн (Р. А. Будагов, В. В. Виноградов, В. М. Жирмунский, Г. В. Степанов), ташаккули истилоҳот ва татбиқи он дар соҳаҳои илм, техника, технология, истеҳсолот ва идоракунии муаррифи мешаванд.

Зери таҳқиқ қарор додани истилоҳот дар забонҳои муқоисашаванда аз ҷиҳати муқоисавӣ ва вижагиҳои типологӣ метавонад ба ҳалли мушкилотҳои зикргардидаи забон мусоидат карда, роҳҳои нави илмиро дар таҳқиқи ин масъалаи мубрам боз намояд.

Мавриди омӯзиш қарор додани истилоҳоти соҳаи дандонпизишкӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ барои дарки мушкилотҳои, ки дар қорҳои илмию таҳқиқотии олмони бурунмарзӣ дарҷ гардидаанд ва пешниҳод кардаанд, барои илми забоншиносии тоҷик роҳе боз хоҳад кард.

Илми истилоҳшиносӣ таърихи тӯлони надошта бошад ҳам, дар кишварҳои Аврупо дар даврони эҳё омӯзиши он оғоз ёфтааст. Асосан сабаби дар даврони эҳё оғоз ёфтани ин шоҳаи илм аз он ҷиҳат мебошад, ки то ба ин даврон забони илм дар ин манотиқ танҳо забони латинӣ ба шумор мерафт ва истилоҳот бошад ба таври мухталиф доираи инкишофи хешро ба тарзи ғайримуташакил ва бенизом руш меод.

А. Д. Хаютин дар таърихи рушди истилоҳот, якҷанд самтҳои асосии таҳқиқотро ба назар гирифтааст, ки онро ба тартиби зайл баррасӣ намудан мумкин аст:

Аввалан самти омӯзиши олим нишонани аз луғатҳои умумӣ хусусиятҳои истилоҳии инфиродӣ ва умумидоштаро водор мекунад.

Самти дуввум терминографӣ муаррифӣ мешавад, ки бо сабаби ҳалли масъалаҳои амалияи лексикографӣ бо характери амалӣ тавсиф карда мешаванд.

Самти сеюм масъалаҳои алоҳидаи истилоҳот аст, ки ба соҳаҳои мушаххаси илмӣ ва дастгоҳҳои истилоҳии онҳо, асосан дар ҷанбаҳои тавсифӣ алоқаманд аст [5, с.84].

Агар А. Д. Хаютин тавсифи истилоҳотро тадричан қайд карда, сипас дар асари худ (Терминология и переводы Терминалогия ва тарҷума) оварда бошад, Ф. А. Циткина масъалаи рушди истилоҳоти муқоисавиро ҳамчун илми ҷустуҷӯ ва ба роҳ мондани мукотибаи байниҳамдигарии системаҳои истилоҳӣ ба якҷанд забон бардоштааст.

Истилоҳоти муқоисавӣ, тавре ки олим қайд кардааст, дар байни забоншиносии муқоисавӣ, истилоҳот ва назарияи тарҷума мавқеи миёнаро ишғол мекунад, зеро ба монанди илмҳои номбаршуда, онҳо истилоҳро ҳамчун объекти омӯзиш меҳисобанд ва бо фарқияти каме аз ҳам фарқдоранд. Барои истилоҳи забоншиносии иҷтимоӣ, ташкилкунӣ ва морфологияи термо–системаҳо намоёнанд: барои забоншиносии муқоисавӣ ба сатҳи системаи забон афзалият дода мешавад, истилоҳҳо ҳамчун иерархияи забон, зерсистемаи ба сатҳи лексикӣ дохилшуда оварда мешаванд [18, с.159].

Дар солҳои охир таққиқи истилоҳот як самти фалсафӣ ва мантиқиро низ касб карда, ягонагии равишҳои мантиқӣ, фалсафӣ ва забониро фаро мегирад ва ба омӯзиши таносуби соҳаи назарӣ ва шакли тасвири калима, таҳлили матн ва қорбурди истилоҳот диққати маҳсус дода мешавад.

Танзими таҳқиқот ва қоркардҳои забоншиносии солҳои охир дар соҳаи истилоҳот ба мо имкон медиҳад, ки таҳқиқоти заминавии бештарро дар омӯзиши низоми истилоҳот самтҳо тасниф намоём:

- 1). Хусусиятҳои маъно ва вижагиҳои морфологияи истилоҳот;
- 2). Ҷузъи дигаргуншавии маъно бо назардошти таҳавулотии семантикаи истилоҳот дар шароити пешрафти илмӣ;
- 3). Қорбурди лексикаи маҳсус дар матнҳои дорои хусусияти илмӣ ва вазифаи истилоҳот;
- 4). Тартиб ва ташкили системаҳои истилоҳот дар гурӯҳҳои мувофик, муқаррар кардани робитаҳои луғатҳои маҳсуси соҳавӣ;
- 5). Муқоисаи системаҳои истилоҳот дар гурӯҳҳои гуногуни забонҳо, истилоҳот аз нигоҳи назария ва амалияи тарҷума;
- 6). Ҷанбаи тадбиқшаванда дар самти лексикографӣ ва луғатнигорӣ;
- 7). Мавқеи ҷудоғонаи истилоҳот ва вижагиҳои услубии он;

8). Заминаи назарӣ ва методологии истилоҳот дар таҳқиқоти олимони забоншинос.

Таҳқиқоти муосир дар соҳаи истилоҳот басо мураккаб ва бисёрҷабҳа тавсиф мешавад ва истилоҳотшиносии муосир заминаи методологӣ, назарӣ ва объекту мавзӯи ба худ хоси таҳқиқотӣ дорад. Бо назардошти дастовардҳои бехтарин дар соҳаи истилоҳот, дар ин соҳаи илм бисёр масъалаҳои ҳалношуда низ мавҷуданд, ки олимони хориҷиву ватаниро ба омӯхтани вазифаҳои истилоҳот дар рушди илм ва технология ҳавасманд мекунад.

Мирзо Ҳасани Султон ба масъалаи истилоҳ тавачҷӯҳ карда, чунин қайд мекунад: «аммо истилоҳ калимаи хос аст, саҳеҳтараш калима ба вазифаи хос аст. Вай калима ва ё ибораест, ки дар ҳавзаи амалкардаи як илми махсус маъноӣ ба худ хосе дошта, мафҳуми муайянеро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маъноии истилоҳии худро аз даст бидида ба сифати калимаи маъмули забон истифода гардад» [14, с.164].

Берун аз матн истилоҳ метавонад вазифаи аслии худро гум карда, мавқеи миёнаро ишғол намояд ва дар баробари ин сермаъно шавад. Меъёри зерин мавқеи миёна дошта, барои тафсири духӯрагӣ ифода мешавад. Аксари олимони чунин мешуморанд, ки ин истилоҳҳо ҳамеша ҳолати бетарафиро ифода карда, дорой сохтори семантикино эҳсосотӣ ва ифоданокӣ мебошанд [5, с.84].

Хусусияти консервативии мундариҷаи семантикии истилоҳ бо мафҳуми зеҳнии он дорой хоҳиш ва ҳавсмандии дақиқи илмӣ ва мухтасари он вобаста аст.

Ягонагии семантикии истилоҳи махсус ҳамчун яке аз шартҳои муайянкунандаи бунёди истилоҳ имкон медиҳад, ки истилоҳҳои ҳар як гурӯҳи муттаҳидро дар сатҳи истифодаи ғайбӣ ва гуфтугӯ нигоҳ дорад. Албатта тавассути пур кардан ва ҳамроҳ шудан бо ҳамбастагии илмӣ баҳисҳои махсус ба таснифи истилоҳ дар асоси унсурҳои, ки вижаҳои ягонагӣ ва хусусиятҳои муносибатҳои байни онҳо мусоидат мекунад. Умумистеъмоли ва хусусияти байналмилалӣ доштан хусусияти муҳими истилоҳ ба шумор меравад. Ин раванд аз он ҷумла дар соҳаи тиб низ хеле муҳим аст.

Ин хусусият гувоҳӣ аз он медиҳад, ки новобаста аз салоҳияти забонӣ муоширати касбиро низ ба роҳ мебаранд. Бо вучуди ин дар робита ба имконоти касбии баъзе шохаҳои дигари илм, ин хусусият хеле нисбӣ ба назар мерасад. Худи синонимия дар сохтори истилоҳот хусусияти манфиро нисбат ба нақши истилоҳ нишон медиҳад. Агар дар забони адабии умумӣ синонимҳои истифода шаванд, ки маъно ва садоҳои гуногун дошта бошанду як концепсияро пешниҳод кунанд, пас дар истилоҳҳои вожаҳо–синонимҳо метавонанд гуногун бошанд: «ҳамон як чизро номгузорӣ кунед, аммо онро тавассути мафҳумҳои мухталиф муқоиса карда, ба ин васила хосиятҳои мухталифи ин вожаҳо тавассути номгузорӣ ифода кунед» [11, с.542].

Тавре ки синонимҳо аксар вақт ногузир ба миён меоянд ва ифодаю нақши онҳо тавассути посух бо воҳидҳои забони мавҷуда ба мафҳум ва ҳолат илова карда мешаванд. Дар ин маврид Д. С. Лотте синонимҳои «мутлак» ва «нисбӣ»-ро муайян кардааст [4, с.149].

Хусусияти дигари тарккунандаи истилоҳот ин мутобиқати онҳо ба якдигар мебошанд. Банизомдари нишон медиҳад, ки ин истилоҳ ба ягон соҳаи забоншиносӣ тааллуқ дорад. Ин хусусияти муайянкунанда аввал дар концепсияи Д. С. Лотте таҳия ва шарҳ дода шудааст. Ин олимони чунин меҳисобид, ки «ҳар як истилоҳ ҷои муайяншуда дошта, аз ҷои мафҳуми мувофиқ дар тамоми низомии концепсияҳо вобаста аст» [7, с.158].

Ҳамин тарик, аломати мувофиқати истилоҳот ба мансубияти онҳо дар системаи истилоҳӣ таҳрезӣ шуда, маъноии истилоҳ дар «маҷмӯи фармоиши истилоҳот бо истилоҳи муқараршуда, ҳамчун фарогирандаи муносибатҳои байни истилоҳ номида мешавад».

Истилоҳшиносӣ калимаҳои марбут ба соҳаҳои гуногунро ба тарзи умумӣ ва фардӣ меомӯзад. Истилоҳ ҳамеша далолат ба мафҳум мекунад. Яъне тавассути ифодаи мафҳум хусусиятҳои асосии истилоҳ муайян карда мешавад. Тибқи ақидаи П. Г. Нуров «Калимае, ки тавассути он номи мафҳум фаҳмида мешавад, истилоҳ ном дорад. Бунёди мафҳум, асосан, ба ғайбӣ таҳассуси одамон вобаста ба соҳаи илм, техника, маълумот, истеҳсолот ва мисли онҳо алоқамандӣ дорад» [3, с.168].

Истилоҳ воситаи хеле муҳим дар вақти муоширати илмӣ ба ҳисоб рафта, беасосӣ ва номукамалии истилоҳ метавонад нофаҳмоӣро дар чараёни иртиботи илмӣ байни олимони оварад.

Ҳамин тавр мо гуфта метавонем, ки истилоҳот ва истилоҳотшиносии муосир як соҳаи мураккаби илмӣ байнисоҳавӣ буда, тавассути дигар соҳаҳои илм имкони интиқол додани маълумотро бо фарогирии технологияҳои муосир ба таври дақиқ ва мухтасар фароҳам меорад ва ба сатҳи муосири рушди донишҳои илмӣ онро созгор ва ҷавобгӯ менамояд. Тавре ки қаблан гуфта шуд, ҳадафи асосии ин истилоҳот ҳамчун як воҳиди интиқоли донишҳои илмӣ, ҷузъи луғати забон доништа мешавад.

АДАБИЁТ

1. Герд, А.С. Формирование терминологической структуры русского биологического текста [Текст] / А.С. Герд; Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. Ленинград: ЛГУ, 1981. - 112 с.

2. Герд, А.С. Терминологическое значение и типы терминологических значений [Текст] / А.С. Герд // Проблематика определений терминов в словарях разных типов: сб. ст. / АН СССР; отв. ред.: С.Г. Бархударов, В.П. Петушков, Ф.П. Сороколетов. Ленинград, 1976. - С.101-107
3. Нуров П. Г. Таджикская научно-техническая терминология становление и развитие, теоретические основы, прикладные аспекты / П.Г. Нуров. – Душанбе: Дониш, 2009. – 168с.
4. Лотте, Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и термиозлементов [Текст] / Д.С. Лотте; АН СССР, Ком. науч.-техн. терминологии. –Москва: Наука, 1982. –149 с.
5. Лотте, Д.С. Краткие формы научно-технических терминов [Текст] / Д.С. Лотте; АН СССР, Ком. техн. терминологии. –Москва: Наука, 1971. –84 с.
6. Лотте, Д. С. Образование и правописание трехэлементных научно-технических терминов [Текст] / Д.С. Лотте; АН СССР, Ком. техн. терминологии. –Москва: Наука, 1969. –119 с.
7. Лотте, Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики [Текст] / Д. С. Лотте; АН СССР, Ком. техн. терминологии. –Москва: АН СССР, 1961. –158 с.
8. Назаров Т.А. Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон 2020- №2
9. Реформатский, А.А. Введение в языковедение [Текст]: учебник для студ. филолог. спец. высш. пед. учеб. заведений / А. А. Реформатский. Москва: Аспект Пресс, 2002. -526 с.
10. Реформатский, А.А. Мысли о терминологии [Текст] / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии: [сб. ст.] / АН СССР, Ин-т рус. яз.–Москва, 1986. –С. 163-198.
11. Реформатский, А.А. Введение в языковедение [Текст]: учебник для пед. ин-тов / А. А. Реформатский. 4-е изд., испр. и доп.–Москва: Просвещение, 1967. -542 с.
12. Реформатский, А. А. Введение в языкознание [Текст]: [учеб. для филол. специальностей высш. пед. учеб. заведений / А. А. Реформатский. –[5-е уточн. изд.]. –Москва: Аспект Пресс, 1997. –536 с.– (КУ. Классический учебник).
13. Реформатский, А.А. Что такое термин и терминология [Текст] / А.А. Реформатский // Вопросы терминологии: материалы всесоюз. терминолог. совещ. / АН СССР, Ин-т языкознания; под ред. Ю. Д. Дешериева [и др.]. –Москва, 1961. –С. 46-54.
14. Султонов, М. Ҳ. Истилоҳоти илмӣ «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайҳони Берунӣ / М. Ҳ. Султон. – Д.: Деваштич, 2003. -164 с.
15. Хаютин, А. Д. Термин, терминология, номенклатура: учеб. пособие [Текст] / А. Д. Хаютин; Самарк. гос. ун-т им. Алишера Навои. –Самарканд: [б. и.], 1971. -129 с.
16. Хижняк, С. П. Юридическая терминология: формирование и состав [Текст] / С. П. Хижняк. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1997. –132 с.
17. Цаголова, Р. С. Лексико-семантические особенности политико-экономической терминологии [Текст] / Р. С. Цаголова. Москва: Изд-во МГУ, 1985. -146 с.
18. Циткина, Ф.А. Терминология и перевод: к основам сопоставительного терминоведения [Текст] / Ф. А. Циткина. – Львов: Вища шк., 1988. -159 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ СПОСОБОВ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ ТЕРМИНОВ

На протяжении веков человечество уделяло особое внимание науке и технике и на протяжении всей своей жизни всегда стремилось улучшить свои условия жизни. В подобных случаях термины вводились с одного языка на другой, создавая систему специальных терминов. Мы определяем формирование терминов и их развитие в целом как область исследований, и в этой связи мы рассматриваем стоматологическую терминологию как определенную и всеобъемлющую систему. Таким образом, развитие науки продолжается с постоянным совершенствованием ее терминологического аппарата, который, в свою очередь, становится более полным по мере развития научного направления. Само понятие «термин» в литературе определяется как свойство науки, техники, политики, то есть средство выражения концепций разных направлений.

Следует отметить, что специальный словарь так называемых развитых языков пополнился за счет внедрения различных отраслевых словарей, поэтому их всестороннее изучение очень важно в наше время.

В последние годы изучение терминологии приобрело философско-логическое измерение, охватывая единство логического, философского и лингвистического подходов с особым акцентом на изучении взаимосвязи между теоретической и словоформой, анализе текста и терминологии.

Термин является очень важным инструментом в научном общении, а его иррациональность и несовершенство могут привести к недопониманию в процессе научного общения между учеными.

Ключевые слова: терминология, наука, направление, словарь, язык, медицина, латынь, теория, подход, обучение, технология, логика.

THEORETICAL STUDY OF METHODS FOR FORMING SCIENTIFIC TERMS

Throughout the centuries, human has paid special attention to science and technology and throughout its life has always strived to improve its living conditions. In such cases, terms comes from one language to another, forming a system of special terms. We define the formation of terms and their development generally as a field of research, and in this regard, we view dental terminology as a definite and comprehensive system. Thus, the development of science continues with the constant improvement of its terminological apparatus, which, in turn, becomes more complete as the scientific direction develops. The very concept of "term" in the literature is defined as a property of science, technology, politics, that is, a means of expressing concepts of different directions.

It should be noted that the special vocabulary of the so-called advanced languages has been replenished through the introduction of various industry dictionaries, so their comprehensive study is very important in our time.

In recent years, the study of terminology has acquired a philosophical and logical dimension, embracing the unity of logical, philosophical and linguistic approaches with a special emphasis on the study of the relationship between theoretical and word form, text analysis and terminology.

The term is a very important means in scientific communication, and its irrationality and imperfection can lead to misunderstandings in the process of scientific communication between scientists.

Keywords: terminology, science, direction, dictionary, language, medicine, Latin, theory, approach, learning, technology, logic.

Сведения об авторе:

Назаров Тавакал Айниевич - старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального Университета, тел: (+992) 900050525 Email: rais-1988@mail.ru

About the author:

Nazarov Tavakal Aynievich - the senior teacher of the department of German and French languages of Tajik National University Phone: (+992) 900050525 Email: rais-1988@mail.ru

САҲМИ ВОЖАГОНИ ИҚТИБОСӢ ДАР ИСТИЛОҲОТИ ЖУРНАЛИСТИКА ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Раҳматуллоев М. С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Инкишофи чамъияти инсонӣ – ин инкишофи ҳамаи қисматҳои илм, истеҳсолот ва санъати он мебошад, ки дар навбати худ ин ба инкишофи ҳамаи забонҳо оварда мерасонад. Илм, истеҳсолот ва санъати ҳамаи халқҳо новобаста аз якдигар, аммо баробар дорои рушди таърихӣ мегарданд. Алоқаҳо дар ҳамаи соҳаҳо рух медиҳанд – дар ВАО, сиёсат, иқтисодиёт, фарҳанг, дар рӯзгори ҳаррӯза ва чун натиҷа онҳо ба тағйиротҳои калон дар тарзи зиндагонӣ, ҷаҳонбинӣ, ва албатта, ки дар забон оварда мерасонанд. Ягон соҳа ва ягон тамаддун бе робита вучуд ё инкишоф намеёбад, ҳар чӣ қадаре робита ба амал ояд, ҳамон соҳа ё ҷомеа ҳамон қадар тараққӣ мекунад. Ҳамин тариқ, истилоҳоти журналистика низ дар чунин протсеси ин ҷода бенасиб нест. Ҳар руз илми нава ба амал ояд, робитаи нава низ ба амал меояд. Ба ҳамагон маълум аст, ки соҳаи журналистика таърихи зиёд надорад, бинобар аз сабаби таърихи зиёд надоштан дорои робитаҳои нава мебошад. Илме, ки нава ба амал меояд ба ҳамсоли соҳаи мазкур дорои бойшавии истилоҳоти нава ва забонҳои халқиятҳои гуногун рух медиҳад. Аммо набояд истилоҳи “бойшавӣ”- ро чунин фаҳмид, ки мо бояд бидуни ҷуну ҷаро ҳамаи вожаҳои иқтибосиро ба системаи забони худ қабул кунем, ки ин ҳолат бисёр вақт дар соҳаи журналистика рух медиҳад ва ба аз ҳад зиёд шудани элементҳои забони ғайр дар забони модарӣ оварда мерасонад, дар он вақте ки дар худ забон эквивалентҳои ҳамин вожаҳо иқтибосӣ вучуд доранд, ки метавонанд падида ва зуҳуротҳои зеринро маънидод кунанд.

Паҳлуҳои гуногуни калимаҳои иқтибосиро омӯхта, асосгузори мактаби шӯравии истилоҳот Д. С. Лотте чунин ақида дошт, ки иқтибос қарданро як ҷараёни мустақил бояд донист ва калимаи иқтибосиро бо роҳи муқоиса бо системаи мавҷудаи истилоҳот баҳогузорӣ намуд (дар системаи калимаҳои ҳамреша ё наздик) [8, с.55].

Ба гурӯҳи вожаҳои иқтибосии забони англисии қадим мебошад танҳо калимаҳои ворид намуд, ки онҳо пас аз асри V ба забони англисӣ ворид гардидаанд. Баъд аз он ки забони англисӣ аз диалектҳои дигар қабилаҳои дар ҷазираи Британия зиндагӣ мекарда ҷудо шуд. Албатта, диалекти қабилаҳои, ки аз ҷанҷаи Аврупо ба ҷазираҳои Британия омаданд дорои хусусиятҳои ба худ хос буданд, ки онҳоро аз якдигар фарқ мекард. Бинобар ин вожаҳои иқтибосии ин давр мебошад калимаҳои даврани насронигардонӣ ва шумораи ками калимаҳои, ки англисакҳо аз келтҳо қабул намуданд, шуморид [6, с.120].

Ҳангоми таҳқиқи натиҷаҳои калимаҳои аслии забони англисӣ муайян гардид, ки дар истилоҳоти журналистикаи забони англисӣ вожаҳои решагии англисаксӣ ҳамагӣ 7,26 дарсади ҳамаи истилоҳоти асосиро ташкил медиҳад. Аз ин бармеояд, ки қисми зиёди истилоҳоти журналистикаро калимаҳои иқтибосӣ ташкил медиҳанд, ки мо мавриди омӯзиш қарор додаем. Таъсири як забон ба забони дигар тавассути сабабҳои таърихӣ маънидод карда мешавад: чанғҳо, забткориҳо, саёҳат, савдо ва ғайра. Шиддатнокии чараёни вуруди вожаҳои иқтибосии нав дар давраҳои мухталиф хеле гуногун мебошад. Дар вобастагӣ аз шароитҳои амиқи таърихӣ он баъзан меафзояд ё коста мегардад. Дарачаи таъсири як забон ба забони дигар дар ин ҳолат ба андозаи хеле бузург аз омилҳои забонӣ вобаста аст, яъне аз он ки то чӣ андоза ин забонҳо бо ҳамдигар наздик мебошанд.

Яке аз намоёнтарин забоншиносони асри 19-и рус А. А. Потебня, дар зимни протсеси иқтибос аҳамияти унсури эҷодиро қайд кардааст. Ба ақидаи ӯ “ иқтибос намудан маънои онро дорад, ки ба ганҷинаи тамаддуни инсоният бештар аз он ки мегирем, ворид менамоем”. Чунин муносибат нисбат ба вожаҳои иқтибосӣ имкон медиҳад, ки қонуниятҳои муайян гарданд, ки рушди таркиби луғавии забон ба онҳо тобеъ мебошад. Маънидод намудани ҳодисаҳои дар он рухдиҳанда ва зоҳир намудани сабабҳои он, ошкор намудани алоқаҳои таърихӣ дар миёни калимаҳои ҷудогона [11, с.7]. Гуфтаҳои болоро дар зер бо мисолҳо тақвият мебахшем.

Масалан Э. Рихтер нишон медиҳад, ки сабаби пайдоиши калимаҳои иқтибосӣ дар пайдо шудани чизҳои нав ва мафҳумҳои нав аст. Ҳамчунин пайдоиши калимаҳои иқтибосӣ характери дигар низ доранд, мисли забонӣ, иҷтимоӣ, раванӣ, эстетикӣ ва ғ. Талабот ба навҳои нави забонӣ, муҳити гуногун, дар пуррагӣ, кутоҳӣ, фаҳмо ва дастрас будан ва ғ. Аз ин ҳулоса қардан мумкин аст, ки калимаҳои иқтибосӣ бештар ба ба муносибатҳои фарҳангии ду забон вобаста аст. Андешаҳои Э. Рихтер, дар баёни афкори забоншиносии олимони дигар таъсири худро гузоштааст [10, с.122].

Истилоҳоти иқтибосӣ аз забони лотинӣ – забони илми Аврупо дар ташаккули истилоҳоти журналистикаи забони англисӣ хеле зиёд дида мешавад. Ин забон дар тамоми забонҳои дунё саҳми назаррасе дорад, ки ҳамеша дар ҳоли истифодаанд. Шумораи вожаҳои иқтибосии лотинӣ дар забони англисӣ хеле зиёд мебошанд. Баъзе муҳаққиқон мегӯянд, ки ¼ ҳиссаи тамоми таркиби луғавии забони англисиро калимаҳои лотинӣ ташкил мекунанд. Аз сабаби он ки ин протсес тавассути адабиёти хаттӣ ба амал меомад, вожаҳои иқтибосии лотинӣ нисбат ба дигар забонҳо камтар дучори тағйирот гардиданд.

Таркиби иқтибосҳои лотинӣ чунин аст: *producer* («таҳиягар»), *propaganda* («таблиғ»), *provincialism* («маҳалгароӣ»), *publication* («маводи чоп»), *reputation* («шухрат»), *scenario* («сенария»), *sensation* («ҳангома»), *public opinion* («афкори оммавӣ»), *active vocabulary* («луғати фаъол»), *copyright office* («музокира, санчиши чиддӣ»), *civil society* («ҷомеаи шаҳрвандӣ»), *creation process* («чараёни эҷодӣ»), *creative laboratory* («лабораторияи эҷодӣ»), *creative potential* («иқтидорӣ эҷодӣ»), *deductive conclusion* («ҳулосабарории дедуктивӣ»), *editorial office* («идораи нашрия»), *express commentary* («шарҳи фаврӣ»), *express information* («иттилооти фаврӣ»), *extraplanned material* («маводи ғайринақшаӣ»), *inductive inference* («ҳулосабарории индуктивӣ»), *informational activity* («фаъолияти иттилоотӣ»), *informational agency* («агентии иттилоотӣ»).

Иқтибосҳои лотинӣ ба воситаи забони фаронсавӣ сабабҳои таърихӣ худро доранд. Таъсири забони фаронсавӣ ба забони англисӣ бавижа дар давраи ҳукмронии фаронсавӣ дар кишвар, ҳангоме ки забони миллии англисӣ ҳанӯз шакл нагирифта буд, пурзӯр гардид. Бо зӯрӣ даромадани фаронсавӣ ба Англия дар соли 1066 оғози давраи забткориҳои нормандӣ шуд. Забони фаронсавӣ дар давраи дуру дароз ба забони давлатии Англия табдил ёфт. Дар кишвар дузабонӣ ҳукмрон гардид. Ин замони иқтибосҳои англису фаронсавӣ буд. Аз ҳамин сабаб, иқтибосҳои фаронсавиро аз садаи XIII сар карда дигар наметавон иқтибосҳои англису фаронсавӣ номид. Бархе аз вожаҳои иқтибосӣ дертар баъд аз барқарории сулолаи Стюартҳо ва дар алоқа бо инқилоби буржуазии соли 1789-и Фаронса ба забони англисӣ гузаштаанд. Мисоли истилоҳоти иқтибосии лотинӣ-фаронсавӣ инҳоанд: *electorate* («интиҳобкунандагон»), *elite* («баргузида»), *emotion* («эҳсос»), *emotional* («эҳсосӣ»), *equity* («ҳолисона»), *essay* («эссе»), *estimation* («арзиш»), *event* («воқеа»), *experience* («таҷриба»), *experiment* («таҷриба»), *expert* («коршинос»), *exposition* («ибтидо»), *galley* («гранка»), *grant* («бурс»), *herald* («паём»), *humor* («зарофат»), *humorist* («ширинкор»), *illusion* («хаёли хом»), *illustration* («оройиш»), *image* («образ»), *imagination* («тасаввурот»), *immediacy* («фаврият»).

Маънои вожаҳои иқтибосӣ дар забони қабулкунанда метавонад васеъ гардад ё ин ки танг шавад. Васеъгардии маъно вобаста аст бо кучонидани маҷозии ном ба дигар денотат, ки дар асоси монандии ашёҳо бунёд гардидааст [1, с.36].

Истилоҳоти иқтибосӣ аз забони юнонӣ низ дар баробари иқтибосҳои лотинӣ дар ривочи истилоҳоти забони англисӣ саҳм гузоштаанд. Таркиби иқтибосҳои юнонӣ чунин аст: *phonogram* («фонограмма»), *polemics* («мунозара»), *prototype* («тарҳ», «амсила»), *semiotics* («семиотика»), *symbol* («рамз»), *telebridge* («алоқаи телевизионӣ»), *television* («филми телевизионӣ»), *telephone* («телефон»), *telephony* («телефония»), *bibliography* («фехраст»), *biography* («ҳолнома»), *logotype* («логотип»),

monograph («рисола»), *monologue* («нақл»), *monotype* («монотип»), *polygraphy* («матбаа»), *tautology* («ҳашв»), *teletype* («нақш аз дур»), *vocal typography* («оройиши овозӣ»).

Истилоҳоти иқтибосӣ аз забони фаронсавӣ Забони фаронсавӣ нисбат ба забони англисӣ дар давраи хукмронии Нормандиҳо мавқеи хукмронро соҳиб гардид. Бинобар ин, калимаҳои фаронсавӣ дар қиёс бо калимаҳои скандинавӣ, дар умум ифодакунандаи мақом, тарзи ҳаёт, ҷаҳолият ва мақсадҳои он табақаи ҷамъият буданд, ки танҳо ё ин ки аксари вақт бо забони фаронсавӣ сухан мегуфтанд.

Ба ғайр аз иқтибосҳои латинӣ ва юнонӣ, ки ба воситаи забони фаронсавӣ ба забони англисӣ гузаштаанд, боз як гурӯҳ истилоҳҳои решагии фаронсавӣ мавҷуданд, ки дар ҳамон давраи замони иқтибос шуда номгӯии истилоҳоти журналистикаи ин забонро пурра кардаанд, ва дорои чунин мисолҳо мебошанд: *journalism* («рӯзноманигорӣ»), *journalist* («рӯзноманигор»), *label* («тамға»), *montage* («банду баст»), *notch* («буридан»), *portrait* («симо»), *pre journalism* («қаблазжурналистӣ»), *publicism* («публисистиқа»), *publicist* («публисист»), *publicity* («ошкорбаёнӣ»), *rehearsal* («машқ»), *resume* («хулоса»), *secretary* («котиб»), *tack* («маводи муҳим»).

Истилоҳоти иқтибосӣ аз забони итолиёӣ низ дар ин соҳа саҳми худро гузоштаанд. Масалан: *relief printing* («чоппи барҷаста»), *firm sign* («тамғаи корхона»), *informational management* («менечменти иттилоотӣ»), *economical principals of informational management* («шартҳои иқтисодии менечменти иттилоотӣ»), *publicism* («публисистиқаи бадеӣ»).

Ногуфта намонад, ки истилоҳҳои зерин аз забони ҳоландӣ иқтибос шудаанд: *sketch* («лавҳа»), *cable* («кабел»), *landscape* («пейзаж»), *tick* («аломати қайд»), *radio-sketch* («очерки радиой»), *cable television* («телевизиони кабелӣ»).

АДАБИЁТ

1. Аракин В. Д. История английского языка: Учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности "Иностранные языки". – М., 1985.
2. Гальперин И. Р., Черкасская Б. Лексикология английского языка. – М.: Иностранные языки, 1956.
3. Джаматов С. Использование заимствованных слов при образовании морфологических терминов таджикского и английского языков // Проблемаҳои филологияи муосир ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактаби олий. – Душанбе, 2015. – С. 58-61.
4. Иқтибос аз: О. Б. Шахрай. К проблеме классификации заимствованной лексики. - ВЯ, 1961, №2.
5. Иқтибос аз: E. Richter. Fremd wort kunde. – Leipzig, 1919.
6. Ильин Б. А. История английского языка. Учебник для студентов педагогических институтов по специальности "Иностранные языки". – М., 1968.
7. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. - М.: Наука, 1968. – С.11-12.
8. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии /Д. С. Лотте // Вопросы теории и методики. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. - 160 с.
9. Мамадназаров А. Англо-таджикский словарь. /А. Мамадназаров; редактор д.ф.н., проф. А. Мамадназаров; ТНУ. – Д.: ЭР-граф, 2015. - 1016 с. (на тадж. языке).
10. Пауль Г. Принципы истории языка. Перев с нем. - М., 1960. - С. 460
11. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. - М.: Просвещение, 1968. – С. 209-210.
12. Секирин В. П. Заимствования в английском языке. – Киев, 1964.

СЛОВАРНЫЙ ВКЛАД В ТЕРМИНОЛОГИИ ЖУРНАЛИСТИКИ НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

В этой статье приводятся общие сведения об источниках и проблемах цитирования слов в английском языке, а также проблемы цитирования слов в английском языке. Некоторые из них думают, что количество английских слов в английском языке имеется в небольшом количестве. Это обстоятельство основано на многих исследователях, что английский язык не был латинским, а Римско – немецкий язык, потому что его лексическое содержание несколько отличается. В группу фразеологизмов английского языка следует ввести только слова, которые были введены после V века в английском языке. Однако немногие из них сохранили характер своего оригинального языка, но в настоящее время они мало используются в массовом потреблении и считаются представителями другого языка.

Ключевое слово: гражданское общество, творческая лаборатория, творческий потенциал, комментари изображать, дедуктивный вывод, редакция газеты, индуктивный вывод, информационный активность, производитель, публикация, репутация.

VOCABULARY CONTRIBUTION OF JOURNALISM TERMINOLOGY ON THE EXAMPLE OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article provides general information about the sources and problems of quoting words in English, as well as the problem of quoting words in English. Some of them think that the number of English words in the English language is small. This circumstance is based on many researchers that English was not Latin, but Roman-German, because its lexical content is somewhat different. In the group of phraseological units of the English language, only words that were introduced after the fifth century in the English language should be entered. However, few of them have retained the character of their original language, but they are currently little used in mass consumption and are considered representatives of another language.

Keywords *civil society, creative laboratory, creative potential, commentary express, deductive conclusion, editorial office, inductive inference, informational activity, , producer, publication, reputation.*

Сведение об авторе:

Рахматуллоев Махмадулло Саидуллоевич - ассистент кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни.

About the author:

Rakhmatulloev Makhmadullo Saidulloevich - assistant of the Department of Linguistics and Comparative Typology of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

ИСТИФОДАИ ФЕЪЛҲОИ ЁРИДИҲАНДАИ WILL VA SHALL ДАР МАЪНОИ АЗМУ ИРОДА ВА ФИШОР

Бахтиёри И.З., Садуллоев Д.Д.
Донишгоҳ давлатии Данғара

Барои омӯзандагони дилхоҳ забон донистану аз худ қардани замонҳои феълӣ шартӣ аввалиндараҷа мебошад. Ба гумони камина агар мо замонҳои феълӣро ҳангоми суханронӣ дуруст ва дар мавқеи худ истифода бурда натавонем, мусоҳиб аз мақсади аслии мо воқиф намегардад ва ё дар оҳанги гуфтори мо як нӯҷури ба миён меояд.

Барои пурра огоҳӣ пайдо қардан аз замонҳои феълӣ диққати бештарро аввалан бояд ба донишҷӯи паҳлуҳои гуногуни худ феъл равона созем. Зеро дар китоби забони адабии ҳозираи тоҷик феъл ҳамчун мураккабтарин ҳиссаи нутқест, ки дар доираи васеи маъноӣ ва муносибати грамматикӣ дорад, ки он дар шаклҳои феълӣ, тарзҳо, намудҳо, сифаҳо ва замонҳои феъл ифода меёбад. [4, с. 115]

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ доир ба ҷанбаҳои гуногуни феъл олимону донишмандон қорҳои зиёди илмиро ба сомон расонидаанд, аммо бахусус оиди баёни азму ирода ва водоркунии феълҳои ёридиҳандаи **will va shall** дар забони англисӣ ва ифодаи он дар забони тоҷикӣ таҳқиқоти махсуси илмӣ рӯи қор наомадааст, ки мавриди баррасӣ қарор додани мавзӯи паҷуҳиши мазкур қобили қабул аст.

Пеш аз он ки дар мавзӯи баёни азму ирода ва водоркунии феълҳои ёридиҳандаи **will va shall** ҳарф бизанем банди тасмим гирифтаем, ки дар бораи замони ҳозираи одӣ маълумоте дода бошам, зеро замони мазкур бо ёрии феълҳои ёридиҳандаи **will va shall** сохта мешавад, аммо ифодаи маъноҳои нисбат ба феълҳои ёридиҳандаи **will va shall**, ки дар баёни азму ирода ва водоркунии истифода мешаванд, тафовут доранд.

Дар забони англисӣ замони ояндаи одӣ барои баён намудани амалҳои ғайридавомдор, ки дар оянда баргузор мегарданд, истифода мешавад. Дар ҷумлаҳои зерин ба зерин феълҳои, ки дар замони ояндаи одӣ меоянд, хат мекашем, то ин ки хонанда аз воқеияти мазмуну муҳтавои мавзӯ бархурдор гардад. Чунончи:

They will finish the work tomorrow morning.

Онҳо нагоҳ саҳар қорро тамоми мекунад.

She will arrive next Sunday.

Вай якшанбеи оянда меҷаҳад.

Бояд зикр намуд, ки замони ояндаи одӣ бо ёрии феълҳои ёридиҳандаи **will va shall** сохта мешавад, ки пас аз ин феълҳои ёридиҳанда масдари аслии феъл бе ҳиссаҳои **“to”** меояд.

Ёридиҳандаи **will** зуд – зуд бо ин зайл **“I”** муҳтасар қарда мешавад. Ҳамин тариқ дар забони англисии ғайрирасмӣ феълҳои замони ояндаи одӣ **“to discuss”** **“муҳокима қардан”** одатан ба тариқи зерин тасриф қарда мешавад:

Бидуни ихтисор	Бо ихтисор
I will discuss.	I'll discuss.
You will discuss	You'll discuss.
He will discuss	He'll discuss.

She will discuss	She'll discuss.
It will work	It'll work.
We will discuss	We'll discuss.
They will discuss	They'll discuss.

Дар ин тасрифкунӣ феълҳои бо мубтадоҳои **I – ман** ва **We – мо** истифода шуда, маъмулан ба шахси якум тааллуқ доранд; феълҳои бо мубтадои **You – ту** бошад ба шахси дуум тааллуқ дорад; ва феълҳои бо мубтадоҳои **he – ӯ, she - вай, it – он**, вай бошанд маъмулан ба шахси сеюм мансуб мебошанд.

Замони ояндаи одӣ, ки яке аз шаклҳои замони оянда мебошад, дар нутқи расмӣ (ахборотӣ, матбуотӣ, муқотибаҳои расмӣ) барои ифодаи амалу ҳолати минбаъда хизмат менамояд. [11, с. 47]

The Prime Minister will speak on TV at 5 p. m.

Соати 5 – и беғоҳ сарвазир дар телевизион баромад мекунад. хабарҳои газетавӣ)

The Prime Minister is going to speak on TV today.

Имрӯз сарвазир дар телевизион баромад мекунад. (нутқи даҳонӣ)

Ҳангоми истифода бурдани феълҳои ёридиҳандаи **will va shall** ба расмӣ ва ғайрирасмӣ будани он низ бояд таваҷҷӯҳ зоҳир намуд. Барои забони англисии расмӣ қоидае мавҷуд аст. Он баён менамояд, ки дар замони ояндаи одӣ феъли ёридиҳандаи **shall** бояд дар шахси якуми танҳо ва чамъ истифода шавад ва ёридиҳандаи **will** бояд дар шахсҳои дуум ва сеюм истифода шавад. Монанди феъли ёридиҳандаи **will** феъли ёридиҳандаи **shall** ёридиҳандаи модалӣ аст. [3, с. 89]

Аз суҳанҳои боло маълум мегардад, ки дар забони англисии расмӣ замони ояндаи одӣ феъли **“to work”**, **“кор кардан”** метавонад ба тариқи зерин тасриф шавад:

I shall work	Ман кор мекунам (хоҳам кард).
You will work	Ту кор мекунӣ (хоҳӣ кард).
He will work	Ӯ кор мекунад (хоҳад кард).
She will work	Вай кор мекунад (хоҳад кард).
It will work	Он (вай) кор мекунад (хоҳад кард).
We shall work	Мо кор мекунем (хоҳем кард).
They will work	Онҳо кор мекунанд (хоҳанд кард).

Ҳатто дар забони англисии ғайрирасмӣ феъли ёридиҳандаи **“shall”** одатан дар шахси якум барои саволҳои, ки дар он хоҳиш барои иҷозат гирифтагана равона мегардад, истифода мешавад. [3, с. 90]

Ҷумлаҳои зерин далели гуфтаҳои болост.

Shall I call the prime Minister?	Ба сарвазир занг занам?
Shall we go to the museum?	Ба осорхона биравем?

Дар ин хусус истифодаи **will** барои шахси якуми замони ояндаи одӣ дар забони англисии расмӣ қобили қабул шумурда шуда истодааст. Бинобар ин, ба истиснои саволҳои, ки дар он хоҳиш барои иҷозат ишора карда мешавад, ҳам феъли ёридиҳандаи **will** ва ҳам **shall** метавонад барои шахсони якуми танҳо ва чамъи замони ояндаи одӣ истифода шавад.

I shall agree or I will agree.

We shall succeed or we will succeed.

We shall hurry or we will hurry.

I shall follow or I will follow. [3, с. 99]

Ман розӣ мешавам (Ман розӣ хоҳам шуд).

Мо қомеъ мешавем (Мо қомеъ хоҳем шуд).

Мо шитоб мекунем (Мо шитоб хоҳем кард).

Ман мефаҳмам (Ман хоҳам фаҳмид).

Қоидаҳои барои истифодаи **will va shall**, ки барои замони ояндаи одӣ ба кор мебаранд, ҳамчунин барои замонҳои ояндаи дигар низ истифода мебаранд. Дар бобати сохтани ҷумлаҳои саволи замони ояндаи одӣ ва дар китоби грамматикаи забони англисии Каушанская В.Л. чунин ҷумлаҳо оварда шудааст.

Shall/ will I work?	Оё ман кор мекунам (хоҳам кард)?
Will he work?	Оё ӯ кор мекунад (хоҳад кард)?
Will she work?	Оё вай кор мекунад (хоҳад кард)?
Shall/ will we work?	Оё мо кор мекунем (хоҳем кард)?
Will you work?	Оё шумо кор мекунед (хоҳед кард)?
Will they work?	Оё онҳо кор мекунанд (хоҳанд кард)? [6, с. 104]

Каушанская В.Л. низ дар китоби худ истифодаи феъли ёридиҳандаи **will – po** барои шахсони якуми танҳо ва чамъ қобили қабул доништааст. Барои ҷумлаҳои инқорӣ ин замон низ дар шакли

пурра ва мухтасар як қолаби муайяне вучуд дорад, ки Аракин В. Д. Дар китоби худ «практический курс английского языка» чунин тарзи сохтани ҷумлаҳои инкориро пешниҳод наамудааст:

I shall not (shan't) go to the country next Saturday.	Ман рӯзи шанбеи оянда ба мамлакат меравам.
We shall not (shan't) go to the country tomorrow.	Мо пагоҳ ба мамлакат меравем.
He, she, you, they will not (won't) go for a walk next week. [7, с. 214]	Ӯ ҳафтаи оянда ба сайругашт меравад.

Агар ба ҷумлаҳои саволи – инкории ин замон назар афканем бараъло маълум мешавад, ки феъли ёридиҳандаи **will** пеш аз мубтадо меояд ва калимаи **not** пас аз мубтадо ҷой мегирад, аммо ҳангоми истифодаи шакли мухтасари онҳо, шакли мухтасаршудаи **not** фавран пас аз феъли ёридиҳанда қарор мегирад. Ҷумлаҳои зерини саволи – инкории дар шакли ихтисор ва бидуни ихтисор овардашуда суҳанҳои болоро тақвият мебахшад.

Will she not notice us?

Won't she notice us? [3, с. 100]

You will not wash the windows.

Won't you wash the windows? [3, с. 106]

Акнун ба баръакс истифодаи шудани феълҳои ёридиҳандаи **will** ва **shall** дар шахсу шумора рӯ меоварем. Дар забони англисии расмӣ қоидае мавҷуд аст. Он муқаррар мекунад, ки бо мақсади баён намудани азму ирода ва водоркунӣ феъли ёридиҳандаи **will** дар шахсони яқуми танҳо ва ҷамъ истифода мешавад. Феъли ёридиҳандаи **shall** бошад дар шахсони дуҷум ва сеҷум ба қор бурда мешавад. Ин баръакси истифодаи феъли ёридиҳандаи **will** ва **shall**, ки дар боло барои шахсу шумораҳо дар замони ояндаи одӣ шарҳ додем, мебошад. Истифодаи феъли ёридиҳандаи **will** дар шахси яқум барои баён намудани азму ирода равона мегардад. Истифодаи феъли ёридиҳандаи **shall** бошад, дар шахсони дуҷум ва сеҷум барои изҳор қардани водоркунӣ ва фишор ба қор меравад. Ҷунончи: барои феъли “**to work**” “**қор қардан**”, тасрифкунии одие, ки азму ирода ва водоркуниро изҳор мекунад, ба тариқи зерин мебошад:

I will work	Ман қор мекунам. (азм)
You shall work	Ту қор мекуни. (фишор)
He shall work	Ӯ қор мекунад (фишор)
She shall work	Вай қор мекунад. (фишор)
It shall work	Он (вай) қор мекунад
We will work	Мо қор мекунем.
They shall work	Онҳо қор мекунанд. [3, с. 91]

Дар ин тасрифкунии, баёнҳои I will work ва We will work маънои “Ман қарори қор қардан” – ро дорам ё “Мо тасмим гирифтаем, ки қор кунем” – ро доранд. Дар муқоиса баёнҳои You shall work ва They shall work маънои “шуморо барои қор қардан маҷбур мекунанд.” ё “Онҳоро барои қор қардан водор мекунанд” – ро доранд. Ҷумлаҳои зерин гуфтаҳои болоро тақвият мебахшад.

We will pass the exam. (determination)

I will go home. (determination)

I will help you. (determination)

We will earn the money. (determination)

You shall finish the work on time. (compulsion)

They shall buy the tickets. (compulsion)

He shall be our guide. (compulsion)

She shall call us. (compulsion) [3, с. 101]

Мо имтиҳонро месупорем. (азм)

Ман ба хона меравам. (ирода)

Ман ба ту кӯмак мерасонам. (азм)

Мо пул қор мекунем. (ирода)

Шумо дар вақташ қорро ба охир мерасонед. (фишор)

Онҳо чиптаҳоро мехаранд. (водоркунӣ)

Ӯ роҳбалади мо мешавад. (фишор)

Вай ба мо занг мезанад. (водоркунӣ)

Ҳамин тариқ, бараъло маълум гардид, ки феълҳои ёридиҳандаи **will** ва **shall** аз рӯи маъно дар ҷумлаҳои забони англисӣ мазмуну муҳтавои гуногунро ифода мекунад ва дар ифодаи маъно мавқеи қалон мебозад.

АДАБИЁТ

1. Арзуманов, С.Д. Русско – таджикский словарь / С.Д. Арзуманов, Х.А.Ахрори, М. Бегбуди и др. – М. :Русский язык, 1985. – 1280 с.
2. Беляева, Е.И. Модальность в различных типах речевых актов/ Е.И. Беляева. – ФН.- №3 1985.- 69 с.
3. Mary, A. Free English grammar/ A, Mary. – Москва, 1970.- 380с.
4. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Қисми 1.- Душанбе: маориф, 1973.- 450 с.
5. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Қисми 1.- Душанбе: Дониш, 1985.- 385 с.
6. Каушанская, В. Л. / A grammar of English language/ . В. Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О.Н. Кожевникова и др. – Москва, 2014. – 381 с.
7. Аракин, В.Д. Практический курс английского языка. В.Д. Аракин. центр Владос, 2005 -536с.
8. Калонгаров Я.И. /Русско Таджикского – руски словарь лингвистических терминов /Я.И.Калонгаров, В. А. Капран .-/Б.Рахмонов.-280с.
9. Рахмонов, Б. Лексиколо-грамматические особенности глагола/Б. Рахмонов.- Душанбе, 2017.- 187с.
10. Сиёев, Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик / Б.Сиёев.-Душанбе: Дониш, 1986.-165с .
11. Олимшо, И. Грамматикаи забони англисӣ/ Иқболлов, О. – Душанбе, 2010. – 80 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ WILL И SHOULD В СМЫСЛЕ РЕШЕНИЕ И ПРИНУЖДЕНИЕ

*В первой статье рассматривается настоящее время, особенно в настоящем времени. Известно, что в каждом английском глаголе есть отдельные вспомогательные глаголы и разные формы построения предложений. Существует отрицание того, что произнесение этих вспомогательных глаголов в неправильном месте приводит к неуважению к языку речи некоторыми людьми. Некоторые люди считают, что знание и следование правилам и временам глагола не играет роли. В статье отмечается, что красноречие речи становится понятным только в том случае, если говорящий обращает внимание на нюансы грамматики языка и знает позицию их использования, а также уделяется внимание объяснению вспомогательных глаголов **will** и **shall**. Также, когда эти глаголы приобретают в данном случае значение решимости и давления. В личных местоимениях их употребление меняется на противоположное, то есть в лицах **I, We** используется вспомогательный глагол **will** и в остальных лицах должен использоваться. Этот фактор порождает новые идеи.*

Ключевые слова: времена глаголов, формальный, неформальный, определение, давление, цитата, лингвистика, типы предложений.

THE USE OF AUXILIARY VERBS WILL AND SHALL IN THE SENSE OF DETERMINATION AND COMPULSION

The first article deals with the present tense, especially in the present tense. It is known that in each English verbs there are separate auxiliary verbs and different forms of sentence construction. There is a denial that speaking these auxiliary verbs in the wrong place leads to disrespect for the language in the speech by some people. Some people believe that knowing and following the rules and tenses of the verb does not play a role. The article points out that the eloquence of speech becomes clear only if the speaker pays attention to the nuances of the grammar of the language and knows the position of their use. The article also focuses on the explanation of auxiliary verbs will and shall. Also, when the above – mentioned verbs take on the meaning of determination and pressure, in this case their use is reversed in the personal pronouns, that is in the persons I, We the auxiliary verb will and in the remaining persons Shall be used. This factor gives rise to new ideas.

Key words: Type of tenses, formal, informal, determination, compulsion, linguistics, sentence types.

Сведения об авторе:

Бахтиёри Исмаатуллои Зухурзода - Дангаринский Государственный Университет, преподаватель кафедры теории и практики иностранных языки. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Дангара, ул. Маркази, 25.

Тел.: (+992) 900 – 10 – 68 – 16

Information about the author: Bakhtiyor Ismatulloi Zuhurzoda.- Dangara State University, teacher at the Department of theory and practice of foreign languages. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Markazi str. 25.

Sadulloev Dilovar Davlatovich teacher of Theory and practice Department of Danghara State University

ТАҲҚИҚИ АДАБИЁТИ АСРҲОИ XVI–XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX: САҲМИ
ХОЛИҚ МИРЗОЗОДА ДАР ШИНОХТ ВА БАРРАСИИ ОН

Худойдодов А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар омӯзишу баррасии адабиёти асрҳои XVI–XIX ва ибтидои асри XX, тавсифу таҳлили чехраҳои барҷастаи ин асрҳо ҷустуҷӯ ва пажӯҳиши олимони собиқ шӯравӣ ва адабиётшиносони тоҷик назаррас ва пурарзиш мебошад. Таҳқиқи адабиёти асрҳои XVI–XIX ва ибтидои асри XX-и тоҷик асосан аз солҳои 50-уми асри гузашта шурӯъ гардид. Муҳаққиқони таърихи адабиёти тоҷик ба ин давраи камомӯхташудаи адабиёт тавачҷӯҳи махсус зоҳир намуда, ба пажӯҳиши он ба таври ҷиддӣ машғул шуданд. Дар ин бобат хизмати олимони барҷастаи тоҷик академик А.Мирзоев [3] ва профессор Х. Мирзозода [4] боиси тавачҷӯҳи махсус аст.

Пажӯҳишхое, ки доир ба адабиёти асрҳои XVI–XIX ва ибтидои асри XIX дастраси умум шуданд, аз рисолаҳои алоҳида, очеркҳо, мақолаҳои сирф илмӣ, мақолаҳои илмию методӣ, мақолаҳои илмию оммавӣ, брошюраҳо ва муқаддимаи маҷмӯаи адибон иборат мебошанд. Ҳар кадоми онҳо дорои аҳамияти вижа буда, барои муайян намудани моҳияти ғоявию бадеии адабиёти асрҳои мазкур, равияю ҷараёнҳои адабӣ, намоёндогони доираҳои адабӣ, мазмуни ғоявии эҷодиёти адибон, жанрҳои адабӣ ва ҷараёни инкишофи онҳо аҳамият доранд. Дар рисолаҳо ва мақолаҳои илмӣ, гуфтан мумкин аст, ки хусусияти хоси адабиёти асрҳои XVI–XIX ва ибтидои асри XX ва мавқеи адибони намоёни он равшан ва муайян гардидааст.

Соли 1950 «Материалҳо доир ба таърихи адабиёти тоҷик»-и Х.Мирзозода [4] барои омӯзиши адабиёти асрҳои XVI–XIX ва ибтидои асри XX манзури хонанда гардид, ки барои донишҷӯёни мактабҳои олий ва омӯзишгоҳҳои омӯзгорӣ ҳамчун васоити таълим хизмат намуд. Х. Мирзозода масъалаи хеле кам мавриди омӯзиш қарор гирифтани адабиёти асрҳои XVI–XIX ва ибтидои асри XX-ро таъкид намуда навиштааст, ки «ғайр аз эҷодиёти Сайидо ва Шохин, чи ҳолати адабӣ ва чи шоирон ва нависандагони асрҳои XV–XIX ва ибтидои асри XX омӯхта нашудаанд» [4, с.303]. Дар баробари ин муаллиф иқрор мешавад, ки маводҳои тавсифии оид ба ҳаёти иқтисодию сиёсӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ-синфӣ ва истехсолӣ, инчунин характеристикаи ҳаёти илмиву адабӣ, маданияту фарҳанг, ҷараёнҳои адабӣ, таҳлили ҷиддии эҷодиёти чехраҳои адабӣ ва тавсифи асарҳои онҳо, ҳамчунин тамоюлҳои мусбат ва манфии адабиёти давраҳои мазкур ва маҳдудиятҳои таърихии чехраҳои адабӣ ба таври пурра омӯхта нашудааст.

Муаллиф вазъияту ҳолати маданият ва адабиёти асри XV–ро аз воқеаҳои сиёсӣ иқтисодии ин асрҳо, баҳусус аз як тараф паст рафтани ҳолати иқтисодӣ, аз тарафи дигар ҷанҷолҳои мазҳабӣ, парешонӣ ва таъқиби халқи муқимӣ, дараҷаи пасти маданият ва адабиёти бодиянишинҳо ва сарқардагони онҳо ҷустуҷӯ намуда, ҳатто аз охири асри XV хеле ақиб мондани ҳолати маданият ва адабии асри XV–ро таъкид мекунад. Х. Мирзозода инчунин яке аз сабабҳои асосии ба ҳар сӯ хичрат намудани арбобони илму адабиёт, парешонии доираҳои адабиро аз боло рафтани ҷаҳолату ҷаҳолатпарасӣ ва авҷ гирифтани муносибату ҷанҷолҳои мазҳабӣ дониста, як муддат аз даст додани шӯҳрату шаҳомати шаҳрҳои Самарқанду Ҳирот, ки аз марказҳои илмиву адабии Мовароуннаҳру Хуросон маҳсуб меёфт, зикр менамояд. Мулоҳизаҳои муаллиф дар масъалаи мавқеи мардуми маҳаллӣ-тоҷикон мақоми вижа дорад.

Х. Мирзозода чун яке аз аввалин пажӯҳандагони осори Ҳилолӣ, бо вучуди баъзе андешаву мулоҳизаҳо баҳсноқ [1, с.206] дар адабиётшиносии тоҷик шинохта шудааст. Воқеан андешаи муҳаққиқ оид ба назари Ҳилолӣ ба дини ислом ва дар ин замина дар шеърҳои ӯ ҷой доштани «атеистӣ-дахригӣ-бединӣ» ва барои исботи гуфтаи худ ғазали «Туро, ки ҷони манӣ, саҳт нотавон рӯза» оварданааш ба назари мо низ баҳсталаб менамояд. Дар баробари ин ҳамчунин нисбати исми Ҳилолӣ, ки уро Нуриддин номидааст, розӣ шудан мумкин нест, зеро дар ягон сарчашмаи илмиву таърихӣ Ҳилолӣ бо чунин ном зикр нашудааст.

Х. Мирзозода дар боби «Восифӣ» низ тибқи сарчашмаҳои мавҷуда, «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и адиб ва инчунин мақолаҳои мавҷуда дар бораи тарҷумаи ҳоли Восифӣ ва сафарҳои ба хонанда маълумотҳои зарурӣ пешниҳод мекунад. Дар баъзе масъалаҳо ба Х. Мирзозода розӣ нашудани муҳаққиқон, монанди масъалаи соли таваллуди Восифӣ (соли 1476), сафари вай хангоми хучуми Исмоили Сафавӣ ба Хуросон ва хеле зиёд нишон додани ҳаҷми «Бадоеъ-ул-вақоеъ» (60 ҷ. ҷ.) албатта андешаҳои муҳаққиқи эҷодиёти Восифӣ А.Н. Болдирев дуруст аст. Абдурахмони Мушфиқӣ бо мероси адабии худ дар таърихи адабиёти тоҷик, ба вижа дар адабиёти асрҳои XV–XIX, ки то солҳои 50-уми садаи XX дар Тоҷикистон хеле кам мавриди омӯзиш қарор ёфта буд, мақоми муҳим дорад. Омӯзиши

эҷодиёти Мушфиқӣ дар адабиётшиносии муосири тоҷик тибқи тадқиқи З. Аҳрорӣ [2, с.274] асосан аз «Намунаи адабиёти тоҷик» шурӯъ шуда, минбаъд дар «Намунаҳои адабиёти тоҷик» ва китобҳои дарсии мактаби миёнаву олии гузариш ва инкишоф ёфтааст. Х. Мирзозода низ яке аз нахустин муҳаққиқони осори шоир маҳсуб ёфта, дар «Намунаҳои адабиёти тоҷик» оид ба тарҷумай ҳол, эҷодиёти адабӣ ва намунаҳо аз достони «Гулзори Ирам» ва ду ғазали шоирро ба хонанда пешниҳод кардааст. Маълумотҳое, ки Х. Мирзозода дар бораи Мушфиқӣ дар «Материалҳо доир ба таърихи адабиёти тоҷик» овардааст, аз навиштаҳои муҳаққиқони онрӯз бо фарогирии маълумотҳои зарурӣ оид ба тарҷумай ҳол, таҳлили баррасии эҷодиёти шоир, ки дар онҳо мавҷуд набуданд як андоза фарқ дорад. Вале бо вучуди маълумотҳои хубу андешаҳои ҷолиб баъзе асноду мулоҳизаҳои муаллиф дар бобати зиндагинома ва эҷодиёти Мушфиқӣ баҳсталабанд, ки оид ба онҳо З. Аҳрорӣ муфассал таваққуф намудааст. Муҳаққиқони таърихи адабиёт аз шайх Мушфиқие, ки дар асрҳои Х, ХУI, ХУII зиндагӣ ва эҷод кардаанд хабар медиҳанд. Бинобар ин Х. Мирзозода дар тарҷумай ҳоли Мушфиқӣ баъзе ҳодисаву воқеаҳои зиндагиномаи Мушфиқӣ дигар, баҳусус Мушфиқии Бағдодиро маҳлут намудааст. Дуввум, Х. Мирзозода дар бораи қабри эҳтимолӣ-тақлидии Мушфиқӣ дар қалъаи Деҳбоши шаҳри Балх бе нишон додани сарчашмаи маълумот андешаи иҷмолӣ баён карда, барои исботи фикри худ як мисраъ аз ғазал («Ман кучову сурати қабри мани мискин кучо...»)ро намуна овардааст, ки ин низ баҳсталаб аст. Сеюм, тибқи маълумоти «Ништари ишк» муҳаққиқ ба чунин ҳулоса омадааст, ки «мусофирати Мушфиқӣ дар ин вақт ба сабаби алоқаманд будан ба қорҳои давлатӣ ва ҳамчун маликушшуаро, сардори ҳайъати вакилони ба Ҳиндустон рафтагӣ таъин шуданаш воқеъ шудааст [4, с.50]. Сафарҳои ба Ҳиндустон намудаи Мушфиқиро З. Аҳрорӣ ба тангии маишат ва нооромии Мовароуннаҳр марбут медонад, ки ин маълумот саҳеҳтар аст. Чаҳорум, муҳаққиқ барои тасдиқи фикрҳои худ аз ашъори шоир байтҳо ва ғазале овардааст, ки онҳо дар девони Мушфиқӣ мавҷуд набуда, мутлақо ба ӯ мансубияте надоранд.

Х. Мирзозода ба адабиёти асрҳои ХУII-ХУIII низ таваққуф намуда, оид ба ҳолати сиёсӣ ва авзои иҷтимоӣ, ҳаёти адабӣ ва маданӣ, дар бораи замони зиндагии Бедил ва Зебуниссо, оид ба Сайиди Насафӣ, Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ, Мулҳам, Мирзо Абдулқодир Бедил, Зебуниссо ва намунаҳои эҷодиёти онҳо дар боби дуҷуми китоби мазкур маълумотҳои мухтасари тарҷумайҳои медиҳад. Х. Мирзозода дар зерфасли «Ҳолати сиёсӣ ва авзои иҷтимоӣ» ба таври кӯтоҳ бошад ҳам аз ҳодисаву воқеаҳое, ки дар Мовароуннаҳру Хуросон барои тоҷикон тахт байни худӣ хонадонҳои шайбонӣ ба амал омадаанд, андеша баён намуда, то соли 1756 ҳукмронӣ кардани писарони Абулфайзхон – Абдулмуъмин ва Убайдулло ва аз дасти Раҳимбӣ атолиқ кушта шудани онҳо ва бо ҳамин хотима ёфтани сулолаи Аштархониҳо ва ба сари қудрат омадани сулолаи Манғитияро ба хонанда тибқи асноду маълумоти сарчашмаҳо ташреҳ додааст. Муаллиф дар бораи вазъияти сиёсӣ иҷтимоии асри ХУII нисбат ба дигар асару мақолаҳое, ки то он рӯз ба дасти хонанда расида буд, маълумоти муфассали бештар медиҳад. Ба андешаи мо барои муаллифони рисолаву китобҳои дарсӣ, ки солҳои баъди ҷопи китоби мазкур иншо шудаанд [6], он чун роҳнамо хизмат кардааст. Х. Мирзозода дар ин ҷо оид ба замони зиндагии Бедил ва Зебуниссо зерфасли маҳсусе бахшидааст, ки дар ягон китоби тадрисии мактаби олии то имрӯз дар бораи вазъияти сиёсӣ иҷтимоии Ҳиндустони асрҳои ХУI-ХУIII, ки бо барҳам ҳӯрдани сулолаи теуриён дар Мовароуннаҳру Хуросон, дар натиҷаи муборизаҳои шадиди Заҳириддин Бобур Ҳиндустонро тобеъ намуда буд, мулоҳизае баён нашудааст.

Муҳаққиқ бори аввал дар бораи Сайиди Насафӣ дар «Намунаҳои адабиёти тоҷик» [5, с.175-182] дар бораи тарҷумай ҳоли шоир ва порчае аз «Баҳориёт» (бо номи «Ҳикояти Ҳайвонот») ва ду ғазали шоир маълумоти мухтасар додааст. Дар бораи каму қостҳои ва ғалатҳои мақолаи мазкур оид ба зиндагиномаи Сайиди А. Мирзоев дар муқаддимаи рисолаи худ «Сайиди ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» [3, с.184] сарохатан андеша баён намудааст. Баррасии муаллиф дар атрофии «Баҳориёт»-и Сайиди ва муқоисаи он бо «Мушу Гурба»-и Убайди Зоконӣ хеле шинаму муассир мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Бо вучуди баъзе аносирӣ камбудиву нуқсонҳои мавҷуда мақолаи фавқулзикри Х. Мирзозода дар бораи Сайиди Насафӣ аз тадқиқотҳои пурарзиш дар адабиётшиносии тоҷик ҳисоб меёбад.

Х. Мирзозода дар пажӯҳиш ва баррасии эҷодиёти Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ низ аз аввалинҳо мебошад. Баъд аз устод С. Айни дар таърихи «Намунаҳои адабиёти тоҷик» Х. Мирзозода оид ба тарҷумай ҳоли Фитрати Зардӯзи Самарқандӣ ба таври хел мухтасар маълумот дода, як порчаи калоне аз достони «Толибу Матлуб»-ро бо иловаи луғат манзури хонанда кардааст. Мавзӯи мазкур дар китоби «Материалҳо...» низ бо иловаи баъзе аснод дар тарҷумай ҳол ва таҳлили муфассали достони «Толибу Матлуб» пешниҳод шудааст. Воқеан, достони «Толибу Матлуб» аз шӯрангезтарин достонҳои ишқии адабиёти классикии тоҷик ва ба қавли Малехи Самарқандӣ «Воқеаи аъло, ки аъломартабаи воқеаҳо дар ҳолати козурписар машҳур аст, ҳамонро маснавӣ баста, қору боре карда, ки шунидан дорад» [7, с.371-372]. Донишҷӯи мактаби олии бори аввал аз китоби мазкур оид ба зиндагиномаи Мулҳами Бухорӣ, Мирзо Абдулқодир Бедил ва Зебуниссо маълумоти тарҷумайҳои ва намунаҳо аз ашъори эшонро пайдо карда метавонанд.

Адабиёти асри XIX ва ибтидои асри XX бо фарогирии таҳқиқи доираи адабии Фарғона дар охири асри XVIII ва ибтидои асри XIX ва баррасии эҷодиёти Ҳозиқу Гулханӣ, доираи адабии Бухоро, ҷараёнҳои адабӣ, таҳлили мухтасари тарҷумаи ҳол ва мероси адабии Абдулқодирхочаи Савдо, Аҳмади Дониш, Исо Махдум, Шамсиддини Шохин ва намунаҳо аз эҷодиёти онҳо, инчунин маълумоти иҷмолӣ дар бораи ҳолати сиёсӣ, адабӣ ва маданияи ибтидои асри XX аз тадқиқотҳои ҷиддии Х. Мирзозода дар китоби «Материалҳо...» маҳсуб меёбад.

Х. Мирзозода пас аз омӯзиши сарчашмаву манбаъҳои адабиёти мазкур ба хулосае омадааст, ки дар ин доираи адабӣ шоирон асосан дар ду жанр- ғазал ва қасида қувваозмоӣ доштаанд, вале аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво ва шакл онҳо ба дараҷаи қасидаву ғазалҳои адабиёти классикӣ нарасидаанд. Муаллиф тибқи нишондоди «Маҷмуат-ушшуаро»-и Фазли Намангонӣ дар Қўқанд зиндагӣ ва эҷод кардани беш аз 47 нафар намояндагони шахрҳои Хучанд, Фарғона, Самарқанд, Бухоро, Тошканд, Истаравшан, Балх, Марв, Ҳирот, Намангон, Исфара, Рошидон, Шаҳрисабз, Қундуз, Қашқар, Косон, Ҳисор, Қўқандро зикр менамояд ва сабабу омили ба ин доираи адабӣ рӯ овардани онҳоро пеш аз ҳама аз кам будани ҷангҳои дохилӣ ва дар роҳи савдои Мовароуннаҳр, Ҳиндустон, Хитой ва Россия ҷой гирифтани хонигарии Фарғона маънидод намуда, сабаби дигари онро дар заиф шудани мавқеи хонигарии Бухоро дар натиҷаи ҷангҳои дохилӣ, ҳучуми ҳамсояҳо-хонҳои Хоразм ва Фарғона ва ҳамчун маркази илмӣ-адабӣ-сиёсӣ сукут ёфтани шахри Бухоро маънидод кардааст, ки ин мулоҳиза, албатта саҳеҳ нест. Муаллиф омили дигари рӯ овардани адибон ба Қўқандро тибқи чунин амалиёт аз шўҳратёр шудани худӣ Умархон ва нуфузи ӯ дар минтақаи Осиёи Миёна медонад. Х. Мирзозода шоирони ин доираи адабиёро низ ба ду гурӯҳ: шоирони маддох ва шоирони озодфикр ҷудо намудааст. Андешаи устод дар бораи он, ки ҳар дуи ин гурӯҳ дар доираи шароити танги дарбор маҳдуд буда, дар баъзе мавридҳо байни онҳо фарқи ҷиддӣ дида намешавад, то андозае дуруст аст.

Дар масъалаи тарҷумаи ҳол, мероси адабӣ ва муаррифии Гулханӣ дар адабиётшиносии тоҷик низ Х. Мирзозода аз саршиносҳои аввалин маҳсуб меёбад. Ӯ тарҷумаи ҳоли шоирро тибқи сарчашмаву маълумотҳои мавҷудаи илмӣ, ки дар Тоҷикистону Ўзбекистон ба таъби расидааст, зикр намуда, маводҳои мавҷударо барои муайян намудани зиндагиномаи шоир ва эҷодиёти ӯ кофӣ наметонад. Ба ҳар ҳол тибқи маълумоти Фазли Намангонӣ ва Қорӣ Раҳмагуллоҳи Возеҳ барои хонанда маълумоти тарҷумаиҳолӣ таҳия ва пешниҳод кардааст ва ду ғазали шоирро барои намуна мисол меоварад. Маълумоти нисбатан пурраро дар бораи Гулханӣ аз мақолаи эшон бо номи «Мавзӯи ҳаёт ва эҷодиёти Муҳаммадшарифи Гулханӣ дар синфи IX», ки ибтидо дар маҷаллаи «Мақтаби Советӣ» (1970, №5, 6) манзури омӯзгорон гардида буд, пайдо кардан мумкин аст. Дар мақолаи мазкур баробари муайян намудани соли таваллуди шоир (тақминан соли 1770), андешаи адабиётшиносони ўзбек Воҳид Абдуллоев ва Лазиз Қайюмовро бо мисолҳои мушаххас дар бораи дар Қўқанд таваллуд шудани ӯ саҳеҳ ва дуруст наметонад. Муаллиф дар ин мақола эҷодиёти Гулханиро муфассалтар шарҳу маънидод намуда, дар бораи маҳорати шеърҳои шоир, ки аз он нуктасанҷии ӯ намудор мешавад, изхори ақида намудааст. Дар баррасиву пажӯҳиши доираи адабии Бухоро низ муҳаққиқ андешаи худро дорад. Баъд аз тавсифи мухтасари сулолаи амирони манғит, ки бо мутаассибияу ҷаҳолат, золимию бераҳмӣ байни мардум ном бароварда буданд, муҳаққиқ дар бораи рақобати доимӣ ва муносибатҳои ҷангии хонигарии Бухорову Фарғона, ки мардуми оддиро хонабардуш намуда, одамони бомаърифати давр, амсоли Муфти Иноят Махдум, Шариф Махдуми Мўътасим, Исо Махдум, Ҳомидхочаи Зуфунун, Муллошарифи Соат, Мирзо Азими Сомӣ ва дигарон, ки дар таъкиби зиммдорони давр буданд, маълумот медиҳад. Ин буд, ки дар нимаи дуюми асри XIX як гурӯҳ тараққиқпарварон ба мисли Аҳмади Дониш, Савдо, Шохин, Садри Зиё, Музтариб, Зухурӣ, Исо Махдум ва дигарон чун ситораҳои дурахшон дар осмони тираву тори Бухорои асри XIX ҷилвагарӣ мекарданд ва навиштаву гуфтаҳои эшон барои ҳукумати давр ба мисли кибрит хавфу хатар дошт.

Х. Мирзозода дар бораи жанрҳои адабиёти дарборӣ (сарой) ҳарф зада истода, ғазалро «услуби хоидашудаи феодалий» маънидод намудааст, ки албатта ин андешаи устод баҳсталаб аст. Ғазал дар ҳамаи давру замон (ва ҳатто имрӯз ҳам-А.Х.) аз жанрҳои маъмул ва беҳтарини адабиёт маҳсуб меёбад.

Тибқи мушоҳидаҳои муаллиф дар нимаи дуюми асри XIX дар эҷодиёти Аҳмади Дониш, Савдо, Шохин, Музтариб, Зухурӣ, Сомӣ, Ҳайрат, Садри Сарир, Сират, Исо Махдум, Ширин, Аҷзӣ, Асирӣ, Мирзо Сироч, Садри Зиё ва дигарон nobасомониҳои ҷомеаи онрӯза, вайронии ахлоқ, тартиби давлату давлатдорӣ ва ғайра ба интиқоди шадид гирифтӣ шуда буд. Андешаву мулоҳиза ва тадқиқотҳои Холик Мирзозода оид ба адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX моро ба хулосае овард, ки Х. Мирзозода дар баррасиву тадқиқи адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX низ нақши муҳим ва муассири ҳешро гузоштааст.

Бештари маълумотҳое, ки дар бораи вазъияти сиёсӣ ва иҷтимоии асрҳои XVI-XIX дар китобу мақолаҳои худ пешниҳод намудааст, бо вучуди мухтасар будан, маълумотҳои ҷадид буда, барои муҳаққиқони адабиёти асрҳои мазкур чун роҳнамо хизмат намудааст. Муҳаққиқоне, ки солҳои баъдӣ ба тадқиқи адабиёти садаи мазкур машғул шудаанд, ба ин ё он воситае ба маълумотномаву аснод ва

арқоми китоби мазкур мурочиат кардаанд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ К. Бадриддин Хилоли. Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957.- С.206.
2. Аҳрорӣ З. Мушфиқӣ-Душанбе: Дониш, 1978.- 274 с.
3. Мирзоев А. Адабиёт (ёри барои омӯзиши адабиёти асрҳои XVI, XVII, XVIII ва XIX -и тоҷик).- Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1948.; Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик.- Сталинобод, 1947; Сайидо Насафи м его место в истории таджикской литературы. Перевод с таджикского под редакцией А.Н. Болдырева.- Сталинабад: Таджикгосиздат, 1954- 208 с.; Мирзоев А, Мирзозода Х, Болдирев А.Н., Табаров С. ва Тоҷиддинов С. Адабиёт. Китоби дарсӣ барои синфи IX мактабҳои миёна.- Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1951.-295 с.; Мулҳами Бухорӣ.- Сталинобод, 1948; Биноӣ.- Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1957- 492 с.
4. Мирзозода Х. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XV1-X1X ва ибтидои асри XX).- Сталинобод, 1950.- 304 с.; Шамсиддин Шохин. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1956- 258 с.
5. Намунаҳои адабиёти тоҷик. Тартибдиҳандагон Х. Мирзозода, Ҷ.Сухайлӣ, Чалол Иқромӣ, Кибриё Лутфуллоева, Лутфулло Бузургзода. Дар зери таҳрири умумии С. Айнӣ, С. Улуғзода, А.П. Деҳотӣ, М. Турсунзода, М. Раҳимӣ, И. Брагинский. Консултант: А. Лоҳутӣ.-Сталинобод. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1940.- С.175-182.
6. Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри ХУП.- Душанбе: «Дониш», 1985, 268 с.; Р. Ҳодизода ва диг. Адабиёти тоҷик (асрҳои ХУ1-Х1Х ва ибтидои асри XX): Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. Душанбе: «Маориф», 1988, 416 саҳ, дар ин рисолаву китоби худ, ки асарии илмӣ маҳсуб меёбад, аз ин китоби Х. Мирзозода ҳагто ёдоварӣ намекунанд.
7. Тазкираи «Музокир-ул-асҳоб» ё «Тазкират-уш-шуаро»-и Малехоӣ Самарқандӣ (садаи 11 ҳиҷрии қамарӣ/ 17 милодӣ). Таълифи Муҳаммадбадеъ бинни Муҳаммадшариф Малехоӣ Самарқандӣ. Матни интиқодӣ бар асоси ҳаҷор нусхаи муҳим. Бо эҳтимоми Камолиддин Садриддинзодаи Айнӣ. – Интишороти «Пайванд», 1385- С.371-372.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ХУ1-Х1Х И НАЧАЛА ХХ ВВ. И ВКЛАД Х. МИРЗО-ЗАДЕ В ЕГО ИССЛЕДОВАНИЕ

Изучение истории таджикской литературы ХУ1-Х1Х и начала ХХ вв. началась с 50-их годов ХХ века. В этот период С. Айнӣ, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Р. Ходизода, С. Табаров и др. выпустили ряд фундаментальных исследований и научных статьи которые были посвящены истории таджикской литературы ХУ1-Х1Х и начала ХХ вв. Среди этих исследований особое место занимает труды Х. Мирзо-заде, который в 30-х годов ХХ в. начал исследовательскую работу со статьями о творчестве Сиддики Аджзи и Ахмада Дониша. В его статье и книгах, которые в основном посвящены исследованию истории литературы ХУ1-Х1Х и начала ХХ вв., наряду с освещением истории даётся обобщающий анализ об особенностях литературного жанра и литературного круга.

Ключевые слова: исследование, литература, монографии, очерки, жанр, газел, литературный круг.

STUDY OF THE HISTORY OF TAJIK LITERATURE OF XVI-XIX AND THE BEGINNING OF THE XX CENTURY AND CONTRIBUTION OF KH. MIRZOZODA IN ITS RESEARCH

The study of the history of Tajik literature if XVI-XIX and the beginning of the XX century began from the 50 years of the XX century. S. Aini, A. Mirzoev, Kh. Mirzozoda, R. Hodizoda, S. Tabarov and others have done fundamental researches and scientific articles dedicated to the history of Tajik literature of XVI-XIX and the beginning of the XX century. The works of Kh. Mirzozoda takes an importance place among these researches and he started researches works on the articles about the creation of Siddiqi Ajzi and Ahmad Donish. His books and articles basically dedicated to the research of the history of Tajik literature of XVI-XIX and the beginning of the XX century and general analysis on peculiarities of literary genre and literary circle as well.

Key words: research, literature, monograph, essay, genre, ghasel, literary circle.

Сведения об авторе:

Худойдодов Аъзам Овлододович, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ: тел: (+992) 919328220, E-mail: khudoidodov1959@mail.ru

About the author:

Khudoidodov Azam - Doctor of Philology Sciences, Professor in the Department of Theory and History of Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 919328220, E-mail: khudoidodov1959@mail.ru

АРЗИШҲОИ АДАБИИ «МАҚОМОТИ ҲАЗРАТИ МАВЛОНО АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ»-И АБДУЛВОСЕЪ НИЗОМИИ БОХАРӢ

Элбоев В. Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Мавлоно Камолуддин Абдулвосеъ ан-Низомӣ ибни Мавлоно Ҷамолуддин Мутаҳҳар ал-Бохарӣ – яке аз нависандагону адибони хушзавқ ва шогирди арзандаи Мавлоно Абдуллаҳомони Ҷомӣ (1414-1492) мебошад, ки беш аз 50-сол камоли ҳамроҳ будан ва ҳамнишинӣ доштан бо ӯ насибаш гаштааст. Ҳосили ин 50-соли ҳамроҳ будан, дар маҳфилҳои адабӣ ва ҳунари ва масъулияти котибӣ доштан бо ин устои бузурги адабиёт – Мавлоно Абдуллаҳомони Ҷомӣ иншои китоби пурарзиш ва сарчашмаи муҳими адабӣ «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдуллаҳомони Ҷомӣ» мебошад, ки аз ин китоб то ҳол 4 нусхаи дастнавис таҳти рақамҳои 2480 ва 2481 дар шаҳри Тошканд ва рақами 750, дар шаҳри Самарқанди Ҷумҳурии Ўзбекистон ва нусхаи 1430 дар Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ниғаҳдорӣ мешаванд.

Ҳанӯз, дар рӯзномаи собиқи «Маориф ва маданият», аз 18-март то 27 апрели соли 1972, дар таҳияи донишмандони тоҷик Абдунабӣ Сагторов ва Султон Воҳидов пораҳои пароканда аз китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдуллаҳомони Ҷомӣ» ба чоп расида буд. Ва соли 1371 ҳиҷрӣ (1992 мелодӣ) аз ҷониби донишманди афғонистонӣ Начиб Мойили Ҳиравӣ (писари шоири бузурги Афғонистон Мойили Ҳиравӣ) дар асоси нусхаҳои рақамҳои 2480, 2481-и шаҳри Тошканд ва нусхаи рақами 750-и шаҳри Самарқанди Ҷумҳурии Ўзбекистон бо муқаддима ва тасҳеҳу муқобала ва тавзеҳоти муфассал китоби боарзиши «Мақомоти Ҷомӣ». – Техрон: Интишороти «Най», 1371 ҳиҷрӣ. – 400 саҳифа нашр гардид.

Бахшида ба ҷаҳони 600-солагии шоири бузург ва орифи баландмақом Абдуллаҳомони Ҷомӣ масъалаи таҳияи нусхаи рақами 1430-и Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омад, ки бо пешниҳоди Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Китобхонаи миллии ин вазифаи бомасъулият ба дӯши инҷониб вогузор шуд ва инак, нашри тоза бо муқаддимау тасҳеҳ ва тавзеҳот аз ҷониби нашриёти «Дониш», дар ҳаҷми 284 саҳифа пешкаши хонандагон ва дӯстдорони шеърӯ шахсияти Мавлоно Абдуллаҳомони Ҷомӣ гардид. Китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдуллаҳомони Ҷомӣ»-и Абдулвосеъ Низомии Бохарӣ яке аз сарчашмаҳои боарзиши адабӣ, илмӣ, таърихӣ ва мазҳабӣ мебошад, ки оид ба инкишофи ин соҳаҳо дар асри XV-и мелодӣ маводи фаровон медиҳад.

Камолуддин Абдулвосеъ Низомии Бохарӣ асари мазкурро соли 898-и ҳиҷрӣ (1492) ба анҷом расонидааст ва дар он зиндагии Ҷомӣ, мақоми ишғолкардаи ӯ дар ҳаёти илмӣ, адабӣ ва сиёсӣ инъикос ёфтааст. Абдулвосеъ Низомии Бохарӣ пеш аз ҳама дар симои Абдуллаҳомони Ҷомии бузург роҳбари муваффақи дарвешҳои Ҳиротро дида, фаъолияти адабии ӯро дар чараёни нақшбандия, шиносӣ ӯ бо Хоча Аҳрори Валӣ ва роҳбари вақти Ҳироти Темуриён Султон Ҳусайни Бойқаро нишон додааст. Дар ин асар, инчунин сафарҳои Ҷомӣ ба Самарқанд, Бағдод, Макка, Табрез ва дигар шаҳрҳои шарҳу бозгӯӣ шудаанд.

Китобати нусхаи 1430 соли 1240 ҳиҷрӣ (1824 мелодӣ) бо хати настаълиқи хоно дар қоғаз зардҷаи самарқандӣ дар Бухоро анҷом пазируфта, муқовааш ҷарми сурхи намногири семухрадор буда, инчунин занҷира дорад ва шерозаи муқова аз ҷарми қирмизӣ аст. Номи котиб номаълум буда, дар варақи 1А шарҳҳои ҷудогона ва муҳри Муҳаммад Ҳусайн дида мешавад. Ҳаҷми 15 x 25 см. ва ҳаҷми матн бидуни ҳошия 8,5 x 16,5 см. аст ва дар ҳар рӯи варақ 19 сатр навиштаҷот омадааст.

Ин китоб маълумоти дақиқ, арзишманд ва санҷидашударо дар бораи рӯзгор ва осори Ҷомӣ дар бар гирифтааст, чунки ҳама маводи овардашуда аз нақду назари худи Абдуллаҳомони Ҷомӣ гузашта, тасдиқ гардидааст ва ин китоб арзиши «зиндагиномаи худнавишт»-ро дорад. Муаллифи китоб дар ҷое менависад, ки китобро «Дар маҷлиси файзбахши он Ҳазрат» қироат кардам ва «чун қироати он китоби хайранҷом ба ҳадди итмом ва дараҷаи ихтитоми расид», аз «он Ҳазрат илтимоси ҳаққу ислоҳ» намудам, «фармуд, ки номи моро, ки бад-он дастур бар саҳифаи истиқлол нақш бастай, ҳақ мебояд намуд» [1, с. 205-206], ва муаллифи китоб аз рӯи фармудаи устодаш амал карда, асарашро ислоҳ намудааст.

Китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдуллаҳомони Ҷомӣ»-и Абдулвосеъ Низомии Бохарӣ аз зикри мақоми фавқулода бузурги Ҷомӣ дар илму адаб, ирфон ва ҷомеаи замонаш оғоз гардида, дар он силсилаи насаби ӯ, зодгоҳ, вачҳи таҳаллус, таҳсил дар мактабу мадрасаҳои Ҳироту Самарқанд, мувоҳисаву мунозираҳои ӯ бо шарикдарсон, устодону донишмандони замонаш, нақду назари ӯ дар бораи шахсиятҳои бузурги замонаш, осори онҳо ва пешгузаштагон (мисли аллома Тафтозонӣ, Ҷурҷонӣ, Ҷалолуддини Даввонӣ, Алии Қўшчӣ, Ибни Арабӣ, Мавлонозодаи Хитой), инчунин пешвоёни тариқати нақшбандия – Саъдуддини Кошғарӣ, Муҳаммад Бухорӣ Нақшбанд, ҳокимону амирони вақт – Султон Ҳусайни Бойқаро, Алишери Навоӣ ва дигарон маводи фаровони боарзиш медиҳад.

Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ кӯшиш кардааст, ки дар асараш симои воқеии шахсияти адабӣ, илмӣ ва мазҳабии Абдурраҳмони Ҷомиро «ба иборати равшан, оӣ аз риояти расми такаллуф» биофарад.

Дар китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ» 555 байт (1110 мисраъ) шеър аз эҷодиёти худи Ҷомӣ ба забони форсии тоҷикӣ ва 16 байт шеъри арабии ӯ оварда шудааст. Инчунин, аз шоирони дигар, аз ҷумла 1 байт аз Ҳоконии Шарвонӣ, 6 байт аз Ҳофизии Шерозӣ, 30 байт аз Масъуди Кумӣ, 11 байт аз Амир Музаффаруддини Ҷаҳоншоҳ, ки «Ҳақиқӣ» таҳаллус дорад, 9 байт аз Пирбудоқ (шоҳзодаи Темурӣ) ва ниҳоят 78 байт аз эҷодиёти худи муаллифи китоб оварда шудааст.

Дар дохили китоб муаллифи он бо овардани байтҳои ҷудоғона (дар ҳаҷми 1 ё 2 байт) аз шоирони бузурги адабиёти классикии форсии тоҷикӣ, ба мисли Ҷалолуддини Балхӣ, Фаридууддини Алтор, Санонии Ғазнавӣ, Ҳоконии Шарвонӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ, Алишери Навоӣ, Авҳадии Мароғай иқтифо кардааст, ки дар маъниҳои мухталифи шеъри онҳо Ҷомӣ ҷавоб гуфтааст.

Фарзанди Абдурраҳмони Ҷомӣ Зиёуддини Юсуф низ шеърҳо эҷод кардааст, ки то ҳоло дар ин бобат таҳқиқоте сурат нагирифта ва пораҳои аз ашъори ӯ дар ҳамин китоб омадааст, аз ҷумла:

Намедонам касе аз насли инсон,

Ки бошад аз хатову саҳв озод.

Манам он шоҳбози олами қудс,

Ки дар сайдам хато ҳаргиз наҷфтод. [1, 2, с. 52, с.59]

Ё:

Қасамам на шоирит, ки ваққоди табъи ман,

Соҳибқирони арсаи таҳқиқи ҳар фан аст. [1, в. 12, с. 29]

Ҷавоби Ҷомӣ ба ғазали аввали девони Ҳофизии Шерозӣ: «Ало, ё айноҳассоқӣ, адир каъсан ва новилҳо», ки се ҷавоб дорад ва 1-то дар девони дуҷум «Воситат-ул-иқд» ва 2-то дар девони сеҷум «Хотимат-ул-ҳаёт» омадааст ва Ҷомӣ дар китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ» аз шоирони ҳавзаи адабии Ҳироти асри ХУ, ки ҷавоб ба ғазали Ҳофиз гуфтаанд, ба назари танқидӣ нигариста, шеваи баёни Мавлоно Фасеҳиддин ва дигаронро ислоҳ намудааст. Аз ҷумла:

«Ва аз он чи ин фақир муносиби он мушоҳида намуд, сурати ҳоли Мавлоно Фасеҳ буд, аз афозили уламои вилояти Хоф, ки баъд аз таҳаллӣ ба ҳуллаи анвои улум ва фазоил дар камоли фасоҳату суҳанварӣ Салмони замон менамуд, баъд аз мурочиати он Ҳазрат (Ҷомӣ) аз сафари мубораки Ҳичоз ва нузули иҷлол дар мадинаи Ҳирот бо вучуди он ки муддати умр ба ҳадди сад расида буд. . . , ба маҷлиси шариф расониданд. Ва ӯ мехост, ки ба тақриби он матлае, ки дар унфувони шубоб дар баробари Хоҷа Ҳофиз гуфта буд, ҳасби ҳол гардонад, тамҳиди муқаддамот бар ин ваҷҳ намуд, ки Ҳофизии Шерозӣ матлае дорад, ки:

Ало, ё айноҳассоқӣ, адир каъсан ва новилҳо,

Ки шиқ осон намуд аввал, вале афтод мушкилҳо.

Мавлоно Фасеҳ баён дошт, ки: миёни ҳар ду мисроъ зиёда муносибате нест. Ҳазрат (Ҷомӣ) фармуданд, ки муносибати он зоҳир аст. Чӣ шаробро ҳаллоли мушкилот медорад ва боз гуфт, ки шумо низ шарафи ҷавоби он арзонӣ доштаед, ки:

Насиму с-субҳи зур мини раббӣ наҷид ва қаблӣҳо,

Ки бӯйи дӯст меояд аз он покиза манзилҳо.

Пас, матлаи ғазали худ арз кард бар ин ваҷҳ, ки:

Ало ақбал ила арзин биҳо лайли ва қаблӣҳо,

Чу васли Каъба дарёбӣ, чӣ бок аз қатъи манзилҳо.

Ва алҳақ дар аснои ҳол ҷумҳури фузало, ки дар он маҳал ҳозир буданд, бар тартиби сухани ӯ тааҷҷуби бисёр намуданд» [2, с. 216]. Ва ҳамин гуна афкори танқиди адабии Ҷомӣ дар ин китоб зиёд аст.

Аз шоҳзодағони Темурӣ чанд тан ба шеърҳои шоирӣ машғул буданд, ки намунаҳои аз ашъори онҳо, аз ҷумла Султон Ҳусайни Бойқаро, Музаффаруддин Ҷаҳоншоҳи Ҳақиқӣ, Пирбудоқ ва дигарон дар ҳамин китоб оварда шудаанд. Дар китоб ҷавобияҳои Султон Ҳусайни Бойқаро ба ғазалҳои Ҷомӣ дар саҳифаҳои гуногун ба назар мерасанд.

Баҳсе, ки дар атрофи як шеъри Ҷомӣ дар вақти сафари дувуми он кас ба Самарқанд ва набудани эшон дар Ҳирот сар задаст, як далели нақду назари мардум ба шеъри шоир аст, ки ӯ дар Самарқанд истода, ба онҳо ҷавоби муносиб гуфтааст. Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ дар ин бора чунин гуфтааст: «Ва дар замоне, ки ба чиҳати зиёрати хоҷаи бузург Баҳоулҳақ Ваддин рӯҳуллоҳа рӯҳа рӯи тавачҷух ба тарафи Самарқанд ниҳоданд, баъзе аз ситамзарифони Ҳирот, ки чун рӯзгор сари кинадориву ошуфтакорӣ доштанд, фурсат ёфта, ин шеъри ҷадиди эшонро, ки:

Май хуру рӯи нақӯ бин, ки малоик нақунанд,

Сабт дар дафтари аъмоли ту беҳ 3-ин амале. [2, с. 16], биззарура ба Соғарии шоир, ки аз риояти шароити ҳазму эҳтиёт оӣ буд, иснод карда, зоҳир гардониданд, то баъзе аз фуқаҳои замон рақами

куфр дар он кашиданд. Ва фақир аз ҷумлаи мунтасибони он Ҳазрат ба якборагӣ бо раге таъарруз ба муориза ва мудофия барангехт ва дар муқобилаи он фатво ба такмили ин сурат, ки чун зидди донишманди ориф, ки олим аст, ба мусталеҳоти сӯфияи муваҳхада ин байт гӯяд, шаръан ба мучарради ин шеър ҳукм ба қуфри ӯ тавон кард? Ба шарафи ҷавоби Шайх Садруддини Равосӣ, Мавлоно Камолуддин Шайх Ҳусайни Нақавӣ ва Мавлоно Шайх Ҷалолуддин Неъматуллоҳи Самарқандӣ, ки аз ачалаи арбоби ихтиёр буданд, обрӯи эшон бирехт. Ва чун ин хабар дар хитгаи фирдавсойини Самарқанд ба самъи шарифи он Ҳазрат (яъне Ҷомӣ) расид, ҳолифи ғайб аз забони мубораки эшон ғазале дар он боб муштамил бар ҳақиқати ҷавоб ба гӯши хуши асҳоб расонид, ки:

*Зад шайхи шаҳр таъна бар асрори аҳли дил,
Алмаръу лоязола аддван лимо ҷаҳил.
Такфир кард тири музонрову гар барад,
Бӯе зи қуфри ӯ, шавад аз дини худ хичил.
Маҳзар ба хуни аҳли сафо мезанад рақам,
Ин руқъа бар ҷаҳолати ӯ бас бувад сиҷил.
Соқӣ биё, ки зикри кудурат кудурат аст,
То ҳаст фаҳл, бодаи софӣ зи каф маҳил.
Он ҷоми май биёр, ки аз лавҳи эътибор,
Созад гӯбори ҳастии мавҳум музмаҳил. [2, с. 99-100],*

Ин шеъри ҷавобияи Мавлоно Ҷомӣ, ки аз 5 байт иборат аст, дар маҷмӯи осори мунташираи шоир ба назар намерасад ва сарчашмаи ин шеър ҳамин китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ» мебошад.

Нуктаи дигар мавриди тазаккур аст, ки марсияи пурсӯзи Алишери Навоӣ дар марги Мавлоно Ҷомӣ, ки аз 70 байт (140 мисраъ) иборат аст, бори аввал дар шакли дастхат дар китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ» омада, баъдан дар таркиби «Девони форсӣ»-и ӯ ҷой гирифтааст, ки матни марсияи дар китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ» омада нисбат ба он ки дар «Девони форсӣ»-и Алишери Навоӣ омадааст, бартарӣ дорад, чунки баъзе байтҳои марсия дар «Девон» пасу пеш омадаанд, ки аз нигоҳи таносуби калом нодуруст ҷойгузин шудаанд.

Муаллифи китоб Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ дар саҳифаҳои гуногун аз нигоҳи талаботи жанрҳои анвои шеърӣ ба ҳам омехтааст, ки ба тартиб номгузории анвои адабӣ ҳанӯз дар асри ХУ ба низомии имрӯзии адабиётшиносӣ албатта мувофиқат надошт, ки баъзан рубоиро қитъа мегӯяд ва як байтро рубоӣ меномад ва ғайра, аз ҷумла:

Халқанд муттафиқ, ки чу Ҷомӣ касе надид,

Дар ҳашсаде, ки муддати даври камол буд. [2, с.9], ки ин як байтро Бохарзӣ рубоӣ номидааст. Ва дар ҷои дигар, ҷаҳор мисраъ шеърро байт меномад:

Мири бузург, он к-аз шараф, дорад салотин дар канаф,

Борони ҷудаш ҳар тараф, Шарқову Фарбо рехта.

Мӯлки фазилат они ӯ, нузли бақо дар хони ӯ,

Файзи ризо бар хони ӯ, Эзид таъоло рехта. [2, с. 13]

Чун дар асрҳои миёна меъёрҳои имрӯзаи адабиётшиносӣ, ки мо дар ҷо ба ҷо гузориши анвои адабӣ истифода мекунем, мавриди истифода қарор надоштанд, метавон то ҷое андешаҳои адбибони асримиёнагиро низ қобили қабул донист.

Дар китоб муаллифи он барои баёни афкори худ ва нишон додани марҳилаҳои мухталифи рӯзгор, омол ва орои Абдураҳмони Ҷомӣ аз оят ва ҳадисҳои зиёд истифода кардааст. Ба як маънӣ, Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ дар мавриде, ки аз назму насри Ҷомӣ сухан мегӯяд, ба шеваи баёни зебоӣ ӯ чунин таъкид намудааст: «Аз ҷавоҳири назми ӯ садафи ҷаҳони пурдур симин ва аз лолии насри ӯ атласи афлокро зебу тазйин, таснифоти ӯ дар ҷомеи улум беҳад ва дар ҳар тасниф ҳазиини маъноӣ беадад:

Чу мизони табъаи шавад ганҷсанҷ,

Бувад як тарозуи ӯ панҷ ганҷ.

Ҷазалҳои лутфомези ӯ шӯрангез ва абёти шӯрангези ӯ лутфомез, ки бисёр солҳо Ҳақ субҳона таъоло сояи иршоди эшонро бардавом ва дар ин айём давлати ҷунон соҳибдавлатеро мустадом дорад» [2, с.96]

Хулоса, матни китоби «Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ»-и Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ, аз асарҳои машҳурест, ки дар он роҷеъ ба масъалаҳои адабӣ ва эстетикӣ Мавлоно Ҷомӣ маводи зиёди омӯзишӣ ва таҳқиқӣ оварда шудааст, ки то кунун аз арзиши баланди илмӣ бархурдоранд. Мавлоно Ҷомӣ андешаҳои зиёди адабӣ баён доштааст, ки дар замони дар ҳаёт буданаш роҷеъ ба ҳусну қубҳи ашъори ҳамзамонанаш шогирди ӯ Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ дар ин китоб ҷамъоварӣ кардааст.

АДАБИЁТ

1. Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ. Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ. Дастнависи нусхаи 1430-и Китобхонаи миллии Тоҷикистон.
2. Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ. Мақомоти Ҳазрати Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ. Таҳия ва тавзеҳи матн аз Вафо Элбоев.-Душанбе: «Дониш», 2014.-284 с.
3. Абдулвосеъ Низомии Бохарзӣ. Мақомоти Ҷомӣ. Таҳия ва тавзеҳи Начиб Моили Ҳиравий.-Техрон: «Най», 1371-и ҳиҷрӣ (1992-и мелодӣ),(ба хаши арабӣ).
4. Абдунабӣ Сагторов, Султон Воҳидов. Намунаҳо аз китоби Мақомоти Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ. //Маориф ва маданият, 18-март то 27 апрели соли 1972.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ «МАКОМОТА ХАЗРАТА МАВЛОНО АБДУРАХМАН ДЖАМИ»-И АБДУЛВОСЕ НИЗАМИ БОХАРЗИ

Абдулвосе Низами Бохарзи является одним из хороших и достойных учеников Мавлоно Абдурахман Джамии (1414-1492), который на протяжении 50 лет ему удалось побывать рядом со своим устодом и быть его личным писаром и помощником. Результат этой совместной работой стал подготовкой этой ценнейшей литературным источником. Из этой книгой до настоящей времени сохранились 4 рукописей, который рукописи под номером 2480 и 2481 хранится в городе Ташкенте и рукопись №750 в городе Самарканде Республики Узбекистан и рукопись №1430 в Национальном библиотеке Таджикистана. Эта книга имеет большой литературной ценностей, который в нем встречаем много научных, литературных материалов и литературно-критические взгляды Абдурахмана Джамии поэзией своих сверстников и прошлых поэтов.

Ключевые слова: *Абдулвосе Низами Бохарзи, Абдурахман Джамии, литературных ценностей, поэт, ученик, учитель, литературных кружков, писарь, литературный источник, экземпляр, рукопись, Национальная библиотека, сверстники, прошлых, литературных материалов, научных материалов, критических взглядов.*

THE APPRECIATE OF LITERATURE “MAQOMOTA HAZRATA MAVLONO ABDURAHMONI JOMI”-I ABDULVOSE NIZOMI BOKHARZI

Abdulvose Nizami Bokharzi is one of the well and decent reader of Mavlono Abdurahman Jomi (1414-1492), who for the past 50 years he managed to visit his removal and was his personal painter and assistant. The result of this joint work was the preparation of this most valuable literary source. From this book to the present time, 4 manuscripts were preserved, which manuscripts at number 2480 and 2481 are stored in Tashkent and Manuscript No. 750 in the city of Samarkand of the Republic of Uzbekistan and Manuscript No. 1430 in the National Library of Tajikistan. This book has been large literary values, which in it, we celebrated many scientific, literary materials and literary-critical views of Abdurrahman's literary views of the poetry of their peers and past poets.

Keywords: *Abdulvose Nizami Bokharzi, Abdurrahman Jami, literary values, poet, reader, teacher, literary circles, clerk, literary source, copy, manuscript, national library, peers, past, literary materials, scientific materials, critical views.*

Сведения об авторе:

Элбоев Вафо Джуракулович, доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни: тел: (+992) 935314408; эл.почта: Vafo_1965@mail.ru

About the author:

Elboev Vafo Juraqulovich, Doctor of Philology Sciences, Professor in the Department of Theory and History of Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Tel.: (+992) 935314408; e-mail: Vafo_1965@mail.ru

АМСИЛАҲОИ ШЕЪРИ САФЕДИ ГУЛНАЗАР

Ҳамроев Р.З.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Шеъри сафед пас аз шеъри озод ба адабиёти муосири тоҷик роҳ ёфт. Қаблан шеъри озод (нимой) барои вуруди он ба фазои фарҳангии мо заминаҳо фароҳам оварда буд. Шоирони тоҷик Лоик Шерали, Гулназар Келдӣ, Бозор Собир ва Гулруҳсор аллақай дар эҷоди шеъри озод даст карда буданд.

Шеъри сафед дар адабиёти форсӣ бо унвони **шеъри шомлуӣ** низ маъруф аст. Ба он маънӣ, ки бунёдгзори он Аҳмади Шомлу (1304- 1379) мебошад. Ӯ бо таҳаллуси Бомдод низ шеър гуфтааст. Шафеии Қадқанӣ роҷеъ ба хусусиятҳои қуллии шеърҳои Шомлу чунин менависад: “Шомлу ба

муносибати озодде, ки дар қиболи вазн дорад, дар ин замина бо вусъати бештаре ба қор пардохт ва дар ҳақиқат, дарвозаҳои шеърро бар рӯи тамоми имконоти расонагӣ дар забон гушуд. Ба ҳамин далел аст, ки дар шеъри ӯ монанди ҳар шеъри хубе, агар алфозро ба мутародифот ё шабеҳи мутародифоти онҳо табил кунем, низоми он ба ҳам меҳӯрад ва табил ба насри мубтазал мешавад” [7, с.213].

Аз шоирони пешоҳанги мо танҳо Гулназар ва Доро Начот ба гуфтани шеъри сафед хӯ гирифта муваффақ ҳам шудаанд. Аммо амсилаҳои сохтани Гулназарро шоири дигаре ҳанӯз пайгири накардааст. Як идда шоирони камтаҷриба ва ҷавон низ ба ин ҷода по ниҳоданд, вале қомеб нашуданд. Зеро ағлаби онҳо гумон карданд, ки шеъри сафед танҳо даст кашидан аз вазну қофияҳост. Мутаассифона, имрӯз низ баъзе қаламкашон ҳазафпораҳоро бо унвони **шеъри сафед** ба тавассути нашриёғу матбуот пешкаши хонандагон менамоянд. Онҳо ғофил аз онанд, ки шеъри сафед вижагиҳо ва қонуниятҳои хоси худро дорад. Ба қавли Қадканӣ: “Аммо истилоҳи шеъри сафед, ки имрӯз дар Эрон бар шеъри мансур (шеъри бевазну қофия) итлоқ мешавад, дар забонҳои фарангӣ мафҳуми дигаре дорад ва бар шеъре итлоқ мешавад, ки фоқиди қофия бошад, аммо вазн аз лавозими он аст. Шуюъи ин гуна шеър дар адабиёти англисӣ ба ҳаддест, ки мегӯянд ҳафтаду панҷ дарсади шеърҳо шеъри сафед аст ва барои намоишномаҳои манзум сохтори бисёр муносиб аст” (Е. А. Bloomand ... The Order of Poetry, 1961, P. 143) [9, с.279].

Тавре ки дидем, дар адабиёти фаранг шеъри сафед аз қофия маҳрум бошад ҳам, вазни муайян доштани он ҳатмӣ будааст. Шеъри сафеди муосири Эрон сараввал аз адабиёти Аврупо сарчашма гирифтааст. Мутарҷимон ашъори англисӣ фаронсавино тибқи хусусиятҳои зоҳириашон ба забони форсӣ тарҷума кардаанд. Он шоироне, ки дар поёи тарҷумаҳо шеъри форсӣ гуфтаанд, албатта муваффақ нашудаанд. Баъдан Аҳмади Шомлу онро такмил ва густариш дода, ба ҳолу ҳавои забони форсӣ мутобиқ кардааст. Акнун бештар аз сад сол сипарӣ шудааст, ки шеъри сафед дар Эрон мақоми худро то рафт мустаҳкамтар карда истодааст. Дар бораи шеъри сафед доктор Шафеии Қадканӣ нақли аҷибест дорад: “Дар Эрон ва адаби форсӣ ба як маънӣ, ки бисёр ҳам маъқул ва мантӣ аст, шеъри сафед пешинае ҳазору дувиствола дорад. Дар шатҳиёти Боязид ва дигар орифони бузург, гарчи қадре ситам аст бар он бузургон, ки мо қорҳои ононро шеъри сафед биномем” [9, с.280].

Ин ҷо лозим медонем, ки аз “Меъроҷи шайх Боязид қаддасаллоҳу рӯҳаҳу- л- азиз” поре иқтибос орем: “Гуфтам: “Агар дидам, ба Ту дидам ва агар шунидам, ба Ту шунидам. Нахуст Ту шунидӣ, боз ман шунидам ва бар вай саноҳо гуфтам . Лочарам аз қибриё маро пар дод, то дар майодини иззи ӯ мепаридам ва аҷоибӣ сунӣ ӯ мидидам. Чун заъфи ман бидонист ва ниёзи ман бишнохт, маро ба қуввати худ қавӣ гардонид ва ба зиннати худ биёрост ва тоҷи қаромат бар сари ман ниҳод ва дари сароӣ тавҳид бар ман гушод” [2, с.174].

Агар чунин ҷумлаҳоро шеъри мансур номидан ҷоиз бошад, пас онҳо шеъри олиӣ мансуранд. Зеро онҳо на танҳо қофияву мусиқӣ доранд, балки ба зевари отифаву таҳайюл орофтаанд. Аҳмади Шомлу дар бостонгуна қардани забони шеъри сафед аз китобҳои “Тазкират- ул- авлиё” ва “Таърихи Табарӣ” баҳраҷӯӣ кардааст.

Пеш аз он ки роҷеъ ба вижагиҳои дигари шеъри сафед (шомлуӣ) суҳбат кунем, оид ба шеърҳои сафеди Гулназар оғоз қардани суҳанро вочиб мешуморем. Устод Гулназар тарзи сурудани шеъри сафедро бештар аз Аҳмади Шомлу омӯхтааст. Таъсири Аҳавони Солис низ ба ӯ расидааст. Аммо ӯ ба ҳеҷ қадоме аз шуаро тақлиди маҳз накардааст. Танаввуи нигоҳи Гулназар дар ҳар шеъри сафедаш мушоҳида мешавад. Бехтарин шеърҳои сафеди Гулназар дар китобҳои ашъораш “Туви хубиву раъноӣ” (2010) ва “Лолаҳо дар ёлаҳо” (2017) фароҳам омадаанд. Гулназар силсилаи шеърҳои сафеди худро “**хусравонӣ**” номидааст. Адабиётшиносони тоҷикӣ форс низ сурудаҳои Борбади Марвазиро бо унвони хусравонӣ муаррифӣ кардаанд, ки онҳо шеърҳои қадимаи моянд. “Хусравониҳо дар забони форсии миёна ва бар ҳасби номи онҳо бояд дар ситоиши подшоҳон гуфта мешуд. Гуё Борбад бехтарин сарояндаи сурудҳои хусравон будааст ва оҳангҳои мутобиқи сурудҳои мазкур тасниф мекард” [6, 76]. Силсилаи шеърҳои “Дафтари хусравонӣ”- и Гулназар дар китоби “Туви хубиву раъноӣ” 71 ададанд. Дар китоби “Лолаҳо дар ёлаҳо”, ки ашъори суннативу озод ва сафедро фароҳам овардааст, шумораи онҳо камтар буда, аксарияти он шеърҳои сафед аз як то чор мисраъро ташкил мекунанд. Шеърҳои **хусравонӣ** ба арабҳо, ки бо вазни арӯз хӯ гирифта буданд, хуш наомаданд. Зеро онҳо нозуқиҳои вазни ин гуна ашъорро амиқ эҳсос намекарданд ва суҳаншиносонашон хусравониҳоро шеъри мансур арзёбӣ мекарданд. Тадричан шоирони порсигӯ аз гуфтани хусравониҳо иҷтиноб варзида рӯ ба вазни арӯз оварданд.

Гулназар дар гуфтани шеъри сафед сараввал таҷрибаҳо кардааст ва он таҷрибаҳо ташаккул ёфта сабки шахсии ӯро таъсис додаанд. Дар ин ҷода шоир эҳсоси хатар намекунад, зеро ҷуръату ҷасорати адабиаш ба ӯ неру мебахшанд. Мушаххасбаёнӣ аз вижагиҳои хоси шеърҳои сафеди ӯ буда, баёнӣ интизоӣ дар ин гуна ашъор ба нудрат во меҳӯрад:

*Оби рӯ як қатра бошад ҳам,
ба он ҳаргиз намегардад баробар
оби дарёбор [5, с.54].*

Рисолати шеъри имрӯз, агар хато накунам, “**бахрро дар кӯза гунчондан**” аст. Дар бисёр мавридҳо оҳанги танз дар шеърҳои сафеди Гулназар танин меандозад. Масалан, дар ин шеърҳои якмисраиву думисраиӣ:

Нони сафед гуфтаву рӯят сиё макун [5, с.57].

***

*Зиндагиро никоҳ бояд кард,
Варна зояд ҳаромии бисёр [5, с.68].*

Аз ҳам ташхис додани шеърҳои озод ва сафед, ки дар маҷмӯаи “Лолаҳо дар ёлаҳо” фароҳам омадаанд, душвор аст. Гулназар баъзан вазни шеъри сафедро чунон суфта мекунад, ки агар дарунмояи худӣ шеърро ба ҳисоб нагиред, гумон мекунад, ки он ӯ шеъри озод аст, ӯ шеъри суннатӣ. Масалан, дар ин шеъри семисраӣ, ки радиф бидуни қофия омадааст:

*Ман ошиқи мӯйи дарозам,
Ман толиби умри дарозам,
Ман душмани ҳарфи дарозам! [5, с.139].*

Воқеан, Гулназар дар шеър пургӯ нест ва ҳамин ки матлаби худро баён намуд, ба шеър зуд нуктаи таммат мегузорад. Ин услуби эҷодии ӯ дар шеърҳои озод ва сафедаш равшантар ба мушоҳида мерасад. Зеро **кӯтоҳбаёниро модари истеъдод** гуфтаанд. Мавзӯҳои шеърҳои сафеди Гулназар муҳталифанд. Дар онҳо ҷанбаҳои иҷтимоиву фалсафӣ ва ғиноӣ мавҷуд буда, оғифаи шоирона муҳарриқи ин ҷанбаҳост. Тасвирҳои мармузи шоир дар ин гуна ашъор қолибанд. Шоир парокандагии маънавии муслиминро, ки имрӯз мучиби фоҷиваи ноқомӣ ва бадбахтии онҳост, дар сурати донаҳои тасбеҳ тасвир кардааст, ки воқеъбинона ифода ёфтааст:

*Донаҳои тасбеҳ,
гарчи дар паҳлуи ҳам
бастаи як торанд,
Лек дар асл ҷудоянд зи ҳам,
Лек дар асл зи ҳам бегона,
Ту дар ин рамз бубин
Сурати равшани дунёи муслимонии ман [5, с.150].*

Дар як қатор шеърҳои сафеди Гулназар баёни интизоӣ ба назар мерасад, ки ин гуна шеърҳо ҷанбаи фалсафӣ доранд. Ин қабил шеърҳоро шоир барои тоифаи махсус эҷод кардааст, ки муртабит ба оммаи васеъ, яъне мардуми кӯчаву бозор нестанд. Бар ин шеър мутаваҷҷеҳ мешавем:

*Бар Худо рӯзи таваллуд нест,
Аммо
Зодрузи мову манҳо
Зодрузи Ёст [5, с.151].*

Ин шеър мазмунан ба шатҳиёти орифон шабоҳат дорад, аммо баёни мудернгунаи он, ки бо вожаи “зодруз” ва ибораи “рӯзи таваллуд” ифода ёфтааст, онро аз шатҳиёти орифон ташхис додааст.

Дар китоби “Ҷараёншиносии шеъри муосир” роҷеъ ба шеъри сафед (шомлуӣ) чунин ақида матраҳ шудааст: “Гоҳ наққошӣ аст, аммо наметавон ба мадади наққошӣ баён кард. Гоҳ ракс аст, бе он ки ҳеҷ ҳаракате бад-он таҳқиқ тавонад бахшид. Гоҳ шеър аст ва аз он гузашта вазну қофияе низ дархост мекунад. Талоше мекунад, ки назме ба худ бигирад. Гоҳ фалсафа аст ва гоҳ аккосӣ, кӯдаки баҳонаҷӯе аст, ки ба ҳар чиз ҷанг меандозад”. (Ба нақл аз: Пошойӣ, 1382) [8, с.220].

Агар аз ҳамин равшана ба шеърҳои сафеди Гулназар, ки дар “Дафтари хусравонӣ”- аш мавҷуданд, назар кунем, бидуни иштибоҳ, хулоса мебарорем, ки ӯ дар ин ҷода аз таҷриба ба тавфиқ даст ёфтааст. Масалан, дар ин шеъри беунвон, ки пурра шоҳид овардани онро зарур меҳисобем:

*Ман ин шеърро ҳанӯз нагуфтаам,
Дӯстаи дорам,
Ки сурати туро дорам.
Мисрағҳо мелаҳои мушқбори туанд,
Ки печ дар печу ҳам дар ҳам
Печиданд ба даври гардани ман,
Баъд аз ин таноби доре маро нахоҳад кушт,
Баъд аз ин гардани ман ҳам нахоҳад хӯрд.*

*Ҳарфҳо ҳарфҳои туанд,
Ки бо лабони туам суҳан гӯянд.
Гӯши ман аз садои ту нур аст,
Ҳуши ман аз навои ту саришор.*

Рӯйи ту рӯ ба рӯ надид ояд

*Аз сафои вожаҳои субҳандуд.
Дар ҷаҳонам дигар сиёҳрӯе нест,
Дар луғоти ҳастиям “шаб” ба “саҳар” мешавад табдил.*

*Ман аз татиши баланду пасти ҳичо
Бонги поҳои туро бишинавам равшан.
Ман нидо дардиҳам: “Дуруд, эй васл!
В-эй гами фироқи ман, надруд!”
Дар ҷӯяҳои сатри ман ба тугён аст
Номи ту ҳамчу чашмаоби булӯр.
Номи ту гираму суроғ кунам,
Номи ман гириву суроғ кунӣ.
То суроғ ҳаст, нест танҳои,
Ташинагӣ нест, то саробе ҳаст.
Ман ин шеърро ҳанӯз нагуфтаам,
Аммо*

Ҳамеша дар шарёни ман ҷорист [4, с.127-128].

Тавре ки мусаллам аст, ин шеъри сафед аз қофия мубаррост. Аммо вазни махсус дорад, ки албатта , ба арӯз шабеҳ нест. Зоҳиран, вазни ин шеър **саялонӣ ё ҷӯйборона** аст, ки ин навъи вазнро Аҳмади Шомлу ва пайравонаш аз шоирони Фаронса омӯхтаанд. Агар бовар накунад, онро бо оҳанги махсус бихонед, садои оби равони ҷӯйбор ба ёдатон меояд. Дар ҳар мисраъ вазн бо лаҳн омехта ин садоро пасту баланд мекунад. Такрори вожаҳо ҷо-ҷо мусикии шеърро нарму форам ва шуниданитар кардаанд:

*Гӯиш ман аз садои ту тур аст,
Ҳуши ман аз навои ту саришор.*

Албатта, пасту баландии мисраъҳо чун шеъри озод ба назар мерасанд, аммо шеъри озод дар қолабҳои вазни арӯзӣ гуфта мешавад. Дар чунин равиш шеър гуфтан мушқил аст. Зеро хавфи идора карда натавонистани вазн ба шоир таҳдид мекунад. Ин гуна хавф дар шеърҳои озод ва суннатӣ мавҷуд нест. Дар шеъри сафед агар шоир вазн ва лаҳнро саришта карда натавонад, шеъраш ба насри маъмулӣ табдил меёбад. Аз ҳамин ҷост, ки шеърҳои сафеди аксарияти шоирони мо насрзадаанд. Баъд аз вазн вазифаи мушқиле, ки пешорӯи шоир қарор мегирад, дар ҳудуди шеърият нигоҳ доштани мисраъҳост. Дарунмоияи шеъри сафед **бардошти пургӯй надорад**. Шоир ба мисраъпуркунӣ ҳам мувазаф нест. Аммо баъзе имкониятҳои, ки дар офариниши дарунмоияи шеъри сафед ҳаст, дар шеъри суннатӣ нест. Дар шеъри суннатӣ шоири камтаҷриба аксар вақт даст ба қорбурди истиораву тасвирҳои мурда ва қолабҳои умумӣ мезанад, беихтиёр шеъраш ба умумигӯӣ мепечад. Лекин барои навҷӯиву тозагӯӣ имкониятҳои шеъри сафед бештар аст. Масалан, Гулназар дар ин шеъри сафеди худ чанд тасвири шоирона дорад: **“сафои вожаи субҳандуд”, “луғоти ҳастӣ”, “тапиши баланду пасти ҳичо”, “бонги поҳои ту”, “ҷӯяҳои сатр”,** ва **“чашмаоби булӯр”**.

Аз тарафи адабиётшиносони Эрон , аз он ҷумла , Мафтун Аминӣ дар шеърҳои сафеди Шомлу чор навъи вазн кашф карда шудааст. Бар замми навъи **саялонӣ ё ҷӯйборона**, ки мо мисолашро дар шеъри Гулназар дидем, инчунин “лаҳну оҳанги фаропечанда ё фурӯҷарханда , лаҳни мактаъ, ки аглаб чанбаи омирона ё тунду талх дорад ва лаҳну оҳанги фолклорӣ ё омиёна, ки ба вазни ҳичой наздик аст” [8, с.221-222].

Лаҳну оҳанги фаропечанда ё фурӯҷарханда дар ин шеъри Гулназар ба чашм мерасад, ки вожаҳо пасту баланд мешаванд:

*Дар баҳорон ҳама зебост,
Лек “гул”-ро
канори “ҳазон”
наметавон
биншонд...
Ту ҳамеша баҳорӣ –
Пур аз шукуфтан,
Пур аз тароват,
Пур аз рӯшани
Ва...
Пур аз борон.*

*Ман ба боронҳои ту чи сон наандешам?
Ту сиёҳии сафопарвари чашиҳоятро кучо бубарӣ?
Рози меҳрубониши нигоҳатро кучо бубарӣ?*

*Накҳати садбарги чехраатро кучо бубарӣ?
Ман ба боронҳои ту чи сон наандешам?*

*Гуссаи дилро,
Номадоғҳои дилро
Оби борон наметавонад шуст,
Оби борон наметавонад бурд...*

*Эй ҳамеша баҳор,
Ман ба боронҳои ту чи сон наандешам?! [4, с.128-129]*

Забони шеъри Гулназар табиатан нарм аст. Ӯ шоири тундгӯву тундхӯ нест. Аммо аҳёнан дар муҳтавои баъзе шеърҳои лаҳни тунду талхе ҳам ба мушоҳида мерасад. Албатта, муҳтаво ва дарунмояи ин гуна шеърҳо тақозо мекунад, ки чунин лаҳн ба қор гирифта шавад. Дар шеъри “Навбат” ҷанбаи омирони мавҷуд нест, аммо лаҳни тунду талх, ки ношӣ аз ҳақиқат аст, ба гӯш мерасад. Гулназар гуфтаҳои Умари Хайём ва Соиби Табрэӣ барин бузургонро дар қолаби дигар шохид оварда бо санъати таҷоҳули ориф шеърро ҷамъбаст кардааст:

Яке гуфт:

*- Ояндагонро зи ҳоли мо агар хабар будӣ,
Наомаданӣ зи адам ба олами мавҷуд.*

Дигар гуфт:

*- Зи рӯзи ҳашир ман аз он тарсам,
Ки рӯи мардум дубора мебинам.*

Саввум гуфт:

*- Зи кӯрон ҳасад барам, к-онҳо
Рӯи мардум намебинанд.*

Чаҳорум гуфт:

*- Кои, қар будам,
Ки наинидаме ҳарфи арзони эшонро.*

Ман чӣ гӯям,

Ки навбати мост?! [4, с.150-151]

Баъзан лаҳну оҳангҳои фолклорӣ дар хусравониҳои Гулназар ба назар мерасанд, аммо онҳо аз вазни ҳичой дида ба вазни арӯз наздиктаранд:

Шаб дилсияҳ буд-

Моро набигзоиш

Шабро бубинем [5, с.170].

Ногуфта намонад, ки як идда шеърҳои сафеди Гулназар дар силсилаҳои “Пурсишҳо” ва “Гулбаргафшон” низ фароҳам омадаанд. Онҳо асосан шеърҳои хурданд ва ҳар кадоме аз як-ду байт иборатанд. Силсилаи “Пурсишҳо” замимаи китоби “Қадаҳи шабнам” буда, силсилаи “Гулбаргафшон” дар ҳафтаномаи “Адабиёт ва санъат” ба нашр расидааст. Пурсишҳои устод Гулназар бо санъати таҷоҳули ориф офарида шудаанд ва аксари онҳо тобишҳои фалсафӣ ва ҷанбаи иҷтимоӣ доранд:

Рӯи мардонаи мардони Ватанро накушед,

Гар замини ману ту ларза кунад,

Кӣ ниғаҳ хоҳад доист? [3, с.43]

Ҳайратпардозӣ аз вижаҳои поэтикаи Бедил буда, ба ашъори сафеди Гулназар низ асари муайяне гузоштааст. Оҳанги таҳайюр дар баъзе шеърҳои танинандоз гаштааст:

Миёни сабзаву гул гарқ дидам хоки гӯристон,

Худои ман!

Барои мурдагон ҳам навбахоре ҳаст? [3, с.44]

Баъзан пурсишҳои Гулназар танзомез садо медиҳанд ва ҳамин танзҳо мисраъҳоро аз қолаби сухани маъмулӣ ба сарҳади шеър мекашонанд. Масалан, дар ин ду пурсиш:

Беҳуда шабеҳи кулча гуфтам маҳро,

Аз хони фалак рабуда бозаи нахӯранд?

***

Магар сер шуд аз зами мо Худо,

Ки ғамхорагӣ дар бисотани намонд? [3, с.45]

Дар таркиби иддае аз пурсишҳои Гулназар тасвирҳои интизоӣ ва мушаххас бо ҳам омезиш ёфтаанд. Масалан, дар ин пурсиш, ки мисраи аввал тасвири интизоӣ буда, мисраи дуюм тасвири мушаххастар аст:

Нағмаи садранги мурғон атласи “Шому саҳар” мебофт,

Наъраи тири кадомин нохалаф баст ин дуқони меҳрубониҳо? [3, с.44]

Тахайюл бо баёни интизои ҳамнишинӣ карда баъзе пурсишҳоро аз фаҳми хонанда дуртар мебарад ва ҳамин аз вижагиҳои пурсишҳои Гулназар аст. Иддае аз чунин пурсишҳо таъвилнопазиранд. Охири пурсиши Гулназар ин аст:

*Гар ҳаёли дури шоирҳо набудӣ,
Осмон дар он баландиҳо чӣ кардӣ?*

Дар эҷоди пурсишҳо Гулназар аз Пабло Неруда илҳом гирифтааст, ки дар пешони онҳо байти зерини ӯро иқтибосан дарҷ кардааст:

*Аз китоби хеш оё метавонам бозпурсид:
Ман туро бинвиштаам ё на? [3, с.40]*

Дар силсилаи “Гулбаргафшон”- и Гулназар дар қатори байтҳои суннатӣ ва дубайтиву рубоӣ шеърҳои сафеди хурд низ мавҷуданд. Баъзе аз ин шеърҳо дорои қофияанд:

*Даҳанат чун даҳани дарвоза
Воз аст:*

*Он якеро битавон осон баст,
Аз туро лек ба сад чорагарӣ натвон баст [1, с.8].*

Ақидаҳои иҷтимоӣ фалсафӣ ҷавҳари ин гуна шеърҳо буда, шоир дар ин асно аз баёни интизои иҷтиноб меварзад:

*Одамизод мисоли чой аст,
Ки ҳама бӯю ҳама таъми варо нӯш кунанд,
Баъд... чун шамма бурун андозанд [1, с.8].*

Бояд мунсифона иброд дошт, ки Гулназар дар сурудани шеъри сафед монанди баъзе шоирони ҳамзабони мо ҷадвалгарой намекунад. Ӯ тақаллуфро қанор ниҳода ҳамеша эҳсоси отифаи худро рӯи қоғаз меорад. Аз ҳамин лиҳоз, шеърҳои сафеди ӯ табиананд. Ҷадвалгароӣҳои Сӯҳробӣ Сипехрӣ дар Эрон мавриди тақлидҳои маҳзи ҷавоншоирон гардида буд. Ба ин намунаи шеъри ӯ “**То тулӯи ангур чанд фарсах роҳ аст**” мутаассифона, дар Тоҷикистон низ шоирони ҷавони бетачриба пайравӣ мекунанд. Ин ҷо иқтибос овардани маслиҳати беғаразонаи мунтақиди забардаст Шафеии Қадқаниро зарур мешуморем: “Ба ақидаи ман бунбасти шеъри муосир ба дасти қасоне хоҳад шикаст, ки ё фурми тозае ибодӣ кунанд - қоре, ки Нимо қард ва шогирдонаш онро қамол бахшиданд – ё яке аз қурмҳои таҷрибашудаи қадим ё қадидро бо ҳолу ҳавои инсонии асри мо унсӯ улфат диҳанд ва дар фазои он қурмҳо таҷрибаҳои инсонии асри моро шакл диҳанд” [9, с.674].

Боиси қаноатмандист, ки имрӯз шеъри сафед дар эҷодиёти Гулназар рӯ ба рушди инкишоф ниҳодааст. Аз ин равиш метавон дилпур шуд, ки таҷрибаҳои Гулназарро дар ин ҷабҳа шогирдонаш тақдир медиҳанд ва ин навъи шеър дар радиои шеърҳои озоду суннатӣ тадриҷан ба қулҳои баландтар хоҳад расид.

АДАБИЁТ

1. Адабиёт ва санъат, 23. 02. 2017 – 7 с.
2. Аттори Нишопурӣ, Шайх Фаридуддин. Тазкират-ул-авлиё.- Техрон: Интишороти Сафӣ Алишох. Чопи ҷаҳорум, соли 1380. -740 с.
3. Гулназар. Қадаҳи шабнам.- Душанбе: Сурушан, 2000.- 82 с.
4. Гулназар. Туво хубиву раъноӣ.- Душанбе: Адиб, 2010.- 408 с.
5. Гулназар. Лолаҳо дар ёлаҳо.- Душанбе: Бухоро, 2017.- 160 с.
6. Қавим, Абдуқайюм. Шеър қист? – Қобул: Интишороти Саъид. Чопи дуввум, соли 1389- и хуршедӣ.- 268 с.
7. Муваҳҳид, Зиё. Дирӯз ва имрӯзи шеъри форсӣ.- Техрон: Интишороти Хермиз. Чопи саввум, 1394.- 288 с.
8. Олӣ Аббособод, Юсуф. Қараёншиносии шеъри муосир.- Техрон: Суҳан, 1390.- 440 с.
9. Шафеии Қадқанӣ, Муҳаммадризо. Бо қароғ ва оина. – Техрон: Суҳан, 1390.- 768 с.

МОДЕЛИ БЕЛОГО СТИХА ГУЛНАЗАРА ҚЕЛДӢ

После свободного стиха, белый стих вошёл в современную таджикскую литературу. Прежде для его входа в нашей литературе создавались объективные предпосылки. Белый стих в нынешней литературе Ирана известен также под названием «стих шомлу». Так как основателем белого стиха считается Ахмад Шомлу (Бомдод). В литературе Запада белый стих лишен рифмы, но имеет ритм и определенной стихотворной системы. Образцы стихотворной прозы видны в нашей классической литературе. Песни Барбада Марвази тоже были сходны с нынешним белым стихом.

Устод Гулназар научился сочинять белый стих в основном от Ахмада Шомлу. Его белые стихи собрались в «Книге хусравони», «Распросы» и «Гулбаргафшон», а также в книге «Тюльпаны в холмах». Поэт в сфере создания белого стиха приобрел много опыта и эти испытания, постепенно

усовершенствуя, стали поводом для творения лучших его стихов. Темы белых стихов Гулназара являются музыкальными и социально - философскими. Так как этот вид стиха не выдержит многословия, поэт больше склонен к краткости. Естественно, что белого стиха не все одобряют и воспринимают, поэтому он сочиняется специальной группе любителей. По внешнему виду система белого стиха является текучей или ручейной, повторы слов обеспечивают его музыкальность. Вьющая интонация в таких стихах имеет специальное место. Мы уверены, что творческие опыты устод Гулназара в белом стихе впрямь также распространяется со стороны его последователей и воспитанников.

Ключевые слова: белый стих, нынешняя таджикская и персоязычная литература, литература Запада, стихи шомлу, рифма и система, «Книга хусравони», музыкальные социально – философские темы, вьющая интонация, творческие опыты.

EXAMPLES OF GULNAZAR'S WHITE POETRY

In this article the authr researched the problem of the examples of gulnazar`s white poetry. After the free poetry, white poetry entered to the modern Tajik literature. Previously, for the inference to our literature there were objective reasons. White poetry in modern Iranian literature is also well known as "poetry of the night". Therefore its founder is Ahmadi Shomuli (Bomdod). In the Western literature, the white poetry is devoid of rhyme, but it has a certain weight and tone. Examples of Mansur's poetry in our classical literature can be found. The songs of Borbad Marwazi's poems are similar to modern white poetry.

It should be noted, that Ustad Gulnazar learned to sing the white poetry mainly from Ahmadi Shamlu. His white poems published in "Daftari khusravoni, Pursisho and Gulbergafshon" and in the book "Tulips in Barely". The poet in creating white poetry has a lot of experience, and those experience gradually improved, which led to the creation of his good poems. The themes of Ustad Gulnazar's white poems are social, philosophical, and criminal. Because this type of poem is not carry out, the poet is more short-sighted.

Naturally, the white poetry is not accepted and understood by everyone, so that it is created for a special category of fans. Apparently, the weight of the white poem is small or unintelligible, and the repetition of the words gives its music. A special place in such poems is occupied by a common or memorable tone. We are confident that Ustad Gulnazar's creative experience in white poetry will continue to be developed by her followers and students.

Keywords: white poetry, modern Tajik and Persian literature, Western literature, poetry, rhyme and weight, "The Book of Khusravoni", social, philosophical and criminal themes, extensive and touching melodies, experiences.

Сведение об авторе:

Хамроев Равшанкул Замонович – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы факультета дошкольного и начального обучения Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айни. Адрес: Республика Таджикистан, проспект Рудаки 121. E-mail: ravshan60@mail.ru. Тел.:(+992) 927692017.

About the autor:

Hamroev Ravshanqul Zamonovich - Tajik state pedagogical University named after Sadriddin Aini, candidate of philological Sciences, senior lecturer of the Department of language and literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. E-mail: ravshan60@mail.ru. Phone: (+992) 927692017.

УДК: 070.1 (575.3)

ОТВЕТ САЙИДА АХМАД-ХАНА НА РАБОТУ СЭРА УИЛЬЯМА МЬЮРА «ЖИЗНЬ МУХАММАДА»

Гоибова Ф.М.

Таджикский национальный университет

Зарождение просветительской идеологии в Индии в значительной степени связано с именем Сайида Ахмад-хана, который занимает почётное место в истории общественно-политической мысли Индии.

Сэр Сайид Ахмад-хан (1817-1898) был одним из самых выдающихся мыслителей, реформаторов и государственных деятелей XIX века мусульманского Востока. Он является идеологом реформы образования и одним из основоположников исламского модернизма в Индии. Наибольшую известность ему принесла общественная и просветительская деятельность, основным результатом которой было открытие в 1878 году Мусульманского колледжа в Алигархе. Для обеспечения будущего благополучия индийских мусульман необходимыми являются два фактора, считал Сайид

Ахмад-хан: во – первых, расширение западного образования среди мусульман, во – вторых необходимо достичь тесного взаимодействия, сотрудничества и взаимопонимания между мусульманами и британцами.

10 апреля 1869 года Сайид Ахмад-хан отбыл в Англию. Решение сэра Сайида посетить Англию было продиктовано двумя соображениями: первое – ознакомиться и провести непосредственный анализ системы образования в британских университетах, особенно в Оксфорде и Кембридже. Второе – он намеривался получить доступ к исламскому и западному исходному материалу в библиотеках Лондона в целях написания опровержения критики и комментариев, сделанных против Пророка Мухаммада сэром Уильямом Мьюром. Дело в том, что в 1861 году Вице-губернатор Уттар-Прадеша, британский исламовед и один из основателей Аллахабадского университета Уильям Мьюр (1819-1905) написал книгу, названную «Жизнь Мухаммада», которая была уничижительным и оскорбительным комментарием относительно жизни и духовных ценностей Пророка Мухаммада, содержала необоснованные нападки и клевету на исламскую мораль и традиции. Это предубеждённое и отрицательное изображение Пророка У. Мьюром вызвало бурную и негативную реакцию у индийских мусульманских учёных, таких как Сайид Ахмад-хан. В письме своему другу Мехди от 20 августа 1869 года из Англии просветитель пишет, что «книга Уильяма Мьюра о жизни Пророка, его несправедливость и предубеждение относительно ислама и Пророка поразили меня в самое сердце, и я решил написать биографию Пророка во что бы ни стало, даже если я потрачу все свои деньги и стану нищим, просящим милостыню» [1, с.219]. И действительно, Сайид Ахмад-хан смог написать и издать своё исследование как «Серия Эссе из жизни Мухаммада», которая была издана в Лондоне в 1870 году на английском языке издателями господами «Трубнер и Ко», а позже он напечатал её исправленную версию на урду как «Аль-Хутбат-и Ахмадия» в 1887 году. В этой своей работе видный просветитель и реформатор призывает всех к более глубокому и внимательному изучению различных религий и проявлению большей терпимости одной религии к другой.

В своей книге «Жизнь Мухаммада» сэр Уильям Мьюр сделал попытку восстановить историческую биографию Пророка Мухаммада. Вклад Мьюра заключается не только в его новаторском использовании ранних мусульманских источников, но также и в том окружении, в котором он написал и дал немедленную и интерактивную оценку в своем исследовании. Дело в том, что в отличие от многих других европейских учёных Мьюр жил, работал и провел свое исследование в исламском окружении, где он обладал преимуществом взаимодействия с верующими мусульманами, такими как Ахмад-хан, и был также сторонником преобразования классического подхода к религии, благодаря которому она могла бы удовлетворить потребности современного общества.

В своей попытке восстановить исторически точную жизнь Мухаммада У. Мьюр к биографическому материалу, найденному им, применил западные критические методы. Как истинный евангельский христианин, он не мог принять Мухаммада как Пророка Бога, приносящего послание, которое вытеснило бы Евангелие и тем самым отрицало бы божественную природу Христа. Следовательно, он начал с предпосылки, что любые описания, которые приписывали удивительные способности Мухаммаду, должны быть подлинными. Таким образом, он старался рационализировать любые сверхъестественные элементы, найденные в традициях, и считал, что их распространение могло быть объяснено только в чисто человеческих терминах [1, с.220].

У Сайид Ахмад-хана было традиционное исламское образование, обусловленное влиянием философской школы Валиуллы-хана. Его собственная оценка традиций была недостаточна в его противоречиях с Мьюром для защиты методологий в акценте подлинности традиционного материала и против критических замечаний Мьюра.

В одном из первых эссе Сайид Ахмад-хана из жизни Пророка, которое состояло из маленького буклета, были описаны рождение, смерть, чудеса и другие события из жизни Мухаммада и более конкретно были изложены традиционные процедуры, которые должны будут проводиться во время мавлид (mawlid), т.е. на торжествах по случаю дня рождения Пророка. Главный акцент этой работы был на то, что «сущность ислама – это любовь к Пророку, и она отражается в Суннах». Как указано в исламском толковом словаре, сунна – арабское слово, означающее путь, образец и пример, который обозначает поступки и высказывания Пророка Мухаммада, описанные его соратниками и являющиеся руководством к действию для всей мусульманской общины и каждого мусульманина в отдельности [3, с.202].

В вводной главе своей работы У. Мьюр подверг критике традиционный метод анализа подлинности традиций и обрисовал, в общих чертах, свой собственный подход. Он исследовал ислам посредством интерпретации Корана и, что ещё более важно для этого исследования, сборников адатов [1] и пришёл к выводу о том, как ислам должен определяться и интерпретироваться, и почему ислам как религия всегда был ниже по сравнению с христианством. Для Мьюра, как евангелиста, религия расценивается как определяющая сила в обществе, и эта религия должна быть христианством, чтобы

быть действительно выгодной. К. Дж. Льялл отметил, что «Жизнь Мухаммада» У. Мьюра отмечена полемическим характером, и естественно, в определённой степени является антипатичной тем, кто исповедует религию Мухаммада [6, с.877].

Интересно, что Сайид Ахмад-хан, в отличие от Мьюра, для написания своей работы считал необходимым использовать не только восточные, но и европейские источники, чтобы получить надлежащие данные, в то время как Мьюр был мотивирован чтобы использовать только ранние арабские источники.

Анализ адатов и ряда авторитетных традиций [2, с.162] может быть вторым основным источником после Корана и историческим материалом для описания жизни Пророка, считал У. Мьюр. Но в отличие от Корана, который Мьюр приветствовал как надёжный, современный источник, традиции, по его мнению, могут быть поставлены под сомнение в силу того, что процесс передачи, являющийся в большей части устным, это фактор, который ослабил надёжность традиций из-за зависимости от склонной ошибаться памяти и тенденции к преувеличению. Тем не менее традиции, признавал Мьюр, могут содержать исторические факты, у которых, возможно, был их письменный источник – воспоминания соратников Пророка. И поэтому, в отличие от исламских традиций, Мьюр считал, что история происхождения адата является сомнительной.

В свою очередь, сэр Сайид Ахмад – хан видел важность адатов в биографии Пророка и стремился опровергнуть отрицательную оценку Мьюра, обращаясь к различному набору критериев оценки. Но даже вне простых фактов биографии, традиции, считает сэр Сайид, были также источником Сунны или обычая, практикой Пророка, и таким образом – стандартом поведения для мусульман, применяемым во все времена.

Уильям Мьюр полагал, что культурные и исторические факторы имели главное влияние на развитие сущности традиций, первой из которых является преданность мусульманского сообщества Мухаммаду как Пророку Бога [8, с.107].

Сайид Ахмад-хан не был согласен с понятием, что мусульмане почитали Мухаммада лишь для того, чтобы не допускать погрешностей в жизни. Сам Пророк, утверждает мыслитель, направил своих последователей для объяснения того, чтобы люди считали авторитетными только те его высказывания, которые он объявил быть показанными, и те - со ссылкой на религиозные догмы к нравам, и к жизни после этого [2, с.190]. Если Мьюр видел политические и культурные основания для создания традиции, то Сайид Ахмад-хан видел его роль строго религиозной.

Уильям Мьюр описал Пророка и его последователей в слепой вере, которая не помогает разрешить сомнение или провести расследование в вопросах, где сказано, что «таким образом говорит Пророк Господа». У более поздних правительств не было выбора, кроме того как заставить замолчать любого, кто будет открыто искать ответы на свои сомнения, так как, по словам Мьюра, «догмы ислама были так тесно связаны с принципами, на которых было воздвигнуто мусульманское правительство», и этот союз духовных и политических элементов привел к «чрезвычайному отсутствию искреннего и бескорыстного расследования происхождения и правды ислама, который так мучительно характерен для мусульманского ума даже и в настоящий момент» [7, с.14].

В своей книге «Жизнь Мухаммада» сэр Уильям Мьюр называет ислам «религией меча», утверждая, что меч – это неизбежная кара за опровержение ислама, что является, по мнению Сайид Ахмад-хана, одним из самых серьёзных обвинений, какие только могут выдвинуть против ислама представители других религий. Подлинная вера, пишет мыслитель, которая проистекает из сердца человека, не может быть утверждена силой или насилием. Согласно исламу, общеизвестно существование одного невидимого Бога. Мусульмане могли бы жить в мире и проповедовать вероисповедание одного – единственного истинного Бога только одним из трёх путей: во-первых, добровольное преобразование людей; во-вторых, установление мира и безопасности посредством союзов для наступления и обороны; и, в-третьих, завоеванием. Как только желаемое будет обеспечено, меч будет немедленно вложен в ножны [2, с.90-93].

И действительно, ислам разрешает применение оружия и войну лишь в двух случаях: при необходимости самозащиты против внешнего врага или для защиты своей веры среди «неверных».

Некоторые писатели, в том числе и Уильям Мьюр, совершая явно грубую ошибку, утверждают, что: «Терпимость неизвестна для ислама». Но история представила нам неисчислимые случаи терпимости многих мусульманских завоевателей, которые, стремясь действовать согласно доктринам их религии, действительно проявляли терпимость и предоставляли амнистию, безопасность и защиту всем, независимо от их касты и веры.

Обсуждение вопроса в отношении источников и для сэра Сайида Ахмад-хана, и для сэра Уильяма Мьюра не было просто исторической абстракцией. Со своей стороны, Мьюр сильно заинтересован, чтобы найти подлинный материал, на котором можно построить биографию Мухаммада и показать, что, основываясь на своих собственных источниках, мусульмане должны будут отклонить учение Мухаммада. Сайид Ахмад-хан, в свою очередь, взволнованный

изображением Пророка и заключениями, выдвинутыми Мьюром в своей книге, подвергает критике и его источники, и его методологию в обработке этих источников.

Естественно, и Сайид Ахмад-хан, и Уильям Мьюр во многих областях были под влиянием ограничений их собственных верований в интерпретациях традиционного материала. Мьюр не мог признать учение Мухаммада, как Пророка, не подвергая сомнению окончательное откровение Бога Иисусу Христу, как записано об этом в Библии. Сайид Ахмад-хан считал своим долгом защищать традиционный метод оценки традиций путём их цепной передачи, чтобы дать должную оценку характера и миссии Пророка.

Резкие нападки обоих учёных на более многочисленную общность другой веры указывают, что «противоречие» для них не было ограничено царством интеллектуальной абстракции, но коснулось и ядра их духовности. Однако там, где Мьюр был склонен к консервативным теологическим тенденциям и активно был вовлечён в евангелистское миссионерское движение, Ахмад-хан в своих письмах опровергает положение, где его ортодоксальность была подвергнута сомнению.

Следует отметить, что несмотря на все свои разногласия с Уильямом Мьюром Сайид Ахмад-хан очень высоко ценил его как учёного и писателя. В своей книге «Эссе из жизни Мухаммада» он написал о своём высоком уважении к характеру и достижениям сэра Уильяма Мьюра, подчеркнул его глубокое знакомство с восточной литературой, а также огромные достижения Мьюра как известного учёного – востоковеда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гуентэр, Алан М. Ответ Сайид Ахмад-хана сэру Уильяму Мьюру / Алан М. Гуентэр. – Монреаль, 2002. -229 с.
2. Ахмад-хан, Сайид. Эссе из жизни Мухаммада / Сайид Ахмад-хан. -Лондон, 1887. - 191 с.
3. Гогоберидзе, Г.М. Исламский толковый словарь / Г.М. Гогоберидзе. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2009. - С. 202.
4. Г.Ф.И. Грэм. Жизнь и работа Сайид Ахмад-хана / Грэм Г.Ф.И. – Дели, 1974.
5. Гордон-Полонская, Л.Р. О некоторых особенностях буржуазного просветительства в колониальных условиях / Л.Р. Гордон-Полонская // Идеологические проблемы современной Индии. – Москва, 1970. - С. 151.
6. Льялл, К.Дж. Сэр Уильям Мьюр Некролог / К.Дж. Льялл // Журнал Королевского Азиатского общества Великобритании и Ирландии. - 1905. - №30. - С. 878.
7. Мьюр, Уильям. Жизнь Мухаммада / Уильям Мьюр. – Лондон, 1861. – С. 14.
8. Мьюр, Уильям. Мусульманское противоречие / Уильям Мьюр. – Эдинбург, 1897. – С. 107.

ОТВЕТ САЙИДА АХМАД-ХАНА НА РАБОТУ СЭРА УИЛЬЯМА МЬЮРА «ЖИЗНЬ МУХАММАДА»

В данной статье рассматриваются разногласия Сайид Ахмад-хана с сэром Уильямом Мьюром относительно материалов, изложенных в его книге из биографии Пророка Мухаммада. Уильям Мьюр – британский исламовед, Вице – губернатор штата Уттар – Прадеш и один из основателей Аллахабадского Университета. В 1861 году написал книгу под названием «Жизнь Мухаммада», которая была уничижительным и оскорбительным комментарием относительно жизни и ценностей Пророка Мухаммада, содержала необоснованные нападки и клевету на исламскую мораль и традиции. Как истинный христианин, У. Мьюр не мог принять Мухаммада как Пророка Бога, приносящего послание, которое вытеснило бы Евангелие и тем самым отрицало бы божественную природу Христа. Это предубеждённое и отрицательное изображение Пророка У. Мьюром вызвало бурную и негативную реакцию у индийских мусульманских учёных, таких как Сайид Ахмад-хан. После сбора исламских и западных исходных материалов в библиотеках Лондона Сайид Ахмад-хан смог написать и издать «Серию эссе из жизни Мухаммада», которая содержала опровержение критики и комментариев, сделанных против Пророка Мухаммада сэром У. Мьюром. Книга была издана в 1870 году в Лондоне на английском языке. Позже в 1887 году её исправленная версия была напечатана на урду под названием «Аль-Хутбат-и Ахмадия». Главный акцент этой работы был на то, что «сущность ислама – это любовь к Пророку, и она отражается в Суннах». В своей книге видный просветитель и реформатор призывает всех к более глубокому и внимательному изучению различных религий и проявлению большей терпимости одной религии к другой.

Ключевые слова: Просвещение, просветитель, реформатор, образование, критика, материалы, опровержение, акцент, религия, комментарий.

CRITICAL VIEWS OF SAYED AHMAD KHAN TO SIR WILLIAM MUIR'S BOOK "THE LIFE OF MUHAMMAD"

The article discusses the critical views of Sayed Ahmad Khan to Sir William Muir regarding the material presented in his book from the biography of the Prophet Muhammad. William Muir was a British Orientalist and scholar of Islam, colonial administrator, and Lieutenant Governor of the North-West Provinces of India and one of the founders of the Allahabad University. In 1861 he wrote a book titled "Life of Muhammad" (The life of Muhammad from original sources), which reviewed the life of the Prophet Mohammed and presented his personality with the insulting comments which contained unfounded attacks and slander against Islamic morality and traditions. As a true Christian W. Muir could not accept Muhammad as a prophet of God, bringing a message that would supplant the gospel, and thereby deny the divine nature of Christ. This prejudiced and negative portrayal of the Prophet W. Muir provoked a violent and negative reaction from Indian Muslim scholars such as Sayed Ahmad Khan. After collecting Islamic and western source materials in the libraries of London, Sayed Ahmad Khan was able to write and publish "Series of Essays from the Life of Muhammad," which refuses the criticism and comments made against the Prophet Muhammad by Sir Muir. The book was published in 1870 in London in English. Later in 1887, a revised version of it was printed in Urdu under the name "al-Hutba Ahmadiyah". The main emphasis of this work was that "the essence of Islam is the love of the Prophet and it is reflected in the Sunnah." In his book, a prominent enlightener and reformer calls on everyone to deeper and more attentive study of various religions and to show greater tolerance of one religion for another.

Key words: enlightenment, enlightener, reformer, education, critical view, materials, religion, emphasis, refuses, comments.

Сведения об авторе:

Гоибова Фирюза Махмадовна – Таджикский Национальный Университет, кандидат филологических наук, ассистент кафедры иностранных языков, факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: Gaibova_firюза@list.ru. Телефон: (+992) 934044447.

About the author:

Goibova Firuza Mahmadvna – Tajik National University, candidate of Philology science, assistant Department of foreign languages of the faculty of journalism. Address 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: Gaibova_firюза@list.ru. Tel.: (+992) 934044447.

БИНАНДА ИНТИЗОРИ ТАМОШОИ МУБОҲИСАҲОИ КАСБИИ ТЕЛЕВИЗИОНИСТ

Муъминҷонов З., Салимзода О.

Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода

Ҷаҳон пеш меравад, ба дараҷаи ғушношуниду диданашаванд. Ба хусус аз нигоҳи фанӣ. Инсон кайҳонро фаҳт мекунад, имкони басарбарӣ ва зиндагиро дар сайёраҳои дигар месанҷад. Қабатҳои пажӯҳишнашудаи атмосфераро таҳқиқ ва рӯ ба гармӣ овардани иқлимро дар сайёраи Замин бо тақия бар бардошти муътамади илмӣ бозгӯ мекунад. Инсониятро аз пайомдҳои пургазд, аммо воқеатдоштаи чанд даҳсолаи баъд огоҳ месозад. То битавонад корашро дар ҳури он пайомдҳо сомон бидиҳаду назму низоми зиндагиашро нигоҳ дорад. Тавассути бозёфтҳои илму фан.

Воқеан технологияи иттилоотӣ дар замони ҷаҳонишавӣ бо суръати кайҳонӣ пеш рафта истодааст. Бо Истиқлолияти давлатиро ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон шумори воситаҳои ахбори омма ба хусус воситаҳои электронии ахбори омма хеле зиёд шуданд. Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 6 ноябри соли 1994 ба тариқи раёйпурсии умумихалқӣ ва дар моддаи 30-уми он таъкид шудани "Ба ҳар кас озодии сухан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбори омма дода мешавад. ...

Сензураи давлатӣ ва таъқиби барои танқид манъ аст. ..." [1, с.17], боиси дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ арзи вучуд кардани радиову телевизионҳои ғайридавлатӣ шуд. Бо дастгирии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон воситаҳои электронии ахбори омма ба хусус телевизион рушд ёфт. Пешвои миллат нисбати нақши телевизион ва радио дар пешрафту шукуфои Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле бамаврид гуфтаанд: "Телевизион ва радио ду нерӯи бузурганд, ки ба таҳкими ваҳдати миллий, пешрафти нақшаҳои бузурги созандагӣ ва амалӣ гардидани ормонҳои бунёди як кишвари демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат хоҳанд намуд"[2, с.216]. Шабакаҳои телевизионии давлатӣ бо истифода аз дастгоҳҳои наварини паҳш барномаҳоро бо кайфияти HD бо фарогирии дурдасттарин гушаву канори ҷумҳурӣ ва аз тариқи моҳвора дар тамоми дунё паҳн мекунад.

Инчунин имрӯз бинандаи тоҷик имкон пайдо кардааст, ки тариқи моҳвора ва ё шабакаи ҷаҳонии Интернет барномаҳои садҳо шабакаҳои телевизионии мамлакатҳои гуногунро тамошо кунад ва бо барномаҳои шабакаҳои телевизионии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса намояд. Аз ин рӯ, кормандони шабакаҳои телевизионии ватаниро зарур аст, ки бо истифода аз технологияи муосир барномаҳои диданбоб таҳия намоянд, то бинандаи худро аз даст надаранд. Мебояд гуфт, ки завқи бинанда хеле боло рафтааст ва наметавон бо барномаи суст ва яқрангу яқнавохт ва такрор ўро дар назди телевизион нигоҳ дошт. Саволи матраҳ чи бояд кард?

Бидуни шак яке аз роҳҳо дар ин масъала истифодаи касбиёнаи жанрҳои журналистикаи телевизион бо тамоми талаботҳои он. Дар ин навишта мо кӯшиш мекунем, ки бобати истифодаи ҳирфавии яке аз жанрҳои таҳлилии журналистикаи телевизион, жанри мувоҳисаи телевизионӣ андешаҳои ҳешро баён созем.

Яке аз жанрҳои асосии журналистикаи телевизион, ки диққати бештари бинандагонро ба худ ҷалб мекунанд ин жанри мувоҳиса мебошад. Зеро бинандаи имрӯза дунболи ҳангомаву ҳаёҳӯӣ (сенсатсия) буда, бештар ба барномаҳои баҳсу мунозираи тавачҷуҳ дорад. Лозим ба зикр аст, ба истиснои як-ду шабакаи телевизионӣ аксарияти шабакаҳои телевизионии Ҷумҳурии Тоҷикистон жанри мувоҳисаро тамоман истифода намебаранд. Ҳол он ки аксарият шабакаҳои телевизионии дунё маҳз бо истифодаи моҳирона ва касбии жанри мувоҳиса дар байни бинандагон шухрат доранд. Барои намуна барномаҳои мувоҳисавии шабакаҳои телевизионии Руссияро пешниҳод мекунем, ки онро натавонем дар ҳуди Руссия балки дар тамоми дунё тамошо мекунанд.

Таври мисол метавон интихоботи қарибвуқуи Президенти Амрико рақам зад. Маъракаи таври маъмул хеле пурсаду садо оғоз гашт. Ҳарду номзад зимни эълони барномаҳои пешанихоботиашон ба майдони мубориза ворид шуданд. Демократҳо ва ҷумҳуриҳо ҳама ба риё аз қавонии роиҷ дар кишвар, ҷалби тавачҷуҳи ҷонибдоронашон бо мақсади бештар ба даст овардани раъйи ҳамватанонашон аз ҳама воситаи имконоти истифода мекарданд.

Ба васоити ахбори омма дар ин радио ҷойгоҳи ҷудогонро ихтисос медиҳанд. Ва ҳам ба матбуоту ҳам воситаҳои электронии иртибот арзиши муайянро қоиладаранд. Барҳақ васоити ахбори Амрико дар ин гуна маъракаҳои сиёсӣ нақши бориз доранд. Аз ин имконоти табиғотӣ дар он кишвар хеле моҳирона истифода мекаранд, ҳам аз саҳифаи рӯзномаҳо ҳам барномаҳои радиову намоишҳои телевизион.

Жанри маъмулу машҳур ва хеле бинандаву шунаванда ва хонандадошта дар ин гуна маъракаҳо мувоҳиса аст. Махсусан дар телевизион. Ду ширкати телевизионии шинохтаи амрикоӣ “Си-эн-эн” ва “Фокс- нюз” махсусан дар ин маърака ғаёб буданд. Ин ширкатҳо се баҳси телевизионии Доналд Трамп ва Ҷо Байденро хеле муваффақона ба тамошобинон манзур намуданд. Ва бисёре аз коршиносону сиёсатмадорон ин баҳсҳои номзадҳоро, ки бо ширкати журналистон баргузор мешуданд, дар рафти интихобот ҳалқунанда медонанд. Ба нақши ВАО ва махсусан телевизион арзиши зиёдеро қоиладаранд, ки комилан дуруст аст.

Барои дақиқтар таҳлил намудани ин мавзӯ пеш аз ҳама хусусиятҳои ҳоси ин жанро дида мебароем. “Дар таҳияи сценарияи барномаҳои мувоҳисавии телевизионӣ одатан баранда дар оғоз эълон мекунанд, ки барои баҳси мавзӯи муҳокимашаванда чанд нафар чамъ шудаанд, ки нуқтаи назари гуногун доранд” [5, с.70]. Муҳим аст, ки мавзӯи баҳс тавачҷуҳи бинандагонро ба худ ҷалб намояд. Яъне мавзӯи доғи рӯз бошад, мисли маъракаҳои интихоботи Президент, парламент ва ба ин монанд.

«Ин жанр ҳоси тамоми ВАО мебошад, аммо ҳосияти азалияш ғолибан дар радио ва телевизион бештар ифода меёбад. Хусусияти услубии мувоҳиса аз рамузи зиндагии одамон ва ҷомеа манша мегирад. Муосирони мо, новобаста ба ҳолат ва шароит, ҳамеша ҷаҳд мекунанд, ки фақат бо баҳс (на бо ҷангу ҷидол) ҷавҳари ҳақиқатро ҷӯё шаванд» [6, с.37].

Дар ҳақиқат, мавзӯи мувоҳиса бояд аз ҷиҳати иҷтимоӣ боиси тавачҷуҳи умум бошад. Тарафдорони нуқтаи назари гуногун метавонанд алоҳида ва ё ки якҷоя паси миз нишинанд. Барандаи мувоҳисаро тавре бояд ба роҳ монданаш лозим, ки ҳамаи иштирокчиён нуқтаи назари худро гуфта тавонанд. «Дискуссия (аз калимаи латинии «discussio» - таҳқиқ, баҳо додан, муҳокима кардан) жанрест, ки дар он бинанда тарзи фикрронӣ, тавлиди фикри нав, инкишоф ва ҳаракати он ба мақсадро бо ҷашмони худ мебинанд. Бархӯрди андешаҳои гуногун ҳангоми таҳқиқ, баландшавии ғаёбияти интеллегуалӣ ба муқобили бетарафӣ, ки барои қабули ҳақиқати аз баҳс ҳосил шуда, характернок мебошад. Ин аст, ки иқтисодии маърифатнокии жанри мувоҳисаро калон медонанд» [7, с.197]. Маҳз ин хусусиятҳои жанри мувоҳиса барномаҳои диққатҷалбкунанда намуда, бинадаро ба худ мутавачҷеҳ месозад.

“Дар рафти баҳс лаҳзаҳои табиӣ берун аз мавзӯ рух дода, мавзӯи баҳс таъғир ёфтаниш мумкин аст. Ин ягон бадӣ надорад, баръакс диққати бинандаро бештар ҷалб мекунанд. Дар ин ҳолат барандаи баҳс моҳирона, ба иззати нафси иштирокчиёни баҳс нарасида, онҳоро ба муҳокимаи мавзӯи асосӣ баргардонидани зарур аст” [3, с.35-36]. Баранда бояд ҳамчун намоёндаи миёнараи байни аудитория ва мутахассисон мувоҳисаро барад. Мутахассисон низ бояд дарк кунанд, ки онҳоро барои маҷлиси истеҳсолӣ даъват накардаанд. Мувоҳиса бояд бо забони ба омма фаҳмо сурат гирад. «Сухбати хуб,

махсусан мубоҳиса, ин гуфтугӯӣи ҳамсуҳбатони ачиб байни ҳамдигар ва баъзан бо бинандаҳо низ мебошад» [1, с.198]. Дар студия мондани телефонҳои алоқаи дугарафа, ки ба бинанда имконияти саволдиҳӣ ва дар муҳокимаи мушкилот иштирок карданро медиҳад, имкониятҳои эҷодии жанри мубоҳисаро васеъ мекунад.

“Жанри мубоҳисаро баъзан авҷи жанри суҳбат меҳисобанд, ки ин ба ҳақиқат рост намеояд. Дар жанри суҳбат ҳамсуҳбатон фикри ҳамдигарро қувват дода, мавзӯӣи муҳокимашавандаро бе баҳсу мунозира таҳлил мекунад. Дар жанри мубоҳиса бошад, шахсоне даъват мешаванд, ки нисбати ҳалли як масъала фикрҳои гуногун доранд. Онҳо фикри ҳамдигарро дастгирӣ накарда, баръакс кӯшиш менамоянд, ки андешаи худро ҳақ бароварда, андешаҳои дигаронро рад намоянд. Дар натиҷаи баҳсу мунозираи иштирокчиёни барнома бисёр паҳлуҳои норавшани мавзӯӣи муҳокимашаванда рӯшан мегардад. Баҳс ҳамеша роҳ ба суи ҳақиқат аст. Ин ҳолат диққати бинандаро дарҳол ба худ мекашад. Бинанда барномаро то ба охир тамошо карда, мавзӯӣи баҳсшавандаро дарк мекунад. Ҳатто рӯзи дигар дар ин мавзӯъ бо ҳамкоронаш баҳс ташкил менамояд. Бо ин дар байни аҳолии афкори умум ба миён омада, ҳалли мавзӯӣи муҳокимашаванда тезтар мегардад. Маҳз дар телевизион хусусиятҳои хоси жанри мубоҳиса ба таври васеъ инъикоси худро дармеёбанд” [4, с.77]. Талаботи дигари муҳими таҳияи мубоҳисаи телевизионӣ тариқи мустақим пешниҳод намудани он мебошад. Зеро мубоҳисаи мустақим ҳамеша табиӣ, нотақрору хотирмон аст ва бинандаро ба тамошо ва таваҷҷуҳ намудан водор месозад.

Чи хеле аз таҳлили жанри таҳлилии мубоҳиса дида мешавад, ин жанр бештар дар телевизион хусусиятҳои хоси худро вонамуд мекунад. Яъне барномае, ки дар жанри мубоҳисаи телевизионӣ таҳия мегардад, дар ҳолати тамоми талаботҳои он риоя карда шаванду барандаи он журналисти касбӣ бошад, он ҷолибтарин ва тамошобобтарин барномаи телевизионӣ мегардад, ки бинандагон бо майли том тамошо хоҳанд кард.

Вале чаро дар шабақаҳои телевизионии ҷумҳурӣ аз жанри мубоҳиса истифода намебаранд муаммос. Агар меҳохед, ки бинандагон зиёд гардад, ҳатман аз жанри мубоҳиса истифода кунед. Аз баҳсу мунозира натарсед, зеро баҳсу мунозираи касбӣ роҳи ҳалли мушкилот ва ба ҳақиқат расиданро нишон медиҳад. Бинанда интизори тамошои мубоҳисаҳои касбии телевизионист.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016.
2. Мирзоев, И. Рукни чорум. - Душанбе, 2006.
3. Муъминҷонов, З. Жанрҳои таҳлилии телевизион. – Душанбе, 2012.
4. Муъминҷонов, З. Махсусияти жанрҳои иттилоотӣ таҳлилии телевизион. – Душанбе, 2015.
5. Муъминҷонов, З. Жанрҳои журналистикаи телевизион. – Душанбе, 2017.
6. Саъдуллоев, А., Шоев, М. Асосҳои журналистикаи телевизион. – Душанбе, 2007.
7. Телевизионная журналистика. – М.: Высшая школа, 2002.
8. www.president.tj Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ. 26. 12. 2019.
9. www.president.tj Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар. 18. 03. 2020.

ЗРИТЕЛЬ ЖДЕТ ПРОСМОТРА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ ТЕЛЕВИЗИОННЫЙ ДИСКУССИИ

Статья посвящена аналитическому жанру дискуссии на телевидение, его особенностям, профессиональным способам использования жанра дискуссия и через него для привлечения зрителей к просмотру телепрограмм. Также была предоставлена информация о создании негосударственного телевидения в городах и районах страны, республиканские отраслевые и переходе на цифровые технологии после обретения Республикой Таджикистан независимости, а также определено его положение среди электронных СМИ.

Автор статьи подчеркивает, что используя аналитический жанр дискуссии, телеканалы Республики Таджикистан могут увеличить свою аудиторию. Обсудить текущие проблемы времени посредством профессиональных дискуссий, которые покажут путь к решению. Жанр телевизионных дискуссий можно использовать напрямую, чтобы сделать их естественными, интересными и развлекательными, поскольку зритель с нетерпением ждет возможности посмотреть профессиональные дискуссии.

Ключевые слова: дискуссия, жанр, профессионализм, зритель, телевидение, проблема, отражение, сеть, программа, трансляция, эфир, журналист, независимость, цифровой технология.

VIEWER WAITING FOR VIEW PROFESSIONAL TELEVISION DISCUSSION

The article is devoted to the analytical genre of discussion on television, its features, professional ways of using the genre of discussion and through it to attract viewers to watching television programs. Information was also provided on the creation of non-state television in cities and regions of the country, the republican industry and the transition to digital technologies after the Republic of Tajikistan gained independence, as well as its position among the electronic media was determined.

The author of the article emphasizes that using the analytical genre of discussion, TV channels of the Republic of Tajikistan can increase their audience. Discuss current problems of the time through professional discussion that will show the way to a solution. The genre of TV discussions can be used directly to make them natural, interesting and entertaining as the viewer looks forward to watching professional discussions.

Keywords: discussion, genre, professionalism, viewer, television, problem, reflection, network, program, broadcast, broadcast, journalist, independence, digital technology.

Сведения об авторах:

Муминджонов Зулфиддин - декан факультета режиссура, кино и телевидение ГУУ «Таджикского государственного института культуры и искусств им. М. Турсунзаде», доктор филологических наук, профессор. Телефон: (+992) 935051463. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

Салимзода Олимджон - кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистики телевидение и радиовещания ГУУ «Таджикского государственного института культуры и искусств им. М. Турсунзаде». Телефон: (+992) 935002219.

About the authors:

Muminjonov Zulfiddin Dean of the Faculty of Directing, Cinema and Television, State Institution "Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade", doctor of philological sciences, professor. Phone: (+ 992) 935051463. E-mail: zulfiddin.m@mail.ru

Salimzoda Olimjon - Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Television and Radio Broadcasting, State Institution "Tajik State Institute of Culture and Arts named after M. Tursunzade" Phone: (+992) 935002219.

МАВЌЕИ ВОЖАҲОИ МУСИҚӢ ДАР «ДЕВОН»-И КАМОЛ

Нурова К.А., Шарифова Г.А.

Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

Шайх Камолиддин Масъуди Хучандӣ, ки тақрибан байни солҳои 1318-1401 мелодӣ дар Хучанди бостонӣ дида ба дунё кушодаву дар Табрэзи Хуросон дунёро падруд гуфтааст, бо эҷодиёти ширину намакини худ дар адабиёти форсии тоҷикӣ мавқеи вижа ва мақоми тамомро ишғол намуда меояд. Мероси адабие, ки Камоли Хучандӣ ба мо ёдгор гузоштааст, иборат аз як «Девон» буда, дар он қасоид, ғазалиёт, рубоӣёт, қитъаҳо, муаммо ва муфрадооти шоир чамъ омадаанд. Дар сарчашмаҳои муътамад ва заҳматҳои зиёди Камолишиносон адади абёти «Девон» аз 6970 байт то 14000 байт баршумурда шудааст. Дар ин шумор фарқияти хеле калон дида мешавад. Ҳаҷми умумии «Девон»-и Камолиро таъкиранависи асри XVI Абдуллоҳи Кобулӣ 14000 байт гуфтааст [3, 128а]. Чопҳои гуногуни дар Эрон Русияву Тоҷикистон ба таъби расида дар бағали худ теъдоди абёти гуногунро доранд ва Камолишиноси тоҷик Бадриддин Мақсудов миқдори ашъори дастраси шоирро тақрибан 8150 байт баршумурдааст [5].

Мавзӯи эҷодиёти Камоли Хучандӣ дар навбати аввал таҷассумгари зиндагонии равони замони ӯ буда, гармияшро бештар дар ирфону тасаввуф дармеёбем. Ин ба он маъност, ки шоир дар эҷоди бадеӣ дар мактаби бузурги адибони сутурги форситаборе, монанди Рӯдакию Фирдавсӣ, Носири Хусраву Умари Хайём, Аттору Мавлонои Балх, Саъдию Анварӣ, Низомию Амир Хусрав ба камоли устодӣ расидааст. Қаробати Камоли Хучандӣ бо муосирони суханвараш низ бароямон равшан аст, ки дар ин бора борҳову борҳо гуфтаанд. Кифоят аст, ки аз муносибати Камоли бо Ҳоҷа Ҳофиз ёд намоем.

Дар баробари мавзӯҳои дилнишин забони рангини ашъори Камоли Хучандӣ офаридаҳои ӯро ширину гӯшнавоз намудаанд. Ҳанӯз устод Садриддин Айний «Камоли устоди забон аст» [1, с.229] гуфта буд. Камолишиноси маъруфи тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод дар боби забони ашъори Камоли навишта, ки «Шевои гуфтори Камоли Хучандӣ чунон самимӣ ва саҳли мумтанеъ аст, ки сомеъу хонанда муҳтавои ашъори ӯро чун фикру зикр, орзуву армон, пиндору саргузашти шахсии худӣ шоир истикбол менамоянд. Ин самимият, қабл аз ҳама, тавассути забон, захираи луғат, тарзи гӯйиш, истифодаи ибораҳои рехта, қорбасти таъбирҳои халқӣ, истеъмоли мақолу зарбулмасалҳои забонзадаи мардум ва чамъбасти шево хувайдо аст» [2, с.198].

Бале, забони баёни ашъори Камоли Хучандӣ тамоми талаботҳои забони вақтро дурбинона фаро гирифтааст, ки дар бораи он ҳама дар як мақолаи гузоришӣ сухан гуфтан муҳол аст. Инчониб тасмим

гирифт, ки доир ба корбурди номвожаҳои мусиқӣ дар ашъори ин устоди сухан баъзе андешаҳои худро баён намояд.

Нахуст бояд гуфт, ки Камоли Хучандӣ аз донишмандоне буд, ки аз илмҳои замонааш огоҳии тамоми дошт ва дар ин росто мусиқшиносии мусиқидонии ӯ набояд истисно бошад. Вай ба илми мусиқӣ огоҳӣ ва рағбати зиёде дошт ва тавонистааст, ки вобаста ба сохту муҳтавои осори ғиноии худ аз номвожаҳо, таркибу ибораҳои марбут ба илми мусиқӣ ва номҳои асбобҳои мусиқӣ ёдовар шавад.

Дар ашъори Камоли Хучандӣ мо бо номҳои асбобҳои мусиқӣ ва истилоҳоти мусиқӣ, ки забони баёни офаридаҳои ӯро рангин кардаанд, хеле зиёд дучор мешавем, ки ин ба мусиқӣ таваччуҳ доштани шоирро ба мо равшан нишон медиҳанд. Вақте вобаста ба мавзӯ ба номвожа ва истилоҳоти мусиқӣ бар «Девон»-и шоир муроҷиат намудем, дарёфттем, ки ӯ ин ному истилоҳоти мусиқӣ, ба монанди чанг, най, рубоб, уд, чарас, бам, даф, захма, камонча, мутриб, май, оҳанг, мутриби хушалхон, соқӣ, муғанӣ, оҳанг, нағмасаро, тасниф, савту ҳарф, мақом, оҳанги рост, рубобӣ, Самоъ, шарбу Самоъ, ҳою хуй, хушовозӣ, сароянда ва ғайраро огоҳона ва маъниофаринона истифода бурдааст. Бештари инҳо бо рӯҳияи хушҳолони шоир тавҷам бахшидаанд.

Бояд гуфт, ки пайвандии ашъори Камоли Хучандӣ бо мусиқӣ пеш аз ҳама дар истифодаи истилоҳоти рамзҳои мусиқӣ ба назар мерасад. Масалан, ӯ мегӯяд:

Ба мутриб шаб чӣ хуш мегуфт чангаи,

Хуш он май, к-аз лаби соқӣ-ст рангаи.

Чу соғар рафта буд аз дасти мутриб.

Ба сад тасниф овардам ба чангаи.

Дар ин мисол ибораҳои «чанги мутриб», ки маънои сози мусиқӣ дар дасти навозандаро дорад, «ба тасниф овардан» эҷод намудану навохтан, ки номи яке аз бахшҳои созии «Шашмақом» доништа шудааст [5, с.206] «овози чанг» ё «чанги сухангӯ» садои торҳои чанг, ки асбоби мусиқист, дар баробари ёд кардан аз асбобҳои мусиқӣ ва мутрибу машшоқон мавқеи азими маъниофарӣ дида мешавад. Агар «чанг»-и мисраи аввал ба маънии асбоби мусиқӣ омада бошад, дар мисраи чаҳорум маънии «ба даст овардан» аст. Зимни ин ишораҳо бояд гуфт, ки калимаи «чанг» ҳамчун асбоби мусиқӣ дар «Девон»-и Камоли Хучандӣ даҳ маротиба корбаст шудааст. Чанг чӣ асбоби мусиқист? Ин асбоби мусиқӣ аз соҳҳои тордори камоншаклу хамида мебошад. Илова бар ин дар байни мардуми мо чанги даҳонӣ низ ҳаст ва он чанги хурде, ки аз пӯлод сохта шудаасту асосан духтарону ҷавонзонан онро байни дандонҳои зеру боло газида ниғаҳ дошта, бо нӯги ангушти дасти рост менавозанд. Шоир ба мутриб ишора карда мегӯяд:

Эй мутриби хушалхон, имшаб бимол бар чанг

Талқе в-агарна сӯзам сӯзад ниҳуфт созат ! [5, с.69]

Аз ин байт бармеояд, ки асбоби мусиқии чанг оҳанги маҳзун, хузнавар ва андӯх доштааст. Аз забони номи Камоли Хучандӣ алоқамандони ба асбоби чанг абёт меоварад:

Ҷониби ҷом суроҳӣ бибарад саҷда чу чанг,

Мутрибон гар сухане з-он лаби майгун хонанд.

Қиссаи гиряи ин ғамзада бо чаҳми пуроб

Мурғу моҳӣ ба лаби Даҷлаву Чайхун хонанд. [5, с.231]

Навои чанг дар баробари оҳанги ғаму андӯх доштан хеле нозуку таъсирбахш будааст. Камоли Хучандӣ ин маъниро дар мақтаби як ғазалаш чунин овардааст:

Муғанӣё, суханони Камол борик аст,

Бихон ба чанг, ки борик маъние дорад. [5, с.238]

Камоли Хучандӣ пеш аз ҳама шоири ориф буд ва созу овози ӯ ҳамоҳанги Саноию Аттор, Абдуллоҳи Ансориву Мавлонои Балхро дорад. Бахусус дар ашъораш алоқамандона бо асбоби мусиқии чанг мехоҳад ба рақси Самоъ барояд. Барои амалӣ намудани ин мақсад шоир аз навозандаву мутриб кӯмак мепурсад ва мегӯяд:

Завқи Самоъ дорам, эй мутрибони хомӯш,

Бонге занед бар чанг, то нағмае сарояд ! [5, с.258]

Аз ашъори Камоли Хучандӣ бармеояд, ки ӯ маҳфилро ироаи маҳфилнишинӣ ва хуш гузаронидани умрро бо созу суруд дӯст медоштааст бо ҳар роҳу василае:

Мутриб талаб кунему ба базм оварем чанг,

Гар чангамон ба чанг наояд, най оварем! [5, с.363]

Дар байти мазкур маҳорати шоирии Камол имкон додааст, ки дар мисраи аввал **чангро** ба сифати асбоби мусиқӣ ба қор барад ва дар мисраи дувум ба ду маъний. Яъне, дар мисраи аввал «чанг» ҳамон асбоби мусиқист ва дар мавриди сонӣ «чанг» - ба даст даровардан таҷнис шуда омадааст ва ғ.

Асбоби мусиқии дигаре, ки Камол бештар дар шеъраш мавриди истифода қарор додаст, рубоб мебошад. Дар байти зер шоир овози рубобу найро чӯр намуда базми хушӣ меорад:

Ба овози рубобу най бинӯшем ошкоро май,

Ба шаҳр овозаи риндию майхорӣ дарандозем. [5, с.348]

Бояд ишора кард, ки рубоб аз танбӯр андаке калонтар буда, асосан чаҳор тори махсус дорад ва он ҳам бо камонча ва ҳам бо мизроб навохта мешавад. Имрӯз вобаста ба завку салиқа ва маҳалҳои гуногун навоҳии гуногуни рубобро месозанду мавриди истифода қарор медиҳанд, вале дар ашъори Камол на сохти он, балки номи умумии рубоб ва садои он истифода шудааст:

Чӣ гуфт бо ту, шунидӣ рубобу уд ба гӯи ?

Зи кас матарс, ба боди баланд бода бинӯи ! [5, с.311]

Дар ин байт илова бар асбоби мусиқии рубоб асбоби дигари мусиқӣ уд омадааст. Уд ҳам аз асбобҳои мусиқии торнок буда, онро дар аҳди Борбади Марвазӣ барбат мегуфтаанд, ки навъе аз он дар истифодаи навозандагону мутрибони имрӯз қарор дорад.

Дар пажӯҳишҳои зиёди Рӯдакишиносӣ омадааст, ки устод Рӯдакӣ қасидаи «Бӯи чӯи Мӯлиён»-ро дар ҳамовозӣ бо сози уд иҷро намудааст.

Най низ аз асбобҳои мусиқист, ки асосан аз танаи растании най сохта мешавад. Дар замони мо бошад аз шоҳаҳои дарунаш ҳолӣ, ҳатто аз устухонҳои дарунашон ҳолии борик месозанд. Камоли Хучандӣ аз имкониятҳои лафз, оҳангу тобишҳои калима, лутфи суҳан ва аломатҳои ашъ моҳирона истифода мебарад, мисли чашмақҳои най ва гӯшақҳои уд дар қитъаи зайл:

Най ба овози уд гуфт нӯхӯфт:

- Ҳама чашием, то бурун оӣ !

Уд гуфтаи, ки , ростӣ, мо низ

Ҳама гӯишем, то чӣ фармоӣ !» [2, с.68]

Симои ғиноии шоир ба бонги най сар ба мастӣ мезанад:

Зӯҳду тақво сар ба сар ин ному ин овозаро

Дар сари овози чангу бонги най хоҳем кард ! [5, с.249]

Ва ё:

Най зери лаб ба майкада мехонадат, Камол,

Бишнав, ки муқбилӣ зи қабули нафас бувад. [5, с.250]

Шоир асбобҳои мусиқӣ, аз ҷумла рубобу найро асосан дар базмҳои тарабу айшу нӯш мавриди истифода қарор медиҳад, ки чанбаи ирфонии он дар ҷою мавриди дигар ба риштаи таҳлил кашада мешавад. У меғӯяд:

Ба овози рубобу най бинӯишем ошкоро май,

Ба шаҳр овозаи риндию майхорӣ дарандозем. [5, с.348]

Камоли Хучандӣ ҷо аз бонги чарас истифода намудааст. Бояд гуфт, ки «чарас» асбоби мусиқӣ набуда, занги ба гулӯи ушгурон дар корвон мебаства бошад ҳам, қаҳрамони ғиноии шоир онро ба сифати асбоби мусиқӣ қабул дорад ва аз овози он завқе барои худ мебардорад:

Нолон ба сари кӯи ту оем, ки завқест

Дар қофилаи каъбаравон бонги чарасро. [5, с.42]

Аз ғазалҳои шоир ва зарбу оҳанги онҳо бармеояд, ки ӯ ба мусиқӣ дилбастагии махсусе доштааст, бахусус ба оҳангҳои «Дувоздаҳмақом», ки баъдтар ба «Шашмақом» расидаасту имрӯз ба таври васеъ қорбурд мешавад. Мисоле аз оҳанги «Рост», ки аз мақомҳои «Дувоздаҳмақом» аст:

Андалебе, ки қадат диду сари сарв гузид,

Сохт дар Рост наво, лек мақомаи наст аст. [5, с.109]

Мисоли дигар:

Андалебони саҳархони хушалхон дар Рост

Сифати қадди ту бар шохи санавбар хонанд. [5, с.232]

Ҷои таъкид аст, ки дар баробари истифода аз асбобҳои мусиқӣ ва хондани мақомҳои гуногун мутрибону хунегарон, сарояндагон, навозандагону муғанниён, иҷрокунандагони асбобҳои мусиқӣ мавқеи алоҳида доранд. Ҳамин аст, ки Камоли Хучандӣ дар «Девон»-и худ, вобаста ба сохту муҳтавои онҳо аз хунари эшон ёдовар шудааст. Масалан:

Суҳан аз мутрибу май гӯи ба ман, эй воиз,

Ки суҳанҳои дигар дарди сар овард маро. [5, с.33]

Мисоли дигар:

Пеши мағиуқ каш ин ҷон, ки баранд аз ту Камол,

Гар ба мутриб надихӣ ҷома, асас мегирад. [5, с.195]

Шоир дилбастаи мусиқӣ ба мутрибон муроҷиат карда хоҳиш менамояд, ки:

Завқи самоъ дорам, эй мутрибони хомӯи,

Бонге занед бар чанг, то нағмае сарояд ! [5, с.258]

Камоли Хучандӣ на танҳо дар ашъораш аз номвожаҳои мусиқӣ устокорона қор мегирад, на танҳо мутрибону муғанниёнро даъват менамояд, ки онҳоро нохун зада, ба забон оранд, зиёда аз ин кӯшиш менамояд, ки барои мутрибону сарояндагон матнҳои мувофиқи завқ тайёр намояду пешкаш созад:

Гар равад мутриб ба базме, хонад абёти Камол,

Ҳар киро ҷонест, гӯяд, мутрибо, хуш меравӣ ! [5, с.407]

Ва ё:

*Дар самоъе, ки ғазалҳои ту хонанд, Камол,
Сӯфиёно ҳама аз сар ҳаваси ҳалво рафт.* [5, с.87

Дар алоқамандӣ ба гуфтаҳои боли «Пайвандии ашъори Камол бо мусиқӣ ҳамчунин дар истифодаи истилоҳу рамзҳои мусиқӣ аён мегардад:

Ба мутриб шаб чӣ хуш мегуфт чангаи,

Хуш он май, к-аз лаби соқист рангаи.

Чу соғар рафта буд аз дасти мутриб,

Ба сад тасниф овардам ба чангаи» [4, с.205]

Бояд гуфт, ки Шайх Камоли Хучандӣ аз суҳанварон ва ғазалгӯёни муктадирӣ замони худ буда, дар баробари эҷоди ғазалҳои рангину намакин ба мусиқӣ мароқу завқи хосса доштааст. Вай дар баробари маъниофарӣ тавассути асбобҳои мусиқӣ, ҳамзамон кӯшидааст, ки аз оҳангу навои онҳо дар иҷроиши мутрибону муғанниёни хушалхон лаззатҳои эстетикӣ бардорад, барои мутрибону сарояндагон матнҳои таҳия намояду эшонро бо маводи зарурии матн таъмин созад.

Ҳамин тавр, истифодаи огоҳонаи номвожаҳои мусиқӣ ба шоири тавоное чун Камоли Хучандӣ имконият додаанд, ки мавзӯву муҳтавои ашъорашро ҳар чӣ бештар ганӣ гардонад, мусиқияту оҳангнокии ғазалҳояшро барои сомеъону хонандагон таъмин намояд ва асару нишони ҳамешагии суҳани ноби худро сарбаландона дар адабу фарҳанги форситаборон нақш намояд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, Садриддин. Куллиёт. Ҷилди 11. Китоби яқум. /Садриддин Айнӣ. - Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1963 - 506 с.
2. Афсаҳзод, Аълоҳон. Камоли Хучандӣ - устои ғазал. / Аълоҳон Афсаҳзод. - Душанбе: Деваштич, 2005 - 220 с.
3. Кобули, Абдуллоҳ. Тазкирату-т-таворих / Абдуллоҳи Кобули. Нусхаи хаттии № 2098 АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон. вар. 128 а (Истифода аз нусхаи аксии он.
4. Низомӣ, Аслиддин. Шашмақом ва назми форсии тоҷикӣ / Аслиддин Низомӣ. - Душанбе: Дониш, 2016. - 296 с.
5. Хучандӣ Камол. Девон / Камоли Хучандӣ. Бо муқаддима, таҳия ва тасҳеҳи Бадриддин Мақсудов. - Душанбе: Адиб, 2015 - 480с.
6. Хусайнӣ, Зайнулобиддин. Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ (Бо тарҷумаи русии А.С. Семёнов) / Зайнулобиддин Хусайнӣ - Душанбе: Дониш - 1987 - 336с.

МУЗЫКАЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В «ДИВАН»-Е КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В классической персидско-таджикской литературе шейх Камол Худжанди (1318-1401) занимает одно из достойнейших мест. Его литературное наследие, отличается не только новизной поэтической мысли и формой выражения, но и редким в персидско-таджикской литературе мастерством употребления музыкальной терминологии, что придает поэзии поэта неповторимую мелодичность и красноту звучания. Поэт считал, что в поэзии должны гармонично сочетаться мелодичность слов и музыки, т.е. должна звучать музыка слов.

В данной статье речь идет о месте и значении музыки, музыкальных слов и выражений, в частности, названия музыкальных инструментов в литературном творчестве поэта, что, как было подчеркнуто выше, является характерной чертой и отличительным художественно-эстетическим аспектом газелей Камола Худжанди.

Ключевые слова: Камол Худжанди, музыкальные инструменты, музыкальная терминология, Диван, газель, рубаб, музыкант, чанг.

MUSICAL TERMINOLOGY IN «DIVAN» OF KAMOL KHUJANDI

Shaikh Kamol Khujandi (1318-1401) has an important position in Persian-Tajik classical literature. His inheritance differs not only by new poetic thought and expression form, but also by rarely using of musical instruments in Persian-Tajik literature, which his poetry melodic and bright. A poet thinks, that the poetry must suit music and lines.

The article informs about position and importance of music, musical words, especially, the name of musical instruments in poetry of the poet, as it was mentioned above, and it is different style of poetry of Kamol Khujandi.

Key words: Kamol Khujandi, musical instruments, musical terminology, Divan, poem, gazel, rubeb, chang.

Сведение об авторах:

Нурова Кубриё Алифовна - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского технологического университета, Негмат Карабаева 63/3, тел.: (+992) 985190860, электронная почта: nurova 74 @ list.ru.

Шарифова Гулистон Амридинона - доктор филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского технологического университета, Негмат Карабаева 63/3, тел.: (+992) 907702975, электронная почта: gulyasab 51 @ mail.com.

About the authors:

Nurova Kibriyo Alifovna - Ph. D. on philology, docent of the Department of the Tajik language of the Technological university of Tajikistan, Negmat Karabaeva 63/3, Phone: (+992) 985190860, E - mail : nurova 74 @ list.ru.

Sharifova Guliston Amriddinovna - doctor of Philology, docent of the Department of the Tajik language of the Technological university of Tajikistan, Negmat Karabaeva 63/3, Phone: 907702975, E - mail: gulyasab 51 @ mail.com.

ТДУ(УДК) 891.550

МИЗОНИ ТАЪСИРПАЗИРИИ ЗУХУРӢ АЗ ҲОФИЗ ДАР ЭҶОДИ ҒАЗАЛ

Шарипов Ш.Р.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шеърӣ фарозамонӣ ва фаромакониӣ Ҳофизӣ Шерозӣ нагузошта, ки ба осори шоирони ҳамаср ва баъдина таассур надошта бошад. Умқи ин таассур ба эҷоди шоирони шибҳи қора: Абдулқодири Бедил, Соибӣ Табретӣ, Калими Кошонӣ, Назирии Нишопурӣ, Урфии Шерозӣ, Носиралии Сарҳиндӣ, Риёзи Хайрободӣ, Ғолиби Дехлавӣ, Волаи Доғистонӣ ва амсоли онҳо реша давонда, ба ғазали Зухурии Туршезӣ беасар низ намондааст. Мизони таъсирпазирии Зухурӣ аз Ҳофиз дар забон, услуби баён, таркибсозӣ, маънибандӣ, тасвиروفаринӣ, оҳанг, вазни шеър, андешаҳои фалсафӣ ва иҷтимоӣ, ирфонгарой таҷассум ёфта, бо вучуди он ки Зухурӣ аз шоирони нозукхаёл, нодирағуфтор, маънитироз ва дар маҷмӯъ, кудратманди густураи адаби форсии тоҷикӣ аст.

Зухурӣ дар ғазал чун як қатор шоирон ба истиқболи ғазалҳои Ҳофизӣ Шерозӣ рафта, на танҳо дар вазн, балки дар мусиқии берунӣ - қофия ва мусиқии канорӣ - радиф низ ба Ҳофиз пайравӣ намуда, аз таркибҳои сохтаи ӯ низ вом гирифтааст.

Бо таваҷҷуҳ ба он нукта, ки мизони таассури Ҳофиз дар офаринишҳои хунарӣ бар Зухурӣ ба таври назаррас афзалият дорад, дар оғози истиқболҳои Зухурӣ аз Ҳофиз матлаи ғазалиёти пайравишуда зикр мегардад.

Ҳофиз:

*Дӯи аз масҷид сӯи майхона омад тири мо,
Чист ёрони тариқат баъд аз ин тадбири мо*[15, 41].

Зухурӣ:

*Боз мерақсад чунун аз гулгули занҷири мо,
Боз дар кӯи харобӣ мекунад таъмири мо*[5, 67].

Ҳофиз:

*Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяи баҳшам Самарқанду Бухороро*[15, 33].

Зухурӣ:

*Димоғам барнаметобад фусуни тиру барноро,
Чунуне ку, ки дар занҷир печам кӯҳу саҳроро*[5, 33]?

Зухурӣ:

*Баҳор омад чунун дигар ба саҳро мебарад моро,
Хамӯиш боз бар ҳангомабандӣ дошт гавғоро*[5, 31].

Ҳофиз:

*Равнақи аҳди шабоб аст дигар бӯстонро,
Мерасад мужлаи гл булбулт хушилҳонро*[15, 40].

Зухурӣ:

*Барнатобад чигари дурдакишон дармонро,
Написандад сари шӯридасарон сомонро*[5, 32].

Ҳофиз:

*Саҳар булбул ҳикоят бо сабо кард,
Ки шиқи рӯи гул бом о чиҳо кард*[15, 176]?

Зухурӣ:

*Таъи доғи фано бар дили дарвешон аст,
Решаи нахли бақо дар гили дарвешон аст.
Даҳр ширатғаҳи ғамхонаи дарвешон аст,
Осмон қошии қошонани дарвешон аст.*

Ҳофиз:

*Ё Раб, ин навгули хандон, ки сугурдӣ ба манаши,
Месупорам ба ту аз чашими ҳасуди
чаманаши*[15, 446].

Зухурӣ:

*Пираҳан барги суман гашта зи лутфи
баданаши,
Эй хуи он мағз, ки бӯе кашад аз пираҳанаши.*

Ҳофиз:

*Медамад субҳу килла баста саҳоб,
Ассабӯҳ, ассабӯҳ, ё асҳоб*[15, 48].

Зухурӣ:

*Боз деҳ тоби турраи пуртоб,
Тӯда кун як чаҳон дили бетоб.*

Ҳофиз:

*Таолуллоҳ чӣ давлат дорам имшаб,
Ки омад ногаҳон дилдорам имшаб*[15, 46].

Зухурӣ:

*Шудам гаввоси найсони дил имшаб,
Бибор, эй дида, борони дил имшаб.*

Зухурӣ:
*Зи бӯят он чӣ бо мағзам сабо кард,
 Ба беҳушӣ тавон шуқраи адо кард*[5, 283].
 Зухурӣ:
*Наменолам, агар бар ман ҷафо кард,
 Чӣ ҷурм ӯро вафо ин иқтисо кард*[5, 283].
 Зухурӣ:
*Саҳар булбул чунон гулро дуо кард,
 Ки дар омин даҳони гунча во кард*[5, 284].
 Ҳофиз:
*Дил саронардаи муҳаббати ӯст,
 Дида оинадори талъати ӯст*[15, 96].
 Зухурӣ:
*Дар хатар эминӣ ба давлати ӯст,
 Сипари теги кин муҳаббати ӯст.*
 Ҳофиз:
*Равзаи хулди барин хилвати дарвешон аст,
 Мояи муҳташамӣ хидмати дарвешон аст*[15, 87].

Ҳофиз:
*Кас нест, ки афтодаи он зулфи дуто нест,
 Дар раҳгузаре нест, ки доме зи бало нест*[15, 109].
 Зухурӣ:
*Ҷонмурдаи дарде, ки назирои даво нест,
 Заҳме, ки ба марҳам шавад олуида, зи мо нест.*
 Ҳофиз:
*Лаъли сероби ба хун ташина лаби ёри ман аст,
 В-аз пайи дидани ӯ додани ҷон кори ман аст*[15, 90].
 Ҳофиз:
*Рӯзгорест, ки савдои бутон дини ман аст,
 Ғами ин кор нишиоти дили ғамгини ман аст*[15, 92].
 Зухурӣ:
*Ваҳшатам бурд ба хилват, ҳама ҷо анҷуман аст,
 Ҳамзабонаи тӯӣ, он кас, ки ба худ дар сухан аст.*

Бо он ки баргузидани радифҳои исмии душвор дар ғазалиёти Зухурӣ маҳаки ихота ва тасаллути ӯ дар маънибандӣ ва тасвирифари шудаанд, як навъ бартариӣ Ҳофиз дар ин боб ба чашм меҳӯрад, ки дар ғазалиёти ӯ ин гуна радиф - исмии саҳт кам мавҷуд аст. Чунончи:

*Тӯӣ, ки бар сари хубони кишварӣ чун тоҷ,
 Сазад, агар ҳамаи дилбарон диҳандат боч.
 Фитод дар сари Ҳофиз ҳавои чун ту шаҳе,
 Камина зарраи хоки дари ту будӣ коч.*
 Радифҳои ҷонишинӣ ва зарфии саҳти «ҳеч» ва «чанд» дар ғазалиёти Ҳофиз:
*Аз мани дилишуда он ёр наметурсад ҳеч,
 Хабаре з-ин дили афгор наметурсад ҳеч.*

*Ҳасби ҳоле нанавиштию шуд айёме чанд,
 Махраме ку, ки фиристам ба ту пайгоме чанд?*
 Ғазалҳои Ҳофиз бо матлаъҳои зерин низ бо радифҳои душвор эҷод шудааст:

*Шабӣ вас ласту тай шуд номаи ҳаҷр,
 Саломун фия ҳатто матлаъ-ул-фаҷр.*

Ва:
*Ҳусну ҷамоли ту ҷаҳон ҷумла гирифта тӯлу арз,
 Шамси фалак хичил шуда, аз руҳи хуби моҳи арз.*

Ва:
*Қасам ба ҳашмату ҷоҳу ҷалолир шоҳ Шучоъ,
 Ки нест бок асам аз баҳри молу ҷоҳ низоъ.*

Ва:
*Бомдодон, ки зи хилватгаҳи коҳи ибдоъ,
 Шамъи ҳовар фиғанад бар ҳама атроф шуоъ.*

Ва:
*Ба фарри давлати гетиғурузи шоҳ Шучоъ,
 Ки ҳаст дар назари ман ҷаҳон ҳақирматоъ.*

Ё:
*Саҳар ба бӯйи гулистон даме шудам дар боғ,
 Ки то чу булбули бедил кунам илоҷи димоғ.*

Ё:
*Мақоми амну майи беғаму рафиқи шафиқ,
 Гарат мудом муяссар шавад, зиҳӣ тавфиқ.*

Дар ғазалиёти Зухурӣ ин гуна радифҳо басомад доранд. Чунончи, радифҳои исмии ҳалос, маҳсус, ракс, эъроз, фарз, ғараз, ихтилот, ғалаг, маҳзуз, ҳаз, тасдеъ, шамъ, низо, дарег, доғ, дурӯғ, ҳариф, баргараф, густох, талх ва амсоли онҳо.

Ҳалос:
Хушидил он, к-аз қайди ҳирмон шуд ҳалос,

Ҳаз:
Дард надорӣ, зи мудово чӣ ҳаз?

Юсуфаи аз ранҷи зиндон шуд халос.

Махсус:

*Агар бо ман шавад дилдор махсус,
Сазад, гул мешавад бо хор махсус.*

Рақс:

*Эй аз ту гадову шох дар рақс,
Бар роҳи ту кӯху коҳ дар рақс.*

Эъроз:

*Бастем назар, надорад эъроз,
Гашием дигар, надорад эъроз.*

Фарз:

*Эй шиқи ту бар ҳама ҷаҳон фарз,
Гирдат гашиан бар осмон фарз.*

Ғараз:

*Ғар намиранд бароят, зи бақо чист ғараз?
Дард агар беи нагардад, зи даво чист ғараз?*

Ихтилот:

*Дард агар кардӣ ба дармон ихтилот,
Кай ба ӯ кардӣ дилу ҷон ихтилот?*

Ғалат:

*Сар зад аз беғунаҳон гарчи гуноҳе ба ғалат,
Чаши доранд зи чаши ту нигоҳе ба ғалат.*

Маҳзуз:

*Эй зи захри ту коми ҷон маҳзуз,
В-эй зи ҳарфи ғамат забон маҳзуз.*

Дам макаи, аз нолаи амдо чӣ ҳаз?

Тасдеъ:

*Баҳри васлаи дило макаи тасдеъ,
Мо кучо, ӯ кучо, макаи тасдеъ.*

Шамъ:

*Сӯзи шиқ аст, ки парвона ба болу пари шамъ,
Хеиро гармтар аз шугъла кашад дар бари шамъ.*

Низоъ:

*Сар ниҳодем ба сомон, чӣ низоъ?
Ҷон супурдем ба ҷонон, чӣ низоъ?*

Дарег:

*Аз ҳама худро нараҳондам, дарег,
Ҳеч матурс, аз ҳама мондам, дарег.*

Доғ:

*Ғайр аз ту ниҳод бар ҷигар доғ,
Фарёд, ки зулм кард бар доғ.*

Дурӯғ:

*Ману зи кӯи ту азми сафар, дурӯғ, дурӯғ,
Кучо ману хабар ин хабар, дурӯғ, дурӯғ.*

Ҳариф:

*Ғайр дар шиқ кай ба мост ҳариф?
Ин ману ратли ғам, кучост ҳариф?*

Бартараф:

*Шугълахорем, оби ҳайвон бартараф,
Мурдаи дардем, дармон бартараф.*

Густох:

*Шуд ба роҳаи қадами мо густох,
Бими сар ҳаст, ки шуд по густох.*

Ҳатто дар ғазалиёти Зухурӣ радифҳои исмии душвори такрор (доғ - 3 ғазал, ҳайф - 2 ғазал, густох - 2 ғазал) дида мешаванд.

Дар ғазалиёти Зухурӣ радифҳои сифатӣ ва зарфии саҳт (талх ва чанд) низ ба чашм меҳӯрад, ки ҳатто дар радифи чанд шоир 3 ғазал эҷод кардааст.

Талх:

*Сармасти мо ба лаб ҷу расонад шароби талх,
Аз синаҳои сӯхта хоҳад каботи талх.*

Чанд:

*Монда боқӣ, агар ҷафое чанд,
Вом хоҳам зи худ вафое чанд.*

Ва:

*Зад аз шарар оҳи шабам машғалае чанд,
Бо шугли ғамат фориғам аз машғалае чанд.*

Ва:

*Чидаам бар ҳавас дуконе чанд,
Суди худ кардаам зиёне чанд.*

Ҷиҳати дарёфти бештари таъсири Зухурӣ аз Ҳофиз вожагоне ба риштаи пажӯҳиш кашаида шуда, ки аз манзари забонӣ ва вожагонӣ (ба назари муҳаққиқони шеърӣ Ҳофиз) ба сабки шахсии Ҳофиз шуҳраанд. Ҷунончи, вожагони дурдиқаш, бодафурӯш, бадном, хушдил, сабукрӯшон, шаробхона, шакарханда, мушқфишон, мушкиннафас, назарбозӣ, гулбонг, бе сару сомон, нозукбадан, сӯроҳӣ ва амсоли онҳо, ки дар ғазалиёти Зухурӣ басомад доранд.

Дурдиқаш

*Зухурӣ соф кун худро, аҷаб нест,
Ба Ҷам дурдиқашон гар ҷом бахшианд [5, 200].*

Ва:

Шаробе рехт дар паймонаи дурдиқашон соқӣ,

Ва:

*Кай тавонӣ шуд, Зухурӣ, некном,
То насозӣ хеиро бадноми шиқ [5, 411].*

Хушдил

Иштиробӣ ман барорад офати таскин зи пай,

Кӣ дар софӣ суҳан бар синаи тирӣ муғон дорад[5, 298].

Ва:

Дили зоҳид зи тирагӣ нараҳад,
То ба **дурдикашон** нагардад соф[5, 442].

Бодафурӯшон

Сӯфиёно гила аз **бодафурӯшон** бечост,
Раҳни арзанда ҳамин хирқаи тақвои ман аст[5, 163].

Бадном

Ба нуқс икромро созанд **бадном**,
Каримон гар иброме насозанд[5, 232].

Ва:

Муқтадои дайр ҳам зарку риёе мехарад,
Не ҳамин тақвофурӯши шаҳр **бадном** асту бас[5, 232].

Хуидилам дар беқарорӣ барқарор афтадам[5, 482].

Ва:

Реи дур аз дилу чон, неш агар марҳам нест,
Пуч он **хуидилино**у айи, ки мағзаш гам нест[5, 48].

Ва:

Ҷониби ман гар набинад, гайр гӯ, **хуидил**
мешавад,
Сад ниғаҳ чун чамъ гардад, як тағофул
мешавад[5, 203].

Сабукрӯшон

Дар ин роҳ солиқонро тӯшапардозе намебошиад,
Наям ман аз **сабукрӯшон**, таваккул мекунад
зодам[5, 468].

Дар ғазали Зухурӣ дар гунаи сабукрӯҳӣ ва сабукрӯҳие низ омадааст, ки тобиши маъноии фароҳтар пайдо намудааст:

Сабукрӯҳӣ чӣ пурсӣ гар ниҳам мизони санҷидан,
Кунам посанг кӯҳу коҳро аз худ зиёд орам[5, 509].

Ва:

Хизро нест **сабукрӯҳие** ҳамтои ман,
Сарфаи роҳ дар ин аст, ки танҳо биравам[5, 513].

Ва:

Ба ҷустуҷӯи ту то мурдан ин **сабукрӯҳӣ**,
Ки хешро чу сабо дар ба дар нагардонам[5, 554].

Шаробхона

З – он чашим ба ҷуръаи нигоҳе
Ғавзои **шаробхона** бархост[5, 72].

Ва:

Ба ҷои ҷоми сабук медиҳанд ратли гарон,
Шаробхонаи мастон зи хун сабӯ дорад[5, 247].

Шакарханда

Ниғаҳи талх агар нест чунон заҳр чакон,
Дар **шакарханда** ба харвор, ҳамон шақкар
ҳаст[5, 152].

Ва:

Оламеро ба заҳри чашим бикули,
Ба **шакарханда** хунбаҳо галат аст[5, 161].

Ва:

Гиряамро ба **шакарханда** дароварда ба иғр,
Ҳой-ҳоям намаки қаҳқаҳаи ӯ дорад[5, 282].
Дар Ҳофиз «мушқфишон», дар Зухурӣ
«мушқбез» аст:

Нафасам доми турра мебофад,
Донаҳо холи **мушқбез** маро[5, 19].

Мушқинафас

Рӯҳ омада бар бӯи хуши бӯса ба парвоз,
Завқест кабутардами **мушқинафасе** чанд[5, 273].

Назарбозӣ

То ба ёди наргисаи Лайлӣ **назарбозӣ** кунад,
Дар биёбон охувон саф гирди Маҷнун бастаанд[5, 393].

Ва:

Чун ба бегонагон **назарбозӣ**,
Ниғаҳи ошно ба кор мабар[5, 403].

Ва:

Зи чоки хирқа чӣ расвост дар **назарбозӣ**,
Магар зи шайх надидем иғҳидатаре[5, 670].
Дар Ҳофиз «нуктадонон», дар Зухурӣ «нуктадон»:
Бо он ки шаҳр гашиа тур аз достони кас,
Ҳарфе нагашиа гӯишади **нуктадони** кас[5, 413].

Гулбонг

Гӯ, гул ба бениёзии худ ин қадр маноз,
Дар шаҳр шуҳра сохта **гулбонги** булбулаш[5, 426].

Ва:

Ин аст тарзи замзамаро иди дигарон,
Наишугфтай ҳанӯз зи **гулбонги** булбуле[5, 652].

Ва:

Ҳар ҷо чигар шигофад теги чигарнавозат,
Ҳар қатрае барорад **гулбонги** марҳабое[5, 659].

Дар ғазалҳои Ҳофиз таркиби «гулбонги рубоб», «гулбонги ошиқона», «гулбонги сарбаландӣ», «гулбонги ишқ», «гулбонги чавонон» ва дар ашъори Зухурӣ ибораи «гулбонги булбул», «гулбонги марҳабо» корбаст шуда, ки дастаи аввали навои ашъи бечон, исмию сифатӣ (рубоб, сарбаландӣ, ошиқона, ишқ) - ғайритабириро ифода кунад, дастаи дувумӣ овози форами табиӣ - булбул ва аз он зеботар – «марҳабо»-ро таҷассум намудааст. Бо таваҷҷуҳ ба ин нукта, ин ҷониб бар он пиндор аст, ки Зухурӣ на танҳо аз вожагон, таркибот, мазмунсозӣ ва тасвирифари Ҳофиз лаззат бурда, дар ғазали худ аз вожа ва таркиботи ӯ суд ҷустааст, балки кӯшидааст, ки бо корбурди онҳо мазомин ва маонии тоза офарад ва дар ин мақсуд муваффақ низ шудааст. Чунончи, Зухурӣ дар таркиби «гулбонги марҳабо» аз он маъно истиқбол гирифтааст, ки «теги маъшуқа чигарнавоз аст ва ҳар қатра хуне, ки пас аз шиқофи (навозиши) чигарҳо (ҳар ҷо) мечакад, гулбонги марҳабои «биё, бишқоф» мебарорад».

Ошиқ шикофи чигарро ба василаи теги ёр дар ҳар қатраи хуни рехта марҳабо мехонад ва ин ҳамон породоки (охумогон) адабист, ки дар ғазали Зухурӣ басомади афзун дорад.

Бе сару сомон

*То бисоти орзуи васл бар ҳам чидаам,
Он сару сомон надорад **бе сару сомони** ту[5, 617].*

Нозукбадан

*Чаими чон бохтаанд аҳли назар, то назаре
Қобили дидани **нозукбадане** сохтаанд[5, 264].*

Дар Ҳофиз «суроҳӣ дар даст», дар Зухурӣ «суроҳӣ ба гардан», ки дар ин маврид низ тасвири Зухурӣ хинчор шикастааст.

***Суроҳӣ**, ки **ба гардани** касест ишҳра надонам,
Ҳазор хумкада мастӣ дил аз аёғи кӣ дорад[5, 321].*

Муҳаққиқони эронӣ Муҳаммад Амри Машҳадӣ, Абдуллоҳ Вотиқи Аббосӣ, Муҳаммақдризои Машҳадӣ дар мавриди таассури Ғолиби Дехлавӣ аз ғазалиёти Ҳофиз бар он назар расидаанд, ки «чӣ бисёр иттифоқ меафтад, ки Ғолиб дар ғазалҳое, ки ба истиқболи Ҳофиз суруда тавониста, ду ё се байти ғазалашро аз назари вожагонӣ ба шеъри Ҳофиз наздик созад, вале аз офаридани ғазали тамомиёр ба шева ва сабки Ҳофиз нотавон аст» [10, 101-124].

Аммо ин чониб дар мавриди қиёси ғазали Ҳофиз бо Зухурӣ, бо он ки таассури Ҳофиз бар ғазали Зухурӣ қавист, ин ҳукмро наметавонам кард. Зеро дар ғазали Зухурӣ дар баробари сохтшиканиҳои маъмулӣ хинчоргуреزيест, ки ношӣ аз таҷрибаҳо ва андешаҳои хоси ўст ва дар ин маврид ба истиқболи он пиндор меравем, ки ҳар забони ҳунари маънии тоза ва тасвири бемонандро эҷод мекунад. Таркиботи зер гарчи дар заминаи таркиби Ҳофиз илқо ёфта, аммо маънии тоза эҷод кардаанд:

Зухурӣ:

*Лаб сар мадеҳ ба таънаи **риндони порсо**,
Дар зухд хушкӣ аз тарии домани ман аст[5, 51].*

Ва:

*Маи хумхонаи муҳаббати худ
Ҷуз ба **риндони порсо** надиханд[5, 230].*

Ва:

*Саволи зухди Зухурӣ ҳарифсозон нест,
Ба гӯи ҳалқаи **риндони порсо** бикашам[5, 528].*

Ҳофиз:

*Хубони порсигӯ бахшандагони умранд,
Соқӣ, бидеҳ башорат **риндони порсоро**[15, 36].*

Ба пиндори Сируси Шамисо ғазали Саъдӣ авчи ғазали ошиқона ва лафзӣ, Мавлоно авчи ғазали орифона ё маъноӣ ва ғазали Ҳофиз омезиши ишқу ирфон ва мазомини дигар - авчи ғазали форсӣ, олитарин шакл аст[13, 231]. Дарвоқеъ, Ҳофиз дар таҳаввули ғазал аз зовияи диди банду баст, забони ҳунари, корбурди таркибот ва мазомини тоза, ихтисосӣ, мавзӯ ва тасовир дар таҳаввул ва такомули ғазал мақоми муассире гузошта, ки боиси таассури шеъри ҳамасрон ва баъдӣ, аз ҷумла Зухурӣ гаштааст. Аммо шеъри Зухурӣ низ то ба чоест, ки Бедил дар муқаддимаи «Муҳити аъзам» ўро ба унвони шоири муваффақи сабки ҳиндӣ эътироф кардааст. Ва сурудани он, ки «дар зухд хушкӣ аз тарии домани ман буда, аз ин ҷо ба таънаи риндони порсо лаб сар мадеҳ» ба табиини андешаи мо мунҷар аст.

Зухурӣ бо истифода аз таркибҳои Ҳофиз маънии тоза эҷод кардааст.

Овози даро:

*Корвон гум кардаам дар води саргаштагӣ,
Гӯиро ку бахт, к-овози дарое бархӯрад[5, 391].*

Имоми шаҳр

*Имоми шаҳр ба сарҷӯши май накарда вузӯ,
Чарост гарми намоз, инчунин вузӯ хом аст[5, 99].*

*Намоз дар ақби майфурӯи хоҳад кард,
Имоми шаҳр аз ин риндие, ки пеш гирифт[5, 109].*

Риштаи тасбеҳ

*Кардӣ рағи чон риштаи тасбеҳ, Зухурӣ,
Ҳон, мужда, ки зулфе ба ту зуннор фиристод[5, 384].*

Кӯи муғон

*Дар шохроҳи шанбе мастон мабод кард,
Одинаро ба кӯи муғон об мекунам[5, 522].*

Ва:

*Аҷаб аз далқи вараъ пок барояд дар ҳашир,
Бахти ринде, ки шароби ту чакад аз кафанаши[5, 420].*

Пири муғон

*Шаробе рехт дар паймонаи дурдиқашон соқӣ,
Кӣ дар софӣ сухан бар синаи пири муғон дорад[5, 298].*

Ва:

*Дар ҳарам умр ба сақҳои Замзам шуда сарф,
Нисбате нест, ки бо пири муғон хеш афтам[5, 503].*

Чаишаи нӯш

*Ба талхӣ мурда ҳар сӯ сад ҳавас дар роҳи ин
ҳайрат,*

Хирқаи тақво
Тантам ба ашқи гиряи мастана баҳярез,
Хуи орифона хирқаи тақво шиқофтём[5, 545].
Ва:
Сӯфиёнро гила аз бодафурӯшон бечост,
Раҳни арзанда ҳамин хирқаи тақвои ман аст[5, 163].
Далқи вараъ
Чаши бар роҳи чуръаи соқӣ,
Зухд далқи вараъ намозӣ кард[5, 246].

Ки шояд тӯшае бар сар кунад аз чашиаи нӯше[5, 666].
Ва:
Шаҳдро талхтар зи захр чашианд,
Шӯрбахтони чашиаи нӯшат[5, 107].
Нақди қалб
Иёри нақди қалби худ, Зухурӣ, гарчи месозад,
Ба ҳазли ҷон, қимори васл мебозад дағобозе[5, 649].

Дар Ҳофиз «асбоби тараб» аст ва дар Зухурӣ баръакси он «асбоби нокомӣ» ба чашм расида, баъдан ин асбоб ба шикебу тоқат, дил, имон, дуқондорӣ, нафас пайванд меёбад:

<p>Фурӯ чидам ба коми хештан асбоби нокомӣ, Бисозад барги худро бар сари барги мурод орам[5, 509].</p> <p>Кардам хуш дар ҳам асбоби шикебу тоқате, Мекунам бетобиву хуш сар ба сомон мекунам[5, 537].</p> <p>Зи тартиби асбоби дил фориғам, Ғаму айи дар якдигар рехтам[5, 540].</p> <p>Аз он асбоби имоне, ки барҳам мешавад имон, Фидои чашии кофармоҷарое метавон кардан[5, 605].</p> <p>Чӣ саргармӣ ки асбоби дуқондорӣ каши дарҳам, Шароре дар ҷигар каи, оташи колои дукон шав[5, 615]. Рафта дар тӯфони ғам барбод асбоби нафас, Оре, оре, зоҳир аст аз оҳи бепоёни мо[5, 1].</p>	<p>Лаъли шакарҳо Бурун меояд охир орзу аз талхкомиҳо, Аз ин чашиме, ки ҳасрат дӯхт бар лаъли шакархояи[5, 425]. Дайри муғон Муқими савмаа мехостам шавам, афтод Рақам ба дайри муғон, дил ба ин мақом кашид[5, 263]. Турраи шамиод дар Зухурӣ турраи шамиодқоматон омадааст: Бе шона монда турраи шамиодқоматон, Азбаски чок харҷи гиребони мардум аст[5, 163]. Пири хирад: Ба ваъзи пири хирад соате нишиастам дӯи, Дили суханнашӯнав баркашид пунба зи гӯи[5, 429]. Раги ҷон, ки дар Зухурӣ «раги садҷон» шудааст: Раҳ, Зухурӣ, наметавонӣ баст Раги садҷон буридаи моро[5, 28].</p>
--	--

Дар ғазалиёти Зухурӣ бархе аз муштарақоти фикрӣ ба назар мерасад, ки бозгӯи мизони таъсири Ҳофиз дар андеша ва тафаккури ўст. Ҳарчанд Зухурӣ кӯшидааст, ки ба василаи шигарди хинҷоршиканӣ аз бофти забонии мисраъ ва байт ғазали худро аз Ҳофиз мутамоиз дорад, аммо рӯи ғазали Ҳофиз гоҳо дар абёти ӯ падидор мешавад. Гарчи дар меҳвари андеша ва отифаи Ҳофиз ва Зухурӣ тафовути зиёд ба назар мерасад ва бозтоби андешаҳо, авотиф, лаззатҳо, ранчу шодиҳо, ваҳдати инсичом дар ғазалиёти онҳо обишхӯр аз ҳавзаҳои маънӣ ва тасвирҳои мухталиф доранд, гоҳо решаи тафаккур ва зовияи дидашон ба ҳам наздик аст. Чунончи, дар абёти зерин муносибати биноматнӣ ё муқоламаи матнҳо ба чашм меҳӯрад:

Ҳофиз (доғи ошиқ ва шақоқ):
Эй гул, ту дӯи доғи сабӯҳӣ кашидаӣ,
Мо он шақоқем, ки бо доғ зодаем.
Зухурӣ:
Доғҳо тоза кунад дастӣ шақоқ ҳар сол,
Дар таҳи куҳи ғамат домани саҳро мондаст.
Ҳофиз (шароби Кавсар ва шароби шиқ):
Зоҳид шароби кавсару Ҳофиз ниёла хост,
То дар миёна хостаи Кирдугор чист?
Ва:
Зоҳид, агар ба ҳуру қусур аст умедвор,
Моро шаробхона қусур асту ҳуру ёр.
Зухурӣ:
Замзаму Кавсар надоранд он гуворӣ, битурс,

Ва:
Муқими савмаа мехостам шавам, афтод
Рақам ба дайри муғон, дил ба ин мақом кашид[5, 263].
Ҳофиз (абру ва меҳроб):
Дар намозам хамаи абруи ту бар ёд омад,
Ҳолате рафт, ки меҳроб ба фарёд омад.
Зухурӣ:
Чунин ошиқ намегардид зоҳид бар намози худ,
Нишоне гар зи абруйе намеовард меҳробаи[5, 424].
Ва:
Чое, ки ҷуфти абруи ӯ тоқи қибла нест,
Аз мавҷи ашқи ғам хамаи меҳроб шустаем[5, 502].

¹ Дар чопи Асғарӣ «бесомон»

Аз ҷигартафтидагони ҷӯйбори ханҷараи[5, 419].
 Ва:
 Дамодам дар шати об аз алатаи хезад,
 Шароби шиқро нозам ба ҳар сӯ Кавсаре дорам[5,
 457].
 Ва:
 Аз чашиаи сароби биёбони хусни ту,
 Шӯянд рӯи Замзаму Кавсар, дар ин ҷӣ баҳс[5,
 180]?
 Ҳофиз (ба харобот рӯи ниёз овардан):
 Дар хароботи муғон мо низ ҳамдастон шавем,
 К-ин чунин рафтаст дар аҳди азал тақдири мо.
 Зухурӣ:
 Дар кӯчаи муғон дари ширатсарой кӯб,
 Бизар зи хонақоҳ, ки андӯҳхонаест[5, 67].
 Ва:
 Зи хонақоҳ ба майхонаи муғон аст сафар,
 Барои шайху муридонаи армуғон назр аст[5,
 102].

Ҳофиз:
 Ман аз вараъ маю мутриб надидаме з-ин пеш,
 Ҳавои муғбачагонам дар ину он андохт.
 Зухурӣ:
 Бинозам аз сабӯҳӣ кардагони бахт пиндорам,
 Вараъ хуи аст, хоб афтад аз афсонаи соқӣ[5,
 633].
 Ва:
 Лаззати зуҳду вараъ ёфт Зухурӣ, ки рабуд,
 Субҳа аз нуқли тарабхонаи майхораи мо[5, 16].
 Ва:
 Мағзи вараъ хуик набудӣ чунин,
 Комаи агар тар шудӣ аз ҷоми мо[5, 43].
 Ва:
 Зоҳид халос гаит зи таъни фусурдагӣ,
 Раҳти вараъ ба отаиши майхона дарғирифт[5,
 74].

Мо ҳаргиз иддаои онро надорем, ки халлоқияти зехни шоире ба мисли Зухурӣ дар айни таъсирпазирӣ аз ғазали Ҳофиз ҳамсонии лафз ва ё маъноро ба бор оварда, дар ҳоле ки ғазали Зухурӣ бо ҳинҷоршиканӣ ва рӯйкардҳои тозаи хунарӣ комилан матни адабии мустақил ва соҳибшоҳис аст. Таассури Ҳофиз бар ғазали Зухурӣ дар вазн, қофия ва радиф, вомгирӣ аз таркиботи ихтисосии Ҳофиз, гоҳо решаҳои тасвир ба чашм мерасад, аммо ғазали Зухурӣ бо шеъри Ҳофиз иртиботи биноматнии қавӣ надорад ва дар ин замина, Зухурӣ тавониста, ки аз ҳар таркиб, ҳагто таркиботи хосаи Ҳофиз тавассути шигардҳои адабӣ ва забони хунарӣ маънӣ ва тасвири дигаргуна офарад.

Шафеи Кадқанӣ «авҷи хунари ҳамаи шоирони сабки ҳиндиरो дар ғазал медонад» [7, 24-29]. Аммо Зухурӣ дар эҷоди «Соқинома»-аш низ ба ҳадде муваффақ шудааст, ки тасвир, забони хунарӣ ва банду бастаи ифодаи матлаб дар он мисли ғазалҳои қавӣ ва нотақроранд.

Зухурӣ дар истифодаи орояҳо ва зебоиҳои бадеӣ баёнӣ низ гоҳо аз Ҳофиз баҳрагирӣ карда, аз назари пайравӣ ба як навъ мушобеҳати бадеӣ ва баёнӣ дар ғазалиёти онҳо мувоҷеҳ мешавем, ки метавон онро таъсирпазирӣ дар меҳвари тасвирсозӣ ва орояҳои адабӣ унвон дод:

Изроқ ва гулув дар гиря:

Ҳофиз:
 Сина гӯ, шӯлаи оташкадаи Форс бикуи,
 Дида гӯ, оби руҳи Даҷлаи Бағдод бубар.
 Зухурӣ:
 Ба тарзабони миғсон сухан тамом кунам,
 Чу оби Даҷла ба чашиам агар ҳавола шавад[5,
 261].
 Ва:
 Ба гоҳи гиря дар ҳар гӯшаи чаши,
 Назар бар Даҷлаву Ҷайхунам афтад[5, 277].
 Ё:
 Хушкларб Даҷлаву шат дафтари дағвӣ
 шустанд,
 Дидаи тар ба сари гиря кунун меояд[5, 304].
 Ихом:
 Ҳофиз:
 Ҷуз ин қадар натавон гуфт дар ҷамоли ту айб,
 Ки вазъи меҳру вафо нест рӯи зеборо.
 Ва:
 Падари тачриба, эй дил, туй, охир зи ҷӣ рӯӣ,
 Тамаи меҳру вафо з-ин писарон медорӣ?

Зухурӣ:
 Дари хизонаи меҳру вафо кушуд Зухурӣ,
 Ба сарфа сарф нашуд, вомдори хеш бароям[5,
 459].
 Ва:
 Панҷаи меҳру вафоро кашише нест чунон,
 Бозу симварзе ку, ки камонаи бикашам[5, 467]?
 Ё:
 Ҷону дил гаит раҳни меҳру вафо,
 Сабру тоқат кӣ медиҳад вомам[5, 478].
 Ва:
 Як-як ба юмни меҳру вафо мешавад вафо
 Додем ваъдае, ки ба хеш аз забони ту[5, с.617].
 Ихоми таносуб:
 Ҳофиз:
 Дил додамаи ба муждаву хиҷлат ҳамебарам,
 З-ин нақди қалби хеш, ки кардам нисори дӯст.
 Зухурӣ
 Иёри нақди қалби худ, Зухурӣ, гарчи месозад,
 Ба ҳазли ҷон, қимори васл мебозад дағбозе[5,
 с.649].

Ҳамин тавр, бо вучуди он ки Зухурӣ ба нозукхаёли ва мазмунсозии сабки ҳиндӣ тавачҷуҳ дорад, аз ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ таъсири зиёд гирифта, ки ин таассур дар вазну оҳанги ғазал, таркибсозӣ, тасвир, отифа ва андеша, зебоиҳои адабӣ ба чашм меҳӯрад.

Ба андешаи як қатор муҳаққиқон, бавежа Муҳаммад Амри Машҳадӣ, Абдуллоҳ Вотиқи Аббосӣ, Муҳаммадризои Машҳадӣ ягон нафар муқаллид ва ё муассири ғазалиёти Ҳофиз, ҳатто шоирони нодирагуфторе, ки дар рӯзгори хеш ягонаанд, дар интиҳоби вожагон, мусиқии берунӣ ва дарунӣ, таркибсозӣ, оҳанг, тасвиروفаринӣ, афкори чандҷониба, қорбасти ороҷҳои адабӣ, балоғат ва фасоҳати калом нағавонистаанд, ки ба сохт ва бофти ғазалиёти Ҳофиз ҳампоя шаванд.

Аммо, ба пиндори мо, бо назардошти абёти дар боло мавриди таҳлил қароргирифтаи Зухурӣ тасвир, забони ҳунари ва банду бастӣ ифодаи матлаб дар ғазалҳои шоир қавӣ ва нотақдоранд.

Зухурӣ дар истифодаи ороҷҳо ва зебоӣҳои бадеино баёнӣ низ гоҳо аз Ҳофиз баҳрагирӣ карда, аз назари пайравӣ ба як навъ мушобеҳати бадеӣ ва баёнӣ дар ғазалиёти онҳо мувоҷеҳ мешавем, вале ғазали Зухурӣ бо ҳинҷоршиканӣ ва рӯйқардҳои тозаӣ ҳунари комилан матни адабии мустақил ва соҳибшоҳис аст.

Хулоса, ғазали Зухурии Туршезӣ бо ашъори шоирони бузург бар амсоли Бедил, Ҳофиз, Соиб, Ғолиб, Урфӣ, Назирӣ қобили қиёс буда, аз чиҳати вазн, оҳанг, радифу қофия, таркибсозӣ ва тасвиروفаринӣ Зухурӣ аз Ҳофиз таассур дошта, банду баст, таркиб ва тасвирҳои нав, маънибандӣ ва мотивҳои тозаӣ ғазалиёти Зухурӣ нақши шоирро дар тақомули ин жанри ғиноӣ ва мақоми шахсияти ўро дар густираи адаби форсӣ аст.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадӣ, Алиакбар, Ҳафтодар, Ғулобаббоси Ризоӣ, Номдорӣ, Иброҳим. Ошноиздой ва нақши он дар халқи шеър.мачалаи Сухан. -Техрон. Давраи 5. -№2. Зимистони 1392. – 122 с.
2. Ғарибризо Ғулоихусайнзода. Рӯйқарди Бохтинӣ ба ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ. Пажӯҳиши забони хоричӣ. - №39. 1386. – 146 с.
3. Зарринқуб, Абдулхусайн.Бо қорвони ҳулла. - Душанбе: Пайванд, 2004.-332 с.
4. Зехнӣ Туракул. Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷикӣ.-Сталинобод:Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. - 260 с.
5. Зухурии Туршезӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор/ Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1254 с.
6. Қадқанӣ, Шафай. Суварӣ ҳаёл дар шеъри форсӣ. –Техрон: Сухан, 1363.- 712 с.
7. Қадқанӣ, Шафай. Шеъри порсӣ дар он сӯи марзҳо. Ҳунари ва мардум. - №69. – 62 с.
8. Қадқанӣ, Шафай.Растахези калимот.Дафтари гуфторҳо дар бораи назарияи адабии суратгароёни рус. - Техрон: Сухан,1391.-512 с.
9. Маҳмуд Футӯҳӣ. Балоғати тасвир. –Техрон: Сухан, 1385.- 464 с.
- 10.Муҳаммад Амри Машҳадӣ, Абдуллоҳ Вотиқи Аббосӣ, Муҳаммадризои Машҳадӣ. Ҳофиз ва Ғолиб. Фаслномаи мутолеоти шибҳи қораи Донишгоҳи Сиистон ва Булуҷистон. - №5. 1389. – 166 с.
- 11.Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-ачам ё таърихи шеър ва адабиёти Эрон. Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақи Фаҳруллои Гелонӣ. Китоби дуввум. Ҷилди сеюм.-Техрон. Ошно, 1348. - 204с.
- 12.Футӯҳӣ, Маҳмуд. Балоғати тасвир. –Техрон: Сухан, 1385. - 464 с.
- 13.Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ / Сирусӣ Шамисо.– Техрон: Фирдавс, 1369.– 312 с.
- 14.Шарипов Ш.Р. Навпардозҳои Зухурии Туршезӣ дар жанри ғазал. - Душанбе: ҶДММ «Сармад-Компания», 2020. – 98 с.
- 15.Шерозӣ, Ҳофиз. Куллиёт.Мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ.Шанбезода.-Душанбе: Ирфон, 1983. – 746 с.
- 16.Яҳёи Кордгар. Дугонагии сабк дар сабки ҳиндӣ. Фаслномаи мутолеоти шибҳи қора. Донишгоҳи Сиистон ва Булуҷистон. Соли 3, №6,баҳори 1390.-114 с.

СПОСОБЫ ВЛИЯНИЕ ГАФИЗА НА ЗУХУРИ В СОЧИНЕНИЕ ГАЗЕЛЯХ

Автор пытается описать способы, которыми Зухури повлиял на Хафиза в языке, стиле выражения, композиции, интерпретации, описании, мелодии, весе стихов, философских и социальных идеях, гнозисе не только по ритму, но и во внешней музыке – радиф, также велел Хафизу следовать за поэтом.

Проявление также заимствовано из выдумок Хафиза.

Хотя выбор сложных существительных радифов в газелях Зухари является критерием его окружения и доминирования в толковании и описании, в этой главе есть определенное преимущество Хафеза, так как таких существительных в его газелях очень мало. Такие радифы часто встречаются в газелях Зухури. Например, именные эквиваленты слов: свободный, особенный, танец,

предубеждение, разлад, ошибка, возражение, преследование, утверждение, свеча, конфликт, негодование, стигма, ложь, противник, устранение, высокомерие, горечь и т. д.

Даже в газелях Зухури есть трудно повторяющиеся существительные радифы (петно - 3 газели, сайф - 2 газели, нагльи - 2 газели).

В газелях Зухури есть качественные и сильные стихи (горькие и немногочисленные), и даже в строчке нескольких поэтов он написал 3 газели.

Чтобы показать влияние Зухури на Хафиза, исследуются слова, которые известны с лингвистической и лексической точки зрения (согласно исследователям поэзии Хафиза) личному стилю Хафиза. Например, слова «надуманный», «ветреный», «печально известный», «счастливый», «беззаботный», «винный», «сладкий», «мускусный», «мускусный», «игривый», «голос цветы», «обезглавленный», «нежный», «дырчатый» и т. газели Зухура

Имея это в виду, кажется, что Зухури не только наслаждался словами, структурой, содержанием и описанием Хафеза, но и в своей газели он искал справедливости в своих словах и сочинениях и пытался использовать их, он создавал новые смыслы и значения и таким образом достиг в своём цель.

Ключевые слова: *Зухури, Хафиз, язык, стиль выражения, композиция, содержание, описание, мелодия, ритм, философские и социальные мысли, гнозис, рифма, внешняя музыка, трудные рифмы существительных, газель, индийский, хурасанский и иракский стиль, влияние.*

METHODS OF INFLUENCE OF GAFIZ ON ZUKHURI IN THE COMPOSITION OF GAZELS

The author tries to describe the ways in which Zukhuri influenced Hafiz in language, style of expression, composition, interpretation, description, melody, weight of poems, philosophical and social ideas, gnosis, not only in rhythm, but also in external music - radif also ordered Hafiz to follow for the poet.

The manifestation is also borrowed from the inventions of Hafiz.

Although the choice of complex nouns radiths in Zuhari's gazelles is a criterion for his environment and dominance in interpretation and description, this chapter has a definite advantage of Hafez, since there are very few such nouns in his gazelles. Such radiifs are often found in Zukhuri gazelles. For example, the nominal equivalents of words: free, special, dance, prejudice, discord, error, objection, persecution, assertion, candle, conflict, resentment, stigma, lie, adversary, elimination, arrogance, bitterness, etc.

Even in the gazelles of Zukhuri, there are hard-to-repeat nouns radiths (petno - 3 gazelles, saif - 2 gazelles, arrogant - 2 gazelles).

In the gazelles of Zukhuri there are high-quality and strong poems (bitter and few), and even in a line of several poets he wrote 3 gazelles.

To show the influence of Zuhuri on Hafiz, words are examined that are known from a linguistic and lexical point of view (according to researchers of Hafiz poetry) to Hafiz's personal style. For example, the words "contrived", "windy", "notorious", "happy", "carefree", "wine", "sweet", "musky", "musky", "playful", "voice of flowers", "headless", "tender", "perforated", etc. of the gazelle Zukhura

With this in mind, it seems that Zukhuri not only enjoyed the words, structure, content and description of Hafez, but also in his gazelle he sought justice in his words and writings and tried to use them, he created new meanings and meanings and thus achieved your goal.

Key words: *Zukhuri, Hafiz, language, style of expression, composition, content, description, melody, rhythm, philosophical and social thoughts, gnosis, rhyme, external music, difficult rhymes of nouns, gazelle, Indian, Khurasan and Iraqi style, influence.*

Сведения об авторах:

Шарипов Шариф Рахмонович - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и документации Академии государственной управлению при Президента Республики Таджикистан, тел: (+992) 927573228; Электронная почта: ssssharif@mail.ru

About the author::

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА РУССКОЙ ПОЭЗИИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Кувватова С.М.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Во все времена перевод служил для взаимообогащения культуры и литературы различных народов мира. К отдельной категории перевода относится перевод поэзии. Вокруг перевода поэзии всегда ведется много споров, так как – это сложнейший вид перевода.

По словам известного переводчика И.С.Алексеевой «для поэтических текстов характерны, прежде всего, четкое следование форме (организация текста в рифмованные строки, подчиняющиеся особому ритму), а также выражению содержания в этой форме. Иными словами, используемые стилистические компоненты, а также другие средства выражения авторской мысли должны быть так или иначе переданы в тексте перевода [1, с.201].

В настоящее время ученые выдвигают различные гипотезы по поводу переводческих трансформаций и их видов, о методах и приемах при переводе художественного текста. Ценные размышления представлены канадскими учеными Жан Дарбельне и Жан-Поль Вине о переводческих трансформациях. Они предлагают две группы приемов, которые стоит использовать при переводе художественного текста: приемы прямого перевода, когда переводчику приходится прибегать к дословному переводу; приемы косвенного перевода, в котором переводчик ищет эквиваленты, использует разные трансформации.

Популярные точки зрения по поводу художественного перевода высказывались учеными, и часто их научные взгляды в значительной степени совпадают. Например, литературовед Владимир Ефимович Шор, пишет: «Истинная верность перевода оригиналу недостижима без творчества, то есть, иначе говоря, что верный перевод может быть создан только переводчиком-художником. Результаты переводческого творчества должны проверяться их общей художественной ценностью» [10]. Следующая точка зрения принадлежит таджикскому специалисту в области перевода Шарифу Шарафу. По его мнению: «Не важно, какие методы и приемы использует переводчик при передаче национальных особенностей исходного текста, главное, чтобы переводимое произведение, являясь достоянием другого народа, вошла в сокровищницу народа переводчика. Близкий к оригиналу перевод, прежде всего, это тот перевод, который, как и оригинальное произведение имеет художественную ценность» [11, с.8].

После рассмотрения точек зрения различных исследователей, можно сделать следующий вывод: переводчику предстоит выполнить трудную, но в известных пределах осуществимую эстетико-литературоведческую задачу: воссоздать полученное впечатление от оригинала, передать дух исходного произведения в переводящий язык.

Итак, перейдем к рассмотрению поэтического перевода. Материалом для настоящего исследования послужили стихотворение великого русского поэта Михаила Юрьевича Лермонтова «Ветка Палестины» и его переводы на таджикский язык. Предлагаем оригинальный текст стихотворения:

1. Скажи мне, ветка Палестины: 2. У вод ли чистых Иордана
Где ты росла, где ты цвела? Востока луч тебя ласкал,
Каких холмов, какой долины Ночной ли ветр в горах Ливана
Ты украшением была? Тебя сердито колыхал?
3. Молитву ль тихую читали 4. И пальма та жива ль поныне?
Иль пели песни старины, Всё так же ль манит в летний зной
Когда листья твои сплетали Она прохожего в пустыне
Солимы бедные сыны? Широколиственной главой?
5. Или в разлуке безотрадной 6. Поведай: набожной рукою
Она увяла, как и ты, Кто в этот край тебя занес?
И дольный прах ложится жадно Грустил он часто над тобою?
На пожелтевшие листья?.. Хранишь ты след горячих слез?
7. Иль, божьей рати лучший воин, 8. Заботой тайною хранима
Он был, с безоблачным челом, Перед иконой золотой
Как ты, всегда небес достоин Стоишь ты, ветвь Ерусалима,

*Перед людьми и божеством?.. Святыни верный часовой!
Прозрачный сумрак, луч лампы,
Кивот и крест, символ святой...
Все полно мира и отрады
Вокруг тебя и над тобой [7, с.415-416].*

Сегодня среди многочисленных почитателей Лермонтова в нашей стране едва ли можно найти человека незнакомого со стихотворением «Ветка Палестины», одним из величайших созданий лермонтовского гения. Однако, для того, чтобы глубже понять стихотворение, читателю важно проникнуть в его смысл, знать время и событие, которое стало причиной его написания.

Литературоведы предполагают, что стихотворение написано в феврале 1837 года. После написания известного стихотворения «Смерть поэта», Лермонтову грозила ссылка. Перед арестом, когда начались следствия, Лермонтов обратился за помощью к своему другу А.Н.Муравьеву, который имел связи в Третьем отделении. Когда Лермонтов пришел к нему домой, в комнате с иконами он увидел пальмовую ветку, привезенную Муравьевым из путешествия по святым местам, и, внезапно вдохновившись этим, там же написал стихотворение. Напечатано было стихотворение еще при жизни Лермонтова, в 1839 году в журнале «Отечественные записки».

Стихотворение похоже на музыкальное произведение. Вопросительная интонация, риторические вопросы, четырехстопный ямб и особое синтаксическое построение способствуют созданию прекрасного образа экзотического мира. В стихотворении отражается душевное беспокойство поэта, тоска по лучшему миру, размышление о будущем. Следует отметить, что выбранный нами аспект анализа достаточно изучен в русской литературе (В.Г.Белинский, Б.М.Эйхенбаум, Д.Д.Благой и др.), но в таджикском литературоведении оно, ни разу не становилось объектом исследования.

Существуют два известных перевода этого замечательного стихотворения, выполненные таджикскими поэтами-переводчиками Мухтарамом Хотамом (1981 г.) и Бобо Ходжи (1988 г.). Выбор данных переводов объясняется тем, что эти переводчики специализировались на переводе произведений русской литературы, в том числе и поэзии Лермонтова.

В любом переводе можно наблюдать те или иные виды трансформации, которые можно разделить на лексические, грамматические и синтаксические. Рамки данной статьи не позволяют рассмотреть подробно все трансформации, использованные при переводе данного стихотворения, поэтому в основном внимание будет обращено на лексические трансформации. Для этого нужно провести сравнительно-сопоставительный анализ оригинала и переводов. Это даст нам возможность сделать вывод о том, какой из переводов особенно точно передает идею оригинального текста, какие средства, приемы использовал каждый переводчик, чтобы воспроизвести мысли автора. Результаты проведенного анализа могут использоваться в теории и практике художественного перевода.

Для начала важно отметить, что в обоих вариантах перевода, несмотря на то, что строки в какой-то мере удлиняются за счет добавления слов, отсутствующих в оригинале, тексты довольно мелодичны и легко читаются.

Итак, приведем полные тексты переводов стихотворения «Ветка Палестины» и их дословные переводы:

Перевод М. Хотамы («Навдаи Фаластин»):

Бигӯ, эй навдаи сабзи Фаластин: - Скажи, зеленая ветка Палестины:
Кучо нашъунамо кардиву растӣ? - Где цвела, где росла?
Кадомин даштҳову пуштаҳоро - Каких долин и холмов
Ту оро додиву зинат бубастӣ? - Ты украшением и убранством была?
Дар оби софи даръёҳои Урдун - У вод чистых рек Иордана
Шуои Шарқ ё кардат навозиш, - Луч Востока ли тебя ласкал,
Насими шомии кӯхистони Лубнон - Вечерний ветерок гор Ливана
Ва ё бо хашм овардат ба чунбиш? - Иль сердито тебя колыхал
Магар хонданд охиста дуое, - Читали ль тихо молитву,
Суруди кӯхнае оё суруданд, - Песни старины ли пели,
Писарҳои аламноки Муқаддас - Сыны горестные Святыни
Чу баргат тӯрбофӣ менамуданд? - Когда листы твои сплетали?
Магар он нахл ҳоло сабз бошад? - Разве та пальма поныне процветает?
Ба зери сояш хонад касонро, - Под свою тень манит людей,
Ба зебо паҳнбарги анбаринаш - Красивой благоухающей широкой листвою
Миёни дашти сӯзон фасли гармо? - Среди пальящей степи в знойную пору?
Ва ё дар дурдашти хузнангез - Или вдали безотрадной
Чу ту ӯ хаставу афсурда гашта, - Как ты она устала и увяла,
Ғубори хушксорон бетараххум - Прах засушливых мест безжалостно
Ба рӯи барги зарди ӯ нишаста? - На ее пожелтевшие листья сев?

Бигӯ бар ман: чи дасти порсое - *Поведай мне: что за рука набожная*
 Туро бар дурии ин кишвар овард? - *Тебя в этот далекий край занес?*
 Буд ўро бар сарат ғамошной? - *Было ему над твоей головой грустно?*
 Ба ёдат ҳаст, резонд ашк аз дард? - *Помнишь, проливал слезы от боли?*
 Ва ё гурди шуҷоу некрӯзе, - *Иль витязь отважный и удачливый,*
 Ки буд фархундаболу марди майдон, - *Что был счастливым воином,*
 Ба монанди ту буд ўро мақоме - *Как у тебя было у него положение*
 Ба назди мардуму назди худоён? - *Перед людьми и перед богами?*
 Чӣ ташвиши ниҳон дар сина дорӣ? - *Какую заботу тайную хранишь в сердце*
 Ки дар наздики бутҳои тилой - *Что у идолов золотых*
 Ситода, навдаи Байтулмақаддас, - *Стоя, ветвь Иерусалима,*
 Чу маъбад посбонӣ менамой. - *Как святыню охраняешь.*
 Ҳавои нимаравшан, нури пиҳсӯз, - *Воздух сумрачный, луч лампы,*
 Рамузи қудсӣ хочу шамъдоне... - *Символ святой, крест и подсвечник...*
 Ба болои туву дар паҳлуи ту - *Над тобой и возле тебя*
 Чаҳон лабреси бахту шодмонӣ [8, с.129]. - *Мир полон счастья и отрады.*

Перевод Б. Ходжи (Навдаи Фаластин):

Ба ман гӯ навдаи сабзи Фаластин, - *Скажи мне зеленая ветка Палестины,*
 Ту кай сабзида, гул афканда будӣ? - *Ты когда росла, цвела?*
 Кучоро соя мекардӣ? - *Куда бросала тень?*
 Кадомин - *Каких*
 Замину боғро зебанда будӣ? - *Земель и садов украшением была?*
 Магар дар соҳили анҳори Урдун - *Иль у берега реки Иордан*
 Шуои шарқ мекардат навозиш - *Луч Востока тебя ласкал*
 Ва ё шаббодаи Лубнон зи ҳомун - *Или ночной ветер Ливана из пустыни*
 Вазида медавардат ба ларзиш? - *Дуя приводил тебя в колыханье?*
 Дуои хайр мекарданд аз бар, - *Молитву добрую читали,*
 Ва ё сарвода мехонданд доим, - *Или песни пели постоянно,*
 Сабад мебофтанд аз барги ту гар - *Корзины сплетали из твоих листьев*
 Писарҳои бараҳнапои Солим? - *Сыны босые Солимы?*
 Ачаб не сабз он нахл аст альён? - *Возможно зелена та пальма сейчас?*
 Бихонад сӯи худ дар фасли гармо - *Манит к себе в знойную пору*
 Мусофирро, ки ояд аз биёбон, - *Путника, приходящего из пустыни,*
 Ба зери паҳнбаргонаш диҳад чо? - *Под широкой листвой поместит?*
 Ва ё ки дар чудоии ғамангез - *Или в разлуке безотрадной*
 Хазон гардид монанди ту он ҳам, - *Увяла как и ты она тоже,*
 Нишинад рӯи баргон дар хазонрез - *Сядет на листья в осеннюю пору*
 Ғубору чанги он бо чашми пурнам?... - *Прах и пыль его с глазами полными слёз?*
 Ба ман гӯ, ки кадомин порсое - *Поведай мне, какой набожный человек*
 Туро ҳамроҳ бар ин кишвар овард? - *Тебя с собой в этот край привез?*
 Магар ғам меҳӯрад ӯ аз чудой? - *Разве грустит он из-за разлуки?*
 Аз он, ки ранги ту шуд инчунин зард? - *Из-за того, что ты пожелтела?*
 Ачаб не, ки сипоҳии матин буд, - *Возможно, был воином сильным,*
 Кушодачехра, чун садбарги гулзор, - *Приветливый, как роза из цветника,*
 Ҳамеша, мисли ту, болонишин буд, - *Всегда, как ты, занимал почетное место,*
 Ба пеши мардуми оддиро додор? - *Перед простыми людьми и божеством?*
 Басо сиррест пинҳон дар ту, хуллас, - *Много тайн в тебе, словом,*
 Кунун дар паҳлуи зарин икона - *Теперь у иконы золотой*
 Биистӣ, навдаи Байтулмақаддас, - *Стоишь, ветвь Иерусалима,*
 Чу навбатдор аскар содиқона. - *Как часовой солдат преданно.*
 Шуои шамъ, торикии шаффоф, - *Луч лампы, прозрачная темнота,*
 Салибу курсӣ, тимсоли ҳарамгоҳ... - *Крест и стул, как в храме...*
 Пур аз шодию илҳом аст атроф, - *Полно радости и вдохновения вокруг,*
 Ба сӯи ту барад касро ҳама роҳ [9, с.45]. - *К тебе ведут все дороги.*
 (Досл. переводы автора – С.К.)

М.Ю.Лермонтов при написании стихотворения использовал перекрестную рифму (авав). Стихи построены на чередовании мужской и женской рифм. Однако таджикские поэты в своих переводах в

основном использовали холостую рифмовку (авсв). Это такой вид рифмовки, когда в строфе кроме зарифмованных строк присутствуют незарифмованные: чаще всего не рифмуются первый и третий стих. Использование холостой рифмовки связано с традициями таджикского стихосложения. Известно, что Саади часто использовал такой способ рифмовки.

Если обратиться к названию стихотворения, то перевод названия М.Хотамом и Б.Ходжи как «Навдаи Фаластин» представляется удачным с лексической точки зрения. Следует сказать, что М.Хотам уделил большое внимание форме. Его перевод также как и оригинал представлен девятью четверостишиями. А стихотворение Б.Ходжи состоит из одного пятистишия и восьми четверостиший.

В первом четверостишии мы наблюдаем, что М.Хотам сохранил пунктуацию исходного текста, а в переводе Б.Ходжи пунктуация изменяется. Особо следует отметить, что переводчикам потребовалось ввести несколько дополнительных элементов, они использовали прием дополнения для правильной передачи смысла оригинала. Первая строчка стихотворения Лермонтова: «Скажи мне, ветка Палестины» переведено как «*Бигӯ, эй навдаи сабзи Фаластин (М.Хотам); «Ба ман гӯ навдаи сабзи Фаластин (Б.Ходжи) – Досл.: Скажи мне, зеленая ветка Палестины.* В данном случае оба переводчика при переводе на таджикский язык добавили элемент «сабз» (зелёный). Тем самым переводчики попытались передать средствами таджикского языка трепетное отношение Лермонтова к ветке (ветвь Ерусалима), к символу веры и надежды. Важно отметить, что лермонтовское «долины» (*Каких холмов, какой долины...*) М.Хотам заменил «*стенью*» (*даитҳо*). Полагается, что он сделал это сознательно. «Долина» в переводе на таджикский язык «водй». Написав вместо «*даитҳо*» (*стени*) слово «*водиҳо*» (*долины*) М.Хотам сделал бы свой перевод ближе к оригиналу, но при этом изменения произошли бы в ритме. Таджикский переводчик по-своему осмыслил многозначный лермонтовский образ. А вот у Б.Ходжи кроме того, что изменена форма первого четверостишия, появляется риторический вопрос, отсутствующий в оригинале: *Кучоро соя мекардӣ? (Куда бросала тень?)*, нарушающий смысл оригинала и еще ряд чуждых оригиналу элементов: «сабз» - зелёный, «замин» - земля, «бог» - сад». Б.Ходжи использует такой вид трансформации, как целостное преобразование по отношению лермонтовской строки «*Каких холмов, какой долины*», которая в его варианте превратилась в «*Кадомин / Замину боғро...*» (досл.: Каких земель и садов). Использование данного приёма всегда становится причиной изменения авторского замысла.

Далее во втором четверостишии словосочетание «*У вод ли чистых Иордана...*» передано как «*Дар оби софи даръёҳои Урдун...*» (у М.Хотам); «*Магар дар соҳили анҳори Урдун...*» (у Б.Ходжи). В данном случае в первом примере был добавлен элемент «*даръёҳои*» (*рек*) и во втором - «*соҳили анҳор*» (*берега рек*). Добавление данных элементов можно объяснить тем, что короткая лермонтовская строка требует более развернутого выражения мысли в таджикском языке, чтобы достичь большей образности.

Один из видов переводческих трансформаций, который довольно часто встречается при переводе с русского языка на таджикский - это приём перестановки. Перестановке могут подвергаться слова, словосочетания, части сложного предложения и самостоятельные предложения.

Рассмотрим примеры перестановки слов. Во втором четверостишии переводчики прибегают к данному приему при переводе словосочетания «*Востока луч*» (*Шуои Шарқ - досл.: Луч Востока*), с целью адаптации перевода под правила таджикского языка. Пример использования приёма перестановки можно наблюдать и при переводе строки «*Солимы бедные сыны*». В данном случае использование перестановки обусловлено различием в строе предложения в русском и таджикском языках. В русском предложении обстоятельства места и времени обычно стоят в начале предложения, но таджикское предложение зачастую начинается с подлежащего. Кроме того, в варианте М.Хотам третья и четвертая строки в четвертом четверостишии поменялись местами. Но данную перестановку нельзя считать грубой переводческой ошибкой, так как, во-первых в них идет лишь перечисление действий, а во-вторых, данная стратегия продиктована желанием переводчика сохранить рифму.

В варианте Б.Ходжи четвертая строка пятого четверостишия стоит в четвертой строке шестого четверостишия. Словосочетание «*пожелтевшие листья*», имеющая высокую трагическую эмоциональную окраску, из пятой строфы, где все слова говорят о трагедии, перенесена на шестую строфу, которая по смыслу противоположена пятой, так как в шестой совершается переход к новой мысли, взгляд на события меняется, появляется надежда. В данном случае использование приёма перестановки можно считать переводческой ошибкой, потому что это стало причиной нарушения смысловой структуры текста.

Известно, что в поэзии самая главная мысль закладывается именно в последних строках. В оригинале стихотворения «*Ветка Палестины*», в девятой строфе Лермонтов отражает яркую картину, полную умиротворения и любви. Читая последние строки, мы видим золотую икону в киоте, лампаду, крест и пальмовую ветвь. Это все детали, создающие образ покоя.

Любопытным кажется выбор переводчиков при передаче данного четверостишия. В переводе М.Хотам последняя строка оригинала «*Вокруг тебя и над тобой*» перенесена на строку выше, при

этом отсутствуют перевод лексем «кивот» и «мир». Несмотря на это, в варианте М.Хотама значение данной строфы передано более определенно.

А Б.Ходжи при переводе данной строфы опять прибегает к приёму целостного преобразования. Он перевел его как:

Шуои шамъ, торикии шаффоф, - *Луч лампы, прозрачная темнота,*
Салибу курсй, тимсоли харамгох... - *Крест и стул, как в храме...*
Пур аз шодио илхом аст атроф, - *Полно радости и вдохновения вокруг,*
Ба сӯи ту барад касро хама рох [9, с.45]. - *К тебе ведут все дороги.*

Так как последние строки в поэзии считаются кульминационными, здесь переводчик не имеет право на ошибку. В данном случае, нам кажется, не был передан авторский замысел, смысл строк был заметно искажен.

Стихотворение Лермонтова насыщена русскими культурными реалиями. Анализируя перевод географических реалий, мы не выявили никаких отклонений, потому что в таджикском языке имеются устойчивые варианты их перевода: Палестина – Фаластин, Иордан – Урдун, Ливан – Лубнон, Ерусалим – Байтулмукаддас. Однако трудности возникли при переводе реалии «кивот». Данный элемент в обоих вариантах опущен, в связи с тем, что отсутствует возможность перевода данного слова, этот термин отсутствует в таджикской культуре. А вот со словом «икона», которая тоже считается явлением русской культуры, получилось иначе. М.Хотам передал его как «бут» (идол), а Б.Ходжи как «икона». Мы считаем, что в данном случае оба переводчика сделали правильный выбор, потому что «идол» и «икона» имеют одно и то же значение: образ, портрет, подобие, изображение человека или животного, ставшие предметом обожания и поклонения [4]. Термин «икона» не существует в культуре таджикского народа, но данная реалия стала элементом лексики таджикского языка, так как была заимствована и зафиксирована в словаре. Как отмечает М.Л.Алексеева «заимствования фиксируются в словарях, а значит, являются уже элементами лексики данного языка» [2, с. 340].

Таким образом, завершая сравнительно-сопоставительный анализ стихотворения М.Ю.Лермонтова «Ветка Палестины» и его переводов на таджикский язык, можно отметить, что каждый из переводов, являясь самостоятельным художественным произведением, отражает смысл исходного текста. Множество приемов, которые были в распоряжении переводчиков, в том числе добавление, опущение и перестановка позволили им передать своеобразие оригинала. Однако в переводах наряду с удачно переведенными моментами есть еще и некоторые погрешности. Например, для достижения эквивалентности при переводе, со стороны Б.Ходжи несколько раз был использован такой вид трансформации, как целостное преобразование, вследствие чего, во многих местах изменена идея стихотворения и это отличает его перевод от оригинала.

Мы считаем, что более полно отразил смысл стихотворения всё-таки вариант М.Хотама. Его перевод отличается большой близостью оригиналу – почти всем словам и образам оригинала найдены таджикские соответствия. Стихотворение «Ветка Палестины» в переводе М.Хотама прекрасно зазвучала по таджикски, в нем сохранилась духовная близость с оригиналом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеева, И.С. Введение в переводоведение / И.С.Алексеева. СПб.: АCADEMIA, 2012. -368 с.
2. Алексеева, М.Л. Реалии как вербальное выражение специфических черт национальных культур / М.Л.Алексеева // Научный ежегодник ин-та философии и права и УРО РАН, 2007. –Выпуск №7. –С.338-345.
3. Белинский, В.Г. Полное собрание сочинений / В.Г. Белинский. -М.: Изд. АН СССР, 1954. –Т.4. (рецензии и статьи). -665 с.
4. Вейсман, А.Д. Греческо-русский словарь (Электронный ресурс). -Режим доступа: <https://pda.litres.ru>
5. Заболоцкий, Н.А. Заметки переводчика / Н.А.Заболоцкий // Мастерство перевода: сб.статей. М.: Советский писатель, 1959. -510 с.
6. Комиссаров, В.Н. Теория перевода: лингвистические аспекты / В.Н.Комиссаров. –М.: Высшая школа, 1990. -251 с.
7. Лермонтов, М.Ю. Собрание сочинений в четырех томах. Том первый. Стихотворения / М.Ю. Лермонтов. -М.-Л. Изд-во АН СССР, 1958. –754 с.
8. Лермонтов, М.Ю. Осори мунтахаб: Иборат аз ду чилд. Чилди 1. Шеърхо =[Лермонтов М.Ю. Избранные произведения в 2-х т. Т. 1. Стихотворения] / М.Ю. Лермонтов. -Д.: «Ирфон», 1981. -157 с.
9. Лирикаи классики рус. Маҷмӯаи шеърҳо. Тарҷума аз русӣ=[Русская классическая лирика. Сб. стихов. Пер. с русского]. –Д.: Адиб, 1988. -144 с.
10. Нейман, Н.Р. Дискуссия о типах художественного перевода в Советском переводоведении (Электрон. ресурс). –Режим доступа: <https://cyberleninka.ru>

11. Шараф, Ш. Тарчума: он чӣ тавр бояд бошад?=[Перевод: Каким он должен быть?] // Маданияти Тоҷикистон=[Культура Таджикистана]. -Душанбе, 1981. -14 августа. –С.8.
12. Эйхенбаум, Б. О поэзии / Б.Эйхенбаум. –Л., 1969. –С.383-85.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА РУССКОЙ ПОЭЗИИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье исследуются проблемы перевода русской поэзии на таджикский язык на примере стихотворения М.Ю.Лермонтова «Ветка Палестины» и его переводов. Основным методом исследования принят сравнительно-сопоставительный метод.

Стихотворение М.Ю.Лермонтова «Ветка Палестины» впервые опубликовано в 1839 году в России еще при жизни поэта. Автор отмечает, что русские литературоведы нередко обращались к исследованию данного стихотворения, но в таджикском литературоведении оно ни разу не становилось объектом исследования. В данной статье исследуется материал двух текстов переводов стихотворения, выполненных таджикскими поэтами-переводчиками, в 1981 году М.Хотамом и в 1988 году Б.Ходжи.

В статье указывается, что для достижения эквивалентности при переводе стихотворения Лермонтова на таджикский язык, переводчики прибегают к различным переводческим трансформациям: добавление, опущение, перестановка и др. Каждый из переводов, являясь самостоятельным художественным произведением, отражает смысл текста оригинала.

Ключевые слова: поэзия, поэтический перевод, переводческие трансформации, оригинал, сравнительно-сопоставительный.

SOME PROBLEMS OF TRANSLATING RUSSIAN POETRY INTO TAJIK

This article explores the problems of translating Russian poetry into Tajik using the example of M.Yu. Lermontov's poem "The Branch of Palestine" and its translations. The main research method adopted a comparative method.

The poem by M.Yu. Lermontov "The Branch of Palestine" was first published in 1839 in Russia during the life of the poet. The author notes that Russian literary scholars often turned to the study of this poem, but in Tajik literary criticism it never became the object of research. This article examines the material of two text of translations of a poem, performed by Tajik poets-translators, in 1981 by M. Hotam and in 1988 by B. Khoji.

This article states that in order to achieve equivalence when translating Lermontov's poem into Tajik, translators resort to various translational transmissions: addition, omission, rearrangement, etc. Each of the translations, being an independent work of art, reflects the meaning of the text of the original.

Key words: poetry, poetic translation, translation transformations, original, comparative.

Сведения об авторе:

Кувватова Саломат Мусоевна - Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры методики преподавания русского языка и литературы факультета русского языка и литературы. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. Электронный почта: salomat.kuvvatova@bk.ru. Тел.: (+992) 988554141

About the author:

Kuvvatova Salomat Musoevna – Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Candidate of Philology, senior teacher of Department of Methods of Teaching Russian language and Literature Faculty of Russian language and Literature. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Prospect Rudaki, 121. E-mail: salomat.kuvvatova@bk.ru. Tel: (+992) 988554141

АЛОҚАИ АДАБИИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА ВА НИКОЛАЙ ТИХОНОВ

Аминов Ф.Ф.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Муносибати шоири тоҷик Қаҳрамони Тоҷикистон М. Турсунзода ва Н.С. Тихонов ду адаби бузурги шуравӣ, масъалаест, ки паҳлуҳои гуногун дорад. Се ҷиҳати он бештар ҷолиби мулоҳиза аст: ягонагии ҷаҳонбинӣ, умумияти мундариҷаи ғоявӣ осори онҳо, муносибатҳои эҷодӣ ва шахсӣ. Ин хусусиятҳо дар асарҳои ба мавзӯи байналхалқӣ офаридаи онҳо бештар ба ҷашм, мерасад, Н. Тихонов ба ин мавзӯ хануз дар осори ғаболияти эҷодӣ рӯ овард. Ӯ соли 1920 достоин «Самё»-ро навишт, ки қаҳрамони он - писарбачаи ҳинду иқтидори инқилоб, мафтунӣ Ленин ва ҳисси дустии халқҳои бузургро ифода менамояд.

Таъсири асарҳои Н. Тихонов, аз ҷумла достони «Самеъ» ба шоирони тоҷик кам набуд. Чунон ки дертар М. Турсунзода ба хотир меорад, «аз байни асарҳои шоирони советии рус, ки бо Шарк алоқаманд буданд, диққати маро достони Николай Семенович Тихонов «Самеъ» ва шеърҳои дигари у ба худ кашида буданд» [1, с.88].

Шеърҳои ҳиндустони М.Турсунзода фикреро, ки ҳануз дар достон «Самеъ»-и Н. Тихонов ифода ёфта буд, идома дод. Сафари ду адиб ба Покистон (соли 1949) фаромушношуданист. Маҳз дар ҳамин сафар онҳо ҳамдигарро хеле хуб шинохтанд.

Қариб дар ҳамаи ҳикоя, сафарномаҳои Н. Тихонов, ки маҳсули таассуроти сафари Покистонанд, симои М. Турсунзода ба назар мерасад, ки бо як меҳру муҳаббати самими тасвир шудааст.

Тасвири М. Турсунзода хоҳ аз забони персонаж омада бошад (ҳикояи «Ғули Садбарг») хоҳ аз забони муаллиф (очерки «Бозгашт») эҳтиромӣ эътиқоди Н. Тихонов ба М. Турсунзода чун ба шоири соҳибистеъдод, ки ғаму дарди худ эҳсос мекунад, ифода ёфта аст.

Чунончи, дар ҳикояи «Ғули садбарг» чунин сатрҳоро меҳонем: «Аммо дар байни онҳо сарояндаи маъруфу машҳуре аз Тоҷикистон буд. У чавони, гандумгун, чашмонаш дурахшон, моҳи шаби чордах барин хушрӯй буд. У ба ман ҳамин хел шеър хонд, ки аз завқ, кӯҳҳо ба чунбиш даромаданд ва ман ба вачд омадам». [2, с.5].

Дар ҷои дигар: «Вале бештар аз ҳама меҳмони машҳур аз Тоҷикистон ба ман маъқул шуд... Дар кишварҳои мо то ҳол мислу монанди у шоир нагузаштааст. У як дасташ барин ба ман шеър хонд. «Наирхон дар бораи М. Турсунзода сухан ронда ба чунин хулоса меояд: «Дар сурате, ки дар дунё ин гуна фусунгарон ҳастанд, сулҳ барқарор гашт гуфтан гир ва чанг нахоҳад шуд». [2, с.7].

Агар дар ин ҳикоя Н. Тихонов эҳтиромӣ эътиқоди самимонаи худро нисбат ба М. Турсунзода аз номи қаҳрамонаш Наирхон баён карда бошад, пас дар очерки «Бозгашт», ки таассуроти эҳсосоти муаллифро ҳини аз Покистон ба ватан баргаштанаш дар бар мегирад, муносибати дугонаи у ба М. Турсунзода бевосита аз забони худаш изҳор шудааст.

Дар ин маврид Н. Тихонов якҷанд маротиба М. Турсунзодаро ба хотир меоварад ва ҳар дафъа ба образи у ягон, ҷузъи нав илова менамояд. Ҳангоми бозгашт қофилаи қосидони совети шабона аз байни даштҳои регзори Афғонистон бо машаққати зиёд роҳ мепаймуд ва нигоҳ аз дур чароғҳои Тирмиз намудор мегарданд.

Навиди ба ватан наздик расиданро ба Н. Тихонов маҳз М. Турсунзода меорад: «Ман Мирзо Турсунзода шоири ҳудумонро, ки аз соҳили Панҷ аст, шинохтам. У аз болои зин ҳам шуда ва бо дасташ ба он ҳагги дар саҳрои беканор дурахшон ишоракунон гуфт:

- Тирмиз!

- Тирмиз! – фарёд зад у ва мо нафас накашида ба ин манзара менигаристему аз он чашм канда наметавонистем» [3, с.5].

М. Турсунзода низ минбаъд ин сафарро борҳо ёдовар мешавад ва ҳар дафъа онро бо номи Н. Тихонов мепайвандад.

Чунончи, дар мақолаҳои «Тинати марди рус» ва «Дусти чони» у сафари Покистонро, ки таҳти роҳбарии Н. Тихонов гузашта буд, чун лаҳзаҳои хушбахтонаи ҳаёташ ёд мекунад: «Соли 1949 маро хушбахтиё муяссар шуд, ки ҳамроҳи як гуруҳ нависандагони шурави бо сардории Николай Тихонов аз Афғонистон гузашта ба Покистон равам, Ин сафари мо се моҳ давом кард ва ин муддати мадид бо кори пурҷушу хуруш гузашт.

Бовар кунед ман ғайрати сардори солхурдамои Николай Семёновичро дида ба у қоиладар мешудам, офарин мегуфтам» [3, с.66].

Ё ки дар достони "Чони ширин" низ шоир манзараҳои сафари соли 1949 ро тавсир карда, шоири Ленинградро ба хотир меоварад ва боз яке аз хислатҳои неки уро ба образ илова менамояд:

Ёд дорам солу ҷилу нӯхро

Тай намуданҳои роҳи кӯхро...

Дар шаби торик пеш омад «Дуоб»

Меҳрубон шуд дод бар мо ҷои хоб...

Соҳиби ин хона афғони чавон

Шодмон буд аз қудуми меҳмон...

Хуб медонист, ки мо кистем.

Аз кучо, дар ҷустуҷуи ҷистем...

Балки тобод дид у нури хирад

Дар нигоҳи шонри Ленинград. [4, с.5].

Баъди ин сафар дусти М. Турсунзода ва Н. Тихонов иқтидори тоза пайдо кард ва табиист, ки вохӯриҳои онҳо бештар ва боз ҳам гармтар гардид. Яке аз чунин мулоқотҳо дар шабни 1001 солагии Рудаки баргузор шуд, ки М. Турсунзода онро дар ҷои дигари достонини мазкур чунин тасвир кардааст:

Чашни шоир Рудакиро ёд ор,

Дошти дар хона меҳмон беишмор...

*Тихонов бо муйҳои сан сафед
Қард табдил сӯхбатн моро ба ид...
Ман аз у омӯхтаи касби адаб
Ҳам муҳаббат, ҳам рафиқи, ҳам газаб.*

Ин дустӣ, ки ду шоири бузургро то охири умр ба ҳам пайваста буд, ба эҷодиёти онҳо низ асар гузошт. Ин нақш пеш аз ҳама умумияти гоյвӣ як силсила асарҳои М. Турсунзода ва Н. Тихонов аст. Қобили қайд аст, ки баъзе лаҳзаҳо, фактҳои мавҷуданд, ки ҳарду шоир дубора мушоҳида намудаанд ва эҳсосоти ҷалби ҳарду низ тадрибан тавъаманд. Чунин ҳамоҳанги аз ҷумла, дар шеърҳои «Чарогҳои Ватан» (М. Турсунзода) ва «Чарогҳои Тирмиз» (Н. Тихонов) дида мешавад. Чунон, ки аксари муҳаққидон қайд кардаанд, ин шеърҳо умумияти гоյвӣ, фарқиятҳои куллии бадеи доранд.

Чунин шабоҳату тафовут дар асарҳои «Дар мамлақати ғуломон»-и М. Турсунзода ва «Дар гузари корғари «Лоҳур»-и Н. Тихонов низ ба ҷашм мерасад.

Қаҳрамони лирикии ашъори М. Турсунзода ва Н. Тихоновро тадбири зани ҳинду низ бетараф гузошта наметавонад. Ҷолиби дида аст, ки ҳам М. Турсунзода ва Н. Тихонов образи зани санъаткорро мавриди тасвир қарор додаанд. Тара-Чандри ва Искандаро намоёндоғони санъати оли ва сеҳрангези мардуми ҳинд мебошанд, вале мақсади муаллифон ҳам, дар «Тара-Чандри»-и М. Турсунзода ва ҳам дар шеъри «Сурудҳо»-и Н. Тихонов на васфу ситоиши ин санъат, балки ибрази ҳисси хайрхоӣ; ҳамдарди ба ин духтарони сарсаҳт аст.

Вале ин умумиятҳо ҳусни ашъори М. Турсунзода ва Н. Тихоновро нақостаанд ва ҳар «қадоми онҳо эҳсосоти қаҳрамони лирикиро ба таври ба худ хос ифода кардаанд.

Ба ин тариқ, М. Турсунзода ва Н. Тихонов дар асарҳои ба Шарқи мазлум ва бедоршуда бахшидаи худ тазодҳои ҳаёти ин мардумро аз мавқеи гражданини совети таҳлил кардаанд. Арзиши иҷтимоии осори онҳо низ дар ҳамаи асарҳо аст. Қаҳрамониҳошон имрӯз ҳам барои халқҳои озодихои ҷаҳон муҳимтарин воситаи тарбият мебошад.

АДАБИЁТ

1. Турсунзаде М. Таъсири шоири рус ба адабиёти тоҷик.- Душанбе :Ирфон, 2001.- 25 с.
2. Тихонов Н.С. Шасти дустӣ: Мачмуаи шоирони республикаҳои бародар дар васфи Тоҷикистон.- Душанбе: Ирфон, 1984.- 45 с.
3. Турсунзаде М. Тинати марди рус.- Куллийёт, иборат аз шаш чилд.-Душанбе: Ирфон, 1979.- 430 с.
4. Турсунзаде М. Куллийёт. Иборат аз шаш чилд.- Душанбе: Ирфон, 1987.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА И НИКОЛАЙ ТИХОНОВ

В этой статье автор анализирует литературные связи творчества таджикского поэта Мирзо Турсунзаде и Николая Тихонова. На основе обширного материала автор статьи исследует творчество двух поэтов современной литературы. В настоящее время основные пути развития литературы в взаимодействие и взаимообогащение происходит в процессе изменения различных литературных направлений. Сейчас, это становится еще более важным для изучения национальных проблем на примере культурного обмена и литературных взаимосвязей, в качестве одного из основных факторов образования. Именно поэтому одним из главных вызовов современного мира литературы является комплексное изучение литературных связей, творчества Мирзо Турсунзаде и русского поэта Николая Тихонова и способствуют художественного роста, как на глобальном, литератур народов других стран, в частности, глубокое изучение творчества выдающихся представителей мира культуры, их роль в этом взаимодействии.

Прославление свободы, высокий патриотизм, ненависть к деспотизму, к попранию человеческого достоинства – эти основные мотивы творчества М.Турсунзаде и Н.Тихонова, его романтический порыв к борьбе и действию созвучны благородным стремлениям и патриотическим настроениям людей нашего времени. И в этом великое гуманистическое значение поэзии таджикского М.Турсунзаде и Н.Тихонова.

Ключевые слова: таджикский поэт Мирзо Турсунзаде, Николай Тихонов, литературные связи, поэзия, встречи.

LITERARY CONNECTIONS MIRZO TURSUNZODA AND NIKOLAY TIKHONOV

In this article, the author analyzes the literary ties between the works of the Tajik poet Mirzo Tursunzade and Nikolai Tikhonov. On the basis of extensive material, the author of the article examines the works of two poets of modern literature. Currently, the main paths of development of literature in interaction and mutual enrichment occurs in the process of changing various literary trends. Now, it becomes even more important for the study of national problems through the example of cultural exchange and literary relationships, as one of the main factors of education.

That is why one of the main challenges of the modern world of literature is a comprehensive study of literary ties, the work of Mirzo Tursunzade and the Russian poet Nikolai Tikhonov and contributes to artistic growth, both globally, of the literatures of the peoples of other countries, in particular, a deep study of the work of outstanding representatives of the world of culture, their role in this interaction.

Glorification of freedom, lofty patriotism, hatred of despotism, of trampling on human dignity - these are the main motives of the creativity of M. Tursunzade and N. Tikhonov, his romantic impulse to struggle and action are consonant with the noble aspirations and patriotic sentiments of our time. And this is the great humanistic significance of the poetry of the Tajik M. Tursunzade and N. Tikhonov.

Keywords: *Tajik poet Mirzo Tursunzade, Nikolay Tikhonov, literary connections, poetry, meetings.*

Сведение об авторе

Аминов Фарух Гозиевич - Преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, Тел. (+992) 93 5493854

About the author

Aminov Farukh Gozievich - Lecturer at the Department of the Russian Language, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Phone: (+992) 935493854

ТДУ: 891.550+840

САҲМИ ШОКИР МУХТОР ДАР ОМУӢЗИШИ ИЛМИИ РОБИТАӢОИ АДАБИИ ТОЧИКУ ФАРОНСАВӢ

Одилова З.О.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар адабиётшиносии тоҷик охири солҳои панҷоҳро ибтидои таҳқиқи пайвандҳои адабии Шарку Фарб мешуморанд [1, с.3]. Аввалин муҳаққиқони равобити адабии адабиёти тоҷик бо кишварҳои дигар мутахассисони тоҷик набуданд, балки бегонагон, донандаи забонҳои кишварҳои шарқӣ буданд. Пеш аз ҳама, доир ба робитаҳои адабии Тоҷикистону Аврупо дар илми адабиётшиносии тоҷик олимони рус Б. Невская ва В.П. Демидчик мақолаҳо навиштаанд. Аз солҳои ҳафтодуми асри гузашта сар карда, яке аз адабиётшиносии тоҷик Валӣ Самад дар таҳқиқи робитаҳои адабии Тоҷикистону Қафқозу Руссия саҳми худро гузоштааст. Ӯ китоберо бо номи “Аз авҷи Зуҳал то авҷи Хазар” интишор намуд. Оид ба таҳқиқи пайвандҳои адабии Шарку Фарб олимони зерин асару мақолаҳо навиштаанд: В.Г. Белан. Адабиёти тоҷик дар хорича // Маориф ва маданият, 1971-11 май; М. Шаҳидӣ. Боздид дар соҳили Эльба // Адабиёт ва санъат, 1987-20 август; Назаров М. Шухрати маданияти тоҷик дар Покистон // Маориф ва маданият, 1968-18 январ ва ғайра. Дар ин мақолаҳо асосан робитаҳои адабӣ байни Тоҷикистону Булғористон, Руссияву Англия ва Покистон нишон дода шудаанд.

Солҳои 70-ум бошад ду нафар устодони забони франсавии донишгоҳҳои Тоҷикистон Шокир Мухтор ва Ибарури Рачабова, аввалин омӯзгори Донишгоҳи омӯзгорӣ ва дуввумӣ омӯзгори Донишгоҳи миллӣ ба омӯзиши робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса камар бастанд, то ин ки робитаҳои адабии тоҷику фаронсавиро дар баробари дигар кишварҳо баррасӣ намоянд. Номбурдагон аз солҳои ҳафтодум сар карда, ба навиштани мақолаҳо дар рӯзномаю маҷаллаҳо шуруъ намуда, дар ибтидои солҳои ҳаштодум рисолаҳои номзадии худро бо муваффақият дифоъ намуданд. Минбаъд Шокир Мухтор фаъолияти худро дар доираи омӯзиши адабиёти тоҷик дар Фаронса васеъ ба роҳ монда, ҳам рисолаи докторӣ химоя намуд ва ҳам асару мақолаҳои зиёди таҳқиқотиеро рӯи қор овард.

Тавре Шокир Мухтор таъкид менамояд, таҳқиқи пайвандҳои адабии Шарку Фарб, ба хусус омӯзиши робитаҳои адабӣ-фарҳангии Тоҷикистону Фаронса масъалаи муҳим буда, бояд ки дар оянда як рукни асосии адабиётшиносии моро ташкил бидиҳад [1, с.17]... Оид ба тарҷумай ҳол ва қору фаъолияти илмӣ зиндаёд маълумотҳои хеле зиёдеро метавон пешкаши хонанда намуд ва онҳоро ба риштаи таҳқиқ кашид.

Шокир Мухтор донишманди сермаҳсул буд. Ӯ зиёда аз чил сол дар чодаи илм қору фаъолият намудааст ва беш аз 300 мақола, 20 асару рисола навишта, инчунин ба дӯстии байни мардуми Тоҷикистону Фаронса саҳми худро гузоштааст.

Мақола ва асарҳои устод Шокир Мухтор доир ба робитаҳои адабӣ ва таъсири эҷодиёти шоирони тоҷик Рӯдақиву Фирдавсию Мавлавӣ, Хайёму Саъдию Ҳофиз ба адабиёти Аврупо дар шакли китобҳои алоҳида, ба монанди "Ситораҳои бурҷи Эйфел" (1982) "Франсия читаёт "Гулистан" (1987), "Замон ва тарҷумон" (1989), "Мақолот" (2001), "Шухрати Румӣ дар Фаронса" (2001), "Персидско-таджикская классическая поэзия во Франции" (2003) ва ғайраҳо аз чоп бароманд, ки хонандаи тоҷик тавассути онҳо ҳам аз адабиёти тоҷик, ҳам аз адабиёти Фаронса ва ҳам аз робитаи ин адабиёт ошно мегардад. Тавре ишора шуд, саҳми Шокир Мухтор дар омӯзиш, таҳким ва густариши робитаҳои

адабии тоҷику фаронсавӣ дар он зоҳир мегардад, ки вай дар аксар асарҳояш тавонистааст мақому мартабаи ҳам адабиёти классикӣ ва ҳам муосири тоҷикро нахуст дар таҳқиқоти шарқшиносони фаронсавӣ, дуввум дар эҷодиёти шоирону нависандагон ва сеюм дар байни оммаи фаронсавӣ муайяну мушаххас намояд. Донишманди тоҷик дар асару мақолаҳои сершуморааш масоили тарҷума ва таҳқиқи осори мутафаккирону шоирони тоҷик, аз Рӯдакино Фирдавсию Ибни Сино сар карда, то Умари Хайёму Саъдию Ҳофиз, Маволоно Ҷалолиддину Мавлоно Ҷомиро фаро мегирад ва домани таҳқиқоташ то ба осори устод Айнию Лоҳутию Иқромӣ омада мерасад, ки ифодагари як низоми бузурги илмӣ-таҳқиқотӣ ва як мактаби илмӣ мебошад.

Вақте хонанда асарҳои профессор Шокир Мухторро мутолиа менамояд, дарҳол дарк менамояд, ки таҳқиқоти анҷомдодаи ӯро дар доираи як зербоб мавриди баррасӣ қарор додан аз имкон берун аст, зеро ҳар як асари вай метавонад объекти омӯзиши алоҳидаи илмӣ гардад. Бинобар ин, бо таҳқиқоти худ дар хусуси саҳми Шокир Мухтор дар омӯзиши робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ҳаргиз муддаӣ нестем, ки мо саҳми номбурдаро муфассал дар ин ҷода нишон медиҳем.

Бояд гуфт, ки фаъолияти илмии Шокир Мухтор ду самт дорад. Якум, вай дар асарҳояш таърихи тарҷума ва таҳқиқи осори мутафаккирону шоирони классикӣ муосирро дар Фаронса ва аз ҷониби олимони ин кишвар ва ё умуман муҳаққиқони аврупоӣ баррасӣ намуда, таъсир ва мавқеи имрӯзаи онҳоро дар Аврупо муайян менамояд. Дуввум, вай дар осорааш муносибати олимону адибони фаронсавиро нисбат ба Тоҷикистон муқаррар менамояд, ки ин тарзи муносибат дар омӯзиши илмӣ робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ роҳ мекушояд. Хусусан дар маҷмӯаи “Замон ва тарҷумон” Шокир Мухтор ба масъалаи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ ва фаронсавию тоҷик муносибати мӯшиқофона кардааст. Алаҳусус ду мақолаи охири ин китобро наметавон сарфи назар намуд. Дар мақолаи нахустин, ки “Робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ” ном дорад, муҳаққиқи нозукбин тавонистааст муносибати тоҷикону фаронсавиёнро аз асрҳои миёна сар карда, то давраи Эҳё, давраи Нав, хусусан давраи маорифпарварию муосирро ба риштаи таҳқиқи мухтасар кашад. Дар ин мақола сухан дар хусуси тарҷумаю таҳқиқи осори кулли мутафаккирони классикӣ форсу тоҷик ба забони фаронсавӣ аз ҷониби шарқшиносони фаронсавӣ меревад. Дар мақолаи дуввум, ки “Робитаҳои адабии франсавию тоҷик” ном дорад, асосан таърихи тарҷумаҳои адибони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ ва ҳамчунин сафари бархе аз адибони фаронсавӣ ба Тоҷикистони Шӯравӣ ва сафарномаҳои онҳо мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода шудаанд. Ҳамчунин дар ин мақола Шокир Мухтор самтҳои асосии омӯзиши илмӣ минбаъдаи робитаҳои адабии тоҷику фаронсавиро нишон додааст.

Ҷе се роҳи пайвандҳои адабӣ бадеиро шинохтаву талқин мекард, ки онҳо аз тарҷума, таҳқиқ ва робитаҳои шахсӣ ва дӯстона ба воситаи асарҳои дигар олимони дар мавзӯҳои шарқӣ шинохтани дигарон мебошанд. Шокир Мухтор дар баробари таҳқиқот, аз осори адибони Фаронса: Ш. Перро, А. Пурра, Ш. Бодлер, О. Балзак ба забони тоҷикӣ тарҷумаҳо дорад [9, с.6].

Вақте Шокир Мухтор донишҷӯ мешаваду забони франсавиро меомӯзад дар ӯ хоҳиши ба Фаронса рафтагӣ пайдо мешавад. Агар дигарон бо нияти сайёҳӣ кардан ба он ҷо раванд, Шокир Мухтор мехост, ба он ҷо рафта аз даҳони худ франсавиро ин забони ширинро шунавад. Тули 25 сол ӯ дар Донишгоҳи омӯзгорӣ ба донишҷӯён забони франсавиро омӯзонд, лекин ягон маротиба ба Фаронса сафар накарда буд. Шокир Мухтор бисёр мехост, ба кишвари афсонавӣ Фаронса сафар намояд ва ниҳоят ба воситаи Ҷамъияти дӯстӣ ва робитаҳои фарҳангии Тоҷикистон бо мамлакатҳои хориҷӣ ба мақсад расид. Ӯ аввалин шуда барои барқарор намудани робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ, ба Фаронса сафар намуд. Дар бинои Ҷамъияти дӯстӣ ва робитаҳои фарҳангии “Фаронса-СССР” ҷаласа баргузор шуд. Дар ҷаласа аввал раиси ҷамъият Жерар Жаке сухани табриқоти иброн намуд ва илова намуда пешниҳод кард ки байни бародаршахрҳо дар соҳаи илм, тиб, варзиш ва ғайра созишнома баста шавад. Азбаски ягон шаҳри Фаронса бо ягон шаҳри Тоҷикистон робитае надошт, Шокир Мухтор ҳамаи ин вазифаро ба дӯши худ гирифт ва чунин иброн намуд:

“Мо тоҷикон мардуми эронинаҷод ҳастем, бо фаронсавиён барвақт ошноӣ дорем ва пайвандҳои илмӣ фарҳангии мо таърихи басо тӯлонӣ доранд. Дар замони навин ҳамин ки тоҷикон соҳиби чумхурӣ шуданд, фаронсавиён, ба монанди Пол Вайян-Кутурйэ ва Пол Низан ба кишвари мо сафар карда, шоҳиди дигаргунӣҳои бузург шуданд ва роҷеъ ба сафарҳояшон ёддоштномаҳо навиштанд” [1, с.222]. Шокир Мухтор дар охири суханронииаш қайд намуд, ки тоҷикон ба тарҷумаи осори адибони франсавӣ фаъолиятшонро идома хоҳанд дод, ҳамчунин илова намуд, ки дар оянда рӯзҳои фарҳангии тоҷик дар Фаронса барпо хоҳад гашт, то ки франсавиён ба Тоҷикистон омада, бо дастовардҳои илмӣ фарҳангӣ, санъати рассомӣ театри ва синамои тоҷик ошно бишаванд. Аз ҳамон вақт сар карда то ба имрӯз, робитаҳои дӯстонаи Тоҷикистону Фаронса идома дорад.

Аз замони қадим байни Шарқи бостонӣ Фарби антиқӣ пайвандҳои илмӣ адабӣ вучуд доштанд. Ин робитаҳо дар замони пасин инкишофу қавитар гаштанд. Пайвандҳои адабӣ ҳодисаи таърихӣ бошанд ҳам, таҷқиқи онҳо хеле дертар мавриди омӯзиши ҳаматарафа қарор мегирад. Бинобар ин, Шокир Мухтор дар назди худ мақсад гузоштааст, ки ҳолати таҷқиқи пайвандҳои адабии Шарқи Фарбро дар адабиётшиносии шӯравӣ пас аз солҳои шастуми асри ХХ равшан намояд. Ба назари вай,

якум, робитаҳои адабии Шарку Фарб дар адабиётшиносии мо ба як шоҳаи чудогона табдил ёфтааст. Дуном бошад маҳз дар се даҳсолаи охири мавҷудияти Шӯравӣ (1960-1980) принципҳои омӯзиши пайвандҳои адабии Шарку Фарб то андозае муайян гардид.

Ҳадафи аслии Шокир Мухтор аз таҳқиқоти густурдааш, ин ба хонандаи тоҷик шинос намудани робитаҳои адабии тоҷику франсавӣ, ки дорои шухрати ҷаҳониянд, мебошад. Ба ақидаи профессор Шокир Мухтор робитаҳои адабии тоҷику франсавӣ дорои се паҳлу мебошанд. Якум, тадқиқи рӯзгор ва осори адабиёти франсавӣ ва намояндагони он. Дуном, омӯзиши таърихи тарҷумаҳои асарҳои адибони франсавӣ ва таҳлили ҳаматарафаи онҳо мувофиқи принципҳои тарҷумаи бадеӣ. Сеюм, тадқиқи таъсири адабиёти франсавӣ ба назму насри адабиёти шӯравии тоҷик [2; с.198-205]. Дар заминаи гуфтаҳои боло саволе ба миён меояд, ки оё дар давраи Шӯравӣ аз забони франсавӣ ба забони тоҷикӣ асарҳои бадеӣ мустақиман тарҷума мешуданд ё не? Агар чунин набояд, пас робитаҳои адабӣ чигуна сурат мегирифтанд?

Ба ин саволҳо Шокир Мухтор ҷавоби саҳеҳ дорад. Аз таҳқиқоти донишманди тоҷик ба хубӣ аён мегардад, ки робитаҳои адабии тоҷику франсавӣ дар айёми Шӯравӣ на тавассути тарҷумаҳои мустақим, балки бавосита, яъне дар заминаи тарҷумаи тарҷумаҳо ба забонҳои дигар, ба хусус ба забони русию туркию форсӣ сурат мегирифтаанд. Зеро дар рушди робитаҳои адабӣ тарҷумаи адабиёти бадеӣ шартӣ асосӣ ба шумор меравад. Тавре дар боло ишора намудем, дар замони Шӯравӣ анқариб асаре мустақиман аз забони франсавӣ ба забони тоҷикӣ ва ё баръакс, аз забони тоҷикӣ ба франсавӣ тарҷума нашудааст. Вале ба ин нигоҳ накарда, дар заминаи тарҷумаи асарҳо боз тарҷумаҳои осори бадеӣ сурат гирифта, ба робитаҳои адабии тоҷику франсавӣ ҷон бахшидаанд. Ин ҷо қайд бояд намуд, ки адибони тоҷик тавонистанд ба адабиёти франсавӣ тавассути тарҷумаҳо ба забони русию дигар забонҳо шиносӣ пайдо намоянд. Бисёри асарҳо аз забони франсавӣ ба русӣ ва тавассути русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума карда шуданд. Ба навиштаи Ш. Мухтор баъзе адибони тоҷики туркидон, ба монанди Садриддин Айнӣ барои шиносӣ пайдо намудан ба асарҳои адибони франсавӣ аз асарҳои адабиётшиносони узбек, тотору озар истифода мебард. Маҳз Садриддин Айнӣ «Гопсек»-и Балзакро ба забони узбекӣ мутолиа намуда, дар пайравии ин асари бузурги Балзак «Марги судхӯр»-ро иншо намуд [3, с.12-27].

Албатта «Гопсек»-и Балзаку «Марги судхӯр»-и Айнӣ мақсади ягона доранд: мазаммату танқиди судхӯрону хасисон, вале дар рафти мутолиаи ин асарҳо хонанда хуб мушоҳида мекунад, ки ин ду асар айни яқдигар набуда, аз ҷиҳати сабку услуб, образофаринӣ қаҳрамонофарӣ, хислату гуфтору рафтори қаҳрамонон ва ғайра фарқияти назаррас низ доранд. Тавре дидем Ш. Мухтор «Гопсек»-ро мояи пайдоиши «Марги судхӯр» мешуморад, ки бо ин андеша ҳам метавон розӣ шуд ва ҳам не. Аз он хотир розӣ шуда метавон, ки Айнӣ, тавре дар боло гуфта шуд, тавассути забони узбекӣ бо ин асар ошно шуда буд ва ё ақалан ҳеч мумкин нест, ки ягон донандани забони русӣ ё франсавӣ оид ба ин асар боре ҳам ба Айнӣ ба таври шифоҳӣ нақл накарда бошад. Зеро дар атрофи Айнӣ адабиётшиносони руси тоҷикидон ва тоҷики русидон, ки ин асарро ба забони русӣ мутолиа намудаанд, набояд кам мебуданд ва нашоҷад, ки ба Айнӣ нақл намекарданд.

Аз тарафи дигар ба ақидаи Ш. Мухтор наметавон розӣ шуд, зеро ки «Марги судхӯр» аз рӯи мантику услуби сухан, андешаю диди эстетикӣ завқи хоссаи ҳуди Айнӣ аст. Аз мутолиаи маҷмӯи осори бадеии Айнӣ ба чунин ҳулоса расидан мумкин аст, ки Айнӣ бе ошноӣ бо «Гопсек» низ метавонист «Марги судхӯр»-ро нависад.

Ш. Мухтор пажӯҳишҳои олимони фаронсавию аврупоиро оид ба таърих ва тарҷумаи адабиёти форсу тоҷик баррасӣ намуда, ба ҳулосае меояд, ки робитаҳои адабӣ боиси зерӣ таъсир қарор гирифтани адабиёте аз ҷониби адабиёти дигар низ мегарданд. Ба гуфтаи вай, агар адабиёти классикӣ форсу тоҷик ба адабиёти кишварҳои аврупоӣ, ин ҷумлаи фаронсавӣ то садаи XVII-XVIII таъсир расонида бошад, пас адабиёти қарнҳои минбаъдаи фаронсавӣ низ ба адабиёти муосири тоҷик бе таъсир набудаанд. Гап дар сари он меравад, ки дар асрҳои минбаъда, хусусан асрҳои XIX-XX робитаҳои адабии тоҷику фаронсавӣ хусусияти воқеӣ пайдо карда, дар заминаҳои равоити дӯстии адибон рӯи қор омадааст. Тавре Шокир Мухтор ибраз менамояд, адибони тоҷик на тавассути тарҷумаҳои асарҳо бо намояндагони кишварҳои аврупоӣ шинос мешуданд, балки бо онҳо вомехӯрданд ва суҳбат менамуданд.

Муҳаққиқи ҷавони тоҷик Ҷ. Маҳмадов бовар дорад, ки таъсири маорифпарварони фаронсавӣ ба маорифпарварону ҷавонбухориён нуфуз дорад. Назар ба қавли ӯ, ба вучуд омадани «Ақоид-ун-нисо», «Савонех-ул-масолик»-и Возех, «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Шоҳин бешак таъсири тамоюлоти реалистии асарҳои адабии фалсафии Аҳмади Дониш буд ва ин асарҳои фалсафие, ки Аҳмади Дониш ба вучуд оварда буд, асоси пайдоишашон таъсири робитаҳои адабии адабиёти Фаронса - Д. Дидро, Стендал, Ж.Ж. Руссо мебошад [8, с.164].

Ш. Мухтор дар рафти омӯзиши масоили марбут ба робитаҳои адабӣ ибраз менамояд, ки дар ду адабиёти робитакунанда бояд заминаҳои мусоиди ҳамкорӣ қарданро доро бошанд. Робитаҳои адабӣ дар заминаи хушкӯ ҳолӣ ба миён омада наметавонанд, балки робитаҳои илмию фарҳангӣ замоне ба

вукӯъ мепайванданд, ки агар ҷониби қабулқунанда барои истикболи тарафи қабулшаванда омода бошад [4, с.48].

Ба назари Ш. Мухтор адабиёти сершумор оид ба пайванди фарҳангии Шарку Фарб дар даврони салтанати маорифпарварон шаҳодат медиҳад, ки осори бадеии шарқӣён “Ҳазору як шаб”, “Калила ва Димна”, “Гулистон”-и Саъдӣ ва ғайра замини адабиёти урупоиёни садаи ҳаҷдаҳро обод кардаанд [4, с.216]. Шоиру нависандагони тоҷик Абулқосим Лоҳутӣ ва Мирзо Турсунзода ин пайвандҳои маданияро боз ҳам мустаҳкамтар гардониданд. Солҳои 70-уми асри гузашта, байни Тоҷикистон ва Фаронса ҳамкорӣ дар соҳаи иқтисодиёт хеле пеш рафта, дар ин росто робитаҳои илмию фарҳангии халқҳои тоҷику фаронсавӣ низ сол то сол мустаҳкам гардида истодаанд [5]. Асарҳои Ш. Мухтор баёнгарӣ онанд, ки дар васфи Тоҷикистон ва табиати дилписанду мардуми бунёдкори он, бисёр адибони сарзамини Аврупо асарҳои ҷолиб офаридаанд [6, с.115], аз он ҷумла адибони Фаронса Пол Вайян-Кутюрйэ, Пол Низан, Жан Казалбу ва Владимир Познер мебошанд, ки онҳо ба Тоҷикистон омада саҳми худро гузоштаанд. Ин адибон доир ба Тоҷикистон ва расму оинҳои кишварамон мақолаҳои гуногун таълиф намудаанд. Онҳо ҳар чиро ки бо чашми худ диданд бо амри дил навиштаанд.

Аз мутолиаи асарҳои Ш.Мухтор маълум мегардад, ки яке аз ҳадафҳои асосии номбурда дар ошкор намудани назару андешаҳои адибони фаронсавӣ дар бораи Тоҷикистон мебошад. Вай дар хусуси сафари нависандаи фаронсавӣ Пол Низан ба Тоҷикистони Шӯравӣ андешаҳои ҷолиберо рӯйи қор овардааст. Ба навиштаи вай баъди бозгашт ба Фаронса Пол Низан “Сафар ба Тоҷикистон” ном очерке навишт [6, с.117]. Ба гуфтаи Ш. Мухтор мақсади саёҳати Казалбу ва се тани дигар, ки зикри номашон дар боло рафт аз шиносӣ бо тараққиёти маорифу маданияти ҷумҳурӣ иборат буд. Адибони франсавӣ дар сарзамини тоҷикон меҳрубонию дӯстиро дарёфтанд ва робитаи дӯстии Тоҷикистон ва Фаронса аз ҳамин ҷо бо ин чор адиб оғоз гардид.

Ба навиштаи Ш. Мухтор ҳамин тарик, адибони равшанфикри франсавӣ дар сафарномаҳои худ ба оламиён аз таърихи дигаргуниҳои бузурги иҷтимоиву иқтисодӣ, пешрафти ҷабҳаҳои гуногуни илму маданияти Тоҷикистон сухани ҳақро гуфта, ба ин васила муҳаббати худро ба кишвари дорои тамаддуни қадим ва шеъри олии иброн доштаанд [6; 119]. Ш. Мухтор бар он бовар аст, ки дар бобати шиносии Аврупо бо адибони Шарқ саҳми шарқшиносони франсавӣ калон аст. Бинобар ин, аввалин тарҷумаҳое, ки аз адабиёти Шарқ ба забонҳои аврупоӣ баргардонид шуда буданд, ба қалами шарқшиносон тааллуқ доштанд. Ба таъкиди Ш. Мухтор онҳо на танҳо ба тарҷума машғул шудаанд, балки роҷеъ ба адабиёти Шарқ ва оид ба эҷодиёти намоёндагони он бисёр мақолаҳои илмӣ низ навиштаанд [7, с.152]. Устод Шокир Мухтор оид ба робитаҳои адабии тоҷику франсавии асрҳои XVII-XVIII низ таҳқиқоти назаррас анҷом додааст.

Дар самти рушди робитаҳои адабӣ Ш. Мухтор нақши тарҷумаро муҳим мешуморад. Ба қавли номбурда алоқаҳои адабии тоҷику франсавӣ бо омӯзишу тарҷума поён надоранд [2, с.192]. Ба андешаи вай маҳз ба воситаи тарҷума адибони тоҷик, ба монанди Рӯдакию Фирдавсӣ, Саъдию Ҳофиз ва дигарон дар Фаронса машҳуранд. Ш. Мухтор менависад, ки дар Фаронса ғайр аз намоёндагони адабиёти классикии мо, инчунин асарҳои адибони даврони шӯравии мо низ машҳуранд. Намунаи барҷастаи онҳо осори сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ мебошад. Ба назари Ш. Мухтор дар шиносонидаи осори устод Айнӣ дар Фаронса саҳми Луи Арагон хеле бузург аст. Соли 1955 дар Фаронса ба тарҷумаю тадқиқи осори Айнӣ адиби франсавӣ Луи Арагон даст зад. Солҳои 1956-1957 ду китоби Айнӣ дар Фаронса ҷоп шуд. Адиб, мутарҷим ва шоири номдори тоҷик Абулқосим Лоҳутӣ гарчанде забони фаронсавиро намедонист, лекин соли 1935 ба Париж сафар намуда, бо Луи Арагон шиносӣ пайдо намуд. Якҷанд шеъри Лоҳутиро аз забони русӣ ба забони франсавӣ мутарҷим Алис Оран тарҷума намуда, пешкаши хонандагон намудааст. Ба навиштаи Ш. Мухтор дар роҳи пайванди адабиёти тоҷику франсавӣ устод Мирзо Турсунзода низ саҳми арзандае гузоштааст [2, с.195].

Дар Тоҷикистон адабиёти Фаронса яке аз адабиётҳои бузургтарини олам ба шумор меравад. Қаблан тамоми асарҳои адибону олимони Фаронсаро аз забони русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намуда, мутолиа менамудем, ҳоло бошад бо шарофати заҳматҳои Ш. Мухтор, асару мақолаҳои зиёди илмию оммавии номбурда, ҳамчунин шогирдону мутахассисони омоданамудаи вай дар самти забони франсавӣ мо ба тарҷумонони русзабон эҳтиёҷ надорем. Гузашта аз ин соҳибистиклолӣ имкон дод, ки ҷавонони тоҷик бештари забонҳои машҳури оламро аз худ карда, акнун аз асл ба забони тоҷикӣ асарҳои адабию илмиро хондаю тарҷума карда метавонанд.

Яке аз асарҳои Ш. Мухтор, ки саҳми ӯро дар тақвияти робитаҳои адабию илмӣ тоҷику фаронсавӣ нишон медиҳад ин шиносӣю робитаи бевоситааш бо мавлоношиноси шаҳири фаронсавӣ хонум Эва де Витрей Мейерович мебошад. Муносибати номбурда бо ин донишманди фаронсавӣ дар як зағор асару мақолаҳои Ш. Мухтор дарҷ гардидааст, ба хусус дар асари арзишмандаш «Шухрати Румӣ дар Фаронса». Ба навиштаи Ш. Мухтор аввали солҳои навадуми асри XX маҳз тавассути Хонум Эва де Витрей дар кишвари Фаронса тарҷумаи комили шохкори адабиёти башар «Маснавии

маънавӣ» аз чоп баромад. Тарҷума ва нашри ин асар аз тарафи нашриёти «Роше»-и Париж бо сифати баланд рӯи чодро дид [9, с.3-10].

Устоди зиндаёд, собиқ профессори кафедраи забони франсавӣ Шокир Мухтор аз зумраи мунаққидони адабиёти классикии мо буд, ки масъаларо аз нигоҳи нақди адабӣ меомӯхт. Шокир Мухтор бо шарофати донишмандии забони франсавӣ зиёда аз 30 соли умри худро ба омӯхтани таърихи адабиёти форсу тоҷик ва адабиёти муосири тоҷик дар Фаронса бахшида, асарҳои зиёди илмӣ арзишмандро ба мерос гузоштааст [9, с.3-10]. Шокир Мухтор чил соли ҳаёти умрашро дар донишгоҳ сарф намуда, ҳабадҳо сол дар кафедраи забони франсавии ДДОТ ба номи С. Айни ба ҳайси мудири каферда кору фаъолият кардааст.

Хулоса, хонандаи имрӯзаи тоҷик тавассути асарҳои таҳқиқотӣ ва тарҷумаҳои адабиётшиносии шодравон Шокир Мухтор аз робитаҳои фарҳангиву адабии соҳибқаламони Шарк бо мардуми Аврупо аз наздик шинос мешавад. Саҳми Шокир Мухтор дар омӯзиши илмӣ робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса бузург буда, фаъолияти номбурда аз чор самти асосӣ иборат аст: 1) таҳқиқи адабиёти тоҷику форс дар Фаронса. 2) таҳқиқи адабиёти Фаронса дар Тоҷикистон. 3) ҳаллуфасли масоили марбут ба тарҷумаи адабиёти бадеӣ аз забони фаронсавӣ ба тоҷикӣ ва баръакс. 4) омода намудани мутахассисони сатҳи баланд дар самтҳои болозикр.

АДАБИЁТ

1. Мухторов Ш. Мақолот. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 244 с.
2. Мухторов Ш. Замон ва тарҷумон. – Душанбе: Адиб, 1989. – 308 с.
3. Мухторов Ш. Таъриқи адабиёти Шарк Фарб // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 1997.
4. Мухторов Ш. Шӯҳрати Румӣ дар Фаронса. - Душанбе: Сино, 2000.
5. Мухторов Ш. Пайванди дӯстӣ // Маданияти Тоҷикистон. 1.05.1981. – С.3.
6. Мухторов Ш. Тоҷикистон аз назари адибони Фаронса // Садои Шарк, №2, 1983. – 136 с.
7. Мухторов Ш. Манбаи омӯзиш // Садои Шарк, - №11, 1979. – 159 с.
8. Маҳмадов Ҷ. Аз таърихи робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ, панҷоҳ соли фарангистон дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2014.- 164 с.
9. Султонов С. Нигоҳе ба дирӯзу имрӯзи кафедраи забони франсавӣ // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 50-солагии шӯбаи забони франсавӣ. – Душанбе, 2014.

ВКЛАД ШОКИРА МУХТОРА В НАУЧНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ТАДЖИКСКО-ФРАНЦУЗСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В данной статье рассматривается «Вклад Шокира Мухтора в научное изучение таджикско-французских литературных отношений». Оказываются первыми исследователями литературных связей Таджикистана с другими странами были не таджикские специалисты, а иностранцы, свободно владеющие языками стран Востока. Прежде всего, русские ученые написали статьи о таджикско-европейских литературных отношениях в области таджикской литературной критики. Шокир Мухтор расширил свою деятельность по изучению таджикской литературы во Франции, защитил кандидатские и докторские диссертации, опубликовал множество исследовательских работ и статей.

Шокир Мухтор был плодовитым ученым. Он работал в сфере науки более сорока лет и написал более 300 статей, 20 работ и брошюр, а также внес свой вклад в дружбу между народами Таджикистана и Франции. Вклад Шокира Мухтора в изучение, укрепление и развитие таджикско-французских литературных связей отражается в том, что во многих его произведениях ему удалось утвердить статус как классической, так и современной таджикской литературы, впервые в истории изучение французских востоковедов, второе среди поэтов и писателей, и в-третьих определить его среди французской публики. В своих многочисленных работах и статьях таджикский ученый освещает вопросы перевода и изучения произведений таджикских мыслителей и поэтов, от Рудаки, Фирдоуси и Ибн Сино до Умара Хайяма, Саади и Хафеза, Мавлоно Джалалиддина и Мавлоно Джоми.

Сегодняшний таджикский читатель познакомится с культурными и литературными связями писателей Востока с народами Европы через исследования и переводы покойного литературоведа Шокира Мухтора. Вклад Шокира Мухтора в научное изучение литературных отношений между Таджикистаном и Францией огромен, и эта деятельность состоит из четырех основных областей: 1) Изучение таджикско-персидской литературы во Франции. 2) Изучение французской литературы в Таджикистане. 3) Решение проблем, связанных с переводом художественной литературы с французского на таджикский и наоборот. 4) Подготовка научных специалистов по указанным направлениям.

Ключевые слова: Шокир Мухтор, таджикско-французских литературных отношений, перевод, французские писатели, литературная критика, исследование художественной литературы.

SHOKIR MUKHTOR'S CONTRIBUTION TO THE SCIENTIFIC STUDY OF TAJIK-FRENCH LITERARY RELATIONS

In this article is looking the "Shokir Mukhtor's contribution to the scientific study of tajik-french literary relations". It turns out that the first researchers of the literary ties of Tajikistan with other countries were not Tajik specialists, but foreigners who were fluent in the languages of the countries of the East. First of all, Russian scholars have written articles on Tajik-European literary relations in the field of Tajik literary criticism. Shokir Mukhtor expanded his activities in the study of Tajik literature in France, defended his Ph.D. (thesis) and doctoral dissertations, published many research papers and articles.

Shokir Mukhtor was a prolific scientist. He has worked in the field of science for over forty years and has written over 300 articles, 20 papers and brochures, and also contributed to the friendship between the peoples of Tajikistan and France. Shokir Mukhtor's contribution to the study, strengthening and development of Tajik-French literary ties is reflected in the fact that in many of his works he managed to establish the status of both classical and modern Tajik literature, for the first time in history the study of French orientalis, second among poets and writers, and thirdly, to identify him among the French public. In his numerous works and articles, the Tajik scientist covers the issues of translation and study of the works of Tajik thinkers and poets, from Rudaki, Ferdowsi and Ibn Sino to Umar Khayyam, Saadi and Hafez, Mavloni Jaloliddin and Mavloni Jomi.

Today's Tajik reader will get acquainted with the cultural and literary ties of the writers of the East with the peoples of Europe through the research and translations of the late literary critic Shokir Mukhtor. Shokir Mukhtor's contribution to the scientific study of literary relations between Tajikistan and France is enormous, and this activity consists of four main areas: 1) Study of Tajik-Persian literature in France. 2) Study of French literature in Tajikistan. 3) Solving the problems associated with the translation of fiction from French into Tajik and vice versa. 4) Training of scientific specialists in the indicated areas.

Keywords: *Shokir Mukhtor, the tajik-french literary relations, translation, the writers of France, literary criticism, fiction research.*

Сведения об авторе:

Одилова Зайнура Обидовна - докторант (PhD) кафедры французского языка Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, Тел: (992) 938938004, Электронная почта: fransugenka89@mail.ru

About the autor:

Odilova Zaynura Obidovna – docter (PhD) of French language Tajik State Pedagogical University after named Sadridin Ayni, Tel: (992) 938938004, e-mail: fransugenka89@mail.ru

МАҲОРАТИ ҲУНАРИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР ТАРЧУМАИ РОМАНИ «ҒУРМАҒАС»

Баҳодуров А.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сотим Улуғзода аз охири солҳои бистуми асри гузашта ба тарҷума шурӯъ карда, ин корро то охири солҳои ҳаштодум идома додааст. Фаъолияти тарҷумонии ӯро метавон ба ду давра чудо кард. Давраи аввал замони ба истилоҳ тақлид ва ҳустуҷуви кашфи усули сареҳи тарҷума, ки охири солҳои бист сар шуда, то солҳои шаст идома ёфтааст ва баъди солҳои шаст, ки давраи камолоти тарҷумонии ӯро дарбар гирифта, ба замони ташаккули ҳунари нависандагӣаш рост меояд.

Нахустин тарҷумаро ӯ дар давраи донишҷӯӣ дар Дорулмуаллимини Тошканд анҷом додааст, ки ҳанӯз дидгоҳҳои ӯ оид ба назария ва амалияи тарҷума шакл нагирифта буд. Бо вучуди ӯ ҳикояи М.А. Алексеев «Сом ва Дик»-ро соли 1929 «бо ёрии дӯсташ донишҷӯӣ факултети шарқшиносии Донишгоҳи Тошканд Понов аз русӣ ба фор-сии тоҷикӣ» [1, с.68] тарҷума кардааст. Ба қавли нависанда «таваҷҷӯҳи неки Айни нисбат ба кори» [7, с.305] нахустинаш, ки «аслан аз машқи шогирдонае беш набуд» [7, с.305] ӯро ҳам омӯзонд ва ҳам «пару бол» бахшид. Ин ҳодиса дар ҳаёти С.Улуғзода ҳам таҷриба буд, ҳам дарсе, ки минбаъд ӯро ба кори эҷодӣ дилгарм ва сафарбар намуд.

С.Улуғзода аз ҳамин солҳо сар карда, чиддан дар ғами интиҳоб ва тарҷумаи беҳтарин намунаҳои адабиёти ҷаҳон будааст. Бинобар ин ҳам интиҳоб ва тарҷумаи романи нависандаи англис Этел Лилиан Войнич «Ғурмағас», ки нашрҳои пешинааш бо номи «Занбур» машҳур аст, бебабаб набуд. Муҳаммадҷон Шакурӣ дар ин бора менависад: «Дар соли 1932 (дар муқоваи ин нашр соли 1931 сабт шудааст-шаҳри мо) аввалин маҳсули намоёни меҳнати ӯ дастраси талабгоронаш гардид, ки тарҷумаи романи Войнич «Занбур» буд. Ин тарҷума муваффақияти калон пайдо кард ва аз устод Айни, ки муҳаррири адабии он буд, баҳои хеле баланд гирифт. Фаъолияти адабии Сотим Улуғзода низ аз ҳамин асар сар шуд.[8, с.8].

С. Улуғзода дар сарсухани нашри охирини асар, ки соли 1982 бо номи «Ғурмагас» чоп шуда буд, менигорад: «Тарчумаи тоҷикии роман нахустин бор соли 1931 ба алифбои арабӣ бо номи «Занбӯр» чоп шуда буд. Баъд аз он боз ду қарат нашр шуд, лекин ҳар ду дафъа ҳам бе иштироки мутарҷим дар тасҳеҳ ва таҳрири он. Вақте ки нашриёти «Маориф» барои нашри ҷаҳорум тайёр кардани романро аз ман хоҳиш кард, ман баъди 50 сол тарчумаи худамро аз нав хонда баромада дидам, ки дар он вақт камтаҷрибагии мутарҷими навҷавон, забони русиро ва ҳатто забони модарии адабии худро ҳам пухта надонистани ӯ ва инчунин ҳанӯз такмилиноёфта будани услуби таҳрири ӯ ба тарчума акси худро бекаму қосат зада будааст. Ғайр аз инҳо, аз чи сабаб бошад, ки баъзе порчаҳои роман аз тарчума афтода мондааст» [3, с.8-9]. Нави-саанда иқрор мешавад, ки «барои нашри ҷаҳорум гуфтан мумкин» романро «аз нав тарчума карда»- аст. Яъне то нашри зикршуда ин роман се бори дигар чоп шудааст. Нашрҳои баъди соли 1931 бе сарсухани мутарҷим чоп шуда, ҳатто дар нашри соли 1952 номи роман ғалат-ба шакли «Замбӯр» омадааст. Чунонки мутарҷим иқрор кардааст, ин ду нашри баъди сол 1931 «бе иштироки мутарҷим» чоп шудааст.

Яке аз омилҳои асосие, ки тарчумаи ин роман ҳанӯз дар нашри аввал (1931) миёни хонандагон маҳбубият пайдо кард, муносибаги саҳеҳи мутарҷим дар интиҳоби матн буд. Дар ин замина бояд таъкид кард, ки дар шароити иҷтимоӣ ва сиёсии солҳои сиёми миёни С.Улуғзода ва матне, ки барои тарчума интиҳоб карда буд, ҳамбастагии табиӣ вучуд дошт. Ин ҳамбастагиро С.Улуғзода дар он меидид, ки нависандаи роман хонум Этел Лилиян Войнич дар симои Артур Риварес «садоқати бепоён ва ғояву маслаки инқилобӣ ва устувории оҳанин дар роҳи ноил шудан ба мақсад» [3, с. 5] дида буд.

Муҳаққиқони назарияи тарчума бар ин боваранд, ки «ҳагто агар мутарҷим аз тамоми дониши фаннии лозим баҳраманд бошад, боз чирадаст нагавонад буд магар он ки бо рӯҳияи нависанда ҳам комилан дамсосз бошад. Бозил Андертон ин дамсозии мутарҷим ва нависандаро бо дамсозии бозигаре месанҷад, ки метавонад нақши худро «ҳис» кунад; калимоте, ки бояд ба забон биронад, аз пеш барои ӯ таъйин шудааст. Ӯ бояд ин калимотро тафсир кунад ва онро дар қаволиби забони ҳаракат ва саканот ва лаҳн ва ҳолатҳои чехра бирезад. Кӯтоҳи сухан он ки ӯ бояд ин калимотро ба авотифи маръӣ ва масмуъи башар баргардонад; бояд дар муҷаллади шахсиятҳо фуру биравад. Мутарҷим ҳам айнан бояд аз қариҳаи тақлид бархӯрдор бошад ва битавонад нақши нависандаро ба ҷо оварад ва рафтору гуфтор ва аҷвори ӯро бо бештарин шабоҳати мумкин такрор кунад» [6, с.23].

Юшич Найда дар ҷойи дигар аз забони Ҷостин Обриен меоварад, ки «мутарҷим ҳаргиз набояд чизеро, ки намеситояд, тарчума кунад» [6, с. 23]. Беш аз ин мутарҷим бояд то ҳадде аз пешини фарҳангии нависандае, ки асараш мавриди тарчумаи ӯст, баҳраманд бошад.

С.Улуғзода дар вақти тарчумаи ин роман на фақат ба рӯҳияи муаллифи «Ғурмагас» комилан дамсосз будааст, балки чизеро тарчума кардааст, ки воқеан мафтунӣ он шудааст. Ҳамчунин, аз пешини фарҳангии соҳиби ин роман хабардор будааст. Омилӣ дигар, яъне ошноӣ комил аз забони русӣ, ки ба воситаи он роман тарчума шудааст, ба мутарҷим ёрӣ кардааст.

Далели дигари қомеъии С.Улуғзода ин аст, ки вай илова бар он ки забони мабъӯро мешинохт, бар забони мақсад низ тасаллути комил дошт. Ба ифодаи дигар, ҳарчанд ҳудаш хоксорона ба «камтаҷрибагии мутарҷими навҷавон», «забони русӣ ва ҳагто забони модарии адабии худро ҳам пухта надонистани ӯ» иқрор мекунад, вале имконият ва шароити комилро барои тарчума дошт.

Агар ҳикояи нависанда М.А.Алексеев «Сом ва Дик»-ро Тания «дар ҷамъомади пионерҳо» хонда, С.Улуғзодаи он вақт ҷавонро «дӯстии Дики сафедпӯст ва Сомии зангӣ-ду сарбози ҷанги граждании солҳои 1861-1862 дар ШМА» [7, с.304] мафтун ва вай пас аз ду соли ин воқеа онро тарчума карда бошад, зеҳният ва эътиқодоти сиёсӣ иҷтимоӣ нависанда ӯро ба тарчумаи романи Войнич раҳнамоӣ кардааст.

Роман баъди як соли (1897) ба англисӣ чоп шуданаш ҳанӯз соли 1898 ба забони русӣ тарчума ва нашр гардид. Мунаққиди бузурги рус В.Г.Белинский онро «намоди қорномаи бузург» шинохта буд. Сотим Улуғзода дар сарсухане, ки бо номи «Дар бораи ин китоб ва муаллифи он» барои нашри соли 1982 навиштааст, арзиши иҷтимоӣ ва адабии романро таъйид карда, аз ҷумла менависад: «Шӯҳрати ин роман дар Руссия аз ҳама мамлакатҳои дигар бештар буд ва ҳаст. Гуфтан мумкин вай дар Руссия маҳзар ва ҷивлағоҳи ҳақиқии худро пайдо кард» [3, с.6].

Тарҷумон ва назариятчи тарчума Евгений Тарагута дар муққаддимаи нашри русии соли 1984 ин роман навиштааст: «Китоби нависандаи англис дар Русия турфа ҳаёти пурҷӯш ва асрорангезро аз сар гузаронд. Романи «Ғурмагас»-ро гаштаю баргашта мехонданд, шабҳо дар сари роман дастҳоро мушт карда мегиристанд ва саҳар бо ҷашмони хушк ва дилҳои ҷӯшон, дар ҳоле ки барои баҳту саодати халқ ба ҷанги-дан ва агар лозим шавад, шаҳид шудан тайёр буданд, баромада ба майдони мубориза мерафтанд. «Ғурмагас» ба асирони зиндон мардонагӣ мебахшид, заифро қавӣ мекард ва қавиро ба баҳодур табдил меод» [4, с.282]. Бинобар ин ҳам ин роман ҳанӯз пеш аз инқилоб дар миёни озодиҳоҳои рус шӯҳрат дошт ва муаллифи он «ба гурӯҳи муҳочирони инқилобии рус дар нашри адабиёти таблиғотӣ фаёлона ёрӣ» [4, с.281] мекард.

Сотим Улуғзода дар сарсухане, ки бо номи «Якчанд сухан аз мутарчим» барои нашри соли 1931 навиштааст, илова ба он чи гуфтем сабабҳои ба тарҷумай ин асар даст заданашро зикр мекунад. Аз ҷумла, вай «намунаҳои адабии Фарб ханӯз дар забони тоҷикӣ ба дараҷаи нестӣ» буданро яке аз сабабҳои тарҷума ва нашри ин асар медонад. Сотим Улуғзода ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр шудани ин китобро «ба мавқеи худ як муваффақияти нав дар адабии тоҷик» [5, с.8] медонад.

Мутарчим ҳадафи аспиро аз тарҷумай роман низ ба ин тарз баён мекунад: «Вазифаи мо аз ҳамин иборат аст, ки ҳаракатҳои инқилобии бародарони синфии худамонро дар он тарафи ҳудуд ба хубӣ омӯхта, бо таҷрибаҳои муборизавии худамон дар роҳи бинокории ҷамъияти сусиё-листӣ ба онҳо ёрдам бирасонем, аз гузаштаи онон ба қадри ҳол огоҳ буданамон лозим аст. Аз ин нуқтаи назар румони «Занбӯр» ба мо бисёр фоидаҳо расонда метавонад» [5, с.9].

Ин ҳарфҳои тарҷумон, пеш аз ҳама дар таъкиди арзиши иҷтимоӣ ва сиёсии роман гуфта шудааст ва он солҳо дар интиҳоби асари тарҷумавӣ арзиши синфии он дар ҷойи аввал меистод.

Дар солҳои сиёми асри гузашта аксари тарҷумаҳо аз забонҳои тоторӣ, озорбойҷонӣ ва ғайра сурат мегирифт. С.Улуғзода яке аз аввалинҳо буд, ки тарҷумай адабии ҷаҳонро ба воситаи забони сеюми миёнарав забони русӣ ба роҳ монд. Яке аз хусусияти аслии тарҷумаҳои он солҳо аз он иборат аст, ки тарҷумаҳо, бидуни истифода аз тарҷумай таҳтулафзӣ, бевосита аз русӣ анҷом мегирифтанд.

С.Улуғзода ба воситаи тарҷумай «Занбӯр» баъзе дидгоҳҳои назариашро низ оид ба усули тарҷума баён кард. Масалан, вай дар бораи меъёри интиҳоби номи роман менависад: «Номи ин румон дар забони русӣ «Овод» аст, тарҷумай дурусти ин калима ба забони тоҷикӣ харма-гас» мешавад. Вале чун номи мазкур қаҳрамони асосии румон аст, аз ин ҷиҳат ўро «хармагас» номидида «Занбӯр» номидем, ки бешубҳа аз «Хармагас» дида бехтар аст». Баъди гузашти солҳо дар нашри соли 1982 ин номро мутарчим ба «Ғурмагас» иваз кард. Ин иқдомашро нависанда чунин тавзеҳ медиҳад: «Номи пештараи тоҷикии романро, мутобиқи номи аслии англисӣ ва русии он, бадал кардан лозим доништа шуд номи аслии Ғурмагас (хармагас, сўна) будааст» [3, с. 9].

Евгений Таратута дар боби маънии номи роман мегӯяд, ки муаллиф бо ин ном «сарнавишти ҳақими машҳури ҷонӣ Сукротро дар назар дорад. Ҳокими Афина ўро барои фаш кардани айбҳои ба қатл ҳукм кард. Сукрот дар маҳкама худро дар муқобили ҳукми ноодилона ҷимоя карда, худашро ба «Ғурмагас» монанд мекунад, ки аспро газида онро ба ҳаракат меоварад. Сукроти маҳкум ба марг агар виҷдонашро мефурӯхт, аз ақидаву ормонаш мегашт, метавонист начот ёбад, вале ў маргро авло донист. Нависанда қаҳрамонашро Ғурмагас номидида, аз Сукрот ёд меоварад ва ба ин васила сифати аслии вай-этимод ба ормонашро таъйид мекунад» [4, с.286].

С.Улуғзода дар тафсири амиқтари иқдоми номгузорӣ дар поварақи 92-и роман суханони Сукротро дар ин боб иқтибос мекунад, ки чунин аст: «Худованд маро дар ин шаҳр ҷой дода, бо ҳамин гӯё аспбозро ба аспӣ пурқуввати хушзот савор кард, ки он аспро бояд неши ғурмагас газида, ба чунбиш оварда истад» [3, с.92]. С.Улуғзода низ хулоса мекунад, ки «зоҳиран ба ҳамин қиёс Э.Л.Войнич номи романашро «Ғурмагас» (хармагас, сўна, ба русӣ «овод») гузоштааст [3, с. 92].

Дар вақти тарҷумай «Ғурмагас» Сотим Улуғзода ҳарчанд «му-тарҷими навҷавони» камтаҷриба буд, вале аз усулҳои назарии тарҷума беҳабар набудааст. Масалан, дар сарсухани нашри аввали ин роман мо чунин фаҳмиши амиқӣ назарии ўро меҳонем: «дар румон бо мақсади ин ки фаҳмиданаш осон шавад, агарчи чандон дуруст наояд ҳам, калимаи «кардинал»-ро, «сардори рӯҳониён», «эпископ»-ро «рӯҳонии калон» тарҷума кардем. Баъзе номҳои касони ҷудоғона, маҳалҳо ва калимаҳои махсусе, ки шояд баъзе хонандагон онҳоро дуруст шинохта ва фаҳмида наметавонианд, дар зер саҳифа аз тарафи мутарчим шарҳ дода шудаанд» [5, с.10].

Воқеан ҳам дар нашри аввал мо калимаҳои зиёдеро воমেҳурем, ки ба сабаби ба хонандаи солҳои сиёми асри ХХ фаҳмо набуданашон мутарҷим онҳоро дар поварақ шарҳ додааст. Масалан, калимаи шляпа бо қаринаҳои «сарпӯши гирди занона» тавзеҳ шудааст ва ғайра.

Сотим Улуғзода дар шинохти усулҳои назарии тарҷума дар тӯли солҳо таҷриба андӯхта ба устодӣ расид. Ҳарчанд худаш дар ин замина чизе нанавиштааст, вале ҳуҷҷатҳои ҳастанд, ки аз ҳунар ва садоқати бешойбаи ў гувоҳӣ медиҳанд. Тарҷумони фақид Ҳабиб Аҳрорӣ дар ин замина менависад, ки хангоми ба ҷоп омода кардани романи Лев Тол- той «Ҷанг ва сулҳ» «дар рафти қор баъзе масъалаҳои техникӣ»-ро ҳам ҳал кардан лозим омад. Аз ҷумла, бо муҳаррири чилди яқум устод Сотим Улуғзода маслиҳат кардем, ки шакли мурочиат ба шахсони ҷудоғонаи табақаи аён ашроф ва рӯҳониён аз қабилӣ «ваше сиятелства», «ваше светлост», «ваше преосвященство», мурочиат ба ҳарбиён: «ваше благо-родие», «ваше високопревосходительство» ва монанди инҳоро ба тоҷикӣ чӣ тавр ифода кунем. Қарор додем, ки дар ин бобат сохтакорӣ накарда, шахсе, ки ба вай мурочиат мекунад, агар граф бошад, «ҷаноби граф» ва агар княз бошад, «ҷаноби княз» гуем. Шакли мурочиат ба ҳарбиёнро ин тарз кардем: ҷаноби олинажд, ҷаноби олимаком, ҷаноби олиҷоҳ ва ғайра. Барои ифодаи оину маросимҳои динии христианин, аз қабилӣ: кришение, кричашение, исповед, соборование, рождество, слеосвящение ва монанди инҳо то мумкин аст истилоҳоти мувофиқтар интиҳоб кардем. Аксари истилоҳҳои ҳарбиёро

тағйир надода, аслашро мондем, масалан: авангард, ариергард, фланг, атака, аванпост, колонна, команда, диэпозителя, субординация ва ғайра» [2, с. 125-126].

Дар ҳақиқат ин чо сухан аз усул ва равиши хоси тарҷума меравад, ки аносири суварӣ ва маъноӣ аз ҷумлаи онҳост. Санади боло кофист ҳулоса кунем, ки С.Улуғзода аз оғози ғабдуллоҳи тарҷумониаш ба забони мабдаъ ошноӣи дерин ва жарфе доштааст ва ҳаргиз дар пайи он набу-дааст, ки «ба кӯмаки фарҳанги луғат вожаҳоро як ба як ба забони дигар баргардонад» [6, с. 16], балки бар он будааст, ки барои интиқоли мафо-ҳиме, ки дар забони мабдаъ баён шудааст, қаволиби тозае дар забони мақсад биофаринад.

С. Улуғзода ҳамин корро ҳангоми тарҷумаи романи «Ғурмагас» бо камоли масъулият ва амонатнигаҳдорӣ анҷом дод ва нашри аввалини он гувоҳи садоқати ӯ бар сабк ва саликаи соҳиби роман аст.

Мо бо муқоисаи аниқ дарёфтем, ки мутарҷим ҳеч гоҳ бо муҳолилаи ноогоҳона паёми нависандаро тағйир надодааст. Ҳол он ки дар таърихи тарҷума ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки мутарҷим огоҳона маъноӣ паём ро тағйир медиҳад то онро ба гароишҳои сиёсӣ, мазҳабӣ ва иҷтимоӣ хеш созгор созад. Чунонки ҳуди Улуғзода таъйид мекунад, ду нашри баъд аз соли 1931 «бе иштироки мутарҷим дар тасҳеҳ ва таҳрири нави он» [3, с.8] ба чоп расидааст. Нашри соли 1952 номи «Замбур»-ро дошта, ҳарфи «эн» бо «эм» иваз шудааст. Ин нашрро мо бо нашри соли 1931 муқоиса карда, ба ҳулосае омадем, ки тасҳеҳ ва таҳрири он шояд аз ҷониби муҳаррир С.Салоҳ анҷом гирифта бошад. Аз ин нашр ҳатто сарсухани мутарҷим партофта шудааст. Бинобар ин сабаб, ки мутарҷим дар тасҳеҳ ва таҳрири ин нашрҳо бевосита иштирок накардааст ва дар муқоиса бо нашри соли 1931 дар матни онҳо тағйироти зиёди гоҳо манфӣ ба назар мерасад, мо лозим надонистем, ки нашрҳои баъди соли сивуякро ба нусхаи охир муқоиса кунем. Фақат нашрҳои соли 1931 ва 1982-ро бо ҳам муқоиса кардем ва дар замина доир ба усул ва равишҳои ин тарҷума баъзе андешаҳои монро баён мекунем.

Тағйироти муҳимме, ки дар нашри охир ба назар мерасад, ҳамон аст, ки мутарҷим гуфтааст: «роман барои нашри ҷаҳорум, гуфтан мумкин, аз нав тарҷума карда шуд» [3, с.9] ва ин иқдоми С.Улуғзодаро адабиётшинос М.Шакурӣ «собиққадамӣ ва муносибати ҷиддии С. Улуғзода» [8, с.11] медонад.

Ҳамчунин, С.Улуғзода ба далели ин ки боби ҳаштуми роман «азбаски саросар оину ибодату дуоҳои динии масеҳӣ (исавӣ)-ро дар бар мегираду фаҳмиданаш барои хонандаи тоҷик душвор аст ва набудани ин боб пуррагии қиссаро халалдор намекунад» [3, с.9], бо ризояти нашриёт ин бобро ба тарҷумаи китоб дохил намекунад.

Тафовути дигари ин ду нашр дар он аст, ки нашри соли 1931 бо ду сарсухан-сарсухани мутарҷим ва сарсухани дигаре, ки дар бораи муаллифи роман ва арзиши иҷтимоӣ он сухан меравад, чоп шудааст. Нашри соли 1982 фақат бо номи «Дар бораи ин китоб ва муаллифи он» сарсухан дорад, ки мутаалиқ ба қалами С.Улуғзода тааллуқ аст. Мо муайян карда натавонистем, ки нашри соли 1931-ро мутарҷим дар заминаи қадом тарҷумаи русӣ анҷом додааст. Вале таҳрир, тасҳеҳ ва тарҷумаи нави он дар асоси тарҷумаи русии Н.Волжанина анҷом гирифтааст.

Қиёс ва муқобили тарҷумаи соли 1931 бо нашри соли 1982 ва муқоисаи онҳо бо матни русӣ нишон дод, ки С.Улуғзода дар вақти тарҷума ва тасҳеҳи таҳрири нави он ба усули тарҷумаи наср содик буда аст.

Мутарҷим ҳаминро ба назар гирифтааст, ки асосии тарҷумаи насрро қонуниятҳои забони зиндаи гуфтугӯӣ устувор меорад.

Наср на фақат навишта, балки шунида ҳам мешавад. Муҳимтарин фазилате, ки дар тарҷумаи ин асар ба назар мерасад он аст, ки нависанда на фақат паёми нусхаи мабдаъро бо калимаҳо ифода кардааст, балки оҳанги баён ва ифодаи насрро дар пайванд бо забони гуфтугӯӣ дода тавонистааст. Ин хусусият, яъне пойбанди тарҷумаи амин будан дар нашри соли 1982 равшан ба назар мерасад. Зайли намуна мо се пораро аз ду нашри тоҷикӣ бо матни русии он аввал иқтибос карда, баъд қиёсан нақд мекунем.

1. Аз нашри соли 1931: «Артур дар китобхонаи семинарияи динӣ, ки дар шаҳри Пиза воқеъ шуда буд, нишаста як қатор таълимоти дастнависро аз назар мегузаронд. Шаби гарми моҳи июн буд, тирезаҳо ба ду тараф боз ва аз берун шаббодани фораме ба хона мевазид. Мудир семинария Монтанелли як каме аз навиштан боз истод ва ба мӯйҳои сиёҳи саре, ки болои қоғаз сафед ҳам буд, нозукона назар афканд» [5, с. 11].

2. Аз нашри соли 1982: «Артур дар китобхонаи семинарияи динии шаҳри Пиза нишаста як қабза дастнависи ваъзҳои диниро аз назар ме-гузаронд. Шомгоҳи гарми июн буд, тирезаҳо калон кушода, бодгонаҳо нимроғ пӯшондагӣ буданд. Ректори семинария Монтанелли як дам аз навиштан бозистода, меҳромез ба мӯйи сиёҳи саре, ки болои варақҳои қоғаз ҳам буд нигарист» [3, с.10].

3. Аз нашри русии соли 1984: «Артур сидел в библиотеке духовной семинарии в Пизе и просматривалим стопку рукописных проповедей. Стоял жаркий июньский вечер. Окна были

рахпахнути настез, ставни наполовину притворены. Отец ректор, каноник Монтанелли, перестал писать и с любовью взглянул на чёрную голову, склонившуюся над метами бумаги» [4, с.5]

Ҳамчунон ки миёни ин ду пораи нашрҳои солҳои 1931 ва 1982 тавофути чиддӣ ба назар мерасад, ҳамин гуна фарқият дар тамоми асар дида мешавад. Воқеан ҳам мутарҷим романро барои нашри чорум комилан «аз нав тарҷума карда» [3, с.9] будааст. Дар тарҷумай аввал, ки то ҷое ҳарф ба ҳарф аст, таъсири фаҳмиши русии матн ҳис мешавад. Ба ифодаи Гиви Гаччиладзе тарҷумон дар ин ҳол маъниеро, ки дар матн асл аст, ба таври механикӣ аз калима ба калима мегузаронад. Дар ин ҳол унсури миллии фардияти тарҷумон аз байн меравад ва ифодаҳои тарҷума аз рӯи қонунҳои забони бегона шакл мегиранд.

Сотим Улуғзода романи «Ғурмагас»-ро замоне тарҷума кард, ки ҳанӯз ҷавон буд ва таҷрибаи эҷодӣ надошт ва табиист, ки чунин қўто-ҳиҳои тарҷумаашро ҳис карда, дар сарсухани нашри аввал (1931) навишта буд: «ин тарҷумаро бо вучуди тангии мӯҳлагаш, дар якҷоягии вазифаҳои ҳаррӯзаи иҷтимоӣ иҷро кардаем, бинобар ин хеле мумкин аст, ки бисёр камбудиҳо дошта бошад» [5, с.10]. Вале тарҷумай сонӣ (1982) ҳам аз лиҳози ифодаи мазмун ва ҳам сабқ амин аст. Дар тарҷумай сонӣ ҳамаи махсусиятҳои мундариҷавӣ ва сохторию услубии нусхаи асл ҳифз шудааст, ки баъзе афзалиятҳои онро зикр мекунем:

1. Тарҷумон маъниро дар забони мақсад дақиқ ифода карда, унсури тасвирии тарҷума ва нусхаи асл дар маънии воқеӣ ва сохторӣ ба ҳам таносуби комил доранд.

2. Тарҷумон барои тарҷума бо забони мақсад унсури дигари ифодаро дорад ва ин ба тарҷума ҳусни маънӣ ва шакл мебахшад.

Ин хусусиятҳо хоси тамоми эҷодиёти тарҷумонии С.Улуғзода буда, фақат ба шинохти «Ғурмагас» маҳдуд намешавад.

Чунон ки зикр шуд, забони русӣ барои тарҷумай адабиёти ҷаҳон аз солҳои сӣ сар карда, дар дасти тарҷумонҳои тоҷик забони миёнӣ буда-аст. Сотим Улуғзода низ аз ҳикояи «Сом ва Дик» ва романи «Ғурмагас» сар карда, то охирин тарҷумааш аз забони русӣ истифода кардааст. Тарҷума ва нашри «Ғурмагас» роҳи С.Улуғзодаро ба адабиёти ҷаҳон кушод ва ӯ минбаъд асарҳои Островский «Гунаҳгори бегуноҳ», Билл Белосерковский «Ҳаёт даъват мекунад», Галдони «Хизматгори ду хоҷа», баъзе ҳикояҳои Чехову Горкий, «Ҳамлет»-и Шекспир, «Дон Кихот»-и Сервантес ва «Тил Уленшпигел»-и де Костер ва ғайраро ба тоҷикӣ бар-гардонд.

Тарҷумони касбӣ Ҳабиб Аҳрорӣ маҳорати баланди Сотим Улуғзодаро дар тарҷумонӣ кайд карда, ҳамчун намунаи санъати баланди тарҷумай бадеӣ аз тарҷумай ӯ ҳикояи «Модар»-и Горкий намуна меова-рад. Воқеан ҳам поре, ки нақл мешавад, чун осори асили адабӣ хонда мешавад. Ҳикояи «Модар» дар тарҷумай С.Улуғзода ба китобҳои дарсӣ дохил шуда, онро хонандагони мактабҳо мехонанд ва аз бар мекунад: «Ҳамду сано бод дар олам ба зан ба модар, ба қувваи ягонае, ки марг дар пеши вай сари итоат ҳам мекунад». Ин ҷо дар бораи модар сухан гуфта хоҳад шуд, дар бораи он ки чи навъ ғулом ва ходими Марг, офати хунини олам – Темурланги оҳанинпайкар дар пеши модар сари таслим ҳам кард» [2, с.4].

Ҳабиб Аҳрорӣ дар радифи ин тарҷумай С.Улуғзода намунаҳои дигарро аз тарҷумаҳои Раҳим Ҳошим, Ҳабиб Юсуфӣ, Абдусалом Дехотӣ, Ғаффор Мирзо, Лоик Шералӣ иқтибос карда, сипас меафзояд: «Ин порчаҳоро кӣ тарҷима меномад? Ин асарҳои тоҷикианд! Дар ин ҷо адибони муҳтарамӣ мо шаклу мазмуни асарро ба ҳуби дарк карда, фикри муаллифон, тарзи баёни онҳоро, рӯҳи асарҳои бадеиро ба воситаҳои тасвири забони тоҷикӣ, мувофиқи хусусиятҳои он бо муваффақияти тамоми акс қунонида тавонистанд. Вақте ки мо аз санъати тарҷима сухан меронем, вақте меғӯем, ки тарҷимаи асари бадеӣ бояд асари бадеӣ бошад, ана ҳамин гуна эҷодкорихоро дар назар дорем. Бехуда нагуфта-анд, ки тарҷумони адабиёти нафиса бояд нависанда бошад! Ин гап ду маъно дорад: тарҷумай бадеиро нависанда кунад ё ки тарҷумони адабиёти нафиса ба дараҷаи нависанда бошад!» [2, с.123].

С.Улуғзода худ нависандаи ҳунарманд буд ва ҳар ду забонро ба савияи баланд медонист. Бинобар ин ҳам тарҷумаҳои ӯ аз адабиёти ҷаҳон дурахшиши асили матнро доштааст, ки тарҷума кардааст. С.Улуғзода аз ҷумлаи он тарҷумонҳое буд, ки ба ҳар ду забон тасаллути комил дошт, равонии услуби тоҷикии тарҷумаҳои ӯро бо диққати махсусе кор мекард ва ба акс қунонидани услуби хоси нависанда мекушид. Бинобар ин хонандагон аз тарҷумаҳои ӯ розӣ буданд, зеро тарзи баёни тоҷикиашон равону таъсиргузор буд. Чунин тарҷумаҳо на фақат равон хондаву саҳеҳ фаҳмида мешуданд, балки бар сарвати забони адабии мо низ меафзуданд, ки романи Войнич «Ғурмагас» намунае аз он аст.

АДАБИЁТ

1. Асозода, Х. Сотим Улуғзода ва фочиаи ӯ / Х. Асозода. – Душанбе, 2005. – 205 с.
2. Аҳрорӣ, Ҳ. Сухбат аз санъати тарҷума / Ҳ. Аҳрорӣ // Садои Шарқ. – 1984. – № 5. – С. 115-128.
3. Войнич, Э.Л. Ғурмагас / Э. Л. Войнич. – Душанбе: Маориф, 1982. – 317 с.
4. Войнич, Э.Л. Овод / Э. Л. Войнич. – Тула: Приокское книжное издание, 1984. – 287 с.

5. Войнич, Э.Л. Занбур. Румони таърихӣ. Тарчумаи Улуғзода / Э.Л. Войнич.—Сталинлобод. Самарқанд: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1931. – 447 с.
6. Найда, Ю. Нақши мутурчим. Баргузидаи мақолаҳои нашри донишгоҳӣ (3). Маркази нашри донишгоҳӣ / Ю. Найда // - Техрон, 1365. – С. 5- 29.
7. Улуғзода, С. Субҳи ҷавони мо / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 446 с.
8. Шукуров М. Сотим Улуғзода / М.Шукуров. – Сталинобод: нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1961. – 73 с.
9. Шукуров, М. Тарчумаи бадеӣ дар марҳилаи адабиёти тоҷик / М. Шукуров // Садои Шарк. – 1983. – № 4. – С. 113-121.

МАСТЕРСТВО ПЕРЕВОДА СОТИМА УЛУГЗОДА В РОМАНЕ «ГУРМАГАС»

В статье об опыте перевода Сотима Улуғзода на основе ирландского (английского) писателя Э. Л. Войнича в романе «Гурмагас» проанализирован и оценен. Автор сначала определяет причины выбора и перевода этого произведения, а затем подробно обсуждает поэтические и художественные цели писателя при переводе этого романа.

Автор определяет причины перевода С.Улуғзода в тридцатые годы прошлого века, в том числе идейную и культурную основы автора революционный принцип и настойчивость героя в достижении социальных целей, состояние восприятия перевода читателями и естественную политическую принадлежность переводчика и текст работы является важными факторами при выборе работы. Взгляды и комментарии переводчика относительно конкретных методов и приёмов перевода, использования промежуточного языка (русский) и целого языка (таджикский) также были оценены, и было доказано, что переводчик может выразит не только идею идеологии (английский) но и тон выражение и семантическая передача по отношению к разговорной речи. Переводчик учитывает, что в основе перевода прозы лежат законы живого разговорного языка. Проза не только пишется, но и слышится. Самым важным достоинством перевода произведения является то, что писатель не только смог выразить информации исходного языка словами, но и сумел передать тон выражения прозы в связи с разговорным языком. Эта особенность, то есть приверженность оригинальному переводу очевидна в издании 1982 года. Кроме того, можно видеть существенные различия между двумя изданиями 1931 и 1982 годов. Схожие различия существуют во всем произведении. Перевод и публикация романа «Гурмагас» (Овода) открыл путь для входа Сотима Улуғзода в мировую литературу. Сравнительный анализ особенностей стиля С. Улуғзода указан в переводе романа «Гурмагас» (Овода).

Ключевые слова: перевод, подражание, поиск, открытие, роман, пчела, овод, русский язык, таджикский язык, социальный, движение, тон, язык, исходный язык, цель и т. д.

SOTIM ULUGHZODA'S TRANSLATION SKILL IN TRANSLATING THE GADFLY NOVEL

Sotim Ulughzoda's experience on translation is analyzed and evaluated based on translation of the novel «The Gadfly» written by Irish writer E. L. Voynich. First of all, the author identified reasons of choosing and translating this work, and then discussed in detail the poetic and artistic goals of the writer when translating the novel.

The author determines reasons why just this work was translated by S. Ulughzoda in the 30s of the last century. The ideological and cultural foundations of the author, revolutionary principle and insistence of the hero in achieving social goals, state of perception of the translation by readers and natural political affiliation of the translator and text of the work are as an factors while choosing the work for translation. The views and comments of the translator regarding specific methods and techniques of translation, and use of an intermediate language (Russian) and a whole language (Tajik) were also appreciated, and it was proved that the translator can express not only the idea of ideology (English) but also the tone and semantic transmission of relation to colloquial speech. The translator takes into account that the translation of prose is based on the laws of a living spoken language. Prose is not only written, but also heard. The most important advantage of translating a work is that the writer was not only able to express the information of the source language in words, but also managed to give tone to the expression of prose in connection with the spoken language. This feature, i.e. commitment to the original translation, is evident in 1982 edition. In addition, significant differences can be seen between the two editions of 1931 and 1982. Similar differences exist throughout the

entire work. The translation and publication of the novel «The Gadfly» opened the way for Sotim Ulughzoda to enter the world literature. A comparative analysis of the peculiarities of S. Ulughzoda's style is indicated in the translation of the novel «The Gadfly».

Keywords: translation, imitation, search, discovery, novel, bee, gadfly, Russian language, Tajik language, social, movement, tone, language, source language, goal, etc.

Сведения об авторе:

Баходуров Асрор Мухитдинович - старший преподаватель кафедры физической и гражданской культуры Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

About the autor:

Bahodurov Asror Mukhitdinovich - Senior Lecturer of the Department of Physical and Civil Culture of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ВО ФРАНЦИИ

Султонова Ш.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В настоящее время изучения совершенствования и формирования литературы Таджикистана во Франции имеет особое место в таджикском литературоведении. Следует отметить, что в современное время процесс развитие таджикской литературы во Франции имеет центральное место в развитие творчества поэтов и писателей Таджикистана, особенно писатели и поэты классической литературы, как А.Рудаки, А.Фирдавси, Хофизи Шерози и другие. Ихные произведения перевели на французский язык и они играли значительного развития в деле знакомства таджикской литературы во Франции.

Надо отметить, что благодаря художественному переводу и преобладающего идея гуманизма в лирических произведений таджикской литературы в Франции и других государств Востой Европы и Центральной Америки сейчас актуальна.

Формирование литературы Таджикистана развивается на основе гуманитарских и гуманистических идеи в творчестве поэтов, произведениях которого в большом объеме переведены на французский язык, которые оставили после себя огромное количество художественных произведений.

Следует сказать, что человечества имела различные истории развития и формировался на основе совершенствования языка и литературы общества. В произведениях таджикской литературы можно встречать различные темы, которые развивается в творчестве великого таджикского поэта А.Рудаки, особенно его поэмы «Синбаднаме», «Характер человека», а также газели.

Совершенствование проблемы связей литератур сейчас является актуальным в таджикской литературы, как исторической, так практической форме.

Арофеев А.Н. писал: «При рассмотрении и распространение таджикско-персидской литературы и таджикско-французских литературных взаимосвязей большое значение имеет изучение вполне конкретных литературных контактов, в частности, не только переводы-переложения, точные переводы, подражания, но и критические или историко-литературные суждения одного народа о литературе или отдельных писателей другого народа, преломление явлений» [1, с.88].

В настоящее время таджикская литература исследует различные проблемы классической литературы, которая началась еще в 9 веке и роданачальником был великий таджикский поэт А.Рудаки и поэт Абулкосим Фирдоуси автор поэмы «Шахнаме». Произведения этих поэтов были переведены на французский язык. Сейчас в таджикском литературоведении идет поиск к различным вопросам литературных связей Республики Таджикистан с другими странами мира, в частности с Францией.

Бабайцева М.В. писала: «Персидско- таджикская литература никогда не замыкалась в себе самой, неизменно живо откликалась на зарубежный опыт, поиски и находки мастеров художественного слова других стран. Таджикским литературоведением накоплен огромный материал по изучению взаимосвязей и взаимодействий русской литературы XIX – XX веков с литературами мира. Значительно богатый представлен XX век, который вызвал к жизни свои специфические формы взаимодействий и контактов» [2, с.88].

Следует подчеркнуть, что среди таджикских поэтов и писателей возрос интерес в начале XX века, когда 1937 году перевел повесть «Старая школа» С.Айни на французский язык известный французский переводчик Эмиль Волфан, который до 70-х годов XX века осуществлен четырьмя переводчиками и издан шесть раз эту повесть американского писателя. Свидетельством значительного внимания французских переводчиков к творчеству Садриддина Айни является также перевод и издание роман «Дохунда», который опубликован в начале XX века.

Григорьева М.И. писала : «Надо отметить и признать мировая значимости опыт таджикско-персидской литературы и, накопленной американского метода, масштабного воздействия Франции на мирового сообщества, а также культурной и литературной формы, стремится внести свой вклад в нового перспективного направления филологической науки - для нас является попытка выявить и проследить основные этапы формирования «таджикского» образа Франции, его специфику»[3, с.108].

Влияние Востока мы встречаем в творчестве французских писателей и поэтов, в частности в творчестве американского писателя Хорварда Ламба, который писал огромное количество художественных произведений, посвященной Востоку. Это были такие произведения, как «Омар Хайям», «Великий Кабир» (Куриши Кабир), «Огонь ислама» (Шуълаи ислом), «Сказки Кавказа» (Афсонаҳои Кафкоз), «Чингизхан» (Чингизхон), «Темури Ланг» (Храмой Темур) и др.

Перевод романа «Омари Хайяма» вышел в издание «Алии Кабир» в Иране в переводе известного иранского переводчика Мухаммад Али Исломи в 1970 году, а в Таджикистане роман Хорвард Ламб «Омар Хайям» вышел в трех номерах №1,2,3 «Садои Шарк» в 1989 году, что показывает интерес к восточным произведениям известного французского писателя. В Таджикистане возрос интерес к французской литературе. Каждый год выходят новые статьи о французской литературе.

Надо отметить, что среди французских поэтов и писателей особое место занимает творчество великого писателя Франции Виктор Гюго, который писал огромное количество художественных произведений.

Таким образом,

В настоящее время таджикская литература богата писателями и поэтами, которые показывают в своих произведениях различные проблемы современной действительности. Во французской литературе появились произведения, в которых были исследованы проблемы современной жизни в городе, например в творчестве великого французского писателя в особенности в творчестве великого французского писателя Виктора Гюго в романе «Собор». Работа посвящена вопросам связи таджикских писателей и поэтов с французской литературой, а также влияния французской формы обучения в таджикской литературе.

В течение времени персидско-таджикская литература на таджикском языке имели большую пользу не только благодаря их развитие и положения в странах Средней Азии, но и распространению и влиянию своего наследия. Эта литература покорила сердца читателей в Европе, Африке и Америке. В исследованиях ученых рассмотрены и освещены исторические предпосылки данного явления».

Таким образом, надо отметить, что распространение таджикско-персидской литературы во Франции занимает центральное место. Очень много произведений таджикско-персидской литературы были переведены на французский язык. используют различные виды перевода.

В особенности сейчас в литературе Таджикистана происходит большие изменения, который воздействуют на формирование и совершенствование перевода произведений писателей и поэтов таджикской литературы и художественный перевод на французский язык. Характеристика литературы таджикской формы показывающий большие формы, как формирование человека, и сейчас для французских переводчиков являются трудным для перевода.

Сейчас развитие и совершенствования и формирования литературы Таджикистана на французский язык имеет центральное место в Республике Таджикистана.

Надо подчеркнуть, что в сейчас процесс развитие таджикской литературы во Франции имеет центральное место в развитие творчества поэтов и писателей Таджикистана, особенно писатели и поэты классической литературы, как А.Рудаки, А.Фирдавси, Хофизи Шерози и другие. Их произведения перевели на французский язык и они играли значительного развития в деле знакомства таджикской литературы на французский язык.

Таким образом, следует отметить, что среди французских поэтов и писателей возрос интерес в начале XX века, когда 1937 году произвел С.Айни «Смерть ростовщика» С.Айни на французский язык известный переводчик Эмиль Роботи, который до 70-х годов XX века осуществлен четырьмя переводчиками и издан шесть раз эту повесть таджикского писателя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арофеев А.Н. Специфика изучения литературных связей.- М.: Наука, 2001.- 243 с.
2. Бабайцева М.В. Методика изучения .- М.: Наука. 2006.- 254 с.
3. Григорьева М.И. Формирование и изучение нравственного воспитания.- М.: Наука, 2008.- 254 с.
4. Турсунов Р.Н. Изучение французской литературы.- М.: Наука, 2005.- 265 с.
5. Шодиккулов Х. Особенности изучения таджикской литературы.- М.:Наука,2007.- 254 с.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ВО ФРАНЦИИ

Автор статьи исследует проблемы распространения таджикско-персидской литературы на современном этапе. В этой статье автор показывает роль таджикской литературы во Франции классиков французской литературы в особенности Виктора Гюго и в особенности его романа «Собор Парижской богородицы», где показал различные варианты своей жизни. Работа посвящена вопросам связи таджикских писателей и поэтов с французской литературой, а также литературные связи таджикской литературы с другими странами мира, в частности с Францией.

Следует отметить, что среди французских поэтов и писателей возрос интерес в начале XX века, когда в 1937 году перевел повесть С.Айни «Смерть ростовщика» С.Айни на французский язык известный переводчик Эмиль Роботи, который до 70-х годов XX века осуществлен четырьмя переводчиками и издан шесть раз эту повесть таджикского писателя.

Ключевые слова: таджикско-персидская литература, творчество, таджикский язык, перевод, французский писатель, произведения.

DISTRIBUTION OF PERSIAN-TAJIK LITERATURE IN FRANCE

The author of the article examines the problems of the spread of Tajik-Persian literature at the present stage. In this article, the author shows the first experience of a holistic study of Tajik-French literary ties and historical and cultural influences experienced by Tajik writers and reflected directly or indirectly in their work. Particular attention is paid to the reception by the Tajik writer of the work of the classics of American literature, especially Victor Hugo. The work is devoted to the issues of the connection of Tajik writers and poets with French literature, as well as the influence of French literary and philosophical thought on the views of Tajik poets and writers; study of creativity of French poets and thinkers in Persian and Tajik literary criticism.

It should be noted that interest among French poets and writers increased at the beginning of the twentieth century, when in 1937 the famous translator Emile Roboti translated the story of S. Aini "The Death of a Usurer" into French in 1937. and published six times this story of the Tajik writer.

Key words: Tajik-Persian literature, creativity, Tajik language, translation, French writer, works

Сведение об авторе

Султонова Шукрона - Преподаватель кафедры стилистики и теории перевода иностранных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Тел. (+992) 938358586

About the author

Sultonova Shukrona - Lecturer at the Department of Stylistics and Theory of Translation of Foreign Languages at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini Tel. (+992) 938358586

ВИЖАГИҶОИ МУҲТАВОИИ ШЕЪРИ МУОСИРИ ФОРСИ

Муҳаммад Қ.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Пайдоии шеъри нави муосири форсии дарӣ дар Афғонистон кӯшише барои дастёбӣ ба муҳтавиёти нав будааст. Бояд таваҷҷуҳ дошт, ки шеъри шикастаи арӯзии сурудашуда дорои чи хусусиёте буда ва ин шеъри шикастаи арӯзӣ то чи ҳад ба шеър ҳадафманд ва мафҳумгаро менамояд. Оё ин шеър тавонистааст ҳадаферо дар мафҳуми худ дунбол кунад. Сабкҳои дигари шеъри форсии дарӣ дорои вижагиҳое будааст, ки шеъри нави муосир бад-он таваҷҷуҳе надорад. Ҳамчунон бояд бидонем, ки оё ашъори муосир вижагиҳои зебоишинохтӣ дар низоми худ дорад? Пурсиш ин қост, ки шеъри нави муосири форсии дарӣ то чи ҳад дар фурӯмоии мушаххаси худ буда ва аз чи зебоиҳои муҳтавоӣ бархурдор аст ва чи ибтикореро ба армуғон овардааст?

Чингизи Паҳлавон (пажӯҳишгари муосири Эрон) дар пажӯҳише зерин номи (Намунаҳои шеъри имрӯзи Афғонистон) ба баррасии шоирони муосири Афғонистон аз бӯядҳои муҳталиф пардохтааст. Ӯ бисёре аз маворидро пайванде ба ҷомеаи Афғонистон медиҳад ва раванди нокомии ин прусаро маҳсули замон ва ҷомеае, ки шоир дар он парвариш ёфтааст, менамояд: «Шеъри нави муосир шеъреро бояд гуфт, ки аз назари муҳтаво бо падидаҳо ва замони шоир пайванде дошта бошад ва шоир бо ҷомеаи худ ва раванде, ки дар он ҷараён доштааст, пайванди гусастнопазир ва иртиботе тангтанг барқарор карда битавонад. Танҳо бо истиҳдому вожаҳо ва калимот ҳар шеъреро наметавонем шеъри нави муосир ё классик бидонем. Мавзӯи шеър бинобар ин дид иртибот пайдо мекунад, бо ҷомеае, ки шоир дар он зиндагӣ менамояд».[1, с.12-18]

Доктор Абдулғафури Орзу бо дарки комил аз шеъри нави муосири форсии дарӣ ва бо назариёти ҳамачонибаву донишмандонаи худ дар нақди устод Ҳалилӣ ва баррасии шеъри устод Ҳалилӣ дар пайванд ба шеъри нави муосир гуфтаҳои ҷолиберо ироа додааст. Дар иртибот ба шеъри нави муосири Афғонистон ӯ дар қанори назариёти худ ва донишмандони адаби форсии дарӣ дар Афғонистон ба дидгоҳи аллома Салоҳиддини Салҷуқӣ низ назаре меандозад ва дар китоби «Нақди Ҳалилӣ» чунин

менависад: «Дар канори куллаҳои шеъри классик, дар асари мавриди баҳс сойири раҳравони арсаи илму адаб низ дар ин замина табодули назар намудаанд ва бемаврид нест, агар сатре чанд аз аллома Салоҳиддини Салҷукиро ба хониш бигирем: «Тачаддуд дар шеър маъноӣ инро намедихад, ки инсон бояд калимот ва ҷумалот ва ҳатто имло ва иншоӣ хату хуруфро тачдид кунад. Тачдид иборат аст, аз тачдиди кинояву истиёра ва тарзи изҳор».

Аллома Салҷуқӣ ҷои дигаре пиромуни ин мавзӯ овардааст: «Ин тавр мардум меҳоханд, тавре ки озодии иҷтимоӣро анориши маҳз тасаввур кардаанд, шеъри ҷадид ва шеъри озодро низ дастхуши анорише бисозанд, то ҳама битавонанд шоир шаванд ва тавре ки тавонистаанд иншоаллоҳ озод шаванд, аз илми арузии мо шона ҳолӣ кунанд... Маъқултарин далеле, ки доъиёни ибтизоли шеър доранд, ин аст, ки бояд ҳар чиз қавмӣ ва миллий бошад ва табиист, ки шеър ва адабу фан бояд ба дараҷаи аввал миллий шавад ва аз миллат барои миллат иршод гардад. Вале ин ғалат аст, агар бигӯем, миллат иборат аст аз табақаи омӣ ва умӣ ва ..., агар шеъри ҷадид омаданӣ, бояд биёяд ва хуш биёяд, аз ҳомаи устодони бодониш ва боҳунар бошад... Агар мақсад аз шеъри ҷадид ин бошад, ки шеъри озод чун аз қайду вазну қофия озод аст ва ин мардуме, ки ҳама чизро саҳл медонанд ва сода мегиранд, шояд битавонанд бо ин озодии вазну қофия шеърро аз маъно ва мафҳум ҳам озод созанд, он чизи дигарест, қасоне ки орзу доранд сатҳи суҳанро пойин кунанд, то эшон суҳанвар шаванд, беҳтар аст бикӯшанд сатҳи дониши худро иртиқоҳ диҳанд».[2, с.17].

Аллома Салҷуқӣ баҳси мабноӣ дониши шеъриро бештар арзишманд медонад ва намехоҳад навбаварони тачаддуд ва навпардоз аз дониши илмӣ ночиз бархурдор бошанд. Ӯ шеъри нави муосирро булуғи шеъри форсии дарӣ медонад ва орзу мекунад, ки пешкисватони бодониш ин равандро пайгирӣ кунанд ва аз ҳомаи он ҷамъ чизе битаровад ва нагузоранд саҳландешон ва соданигарон дар ин маврид дастёзӣ кунанд. Ҳамчунон хотирнишон месозад, барои он ки битавонанд ҷамъе ҷузъӣ шоирон шаванд, бояд бештар бикӯшанд ва бар илмияти ҳеш бияфзоянд, на он ки сатҳи дониши шеъриро бо сатҳи дониши худ баробар кунанд.

Аллома Салҷуқӣ низ бо прусаи тачаддуд ва навгароӣ сирри муҳолифати чун баъзе аз шоирон ва донишмандони дигар, ки муътақиди шеъри қлосик боқӣ мондаанд, надорад. Ӯ хоҳони навгароист ва меҳоҳад, ки ин раванд бо ҳомагони пуртавоии адибони бузург ва пухтаи замон пай гирад. Буъди дигари ин навишта чунон менамояд, ки аллома Салҷуқӣ аз кори ин нопухтагон нороҳат аст ва бо мутоиба мегӯяд, ки шояд битавонанд ин ҷамъ шеърро аз маъно ва мафҳум ҳам озод созанд.

Ӯ дар китоби «Нақди Бедил»-и худ низ муътақид аст, ки даврони ҷашми бодомӣ ва даҳони ғунчагӣ гузаштааст. Дидгоҳи имрӯзиро аз адаб, дидгоҳи сайқолуҷӣ ва физиюлуҷӣ медонад.

«Тачдид дар адаб ва дар шеър маъноӣ инро намедихад, ки инсон бояд ҷумалоту ҳатто имлову иншову хату хуруфро тачдид кунад, ки шеър дар зоти худ ба ҳеч қадом аз ин чизҳо пойбанд нест. Пас, тачаддуд иборат аст, аз тачдиди тарзи киноя ва истиёраву тарзи изҳор. Тачдид бояд дар мазмун бошад. Имрӯз дигар даҳон агар ғунча бошад ва ё писта, замонаест, ки писта ва ғунча қимати худро бохтааст. Аъзои инсонӣ дар адаби имрӯзӣ вазиғаи анотомии худро ба физиюлуҷӣ ва балки сайқолуҷӣ супурдааст. Даҳон агар ғунча бошад ва ё гул, зебоии он дар ин аст, ки вазиғаи худро беҳтар дар фарҳангу зебоӣ ифо кунад ва ҳамчунин ҷашм агар бодом мегардад ва ё нарғис, зебоии он дар кайфи адо намудани вазоифест, ки ба дӯши рӯҳи он афтодааст.

Гаҳ ҷон бахшад, гаҳ дил ситонад,

Лағлаш зи муъҷаз, ҷашмаш зи ҷода.» [3, с.39-40]

Гарчи аллома Салоҳиддини Салҷуқӣ кори нопухтагони майдони шеърро бо эъҷози пухта тамом кардааст, аммо доктор Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ низ дар мавриди сӯиистифода аз фурми нави шеър ва омӣ сохтани он бо аллома Салоҳиддини Салҷуқӣ ҳамроҳӣ мекунад. Дар ин маврид маъзалаи бузурге, ки садди роҳи навгароӣ он замон шудааст, метавонад бедонишии хурдашоироне бошад, ки аз мавқеъ сӯиистифода намуда, гӯё ба майдони шеърсароӣ по ниҳодаанд, ашъоре мубтазил дар барҳа, ки шеъри нави кӯдаке беш набудааст, берун додаанд. Ҳамон мубтазилоти хурдашоирон тавонистааст дидгоҳи дигаронро дар муаррифии шеъри нав мутағайир созад ва боиси бадбинии ҷамъе суннатгаро дар арсаи шеър гардад.

«Кутаҳи суҳан ин ки шеъри ҷавони ин давра бад-он далел намунаҳои дурахшоне надорад, ки аз даруни назарияпардозҳои равшанфикронии омӣ сар баровардааст, на аз даруни зиндагӣ ва зарурати талх ва чанд маврид умедворкунанда ва истисноӣ, ки дида шудааст, натиҷае сидқ орифӣ ва фурурафта дар амӯқи зиндагӣ будааст ва нигоҳдошти поси забони порсӣ, на маҳсули гароиш ба назарияҳо ва муқаддам доштани «сабк» бар зиндагӣ.

Ишқоли умдаи ин даҳа ва даҳаи қабл фақат дар ҳамин аст, ки ба ҷои «зоти зиндагӣ», ки ҷони шеър аст, ба сояи зиндагӣ, ки сабк аст, пардохта, гирифтори ҳамон чизе шудааст, ки шоиртарини шоирони ҷаҳон гуфт:

Мурғ бар боло парону сояаш,

Меравад бар рӯи саҳро мурғваш.

Аблаҳе сайёд он соя шавад,

Медавад чандон, ки бемоя шавад». [4]

Дар ҳар марҳила аз ин мароҳил касоне бар он буданд, то шеъри муосир бисароянд ва навоарӣ дар шеършон хузури мустаҳкам дошта бошад.

Баъд аз муддате, ки навоарии мактаби ҳиндӣ ривоч дошт, шеъри мактаби ҳиндӣ низ дар раволи печидай худро чунон печид, ки фаҳми он барои муҳотабонаш печида шуд ва шуарои ин мактаб шеъри худро ончунон муғлақ бо маъонии печида пайванд заданд, ки гоҳе барои шарҳи он бояд ба худӣ шоир мурочиа мешуд. Байтҳои пур аз ихом, ибҳом ва дар ҳам будани мақосиди маъноӣ кори шеърро он қадар печида сохт, ки бозгашт ба адаби пешинро бар он муқаддам донишанд ва теъдоде пайванди шеъри худро бо шеъри мактаби хуросонӣ – албатта дар Эрони кунунӣ бештар мустаҳкам диданд ва ашъореро ба он сару вазъ суруданд.

Раванди таърихии шеър ин фурсатро медиҳад, то шоирони мо дар ҳар асру замон талабгор ва хоҳони таҳаввул дар ҳунари шеърии худ бошанд ва мавориди зиёдеро тағйири бунёдӣ ва кайфиятӣ диҳанд. Ҳар гоҳ шеър аз марҳилае ба марҳилае суъуд кардааст, дастовардҳои фаровонеро дар пай дошта, ки дар бистари шеъри муосир вучуд доштааст. Ин амр боис шудааст, то шоирони мо қарнҳои бидуни қадом ҳастагӣ ва ё қуҳнаандешӣ ба шеър алоқаманд бимонанд ва ҳамвора шеър бисароянд.

Пешрафтҳо ва таҳаввулотӣ азиме, ки дар ин авохир дар пайванд бо шеъри муосир руҳ дода мучибӣ падида омадани таҷрибаҳои нави шеърӣ шудааст. Шеъри классик бо ҳамаи пасту баландҳои худ бад-он ҷо расид, ки қуҷудоташ баъзе аз шоирони муосирро барошӯфта сохт ва бад-ин андеша шуданд, ки чигуна бояд аз ин қайду қуҷудот берун оянд. То он чи дар дил мегузарад, ба содагӣ бар забон ронанд ва он чи Мавлоноӣ бузург дар ҳашт саду анде сол пеш гуфтастро аз забони шеър озодона баён кунанд.

Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ инчунин ба навандешӣ оғоз мекунад ва чунин месарояд:

Ҳеч одобеу тартибе маҷӯ,

Ҳар чи меҳаҳад дили тангат бигӯ [5].

Баъзе аз мунтақидини шеъри муосир, ки дар зайл ба онҳо пардохта мешавад, муътақиданд, ки шеъри муосир бояд шеъре бошад, ки саво аз мавориди маъноӣ ва вожагони шеъри классик сар бароварда бошад. Муҳтавои дарунии он ба асри ҳозир иртибот барқарор кунад. Агар шеъре дар ин аср ҳам суруда шуда бошад, ки бо маъноӣ ва нави гуфтори қарнҳои пешин бошад. Бояд гуфт, ки ин шеър худашро худ бо вожагони классики хеш аз басти шеъри муосир берун мекашад. Хонанда дар аввалин фурсат бо классик будани он тавачҷуҳ хоҳад кард. Пас, шеъри муосир ҳамон шеърест, ки бо вожагони навин бозбӣ шуда бошад. Бо ин бардошт мешавад шеъри муосирро шеъри навин номгузорӣ намуд. Чун шеъре, ки дорой хусусиятҳои вожагони навин бошад ва аз завоё ва дидгоҳҳои низоманд ва маъноифарини навин дар партави назарияҳои адабии муосир гоме устувор бар ҷо ниҳода бошад, шеъри муосири навин аст.

Доктор Самеъ Ҳомид (шоир ва пажӯҳишгари муосир) шеъри ҳиндиро шеъри саршор аз зебоӣҳо медонад ва хоҳони он аст, ки зебоӣҳои шеъри ҳиндӣ низ дар раванди навагарӣ ба фаромӯшӣ супурда нашавад. Ӯ шеъри муосири Афғонистонро буридашуда аз зебоишиносҳои сабки ҳиндӣ медонад. Ба ривояти дигар, шеърҳои классикро ҳам агар бо усули классики шеърӣ суруда шуда бошад, шеъри муосир намедонад. Ӯ бад-ин бовар аст, ки шеър агар бо маъноӣ ва вожагони классик суруда шуда бошад, мо эҳтиёҷ ба дониши он замон дорем, то фаҳми он шеърро барои худ осон созем. Пас, ҳар шеъре, ки услуби вожагонии он бо системи вожагонии шеъри классик ҳамроҳ бошад, аз дидгоҳи ӯ он шеъри муосир нест, балки шеъри классик аст. Аз ӯ меҳонем: «Шеъри муосир- мепиндорам, ки шеъри муосир шеърест, ки аз назари таърихӣ дар ҳамин аср навишта шудааст, аммо бо хониши муосир хонда мешавад. Хонда шудан бо хониши муосир бисёр муҳим аст. Яъне, агар чакомае ғарро ба услуби қуҳан дар ҳамин аср навишта шуда бошад, шеъри муосир нест. Зеро барои бозгушоии шигардҳои ин чакома ниёз ба хониши классик дорем. Бияфзоём, ки омочи ман аз қолаби чакома нест, муаллафаҳои классик қасидасарое ҳастанд» [6].

Хониши муосир чист ва чигуна як матн бо хониши муосир хонда мешавад? Доктор Латифи Пидром хониши муосири шеърро дар тимсоли як наққоше чунин шарҳ медиҳад:

«Як наққошии классикро мебинем. Ин наққошӣ аз чашмандози таносуб ва ҳамоҳангӣ баррасӣ мешавад, яъне хониш он ҷустуҷӯи ҳамоҳангӣ аст. Дарахтеро мебинем, ки сад барг тарафи рост ва сад барг тарафи чап дорад. Агар дар самти чап наваду нӯх барг бошад, як айб аст. Як тоблӯи наққошии интизоъиро мебинем (дар он шоҳа аз наққошии интизоъӣ, ки намои як падидаи табиӣ содасозӣ мешавад), дар ин ҷо мумкин аст, як такони содаи бурс бо ранги сабзи дарахте бошад. Мо як лаккаи сабзро ба сабабе дарахт дидаем, ки тоблӯро бо нигариши интизоъӣ дидаем. Хониши мо хониши интизоъӣ будааст. Агар бо хониши классикӣ ё риёлистӣ як асарӣ интизоъиро бибинем, табиист, ки соҳиби асарро наққош намедонем.

Хониши муосири шеър муаллафаҳоест, ки бо он шеъри муосирро дарк мекунем. Хонишест, ки бештарина «нақди донишгоҳӣ»-ро озор медиҳад, зеро нақди донишгоҳӣ нақде муҳофизакор аст.

Накдест, ки меъёри он «усул» ва «асотид» аст. Хониши муосир хонишест, ки фардо «усул»-и накди донишгохирос месозад ва аз қурбонии имрӯз ба қотили фардо дагардес мешавад.

Хониши муосири шеър дар Афғонистон хониши мудерн аст (ин чо омочи ман хониши мудернистӣ нест, наздик ба он аст, зеро дар Афғонистон мудернизми адабӣ жарф озмуда нашудааст ва шояд далели асли ғазалӣ мондани бештари шоирони муосири мо ҳамин аст). Хонише, ки бар бунёди он шеъри Восифи Бохтарӣ ва Қаҳҳори Осиро мисол мехонем. Шеъри Партави Нодирӣ ва Лайло Сароҳатро мехонем. Хониши муосир хониши неоклассик низ ҳаст, хонише, ки бо он бештари ғазалҳои муосирро мехонем.

Ин хониш бештарина дар забони форсӣ дар баробари хониши сабки ҳиндӣ меистад ва агар зиёд чашм хира кунем, тафовути бунёдии назарии он бо сабки ҳиндӣ дар ин фишурда мешавад, ки дар сабки ҳиндӣ шоир худ «розкушо» бувад ва калиди муамморо медод, аммо дар шеъри муосири Афғонистон шоир нишонҳои калиди муамморо медиҳад. Ба гунаи намуна, агар шоир мегуфт:

*Даҳр халқеро ба марги агниё мепарварад,
Як наҳанги мурда ин чо баҳри сад моҳӣ гизост.
Шоири муосири мо дар бехтарин намуна мегуфт:
Як наҳанги мурда ин чо баҳри сад моҳӣ гизост.*

Яъне, бутиқои ғолиби шеъри муосири мо огоҳона ё нохудоғоҳ аз зебоишиносии сабки ҳиндӣ бурида шудааст. Ин воқеият аз сӯе мояи дарег низ ҳаст» [7].

Доктор Самеъи Ҳомид аз ин ҳам як гом фаротар меравад ва эътиқоди хеш бар мабной ин ки мо шеъри муосир ва шеъри имрӯз дорем, аммо шоири муосир ва шоири рӯз надорем-ро тунду бедиранг баён мекунад. Ӯ шоири муосирро шоире медонад, ки дар раванди шеъри муосир гом ниҳода бошад ва бо усулгароии тамом бо шеъри муосир пеш равад, на он ки гаҳ-гоҳе шеъре бар мабной муосири он дошта бошад ва боз бар ҳамон равони классики хеш идома диҳад. Ӯ дар мақолае, ки дар рӯзномаи «Ҳашт субҳ» чоп намудааст, чунин эътиқоде дорад:

«Мо фақат шеъри муосир ва шеъри имрӯз дорем, на шоири муосир ва шоири имрӯз. Мумкин аст, шоире ҳам шеъри муосир дошта бошад, ҳам шеъри имрӯз, аммо як чиз ноғузир аст: шоире, ки шеъри имрӯзро таҷриба мекунад, кӯшиши ниҳодии ӯ дар ҳамин самт мечарҳад» [8].

Гарчи доктор Самеъи Ҳомид бутиқои шеъри муосири Афғонистонро буридае нохудоғоҳ аз сабки ҳиндӣ медонад ва чунон мепиндорад, ки шоирони муосири мо натавонистанд дар баҳри пурвусъати мухтавои шеъри муосир ғӯтавар шаванд. Ӯ кори шоирони муосирро идомаи сабки ҳиндӣ бо равиши тоза медонад. Аммо донишмандони дигари адаби форсии дарӣ муътақиданд, ки дар шеъри нави муосир бештарина бар сода будани калом таъя шудааст, то ба маъноии сангини сабки ҳиндӣ.

Аз Муовин Муҳаққиқ Муҳаммад Фозили Шарифӣ мехонем: «Бо вучуди он ки аз умри ашъори нави форсии дарӣ, ба вежа дар Афғонистон чанд даҳае беш намегузарад, бо ин ҳам ин навъ шеър бо дар назардошти хости замон ва соҳулатҳои техникаи хеш дар паҳлуи ашъори классик чоӣ вежаеро дар қулуби мардуми ин сарзамин эҳроз намуда ва таваччуҳи иддаи зиёдеро ба хеш ҷалб ва минҳайси навъе аз шеър пазируфта шудааст» [9].

Шеъри муосири Афғонистон дар усулгароии худ чунон менамояд, ки ҳанӯз даст аз по намешиносад ва ба роҳғумкардае мемонад, ки ба ҳар дару ҳар сар сар мезанад. Рӯи ҳамин имкону истидлол намешавад бо диде жарф таърифе аз шеъри муосир ироя дод. Шеъри муосири мо аз марзи классик гузаштааст. Аммо намешавад онро усул ва ё пайванде мутмаъин барои муосир будан донист, ки чархишҳои нимдоираӣ доштааст ва натавониста ҳанӯз ҳувияти комиле барояш ба армуғон оварад.

Козим Козимӣ шеърро аз баёни одӣ то баёни шоирона ба баррасӣ гирифтааст ва мунтақидини шеърро ашхосе медонад, ки аз буъдҳо ва зовияҳои мухталиф ба шеър мебинанд. Дар ин росту ӯ чунин эътиқоде дорад:

«Шеър падидаи забонист, яъне асарест, ки аз вожаҳо ва соҳторҳои наҳвии онҳо сохта шудааст. Инро низ ҳама қабул доранд, ки баёни шеърӣ аз баёни одӣ мутафовут ва мутамоийз аст. Иддае тамойизи шеър нисбат ба баёни одиро дар ҳаёломезии он медонанд, иддае дигар дар вазну қофия ва дигар таносубҳо ва иддае низ фақат дар дарунмоия маънавий, ба вижа эҳсос. Касоне ҳам ҳастанд, ки маҷмуаи ҳамаи инҳоро дар назар доранд» [10].

Дидгоҳҳои мутафовут бар усулгароии шеъри муосири нави Афғонистон тавонистааст навъи бозтоби шеъри муосирро ба гунаи дигаре ҷилва диҳад, ки ҳар қадам аз шоирон ва андешамандони Афғонистон аз баъди бардошти хеш таърифе аз шеъри муосир ироя диҳанд. Аз он чумла, устод Восифи Бохтарӣ бар ин бовар аст, ки талошҳои барои ба самар расонидани шеъри муосири Афғонистон шудааст. Аз дидгоҳи Устод Бохтарӣ шикастонидаи қолибҳои қухан навъе талош будааст, ки дар ин замина дар шоирони муосир руҳ додааст.

Дидгоҳи доктор Самеъи Ҳомид дар иртибот ба муосир будани шеър зовияи дигаре дорад ва дар ин рост оду шеърро бар ҳукми муосир будан ва нав буданашон аз устод Халилуллоҳи Халилӣ ва Юсуфи Ойина пешкаши ҳузур мекунад ва бардошти худро аз он бозғӯ медорад: «Ва он чи пайдост, дар охири солҳои ин ду даҳа (даҳаҳои 10 ва 20-и садаи бистум) талошҳои навҷӯёнае барои

шикастонида ни қолабҳои куҳан ба чашм мехурад. Ба қавли устод Бохтарӣ: «Сарояндаи баргҳои хазонӣ (устод Халилӣ), Муҳаммад Юсуфи Ойина ва Зиё Қоризода нахустин қасоне ҳастанд, ки ба ин талош даст задаанд».

Аз устод Халилӣ:
*Шаб андар домани кӯҳ,
Дарахтон сабзу анбӯҳ.
Ситора равшану маҳтоб дар партавфишонӣ,
Шаби шиқу ҷавонӣ.
Бичидам гул бароят,
Бирезам пеши поят,
Ҳамойил созамат аз лолаҳои аргувонӣ
Чу ёқути румонӣ.*
Аз Муҳаммад Юсуфи Ойина:
*Бодҳо аз осамое,
Менишинад рӯи дарё,
Сабзаҳо аз хок руста,
Лолаҳо берун зада аз кӯҳсорон,
Боғу саҳро сурху сабза аргувонӣ,
Мефурӯшад иҷри шиқу навҷавонӣ.
Қатраҳо галтон ба зулфи бедаи мушқин,
Аз насими субҳгоҳӣ об турчин...*

Шеърӣ муосири мо гоҳе аз марзи классик гузаштааст, аммо ин гузаштанҳое, ки гоҳу андаке дигаргунӣ бо забони сода ва гуфториро бисёре аз мунтақидини шеърӣ Афғонистон намепазираанд. Гӯё мунтақидини мо интизори бештаре аз шеърӣ муосир дар Афғонистон доранд. Гоҳе бар ин амр бояд мутаваҷеҳ буд, ки авзои барҳаму дарҳами Афғонистон бар зехнияти шоирони ин ҳавза низ таъсири босазое доштааст. Ва чунон аст, ки натавонистаанд хаттеро барои шеърӣ муосир бипазираанд [11].

Дидгоҳи мутафовити шуаро ва донишмандони афғонистонӣ аз шеърӣ муосири Афғонистон пажӯҳишгаронро сар дар гум мекунад ва кори шинохт аз шеърӣ муосирро печидатар месозад.

Ҳамон тавр ки бад-он пардохта шуд, бардоштҳои мутафовит аз шеърӣ муосир ва нави Афғонистон дар миёни шоирону нависандагони афғонистонӣ вучуд дорад. Ҳар кадомашон аз зовияи диди хеш нисбат ба шеърӣ муосир менигаранд ва чунин аст, ки яке “ним банд будан бо шеърӣ ҳиндӣ”-ро унвон мекунад ва дигаре маҳсули мавҷи беруннигарии шоирони авоҳири садаи нуздаҳум ва авоили садаи бист медонад.

Чингиз Паҳлавон (пажӯҳишгари Эрони кунунӣ) дар намунаҳои шеърӣ муосири Афғонистон аз забони Латиф Пидром (шоир ва нависандаи муосири Афғонистон) менигорад ва дидгоҳи дуктур Латиф Пидромро дар раванди шеърӣ муосири Афғонистон кунд медонад. Далели боризи ин иддаоро иқтисоди баста, сиёсати баста ва фарҳанги бастаи мусаллат бар Афғонистон медонад. Ӯ истиқтоли огоҳӣ ва шуури муҳтавои шеърӣ Афғонистонро зиндоне дар ҳисоре медонад, ки орзу кардааст, рӯзе шери муосир аз ин ҳисорҳо бигзарад.

“Ӯ муътақид аст, ки нахустин чусторҳо дар ҷиҳати инҳироф аз асолиби қадим бо бӯҳрони чомае дар шиқофи чунбиши маршрута оғоз шуд ва дар таҳи он Маҳмуди Тарзӣ, Абдулаҳади Довӣ, Парешон ва баъдҳо Ойина ва Қоризода, на бо чашмдошт ба Нимо, ки бо таваҷҷуҳ ба инҳирофҳои андаки Яғмои Чандакӣ гомҳои онсӯтар гузориданд. “Дар даҳаи бист, ба назари Пидром коре дар заминаи кашфу бозофаринии халлоқонае аз воқеият ироа нагардид. Дар ин давра калимоте чун қатор, барқ, ҳавопаймо ва мошин ба ҷои гулу булбул ва шамъу парвона нишастанд. Инҳо чусторҳое ҳастанд ва шахоматҳое барои фаро рафтани аз қолибҳои суннатӣ, ҳарчанд ки дар тафаккур маҳсур монданд ва намуде дар форму сохт пайдо накарданд. Таҳаввул бар асари дигаргунӣ деҳ ба вучуд меояд. Русто дарвозаҳои худро мекушояд ва рушди буржуазӣ чомаеро обистани саройиш мекунад. Дар ҳамин мавқеъ аст, ки инфичори сиёсӣ – идиолоҷик заминасози эълони ҳузури шеърӣ муосир мешавад. Шеърӣ нав дар ин давра ба назари дуктур Пидром ҳанӯз шеърест дар сатҳи мутаваҷҷуат ё дурустгар бигӯем миёнмоя, такситораҳо аз назари ӯ иборатанд аз Восифи Бохтарӣ, Ҳайдар Лаҳиб ва Латиф Нозимӣ. Инон ҳама қулоҳи бори шеърро ба дӯш доранд ва ба хусус Бохтарӣ мехоҳад дар роҳҳои ҷадид ва қубиданашудае гом ниҳад” [12, с.22-23].

Ин ҷо бовармандии дуктур Пидром навъе инқилобӣ аст ва мутаваҷҷуат мешавем, ки гӯё инқилобе аз деҳ ба шаҳр омада аст ва таҳаввулоти навгароиро бо худ овардааст. Ӯ ба прусаи гом ба гоми таҳаввул мутаваҷҷуат нест ва саръ ҳукм мекунад; шеърӣ нави форсии дарӣ дар Афғонистонро аз назари шакл ба сурати чашмгире таҳти таъсири се шоир медонад. (Фаридуни Таваллуӣ, Нодири Нодирпур, Фурӯғи Фаррухзод)

Дуктур Пидром бар хилофи дуктур Самеъ Ҳомид ва дар тақобил бо гуфтаҳои қаблаш чунин пиндоштааст, ки дар шеъри муосири Афғонистони он замон, андешаи шоирон ба номи дигаре чун Лохутӣ, Маяковский, Чек Ландан ва нокидоне чун Белинский асарбахши машҳуде доштааст.

Шоирон ва нависандагони арсаи адаби форсии дарӣ дар Афғонистон аз оғози пайдои шеъри муосир назари муштарак дар мавриди дарунмоя (мухтаво) шеъри муосир надоштаанд. Ҳар кадом – гарчи бисёр андак - ба занни худ бардошти хешро нигоштаанд. Теъдод сари созиш бо шеъри нав гирифтаанд ва бар он сари шеър сурудаанд ва истиқболи некӯ аз падидаи нав ба амал оварданд. Гурӯҳе ҳам комилан ба радди он камар бастанд ва қабули омадани шеъре бо шикасти афойил бар эшон бисёр душвор будааст. Бадеҳист, ки фароз ва нишебҳои зиёдеро дар навишторҳои хеш доштаанд, ки гоҳе ҳамроҳ бо шеъри нав будааст ва замоне ҳам муҳолифати шадиди худро иброз доштаанд. Бо он чи гуфта омад, ба чуръат метавон истидлол кард, ки он шеъре ки дар яке аз арсаҳои таърихӣ по ба вучуд мегузорад, аз назари таърихӣ худ худ шеъри муосир аст. Ин ки он шеър чи қолиб ва ё мухтавое дорад, баҳси ҷудогонае аст. Ҳар шеъре, ки дар ин аср суруда шуда бошад, ҳамаср аст бо ашъори дигаре, ки дар ҳамин аср суруда шудааст, пас он шеър ҳам муосир аст. Аммо баъзе аз донишмандону пажӯҳишгарони адаби форсии дарӣ ин асло напазируфтаанд. Шеъри муосирро шеъре доништаанд, ки дар низомҳои ҷадиди шеърӣ созишро бо дарунмояҳои эҷодкунанда дошта бошад ва дар бистари шеъри муосири форсии имрӯзӣ аз таҳаввулоти руҳдода дар шеър мутаассир бошад. Падид омадани вожае ба номи шеъри муосир бо тафаккуроти навандешӣ ва наворой маҳсули тафаккуроти шоирони қарни нуздаҳум мебошад ва ин тафаккур пеш аз қарни нуздаҳум вучуд надоштааст.

Бо қорбурди вожаи мудерн дар баҳсҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ҷаҳон ба самту сӯйи дигаре савқ намуд, ки шеър низ бо таъсир аз он навъияти хешро аз назари суварӣ ва дарунмояҳои фикрӣ тағйироти бузурге додааст. ба вижа шеъри нимой, шеъри сапед, шеъри мудерн, шеъри пастмудерн ва... ҳама баёнгарии ин аст, ки шоирони муосири мо аз баъзе тааллуқоти шеъри қоссик, ки озодии шоирро барҳам мезанад, пой берун гузоридаанд ва таҳаввулотеро барои навсозии ғурӯҳи суварӣ ва усулии шеъри қлоссик эҷод кардаанд.

Таҳаввулоти ахир дар адабиёти форсии дарӣ тавонистааст суннатҳо ва низоммандиҳои адаби қуҳанро бо сармашқҳои қароргири он мавриди бознигарӣ қарор диҳад ва ҳамчунон талош барои ба даст овардани дастовардҳо ва падидаҳои навгароёна дар шеър адаби форсии дарӣ сураг диҳад.

Гарчи хостаҳо аз адаби форсии дарӣ ба раванди шеъри нави муосир он аст, ки шеъри нави муосир бояд чунон бошад, ки мухтавои он бар мабнои истехкоми дарунмояҳои шеърӣ ва мусиқӣӣ ниҳода шуда бошад. Аммо аз буъди дигари ин баҳси таърихӣ он ба миён меояд, ки ҳар гоҳ шеъре бар раванди таърихӣ ва гоҳшумориҳо баррасӣ шавад ва шоирони он шеър низ дар ҳамин аср зиста бошанд ва шеъри онҳо ҳам баёнгарии аҳволоти имрӯзин пиромуне бошад, он шеър шеъри муосир аст.

Пас шеъри муосир се вижагии муҳим дорад:

1. Шеъри сурудашуда дар асри ҳозир аст;
2. Мухтавои он бозтобдиҳандаи воқеиятҳои замони муосир аст;
3. Забон дар шеъри муосир имрӯзист ва қорбурди намоҷҳо ва истиораҳо барои қонандаи имрӯзини шеър бо тавачҷуҳ ба сару қор доштан бо воқеиятҳои имрӯзӣ “қобили ламс” аст.

АДАБИЁТ

1. Чингизи Паҳлавон. Намунаҳои шеъри имрӯзи Афғонистон. Бунёди Нишобур.-Техрон, 1371 - С.12-18.
2. Аллома Салоҳиддин Салҷуқӣ. Нақди Бедил, сах.202. Баргирифта аз китоби «Нақди Халилӣ»-и доктор Абдулғафурӣ Орзу. Интишороти «Тарона».-Машҳад, 1367-17 с.
3. Аллома Салоҳиддин Салҷуқӣ. «Нақди Бедил», чопи вазорати таълим ва тарбия.-Кобул, соли 1343. Ба эҳтимоми Абдуллоҳи Рауфӣ, барги 39 - 40.
4. Муҳаммадризо Шафеии Қадқанӣ. Мусиқии шеър, чопи савум, тобистони 1370, чопи Нақши ҷаҳон, барги 10.
5. Мавлоно Ҷалолиддин. Маснавии маънаӣ. Дафтари дувум, баҳши 37. Ваҳй омадан ба Мӯсо (а), дар узрҳои аз шубон.
6. Доктор Самеъ Ҳомид. Рӯзномаи «Ҳашт субҳ», ҷумъаи 24-и ҷавзо, 1398.
7. Доктор Самеъ Ҳомид. Рӯзномаи «Ҳашт субҳ», ҷумъаи 24-и ҷавзо, 1398.
8. Дуктур Самеъ Ҳомид, Рӯзномаи “Ҳашт субҳ, ҷумъаи 24-и ҷавзо, 1398.
9. Муовин Муҳаққиқ Муҳаммад Фозил Шарифӣ. Раванди шеъри нави дарӣ дар Афғонистон.- Кобул, 1375. Интишороти Амирӣ. Тақризи Муҳаққиқ Муҳаммад Сарвари Покфар, барги 45.
10. Қозим Қозимӣ. Равзана. Интишороти Машҳад, чопи нуҳум, соли 1397, барги 29.
11. Дуктур Самеъ Ҳомид, Рӯзномаи “Ҳашт субҳ, ҷумъа, 24 –и ҷавзо 1398.
12. Чингиз Паҳлавон, Намунаҳои шеъри имрӯзи Афғонистон. Бунёди Нишопур.- Техрон, 1371, барги 22-23.

СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ СПЕЦИФИКИ СОВРЕМЕННОЙ ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ

В статье рассматриваются проблемы возникновения нового стиха в персидско-дари литературы. Также рассмотрены проблемы содержания, вид и структуры нового стиха, которое берет своё начало от классического вида стихосложения и литературы в современной литературе Афганистана. В статье автор дискутирует данные проблемы литературоведения с известными учеными новой персидско-таджикской литературы, как Чингиз Пахлавон, Абдулгафур Орзу, Салохиддин Салджуки, Самеъ Хомид, Латиф Пидром, Мухаммад Фозил Шарифи, Козим Козими и другие.

Автор статьи делает вывод, что новой персидско-дари поэзия должен в себе охватить хорошие содержание, внутренние устойчивые специфики и музыкальность

Ключевые слова: содержание стиха, структура, эстетичность, исследователь, новая персидская поэзия, Афганистан, Иран, поэтический стиль, Чингиз Пахлавон, классическая поэзия, критика поэзии, Салджуки, новаторства, литература и поэзия, Шафеи Кадкани, индийская школа, новейшая поэзия, ключ загадки, поэтика, афганский исследователь, язык стиха, научная полемика, музыкальность.

CONTENT SPECIFICS OF MODERN PERSIAN POETRY

The article deals with the problems of the emergence of the new verse in the Persian-Dari literature. The problems of the content, type and structure of the new verse, which originates from the classical form of versification and literature in the modern literature of Afghanistan, are also considered. In the article, the author discusses these problems of literary studies with well-known scholars of the new Persian-Tajik literature, such as Chingiz Pahlavon, Abdulgafur Orzu, Salohiddin Saljuki, Same' Homid, Latif Pidrom, Muhammad Fozilsharifi, Kozim Kozimi and others.

The author of the article concludes that the new Persian-Dari poetry should encompass good content, internal stable specifics and musicality

Keywords: content verse, structure, aesthetics, researcher, new Persian poetry, Afghanistan, Iran, poetic style, Chinghis Pahlavon, classical poetry, poetry criticism, Saljuki, innovation, literature and poetry, Shafei Kadkani, Indian school, latest poetry, riddle key, poetics, Afghan researcher, verse language, scientific controversy, musicality.

Сведения об авторе.

Мухаммад Косим Салджуки - соискатель первого курса кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 988374237.

About the author:

Muhammad Qasim Saljuki - first-year candidate of the Department of Theory and History of Literature at Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Phone: (+992) 988374237.

РОБИТАИ ВАЗН ВА МҶҲТАВО ДАР ШЕЪР

Начибуллоҳ Қ.

Донишгоҳи Бағлони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Ҳар як аз авзони шеър дорои мусиқӣ ва ҳолати ҳосе аст, ки Донишмандони гузаштаи мо дар ин маврид ишораҳои доранд, аз ҷумла, Ибни Сино мегӯяд: «Вазнҳое ҳафт сабук ва вазнҳое сангин ва муакқар».

Аз тарафи дигар ҳар шеъре вобаста ба мӯҳтаво ва ҳолати отифияш бо вазни ҳосе мутобиқат дорад. Ба ибораи дигар, шоир аз миёни авзони шеър вазнеро, ки бо мӯҳтаво ва ҳолати инфӣъолии шеър ҳамоҳанг бошад, бармегузинад. Ин интиҳоб бештар огоҳона нест, ба ин сурат, ки ибтидо шоир мӯҳтавои шеърашро дар назар бигирад ва сипас вазнеро, ки бо он муносиб аст, интиҳоб кунад, балки мӯҳтавои шеър бо вазнаш ба шоир илҳом мешавад ва дар ин маврид Арасту чунин гуфтааст: «Дар воқеъ ҳамоно табиати мавзӯ аст, ки моро ба интиҳоби вазни муносиб ҳидоят мекунад». Ва ба гуфтаи Сируси Шамисо: «Вазн дар ҳуни шоир аст...». Албатта, дар мавриди дostonсароӣ ва мавзӯпардозӣ шоир вазро мутаносиб бо мавзӯ интиҳоб мекунад. Ба ҳар ҳол, мӯҳтаво ва мавзӯи ҳар шеъре бо вазни ҳосе созгор аст. Ҳоча Насир дар мавриди ин ки дар шеъри ҷонӣ ҳар вазн ихтисос ба ғарази ҳосе дорад, чунин мегӯяд: «Ҷонӣро ағроз маҳдуд будааст, дар шеър ва ҳар якеро вазне ҳоси муносиб, масалан, навъе будааст муштамил бар зикри хайру ихёр ва таҳаллус ба мадҳи яке аз он тоифа, ки онро тарофуде (трожедӣ) хондаанд ва он бехтарин навъ будааст ва онро вазни бағоят лазиз буда ва навъе дигар

муштамил бар зикри шӯрур ва разойил ва ҳачви касе ва навъе муштамил бар умури харбу чидол ва тахайючу ғазабу зучират ва навъе дигар муштамил бар умури маъод ва тахвили нуфуси шарира ва навъе дигар муктазои тарабу фараҳ ва навъе дигар муштамил бар сиёсат ва навомис ва ихёри мулук ва ҳамчунин анвоъи дигар ва ҳар навъеро аҷзое хоси мураттаб ва муваддӣ ба максуд. Ва чун авзону тахайюлоту муносиби ҳар навъе муқорини он истеъмол мекардаанд, онро таъсири бештар будааст ва бар чумла чун дар ин рӯзгор он сиёкат махчур аст, аз шарҳи он анвоъ фойида зиёдат сурат набандад». Нимо Юшич мегӯяд, ки баъзе аз шоирон дар ашъоре сиёкати кудаморо дар ҳамоҳангии ағрози шеър ва авзон накардаанд ва дар натиҷа дар шеърашон таззоде миёни мӯхтаво ва вазн ба вучуд омадааст, монанди: «Вазни рангӣ ва рақсовари «Махзануласор»-и Низомии Ганҷавӣ (муфтаъилун муфтаъилун фобъилун), ки ҳеч муносибате бо мақоми панду андарз надорад».

Гоҳе дида мешавад, ки баъзе аз шоирони дигар низ риояи ин ҳамоҳангиро накардаанд, аз чумла, Носири Хусрав, ки на аҳли висол асту на ҳичрон ва саргарми афқору мӯътақидоти мазҳабӣ ва ҳикамӣ аст, дар баёни ин маъонӣ, ки бо вазнҳои сангин мутобикат дорад, аз ҳамин вазни рақсовар истифода кардааст:

Хира накардаст диламро чунин,
Не ғами ҳичрону на шавқи висол.

Шигифтгар ин ки гоҳе баъзе аз шоирон вазнҳои зарбӣ ва шодро барои сурудани марсия ба қор гирифтаанд ва пайдост, ки он марсияҳо зодаи авотифи шоир набуда, ҷанбаи фармоишӣ доштааст, монанди марсияи Хоқонӣ, ки дар расои амире дар вазни мафъӯлу мафъӯилун фаъӯлун сурудааст, ки вазне шод аст:

Эй қиблаи қон қучот чӯям,
Қониву ба қон ҳавот чӯям.

Ва ба ҳар ҳол шеъри ростин чун аз дили шоир мечӯшад, бе даҳолат ва огоҳии ӯ вазне муносиб ва табиӣ худро меёбад, аммо он ҷо, ки шоир мазмун месозад ва вазн интиҳоб мекунад, мумкин аст дар интиҳоби вазни муносиб дучори хато низ бишавад масалан Хоқонӣ он ҷо, ки марги қонғудози фарзанд оташ ба қонаш мезанад, марсияе сӯзнок бо вазни табиӣ ва мутаносиб бо мазмун аз дарунаш бармеҳезад ва фарёд бармеоварад:

*Субҳгоҳе сари хуноби чигар бикишоед,
Жолаи субҳдам аз нарғиси тар бикишоед.*

Мебинем, ки ин марсия аз дили дардманди шоир бархостааст, ба дурустӣ вазни муносиби худро ёфтааст: (фобъилотун фаъилотун фаъилотун фаъилун баҳри рамали мусаммани махбун).

Шеъри дигаре, ки вазни он бо мӯхтавоияш абадан мутобикат надорад, қасидаест аз Викори Шерозӣ, дар бораи масоибии ношӣ аз зилзила, ки ҳама чоро хароб карда, шаҳреро ба хоку хун кашидааст. Вазни ин шеър шоду тарабангез аст ва пайдост, ки натавонӣ дили шоир аз ин мусибат ба дард наёмада, балки шоир ҳатто иттилое аз мусиқӣ ва ҳолати хоси ҳар як аз авзон надоштааст. Матлаъи қасидаи вай чунин аст:

*Дил дарҳаму хотир ба ғаму сина ба тоб аст,
Шаҳре ба хуруши асту қаҳоне ба азоб аст.*

Дар поёни ҳамин қасида ба мадҳи шоҳ низ пардохтааст. Муқоисаи вазни ин қасида бо вазни қасидаи Қатрони Табретӣ, ки дар бораи масоибии зилзилаи Табрет сурудааст, устодии Қатронро дар интиҳоби вазн ба хубӣ нишон медиҳад:

*Бувад маҳол туро доштан умеди маҳол,
Ба оламе, ки набошад ҳагарз бар як ҳол.
Яке набуд, ки ғӯяд ба дигаре, ки мамӯй,
Яке набуд, ки ғӯяд ба дигаре, ки манол.*

Дар бораи ҳолати вазнҳо ва робитаи вазну мазмун, мутаассифона то кунун баррасии зиёде сурат нагирифтааст. Баъзе аз қудаму ишороте муҳтасар дар ин бора кардаанд ва баъзе аз муосирон низ ишороте кӯтоҳ ва ағлаб ду-се сатрӣ дар ин бора доранд, ки чун сирфан завқӣ аст, гоҳ дар онҳо таноқуз низ дида мешавад.

Авомиле, ки дар чигунагии ҳолати вазн таъсир дорад

Гуфтем, ки дар бораи ҳолати вазн ва робитаи вазну мазмун ба таври пароканда изҳори назарҳои кӯтоҳ ва завқӣ шудааст, вале кори усулӣ сурат нагирифтааст. Барои пай бурдан ба ҳолати хоси як вазн бояд дид, чи авомиле дар он нақш дорад. Дар бораи авомиле, ки мӯҷиб мешаванд, вазне тунд ё сангин ва шодиовар ва ғамангез, ҳамосӣ, бурҳонӣ, гузоришӣ ва ғайра шавад, ба ҷуз ду ишораи кӯтоҳ иттилоъе дар даст нест. Инак авомилеро, ки мӯҷибии тафовути мусиқӣ ва ҳолати авзон мешавад, баррасӣ мекунем:

А): Нисбати ҳичоҳии кӯтоҳ бо ҳичоҳии баланд: Хоча Насири Тӯсӣ мӯътақид аст, ки: «Авзон дар резонат (сангинӣ) ва хиффат (сабуқӣ) муҳталиф бошанд, чи ба ҳасби ихтилоф ва иттифоқи аҷзое даврҳо ва чи ба ҳасби қасрат ва қиллати ҳаракот дар ҳар давре». Аммо доктор Хонларӣ

разонат ва хиффати авзонро чунин матраҳ мекунад: «Ҳамеша таълифе аз алфоз, ки дар он шумораи нисбии ҳиҷоҳои кӯтоҳ ё шадид бештар бошад, ҳолати отифӣ шадидтар ва муҳаййичтареро илқо мекунад ва баръакс барои ҳолати мулоимтар, ки мусталзами тааннӣ ва оромиш ҳастанд, вазнҳое ба қор меравад, ки ҳиҷоҳои баланд ё заъиф дар онҳо бештар бошад». Ва назари Ҳонларӣ дуруст аст, чаро ки оҳангҳои тунд ва ҳиҷоҳои кӯтоҳ шоданд.

Бояд донист, ки чун сохтмони вожаҳои забони дарӣ-тоҷикӣ таврест, ки ҳиҷоҳои кӯтоҳи он камтар аз ҳиҷоҳои баланд аст. Лизо, маъмулан зиёдтарин ҳадди ҳиҷоҳои кӯтоҳ нисбат ба ҳиҷоҳои баланд дар авзон нисф ба нисф аст. Барои мисол, ду вазни мухталифро муқоиса мекунем: вазни аввал, ки ҳар мисраъаш аз чаҳорто муфтаъилун ташкил шудааст, яъне нисбат ба ҳиҷоҳои кӯтоҳ ба баланди он 8 бар 8 аст, вазни дуввум 4-то фобилотун дорад, ки ин нисбат дар он 4 бар 12 аст, яъне ҳиҷоҳои баланди он се баробари ҳиҷоҳои кӯтоҳ аст. Пас вазни аввал бояд тундтар ва муҳаййичтар бошад ва чунин аст:

Вазни аввал:

*Мурда будам зинда шудам, гиря будам ханда шудам,
Давлати шиқ омаду ман, давлати поянда шудам. (Мавлавӣ)*

Вазни дуввум:

*Рӯзгор аст, ин ки гаҳ иззат диҳад, гаҳ хор дорад,
Чархи бозигар аз ин бозичаҳо бисёр дорад. (Фароҳонӣ)*

Ҳамчунин, вазни муфтаъилун фобилан муфтаъилун фобилан бо нисбати ҳиҷоҳои кӯтоҳ ва баланд 6 бар 8 тундтар ва шодтар аст, аз вазни фобилотун фобилун фобилотун фобилан бо нисбати 4-10 аст:

*Оҳ, ки дарёи шиқ бори дигар мавҷ зад,
В-аз дили ман ҳар тараф ҷасимаи хун барқушод. (Мавлавӣ)
Гар ба бӯстон бе туем, хор шуд гулзори мо,
В-ар ба зиндон бо туем, гул бирӯяд хори мо. (Мавлавӣ)*

Муқоисаи ду вазни мутафовути байти зубахрайни зер ин масъаларо беҳтар рӯшан мекунад, зеро бе он ки калимот ва маънӣ иваз шавад, дар ду вазн хонда мешавад:

*Ёр шав, эй мӯниси ғамхорагон,
Чора кун, эй чораи бечорагон.*

Бар вазни муфтаъилун муфтаъилун фобилун бо нисбати 5-6, ки вазне тунд ва зарбӣ ва шод аст.

*Ёр шав, эй мӯниси ғамхорагон,
Чора кун, эй чораи бечорагон.*

Бар вазни фобилотун фобилотун фобилун бо нисбати 3-8, ки вазни сангин аст.

Б): Тартиби қарор гирифтани ҳиҷоҳои кӯтоҳ ва баланд: дидем, ки ҳиҷоҳои кӯтоҳ монанди оҳангҳои тунд, шод ва ҳаяҷонангез аст, вале оё танҳо ҳамин омил дар ҳолати вазн даҳолат дорад? Оё зиёд будани шумораи нисбии ҳиҷоҳои кӯтоҳ ҳамеша ва ба таври яқсон вазни тунд ва шодиро ба вучуд меоварад?

То кунун касе посухи ин саволро надидааст. Аммо, агар ду вазнро (зеро, ки нисбати ҳиҷоҳои кӯтоҳ ба баландии ҳар ду 6-7 аст) мавриди тавачҷӯҳ қарор диҳем, масъала равшан мешавад:

*Дӣ саҳарӣ бар гузаре гуфт маро ёр,
Шефтаву беҳабарӣ чанд аз ин қор. (Мавлавӣ)*

Муфтаъилун муфтаъилун муфтаъилун фаъ

*Эй ситораҳо, ки бар фарози осмон,
Бар ҷаҳони мо назорагар нишастаед. (Фурӯғи Фаррухзод)*

Фобилоту фобилоту фобилоту фаъ

Мебинем, ки алорағми яқсон будани нисбати ҳиҷоҳои кӯтоҳ ба баланд дар ҳар ду вазни аввалӣ шод ва зарбӣ ва рақсангез аст, дар сурате, ки вазни дуввум сангин ва ғамнок аст.

Пас, омилҳои дигаре низ дар ҳолат ва мусиқии вазн даҳолат дорад. Ин омил тартиби қарор гирифтани ҳиҷоҳои кӯтоҳ ва баланд аст, зеро дар аввалӣ тартиби –УУ- аст ва дар дигарӣ –У-У ва ихтилофи ду вазн танҳо дар ҳамин омил аст.

АДАБИЁТ

1. Абӯалӣ Сино. «Ашшифо» «Ашшеър». Ба кӯшиши Абдурахмони Бадавӣ, Қоҳира, 1966, С.39.
2. Абдулхусайни Зарринқуб. Фанни шеърӣ Арасту. Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1353, - С.104.
3. Доктор Сируси Шамисо. Вазн дар хуни шоир аст. Маҷаллаи «Кайҳони фарҳангӣ», шумораи 100, мурдодроҳи 1372, - С. 70-77.
4. Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. Асосулиқтибос, Донишгоҳи Техрон, 1355, С.590
5. Маҳдӣ Аҳавони Солис. Навъе вазн дар шеърӣ имрӯзи форсӣ, маҷаллаи «Паёми нав», шумораҳои 5-10, , соли 1342. - С. 34
6. Маҳдӣ Аҳавони Солис. Навъе вазн дар шеърӣ имрӯзи форсӣ. Маҷаллаи «Паёми нав», шумораҳои 5-10, - соли 1342. - С.51
7. Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. Меъёрулашъор. Бо тасҳеҳ ва эҳтимоми ҷалили тачлил, ҷопи аввал, Нашри Ҷомӣ ва интишороти Ноиб, Техрон, 1369- С.8.
8. Парвиз Нотили Хонларӣ. Забони шеър, маҷаллаи сухан (давраи 18, обонмоҳи 1347).
9. Ваҳидиёни Комёр Тақӣ. Вазн ва қофияи шеърӣ форсӣ. Маркази нашри донишгоҳӣ, 1374, С.62-63.
10. Ваҳидиёни Комёр Тақӣ. Вазн ва қофияи шеърӣ форсӣ. Маркази нашри донишгоҳӣ, 1374, - С.64-66.

ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЕ МЕТРИКИ В СОДЕРЖАНИЕ ПОЭЗИИ

В статье указывается сведение о метрики в определение содержание и музыка поэзии.

Автором дается скрупулезное определение метрики и ее значение в таджикской персидской литературе.

Ключевые слова: метрика, поэзия, канон, виды поэзии, музыка поэзии и др.

SPECIALTIES OF RELATION METRICS IN THE CONTAINS OF POEM

This article contains information of metrics and its influence, determination of poem contain muse.

Author points out a huge metric determination in the sphere of tajik Persian literature.

Key words: metrics, poem, poem's varieties, poem muse and etc.

Сведение об авторе:

Наджибулла Кайюм, член литературно-гуманитарного факультета Багланского университета, Исламская Республика Афганистан, najibullah.qayum@gmail.com

About the author:

Najibullah Qayum, Member of the Faculty of Literature and Humanities, Baghlan University, Islamic Republic of Afghanistan, najibullah.qayum@gmail.com

ТВОРЧЕСТВО ДЖЕКА ЛОНДОНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Гуломджонов З.М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Сейчас в современном литературоведении таджикско-американские литературные связи связаны с важнейшим значением, характеров произведений американского писателя на другие языки народов мира, а также проза Джека Лондона для формирования американского и мирового языка. Американский писатель является замечательным мастером прозы, который сумел показать различные вопросы современной прозы, он является крупным и талантливым современным американским писателем, который всю свою жизнь посвятил американской прозе, и та проза была посвящена к жизни американского народа, этой целью шел сам писатель.

Алексеев А.Н. писал: «Творчество Джека Лондона показывает историческую жизнь и отражается плохие времена в развитии мирового народа, которые охватывают гражданские войны, коллективизации сельского хозяйства. Особое развитие исторической прозы писателя развивается в литературе, так и мировой литературе, а также с другими вопросами широкой читательской аудитории. Его романы «Мартин Иден», «Американская трагедия», повести «Одинокий волк», «Американские рассказы» были переведены на сотни языков народов мира и окажут большое влияние на других писателей. Эта работа актуальна, потому что показывает характерные особенности художественных переводов писателя «Мартин Иден», «Американская трагедия», повести «Одинокий волк», «Американские рассказы», которые были переведены при посредстве таджикских писателей на таджикский язык» [1, с.28].

Американский писатель имеет особое место среди авторов, произведения которого в большом объеме переведены на таджикский язык, который оставил после себя огромное количество художественных произведений. Взаимодействие народов и культур - важный фактор общественного развития. Человеческая история всегда была историей контактов различных по своей антропологической, языковой и культурной принадлежности общностей, жизнь которых невозможна без взаимодействия и общения. Изучение проблем взаимосвязей литератур остается одним из актуальных в современном литературоведении, как в историко-литературном, так и в теоретическом аспекте.

Борисова М.В. писала: «При рассмотрении таджикско-американских литературных взаимосвязей большое значение имеет изучение вполне конкретных литературных контактов, в частности, не только переводы-переложения, точные переводы, подражания, но и критические или историко-литературные суждения одного народа о литературе или отдельных писателях другого народа, преломление явлений» [2, с.85].

Выбор настоящего исследования определяется изучением таджикско-американских литературных отношений, к сфере которых относится и проблема контактов между литературами двух народов. На протяжении двух с половиной столетий эти контакты ширились и углублялись. При этом процессы, которые происходят в одном из социумов, нередко стимулировали отклики в другом, затрагивая самые разные аспекты духовной жизни. Концептуальным моментом современной литературоведческой науки является изучение литературных связей и взаимодействий, диалога культур в самом широком ракурсе с учетом последних достижений методологии. В этой связи особого внимания заслуживает имагологический подход к изучению проблемы литературных и культурных взаимодействий Таджикистана с литературами мира и, прежде всего, литературой США.

Васильев М.И. писал: «Таджикская литература никогда не замыкалась в себе самой, неизменно живо откликалась на зарубежный опыт, поиски и находки мастеров художественного слова других стран. Таджикским литературоведением накоплен огромный материал по изучению взаимосвязей и взаимодействий русской литературы XIX – XX веков с литературами мира. Значительно богатый представлен XX век, который вызвал к жизни свои специфические формы взаимодействий и контактов» [3, с.88].

Следует подчеркнуть, что среди американских поэтов и писателей возрос интерес в начале XX века, когда в 1937 году перевел повесть «Любовь к жизни» Джека Лондона на таджикский язык известный таджикский переводчик Эмиль Муллокандов, который до 70-х годов XX века осуществлен четырьмя переводчиками и издан шесть раз эту повесть американского писателя.. Свидетельством значительного внимания таджикских переводчиков к творчеству Джека Лондона является также перевод и издание роман «Мартин Иден», который опубликован в начале XX века в городе Душанбе.

Тарбаев Р.Н. писал: «Следует отметить, признать мировая значимости опыт, накопленной американского метода, масштабного воздействия Америки на мирового сообщества, а также культурной и литературной формы, стремится внести свой вклад в нового перспективного направления филологической науки - для нас является попытка выявить и проследить основные этапы формирования «таджикского» образа Америки, его специфику» [4, с.108].

Влияние Востока мы встречаем в творчестве американских писателей и поэтов, в частности в творчестве американского писателя Хорварда Ламба, который писал огромное количество художественных произведений, посвященной Востоку. Это были такие произведения, как «Омар Хайям», «Великий Кабир» (Куриши Кабир), «Огонь ислама» (Шуълаи ислом), «Сказки Кавказа» (Афсонаҳои Кафкоз), «Чингизхан» (Чингизхон), «Темури Ланг» (Храмой Темур) и др.

Перевод романа «Омари Хайяма» вышел в издание «Алии Кабир» в Иране в переводе известного иранского переводчика Мухаммад Али Исломи в 1970 году, а в Таджикистане роман Хорвард Ламб «Омар Хайям» вышел в трех номерах №1,2, 3 «Салои Шарк» в 1989 году, что показывает интерес к восточным произведениям известного американского писателя Хорварда Ламба.

Мухторова С. «Конспекти мухтасари адабиёти Амрико» («Краткий конспект американской литературы») Душанбе 1987, Турсунов А. «Устои каломи бадеъ» (Тахлили эҷодиёти Гарсио Маркес) («Анализ творчества Гарсиа Маркеса») в газете «Маданияти Тоҷикистон» 1983, 18 января, Шукуров М. «Ҳақиқатсарои бузург» (Ба ёдбуди Теодор Драйзер) в газете «Маориф ва маданият» 1961, 26 августа, Бақозода Н. «Таърихнависи Октябри Кабир» (Бахшида ба зодрузи шоири Амрико Чон Рид), Ҳайдаршо Т.У. «Адиби машҳури амрикоӣ» (Бахшида ба эҷодиёти Г.Лонгфелло) в газете «Бадахшони Совети» в 1957 году, 28 февраля, Шодиколов Х. «Солдати револотсия» (Бахшида ба эҷодиёти Чон Рид) в газете Тоҷикистони Совети в 1962 году 21 октября, Табаров С. «Тарчимаи асарҳои манзум», Ю.Акобиров «Шоир ва инсондустии бузург» (бахшида ба 150 солаи рузи таваллуди шоири Амрико Уолт Уитмен) и другие.

Надо отметить, что среди американских поэтов и писателей особое место занимает творчество великих писателей. Это Марк Твен, Эрнест Хемингуэе, Джонсон Спенсер, Джек Лондон, Лонгфелло Генри, Айзек Азимов, Брет-Гарт, Теодор Драйзер, Хорвард Ламс и др.

Таким образом, эта работа представляет собой первый опыт целостного изучения таджикско-американских литературных связей и историко-культурных влияний, испытанных таджикскими писателями и получивших прямое или опосредованное отражение в их творчестве. Особое внимание в работе уделено рецепции таджикским писателем творчества классиков американской литературы в особенности Джек Лондона, Марк Твена, Теодора Драйзера, Эрнеста Хемингуэе. Работа посвящена вопросам связи таджикских писателей и поэтов с американской литературой, а также влияния американской литературно-философской мысли на взгляды таджикских поэтов и писателей; изучению творчества американских поэтов и мыслителей в персидском и таджикском литературоведении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев А.Н. Специфика изучения литературных связей.- М.: Наука, 2001.- 243 с.
2. Борисова М.В. Методика изучения .- М.: Наука. 2006.- 254 с.
3. Васильев М.И. Формирование и изучение нравственного воспитания.- М.: Наука, 2008.- 254 с.
4. Тарбаев Р.Н. Изучение американской литературы.- М.: Наука, 2005.- 265 с.

ТВОРЧЕСТВО ДЖЕКА ЛОНДОНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Автор статьи исследует проблемы творчества американского писателя на современном этапе. В этой статье автор показывает первый опыт целостного изучения таджикско-американских литературных связей и историко-культурных влияний, испытанных таджикскими писателями и получивших прямое или опосредованное отражение в их творчестве. Особое внимание в работе уделено рецепции таджикским писателем творчества классиков американской литературы в особенности Джек Лондона, Марк Твена, Теодора Драйзера, Эрнеста Хемингуэе. Работа посвящена вопросам связи таджикских писателей и поэтов с американской литературой, а также влияния американской литературно-философской мысли на взгляды таджикских поэтов и писателей; изучению творчества американских поэтов и мыслителей в персидском и таджикском литературоведении.

Следует отметить, что среди американских поэтов и писателей возрос интерес в начале XX века, когда в 1937 году перевел повесть «Любовь к жизни» Джека Лондона на таджикский язык известный таджикский язык.

Ключевые слова: Джек Лондон, американский писатель, таджикский язык, произведений, повести и рассказы.

CREATIVITY OF JACK LONDON AT THE MODERN STAGE

The author of the article examines the problems of the American writer at the present stage. In this article, the author shows the first experience of a holistic study of Tajik-American literary ties and historical and cultural influences experienced by Tajik writers and reflected directly or indirectly in their work.

Particular attention is paid to the reception by the Tajik writer of the work of the classics of American literature, especially Jack London, Mark Twain, Theodore Dreiser, Ernest Hemingway. The work is devoted to the issues of the connection of Tajik writers and poets with American literature, as well as the influence of American literary and philosophical thought on the views of Tajik poets and writers; study of the creativity of American poets and thinkers in Persian and Tajik literary criticism.

It should be noted that interest among American poets and writers increased at the beginning of the twentieth century, when in 1937 the famous Tajik translator translated the story "Love for Life" by Jack London into Tajik.

Key words: Jack London, American writer, Tajik language, works, stories and stories.

Сведение об авторе:

Гуломджонов Зариф Мирджонович - Старший преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

Тел. (+992) 915143018

About the author:

Gulomjonov Zarif Mirjonovich - Senior Lecturer, University-wide Department of Russian Language, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

Phone: (+992) 915143018

ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО ДЛЯ СТАНОВЛЕНИЯ МИРОСОЗЕРЦАНИЯ О. УАЙЛЬДА

Сохряков Ю.И.

Московский государственный областной университет

О. Уайльд одним из первых европейских художников оценил художественный гений Достоевского. В 1887 году Уайльд опубликовал статью «Группа романов», где высказал свои впечатления о русской литературе. В числе трех великих романистов своего времени он называет тончайшего художника и прекрасного стилиста И.С. Тургенева, Л.Н. Толстого, у которого, по словам Уайльда, «величие и простота эллина» сочетается с «безграничностью видения жизни», и, наконец, Ф.М. Достоевского, обладающего «отчетливо выраженным и абсолютным своеобразием» [7, т.2, с. 160]. Однако из всех троих особое впечатление на Уайльда произвел автор «Униженных и оскорбленных» и «Преступления и наказания», поразивший его «неистовой интенсивностью страсти, мощью порывов» [7, т.2, с. 160], способностью проникать в глубочайшие тайны психологии и улавливать тончайшие движения душевной жизни.

«Достоевский, – отмечает Уайльд, – знал жизнь в ее наиболее реальных проявлениях: бедность и страдание, боль и несчастья, тюрьма и ссылка, любовь – все это было хорошо знакомо ему» [7, т.2, с. 160]. Оценки, данные Уайльдом романам Достоевского, противоречивы, в статьях писателя подчас «преобладает индивидуализм и эстетство» [1, с. 52], но в то же время Уайльду удалось точно уловить своеобразие писательской манеры Достоевского: «И какой тонкий, объективный метод применяет Достоевский, изображая характеры своих героев! Он никогда не прикрепляет к ним ярлыки или этикетки с надписями». Уайльд отмечает особую социальную и психологическую правдивость мира Достоевского: «По мере знакомства с его героями мы начинаем понимать, что это люди, с которыми мы встречаемся в обществе... И хотя Достоевский раскрывает тайны их психики, он никогда не объясняет своих персонажей полностью, они всегда удивляют нас тем, что они говорят и делают, и тем, что сохраняют до конца вечную тайну жизни» [7, т.2, с. 160].

Роман «Преступление и наказание» Уайльд называет изумительным произведением, в котором «убийца и проститутка встречаются, чтобы читать историю Лазаря, и в котором отверженная девушка убеждает грешника искупить свои грехи». Наташа в «Униженных и оскорбленных» напоминает ему «благородных жертв из греческой трагедии, Антигону, наделенную страстью Федры» [7, т.2, с. 160].

Другой характер, поразивший Уайльда в «Униженных и оскорбленных», – это Алеша Валковский, «очаровательный, искренний, детский, не сознающий всей значительности жизни и проявляющий пылкий энтузиазм относительно того, чего жизнь ему дать не может» [7, т.2, с. 160]. Сущность характера Алеши Уайльд видит в том, что тот «никогда не думает о зле, он лишь совершает его». «С психологической точки зрения, – заключает Уайльд, – это один из наиболее интересных характеров современного романа, с художественной точки зрения – один из самых привлекательных» [7, т.2, с. 160]. Уайльд рефлексировал принципы раскрытия характера героя у Достоевского: «По мере того как мы узнаем его, перед нами возникают странные вопросы: он заставляет нас почувствовать, что не только злые люди поступают несправедливо, не только плохие люди совершают зло» [7, т.2, с. 160].

Уайльд обратил внимание на то, что события в романе излагаются с разных точек зрения: художник, в совершенстве владея своим методом, «испытывает сострадание ко всем героям – и к тем, кто творит зло, и к тем, кто страдает от него» [7, т.2, с. 160].

Главный герой романа Уайльда близок к герою «Униженных и оскорбленных» – Алеше Валковскому своей кажущейся беззащитностью, житейской неопытностью, инфантильным неведением относительно своей способности причинить зло окружающим. Дориана Грея и Алешу Валковского роднит и то, что оба они служат объектами манипуляций со стороны своих наставников, искушенных в жизни и обладающих недвусмысленной системой жизненно-философских взглядов, которые они стремятся навязать своим подопечным. При этом в своих основных, существенных чертах жизненная философия князя Валковского и лорда Генри совпадает, по крайней мере обладает глубоким внутренним родством. «Всё для меня, и весь мир для меня создан» [4, т.3, с. 365], – говорит князь Валковский. Он считает себя ничем и никому не обязанным, исключает свою ответственность перед обществом: «Я считаю себя обязанным только тогда, когда это мне приносит какую-нибудь пользу» [4, т.3, с. 366]. Обличая человеческую природу, он заявляет, что «в основе всех человеческих добродетелей лежит глубокий эгоизм». Развивая свои мысли и наделяя их социальной плотью лорд Генри отрицает объективное существование добродетелей как таковых: «Все мы готовы верить в других по той простой причине, что боимся за себя. В основе оптимизма лежит чистейший страх. Мы приписываем нашим ближним те добродетели, из которых можем извлечь выгоду для себя, и

воображаем, что делаем это из великодушия. Хвалим банкира, потому что хочется верить, что он увеличит нам кредит в своем банке, и находим хорошие черты даже у разбойника с большой дороги о надежде, что он пощадит наши карманы» [7, т. 4, с. 264].

Сходные мысли высказывает и герой Уайльда лорд Генри «Быть хорошим – значит жить в согласии с самим собой, а кто принужден жить в согласии с другими, тот бывает в разладе с самим собой» [7, т. 4, с. 264]. Именно личную свое благополучие он ставит во главу угла: «Своя жизнь – вот что самое главное» [7, т. 4, с. 264]. Критикуя семейную жизнь, которая связана с самопожертвованием и уважением интереса другого человека лорд Генри говорит: «Главный вред брака в том, что он вытравливает из человека эгоизм» [7, т. 4, с. 264]. Вывод лорда Генри поистине демонический: «А люди неэгоистичные бесцветны, они утрачивают свою индивидуальность». При этом лорд Генри стремится закамouflировать философию своеволия цветистыми высказываниями о культуре чувственной жизни, примате *чистой формы* в искусстве, в жертву чему, по мнению лорда Генри, должно приноситься всё, даже человеческие жизни.

Уайльд уловил главное в этической проблематике Достоевского – стремление человека к утверждению и развитию своей индивидуальности. В разговоре с Дорианом Греем лорд Генри говорит: «Цель жизни – самовыражение. Проявить во всей полноте свою сущность – вот для чего мы живем...» [7, т. 4, с. 256]. Свои разрушительные ницшеанские высказывания он облекает в эстетически привлекательную форму: «Если бы каждый человек мог жить полной жизнью, давая волю каждому чувству и выражение каждой мысли, осуществляя каждую свою мечту, – мир ощутил бы вновь такой мощный порыв к радости, что люди забыли бы все болезни средневековья и мы вернулись бы к идеалам эллинизма, а может быть, и к чему-либо еще более ценному и прекрасному» [7, т. 4, с. 256].

Любопытно, что ни Дориан Грей, ни Ваня ничего не могут противопоставить циничным откровениям воинствующих аморалистов. Вспомним, что и Соня Мармеладова в разговоре с Раскольниковым, настаивающим на том, что «свобода и власть» над всею дрожащею тварью, над всем «человеческим муравейником» есть цель и смысл жизни, не спорит с ним, хотя всей душой чувствует противоестественность и чудовищность его теории. Она лишь изумляется выводам: «Убивать? Убивать-то право имеете?» [4, т. 6, с. 322]. Однако в этом робком ее вопросе чувствуется огромная моральная сила, которая в итоге окажется гораздо сильнее рациональных выкладок Раскольникова. Соня не опровергает теорий Раскольникова логическими аргументами – она лишь обращает внимание на конечный результат: «Замучаешься, замучаешься... Этакую муку нести! Да ведь целую жизнь, целую жизнь!» [4, т. 6, с. 323]

Во всех своих произведениях Достоевский сосредоточивает главное внимание на исследовании конечных результатов непосредственной жизненной реализации принципов индивидуалистического сознания. И лишь к финалу начинает подводить итоги. Итоги же, как правило, плачевны. Несчастен озлобленный чиновник в «Записках из подполья»; глубокие мучения переживает Раскольников, признающийся, что не старуху он убил, а самого себя; кончает с собой великий теоретик безграничного своеволия Кириллов; впадает в горячку Иван Карамазов, утверждавший, что «если Бога нет – все позволено» [4, т. 14, с. 65].

К аналогичному приему прибегает и Уайльд: он также не стремится переспорить своего героя (лорда Генри) рационально-логическим путем. Только один намек делает писатель: Бэзил Холлуорд в разговоре с лордом Генри предугадывает, что жизнь Дориана будет испорчена, если Генри удастся очаровать его своей философией. Он предоставляет читателю возможность проверить логически стройные каркасы умозаключений лорда Генри на судьбе Дориана Грея. Происходит проверка жизнью заранее заданных тезисов-идей. И к финалу обнаруживается их внутренняя непрочность, их бесперспективность.

Оказывается, лорд Генри жестоко ошибался, утверждая, что самовыражение человека может происходить только в формах чувственной жизни. Трагической жертвой этой на первый взгляд незначительной ошибки становится Дориан Грей. Сделав наслаждение чувственностью смыслом и целью своей жизни, он сразу попадает в тупик неразрешимых противоречий. Зачем все эти наслаждения, если все равно придется умереть, если со временем молодость и здоровье исчезнут и ты уже не сможешь больше наслаждаться? Мысль о неизбежной старости и морщинах, об утрате красоты и молодости вселяет в него ужас, отчаяние.

Ощущение непрочности философии чувственных наслаждений заставляет Дориана Грея мечтать о наказании за совершенные преступления: «О, зачем в роковую минуту гордыни и возмущения он молил небеса, чтобы портрет нес бремя его дней, а сам он сохранил бы в неприкосновенности весь блеск вечной молодости! В ту минуту он погубил свою жизнь. Лучше было бы, если бы всякое его прегрешение влекло за собой верное и скорое наказание» [7, т. 4, с. 275]. Не «Прости нам грехи наши», а «Покарай нас за беззакония наши» – вот какой должна быть молитва человека справедливейшему Богу.

Вечно юный внешне, Дориан Грей вовсе не так счастлив, как рассчитывал лорд Генри. Кошмары, душевные муки в итоге страшная смерть – закономерный результат его жизненного эксперимента. Изображая порочность бездуховно-чувственной жизни, Оскар Уайльд доказывает тезис о «превосходстве внутреннего содержания человеческой личности над внешним» [2, с. 30] и, вслед за Достоевским, открывает глубокие закономерности нравственно-психологической сферы. Нельзя безнаказанно нарушать этические нормы: эгоистическое самоутверждение, самоутверждение за счет крови и страданий других людей ведет к разрушению личности.

Этические прозрения Уайльда в романе оказались пророческими. Путь чувственных наслаждений привел и самого писателя к Рэдингу, где началось его духовное возрождение. Оказавшись в тюремном заключении, Уайльд на себе испытал роль и значение отвергаемых им ранее общественно-этических ценностей. В молодости он заявлял, что «порочность – это миф, созданный людьми благонаправленными, когда им было нужно объяснить, почему же иные из нас бывают так странно привлекательными» [7, т. 4, с. 123]. Сейчас он понял, что это не миф, а жестокая реальность, что за все надо платить угрызениями совести, страданиями, осознанием собственного морального падения.

Не случайно в «Исповеди» Уайльд вспоминает «незнакомую женщину, которая во время его ареста выразила столько благородства и доброты, что он не в силах описать это». «Как это трагично, – приходит к выводу писатель, – что столь немногим людям удается раньше смерти овладеть своей душой» [7, т. 4, с. 256].

Именно в этот период Уайльд приходит к твердому убеждению в том, что страдание играет в человеческой жизни благотворную роль, ибо помогает человеку освободиться от тщеславия, гордыни и стать личностью в подлинном смысле слова. Уайльд перенимает идею Достоевского о «восстановлении внутренней нравственности через страдание и сострадание» [5, с. 112], утверждает, что «страдание – единственная истина... Только из страданий создаются миры... Страдание – напряженнейшая величайшая реальность мира... Страдание... Самое благородное душевное движение, на какое способен человек» [7, т. 4, с. 275].

Когда-то денди Уайльд считал себя образцом для подражания. И лишь в тюрьме он понял, что не только был далек от совершенства, но являл собою образец этического уродства. Он ставит перед собой задачу этического совершенствования своей личности. «И первое, что я должен сделать, – заявляет он в «Исповеди», – освободиться от малейшего горького чувства против мира. Моя задача в том, чтобы все, что ни случилось со мной, обратить себе в добро... все эти испытания перевести в область духовного...» [7, т. 4, с. 256].

Глубокое нравственное чувство, дремавшее в глубине души Уайльда и заставлявшее его в своих сказках сочувствовать Счастливому принцу и Ласточке, прославлять самоотверженность и любовь, окончательно проснулось в нем и заставило во весь голос заявить в «Исповеди» о важности нравственных ценностей. И в этом не последнюю роль сыграло знание Уайльдом творчества Достоевского.

В западной критике неоднократно отмечалось, что определенное воздействие на Уайльда оказал Виктор Гюго. Отмечалось также влияние «Шагреневой кожи» Бальзака на композиционную структуру романа «Портрет Дориана Грея». Делались попытки установить творческие связи Уайльда с Ницше, Фрейдом и т.п. Однако ничего не говорится о роли русской литературы в творческой эволюции писателя, а между тем интерес Уайльда к русской классике и к России вообще отнюдь не был случайным. Еще в начале 80-х годов Уайльд написал драму «Вера, или Нигилисты», с которой, в сущности, начался творческий путь художника и в которой действие происходило в России.

Оскар Уайльд находил в русской литературной классике «жалость и сострадание, послужившие для него источником собственного морального обновления» [8, с. 282], критические суждения писателя о русской литературе «оригинальны и эстетичны» [6, с. 180]. В русских писателях Уайльда как «теоретика эстетической художественной критики» [3, с. 203] привлекало прежде всего ярко выраженное чувство сострадания к униженным и оскорбленным. Явно имея в виду Достоевского, Уайльд в трактате «Душа человека при социализме» заявил: «Некоторые русские художники проявили себя в искусстве творчеством средневекового характера, потому что доминирующая нота в нем – совершенствование человека путем страданий» [7, т. 4, с. 123]. В целом Достоевский оказал благотворное воздействие на английского писателя, он помог ему преодолеть крайности эстетизма, уловить глубокие закономерности нравственно-психологической сферы, понять значение этических ценностей в человеческой жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Головяшкина М.А. Достоевский в англоязычной литературе // Язык и текст. 2020. Т. 7. № 1. С. 49–56.
2. Добриева З.И., Измайлова М.М. Понятие «душа» в романе Оскара Уайльда «Портрет Дориана Грея» // Lingua-universum. 2018. № 1. С. 29–31.

3. Добродомова А.И., Коротницкая М.В. Основные положения эстетической теории Оскара Уайльда // В сборнике: Дискурсология и медиакритика средств массовой информации. Сборник научных работ по материалам международной научно-практической конференции. Под ред. А.В. Полонского, М.Ю. Казак, С.В. Ушаковой. 2017. С. 199–205.
4. Достоевский Ф.М. Полное собрание сочинений: в 30 т. Л.: Наука, 1972–1990.
5. Королева С.Б. Душа – страдание – совершенство: диалог Уайльда с Кропоткиным и Достоевским // Вестник Нижегородского государственного лингвистического университета им. Н.А. Добролюбова. 2020. № 52. С. 112–126.
6. Седых Э.В. Категория декоративности в поэзии О. Уайльда // Studia Linguistica (Санкт-Петербург). 2015. № XXIV. С. 173–181.
7. Уайлд О. Собрание сочинения. СПб.: Издание А.Ф. Маркса, 1917.
8. Ценностные основы национальной картины мира в русской литературе: монография / отв. ред. и сост. И. А. Киселева; ред. колл.: Т.А. Алпатова, К.А. Поташова, Л.И. Шевцова. М.: ИИУ МГОУ, 2019. 312 с.

ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО ДЛЯ СТАНОВЛЕНИЯ МИРОСОЗЕРЦАНИЯ О. УАЙЛЬДА

Предметом статьи является этическая проблематика романа Уайльда «Портрет Дориана Грея» в аспекте усвоения им традиций Достоевского. Цель исследования связана с раскрытием влияния художественного наследия Достоевского на формирование этических взглядов Уайльда. Методология исследования базируется на аксиологическом и сравнительно-историческом подходах к художественному произведению. В результате исследования выявлены принципы изображения характеров персонажей в романах Достоевского и романе О. Уайльда «Портрет Дориана Грея», представлена рефлексия Уайльда над художественным методом Достоевского. Сделаны выводы, о том, что во многом именно благодаря Достоевскому Уайльд открывает в своем творчестве диалектику нравственно-психологической сферы человека, приходит к выводу о том, что самоутверждение за счет чужого страдания ведет к разрушению личности, тогда как понимание смысла своего страдания к ее духовному развитию. Результаты исследования могут быть использованы в вузовском курсе по истории мировой литературы.

Ключевые слова: *О. Уайльд, страдание, литературные влияния, Ф.М. Достоевский, человеческая природа, эгоизм, этическая проблематика.*

THE SIGNIFICANCE OF F. M. DOSTOEVSKY'S CREATIVE WORK FOR THE FORMATION OF O. WILDE'S WORLDVIEW

The subject of the article is the ethical issues of Wilde's novel «The Portrait of Dorian Gray» in the aspect of his assimilation of the traditions of Dostoevsky. The aim of the study is to reveal the influence of Dostoevsky's artistic heritage on the formation of Wilde's ethical views. The research methodology is based on axiological and comparative historical approaches to a work of art. As a result of the study, the principles of depicting characters' hero in Dostoevsky's novels and O. Wilde's novel «The Portrait of Dorian Gray» are revealed, Wilde's reflection on Dostoevsky's artistic method is presented. The conclusions are drawn that it is largely thanks to Dostoevsky that Wilde discovers in his work the dialectics of the moral and psychological sphere of man, comes to the conclusion that self-affirmation at the expense of someone else's suffering leads to the destruction of the personality, while understanding the meaning of his suffering leads to its spiritual development. The research results can be used in a university course on the history of world literature.

Key words: *O. Wilde, suffering, literary influences, F.M. Dostoevsky, human nature, selfishness, ethical issues.*

Сведения об авторе:

Сохряков Ю.И. - д.филол.н., профессор, профессор кафедры русской классической литературы МГОУ, г. Москва, Россия; uiv.sohryakov@yandex.ru

About the author:

Sokhryakov Yu. I. - Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Russian Classical Literature, Moscow State University, Moscow, Russia; yuiv.sokhryakov@yandex.ru

**НИГОҶИ ҲУНАРӢ БА МУСИҚИИ КАНОРӢ (ҚОФИЯ ВА РАДИФ)
ДАР ШЕЪРИ НОСИРИ ХУСРАВ**

Салво Н.

Донишқадаи забон ва адабиёти донишгоҳи Кобул

Носири Хусрав аз унсури мусиқӣ дар зебосозии фазои асари адабии худ ба шоистагӣ баҳра бурдааст. Дар «Девон»-и Носири Хусрав ҳар мусиқӣ нишон аз бузургиву азамати он шоир аст. Корбурди огоҳонаи такрорҳо ва соири саноеи адабии лафзӣ ва маънавӣ ҳар қадом нишондиҳандаи маҳорати завқи шоирии Носири Хусрав аст. Махсусан омезиши қофияҳову радифҳои вай бо анвои саноеи бадеии лафзӣ, кор бисёр пураризиш буда ва шеърӣ шоирро нисбат ба шоирон дигар барҷаста ва мушаххас месозад. Чунончи Носири Хусрав бо шинохти амиқе, ки аз мусиқӣ дорад, нақши мусиқихоро дар «Девон» ба хубӣ баргузидааст. Дар ин пажӯҳиш, ки шомили қофия ва радифи бадеии дар шеърӣ Носири Хусрав мешавад; Бо таариф ин вожаҳо, корбурд онҳоро дар «Девон» Носири Хусрав ба баррасӣ гирифта мешавад.

1. Қофия:

Маънии қофия пушти сари ояндааст. Чун ҳуруфи қофия аз пушти сари якдигар меоянд, бад-ин ном мавсум шудаанд. Аз он ҷо, ки қофияро нисбатан аҳамиятест, илми ҷудогонае дорад. Қофияро ба порси «пасованд» гӯянд. Бояд донист, ки қофия такрори ҳуруф аст, на калима. Мисол:

Эй бар гулат зӣ сунбул, садтӯда мушки ноб,

В-аз мушки ноб баста, салосил бар офтоб.

А) мушки ноб ва офтоб, низ ҷузъ қофия ва мавсум ба ҳуруфи радф аст» (Родиёнӣ, 144 / 1339) қофия дар луғат ба маънӣ аз пайраванда ва дар истилоҳ маҷмӯаест аз сомит ва мутаҳаррик, ки дар охири калимаи мисраҳо ва ё абёт такрор мешавад ба шарте, ки ба як лафз ва маънӣ набошад» (Мохёр, 271/ 1379). «Қофият баъзе аз калимаи охири байт бошад ба шарт он ки он калима ба инҳо ва маъноҳо дар охири абёт дигар такрор нашавад. (Қайси Розӣ, 226/ 1388) .

Қофия он аст, ки дар поёни мисраҳо, ҳуруф охиришон яке бошад. Қофия аз мухтасоти шеър аст, аммо гоҳе дар наср низ дида мешавад (Шамисо, 89 / 1379) .

Доктор Куруш Сафавӣ дар китоб «Фарҳанги тавсифи мутолиоти адабӣ» қофияро навъе қоидафзӯй донистааст, ки сачъи мутавазӣ ё ҳамрадиф ба ҳисоб меояд. Вай қофияро такрори нокиси ду сохт дар поёни мисраъ ё байт фарз кардааст, ки агар радиф вучуд дошта бошад, пеш аз радиф қарор мегирад. Вай қофияро гунае аз тавозун донистааст, ки ҳамон нақши сачъи мутавазӣ ва ё сачъи маорифро бар ӯҳда дорад. (Сафавӣ, 385/ 1395 -1386).

Қофия дар сохтор шеър нақшҳои мепазирд, ки аз дидгоҳ доктор шафеъи Кадкани ба баррасии онҳо мепардозем: таъсир мусиқӣ, ташаххусе, ки қофия ба калимот хосс ҳар шеър мебахшд, лаззате, ки қофия аз бар овардашудан як интизор ба вучуд меовард, зебӣ маънавӣ бо танаввӯ дар айн ваҳдат, танзим фикр ва эҳсос, истехком шеър, кумак ба ҳофиза ва суръат интиқол, эҷод ваҳдат шакл дар шеър, ҷудо кардан ва ташаххус мисроҳо, кумак ба тӯби маонӣ, тавачҷуҳ додан ба зебӣ зотӣ калимот, таносуб ва қарина созӣ, эҷод қолаб мушаххас ва ҳифз ваҳдат, тавсеаи тасвирҳо ва маонӣ, илқоъ мафҳум аз роҳ оҳанг калимот»(Шафеъи Кадкани, ал. 62/1388)

қофия ба унвони яке аз авомил мусиқӣ, гл байтро дар зехн шунаванда ва хонанда ҷазб мекунад ва омода месозад барои шунидан байт баъд. Ҳар қофия бояд иштиёқ шунидан байт баъдро дар мухотиб фароҳам кунад. Қофия ба унвони калима поёнӣ, таъкид шоирро рӯй матлаб ва мавзӯ ва ё асвот ва мусиқи хосс дар бар дорад ва рағбат шунавандаро барои идома шеър бар меангезад. Бинобарин нигоҳанда дар ин мақола бар он аст то бо дар назар дошт ин вежа ағнаҳои қофия, дар нахуст ба ҷанбаҳои ҳунари қофия (қофия бадеии) дар «Девон» Носири Хусрав ишороте дошта бошад.

2 - 1қофия бадеии дар шеър Носири Хусрав агар байн калимот ҳам қофия, робита бадеии вучуд дошта бошад, қофия бадеии номида мешавад.қофия бадеии гунаҳои мухталифе дорад, ки муҳимтарин онҳо иборатанд аз:завқофибин, қофияи мутачонис, эънот, қофия мутаносиб, мутаозод, радолқофия, ва қофия миёни(фазилят, 123/1378). Дар ин бахш ба онъда аз қофияҳои «Девон» Носири Хусрав ишора мешавад, ки қофия бадеии шумурда мишванд.

1 - 2 - 1 -қофияи мутачонис: ҳаргоҳ вожаҳои ҳам қофия, мутачонис низ бошанд, қофия мутачонис номида мешавад. Дар ин сура ба зебӣ қофия афзуда хоҳад шуд. (Фазилят, 125 / 1378) аз онҷое, ки дар «Девон» Носири Хусрав, корбурд санъат такрор ва тҷнис бештар аст, биноқофияи бадеий, махсуқофияи мутачонис низ бештар ба кор рафтааст., ки дар инҷо ба чанд намуна аз ин навъ, ишора мешавад

- чинос хатт: бо хештан шм а р кун эй хушёр пир
тобргу навбхор чй моя г зшт ва тир
(«Девон» /244) каз бодия чахолат чузсуи у мфр нест
зеро, ки чохилодро чуз дар сакр мкр нест
(«Девон» / 166)

- чинос мураккаб:

зохл чинс дар ин қба кабуд, ки буд
, ки малик азу тариудоин баланд чарх кабуд?
(девон /189)

чинос зойд:

с нафъ ва зрумоя хуб ва зишт ва хайрушр
нест суи

м рад доно дар ду олам чуз башар
(девон/249)

- чинос том : д маст чаҳон ту, эй писар дом
зин дом надорад хабар дад ва дом
девон / 333)

- чинос ноқис:

ин чаҳон бевафоро баргузид вбд гузид
лочарам аз даст хеш, аз бад гузидӣ, худгзид
девон /191) эй бех рад тан ман аз даст чун биҳишти?
(«Девон» /501)

нқут чавони вон сурат биҳишти

2 - 2 - 0 -рад алсдр ило альчз:

ин чунбр гарданда бад-ин гӯй мастур

чун сару сихӣ қад мрокрдчунбр

девон / 246) ту низ ба қон дигар кун оин
девон /373)

оин тант ҳама дигар шуд

а-2-3- рад альчз ило алсдр:

ба майдон танг андарун асп крҳ

с ворон тсозндаро нек ва бангр

нигар тонтози пеш саворон дар ин паҳн майдон занозӣ ва деҳкон

девон / 379) бар асб забон андарин паҳн майдон агар хуб ва чобук саворе бигардон
девон /379)

хирадро инон соз ва андешаро дисн ба майдон дин унссдр асп сухан ро

4 - 2 - 1 -тазодр: чун гашт чаҳонро дигар аҳвол аёниш

зеро, ки бигустурд х з-он роз ниҳониш

девон / 289)

маънӣ

ё

аннд

мх

2-радиф:

Радиф калимае бошад ё бештар, ки баъд аз ҳарф рӯй ояд дар порсӣ, воин шеърро аҳл санъат мардф хонанд « родманиш, 35/ 1385). « калима ё калимотиро, ки дар охир мисроъҳо айно баъд аз қофия такрор шаванд, радиф меноманд. Шеъреро, ки илова бар қофия, радиф низ дошта бошанд « мардф « гӯянд» (шмисо, 89 ь/ 1379). Ва аммо қофият бидон ки., қофият баъзе аз калимаи охирин байт бошад ба шарт онки калима бӣнҳо ва маъноҳо, дар охир абёт дигар мутақаррир шавад онро радиф хонанд ва қофият дар мо қабл он бошад» (Қайс алрозӣ, 1388/ 226)

Радиф дар луғат ба маънӣ саворе пушт саворе дигар аст ва дар илм қофия лафз ё алфозе аст (исм, замир, феъл, ҳарф) мустақил аз қофия, ки пас аз он ба як маънӣ ва ба як лафз такрор мешавад ва дар маънӣ худ ба он ниёз дорад» (моҳёр, 1379/ 273).

1 - 2 - радиф дар шеъри Носири Хусрав

радифҳои Носири Хусрав дар «Девон» ӯ комило содда ва орий аз такаллуф ва тасаннуъ аст, дар байн тамои ашъор мардф фақат ду шаба чумла вучуд дорад ва дар як маврид қабл аз робита, калима дигар омада; Радиф чумлае дар саросар «Девон» вучуд надорад. Аз 50 қасидаи Носири Хусрав, ки маврид арзёби қарор гирифт, теъдод 16 қасида он марде аст, ки аз санчиш ашъор мардф дар ин 50қсида, рақам 326 ба даст меояд. Дар 320 шеър Носири Хусрав 53 шеър мардф вучуд дорад., ки аз санчиш ашъор мардф ба кулл ашъор, рақам 16

5 фисд ба даст меед « (родманиш, 254

1385). 2 - 2- радифҳои балоғи нақш радиф гоҳ ба гунае аст, ки шоирро ба чашм андозҳои зебо ва суратҳои бадеъ раҳнамун месозад ва шоир ба кумак радиф метавонад суратҳои ҳаёл зебо биёфрианд. Монанд радиф «монд» дар ғазал саъди, ки дар ҳар байт тдоъи гар як ташбеҳ шудааст ва адот ташбеҳ он аст: маҷлис мо дигар имрӯз ба бустон монд

айш хилват б ҳ тамошои гулистон монд меҳалол аст касеро, ки буд хона биҳишт

хосса аз даст ҳарифе, ки ба ризвон мондх

мӯҳсинӣ, 64

/ 1382) дар қасоид Носири Хусрав низ аз ин гуна радифҳои балоғи ба назар мирсд, ки бо корбурд радиф, бо чузъ дигар қасида анвоъ орояҳои бадеии лафзи ба вучуд омадааст, ки қарор зайл ба мутолиа ва барраси он пардохта мешавад:

1 - 2 - 2 -тақрир:

тақрор ба унвони як унсур балоғӣ ва дар айни ҳол мусиқои дорои аҳамият аст; Тақрор лафз радиф дар миён шеър зебост салом кун эй бод мрхросонро мар аҳл фазл ва хирадро на омм нодон ро

ау

(«Девон» /116)

гӯямт чигуна шавад зинда, ков ҳалок шавад

об боз об шавад, хок боз хок шавад

(257/1385,,

(девои/ 526) гардӯн далел гоҳ ӯ, хуршед банда чоҳ ӯ тоҷ замин даргоҳ ӯ, чарх ва нучум ва моҳ ау

(родманиш, 255

/ 1385) эй заҳр хӯрда қанд ту, бибареда аз пайванд ту ман нестам фарзанд ту, серм зи макр ва панд

ту

ҳамон) га хок чун дебо кунӣ, га шох прчузокуни га хуи бад зебо кунӣ, аз бодия дарё куни

(ҳамон / 257) 2 - 2 - 2 - воҷ орой: воҷ орой нағма бархоста аз тақрор мусаввитаҳо ва сомитҳои радиф ва соир аҷзои шеър, мусиқоӣ ва зебост. Воҷ орой низ дар ашғор Носири Хусрав ба назар мирсд, монанд; Тақрор 8бор сомит «ф» : мар ақро даъви туӣ, мар нафсро маънӣ туӣ имрӯзро тақво туӣ, фирдавсро маънӣ туӣ (родманиш, 257/1385) тақрор 10 бор сомит «н» :

гети биҳишт оин кунад, партав лӯълӯ насрин кунад гулшан пур аз Парвин кунад, чун абр мураккаб зин кунад (ҳамон) тақрор 6 бор мусаввита баланд «ӯ» : гардӯн далел гоҳ ӯ, хуршед бандҳи чоҳ ӯ тоҷ замин даргоҳ ӯ, чарх ва нучум ва моҳ ау

(родманиш, 257 1385) 3 - 2 - 2 - тҷнис ҳам овой ва иштирок алфоз радиф бо аносир шеър аз чҳот балоғӣ ва мусиқои зебо ва гӯш навоз аст. : малик имом обод бод, аъдош дар бидод бод аз дин ва дунё шод бод, осор хоча дод бод

(родманиш, 255

/ 1385) чанд гӯӣ, ки чу айём баҳор ояд гл биорояд ва бодом ба бор ояд

(«Девон» 204)

4 - 2 - 2 -тасдиқ: тақрор радиф дар ҳашв мисроъҳо дилнишин аст:

мрчрх розрнист, ва зи гардишш хабар нест

бар бӯстон лашкар кашд, мтр дба хун андар кашд

олам яке дарахтист, каш чузбшр самар нест

(«Девон» /166) чун барқ ханҷар бар кашд, гулбун ваши дар бар кашд (родманиш, 255

/ 1385) гулшан пур аз Парвин кунад, чун абр мураккаб зин кунад

гети биҳишт оин кунад, пур лӯълӯ насрин кунад

(ҳамон)

то сокин вачнбон буд, то заҳра ва Кайвон буд

гӯямт чигуна шавад зинда Ковалок шавад

то тира ва рухшон буд, то олам внодон буд

(ҳамон / 256) об бисоз об шавад хок боз хок шавад

(девои/525) тоҷ замин дар гоҳ ӯ, чарх ва нучум ва моҳ ау

гардӯн далел гоҳ ӯ, хуршед банда чоҳ ау

* * *

эй заҳр хӯрда қанд ту, барида аз пайванд ту

ман нестам фарзанд ту, серм змқр ва панд ту

* * *

га хок чудибо кунӣ, га шох пур чавзо куни га хуи бад зебо кунӣ, аз бодия дарё куни «

(родманиш, 258

1385) 5 - 2 - 2 - мурут алнзир: таносуб ва мулозамат радиф бо аносир шеър зебост ва мусиқи маънӣ шеърро дар бардорад. Монанд: гузинм Қуръон аст ва дин Муҳаммад ҳамин буд аз яро гузин Муҳаммад

девон / 209) амтт рочун набини брча сознад ? Эй расул
бешгар чуз мрстуронро намонанд эй расул. (родманиш, 259
1385) 2 - 2 -)-тазодд: тақобул миён радиф бо аҷзои шеър дарбардорнда мусиқи маънавӣ байт аст.
Бар ра макр ва ҳасад мпуи азиро ҳар, ки ба роҳ ҳасад рӯд бутр ояд
(«Девон»/526) ҳеч дигаргун нашудҷхон ҷаҳон сират халқ ҷаҳон дигаргун шуд
(девон/198) 3 - 1 -натича гири:

дар поён сухан митавон гуфт, ки дар ин пажӯҳиш, ки ба барраси ҷанбаҳои хунари мусиқои канори дар «Девон» Носири Хусрав пардохта шуд. Мушаххас гардид, ки яке дигар аз авомил мусиқои «Девон» Носири Хусрав корбурд қофияҳои даруни вай аст. Қофия ва радиф низ боис хуш оҳанги шеър ин шоир номдор шудааст. Радифҳои тӯлоне, ки ҳолат мусиқои бештаре доранд, дар «Девон» шоир

корбурди надоранд. Аммо саноеъ лафзе, ки бо корбурд мусиқи канори вай, ба назар мирсд, дар мусиқи шеър Носири Хусрав таъсир бисёре дошта ва мусиқи ҳосил аз он, шеър Носири Хусравро қави тар кардааст. Орояҳои лафзи дар шеър Носири Хусрав беш аз орояҳои маънавӣ ба ҷашм меҳӯрд. Орояҳои лафзӣ ва маънавӣ низ ба зебӣ шеър Носири Хусрав кумак бисёре кардаанд. Дар маҷмӯъ мусиқи шеър «Девон» - срихсу, мутаносиб аст бо андеша вофқор ҳукме ва ахлоқи вай ; Ва мусиқи ором ва мулоимӣ аст, ки бо эҳсос ва рӯҳияи ӯ созгори фаровон дорад. Ин гуна истифода аз қофия ҳо радифҳо дар шеър Носири Хусрав намоёнгар аборзаш будан қофия вирдиф назди дср хусрав аст зеро радиф мукамал қофия аст ва ин радифҳо, ки дар байт ба ҳамроҳ қофия омадаанд, нақш муассир ва инкорнопазириро дар

зебоиву хуш овои қасоид вай ифо кардаанд. Корбурд ин гуна радифҳо ва қофияҳо ҳамоҳанги ҳоссе бо андеша ва тафаккур Носири Хусрав дорад. Ва қофия низ ба унвони яке аз калиди тарин аносир қасида вай метавонад дар мусиқи қасида, ҷӣ аз ҳайс овой ва савтӣ, ҷӣ аз назар ҷанбаҳои маъное ва зебо шиносӣ, унсур калиди шеър вай ба шумор ояд.

АДАБИЁТ

1. Хусрав, Носир. (1380). Девон ашъор. Тасҳеҳ мучтабо менуи вмъин. Чоп аввал. Техрон : бено-
2. Донишвар, Абдо Ламҳмд .(1369). Илм қофия ва қолабҳои шеъре. Чоп аввал. Шероз: роҳгшо. 3-родманиш, ато муҳаммад .(1385). Таҳаввул васир радиф дар сабк хуросони. Чоп аввал. Исфаҳон : Донишгоҳ озод исломи
3. - Родвиёнӣ, муҳаммадбн умр.(1339). Гарҷумон алблоға, ., ба тасҳеҳ ӯ.қавим. Техрон: чопхона Муҳаммад Али Фардин. 5- розӣ, шамс қайс .(1338). Алмуъҷам фи мӯиир шеър альҷм. Тасҳеҳ қазвинӣ, техрон : звор.
4. Шамсӣ Нё, муҳаммад амин, шархе бар арӯз ва қофия китоб шмисо, чоп аввал, ихвон, 1392, техрон.
5. Шмисо, Сирус .(1386). Ошноӣ бо арӯз ва қофия. Техрон: митро.
6. Сафавӣ, Қуруш. (1395). Фарҳанг тавсифи мутолиот адабӣ. Чоп аввал. Техрон: илми.
7. Фазилат, Маҳмуд. (1378). Оҳанг шеър форси, чоп аввал.. Техрон: самт
8. қадқанӣ, шафеъӣ. 01388). Мусиқи шеър, техрон, тӯс.
9. Моҳёр, Аббос. (1379) .арӯз форси. Чоп панҷум. Техрон: қатра.
10. Мӯҳсинӣ, Аҳмад. (1382). Радиф ва мусиқи шеър. Чоп аввал. Техрон: донишгоҳ фирдавсӣ.

Музыка поэзии относится к набору ценностей, которые придают лирике силу с точки зрения фонетики и музыки и создают настраиваемую речь. Это исследование, которое изучало художественные и музыкальные аспекты в Диване Насира Хусрава, идентифицировало функцию внутренних рифм как еще один музыкальный (тональный) фактор Дивана Насира Хусрава; Эти типы стихов называют рифмованной поэзией. Поэзия этого знаменитого стихотворения характеризуется мелодическим стихом и радифом. Длинные радифы с большим музыкальным режимом не очень используются в Диване. Хотя, кажется, риторическая фигура в значительной степени повлияла на Насира Хусрава в дополнение к музыкальной функции, так что музыка усилила свою поэзию. Риторические фигуры больше видны в поэзии Насир Хусрав, чем семантические фигуры речи. Эти фигуры речи во многом помогли в красоте своей поэзии. В общем, музыка лирики Насира Хусрава тихая и нежная благодаря отражению поэтом и выражению философских и этических представлений, соответствующих его чувствам и духу; Эта музыкальная мелодия выражает драгоценное настроение и мысли поэта. Это исследование исследовало новые рифмы и Radif в поэзии

Насира Хусрава путем определения этих терминов и их функций в Диване. Ключевые слова: Рифма, Радиф, Музыка поэзии, Насир Хусрав.

Music of poetry is referred to a set of values that give power to the lyrics in terms of phonetic and music and produce tunable speech. This research that studied artistic and musical aspects in Diwan of Nāsir Khusraw identified the function of internal rhymes as another musical (tonal) factor of Diwan of Nāsir Khusraw; These types of poems are called rhymed poetry. The poetry of this well-known poem is characterized with melodic rhyme and Radif. Long Radifs with larger musical mode are not much used in the Diwan. While, it seems that the rhetorical figure largely influenced Nāsir Khusraw in addition to the music function such that the music strengthened its poetry. Rhetorical figures are more seen in Nāsir Khusraw poetry than semantic figures of speech. These figures of speech largely helped in the beauty of its poetry. In general, music of Nāsir Khusraw's lyrics is quiet and gentle due to the poet's reflection and expression of philosophical and ethical insights consistent to its feelings and spirits; This musical tune manifests the precious mood and thoughts of the poet. This research investigated novel rhymes and Radif in the poetry of Nāsir Khusraw through defining these terms and their functions in the Diwan. Keywords: Rhyme, Radif, Music of poetry, Nāsir Khusraw.

Сведение об авторе:

Салво Нури - преподаватель персидского языка и литературы Института языка и литературы Кабульского университета

About the autor:

Salvo Nur - Master of Persian Language and Literature, Institute of Language and Literature, Kabul University

**ШАХСИЯТ ВА ХИСЛАТҲОИ МАЪРИФАТИИ ШАРИФҶОНМАХДУМИ САДРИ ЗИЁ
АЗ НАЗАРИ С.АЙНИ**

Абдулҳаев З.М.

Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов

Ташаккули шахсияти инсон, ин раванди ба даст овардани сифатҳои шахси ва иҷтимоӣ буда, он дар ҷараёни фаъолиятҳои гуногун сурат мегирад. Раванди ташаккул ва рушди шахсият мунтазам ба амал омада, то интиҳои умри одамі идома меёбад.

Ҳеч як инсон дар ҷаҳон ташаккулёфта таваллуд намешавад. Зиндагии ӯ ин худ ташаккулёбӣ ва ба камолот расидан аст – гуфтааст В.Г. Белинский [23, с.35].

Омилҳои асосии ташаккули шахсият, ин хусусиятҳои генетикӣ, муҳити зист, таъсири фарҳангӣ, таъсири иҷтимоӣ ва таҷрибаи шахсии инсон мебошад. Омезиши ин омилҳо дар ташаккули шахсият, ҳамеша натиҷаи беназир дар пай дорад.

Шарифҷонмахдуми Садри Зиё (1865-1932) низ аз ҷумлаи чунин шахсонест, ки хусусиятҳои зикргардидаро дорост. Ӯ ҳам аз падари худ – Абдушшақури Оят донишу фаҳмиш, ҷасорату матонат ва хислатҳои баланди инсониро ба ирс гирифта буд. Ҷамчунин муҳити зист – Аморати Бухоро, таъсири фарҳангӣ – адабиёти пурғановати тоҷик, таъсири иҷтимоӣ – равшангарӣ ва таҷрибаи шахси аз дигар омилҳои буданд, ки ба ташаккули шахсияти ӯ таъсир бахшида, ӯро шахсияти таъсиргузор ва ҳамагонӣ гардониданд.

Аз ин ҷост, ки С.Айни аз аввалинҳо шуда, дар асарҳои худ «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926), «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» (1940), «Ёддоштҳо» (1948-1954), «Таърихи инқилоби Бухоро» (1920), «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» (1918), оид ба шахсияти Садри Зиё мулоҳизаҳо карда, ӯро яке аз барҷастатарин намоёндогони илму фарҳанги тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX шуморида, бо як меҳру муҳаббат ва самимият зикр кардааст. С.Айни дар ин асарҳо шахсият, хислатҳои хусусӣ ва ҷамчунин фаъолияти маорифпарвариро ақидаҳои пешқадами Садри Зиёро матраҳ намуда, ба муҳаққиқон ва аҳли илму фарҳанг маълумоти басо муҳим пешкаш менамояд.

Дар ин мақола, мо дар мавриди шахсият ва хислатҳои хусусии Шарифҷонмахдуми Садри Зиё аз забони С.Айни сухан ронда, паҳлуҳои гуногуни ҳаёт ва хислатҳои хоси ӯро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор хоҳем дод.

Устод Айни дар асарҳои худ, дар ҳар мавриде ки аз Садри Зиё ном мебарад, ӯро боиси ифтихори ҳеш ва миллати тоҷик меҳисобад. Зеро таъсири афқору ақидаҳои пешқадами Садри Зиё ба сифати яке аз уламои тозафикру навназар нисбат ба С.Айни ва дар ташаккули ҷаҳонбинии ӯ ниҳоят бузург аст. Аз ин ҷост, ки устод Айни Садри Зиёро «аввалин тарбиятгари маънавии худ» [8, с.296] донистааст.

Аввалин маротиба С.Айнӣ оид ба ҳаёт ва фаъолияти Садри Зиё, шахсият ва мавқеи ӯ дар чомеа, ҳамчунин хислату хусусиятҳои ӯ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» маълумот додааст. Устод Айнӣ дар ин китоб, дар баробари баҳо додан ба эҷодиёти дигар адибону шоирону донишмандон, ба эҷодиёти Садри Зиё низ баҳои баланд дода, шахсияти ӯро як инсонии китобдӯсту фозил зикр кардааст. Аз ҷумла гуфтааст: «Зиё писари домӯлло Абдушшақури Оят аст, ки аз мутафарридини устодҳои замони худ буда. Соҳиби тарҷума дар сояи маърифати воёи падар касби камол намуда, баъд аз вафоти падар беш аз пеш ба гирдоварии ҳазоини фазоил кӯшидааст». [1, с.240].

С.Айнӣ мавқеи худро нисбат ба шахсияти Садри Зиё бисёр дуруст ва мушаххас баён менамояд. Аз назари С.Айнӣ, Садри Зиё истеъдоде дошт, ки қобилияти ҷавононро зуд кашф кунад ва дар баробари ин, ба тарбияи ҷавонони қобилиятноку боистеъдод (қатъи назар аз дорой ё нодорӣ онҳо) машғул шуда, барои инкишофи онон ба ҳар қимате ёрии моддӣ ва маънавий мерасонид: «Хусусияти ба назар намоёни Шарифҷонмахдум дар ин ҷо буд, ки ӯ қобилияти ҷавононро зуд муайян карда метавонист ва қобилиятҳои баландро бисёр хуб тақдир мекард ва барои инкишофи қобилияти он гуна ҷавонон бо воситаҳои, ки аз дасташ меомад, ёрӣ меод». [8, с.292].

Ин суханони С.Айнӣ бахусус, «ӯ қобилияти ҷавононро зуд муайян карда метавонист» [8, с.292] пеш аз ҳама ба худӣ ӯ мутааллиқ аст. Зеро замоне ки Садри Зиё аввалин маротиба С.Айниро дид, қобилияти баланди ӯро кашф намуд ва барои инкишофи он таъсир гузошт.

Мафҳуми «бо воситаҳои, ки аз дасташ меомад, ёрӣ меод» [8, с.292] ба ин маъност, ки Садри Зиё дар ҳеч кори хайр бетараф набуд ва дар ҳеч ҷое аз сарчашмаҳои наметавон ёфт, ки ӯ ба ёрӣ додан ба дӯстони хеш ва равшанфикрон дасткӯтоҳӣ карда бошад. Замоне ки С.Айниро беҳона ва саргардон дарёфт, феврал ба ӯ аз имконоти хеш ҳучрае дар мадраса харид ва истиқоматашро ба ӯ супурд: «Қозӣ Шарифҷон, ки дар он вақтҳо дар Қарши қозӣ буд ва аз беҳучрагӣ танг будани маро шундааст, аз мадрасаи Кӯкалтош як ҳучра харид ва истиқоматашро ба ман дод». [2, с.64]. Ва ё баъдтар дар кушодани мактаби усули ҷадид сахми хешро гузошт ва ё ионаҳои ҳармоҳаи муайян ба ҳазинаи ҷамъияти «Тарбияи атфол» пардохт менамуд. Ҳамаи ин гувоҳ бар он аст, ки ин шахсият ҳамеша дар саҳтӣ буд.

Дар ин замина бояд гуфт, ки чунин амали инсондӯстона ва ҳимматбаландонаи Садри Зиё ба шогирдони минбаъдаи ӯ, махсусан С.Айнӣ бевосита таъсир расонида, ӯро дар роҳи тарбия ва дастгирии шогирдони минбаъдаи хеш таҳрик намуд.

Бо назар ба он ки ҳавлии Садри Зиё ба гуфтаи устод Айнӣ «ҳар ҳафта се шаби таътил – сешанбе, чоршанбе ва панҷшанбе одатан ранги анҷумани шоирон, шеършиносон, латифагӯён ва ширинкоронро мегирифт» [8, с.271] ва онҳо бо шеърхонию аз назаргузаронии шеър, танқиди ашъори яқдигар ва дар бораи навиштаҳои тозаи нависандагонӣ замони изҳори ақида мекарданд, С.Айнӣ онҳоро «доираи зиндадилон» [2, с.33] ном мебарад. Зеро ӯ фарқи ҳонаи мулло Абдуссалом ва ҳонаи Садри Зиёро аз замин то осмон мепиндошт. Аз ин хотир гуфтааст: «Ман хеле шод будам, ки аз даруни мурдагон баромада ба доираи зиндадилон мебароям». [2, с.33].

«Доираи зиндадилон», [2, с.33] ин ҳамон дӯстони равшанфикртарини Садри Зиё, аз қабиле Сомӣ, Исомахдуми Исо, Садри Сарир, Мирзо Ҳайити Саҳбо, Гулшанӣ, Шоҳин ва дигарон мебошанд, ки ба ҳонаи ӯ даъват мешуданд. С.Айнӣ онҳоро одамони дурустқирдор мешумурд, мувоҳисаи онон ба зеҳну тафаккури ӯ таъсир мебахшид ва аз суҳбатҳои онон биёр хушаш меомад: «ман аз рӯи дарёфти худ аҳли маҷлисҳои Шарифҷонмахдумро одамони дурустқирдор медонистам», [8, с.283] ва «... ман аз суҳбати онҳо бӯӣ хушERO мешамадам». [8, с.281]. Дар идома, С.Айнӣ мегӯяд: «Ана ҳаминҳо буданд гули сари сабади маҷлисҳои Шарифҷонмахдум», [8, с.281] «... ки ин хусусияти онҳо ҳам ба ман бе таъсир намонда буд». [8, с.281]. Бояд қайд кард, ки С.Айнӣ дар «Ёддоштҳо» хислат ва хусусияти ҳар як аъзои маҷлиси Садри Зиёро монанди тазкираҳо зикр кардааст. Садри Зиё бошад, дар тазкираи манзуми худ «Тазкори ашъор» эҷодиёту аъмоли он «одамони дурустқирдор»-ро бо таҳсин васф намудааст.

Муҳаммадҷони Шақури Бухороӣ (1926-2012) суханони С.Айниро тақвият дода, дар хусуси суҳбатҳои ҳонаи Садри Зиёро, ки ба ҷанбаи иҷтимоии рӯйдодҳо маҳдуд намегардид ва он заминаи густурдаи маънавий дошт, чунин иброз меод: «Гуфтугузори аҳли суҳбатҳои маҷлиси Садри Зиё танҳо бо ҷанбаи иҷтимоии рӯйдодҳои рӯз маҳдуд намегардид, балки заминаи густурдаи маънавий дошт. Аксари озодфикрони ин маҷлис аҳли фарҳанги маънавий буданд ва одитарин масъалаҳои ҳастии маънавии инсонро ба доираи андеша ва мизони хеш мекашиданд». [19, с.12].

Дар мавриди китобхонаи шахсии Садри Зиё бояд махсус гуфт, зеро китобхонаи ӯ баъд аз китобхонаи амири дувумин ва бузургтарин дар Бухоро ба шумор мерафт. Анъанаи китобдорӣ ва китобҷамъкуниро Садри Зиё ба ҳайси як маорифпарвари равшанзамир аз падар мерос гирифта, онро идома меод. Маҳз дар ибтидо аз ҳамин китобхона, ки нодиртарини китобҳо, монанди дастхати девони Ҳофиз ва дигар дастхатҳо ёфт мешуд, С.Айнӣ дониши худро ғанӣ карда, аз он ёдовар мешавад: «Китобхонаи Шарифҷонмахдум беҳтарин ва бойтарини китобхонаҳои хусусии шаҳри Бухоро буд. Дар вай нодиртарини китобҳоро бо хати хубу хоно ва бо китобати ба замони таълиф наздик ва баъзан

бо дастхати муаллиф ёфтан мумкин буд, худ ин ҳол барои як талабаи маъниҷӯй як хазинаи маълумоти беинтиҳо буд». [8, с.293].

Аз ҳамин хотир аст, ки Садри Зиё «баъд аз вафоти падар беш аз пеш ба гирдоварии хазоини фазоил кӯшидааст» [1, с.240] – гуфтааст С.Айнӣ.

Албатта, дар сояи маърифати падар ба воя расидан ва дар рӯҳияи маънавият тарбият ёфтан, ин худ идома додани роҳи интиҳобкардаи падар дар қаламрави маърифатгустарӣ мебошад. Бо он ки Садри Зиё шахси китобдӯст буд ва ҳамеша китоб чамъ меовард, пас аз китобхонаи амири китобхонаи ӯ бузургтарин ва нодиртарин дар Бухоро ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, хона ва китобхонаи Шарифчонмахдум тавачҷуҳи дигаронро ба худ ҷалб мекард. Он хона набуд, балки илмхона ва як донишгоҳ буд, ки шахсиятҳои зиёде дар он тарбият ёфта, ба камол мерасиданд.

Муносибати холисонаи шахсияти Шарифчонмахдум то ба ҳаде буд, ки ҳангоми хондани девонҳои классикон ва ҳикояҳои ҷолиб, ӯ атрофиёни хешро ба ҷоҳои завқовари китоб шарик намуда, бо маҳорати нуқтадонӣ ва маънифаҳмии худ ҳангоми нодуруст хондани шогирдон онҳоро ислоҳ менамуд ва ҷойҳои мушкилфаҳмо сода карда мефаҳмонид: «Худи Шарифчонмахдум дар вақтҳои танҳо монданиш бисёр шеър ва асарҳои адабӣ мехонд ва ҷоҳои завқоварашро баланд хонда, ба ман ва Мирзо Абдулвоҳид эзоҳ карда меод. Гоҳо «Шоҳнома» барин баъзе китобхоро ба мо хонанда худ гуш меод, ҷоҳои ғалат хондаи моро тасҳеҳ мекард ва ҷоҳои мо нафаҳмидагиро эзоҳ меод». [2, с.34]. Дар ин робита бояд қайд кард, ки ин ҳофизаи таърихӣ ба афзоиши маънавияти адабии С.Айнӣ таъсир бахшида, ба мустаҳкам гардидани пойдевори афкори адабиётшиносии ӯ мусоидат намудааст.

Дар «Ёддоштҳо» низ, С.Айнӣ ин сӯхани хешро бо калимоти дигар ба такрор зикр кардааст: «Худи Шарифчонмахдум бошад, дар вақти танҳо монданиш девонҳои классикон ва китобҳои ҳикояро бисёр мутолаа мекард ва ҷоҳои фавқулода дилҷаспи онҳоро ба ман ва Мирзо Абдулвоҳид шарҳ дода, ба завқи худ моро ҳам шарик менамуд. Баъзан китобхоро ба мо хонанда хатоҳоямонро ислоҳ мекард ва ҷоҳои нафаҳмидагии моро эзоҳ дода мефаҳмонд». [8, с.293].

С.Айнӣ бо ин гуфтаҳои худ чанд хислат ва хусусияти дигари Садри Зиёро ба мо равшан менамояд. Аввалан, маълум мегардад, ки Садри Зиё шахси сермутолиа будааст. Сониян, ҳангоми мутолиа, ӯ дигаронро бо ҷойҳои завқовар ва фавқулода дилҷаспи китоб ҳамроҳ намуда, шарҳ меодаст. Солисан, ҳангоми китобхонии шогирдон хатоҳои онҳоро ислоҳ карда, ҷойҳои нофаҳмо маънидод мекардааст. Ҳамаи ин хусусиятҳои мазкур маърифатгустарӣ ва китобдӯстии Садри Зиёро нишон медиҳанд.

Дар зимн бояд қайд кард, ки фаҳмиши хуб дар шинохти шеър доштани Садри Зиё, заминаи муфид ва таъсирбахш баҳри дарки маъниҳои баланд дар шеър ва таҳлили он барои С.Айнӣ ва дигар хидматгорон гардид. Ҳатто Мирзо Бадеъ ном хидматгор ва вакили харчи Садри Зиё аз таъсири илм, шаҳомат ва маънавияти ӯ ба шеърҷамъкунӣ мепардохт: «Ҳарчанд ӯ завқи шеърфаҳмӣ надошта бошад ҳам, бо таъсири хӯчаини худ Шарифчонмахдум дар шеърҷамъкунӣ чиддиёна машғули мекард». [8, с.269-270] – гуфтааст С.Айнӣ.

С.Айнӣ дар иқтибосе донишмандии Садри Зиёро чунон бо ифтихор зикр менамояд, ки ҳатто дар байни калонзодагон ва муллозодагони Бухоро фарқ доштани ангуштшумор буданашро бе ягон муҳобот меорад: «Дар байни ин гуна маҳдумони калон донишмандон кам ёфт мешуданд, ки яке аз ҳамон камёбҳо Шарифчонмахдум буд». [8, с.271]. Яъне, Садри Зиё бо он дониши «энтсиклопедӣ» ва унвони маҳдумии худ дар баробари фаҳмиши баланд доштан дар шеърӯ адаб, дар хидмат ба адабу фарҳанг аз пешгомон ба шумор мерафт. Ин муваффақиятҳо, пеш аз ҳама аз худвижагӣ, баракат аз илм ва донишу маърифати ӯ дарак медиҳанд.

С.Айнӣ хушхату савод будан, фаҳмиши хуб дар шинохти шеър доштан ва алалхусус, маорифпарвару маорифдӯст будани Садри Зиёро зикр карда, дар байни муллозодагони Бухоро қариб ягона буданашро таъкид месозад: «Шарифчонмахдум дар хушхатӣ, хушсаводӣ, шеърфаҳмӣ ва маорифдӯстӣ дар байни муллозодагони Бухоро қариб ягона буд». [8, с.270].

Хушхатии Садри Зиёро С.Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» низ махсусан қайд кардааст. С.Айнӣ дар ин китоб, Садри Зиёро аз ҳаттотони нодир ва ангуштшумор дар ҳатти настаълик меҳисобад. «Садри Зиё хушнависи камҳамтост, ки настаълиқро бисёр зебо менигорад. Ҳама муаллафоти худро ба ҳатти худ дар камоли зебоӣ табииз намуда, хеле асарҳои дигаронро низ аз мутақаддимин биззот дар қайди китобат кашадааст». [1, с.242].

Воқеан, Садри Зиё монанди падараи худ ҳаттот ва яке аз охири намояндагони барҷастаи мактаби хушнависони Бухоро буд. Аз ин хотир, ӯ асаре бо номи «Тазкирату-л-ҳаттотин» навиштааст, ки дар он бехтарин ҳаттотони Аморати Бухороро гирд овардааст.

С.Айнӣ дар идома каломии хеш, ғайр аз сифатҳои шахсии Садри Зиё, монанди донишмандии камҳамто, ҳаттоти моҳир, хушсавод, шеърфаҳм, маорифдӯст, инчунин сифатҳои фитрии ӯро низ, аз қабилӣ беозор, хушсуҳбату ҳамсуҳбати хуб ва ҳангоми муносибат бо ӯ шахси манфиатрасону маърифатбахш зикр менамояд: «Бо ин ҳама фазлу камол сабуксуҳбату лоубол аст, мусоҳибаташ тарабандӯз ва муқоринаташ маърифатомӯз аст». [1, с.242].

С.Айнӣ аз муомилаи навозишкорои Садри Зиё нисбат ба вай, ки ин аз дигар сифатҳои шахсии ӯ ба ҳисоб меравад ва устод Айнӣ онро ҳеҷ аз хотир намебаровард назари худро чунин шарҳ медиҳад: «Хусусан ба шахсияти хизматгор нарасидани хӯчаин ва бо ман барин хизматгори саҳроӣ навозишкорои муомила кардани ӯ дар замоне ки хӯчаинони дигар ба хизматгори худ бе дашном ва нафрини кӯчагӣ як даҳан нон намедодаанд, дили маро бурда буд». [8, с.293].

Аммо таърихшинос Раҳим Масов ин муомилаи «навозишкоро»-и Садри Зиёро, ки дили С.Айнӣро «рабуда буд», сарфи назар намуда гуфтааст, ки С.Айнӣ дар хонаи Садри Зиё ба ҳайси як ғуломбача кор мекард, ки ин гуфтаҳои ӯ, албатта, хилофи воқеият ва нодуруст аст: «... он все это испытал на себе, когда был наемным работником в доме у казикалона Бухары Шарифджонмахдум». [14, с.14]. Агар Раҳим Масов бо сухани худ, ин калимоти С.Айнӣ: «...ба ҳавлии Шарифҷонмахдум хизматгор шуда рафтам»-ро [2, с.33] дар назар дошта бошад, пас инро метавон ба ду маъно шарҳ дод. Аввало, С.Айнӣ на ба ҳайси хизматгори бемузд балки ба ҳайси шогирд дар хонаи «аввалин тарбиятгари маънавии худ» [8, с.296] хизмат мекард ва хизмати шогирд ба устод ин анъанаи деринаи суннати мардуми тоҷик ва дигар мардумони машриқзамин мебошад. Дувум, С.Айнӣ дар он гуфтор, идомаи фикри хешро бо ҷумлаи «Ман хеле шод будам, ки аз даруни мурдагон баромада, ба доираи зиндадилон мебароям», [2, с.33]. «Ман метавонам гӯям, ки материалҳои муҳими адабии худро аз он ҳавли ҷамъ кардам» [2, с.34] ба охир мерасонад, ки ин тасдиқ, эътироф ва баргарасти хонаи Садри Зиё аз мулло Абдуссалом ва идомаи сухани мантиқии хеш оид ба хӯчаини худ мебошад.

Воқеан, устод Айнӣ дар хонаи Садри Зиё аз нигоҳи моддӣ мушкилот дошт ва ин мушкилӣ танҳо дар ӯ набуд, зеро «дар замоне, ки хӯчаинони дигар ба хизматгори худ бе дашном ва нафрини кӯчагӣ як даҳан нон намедодаанд», [8, с.293] ӯ дар неъматҳои фаровон буд. Беш аз ин, С.Айнӣ намехост хӯчаини худро ранҷонад, зеро ӯро ҳурмат мекард ва тарбиятгари хеш медонист: «ман ӯро ранҷонидан намехостам, чунки ҳарчанд ман аз вачҳи моддӣ аз вай норозӣ бошам ҳам, маънан ӯро ҳурмат мекардам ва аввалин тарбиятгари маънавии худ медонистам». [8, с.296].

Бо назар ба суханони боло барои тақвияти калом, сухани Муҳаммадсиддиқи Ҳайратро оид ба Садри Зиё ва шахсияти ӯ аз забони С.Айнӣ овардан бисёр баҷост: «Бо Шарифҷонмахдум, ки фозили машҳури замони мо буда, ҳавлии ӯ мактаби адабиёти ҳамин давра аст, алоқа бастан ва шинос шудан бад нест». [8, с.410].

Агар ба умқи ин сухани Ҳайрат назар андозем, пас мефаҳмем, ки ӯ ба шахсият ва фаъолияти маорифпарварии Садри Зиё на танҳо ҳолисона баҳои сазовор додааст, балки воқеъбинона ва объективӣ ҳулосаи шахсии худро нисбат ба ӯ баён кардааст.

Дар баробари соҳибнасаб ва аҳли илм будани Садри Зиё, ӯ шахси хоксор низ буд, ки бо ҳама яқсон муомила мекард ва ҳатто диди таҳқиромез ҳам надошт: «Бо вучуди калонзодаи замони феодалии буданаш ба одамҳои хоксорона муомила мекард ва ба ҳеҷ кас бо назари таҳқир наменигарист» [8, с.292] – гуфтааст С.Айнӣ.

Садри Зиё дар суханони худ ба атрофиён аз ҳақиқатбаёнӣ ва гуфтори лутфомезу шӯҳиёна кор мегирифт. Масалан, ҳангоми тағйири либос кардани шоир Яҳёхоҷа, ки ин ба шаъни ӯ номуносиб буд: «Ин қиёфати қиморбозона ба шумо муборак шавад» [8, с.274] – гӯён дар сухани шӯҳиомези худ ҳақиқати ҳолро баён менамуд. Дар ҷойи дигар низ, С.Айнӣ ба ин нукта ишора карда мегӯяд: «Дар ширинкорӣ ва шӯҳиҳои авомона ҳам гоҳо иштирок мекард ва баъзан дар хонаи худ ҳам ин гуна шӯҳиҳоро ташкил мекард». [8, с.293].

Дар зимни баёни хислати рафторҳои шахсии Садри Зиё инчунин С.Айнӣ аз дигар амалу кирдорҳои шахсии ӯ низ ёдовар мешавад. Чунончӣ, дар ин бора мегӯяд: «Бо ҳамаи ин хислатҳои хуб, аз баъзе хислатҳои ба худаш номуносиб ҳолӣ ҳам набуд». С.Айнӣ ишора ба ошноҳои Садри Зиё менамояд, ки ҳангоми ба хона омаданашон Садри Зиё бо суҳбати онон дода шуда, аз мурғобозӣ ва дигар бозиҳои, ки ба ӯ ҳеҷ иртиботе надоштанд саргарм шуда, вақтро мегузаронид: «аз бойҳои шаҳру саҳроҳои Бухоро чандин нафар ошноҳояш буданд, ки баъзе аз онҳо кӯбкоритоз, баъзеашон мурғбоз ва баъзеашон ҳамаи ин гуна бозиҳоро мекардагӣ буданд. Вақте ки онҳо ба пешаш оянд, ҳамеша сухан дар бораи машғулоти онҳо мерафт ва ӯ ҳам мисли он ки як нафари он ҷо бошад, дар бораи бозиҳои он ҷо завққунон гап мезад. Баъзан ба тамошоҳои кӯбкорӣ иштирок мекард ва аспӣ худро медавонд». [8, с.293].

Ба назари мо, он хислати номуносибии Садри Зиё, ки устод Айнӣ онро қайд кардааст, танҳо дар суҳбат бо одамони авом дида мешавад, зеро ба гуфтаи худ устод Айнӣ: «ҳамсуҳбатонаш ҳам монанди Шарифҷонмахдум нисбат ба замони худ одамони кушодафикр ба шумор мерафтанд». [8, с.278].

Садри Зиё марди хушсуҳбат ва меҳмоннавозе буд. Ба гуфтаи устод Айнӣ «ҳар ҳафта се шаби таътил – сешанбе, чоршанбе ва панҷшанбе одатан ранги анҷумани шоирон, шеършиносон, латифагӯён ва ширинкоронро мегирифт». [8, с.271]. Вале, дар дигар ҷойи дида мешавад, ки С.Айнӣ Садри Зиёро ҳасис гуфтааст: «Хислати бисёр бади Шарифҷонмахдум дар ин буд, ки ӯ ҳасис буд. Аммо қасони беруна ин хислати ӯро пай намебуданд. Чунки дар зиёфатҳо дастурхонаш хеле ботақаллӯф ва пур аз

чизҳои хӯрдани буд. Ман ҳис мекардам, ки ӯ ин гуна дастархондориро фақат барои номи худро ба «валланеъмағӣ» шуҳрат додан мекунад, ки ин ҳам яке аз одатҳои феолалист». [8, с.293]. Ба назари мо, Садри Зиё он қадар ҳасис набуд, зеро ӯ дар ҳафтае се маротиба зиёфатҳо ташкил мекард, дастархон меандоخت, ки дар онҳо «пур аз чизҳои хӯрдани буд». [8, с.293]. Бо ҳамаи ин наметавон ӯро ҳасис гуфт. Ҳар кас бо ният ва ҳадафе зиёфат меорояд. Садри Зиё низ, бо нияти нек ва ҳадафҳои устувор зиёфат меод. Садри Зиё тарҳи дарозмуддатеро рӯйи даст гирифта буд, ки дар он дидгоҳ ва равиши худро дошт. Ӯ бояд пас аз Аҳмади Дониш сарвари чараёни маорифпарвариро бар уҳда мегирифт. Ӯ бояд дар атрофи худ ҳамфикрон, шоирон, донишмандони замон ва шахсони бовафоро чамъ мекард ва дар зери шиори маорифпарварӣ раҳнамун месохт. Ин тарҳ танҳо бо суҳбати хушк ба амал татбиқ намегардид, илло сари дастархон ва як пиёла чой. Беш аз ин, суҳбат сари зиёфат дӯстиро тақвият мебахшид ва меҳро меафзуд.

Садри Зиё нисбат ба Аҳмади Дониш эҳтироми калон қоиладар буда, ҳамзамон ошиқи асарҳои ӯ буд мегӯяд С.Айнӣ: «Шарифчонмахдум ошиқи асарҳои Аҳмадмахдум буд». [4, с.444].

Ин суҳбати С.Айниро шеърҳои худ Садри Зиё низ тасдиқ менамояд:

Ва дигар аз он фозили мустатоб,
Муаллаф шуда чун «Наводир» китоб.
Ки дар қарнҳо ҳамчу ӯ хушбаён,
Китобе наёмад зи кас дар қаҳон. [26, с.117].

Аз назари беҳдошти, тамиз, покзағӣ ва нафосат Садри Зиё фарқ мекард ва ба ҷуз С.Айнӣ касе дигаре ба ин нуқта ишора накардааст. Устод Айнӣ мегӯяд: «Ва ҳол он ки ӯ дар зиндагӣ ва хусусан дар таомхӯрӣ ва нигоҳ доштани чизҳои хӯрдани ҳамеша тӯрҳои симини сиёҳ мепӯшонд, ки мағасе нанишинад». [8, с.292]. Воқеан, агар рӯйи маводи озуқа пӯшида набошад, он аз таъсири ҳашарот вайрон мешавад ва ба саломати инсон зараровар мегардад.

Бо зикри ин гуфтаҳо, шахсият ва ҳислатҳои хусусии Шарифчонмахдуми Садри Зиё, ки С.Айнӣ образи ӯро дар асарҳои хеш таҷассум намудааст, маълум мегардад. Ба андешаи мо, на танҳо дониш, балки худвижагӣ ва ҳислатҳои ҳамидаи инсоният гуманистӣ шахсият месозад ва ин шахсият баъдан характери ҳамагонӣ пайдо менамояд, ки Садри Зиё аз ҷумлаи онҳост.

Аз таълифоти С.Айнӣ маълум мегардад, ӯ ки зиёда аз 30 ҳислат ва хусусиятҳои хоси Садри Зиёро номбар кардааст, ки онҳо ишора ба дониш, маҳорати илмию адабӣ ва хусусиятҳои фитрии ӯро дар бар мегиранд.

Аз назари С.Айнӣ Садри Зиё дорои чунин ҳислат ва хусусиятҳо мебошад: шахси маорифдӯст, хушсавод, сермутолиа, шеърфаҳм, дӯстдори девонҳои классикон ва ҳикояҳо, дӯстдори асарҳои Аҳмади Дониш, чамъоварандаи китобҳо, дорандаи китобҳои нодир, соҳиби китобхонаи бузург дар Амроти Бухоро, зиндадил, одами кушодафикр, донишманди ангуштшумор, фозили машхур, ҳавлии ӯ мактаби адабиёти ҳамин давра, хушхат ва хушнависи камҳамто, ҳагги настаълиқро зебо менавиштагӣ, ислоҳқунандаи хатоҳо ва эзоҳдиҳандаи нофаҳмиҳо, ба шахсият ва иззати кас намерасидагӣ, навозишқорона муомила мекардагӣ бо шогирдон, дурустқирдор, беозор, хоксорона муомила мекардагӣ, хушсуҳбату ҳамсуҳбати хуб ва ҳангоми муносибат бо ӯ шахси манфиатрасону маърифатбахш, таъсиррасон, шахси бо тамиз, озода.

Агар ин гуфтаҳои С.Айниро гурӯҳбандӣ намоем, пас метавон онро ба се даста тақсим кард: Якум, гуфтаҳои С.Айнӣ дар мавриди дониш ва маҳорати илмию худвижагии Садри Зиё. Дуюм, ҳислатҳои хусусӣ ва башари Садри Зиё. Сеюм, баҳои объективи С.Айнӣ ба муносибат ва робитаи Садри Зиё бо дигарон. Дар маҷмӯъ, ин гуфтаҳои С.Айнӣ мавқеъ ва назари ӯро нисбат ба шахсият ва ҳислатҳои хусусии Шарифчонмахдуми Садри Зиё нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, дар асарҳои С.Айнӣ таҷассуми бештар пайдо кардани тамоми паҳлуҳои ҳаёт, шахсият ва ҳислатҳои хусусии Шарифчонмахдуми Садри Зиё, ин худ баёнгари он аст, ки С.Айнӣ ба Садри Зиё то чи андоза эҳтиром нишон додааст. «Номи Садри Зиёро С.Айнӣ ба илм дохил кард» [20, с.3]. – гуфтааст Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. Нуфузи афкор ва андешаи Садри Зиё то ба ҳадде ба С.Айнӣ таъсиррасон буд, ки ӯ беш аз сад маротиба номи устои хешро дар осори худ зикр намуда, бо ин характеристикаи воқеии Садри Зиёро ба мо пешкаш намудааст. Ин ҳислатномаи Садри Зиё, ки С.Айнӣ онро овардааст ва назари онро аз ҳеч сарчашмаҳои таърихӣ дигар, ҳагто аз навиштаҳои худ Садри Зиё наметавон пайдо кард, барои наслҳои имрӯза ва оянда намунаи ибрат ба ҳисоб рафта, бори пажӯҳишгарон бошад, манбаи арзишҳо баҳри тадқиқи нухбаҳои миллат ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик. – М.: Чопхонаи Нашриёти Марказии халқи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сусиёлистӣ, 1926. – 626 с.
2. Айнӣ С. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., – 1958. – 128 с.
3. Айнӣ С. Кулӣёт, ҷ. 1. (Ба чоп тайёрқунандагон: К. Айнӣ ва Р. Ҳодизода). – Сталинобод: Нашрдавтоҷик.; 1958. – 327 с. + 19 с.

4. С.Айнӣ Куллиёт, ҷ. 7. – (Ба чоп тайёркунандагон: К.Айнӣ ва Р.Ҳодизода). – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – 644 с.
5. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро. (Баргардонанда аз ўзбекӣ ба тоҷикӣ ва мурағиб: Р. Ҳошим). – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
6. Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро // Куллиёт, ҷ. 14. (Бо кӯшиш ва муқаддимаи Камолиддин Садриддинзода Айнӣ. Таҳиякунандаи матн, мурағиби вожанома ва муҳаррири масъул: Муҳаммадҷон Умаров). – Душанбе: Матбуот, 2005. – 272 с.
7. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ. 15. – (Ба кӯшиш ва муқаддимаи К.Айнӣ) . – Душанбе: Матбуот, 2007. – 220 с.
8. Айнӣ С. Ёддоштҳо (Чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. Душанбе: Сарредакт-сияи илмии Энтсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
9. Асозода Х. Воқеият, сиёсат ва Айнӣ. – Душанбе: Шучоён, 2010. – 208 с.
10. Брагинский И. Садриддин Айнӣ. Материалы к биографии и творческой характеристике. – Сталинабад: Государственное издательство Таджикской ССР, 1948. – 120 с.
11. Брагинский И. С. Садриддин Айнӣ. Жизнь и творчество. 2-е доп. издание. – М.: Сов. писатель, 1978. – 248 с.
12. Ибни Қурбон. Фавоҳиш ва раҳоиш. – Душанбе: ЭР-граф, 2003. – 195 с.
13. Красный архив. – 1927. – №1. (20). – С. 91.
14. Масов Р. Наследие мангъгской власти или о предательстве, трусости, лицемерии и безпринципности как позорных явлениях нашей истории. – Душанбе: Национальный музей древности, 2002. – 30 с.
15. Маҳмадаминов А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ (Тазкираи С.Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик»). – Душанбе: Сино, 2008. – 211 с.
16. Маҳмадаминов А. Садриддини Айнӣ – олим. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с.
17. Муҳаммадалӣ бинни Муҳаммадсайиди Балҷувонӣ. Таърихи нофё. (Ба эҳтимо, тасхех, ҳавошӣ ва пешгуфтори Аҳрор Муҳторов). – Душанбе: Ирфон, 1994. – 173 с.
18. Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. Истиклол ва худшиносии иҷтимоиву маънавӣ. – Душанбе: Интишороти бунёди Оли Сомон. Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон, 1999. – 160 с.
19. Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. Садриддин Айнӣ – равшангари бузурги таърихи тоҷикон. – Хучанд: Нури маърифат, 2001. – 104с
20. Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. Садри Бухоро. Чопи дувум (Бо тасхех, такмил ва иловаҳо). – Душанбе: Деваштич, 2005. – 186 с.
21. Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. Равшангари бузург. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.
22. Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 456 с.
23. Поляков М.Я. Виссарион Белинский. Личность – идеи – эпоха. М.: Гослитиздат., 1960. – 600 с.
24. Садри Зиё. Наводири Зиёия (Таҳияи М. Шуқуров ва С. Сиддиқов). – Душанбе: Адиб, 1991. – 128 с.
25. Садри Зиё. Рӯзнама. Вақоънигорӣ таҳаввулотӣ сиёсӣ-иҷтимоӣ Бухорои Шариф тайи нимаи поёнии амороти хоноти манғит бар асоси ёддоштҳои рӯзнамаи Шарифҷонмахдуми Садри Зиё – охири қозикалони Бухоро. Таҳқиқ ва пажӯҳиши Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. – Техрон: Маркази аснод ва ҳадамоти пажӯҳишӣ, 1382 ҳ. – 2003 м. – 500 с.
26. Сиддиқ С. Садри Зиё ва тазкираҳои ӯ. – Душанбе: Ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон, 2010. – 200 с.
27. **Славская К.А.** Деятельность и психология личности. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
28. Табаров С. Аввалин тақриз ба «Таърихи инқилоби Бухоро» // Омӯзгор. – 1989. – 26 декабр. – №68. – С. 8 – 9.
29. Табаров С. Амали носавоб. – Садои Шарқ. – 1989. – №9. – С. 116 – 120.
30. Табаров С. Мубоҳисаи «зиёии деҳотӣ» ва «музофотишуур» бо «зиёии шаҳрӣ» ва «шаҳришуур». – Душанбе: Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон, 2003. – 48 с.
31. Табаров С. Зиндагиномаи Садриддин Айнӣ (1875 – 1899). – Душанбе: Матбуот, 2008. – 479 с.
32. Хади-заде Р. Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1956. – 140 с.
33. Ходжаев Ф. К истории революции в Бухаре. – Ташкент: Узб. гос. изд-во, 1926. – 77+55 с.
34. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 294 с.
35. «Тазкори ашъор»-и Садри Зиё (Ба тасхеҳи Саҳобиддини Сиддиқӣ, ба кӯшиши Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ). – Техрон: Суруш, 1380. – 428 с.
36. Шуқуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 1966. – 260 с.

37. Шукуров М. Садриддин Айни. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 304 с.

38. Ятимов С. Иммануил Кант ва ташаккули субъекти сиёсӣ. Субъекти сиёсӣ ва амнияти миллӣ. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2019. – 184 с.

ЛИЧНОСТЬ И ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЕ КАЧЕСТВА ШАРИФДЖОНМАХДУМА САДРИ ЗИЁ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ С.АЙНИ

В своих научных трактатах и исторических трудах, С.Айни описал все аспекты жизни, от личности и личных качеств Шарифджонмахдума Садри Зиё, до его творчества и образовательной деятельности. В этих трактатах и произведениях С. Айни высоко оценил творчество Садри Зиё и подчеркнул его вклад в развитие литературной среды Бухарского эмирата.

В данной статье, обсуждаются личность и личные качества Садри Зиё с точки зрения С.Айни, а также описываются знания, самосознание и гуманные качества Садри Зиё, которые принесли ему всеобщую известность.

В ходе этой исследовательской работы стало ясно, что С.Айни перечислил более 30 личных и характерных качеств Садри Зиё, некоторые из которых относятся к научным навыкам и литературным знаниям, в то время как другие упоминают природные черты и характеристики, и последняя часть - объективная оценка С.Айни в отношении Садри Зиё с обществом.

С точки зрения С.Айни Садри Зиё обладает следующими качествами и характеристиками: грамотный, образованный, красноречивый, поэтический, любитель классики и рассказов, любитель книг Ахмади Дониша, коллекционер книг, владелец редких книг, великий библиотечарь в Бухаре, открытый, веселый человек, редкий ученый, известный поэт, его дом литературная школа этого периода, уникальный каллиграф, красиво пишет каллиграфию, исправляет ошибки и объясняет недопонимание, не ущемляет личность и достоинство, обращается вежливо, вежливо относится к учениками, добрый, просвещенный, добродушный человек, а в общении он полезный и поучительный, аккуратный.

В целом эта характеристика С.Айни свидетельствует об уважении, позиции и отношении его к личности и личным качествам Шарифджонмахдума Садри Зиё. Это пример подражания для нынешних и последующих поколений нашей страны, а также ценный источник для исследователей при изучении просветителей и элиты нации.

Ключевые слова: С.Айни, «Образец таджикской литературы», «Краткая биография», «Воспоминания», «История Бухарской революции», «История интеллектуальной революции в Бухаре», Бухарский Эмират, Садри Зиё, личность, характер, поэтическая антология «Тазкори ашъор», общество «Воспитания детей», школа новых методов, «Наследие мангытской власти».

THE PERSONALITY AND COGNITIVE QUALITIES OF SHARIFJONMAKHDUM SADRI ZIYO FROM THE POINT OF VIEW OF S.AINI

In his scientific treatises and historical works, S. Aini described all aspects of life, from the personality and personal qualities of Sharifjonmakhdum Sadri Ziyu, to his creativity and educational activities. In these treatises and works, S. Aini highly appreciated the work of Sadri Ziyu and emphasized his contribution to the development of the literary environment of the Bukhara Emirate.

This article discusses the personality and personal qualities of Sadri Ziyu from the point of view of S. Aini, as well as describes the knowledge, self-awareness and humane qualities of Sadri Ziyu, which brought him universal fame.

In the course of this research work, it became clear that S. Aini listed up to 30 personal and characteristic qualities of Sadri Ziyu, some of which relate to scientific skills and literary knowledge, while others mention natural traits and characteristics, and the last part is an objective assessment S. Aini in relation to Sadri Ziyu with society.

From the point of view of S. Aini, Sadri Ziyu possesses the following qualities and characteristics: literate, educated, eloquent, poetic, lover of classics and stories, lover of books by Ahmadi Donish, book collector, owner of rare books, great librarian in Bukhara, cheerful person, open, rare a scientist, a famous poet, his home is a literary school of this period, a unique calligrapher, he writes calligraphy beautifully, corrects mistakes and explains misunderstandings, does not infringe on personality and dignity, addresses politely, treat students politely, is a kind, enlightened, good-natured person, and in communication he useful and instructive, neat.

In general, this characteristic of S. Aini testifies to his respect, position and attitude towards the personality and personal qualities of Sharifjonmakhdum Sadri Ziyu. This is an example of imitation for the current and future generations of our country, as well as a valuable source for researchers in the study of the enlighteners and elite of the nation.

Keywords: *S.Aini, «Sample of Tajik Literature» «Brief Biography», «Memoirs», «History of the Bukhara Revolution», «History of the Intellectual Revolution in Bukhara», Bukhara Emirate, Sadri Ziyu, personality, character, poetic anthology «Tazkori Ash'or», «Education of Children», society, school of new methods, «Legacy of Mangyt government».*

Сведения об авторе:

Абдулхаев Зоҳид Муҳаммадович – Таджикский национальный университет, докторант, доктор Ph.D кафедры теория новейший персидско – таджикской литературы. Педагог Национальной консерватории Таджикистана. Телефон: +992 000-2020-94, E-mail: zohidiabdulhay@gmail.com

About the author:

Abdulhaev Zohid Muhammadovich – Tajik National University doctoral student, Ph.D. doctor, Department of Theory of the Newest Persian – Tajik Literature. Teacher of the National conservatory of Tajikistan. Phone: +992 000-2020-94, E-mail: zohidiabdulhay@gmail.com

ТДУ 891.550-90

ТЕЗГҶАК ВА ЧИСТОНҲО ДАР ЭҶОДИЁТИ А.ДЕХОТӢ

Норова Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Эҷодиёти шифоҳӣ на танҳо сарчашмаи адабиёт, махсусан гаҳвораи адабиёти атфол мебошад. Адабиёти шифоҳӣ ба адабиёти хаттӣ аз замони хеле дури бостонӣ ба сифати хазинаи дурдонаҳои бикри каломӣ бадеъ хизмат карда омадааст.

Осори шифоҳии халқ дорои аҳамияти бузурги тарбиявӣ, ахлоқӣ буда, фаҳмиш ва тасаввуроти кӯдаконро дар бораи ватан, табиат, ҳаёт ва зиндагӣ бой мегардонад. Адабиёти шифоҳӣ дар тарбияи маънавии кӯдакони синнусоли гуногун, хоса дар ташаккули шахсияти онҳо аҳамияти муҳими тарбиявӣ дорад. Аҳли қалам, адибони машҳури ҷаҳон, аз ҷумла адибони классик ва муосирони тоҷик аз ин сарчашмаи илҳомӣ эҷодӣ ҳамеша баҳра мебардоштанд. Дар таърихи адабиёти тоҷик адибери дучор омадан мушқил аст, ки аз адабиёти шифоҳӣ баҳра набардошта бошад ва ё аз мазмуну мундариҷа, образ ва осори халқӣ истифода накарда бошад. Беҳуда нест, ки то имрӯз кӯдакону наврасон ва ҷавонон, ҳуллас ҳама синну сол аз асарҳои адабиёти шифоҳӣ ғизои маънавӣ мегиранд, мазмуни афсона, нақлу ривоятҳо, зарбулмасалу мақолҳо, чистонҳою тезгӯякҳо ва дигар анвои асарҳои халқиро меомӯзанд ва аз ёд мекунанд.

Ҳамаи жанрҳои адабиёти шифоҳӣ, маросимҳои халқӣ дар адабиёти бачагона айнан ё бо каме дигаргунӣ истифода мешаванд. Асоси адабиёти бачагоноро жанрҳо ва мазмунҳои адабиёти шифоҳӣ ташкил медиҳанд. Бесабаб нест, ки солҳои 30-юм дар назди шӯъбаи адабиёти Институти шарқшиносӣ гурӯҳи маҳсули фолклоршиносон бо ҳамроҳии шарқшиносони русу тоҷик – А.З. Розенфелд, Р.С. Расторгуева, Н.Чалолов таъсис дода шуд ва ба ин гурӯҳ А.Деҳотӣ, М.Раҳимӣ ва дигарон ҳамроҳ шудаанд. Вазифаи онҳо аз он иборат буд, ки афсонаҳо, қиссаву дostonҳо, нақлу ривоятҳо, маросимҳои халқии мардуми кӯхистонро гирд оваранд. Баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ шӯъбаи фолклоршиносӣ бо сардории Раҷаб Амонов таъсис ёфт, ки бо кӯшиши аъзоёни ин шӯъба чандин маротиба осори адабиёти шифоҳии тоҷик ба таърифи расиданд. Дар ин замина «Фолклори тоҷик»-и Носирҷон Маъсумӣ (1952), монографияи Раҷаб Амонов «Лирикаи халқии тоҷик»(1968), китоби таълимии «Ҷанрҳои хурди фолклори тоҷик»-и Воҳид Асрорӣ дар ду қисм (1983), рисолаи илмӣ-тадқиқотии «Назми халқии бачагонии тоҷик»-и Б.Шермуҳаммадов (1974), «Фолклор –санъати сухан»-и А.Суфиев дастраси ҳавдорони назми шифоҳӣ гардиданд. Инчунин, аз хазинаи адабиёти шифоҳии мардуми тоҷик чунин дурдонаҳои маънӣ ва каломӣ бадеъ: «Фолклори тоҷик» (тартибдиҳанда М.Турсунзода ва Болдирев А.Н.).-М.,1952-1957, «Намунаи фолклори Дарвоз» (гирдоваранда А.З. Розенфелд).-Сталинобод, 1955, «Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ» (гирдоваранда Р.Амонов ва М.Шукуров).- Сталинобод 1958, «Фолклори сарғаҳи Зарафшон» (гирдоваранда Р.Амонов). - Сталинобод, 1960, «Фолклори Норақ» (гирдоваранда Маҳдиев С.).- Сталинобод,1963, «Рубоӣёт ва сурудҳои халқии Бадахшон» (гирдоваранда Шакармуҳаммадов М.).-Душанбе, 1965, «Сумане аз ҳар чамане» (тартибдиҳандагон: Назарова А. ва Ширинова Р.).-Душанбе, 1966, «Таронаҳои Самарқанд» (гирдоваранда Б. Шермуҳаммадов).- Душанбе, 1966, « Рубоӣёти халқӣ ва китобӣ (тартибдиҳанда А.Ҳабибов).- Душанбе, 1981, «Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ» (тартибдиҳанда В.Асрорӣ).- Сталинобод, 1956, «Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои С.Айни» (тартибдиҳанда Абдуллозода Р.).-Сталинобод, 1958, «Суханҳои дилафрӯз» (тартибдиҳанда Тилавов Б.).-Душанбе, 1973, «Гулчини зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикию форсӣ» (тартибдиҳанда Фозилов М.).- Душанбе, 1976, «Чистонҳо» (тартибдиҳанда Ҳабибов А.).- Душанбе, 1962, «Чистон» (тартибдиҳанда Суфиев А.).- Душанбе, 1973, «Саду як

чистон» (тартибдиханда А.Суфиев).- Душанбе, 1980, «Куллиёти фолклори тоҷик» (тартибдихандагон: Б.Тилавов, Ф.Муродов, Қ.Хисомов). Ҷилди 1У.-Душанбе, 1986 ва ғ. дастраси ҳамагон гардонида шуд ва ин амал ҳамоно идома дорад.

Дар ин асарҳо ҳамаи жанрҳои назми халқӣ мисли тарона, ашӯла, тезгӯяк, чистон, бадеҳаҳои тоҷикони ноҳияҳои гуногун гирд оварда шудаанд.

Раҷаб Амонов дар китоби «Адабиёт ва бачагон»(1981) таъкид мекунад, ки «...назми бачагонаи тоҷик асосан пас аз ҷанг ба маҷрои дуруст равона шудааст. Маҳз дар ҳамина давра адибони касбии бачагона ба камол расиданд, ки сабки ашӯри бачагонаи онҳоро сабки фолклорӣ ва мазмуни қиссаҳои халқӣ ташкил медиҳанд» [2, с.68].

“А.Деҳотӣ мувофиқи талаботи китоби хониши синфҳои ибтидоӣ - менависад Р.Амонов,- чанд чистони манзум ва тезгӯякҳо эҷод наму- дааст, ки аҳамияти донишомӯзӣ доранд ва бачагонро ба хусусиятҳои предметҳои гуногун, ба оҳанги талаффуз ва таркиби овозии калимаҳо шинос мекунад” [1, с.112]. Масалан тезгӯякҳои зерин:

*Содиқ шодӣ кард,
Шаст сада шинондем,
Соҳиб иҷӯхӣ.
Сӣ шафтолу.
Шохи сада серсоя [4, с.47].*

Ба қалами А.Деҳотӣ тааллуқ доранд, ки дар зерӣ таъсири тезгӯякҳои адабиёти шифоҳӣ эҷод шудаанд. Ин жанри шеъри лирикии адабиёти шифоҳӣ ва хаттии бачагон ҳам барои бурроии забон, инкишофи нутқи бачагон, машқи ҳозирҷавобии онҳо аҳамияти муҳим дорад. С.Саидов таъкид кардааст, ки “тезгӯяк дар айни замон бозист. Бачагон як ё чанд калимаи душворталаффузро интиҳоб намуда, байни худ шарт мегузоранд ва мусобиқа мекунанд ва кӣ тезтару беҳато калимаро талаффуз менамояд, ғолиб ҳисобида мешавад”[4, с.42].

Дар воқеъ кас ҳангоми тез гуфтан калимаҳоро хато талаффуз намуда, ҷои ҳарфҳоро нодуруст иваз мекунад. Масалан ба ҷои “Шохи сада серсоя” “Сохи сада серсоя” ё “Шохи шада шершоя” гуфтан мумкин аст. Бинобар ин, каси гӯянда бояд хеле диққат намуда, ҳангоми талаффуз калимаҳоро дурусту бурро талаффуз намояд, то ин ки дар мусобиқа ғолиб ояд.

Тезгӯяк дар назми адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ одатан аз ҷониби одамони синну соли калон, пеш аз ҳама аз ҷониби одамоне, ки барои хурдтаракону наврасон менависанд, эҷод мешавад. Яъне тезгӯяк барои кӯдаконе, ки нав ба сухан гуфтан оғоз намуда, дар талаффузи бурроии калима ва таркибу ибораҳо, ҳичо ва ҳарфу овозҳои ташдиддор ва ҳарфу овозҳои алоҳидаи “р”, “ш” (мисолашро дар боло ишора кардем), “т”, “ҷ”, “ч” ва ғайра душворӣ мекашанд, гуфта мешаванд:

*Дар боғча як тутча,
Он тутча чисту тутча?
ё ин ки:
Чӯча ҷав аз ҷӯча ҷуст [5, с.43].*

Имрӯз дар адабиёти бачагона ин анъанаи А.Деҳотиро бо як силсила тезгӯякҳои барои кӯдакон Н.Бақозода эҷодкоруна идома додааст. Инак, чанд тезгӯяк аз Н.Бақозода:

*Маҷиди абҷир анҷир чид,
Чор ҷураи боғотӣ,
Чил чормағзи қоғотӣ...
Акат ангат чида хӯрд,
Андак ангат чида бурд.
Барра бачаи ғӯсфанд,
Тойча бачаи саманд [5, с.139-140].*

Чуноне ки мебинед, матни тезгӯяк нисбат ба дигар матнҳои асарҳои манзуми фолклорӣ ва хаттӣ кутоҳ буда, баъзан аз ду мисраи кӯтоҳ, ҳатто як мисраъ ва ё чуноне, ки намуна овардем, аз ду байт иборат мешаванд.

Чи тавре ки дар боло ишора намудем, А.Деҳотӣ ҳангоми таҳияи китоби хониш барои синфҳои ибтидоӣ як даста тезгӯяку чистонҳо аз адабиёти шифоҳӣ намуна овардааст. Чунончи чистонҳои зерин:

*Ин сӯи арра, он сӯи арра,
Миёнаш - гушти барра (забон).
Як порча замин доштем... (мактуб).
Як суфача, панҷ бибича (каф ва панҷаи даст).
Аз асп баланду аз сағ наст (зини асп) [4, с.25].*

А.Деҳотӣ на танҳо дар зерӣ таъсири тезгӯякҳои адабиёти шифоҳӣ чанд тезгӯяк гуфтааст, ў инчунин ба кӯдакону наврасон чанд чистони манзум ҳам эҷод намудааст.

Чистон қадимтарин ва маъмултарин жанри адабиёти шифоҳӣ буда, чун жанрҳои дигари фолклорӣ аз синни хурдӣ дар ташаккули шахсияти инсон, дар пешрафти дунёи маънавии ў нақши

муҳим мебозад. Барои фароғат дар лаҳзаҳои дамгирӣ ва фориғ будан аз меҳнати ҷисмонӣ ва ҳам барои дарк ва эҳсос намудани ҳаёту зиндагӣ жанри ҷистон истифода мешавад [5, с.13].

“Ҳанӯз дар гузашта, - менависад А.Сӯфиев дар ҷистонгӯӣ ва ҷистонёбӣ баробари калонсолон бачагони хурдсол низ иштирок менамуданд ва ҷистонбулбулон барин як навъи ҷистон ҳамчун машғулияти хоси бачагон доништа мешуд” [13, с.146].

Дар ҳақиқат ҷистонҳои завқовари ба тасвири предмети ашӯҳои зиндагӣ бахшидашуда, хотироти бачагонро мустаҳкам мегардонад ва диққати онҳоро ба хусусиятҳои аҷоибу ғароибии табиати дилрабо чалб мекунад. Сӯҳбатҳои зинда ва пурҳаяҷон рӯҳи бачагонро баланд мебардорад. Бояд гуфт, ки “.... анъанаи ҷистонгӯӣ, албатта зери таъ- сири адабиёти шифоҳӣ дар адабиёти саддаи ХХ-и тоҷик ба туфайли эҷодиёти А.Лоҳутӣ, А.Деҳотӣ, М.Миршакар, С.Ҷавҳаризода оғоз ёфта, минбаъд тавассути эҷодиёти У.Раҷаб, Н.Бақозода, Ғ.Мирзо, Гулҷеҳра Сулаймонӣ, А.Бобочон, Нуъмон Р., Ҷ. Ҳошимӣ ва дигарон идома ёфтааст, ки дар интишор ва такмилу эҷоди ҷистонҳо барои бачагон саҳми бориздоранд ва ин бори дигар аз таъсири зиёддоштани адабиёти шифоҳӣ ба адабиёти хатти оғоҳӣ медиҳад” [5, с.47].

Инак, чанд намуна ҷистонҳои халқӣ :

Қолини калон дорем,

Тиллои бисёр дорем,

Як чодари зангорӣ,

Гилеми калони ранга,

Ҷавоб: осмон ва ситораҳо [13, с.56].

Афшонда наметонем.

Шумурда наметонем...

Шабҳо пуру рӯз холӣ.

Дарунаш пури танга

Дар боло ишора намудем, ки анъанаи ҷистонгӯӣ дар садаи ХХ дар зери таъсири адабиёти шифоҳӣ ба туфайли эҷодиёти А.Лоҳутӣ, А.Деҳотӣ, М.Миршакар оғоз ёфта, минбаъд дар эҷодиёти шоирони солҳои пас аз ҷанг ба адабиёти бачагона ворид шуда, идома ёфтааст. А.Деҳотӣ аз адибонест, ки дар зери таъсири устод С.Айнӣ ва А.Лоҳу- тӣ дар ҷистонгӯӣ барои бачагон пешоҳанг будааст. Ӯ вобаста ба дигаргуниҳои ҳаёти нав, пешрави илму техника дар мавзӯҳои гуногун барои кӯдакон якҷанд ҷистон эҷод намудааст. Ҷистонҳои трактор, тухми мурғ, ангур ва анҷир, автомобил, инчунин ҷистони “Қорвони аҷоиб” (саволу ҷавоб дар ин ҷистон бо назм оварда шудааст Н.Г.) аз ҳамин ҷумлаанд.

Инак, чанд намуна аз ин ҷистонҳо:

Ҳаст як паҳлавони гулгуланок,

Оҳанинҷисму оҳанинпӯшок.

Он шутур нею боркашон

Асп нею ба тоҳтан чақон.

Гов нею замин меронад,

Ҷист номаш,

Канӣ кӣ медонад ? (ҷавобаш – трактор [4, с.297].

Чи хеле ки мебинем, дар матни манзуми ҷистони мавриди назар

тамоми вижагиҳо ва унсурҳои шакли зоҳирӣ ва ботинии **трактор** таъкид гардидааст. Дар воқеъ – **трактор** оҳанинҷисму оҳанинпӯшок аст, уштур нест бор мекашад, асп нею лек чақон метозад, гов нею замин меронад. Ҷавоби ҷистони манзуми дигари шоир “ Автомобиль” аст, вале дар он аз унсури таркибии ҷистон “ҷист он?” истифода нашудааст, чунончи:

Аспе дорам беозор,

Монда намешавад ҳеч,

Хушсурату хушрафтор,

Доим ба гаитан тайёр [4, с.297].

аммо дар байти хотимаӣ нишонаҳои ин “аспи беозор”, “хушсурату хуш-рафтор”-ро таъкид менамояд:

Хӯроқаш обу бензин,

Поҳош бошанд аз резин [4, с.297].

Забони ҷистон равону сода буда, ба завқ, олами андеша ва сатҳи дониши бачаҳои синни хурди мактабӣ мувофиқанд, онҳо матлаби шоирро зуд пай мебаранд.

Ё ба ҷистони дигари шоир мутаваҷҷеҳ мешавем, ки маъноӣ ҷавобаш **тухм** аст:

Аҷаб як шиша, ки дорад ду ранг об,

Надорад вай ба гармию хунук тоб.

Кунад ях ҳам зи сармои зимистон,

Ҳам аз гармии оташҳои сӯзон [4, с.297].

Чуноне ки мебинем, устод А.Деҳотӣ сифатҳои тухмро мантиқан дуруст муайян менамояд, чунки тухм дар сармо ва гармои баланд “**яx**” мекунад, бачаи хурдсол пас аз каме андеша ба ҷавоби чистон сарфаҳм меравад.

Чистони дигари шоир ба мавқею ҷои истифодаи ҳарфҳои “**а**” ва “**р**” робитаи наздик дорад. Масъала дар ин чистони манзум чунин гу-зошта шудааст:

*Миёни “**а**” ва “**р**” се ҳарфи дигар*

Бимонӣ, мехӯрӣ ду меваи тар [4, с.297].

Албатта, барои ҷавоби дуруст, аввал ин меваҳоро пайдо кардан лозим аст. Хонандаи хурдсол бояд кӯшиш кунад, ки аввал номи меваҳое, ки бо ҳарфи “**а**” оғоз ёфта, ба ҳарфи “**р**” анҷом меёбанд, пайдо кунад. Пас аз мулоҳизаву андешаҳои бачаҳо маълум мешавад, ки номи ин ду мева, яке **ангур** ва дигаре **анҷир** будааст, зеро ин меваҳо бо ҳарфи “**а**” оғоз ёфта, ба ҳарфи “**р**” анҷом меёбанд.

Чистонҳои нахустини адабиёти хаттии кӯдакони тоҷик аз китобчаи “Чистонҳо”-и А.Лоҳутӣ, ки соли 1934 эҷод гардида, ба конференсияи X-и ташкилоти пионерии Осиёи Миёна бахшида шуда буд, шурӯъ мегардад [7, с.69-71]. Мавзӯи чистонҳои А.Лоҳутӣ ба проблемаҳои муҳими ибтидои асри XX: ғалабаи Инқилоб, коллекти-вонидани мамлакат, ташаккул ва инкишофи миллатҳо, ба хизмати мардум омода шудани навгонҳои илму техника бахшида шуда буданд. Чистонҳои А.Лоҳутӣ бо назм эҷод шуда, суолу посух низ бо назм баён гардидаанд, муқобилгузорӣ ва муқоиса ҷавҳари чистонҳои Лоҳутианд. Миқдори суолу посухҳои чистонҳо шаштоанд. Танҳо овардани ду намуна аз суолу посух кифоя аст, ки ба моҳияти чистонҳои А.Лоҳутӣ сарфаҳм равам:

Савол: Ҳазорто буд ҷондор буд,

Ҳафто бечон қатор шуд,

Ҷавоб: Ҳазор уштур бо бор буд,

Ҳафто вагон қатор шуд,

Борҳои як ҳазор буд.

Борҳои ҳафт ҳазор шуд.

Борҳои як ҳазор буд.

Борҳои ҳафт ҳазор шуд [7, с.72].

Борҳои як ҳазор буд.

Борҳои ҳафт ҳазор шуд.

Борҳои як ҳазор буд.

Борҳои ҳафт ҳазор шуд [7, с.72].

“Чистонҳои А.Лоҳутӣ, - менависад С.Саидов, - дар равию чистонҳои халқӣ гуфта шудаанд. Оҳанг, вазн ва забони онҳо бо услуби чистонҳои халқӣ мувофиқат дорад, вале усули пешгирифти А.Лоҳутӣ аз чистонҳои халқӣ фарқ дорад” (10, 69). Чистон зерин далели ин даъво:

Савол: Ҳудаи оҳан, дилаи об,

Борони ӯ беҳисоб Ҷавоб:

Аз оҳан асту сахта Тилло сафедаи – пахта,

Обаи отаи меборад.

Тилло сафед меорад.

Дарунаи аз бензин тур,

Номаи бувад трактор [7, с.69].

Ба рӯи чистонҳои халқии бачагона наздик будани чистонҳои А.Лоҳутӣ боиси он шудааст, ки қисме аз онҳо бо мурури замон моли халқ шудаанд ва аз забони бачагон ба гӯш мерасанд. Чистони номбурда аз ҳамин қабил чистонҳои шоир аст.

Анъанаи чистонгӯӣ дар адабиёти бачагонаи тоҷик ба туфайли эҷодиёти А.Лоҳутӣ ва А.Деҳотию М.Миршакар сар шуда бошад ҳам, усули чистонгӯии онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад. Масалан ба чистонҳои А.Лоҳутӣ мӯъҷазии конкретбаёнӣ хос бошад, ба “Чистонҳои Бобосалом”-и М.Миршакар нақлу панддихӣ ва кашолёбии мазмун му-шоҳида мешавад. Масалан Бобосалом як гурӯҳ бачагонро ҷамъ карда ба онҳо савол медиҳад:

- *Бачагони азизам,*

- *Чӣ аз ҷама фарбеҳтар?*

- *Чӣ ширин?*

- *Дихад ҷавоби дуруст*

- *Ҳада аз барои ӯст [7, с.69].*

- *Дорам саволе чунин*

Чӣ тезравтар?

*Ҳар кас ба ин саволам
Китобчаи зебое*

Бачагон кӯшиш мекунанд, ки ба ин саволҳо ҷавоби дуруст диҳанд. Аммо ҷавоби ҳеҷ кадоми онҳо Бобосаломро қонё намекунонад. Дар охир Муҳаббат ном духтараке ба саволи Бобосалом ҷавоби дуруст медиҳад:

*Гуфт: -Аз ҳама фарбеҳтар
Ҳар сол хирвор – хирвор
Аз ҳама тезравтар аст,
Тай мекунад оламро
Хоб аз ҳама ширинтар
Қанду шакар ё асал,
Замини мо мебошиад...
Ганҷу неъмат мебахшиад.
Фикру ҳаёли одам,
Дар як лаҳза, дар як дам.
Одамро мекунад маст,
Дар назди вай бекор аст [7, с.72].*

Чи хеле ки мебинем, дар чистонҳои М.Миршакар, махсусан “Чистонҳои Бобосалом” гузориши чистон ва ҷавоб мӯъҷазу конкрет нест. Ӯ усули чистонгӯиро каму беш такмил додааст, он мушакхасбаёнӣ, ки хоси жанри чистон аст аз байн бурдааст.

Дар адабиёти хаттии бачагонаи тоҷик намунаи аввали чистонҳои математикиро низ устод А.Лоҳутӣ эҷод кардааст. Ба қавли С.Саидов “Дар байни чистонҳои А.Лоҳутӣ чистони “Мо дорем чандто булбул?”, ки услуби равону сода дорад ва ба таъби бачагон хеле мувофиқ аст, ин чистони математикист, ки аз як тараф бачаро барои ҳалли масъалаҳои мураккаб тайёр кунад, аз тарафи дигар ҳамчун асари бадеӣ дар онҳо ҳисси эстетикӣ бедор мекунонад” [8, с.75-76].

Чистони “Мо дорем чандто булбул?” талаб мекунад, ки чандто будани “шоҳи гул” ва чандто будани “булбул” муайян карда шавад. Шумораи “булбул” ва “шоҳи гул” аз хонанда пинҳон карда намешавад. Илова ба ин, ба хонандаи хурдсол ду варианти чистон пешниҳод мешавад. Варианти 1:

*Мо дорем чандто булбул? Чанд дона ҳам шоҳи гул,
Агар ба ҳар шоҳи гул, Бинишнад якто булбул ?
Мемонад якто булбул, Танҳову бешоҳи гул.
Варианти 2.*

*Агар ба ҳар шоҳи гул, Бинишнад дуто булбул
Мемонад як шоҳи гул Дар ин сурат бебулбул [13, с.46].*

Воқеан, чистон, луғз, муаммо жанрҳои оммавӣ буда, дар ёфтани ҷавоби он гуруҳи бачаҳо иштирок мекунанд. Аз ин ҷиҳат чистони номбурдаи А.Лоҳутӣ бо чистони “Корвони аҷоиб”-и А.Деҳотӣ, “Чистонҳои Бобосалом”-и М.Миршакар, чистони “Чанд гул дорад Гулдаста”-и У.Рачаб то як андоза ҳамоҳангӣ доранд ва ба чистон-булбулон хеле наздиканд. Аммо усули чистонгӯии А.Лоҳутиро беш аз ҳама А.Деҳотӣ дар чистони “Корвони аҷоиб” эҷодкорона идома додааст ва мавзӯи баҳси чистони А.Деҳотӣ мӯрчаҳо ва меҳнатдӯстии онҳо қарор гирифтааст.

Дар чистони “Корвони аҷоиб”-и А.Деҳотӣ ҳам саволҳо дар шаш байт дар қофиябандии маснавӣ ва ҳам ҷавобҳо дар шаш байт дар қофиябандии маснавӣ оварда шудаанд, чунончи:

*Савол: Меравад корвон қатор – қатор,
Хурд - хурд асту беҳад бисёр.
Ҷавоб:- Ҳаст ин корвони мӯрчаҳо,
Ки ба чаққонианд дар равуо.
Савол: Мекашид ҳар кучо, ки хоҳад роҳ:
Дар замин, бар дарахт, дар тағи чоҳ.
Ҷавоб: Ҷасади хурду ин қадар ғайрат,
Ҳамаро кардааст дар ҳайрат... [4, с.293].*

Дар бораи мӯхташшамии чамбъяти мӯрчаҳо дар адабиёти классикӣ Сайидо дар “Баҳориёт”, дар адабиёти муосир А. Деҳотӣ дар чистони манзуми “Корвони аҷоиб” ибрази андеша намудаанд. Сайидо дар “Баҳориёт” образи мӯрчаро ба образи шер муқобил мегузорад ва аз забони мӯрча ба шер мегӯяд: “Тифлони ширмасти ман имрӯз шергир, Хешони нотавони мананд, аз ту комрон”. Агар Сайидо ягонагии чамбъяти мӯрчагонро ба ягонагии оммаҳои халқ монанд карда бошад, А.Деҳотӣ дар чистони манзуми “Корвони аҷоиб”, ки соли 1948 барои кӯдакону наврасон эҷод намудааст, тавассути саволу ҷавоб ба қувваю бозӯи мӯрчагон баҳои баланд додааст:

Савол:- Чист ин корвон, ки нест дар он,

На шутур, на аробаву на вагон?

Ҷавоб: Аз баҳор аст то ба вақти хазон,

Кори ҳар мӯрча: кашон - кашон.

Савол:- Чист ин корвони ҳарҷоғард,

Ки ба роҳаш на чанг асту на гард?

Ҷавоб: Дар зимистон ба хона ҷой шавад,

То баҳори дигар ба хоб равад [4, с.294].

Маҳз эҷоди ана ин гуна чистону тезгӯякҳо саҳми Дехотиро дар адабиёти бачагона мушарраф намудааст.

АДАБИЁТ

1. Амонов Р. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди 6. Қисм 1. Адабиёти бачагона. – Душанбе: Дониш, 1982.-346 с.
2. Амонов Р. Адабиёт ва бачагон.-Душанбе: Ирфон,1981.- 244 с.
3. Гулҷеҳра С. Сичароғ.-Душанбе: Адиб,1988.-320с
4. Дехотӣ А. Китоби хониш //Барои синфи дуюми мактабҳои ибтидоӣ, наشري 1X.- Сталинобод: Нашрдавлтоҷик, 1959.-163с.
5. Дехотӣ А. Куллиёт. Ҷилди 1.Назм.-Душанбе: Ирфон, 1965.-373 с.
6. Дехотӣ А. Бунафша. –Душанбе: Нашрдавлтоҷик,1963.- 71с.
7. Лоҳутӣ А. Куллиёт Ҷилди 2.-Душанбе:Нашрдавлтоҷик, 1961-443с.
8. Миршакар М. Чистонҳои Бобосалом.- Сталинобод: Нашрдавлтоҷик, 1951.- 17 с.
9. Саидов С. Адабиёти бачагона.-Душанбе: ДДОТ – и С.Айнӣ, 2019.-с.383.
10. Саидов С. Эҷодиёти Абулқосим Лоҳутӣ барои бачагон ва наврасон. Дастанвиси дисс. барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филол.-Душанбе, 1986. -199 с.
11. Саидова М. Садриддин Айнӣ - нависандаи бачагон.-Душанбе: Ирфон, 1973.-142 с.
12. Саидов С. Адабиёти бачагона.-Душанбе: ДДОТ – и С.Айнӣ, 2019.-383 с.
13. Сӯфиев А. Чистонҳои халқии тоҷикӣ. –Душанбе: Дониш,1972.-176 с.
14. Ҳазратқулова Н.М. Поэтикаи ашъори бачагонаи Убайд Раҷаб (дастанвиси рисолаи номзадӣ барои дарёфти унвони номз. илм. филол.)- Душанбе, 2016.-166 с.

СКОРОГОВОРКИ И ЗАГАДКИ В ТВОРЧЕСТВЕ А. ДЕХОТИ

Автор статьи рассказывает о роли скороговорок и загадки в творчестве Абдусалом Дехоти. На самом деле Абдусалом Дехоти написал интересные и трогательные скороговорки и загадки для детей и подростков, которые внесли значительный вклад в развитие детской литературы 30-60-х годов XX века.

Например, загадки и скороговорки улучшают и развивают мышление детей дошкольного и ученики старших классов средней школы, и развивают их положительные черты характера.

Небольшие фольклорные жанры, такие как скороговорки и загадки, играют значительную роль в воспитании нового поколения 30-60-х годов XX века. Они представляют собой формирование произношения некоторых букв и звуков у учащихся, а загадки, описывающие предметы и события повседневной жизни человека, могут обогатить словарный запас и знания подростков.

Как исследователь детской литературы, Абдусалом Дехоти много использовал загадки и скороговорки в своих учебниках для школьников.

Загадки и скороговорки также имеют большое значение в интеллектуальном развитии детей и подростков.

От детского сада до школы и от младшего до среднего школьного возраста старшие школьники больше интересуются небольшими жанрами народной устной литературой.

Это особенно важно для детского сада и младшего школьного возраста, так как позволяет научиться правильно читать сложные слова и повысить свою грамотность.

Ключевые слова: *Абдусалом Дехоти, скороговорка, загадка, учебник, предметы быта, мысль, размышление, повторение, детская литература.*

TONGUE TWISTERS AND RIDDLES IN THE WORKS OF A. DEHOTI

The article explores the role of tongue twisters and riddles in the work of Abdusalom Dehoti. In fact, Abdusalom Dehoti wrote interesting and touching tongue twisters and riddles for children and adolescents, who made a significant contribution to the development of children's literature in the 30-60s of the twentieth century.

For example, riddles and tongue twisters improve and develop the thinking of preschoolers and high school students, and develops their positive character traits.

Small folklore genres such as tongue twisters and riddles play a significant role in the upbringing of a new generation of the 30-60s of the twentieth century. They represent the formation of the pronunciation of some letters and sounds in students and riddles that describe objects and events of a person's daily life can enrich the vocabulary stock and knowledge of adolescents.

As a researcher of children's literature, Abdusalom Dehoti used riddles and tongue twisters a lot in his textbooks for schoolchildren.

Riddles and tongue twisters are also of great importance in the intellectual development of children and adolescents.

From kindergarten to school and from elementary to middle school age, older students are more interested in small genres of folk oral literature.

This is especially important for kindergarten and primary school age, as it allows you to learn how to read complex words correctly and improve your literacy.

Keywords: *Abdusalom Dehoti, tongue twister, riddle, textbook, household items, thought, reflection, repetition, children's literature.*

Сведения об авторе: *Норова Гулчехра - старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни: тел: (+992) 935314731.*

About the author:

Norova Gulchehra - senior lecturer teacher in the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni: Phone: (+992) 935314731.

ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТ ДАР ПОВЕСТИ “МУНИРА”-И ЮСУФ АКОБИРОВ

Қаландарзода Ш.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дигаргуниҳои бузурги иҷтимоӣ, сиёсӣ, ва иқтисодӣ, ки дар ҳаёти мамлакат ва халқ ба вучуд меояд, бевосита ба ҳислату характер, маънавиёту ҷаҳонбинӣ ва тамоми фаъолияти ҷамъиятиву шахсии инсон ба тарзе осори худро мегузорад. Дар адабиёти тоҷик аз солҳои 60-70-уми асри XX сар карда, низ ин гуна таҳаввул ба вучуд омад. Тамоми адибону нависандагон аз байни ҳамаи жанрҳои адабӣ рӯй ба қиссапардозӣ оварданд.

Нависандагони тоҷик бо мақсади ба талаботи бадеию эстетикӣ давр ҷавоб гардонидани имконоти жанри повестро ҳамаҷониба истифода карданд. Дар адабиёт масъалаҳои тадқиқи бадеӣ, ахлоқи иҷтимоӣ, дунёи ботиниву маънавиёти инсон ба мадди аввал гузашт. Дар чунин офаридаҳо аз як тараф асоси иҷтимоию сиёсӣ, таърихӣ ва ахлоқиву психологӣ ин ё он характеру амалиёти персонаж ба тадқиқ гирифта шавад, аз тарафи дигар воқеаҳои атроф, масъалаҳои зиндагӣ, ҳислату рафтори одамон аз назари қаҳрамони асар санҷида ва баҳо дода мешавад, ки ин аз имконияти васеи чунин тарзи тасвир дарак медиҳад. Нависандагони тоҷик дар даҳсолаҳои охир мувофиқи қудрату савияву маҳорат ва услубу нигоҳи худ ба дарки бадеии жанри мазкур зиёд пардохтаанд. Маҳз туфайли чунин тарзи тадқиқи воқеият ва инсон повести тоҷик мавқеи худро чун жанри адабӣ дар адабиёт боз ҳам мустаҳкамтар кард. Чунин тарзи тасвир дар адабиёти тоҷик аз асарҳои Ҷалол Иқромӣ “Ман гунаҳкорам”, Пулод Толис “Тобистон”, Фазлиддин Муҳаммадиев “Одамони кӯҳна”, “Дар он дунё” ибтидо гирифта минбаъд дар повестҳои Юсуф Ақобиров, Сорбон, Муҳиддин Ҳочаев, Сагтор Турсун, Урун Кӯҳзод дар шакли навҳои гуногун инкишоф ёфтааст. Тамоми повестҳои, ки дар солҳои 60-уми асри гузашта ба майдони адабиёт омадаанд ва мавзӯашон муосир аст, ба масъалаи ахлоқ бахшида шудаанд.

Ҳамаи асарҳои насрии адабиёти тоҷик, ки дар солҳои 60-70-уми асри гузашта ба таъби расида, ҷиҳатҳои гуногуни мавзӯҳои ахлоқиро баррасӣ намудаанд. Ин нависандагон қаҳрамони нав, қаҳрамони ҷавонро ба майдони адабиёт ворид намуданд. Нависандагони ҷавон ҷавонони ҳамсоли худро қаҳрамони асосӣ дар асарҳои худ қарор додаанд. Дар давраи асосии инкишофи насри тоҷик, дар асарҳои, ки ба мавзӯи замон бахшида шуда буд, масъалаи марказӣ масъалаи ахлоқ буда, қаҳрамони асосӣ ҷавонони он рӯзгор буданд.

Дуруст муайян кардани мавзӯ, интиҳоби қаҳрамон ба нависанда осон даст намедиҳад. Барои ҳалли бадеии мавзӯи муҳим, ҳамаҷониба нишон додани симои олии қаҳрамон, ки аз ҳаёти воқеӣ гирифта шудааст, маҳорати баланди касбӣ, ҷаҳонбинӣ, диди эстетикӣ нависанда муҳим арзёбӣ мегардад.

Муваффақият ва камбудихоии насрнависони ҷавон дар ҳалли мавзӯҳои замони ҳозира бештар дар эҷодиёти Юсуф Ақобиров намоён аст.

Юсуф Ақобиров дар асарҳои худ бештар кӯшидааст, ки ба мавзӯи рӯзгори ҷавонони онрӯза, (ҳадаф ҷавонони солҳои 60-70-и садаи ХХ К.Ш) роҳҳои асосии рушду такомул ва ташаккули характери онҳост. Сотим Улуғзода дар сарсухани повести “Баъде, ки осие бозмонд” навиштааст: “Дар повест такомули фикри ва маънавии як нафар ҷавони содаи қишлоқӣ – аввал шогирди осиебон ва баъд шофери колхоз, ғалабаи вичдони пок ва ишқи пок тасвир меёбанд” [2, с.109].

Зиндагонии аксари қаҳрамонҳои Ақобиров саҳтиҳо дорад, онҳо душвориҳои зиёдеро паси сар карда, бо мамоният ва таассуроти мухталиф мубориза бурда, дар ҳаёт ба худ роҳ кушодаанд ва хислатҳои ҳамидаи инсонии онҳо дар давоми ҳамин мубориза ҳосил гардидааст. Образҳои офаридаи Ю.Ақобиров Азиз, Дадаҷон, Мунира ва Мурод бисёр ҷиҳатҳои типии роҳи ҳаёти ҷавонони онрӯзаи тоҷикро ифода мекунад. Дар ҳаёт роҳ гум кардани ҷавонон ва дар охир ба қӯи ноқомӣ даромадани онҳо аксаран аз он сабаб рӯй медиҳад, ки онҳо аз аввал дидаи ибратбин надоранд, рафтору гуфтори мардуми агрофро бо ҷиддияти тамом ба мулоҳиза намегиранд ва ба калонсолон кӯр-кӯрона тақлид мекунад. Образҳои мазкур аз камтаҷрибагӣ ба саҳв роҳ медиҳанд, баъди мушкilotи зиёдро паси сар кардан пухта мегардад. Дар натиҷаи муборизаву талош ба мақсад расидани образҳо хусусияти образфаринии Юсуф Ақобиров мебошад. Ин аст, ки ин раванд дар тарбияи ахлоқии насли ҷавон таъсири мусбат мерасонад.

Барои тарбияи ҷавонони арзандаи замони нависанда, муҳити тарбия ва ба камол расидани онҳо, аҳамият дорад. Бурду боҳт, шикасту рехти ҳар як образ дар зиндагӣ боиси ташаккули он мегардад. Ҳамин равишро мо дар асарҳои Ақобиров мушоҳида карда метавонем.

Асоси хислатҳои мусбат ва бардаму пурқуввати Азиз, Мунира ва Мурод аз меҳнат ва муҳити меҳнаткашон аст. Ҳаёти хоксорона ва меҳнати ҳалоле, ки Азиз дар осие, Мунира дар оила, Мурод дар бригадаи трактории коммунист Афзал ба сар мебард, дар сирати ҳар кадоми онҳо таъсире дорад. Дар ин образҳо заминаи характер, нуқтаи аввали инкишофи он дуруст нишон дода шудааст ва бинобар ин дар бисёр мавридҳо рафтори онҳо асоснок аст.

Дар повести “Мунира”- и Юсуф Ақобиров, ки персонажи асосиаш Мунира ном як духтараке мебошад, ки дар яке аз деҳотҳои дурдасти кӯҳистон зиндагӣ мекунад, саҳтиҳои рӯзгор, зиндагии хоксорона ва ҷидду ҷаҳд барои расидан ба қуллаи мақсуд нишон дода шудааст. Дар повест нависанда марҳилаи дуру дароз аз партаи мактабӣ то ба дараҷаи номзади илмҳои химия гардидани Мунираро тасвир кардааст. Повести мазкур аз нишон додаани ҳарруза гузашти рӯзгори оилаи Мунира дар солҳои мудҳиши Ҷанги Бузурги Ватанӣ оғоз меёбад. Дар тасвири нависанда оилаи Мунира аз панҷ нафар иборат буда, падараш мисли тамоми мардуми ватандӯсти замони Шӯравӣ ба майдони ҳарбу зарб ба фронт меравад. Аз ин рӯ дар хона чор нафар зан зиндагӣ мекунад: Модар, Гулбаҳор, Гулоро ва Мунира.

“... Ин модари бечораи ман ҷаҳор моҳ боз ҷӣ азобҳои аз сар намегузаронад ва ҷӣ гуна бардошт дода, ором меҳобад! Дасту поҳои ӯ тамоман аз кор баромадаанд, аз ҷояш хеста наметавонад- ба дарди тарбод гирифта аст.” [4, с.111-112]

Ақобиров саҳтии ҳаёти маишии оилаи Мунираро дар повест чунин тасвир наудааст:

“Гулоро як хокандоз лаҳҷаи лолагун оврда дар сандали андохт. Аз паси вай Гуландом ду коса шир гирифта даромад.

... Ман ба ҷустуҷӯи дастархон рафтам ва аз мадон онро ёфта се- чор зағора печонида овардам.

... Гуландом ва Гулоро нимсеру нимгурусна таҳтӯл карда, баромада рафтанд” [4, с.113].

Нависанда образи Мунираро зина ба зина ташаккул медиҳад. Гарҷанде модари Мунира ба вазифаи фарроши мактаб таъйин шуда бошад ҳам духтарон Мунира ва Гулоро вазифаи модари беморро ҳар рӯз анҷом медоданд. Яъне нависанда образи марказиро дар кураи меҳнат обу тоб додан меҳаҳад. Мунира ҳам ба қорҳои модараш кӯмақрасон аст ва ҳам ба таҳсил шавқу рағбати беандоза дорад. Барои ба таҳсил дар Тошканд сафарбар шудани Мунира саҳми муаллима Шербакова назаррас аст. Нависанда мисли тамоми аҳли калами замони шӯравӣ образи намояндагони мардуми русро дар асараш тасвир кардааст, ки ин амали нависанда маъмулӣ аст. Нависанда ба тасвири ҳонаи Шербакова пардохта сипас ба мақсади асосӣ, ба таҳсил фаро гирифтани Мунира мепардозад:

Меҳоҳӣ, ман туро хурсанд кунам?- пурсид муаллима.

Ҷӣ хел хурсанд мекунед?- ҳайрон шуда гуфтам ман. Аз дидам гузашт, ки шояд дар хусуси падарам ягон хабари хуш оварда бошад.

Набошад нағзакак гӯш кун,- гуён ба гап даромад муаллима.- Ман ба як маҷлиси калон рафта будам. Он ҷо дар бораи хондани духтарҳо бисёр гап шуд. Ман дар ҳамин маҷлис нишаста, дар бораи ту ва дугонаҳоят фикр кардам. Мана имсол шумо, дувоздаҳ нафар духтар синфи даҳумро тамом мекунед. [4, с.115].

Бо раҳнамоии Шербакова Мунира донишҷӯи университети Тошканд шуд. Нависанда Мунираро зина ба зина ташаккул медиҳад. Айёми донишҷӯи мушкilotи омузиш, ба замми ин оиладор шудан

Мунираро аз таҳсил дур намекунад, балки бо ҳама мушкилиҳои пешомада талош намуда, ҳам дарс ва ҳам зиндагиашро ба низом мебарорад. Баъди хатми донишгоҳ соли 1948 ӯ ҳамроҳи шавҳараш Латиф ба Тоҷикистон меояд ва дар нахустин Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба ҳайси муаллимаи химия фаъолият мекунад.

“Дар солҳои аввал кори аз ҳама мушкил дар университет- ин давраи қабули ҳарсола буд. Аз районҳои дур талабагон, хусусан духтарон кам ба хондан меомаданд. Бинобар ин ҳар тобистон бо супориши ректор гурӯҳе аз муаллимони университет ба районҳо рафта, бевосита дар имтиҳонҳои мактабҳо иштирок намуда, талабагони қобилиятнокро интихоб ва ҷамъ карда, ҳамроҳи худ гирифта ба Душанбе меомаданд” [4, с.166].

Мунира дар баробари муаллимаи университет буданаш дар оила зан аст. Ҳамсар ва аҳли хонаводаи шавҳар ба рӯзгории ҳаррӯзаи ӯ даҳлат мекарданд. Ҳамин буд, ки баъди суханҳои пичингомези ҳаррӯзаи хоҳаршӯяш Фотимабибӣ, бефарзандӣ косаи сабраш лабрез шуду ба шавҳараш таклиф намуд:

“Чӣ таклиф ?- бо таачуб пурсид Латиф. Ӯ бо ҳар ду дасташ миёнашро дошта, дар болои сари ман рост меистод. Ман дар стул менишастам.

-Чудо мешавем, ба ман иҷозат деҳ ту зани дигар гир!- гуфтам.

-Ту чиҳо мегӯӣ?-ӯ ба ҳар ду дасташ манаҳи маро бардошта, ҳам шуда ба рӯям нигоҳ мекард:

-*Туро ҳеч кас неш накардааст- ку.*

-*Не, ман худам мееравам ...- гуфтам. [4, с.174]*

Дар бораи повести “Мунира”, дараҷаи ташаккули қаҳрамон, муносибати образҳо дар асар фикру андешаи мунаққидону адабиётшиносон гуногун аст. Бархе ба он андешаанд, ки асарҳои Юсуф Ақобиров сатҳӣ буда, дар он муносибати образҳо дуруст нишон дода нашудааст, чунки худӣ нависанда дар эҷоди онҳо маҳорати баланди эҷодӣ нишон надиҳдааст.

Гурӯҳи дигари мунаққидон бошанд, дар он назаранд, ки набояд тамоми эҷодиёт, хусусан ба повестҳои Ақобиров ин гуна бемулоҳизагӣ нишон дод, зеро кулли осори адибро зери танқиди саҳти адабӣ гирифтанд аз рӯйи инсоф нест. Мунаққид ва адабиётшинос Ҷӯра Бақозода дар хусуси повести “Баъде, ки осӣе бозмонд” иброз мебарорад: “Муаллиф тамоми асарро дар асоси тасвири ҷузъии “зиддияти” характери қаҳрамони худ, ихтилофоти тасодуфӣ маҷдаи байни персонажҳо ва масъалаҳои дорой аҳамияти дуҷумдараҷа ба миён овардааст”. [2, с.129]

Бақозода андешаояшро идома дода, “Ақобиров дар солҳои охир бисёр ҳикоя ва повестҳо таълиф кард, вале онҳо ба муваффақият сазовор нашуданд, балки комёбиҳои пешгараи муаллифро нопадид карданд. Чунин тасаввуроте пайдо мешавад, ки Ақобиров аз ҷустуҷӯ бозмонд, воқеаҳои нави зиндагиро намедидагӣ шуд ва ба таври нав дарк намудани онҳоро низ фаромӯш кард” [2, с.129].

Адабиётшинос Атахон Сайфуллоев андешаҳои Ҷӯра Бақозодаро рад намуда, таъкид мекунад, ки “Дар бораи эҷодиёти Ақобиров ин гуна ҳукми қатъӣ баровардан аз рӯйи инсоф нест. Зеро ки ҳар касе, ки ба кори илмӣ андак ошноӣ, хуб мефаҳмад, ки эҷодкорӣ бе муваффақият ва камбудӣ намешавад. Муваффақият ва нуқсонҳои повестҳои Ақобиров низ натиҷаи ҷустуҷӯҳои эҷодии ӯст. Ҳарчанд дар осори ӯ такрори баъзе лавҳаҳо образҳои инсонӣ мушоҳида мешаванд, вале аз рӯйи инсоф бояд гуфт, ки ҳар як повести ӯ тасвири хоҷагии қишлоқ ва меҳнату муборизаи содиқонаи деҳотро дар адабиёт аз ягон ҷиҳат пурра менамояд ва ҳама якҷоя манзараи умумии ҳаёти колхозиро дар давраи пас аз ҷанг нишон медиҳанд” [2, с.129].

Дар бораи образи Мунира дар повест мунаққид ва адабиётшинос Атахон Сайфуллоев зикр мекунад, ки “...нависанда кӯшиш кардааст, ки роҳи тайкардаи ӯро (Мунира К.Ш) аз курсии мактабии қишлоқ то дараҷаи номзади илмҳои химия нишон диҳад ва ба ҳамин восита ҳаёти маишӣ ва азму суботи духтарони тоҷикро дар роҳи илму маърифат ва хизмати халқ бо лавҳаҳои бадеӣ иншо кунад. Вале ҳамин протсессии мураккаби зиндагӣ бисёр сода ва рӯякӣ инъикос ёфтааст. Мунира бе имтиҳони қабул ба донишгоҳ дохил мешавад, ба осонӣ он ро хатм мекунад ва бе ягон душворӣ номзади илм мегардад. Нависанда баъзе мушкилиҳои ҳаёти маишӣ Мунираро дар давраи ҷанг ва носозии ҳаёти оилавиашро тасвир карда бошад ҳам, ҳаёти маънавии ӯро чун санъаткор нишон дода нагавонидааст” [3, с.130].

Ба андешаи мунаққидон дар повести Ақобиров баёноти хушкӯ холи ва беисбот, услуби номуайяни бетаъсир ва тасвири рӯякӣ ҳукмрон аст. Мунаққид Ҷ.Бақозода сабаби комил наудани образҳо дар пурра кушода натавонистани нависанда дида таъкид мекунад, ки “Характери персонажҳо намён буда, нависанда онҳоро то ба охир нарасонда, дар нимароҳ нигоҳ мебарорад ё худ зуд ба ҷойи дигаре мефиристад. Аз ин рӯ суханони онҳо нотамо монда, маъноӣ амал ва моҳияти зиндагии онҳо маълум намегардад” [2, с.131].

Хулоса, повести “Мунира”-и Ақобиров дар баробари муваффақият хонданбод буда, дар замони худ ифодакунандаи ҳолати руҳию равонии ҷавонони замони нависанда мебошад, зеро бурду бохти повести Ю.Ақобиров натиҷаи заҳмат ва ҷустуҷӯҳои эҷодии худӣ нависанда аст.

АДАБИЁТ

1. Маҳкамова Ш. Повест ва инкишофи он / Садои Шарқ №7 1980 с.145-148
2. Сайфуллоев А. Чустучу ва бозёфт / Садои Шарқ №2 1962 с. 126-137
3. Шукуров М. Воқеа ва характер / Садои Шарқ № 2 1969 с. 108-124
4. Юсуф Ақобиров “Мунира” Душанбе, Ирфон-1966, с.108-186

СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ В ПОВЕСТИ «МУНИРА» ЮСУФА АКОБИРОВА

В статье рассматривается вопрос становления личности образов, созданные известным писателем Юсуфом Ақобировым, особенно в повести «Мунира», и обращает внимание учёных на основные вопросы личности Муниры, и её статуса и места в повести. Автор подчеркивает, что Мунира - одна из самых активных героини и, как и Мурод, Азиз и Дададжон, прожила тяжёлую и трудную жизнь. Именно её победы и поражения в жизни сделали её совершенным и независимым человеком. Автор описывает жизнь Муниры от школы до кандидата химических наук.

В статье отражены взгляды критиков и литературоведов на успехи и недостатки писателя, показана красота повести. В статье также содержится интересная информация о содержании дебатов вокруг отдельных работ автора.

Ключевые слова: рассказ, становление личности, Мунира, критики, литературовед, статус, героиня, писатель

FORMATION OF PERSONALITY IN YUSUF AKOBIROV'S "MUNIRA" NOVEL

The article explores the issue of the formation of the personality of the images created by the famous writer Yusuf Akobirov, especially in "Munira" novel, and the author of the article draws attention of scientists to the main issues of Munira's personality, and her status and place in the novel. The author emphasizes that Munira is one of the most active heroine and, like Murod, Aziz and Dadajon, experienced a hard and difficult life. It was her victories and defeats in life that made her a perfect and independent person. The author describes Munira's life from being a pupil at school until becoming candidate of chemical sciences.

The article reflects views of critics and literary critics on successes and shortcomings of the writer, shows the beauty of novel. The article also contains interesting information about the content of debates around individual works of the author.

Keywords: story, personality formation, Munira, critics, literary critic, status, heroine, writer

Сведения об авторе:

Каландарзода Шукрона Назарали – Phd докторант третьего курса кафедры теории и истории таджикской литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.: +992907757273

About the author:

Kalandarzoada Shukrona Nazarali – third year Phd doctoral student of the Department of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tel.: (+992) 907757273

ТОМЛИ ДАР ИРТИБОТ ШАМС ТАБРИЗИ БО МАВЛОНО ЧАЛОЛУДДИН МУҲАММАД БАЛҲӢ

Начибуллоҳи Қаюм

Донишгоҳи Бағлони ҶИА

Ба дурусти нмидонем, ки шамс бо мавлоно чӣ карда ва бо чон ва равон пок ӯ чӣ намудааст ва чигуна оташи дар беша андеша ӯ афрӯхтааст ва аз қадом хум вучуд ӯро шароб додааст, кӣ, ошиқон ва шефтагон қалом, ҳанӯз ба ӯ иқтидо мекунад ва ҳасрат маснад ӯро доранд.

Ғазалёт шамс, ки маҳсул иртибот ҳикмат омӯз ва муҳаббат омеъ чалол уддин мавлави бо шамс тирезӣ аст, ҳамчунон митавонад чонҳои мустаид ва равонҳои ташнаро сероб кунад. Ин ашғор митавонад аз ҷиҳат гуногун мавзӯ пажӯҳишҳои амиқ ва дил ангез қарор бигиранд. Китобҳо ва мақолот бешумор, ки ҳарқдом ба гириҳ гушой ва парда бардори аз гӯшаҳои роз ва рамзҳо ва зебоиҳои ин китоб бузург пардохтаанд, муштоқонро дар фаҳм бехтар ва лаззат бурдан бештар аз он раҳнамоӣ ва дастгири мекунад.

Пурсише, кӣ, дар ин гуфтор меуоҳм посухе барои он фароҳам кунам ин аст, ки иртибот шамс бо мавлави чӣ гуна тавсиф шудааст ва бо тавачҷух ба инки мавлави дар ғазалёт шамс, худро дар иртибот рӯҳи бо шамс мебинад ва ҳатто бо таҳаллус ба номи шамс дар поён ғазалёт, суханон ва ғазалҳои худро [бо шамс нуҳуфта дар чон худ] нисбат медиҳад. Дарёбем, ки мавлави чигуна аз шамс касб маънӣ ва паём микрдааст ва микушем то мухтасаран сутӯҳе мухталиф иртибот ин ду бузургро то худуд имкон аз тариқ ишорот мавлави бишносем.

Вожа агон калиди: шамс, мавлавӣ, робита, девон шамс, маснави маънавӣ

Аз миёни иттилоот таърихӣ, ки дар борхӯшрӯх аҳволи мавлавӣ ва шамс вучуд дорад, танҳо чанд нукта барои манзур мо лозим аст. Аввал: инки бархурд шамс бо мавлави боис ошноӣ ва дӯсти онҳо шудааст.

Дувум: ин ду бузург, муддатеро ба мусоҳибат ва муошират бо якдигар гузарондаанд [айём висол]

Ва сеум: ин,кӣ, бинобар илале [ё ичтимоӣ ё ба тасмим шамс] ин висол ба фиروق бадал шудааст ва мавлави дастраси мустақим ба шамс надоштааст.

Ин нукот дар айни ҳол меъёри ҳам барои даста банди ғазалҳо ҳатто байтҳои ғазалёт шамсба даст майдаанд. Яъне ғазалҳо ва байтҳои мавлави тдоӣи кунандаи он бархурд нахустин шамс ва мавлавӣ аст, ё мунъакис кунандаи сармастӣ ва ибтиҳоч рӯзҳо ва шабҳои аст, ки муҳиб ва маҳбуб дар канор якдигар буданд ва ё бозгӯи ҳасрат ва андӯх мавлави дар фиروق шамс аст.

Албатта, ноғуфта нагузorem, ки дар ғазалҳои бисёр [хаёл] и шамс баҷои шамс менишинад ва мавлави дар мушоҳидот рӯйогуна ва рӯҳони бо « хаёл» и шамс муртабит мешавад ва аз лиҳоз рӯҳи дучор чунун инфиол мишавад, ки шеърҳои ва тавсиф гирӣ ва тасвир созиҳои ӯ ҳам монанд таҷрибаҳои воқеӣ ва айни ӯ дар равобитиш бо шамс табризи мишавад.

Ҳамчунон бадеҳӣ аст, ки мутадайнон побанд ба шариат моил ҳастанд, ки дар ғазалҳои мавлавӣ, ҳарчо сухан аз [ёр], [дилбӯр], [маъшук], [дилдор] « соқи », ва « санам » [вбсёр аз манобеъ дигар, ки маъмулан ба думболи ҳарф нидо [эӣ] омадааст] мешунаванд онро сирфан ба « худованд » далолат кунанд.

Ба ҳарҳол мавсуфи ин шеърҳо ҳарка бошад, « шамс табризи », хаёли ва худое ва хирад бартарӣ ва » митавонем авсоф ва чилваҳои аз « он » мавҷудро аз чаҳм ва забон мавлави бубинем ва бишинавем.

Бори шамс табризи назди мавлави хазина дор асрор ва манбаъ маънӣ ҳост. Мавлави бидуни ӯ чунон шамъи хомӯш аст, ки на забоне дорад ва на забонае, аммо ҳангоме, ки шӯълаи шамс дар ӯ мегирад, сухандон мишавад ва бадӯ калом мекунад ва нур меафшод. Дар ин ҳол дар ва девор синаи ӯ аз анбӯхе маонӣ медард ва маонӣ ба лаб мирсд ва назм мигуед то боз шамс ҳилаи дигар соз кунад ва ба ӯ фармон хомӯши диҳад:

Чу ман худро намеёбм, суханро аз кучо ёбм?

Ҳамон шамъе, ки дод инро, ҳам ӯ шамъм бигироанд [9 : 113].

***

Дар ва девор ин сина, ҳаме дард зи анбӯхе

, ки андар дар намегунҷад, пас аз девор меояд. [9 : 114].

***

Бас кун раҳо кун гуфтугӯ, ни назм гӯ, ни наср гу

, ки он ҳила соз ҳила чу, бадӯ каломт мекунад. [0 : 101].

Лиқин шамс барои равон кардан анбӯх маонӣ ва асрор дар дил мавлави бо забон рамзӣ ва ғайр қобил фаҳм барои номаҳрамон сухан мигуед. Мавлави он омӯзишҳо ва илҳомҳоро пинҳонӣ ва дар хилватҳое, ки бо худ ва бо шамс дорад, фаро мегирад ва сипас ба сӯи мардум равона мишавад ва тарҷумаи онҳоро боз мигуед. Он маонӣ нуруни ба гунаи ҳаст, ки агар бепарда ва бевақфа даҳон ба гуфтан шон боз шавад, одамиён гич ва хира мемонанд:

Чу расул офобм ба тариқ тарҷумони,

Ба ниҳон аз ӯ бипурсам, ба шумо ҷавоб гӯям. [9 : 280].

***

Даҳон баст, даҳон баст, аз ин шарҳ дил ман,

, ки то гич нигардед, ки то хира намонед. [9 : 127].

Сухан гуфтан аз шахсият шамс табризи барои мавлави на мумкин ҳаст, на « лозим ». Мумкин нест, чун ҳуруф ва каломот оинаи тавоноии барои тарсим ӯ нестанд ва лозим нест, чун ӯ « худ » ҳештанро маънӣ мекунад ва камолот дар ӯ чунон мучассам ва машхӯд аст, ки бидуни тавассул ба ҳарф ва калом митавонадкӣ ва дил бинандаро тасхир кунад. Ҳатто сухан гуфтан аз ӯ [маслиҳат ҳам нест] чун сарой тунук зеҳн муҳотиб роз шиносро вайрон мекунад ва агар ба гӯш номаҳрамон бирасад фитна ва ошуб ва хунрези меофаринд.

Инҳо ҳама паёмадҳои сухан гуфтан мавлави дар бораи шамс аст.

Агар худ шамс ба нутқ гӯӣ бипардозад чиҳо мекунад?

Шамс табризи туи хуршед андар абр ҳарф

Чун баромад офтобт, маҳв шуд гуфторҳо [9 : 47].

***

Хомӯш, ки гар бигӯям, он нуктаҳои ӯро,

Аз ҳештан брой, ни дар буд на бомт. [9 : 74].

***

Фитна ва ошуб ва хунрези мҷуи

Беш аз ин аз шамс табризи мағӯӣ. [11]

Шамс, мӯҷаз ва нағз сухан мигуед ва гоҳ бо ишорот ва ҳолат ғайр каломи мавлавиро мутаваҷҷеҳ манзур худ мекунад. Ӯ дар тафҳим маълумот ва интиқол эҳсосот худ ба мавлави бисёр тавоност ва чунонки аз баъзе ғазалҳои мавлави, ки шакл гуфтугӯ дорад брми ояд гоҳ бо киноя ва танз бо мавлави сухан мегуфтааст:

Бибастӣ чашм, яъне вақт хоб аст,
На хоб аст ин, ҳарифонро ҷавоб аст. [9 : 68].

***

Гуфт маро он табиб: « рӯ турши хӯрдае» ,
Гуфтам : « ни», гуфт : « нк ранг тураш кардае» [9: 489].

Ӯ дар мулоқотҳои, ки бо мавлави доштааст, аз назар одоб муошират гарм ва самимӣ будааст ва мавлави дар лаҳзот нахустин дидорҳо ба шиддат тахт таъсир ӯ қарор мегирифтааст:

Ду даст камар кард ӯ, биғирифт маро дар бар,
З-он тоҷи некӯ рӯйон, нодир камарм омад. [9 : 124].

***

Ман зи калом гарм ӯ, об шудам зи шарм ӯ,
Ваз суханон нарм ӯ, об шаванд сангҳо [9 : 34].

Бо ин ҳама акс альмил, ӯ гоҳ барои мавлави қобил пеш бинӣ ва тафсир набудааст вадр ҳолат як маъшук ҷфкор ва пурноз зоҳир шудааст. Аҳвол мавлави ҳам ба таъб ин ҷазб ва дафъҳо гуногун будааст ва ин гуна гуни дар ғазалҳои ӯ мунъакис гаштааст:

Гуфтӣ заноз : « беш мрнҷон маро бру» ,
Он гуфтнт, ки : « беш мрнҷонм » оризуст. [9 : 76].

***

Он дафъ гуфтнт, ки : « бру ша ба хона нест» ,
Он ноз ва боз ва тунди дарбонм оризуст. [76:9].

***

Гоҳ биронд ба ни ам, ҳамчу кабутар зи ватан,
Гоҳ ба сад лоба маро, хонд то маҳзар худ. [9: 102].

Таобире, ки мавлави аз нисбат худ бо шамс дорад, фавқ альода мутавазеъона ва мудбона аст ва нишона авҷ эҳтиром ва эҳтишом шамс назди мавлави аст. Мавлави хоҳ дар муқошифот ва муҳодасот рӯҳӣ ва шухудӣ, хоҳ дар мулоқот ва муқолимот одӣ ва дар зинда агӣ рӯз мра фосила зиёд байнихуд ва шамс қоил аст:

Гуфто, ки : « кист бар дар?» гуфтам : « камин ғуломт» ,
Гуфто: « чӣ кор дори?», гуфтам: « мҳо саломат». [9: 73].

Ва ҳамин адаб шогирдона ва ноз маъшуконаи мавлави аст, ки ба мавлави кумак мекунад то азтрик иртибот бошамс ба ҳақоик бартар аз ҷаҳони ҳиссӣ ва эътиборети ҳаёт чамъе бирасад. Ҳадаф шамс аз иртибот бо мавлави « озод» кардан ӯст. Ҳам ба каманд « риёзат» ӯро аз зиндони ҷозибҳо ва ҷлият зада агӣ дар зинда агӣ ва табиин ҳаводис ҷаҳон мирҳоанд ва ҳам ба кимиёи маломат гарой ва бад номи ӯро аз муҳосира « маслиҳат андешихо» ва « ҷоҳ талабиҳо» начот майдад:

То, ки асир ва ошиқ он санам чу чон шудам,
Дев нем, парӣ нем, аз ҳама чун ниҳон шудам. [9: 232].

***

Гуфт : « чаро ниҳон кунӣ, ишқ маро чу ошиқи?»
Ман зи барои ин сухан, шӯхраи ошиқон шудам. [232:9].

***

Гуфт : «, ки аз самоъҳо, ҳурмт ва ҷоҳ кам шавад,
Ҷоҳ туро, ки ишқ ӯ, бахти ман аст ва ҷоҳ ман. [9: 320].

Сарчашмаҳо ва марочъ:

1. Афлокӣ, шамс уддин аҳмад. Маноққб альорфин.[ч дувум] [1362], теҳрон: интишорот дунёи китоб.
2. Пурномдорён, тақӣ. Дарсоҷи офтоб. [1380], теҳрон: интишорот сухан.
3. Табризӣ, шамс уддин муҳаммад. Мақолат шамс. Тасҳеҳ ва таълиқ, муҳаммад алӣ муваҳҳид. [1369], теҳрон: интишорот хоразми.
4. Тафаззулӣ, абулқосим. Самоъ дарвешон бар турбат мавлоно. [1375], теҳрон: нашр фохта.
5. Зрин кӯб, абдулҳусайн, пула пула то мулоқот худо [1375], теҳрон: интишорот илми.
6. Зрин кӯб, абдулҳусайн. Сарни [1373], теҳрон: интишорот илми.
7. Шимл, ониморӣ. Ман бодм ва ту оташ. Дарбораи зинда агӣ ва осор мавлоно[мутарҷим фаридун бадрае] [1380], теҳрон: интишорот тӯс.
8. Соҳиб алзмонӣ, носируддин. Хатт севум, [1368], теҳрон: интишорот муассисаи матбуоти атои.
9. Қадқанӣ, муҳаммад ризо шафъӣ, гузидаи ғазалёт шамс, теҳрон: интишорот байн аламлли алҳдо. Чоп ва саҳҳофӣ, интишорот « хумо» душанбе тоҷикистон, 1993.

10. Мавлавӣ, ҷалол уддин муҳаммад балхӣ. Девои шамс табризи, [1370] ба тасҳеҳ бадеъ алзмон фурузонфр.техрон: антшрот илми

11. Мавлавӣ, ҷалол уддин муҳаммад балхӣ. Маснави маънавӣ, давраи 7 ҷилдӣ, бо шарҳ карим замоне, [1382], техрон: антшрот иттилоот.

12. Нодирӣ, насруллоҳ партав.мавлони ҷалол уддин муҳаммад балхи аз балх тоқуния.[1389], қобл: интишорот меванд.

Review:

We do not know exactly what Shams did to Rumi and what he did to his pure soul and spirit, and how he kindled a fire in the grove of his thought, and from what bend of his being he drank wine, which lovers of the word, still follow him and miss his position.

Shams lyric poems, which are the product of Jalal Uddin Rumi's wise and loving relationship with Shams Tabrizi, can still quench the souls of the gifted and the thirsty souls. These poems can be the subject of deep and heartwarming research in various ways. Countless books and articles, each of which deals with unraveling and the corners of mystery, and beauty of this great book, will guide and arrest those who are eager to better understanding and enjoy it more.

The question that I want to provide an answer to in this speech is how Shams' relationship with Rumi has been described, and considering that Rumi sees himself in a spiritual relationship with Shams in the sonnets of Shams, and even under the pseudonym Shams. At the end of the lyric poems, he attributes his words and lyric poems [with Shams hidden in his soul]. Find out how Rumi acquired meaning and message from Shams and try to briefly know the different levels of relationship between these two greats as much as possible through Rumi's allusions.

Keywords: Shams, Rumi, Relationship, Divan Shams, Masnavi Manavi

Associate Prof. Fazl Ahmad Amini, Phd.

Farsi-Dari Department

Languages and Literature Faculty

Kabul University

Tel: +93 799350895

Email:Fazlamini@gmail.Com

MULTI-FUNCTIONAL WORDS IN PERSIAN-DARI

Language is a phenomenon that has been used by human in various ways from the very first stages of life and has paved an endless ground for all material and intellectual achievements. However, many studies have been done on language so far and this unique human-specific ability have largely been explored, there are still many slight differences that have been placed out of keen sight of researchers. The purpose of this article is to examine these not-so-hidden but lesser-known corners of the language. Following-up the last lines will illustrate this attempt. The methodology applied in this study is a descriptive-analytical one and it is mostly based on the little knowledge that the researcher has gained from the field of grammar and the works of diligent researchers in the context of this language. Finally, what we have learned from this study is at least the introduction of many examples of two-functional, three-functional elements - and even examples that express more than three functions, especially in syntax, but only a few examples of it can be found in morphology.

Keywords: Two-functional, three-functional, multi-functional, noun, phrase

ВОЖАҲОЕ ЧАНДНАҚШИ ДАР ЗАБОН ФОРСӢ-ДАРӢ

Фазлаҳмади Аминӣ

Чакида

Забон ҳамчун падидае, ки аз мароҳил нахустин зиндагӣ аз сӯи инсон ба шеваҳои муҳталиф ба қор рафта ва бистар бекарони барои ҳама дастовардҳои модӣ ва маънавӣ фароҳам намудааст. Гарчи то қунун баррасиҳои зиёде перомун забон анҷом шуда ва то ҳади зиёде ин тавонманди бемонандро, ки хосс одаме аст ба баррасӣ ва шиносои гирифтаанд; вале ҳанӯз ҳам бориқиҳои зиёде аст, ки аз ҷашм тезбин пажӯҳишгарон дӯр мондаанд. Ҳадаф аз ин барраси пардохтан ба ҳамин гӯшаҳои нҳчндон пинҳон балки камтар шинохтшудаи забон аст, ки думбол қардан сатрҳои пасин, баёнгар ин талош хоҳад буд. Шеваи қор дар ин барраси аз гунаи тавсифи-таҳлили аст ва бештар бар поиаи шинохт андаке аст, ки нигоранда аз ҳавзаи дастур забон ва аз лобалои осор пажӯҳишгарон кӯшо дар бистар ин забон ба даст овардааст. Ва дар ниҳоят ончи аз ин барраси ба даст омада низ камозкм муаррифи намунаҳои зиёде аз аносир дунқшӣ, сенқшӣ ва ҳатто намунаҳои аст, ки баёнгар бештар аз се нақш ба вежа дар бахш наҳв анд; вале дар бахш сарф намунаҳои андаке аз онро метавон ёфт.

Калидуоҷаҳо: дунқшӣ, сенқшӣ, чанднқшӣ, исм, иборат

Мукаддима

Гарчи вожаҳо дар доираи дастур забон зер чтар макулаҳои мушаххас дастури қарор мегиранд ва аз онҳо ба номҳои исм, сифат, қайд, феъл ва ... Ёд мешавад; ё исм ба гунаҳои мушаххаси дастабанди мешавад аз қабил исм зот ва маъно, хосс ва омм ва замон ва макон ва ... Вале дар бисёре маворид вожаҳоро наметавон дар ҳамон як доираи мушаххас ниғаҳ дошт ва онро маҳдуд ба фақат як макулаи мушаххас сохт. Як барраси дақиқ баёнгар ин хоҳад буд, ки доираи қорбурди вожаҳо густаришпазир аст ва дар бисёр занҷираҳои забоне як вожа дорой хувият дугона ва ҳатто гоҳе ҳам чандгона хоҳад буд. Ин амр маҳдуд ба як бахш дастур забон намешавад ва метавонад дар ҳар ду бахш дастур [сарф ва наҳв] намунаҳои фаровониро ба намоиш бигузорад. Дар ин барраси талош шудааст то барҷастатарин намунаҳо аз ин қорбурд дугона ё чандгоноро ҷамъоварӣ ва ба муаррифи бигирад, ки аз он ба номи дунқши ё чанднқши метавон ёд кард.

Вожаҳои чанднқши дар забон форси дари

Чанднқши ба вожаҳои митавон гуфт, ки ба сурат ҳамзамон дар чанд нақш мутафовит зоҳир мешаванд ва чанд маънои мутафовит аз ҳамон як сурат ва вазъият он ба даст меояд ва дар ҳақиқат ин вежаги моҳият зотӣ онҳоро ташкил медиҳад. Вожаҳои чанднқши дар бахш сарф чӣ ба сурат мустақил ва инфиродӣ ва чӣ дар иртибот бо вожаҳои дигар, чанд нақш ҳамзамонро доро анд вале дар бахш наҳв вазъият каме мутафовит аст бад-ин маъно, ки дар бахш наҳв бо таваҷҷуҳ ба бофт калом намунаҳои мутафовиттӣ аз ин вожаҳоро митавон сӯроғ намуд. Вожаҳои чанднқши макулаҳои мутааддидеро дар бар мегирад вале барҷастатарин намунаҳои онро метавон дар бахш сарф дар макулаи исм мушоҳида кард, бо онки макулаҳои дигаре чун замир ва сифатро низ дарбр хоҳад гирифт. Барои сохулат дар шиносии ҳарчи беҳтар чанднқши дар забон форси дари, онро бо ановин мушаххастар ба пажӯҳиш ва барраси мегирем.

Вожаҳои дунқши

Дунқши ё ба қавл видео шиқоқи «дуучӣ» ба воҳиде [вожае] метавон гуфт, ки ба сурат ҳамзамон ду ном ё нақш ё қорқирд битавон ба он дар назар гирифт ё аз он муаррифи кард. Гарчи дунқши бештардр ҳавзаи тақуожҳо муаррифи шудааст ва аз он ба номи тақуожҳои дуучӣ ёд шудааст ва мисолҳои хуб он пасвандҳои замири фоили [шиносаҳо]ро баршумурдаанд зеро шиносаҳо баёнгар ду чанбаи шахс ва адад анд [шиқоқӣ, 1387: 72]. Мисол онро дар вожаҳои гуфтам, хондед, мешнванд, биравед, хоҳи дид; дар вожаҳои фавк, ки ҳама аз гурӯҳ феъл анд, аносир «-ам, -ед, -анд, -ед, -и» ҳама тақуожҳои дунқшианд чун ҳам баёнгар мафҳум шахс [аввал, дувум, севум] анд, ки ба тартиб: /-м/= шахс аввал, /-ед/= шахс дувум, /-анд/= шахс севум, /-ед/= шахс дувум ва /-и/= шахс дувум анд; ба ҳамин тартиб ҳамин аносир ҳамзамон баёнгар чанбаи адад [муфрад, ҷамъ] анд; бад-ингуна: /-ам/= муфрад, /-ед/= ҷамъ, /-анд/= ҷамъ, /-ед/= ҷамъ, /-и/= муфрад анд.

Нигоранда дар ин замина кӯшидааст то намунаҳои бештар аз унсур дунқширо дар миён соир макулаҳои дастури ба даст овард, ки хушбахтона паёмад он нҳтанҳо мафҳум дунқши балки намунаҳои аз аносир чанднқши низ дар миён макулаҳои сарфи ба вежа дар миён исмҳо ба даст омад, ки дар ин мақола ба тафсил аз он сухан рафтааст ва намунаҳои фаровони низ ироа шудааст. Ба ранг намуна вожаи бижро гарчи ба номи исм хосс мешиносем ё муаррифи кардаанд, вале ҳамин вожаҳо дар айн замон метавон ба ҳайс як исм зот низ шинохт зеро ҳамонгуна, ки вежагиҳои исм хоссро дар он метавон дид, аз вежагиҳои исм зот низ баҳраманд аст яъне ҳамчунонка фақат ба як фард далолат дорад, вучуд хориҷи ҳам дорад ва мтки ба хеш аст на ба ғайр; пас вожаи бижн аз яқсу исм хосс аст ва аз сӯи дигар исм зот низ ба шумор меравад.

Ҳамчунон дар макулаи сифат низ аз ин қорбурдҳои дугона метавон ёфт масалан сифат фоили «тавоно» ро аз ин нигоҳ, ки сифатро ба гунаи муқоиси матраҳ намекунад ва мавсуфро бо як ё чанд фард ҳамнуъ он муқоиса намекунад, метавон сифати одӣ [баёнӣ] низ гуфт. Аз ин, ки ҳамин вожаи «тавоно» дар вожаи тавонотар сифат тафзили аст; пас «тавоно» низ ҳамчунон, ки сифат фоили аст, сифат одӣ яъне баёне ҳам буда метавонад.

Ба ҳамингуна намунаҳои аз чанднқширо дар макулаи замир [ба вежа замир шахсе] метавон муаррифи кард. Вожаҳои «ман, мо, ту, шумо, ӯ, вай, онҳо, онон, эшон» ҳама замиранд ва ҳар як аз ин замироҳо ба танҳои ва бидуни иртибот бо вожаҳои дигар, баёнгар ду мафҳум шахс ва шумор ба сурат ҳамзамон анд; аз сӯи дигар бисёре аз дастурнависон аз ҷумла муҳаммадхусайн ямин ва сайид алимҳмд ишроқи дар муаррифи исм муаррифа ба замир низ ишора намуда, замиро навъе аз исм муаррифа шумурдаанд [ишроқӣ, 1394: 106].

Дунқшиҳои сарфиро ингуна метавон муаррифи кард:

Омм-зот, омм-замон, шахс-шумор, замир-исм муаррифа, амр-қол илтизомӣ, исм_қед, тақуож-вожаи содда.

Дунқшиҳои сарфи

Ба он даста аз дунқшиҳо гуфта мешавад, ки маҳдуд ба бахш сарф [вожкшиносӣ] бошанд ва барои ташхис ва баррасии онҳо ниёз ба мурочиа ба мабоҳис наҳви набошад. Чунонки вожаи «настаран» ро бидуни ин, ки ворид мабоҳис наҳви шавем метавонем як исм дунқши [хосс-зот] бихонем ё вожаи «дарахт» ро низ ба ҳамин гуна як исм дунқши [омм-зот] муаррифи кунем. Барои ин, ки бо дунқшиҳои сарфи бештар ошно шавем бояд ба дастабандиҳои, ки дароин бахш сурат гирифтааст бипардозем.

1. Омм-зот

Тамоми исмҳои, ки аз навъ оманд ва мтки ба хеш [зот] анд, аз ин навъ дунқши ба шумор мераванд. Дунқшиҳои «омм-зот » низ дар забон форси дари фаровонанд ва ба роҳати метавон намунаҳои онро дар матнҳои форси дари пайдо кард. Вожаҳои санг, чӯб, хок, об, ранг, рег, барг, мева, қоғаз ва ... Мисолҳои ин навъ дунқши анд.

2. Омм-маъно

Исмҳои оме, ки аз навъ маъноанд яъне мтки ба ғайранд ва вучуд хориҷи надоранд, дунқши «омм-маъно» шумурда мешаванд. Гарчи исмҳои омм дар забон фаровонанд вале бештар онҳо аз навъ зот анд ба ҳамин далел дунқшиҳои, ки аз ин дастаанд дар забон форси дари андаканд ва ташхис онҳо ҳам содда нест бинобарин пайдо кардан намунаҳои он диққат бештар меҷӯяд. Вожаҳои хубе, бадӣ, зиштӣ, зебой, илм, дониш, тавон, ниру, суръат, заъф, ниёз, хост, дард, нафрат, ишк, майл ва ... Аз гунаи дунқшиҳои «омм-маъно» анд.

3. Исм_қед [замон]

Исмҳои замон гурӯҳе дигар аз вожаҳо анд, ки афзӯн бар ҳифз хувият исме хеш, дар чумла ба ҳайс қайд низ ба қор мераванд. Гарчи исм будан он ба танҳои ва ба зот ҳудаш собит аст ва ниёзе ба бофт сухан надорад; вале барои ин, ки қайд будан он низ собит шавад, ниёз ба бофт сахт дорад ва ба танҳои ва бидуни арзот додан он бо соир бахшҳои сухан, наметавон қайд будан онро қатъӣ донист; ба ҳамин далел ин мавридро метавон дар шумор дунқшиҳои наҳви қарор дод; намунаҳои он аз ин қарор анд: рӯз, шаб, фардо, субҳ, чошт, шом дар чумлаҳои зерин:

Кӯдак рӯз меҳоб д ва шаб монё хоб модараш мешавад.

Нигор субҳ ба мактаб меравад ва чошт бармегардад.

Шом ҳама ба сӯи хонаҳои хеш равон мешаванд.

Чунонки дар чумлаҳои фавқ дидҳмишавад, вожаҳои «рӯз, шаб, субҳ, чошт ва шом» ҳамчунонка ҳайсиат қайд замонро доранд, исм будан хешро низ ҳфт кардаанд бинобарин дунқши шумурда мешаванд.

4. Шаҳс-шумор

Дар миён гунаҳои замир, замириҳои шаҳсе (ман, мо, ту, шумо, ӯ, вай, онон, онҳо, эшон)-ро метавон ба унвони аносир дунқши муаррифи кард ба ин далел, ки замириҳои шаҳсе ба сурат ҳамзамон баёнгар ду мафҳум шаҳс [аввал/гӯянда, дувум/шунаванда, севум/қасе дигар] ва низ шумор [муфрад ва чамъ]анд [анварӣ, 1386: 100] ва наметавон ин ду мафҳум [шаҳс ва шумор]ро аз ҳечик аз ин замириҳо ҷудо сохт; бинобарин тамом замириҳои шаҳсе дунқши шумурда мешаванд.

5. Замир-исм [муаррифа]

Аз ин, ки бисёре аз дастурнависон замиро исм муаррифа низ хондаанд, замириҳо, ба вежа замириҳои шаҳсоро низ бо тавачҷуҳ ба «исм ва замир» будан онҳо, дунқши метавон хонд; аз сӯи дигар чун замир ҷонишин исм низ хонда шудааст, ва аз ин нигоҳ агар исм муаррифа шумурда шавад, боз ҳам ё аз навъ исм зот хоҳад буд ё исм маъно, ки дар ин сурат, ки метавон онро «замир-исм муаррифа-зот » шумурда, чандқши номид. Дар ин сурат исм қорбурд мустақил дорад. Мисолҳои он иборатанд аз: ман, мо, ту, шумо, ӯ, вай, онон, онҳо, эшон.

6. Макон-шумор

Дар забон форси дари замириҳои ишора низ аз дунқшиҳои сарфи ба шумор мераванд, зеро ба далел ишора ба ду мафҳум макон [дӯри ё наздики], ки тавассути замириҳои «ин» ва «он» мушаххас мешавад, ҳамзамон баёнгар мафҳум шумор низ анд, ки замириҳои «ин» ва «он» мафҳум муфрад ва замириҳои «инҳо» ва «онҳо» мафҳум чамъ [беш аз як]ро мерасонанд ва ба ҳамин далел дунқши шумурда мешаванд [мохутён, 1387: 206].

7. Феъл амр-ҳол илтизоми

Дар миён феълҳои сохт феъл амр ва ҳол илтизоми яқсон аст [вафой, 1392, 162] ва аз ҳам фирқи надоранд ва бад-ин лиҳоз метавон онҳоро низ дар радиф дунқшиҳо қарор дод бад-ин маъно, ки агар вожаи «биравед, бихонед, бनावисед ва ...» ро ба сурат мустақил ба қор бибарем, ҳарду маъно [феъл амр ва феъл ҳол илтизоми]ро аз он метавон ба даст овард; вале ҳаминка онро дар бофт қарор диҳем, дигар вазъият дигаргун мешавад ва ранг мушаххас ба худ мегирад зеро феъл ҳол илтизоми бо феъл кумаки ҳамроҳ аст дарҳолика феъл амр ниёзе ба феъл кумаки надорад ва аз инру дигар дунқши шумурда намешавад. Бад-ингуна:

Дарс бихонед [амр]

Бояд дарс бихонед [ҳол илтизоми]

Гоҳе ҳам сухан аз феъл дууччи ба миён меояд ва феълҳоеро, ки ҳам ба сурат лозимӣ ва ҳам ба сурат мтғди ба кор рафта метавонанд, феъл дууччи мехонанд [хатиб раҳбар, 1381: 234] ва феълҳои рехт, сӯхт, гудохт ...ро дууччи хондаанд, вале бо таваҷҷуҳ ба бофт мо аз дунқши хондан он мепрҳизем, зеро лозими ӯ мтғди будан феъл замоне собит мешавад, ки дар бофт дар назар гирифта шавад ва дар бофт феъл ӯ лозими собит хоҳад шуд, ӯ мтғдӣ ва ба ин далел наметавон онро дунқши гуфт.

8. Тақуож-вожаи содда

Дар миён дунқшиҳои сарфи навъе дигар аз дунқширо метавон ёфт, ки ҳамзамон бо ду ном «тақуож ва вожа» метавон онро муаррифи кард [чалилӣ, 1392: 22]; нахуст ба далел таҷзиянопазири он, тақуож хонда мешавад, зеро фақат аз як чузъ маънодор ташкил шудааст; монанд: шаб, ду, хуб, зуд, рафт ва... Ва аз сӯи дигар ба далел мустақил будан ва истиқлол қорбурди он, ки ба танҳои маъноро мерасонд, вожаномада мешавад; монанд: шаб, як, хуб, зуд, хон, рафт ва ....

Сенқшиҳои сарфи

Гоҳе ҳам дар забон форси дари шохид аносир сенқши ҳастем. Вожаҳои сенқши забон форси дари бештар аз навъ аманд ва барҷастатарин намунаҳои онро исм хосс ташкил медиҳад; зеро афзун бар ин, ки далолат бар фақат як фард доранд, аз навъ муаррифа низанд ва ҳамчунон метавонанд аз миёни исмҳои зот бошанд ӯ маъно. Дар гунаҳои дигар исм фақат вожаҳои дунқширо метавон ёфт вале аз исмҳои сенқши камтар ӯ аслан нахоҳад буд. Исмҳои сенқшифорси дари ӯ аз навъ «хосс-муаррифа-зот» анд ӯ аз навъ «хосс-муаррифа-маъно» .

1. Хосс-муаррифа-зот

Аз онҷое, ки тамои исмҳои хоссро метавон муаррифа низ гуфт ва аз сӯи дигар ҳар исм хосс ӯ аз навъ зот анд ӯ аз гунаи маъно; пас исм хос дунқши на балки сенқшӣ аст. Бад-ин тартиб ном дунқши барои ин даста аз исмҳо дақиқ ва фарогир нахоҳад буд ва бояд онро сенқши хонд. Намунаҳои «хосс-зот» дар забон форси дари фаровонанд ва бисёре аз исмҳои хосс аз ҳамин гуна буда метавонанд. Фақат он даста аз исмҳои хосс, ки аз гунаи исм маъноанд аз ин доира берун меоистанд; монанд: чумба, наврӯз, ид, хуршед, мох, зуҳал, чамшед, кова, аҳмад, фарид, ҳочар, таҳмина, аскуна, дос, мола, шовл, лпотка, обтарозу, дастпнох, рустам, гетӣ, лола, мурсал, рухш, ковус, фрҳод, хусрав, суҳроб, шабнам ва....

2. Хосс-муаррифа-маъно

Исмҳои хосс, ки мтки бх ғайр бошанд ва вучуд хориҷи надошта бошанд дар ин даста қарор мегиранд ва шумор ин даста нисбат ба дастаи «хосс-муаррифа-зот» камтар аст. Вожаи «нимсри» намунаи хубе барои исмҳои чандқши аз навъ «хосс-муаррифа-маъно» ба шумор меравад. Гарчи ин вожа содда нест ва аз навъ таркибӣ аст, вале ин амр, вежаги асоси ин даста аз исмҳо ба шумор меравад зеро бисёре аз исмҳои хосс, ки аз навъ маъноанд ба гунаи таркиби бо афзудан пасванд /-и/ сохта мешаванд; вале мутаассифона ҳамаи исмҳои маъно аз навъ хосс нестанд ва ба ҳамин далел наметавон онҳоро чандқши хонд. Намунаҳои ин даста чандқши иборатанд аз: мирағӣ [бемори], саратон [бемори], нубуғ, нузла [бемори], суд, зако т, ҳамса ва ...

Гоҳе ҳатто шохид чандқшии ҳастем, ки баёнгар бештар аз се бўёд қорбурдӣ аст ва дар ин сурат ҳатто ном сенқши низ ба он норасои мекунад масалан дар зер навъе аз исм хоссро муаррифи кардаем, ки аз яқсу исм хосс аст, аз сӯи дигар исм зот, ҳамчунон исм макон ва аз ин, ки ҳар исм хосс муаррифа ҳам аст бинобан сенқши на балки чаҳорҷҳӣ аст.

3. Хосс-замон-муаррифҳ

Он даста аз исмҳои хосс, ки далолат ба замон доранд дар ин радиф қарор мегиранд. Ва аз инки ҳамзамон бо хосс будан ва мушаххас намудан замон ба ҳайс исм муаррифа низ шинохта мешаванд, сенқшианд чун дар айн замон ба се мафҳум ба сурат ҳамзамон далолат доранд. Вожаҳои наврӯз, чумба, шанбе, сада [ҷашн] ва... Чунонки аз ароиаи намуна бар меояд намунаҳои ин даста сенқшиҳо андак аст ва ба мушкил метавон намунаи аз онро дар забон форси дари сӯроғ намуд.

Чаҳорқшиҳои сарфи

Шуморе аз вожаҳо ҳатто дар чаҳор нақш ба сурат ҳамзамон зоҳир шуда метавонанд, ки дар ин сурат аз онҳо бояд ба номи чаҳорқши ёд кард. Камозкм як даста аз вожаҳоро митавон дар ин гурӯҳ сӯроғ намуд, ки дар зер аз он ёд мекунем:

1. Зот -хосс-макон-муаррифҳ

Исмҳои хоссе, ки дар айн хосс будан, аз яқсу ба макон низ далолат доранд ва аз сӯи дигар исм зот ба шумор мераванд; бад-ин маъно, ки вучуд хориҷи доранд ва мтки ба хеш анд; ва ҳатто муаррифа будан онҳо низ инкорнопазир аст, бинобарин аз навъ чаҳорқши «зот -хосс-макон-муаррифа» ба шумор мераванд. Ба ранг намуна вожаи «чорикор» ҳам исм хосс аст, ҳам исм макон ва ҳамчунон исм зот ; пас сенқшӣ аст. Шавоҳид баёнгар ин аст, ки намунаҳои ин даста аз дунқшиҳо дар забон фаровон аст ва ба ҳамин далел дунқшиҳои «хосс-макон» аз навъ пурқорбрд ба шумор мераванд. Вожаҳои қобл, бестун, албурз, ому, бҳсуд, дарунта, пғмон, полиз, балх.

Дункшиҳои наҳви

Ба ҳамин гуна аносир дункши бозҳм маҳдуд ба ҳавзаи сарф боки намонда ва дар миён мақулаҳои наҳви низ намунаҳои хуб ва фаровони аз он муаррифи шудааст., ки дар бахш дигар ҳамин мақола қор густурдае дар бораи он сурат гирифта ва намунаҳои фаровони аз он дар бахшҳо ва дастаҳои мутафовите ироа шудааст. Қорбурдҳои дункширо дар бахш наҳв бештар дар маҳдудҳои иборат, ба вежа дар миён иборатҳои метавон ёфт, ки аз навъ густурдаанд яъне бештар аз ду вожаҳо дар худ доранд онҳм дар он даста аз иборатҳо, ки бо таваҷҷуҳ ба аносир сохтаи онҳо, бештар аз як шинохт метавон аз онҳо ироа қард. Ба ранг намуна дар ин бахш иборатҳои метавон сӯроғ қард, ки ҳам тавсифианд ва ҳам адади; ба ин гуна: як утоқ қалон, дувумин сол таҳсилӣ, чанд мард туфангдор ва... Бад-ин гуна, ки дар иборат «як утоқ қалон» утоқ исм аст ва нақш дункши дорад бад-ин маъно, ки барои як маъдуд аст ва барои қалом мавсуф; ба ҳамин сурат дар иборат «дувумин сол таҳсилӣ» сол исм аст ва дарнақш дункши «маъдуд-мавсуф» зохир шудааст яъне барои дувумин [, ки адад аст] маъдуд ва барои «таҳсилӣ» [, ки сифат аст] мавсуф. Ва низ дар иборат «чанд мард туфангдор» вожаи «мард» исм аст, ки барои «чанд» [, ки адад муҷамм аст] маъдуд аст ва барои «туфангдор» [, ки сифат тафзилий аст] мавсуф. Ноғуфта набояд гузошт, ки дункшиҳои наҳви маҳдуд ба иборатҳои тавсифи-адади нест ва дар бисёре аз иборатҳои изофи густурда низ метавон намунаҳои дункши наҳви ёфт ҳатто дар иборатҳои пасинае [мафъули] ва пешинае [мутаммами] густурда низ шохид қорбурд дункшиҳои фаровон хоҳем буд.

Ботуча ба ончи гуфта шуд дункшиҳои наҳви метавон ба гунаҳои зерин дастабанди қард:

Маъдуд-мавсуф, маъдуд-музоф, музофунилайҳ-мавсуф, мутаммам-музоф, мутаммам-мавсуф, мутаммам-маъдуд, маъдуд-музофунилайҳ, мафъул-мавсуф, мафъул-маъдуд, мафъул-музоф.

1. Музоф-мавсуф

Дар ин сурат унсур дункше, ки музоф аст, барои сифат ба ҳайс мавсуф ба қор рафта ва иборат густурдаи изофиро ба вучуд овардааст ва чузъ миёне, ки ҳамано сифат аст, фақат ҳамчун сифат барои вожаи пеш аз худ [музоф] ба қор рафтааст вале бо вожаи пас аз худаш, ки мзололия аст, пайванд хоcсе надорад ва фақат бар асос робитае, ки бо вожаи нахустин дорад, дар ин бофт зохир шудааст ва бас; монанд иборатҳои: даст афғор ваҳид, ранг зрд ошиқ, пӯст хушк анор, кафш чрми заҳра, либос сафед арӯс, чашм шӯх ёр ва аммо ағар сифат дар ин нақш аз гунаи оли ё пурсиши бошад, дар байн музоф ва музофунилайҳ на, балки пеш аз онҳо қарор хоҳад гирифт бад-ингуна: беҳтарин асар саъдӣ, кӯҷактарин узв хонавода, чигуна барномаи телевизион, худ аҳмад, худ шумо, худ онҳо.

2. Музофунилайҳ-мавсуф

Дар бисёре аз иборатҳои изофи густурда шохид қорбурд ингуна дункши буда метавонем; онҳм дар иборатҳои, ки барои музофунилайҳ сифат дошта бошем монанд иборат «об лимуи тураш», ки дар он «лимӯ» қорбурд дункши дорад бад-ин маъно, ки вожаи «лимӯ» барои чузъ аввале, ки музоф аст ба ҳайс музофунилайҳ ба қор рафтааст дарҳолика ҳамин вожаи «лимӯ» барои вожаи пас аз худаш, ки сифат аст, ба ҳайс мавсуф ба қор рафтааст ва ин ҳақиқатӣ аст инқорнопазир. Намунаҳои дигар қорбурд ин дункши иборатанд аз: бародар аҳмад шӯх, девор масҷид набавӣ, ранг қалам худқор, рӯй қоғаз сафед, фазои утоқ кӯҷак, решаи дарахт қуҳансол, ном ман бечора.

3. Маъдуд-мавсуф

Дар ин сурат унсур дункши ду қорбурд ҳамзамон дорад, бад-ин маъно, ки ҳам ба ҳайс маъдуд ва ҳам ба ҳайс мавсуф нақш ифо мекунад ва наметавон қорқирд онро фақат ба як нақш маҳдуд сохт. Дар иборат «се шаҳр маъруф», ки як иборат тавсифи-ададӣ аст, «шаҳр» унсур дункшӣ аст бад-ин маъно, ки барои «се», ки адад аст, ба ҳайс маъдуд ба қор рафтааст, дарҳолика барои «маъруф», ки сифат аст, ба ҳайс мавсуф нақш ифо мекунад. Ё дар иборат «панҷумин бандар тичорати», ки як иборат тавсифи-ададӣ аст, вожаи «бандар» ҳам нақш маъдудро дорад ва ҳам нақш мавсуфро; яъне, ки ҳамин вожаи «бандар» барои «панҷумин», ки адад тавсифӣ аст, ҳайсиат маъдудро дорад дарҳолика барои «тичорати», ки сифат нисбатӣ аст, ҳайсиат мавсуфро. Дар ин намунаҳо унсур дункши нақш асосиро дар иборат дорад ва аз ҳаминру арзиш робитаи он бо ҳар ду унсур [адад ва сифат] яқсон аст ва будан унсур дункши барои сифат ва адад зарурӣ аст. Ин ҳам намунаҳои дигар аз ин гуна: даҳ нависандаи бартар, як мард чангӣ, се утоқ қалон, шаш китоб дарсӣ, ду доруи муассир, чаҳор сол таҳсилӣ.

4. Маъдуд-музоф

Дар сурате, ки як вожа ҳамзамон ду нақш [маъдуд ва музоф]ро дар як бофт воҳид дошта бошад, дункши «маъдуд-музоф» шакл мегирад. Намунаҳои ин дункширо дар иборатҳои изофи густурдае метавон ёфт, ки дар он адад низ ба ҳайс вобастаи музоф ба қор рафта бошад. Дар иборат «ду бародар чамшед», ки як иборат густурдаи изофи ихтисоси шумурда мешавад, вожаи «бародар», ки исм аст, ҳайсиат маъдудро барои «ду» дорад; дарҳолика ҳамин вожаи «бародар» ба сурат ҳамзамон, ҳайсиат музофро барои вожаи «чамшед», ки музофунилайҳ шумурда мешавад дорад ва аз ин нигоҳ як унсур дункшӣ аст. Ба ҳамин гуна дар иборат «севумин марҳалаи тасаввуф», ки боз ҳам як иборат изофи ихтисоси аз навъ густурдааст, вожаи «марҳала», ки исм аст, барои вожаи «севумин», ки адад тавсифӣ аст, ба ҳайс маъдуд ва барои вожаи «тасаввуф», ки музофунилайҳ аст, ба ҳайс музоф ба қор рафтааст

ва аз ин рӯ як унсур дунқши ба шумор меравад. Ногуфта набояд гузошт, ки дар ин иборат нақш асли аз он аркон иборат изофи [музоф ва музофунилайх] аст ва адад нақш фаръи дорад ва фақат бо музоф дар иртибот аст ва бо мзоф алия чуз ҳамчворӣ, робитаи барчаства надорад. Намунаҳои дигар аз ин дунқши иборатанд аз: чанд сафҳаи китоб, ҳашт курсӣ парлумон, ду либос хоб, бист рӯз рамазон, як уток хоб, ду писар ҳамсоя, аввалин рӯз сол, сол чаҳорум таҳсил, се узв маҷлис, севумин марҳалаи бозӣ, чанд моҳ сол, як дӯст муҳаммад.

5. Маъдуд-музофунилайх

Дар ин гунҳборт музофунилайх афзӯн бар нақш асли хеш [музофунилайх] ба сураат маъдуд низ ба гунаи ҳамзамон ба кор меравад; дарҳолика адад дар ин бофт ба ҳайс чузъ фаръи дар иборат густурдаи изофи зоҳир хоҳад шуд онҳм дар вазъияте, ки фақат бо музофунилайх пайванд амиқ дорад ва бас ва бо музоф чуз пайванд ҳамчвори [онҳм дар бархе аз намунаҳои камкорбрд, ки адад он аз навъ тавсифи хоҳад буд, албатта фақат он адад тавсифе, ки пеш аз маъдуд ба кор меравад на ҳамаи он] иртиботе надорад. Мисолҳои ин дунқши низ фаровон аст ва дар забон ба содаги метавон онро мушоҳида кард. Ин ҳам чанд намуна аз ин дунқшиҳо: кор ду шогирд, ном нафар севум, нақш охири бозикун, панҷараи ташноб дувум, девор уток дувум, поврки сафҳаи нӯҳум.

6. Маъдуд-мутаммам

Гоҳе унсур дунқши афзӯн бар ин, ки маъдуд аст, ба ҳайс мутаммам низ ба кор рафтааст. Дар ин сураат мутаммам рукн асли иборат шумурда мешавад ва адад ва пешина ҳарду нфаш фаръи доранд бад-ин маъно, ки адад ва пешина бо ҳамин шинохте, ки аз онҳо дорем, бо ҳам иртибот барқарор карда наметавонанд ва фақат унсур дунқши заминаи иртибот ин ду унсурро фароҳам месозад. Ба ранг намуна дар иборат «аз ду нафар» вожаи «нафар» унсур дунқши аст, ки барои «ду» нақш маъдудро дорад ва барои «аз» [ки пешина аст] нақш мутаммамро. Намунаҳои дунқши «маъдуд-мутаммам» низ дар забон фаровон аст ва ба содаги метавон ба он даст ёфт. Ин ҳам намунаҳои аз ин дунқши: барое чанд сол, то даҳ дақиқа, бо сад рӯпия, ба сӣ-чиҳил рӯз, дар як соат, беду нафар.

7. Музоф-мутаммам

Ҳаргоҳ ба як иборат изофи пешина бифзоием дар ин сураат музоф, ки рукн аввал аз иборат изофӣ аст ва музоф номида мешавад, афзӯн бар ин, ки нақш қабли хешро ҳифз мекунад, як нақш чаҳид низ пайдо мекунад, ки ҳамоно нақш «мутаммами» аст. Ба ранг намуна дар иборат «то рӯз чумба» вожаи «рӯз» унсур дунқши аст, ки барои вожаи «чумба», ки музофунилайх аст, ҳайсиат музофро дорад ва дар айн замон барои пешинаи «то» ҳайсиат «мутаммам» ро, пас як унсур дунқши шумурда мешавад. Аз ин, ки ҳар иборат изофиро метавон бо афзудан як пешина густурдатар сохт ва ба рукн аввали иборат изофи [музоф] хувият дунқши бахшид, намунаҳои ин дунқши дар забон форси дари фаровон хоҳад буд ба ин мисолҳо таваҷҷуҳ кунед: дар шаҳр кобл, аз хонаи шумо, барои дӯст худ, ба даст аҳмад, бар рӯй фраш, бо муаллим ӯ, бедӯстон хеш, аз худ вай, барои худ онҳо.

8. Мавсуф-мутаммам

Агар бихоҳем иборат тавсифиро бо афзудан як пешина густурдатар бисозем дар ин сураат барои мавсуф хувият дунқши мебахшем бад-ин маъно, ки ҳамон вожа, ки дар иборат тавсифи ба ҳайс мавсуф ба кор рафта буд, ҳоло як нақш ё коркирд дигар низ пайдо мекунад, ки ҳамоно «мутаммам будан» аст ва дар ин сураат ҳамонгуна, ки мавсуф будан он инкорнопазир аст, аз мутаммам будан онро низ наметавон инкор кард. Дар иборат «бо писар чавон» вожаи «писар» барои вожаи «чавон» ҳайсиат мавсуфро дорад дарҳолика ҳамин вожаи «писар» барои пешинаи «бо» ба ҳайс мутаммам ба кор рафтааст. Дунқшиҳои «мутаммам-мавуф» низ дар забон форси дари корбурд зиёд доранд ва ба содаги дар матн қобил ташхис анд. Бархе аз намунаҳои онро инак бар мешуморем: дар об гарм, аз кӯҳ баланд, то шаҳр нав, бо ном нек, барои шогирдон лоиқ, ба дӯстон наздик, дар чой хушк ва сард, аз роҳ дӯр, бо душманон дерина, дар баҳр бекарон, аз мо бечораҳо, ва ....

9. Бадалдор-мутаммам

Гоҳе ҳам шоҳид намунаҳои ҳастем, ки мутаммам, афзӯн бар мутаммам будан, бадалдор ҳам аст ва барои бадал, ҳайсиат бадалдорро низ дорад ва ин худ навъе аз дунқши ба шумор меравад; монанд: аз ту аҳмак, бо он бесавод, барои шумо хубон, бемо чаҳор бародар, то кобл пойтахт афғонистон.

10. Мафъул-музоф

Бо афзудан пасина ба иборат изофи метавон як унсур дунқши аз навъ «мафъул-музоф» эҷод кард; чунонки бо афзудан пасинаи «ро» ба иборат изофи «либос шоҳ» аз яқсу иборатро густурдатар сохт ва мафҳум печидатриро бо он баён кард ва аз сӯи дигар як унсур дуучи эҷод кард; бад-ин маъно, ки дар иборат «либос шоҳро» вожаи «либос» ба ҳайс музоф барои вожаи «шоҳ» ба кор рафтааст ва ҳамзамон ҳамин вожаи «либос» бо таваҷҷуҳ ба пайванд он бо пасинаи «ро» нақш «мафъули» низ дорад. Дунқши «мафъул-музоф» низ дар забон форси дари корбурд зиёд дорад. Ин ҳам чанд намуна аз он: чанг аҳудро, роҳ хонаро, ранг мутарро, кор берунро, муаллим моро, ном аҳмадро, пӯш китобро, мақолаи шуморо.

11. Мафъул-мавуф

Агар як иборат тавсифиро бо пасинаи «ро» гириҳ бизанем ва бад-ингуна иборатро густариш диҳем боз ҳам даст ба эҷод як унсур дунқши дар забон задаем, ки дар иборат «китоб дарсиро» вожаи «китоб» аз яксу ба ҳайс мавсуф барои вожаи «дарси» ба кор рафтааст ва аз сӯи дигар бо тавачҷух ба пайванд он бо пасинаи «ро» нақш мафъул низ ба он афзуда шудааст ва аз инру табдил ба як унсур дунқши шудааст. Чун дар мутун забон форси дари бештар мафъулҳо [мафъул муаррифа, на нкра] бо сифат низ пайванд доранд, бинобарин намунаҳои дунқши «мафъул-мавуф» дар ин забон ба содагӣ ва фаровон корбурд дорад. Ин ҳам намунаҳои аз ингуна дунқшӣ: тифл шӯхро, ҳавои сардро, панҷараи бастаро, шишаи глдорро, кор илмиро, дӯст самимиро, ёр бевафоро, афрод бадхулкро.

12. Мафъул-маъдуд

Ҳамонгуна, ки як иборат тавсифиро метавон бо пасина гириҳ зад, ба иборат адади низ метавон пасина афзуд ва барои мавсуф, нақш дувуми [мафъул] низ дод ва бад-ин гуна як дунқши наҳви эҷод кард. Ба ранг намуна дар иборат «утоқ панҷумро» вожаи «утоқ» аз яксу барои вожаи «панҷум» ҳайсият маъдудро дорад ва ҳамзамон дар ҳамин иборат аз нақш «мафъули» низ баҳраманда аст; пас метавон онро як унсур дунқши аз навъ «мафъул-маъдуд» номид. Ин дунқши низ дар забон форси дари корбурд зиёд дорад ва намунаҳои онро ба содагӣ дар мутун метавон ёфт. Инак ба ароиае чанд намуна аз он мепардозем: ду намоянदारо, чанд дарсро, як утоқро, даҳ дақиқаро, се чилд китобро, сад поя чукиро, панҷ панҷ нафарро, се мақоларо, даҳ-дувоздах дусияро, шуморо, ўро, хештанро.

13. Мафъул-бадалдор

Намунаҳои ҳам аз гунаи мафъул-бадалдорро дар бархе аз корбурдҳои нодир метавон ёфт, ки дар ин сурат як вожа афзӯн бар ин, ки мафъул аст ва мафъул будани он собит аст, ҳамзамон ба ҳайс бадалдор низ ба кор рафтааст ва навъе аз дунқширо дар забон ба вучуд овардааст; монанд: нимо, падар шеър нав эронро... [анварӣ ва олибод, 1389: 30].

14. Мафъул-муиншуда

Гоҳе ҳам шоҳид дунқшиҳои ҳастем, ки як вожа афзӯн бар мафъул будан, бо яке аз муинкунандаҳо низ дар иртибот аст ва ин корбурд навъе дигар аз дунқширо ба миён меовард, ки ғайр аз нақшҳои ёдшуда дар фавқ аст. Масалан дар иборат «ҳар китобро», вожаи китоб афзӯн бар ин, ки мафъул аст, бо муинкунандаи «ҳар» муин низ шудааст. Гарчи истилоҳ «муиншуда» зиёд муаррифи нашудааст вале муин будан вожаи «китоб» ро дар иборат фавқ наметавон инкор кард. Ин навъ дунқши низ корбурд зиёд дорад ва мисолҳои зиёде аз онро дар лобалои мутун ба содагӣ метавон ёфт. Ин ҳам чанд намуна аз ин дунқшӣ: кадом нависандаро, ҳеч ҷойро, ҳама мардумро, ин мизро, он барномаро, ҳар касро, ҳама дунёро.

15. Мавсуф-муиншуда

Дар бисёре маворид иборатҳои тавсифи бо муинкунанда иртибот барқарор мекунанд то афзӯн бар сифат, вежаги муин буданро низ ба мавсуф бидиҳанд. Дар иборат «ҳар чиз хуб» вожаи «чиз» як унсур дунқшӣ аст, зеро аз яксу бо муинкунандаи «ҳар» робита дорад ва аз сӯи дигар бо вожаи «хуб» дар иртибот аст ва дар нақш мавсуф барои он зоҳир шудааст. Мисолҳои дигар он иборатанд аз: кадом одам содик, ҳар асар чопшуда, ин шаҳр вайрон, ҳама баргҳои дарахт, он рӯз фаромӯшношудни.

16. Маъдуд-муиншуда

Ба ҳамингуна агар ба оғоз як иборат адади муинкунандае бифзоием, бо ин кор маъдуд он иборатро ба як унсур дунқши табдил хоҳем кард. Бад-ингуна, ки дар иборат «ҳар ду соат» вожаи «соат» аз яксу ба ҳайс маъдуд барои вожаи «ду» ба кор рафтааст ва аз сӯи дигар исме аст, ки бо тавачҷух ба иртибот он бо муинкунандаи «ҳар» муин шудааст ва як унсур дунқши шумурда мешавад. Дар иборатҳои, ки инак хоҳем овард, намунаҳои аз ин дунқширо метавон дид: ин чанд сол, кадом се китоб, он даҳ варзишкор, ҳар панҷ нафар.

17. Исм-муинкунанда [мумайиз]

Дар шуморе аз иборатҳои адади вожаҳои дар миён адад ва маъдуд қарор мегиранд, ки ба далел ғайр қобил шумор будан маъдуд будан онҳо гоҳе зарурӣ ва гоҳе ҳам ихтиёри буда метавонанд. Ин вожаҳоро дастурнависон афғонистони «муинкунанда» хондаанд ва дар эрон аз он ба номи «мумайиз» ёд шудааст [алавӣ муқаддам ва бҳном, 1388: 59]. Ин вожаҳо ғолибан исманд ва дар ин таркибҳо афзӯн бар исм будан ба номи муинкунанда ё мумайиз низ хонда мешаванд, пас дунқшианд ва аз ин, ки дар бофт зоҳир мешаванд, дар радиф дунқшиҳои наҳви қарор мегиранд. Намунаҳои дигар он иборатанд аз: се бутл шарбат, як чилд китоб, се дона гилос, ду даст коло, даҳ картон қоғаз.

Чандиқшиҳои аӣаеи

Дар канор дунқшиҳои наҳви аносир чандиқши низ дар забон форси дари зиёд аст ва намунаҳои зиёде аз онро дар забон метавон сустҷӯ кард. Ба ҳайс мисол дар иборат «ду девор баланд ҳулиро» вожаи «девор» барои вожаи «ду» ба ҳайс маъдуд ба кор рафтааст, барои вожаи баланд ба ҳайс мавсуф, барои вожаи ҳули ба ҳайс музоф ва ҳатто бо тавачҷух ба иртибот он бо пасинаи ро низ метавон онро мафъул хонд; дар ин сурат ҳамин вожаи «девор» ҳатто чаҳориқшӣ аст, ки ҳар чаҳор нақш ва корбурд онро наметавон инкор кард ва аз инру бояд онро чаҳориқши хонд. Намунаҳои дигаре низ аз ингуна корбурдро дар забон форси дари ба роҳати метавон ёфт; монанд ин иборатҳо:

«барои чаҳор узв фаъол гурӯҳ» дар ин иборат вожаи «узв» ба ҳайс мутаммам, маъдуд, мавсуф ва музоф ба кор рафтааст.

«ҳар ду нависандаи маъруф» дар ин иборат вожаи «нӯснда» ба ҳайс муиншуда, маъдуд, мавсуф ба кор рафтааст.

«дах сафҳаи ин китобро» дар ин иборат вожаи «сафҳа» ба ҳайс маъдуд, музоф ва мафъул ба кор рафтааст.

«дар ҳар гӯшаи ин сарзамин» дар ин иборат вожаи «гӯша» ба ҳайс мутаммам, муиншуда, музоф ба кор рафтааст.

«ин чанд сол муҳочиратро» дар ин иборат вожаи «сол» ба ҳайс муиншуда, маъдуд, музоф ва мафъул ба кор рафтааст.

Натиҷагири

Дар поён ин барраси ба ин натоиҷ даст меёбем, ки дар забон форси дари шомил «дунқши», «сенқши» ва «чанднқши» мешавад, ҳамчун истилоҳот зарурӣ барои мабоҳис дастури ба шумор меравад ва намунаҳои фаровони аз ҳар гуна дар забон ба роҳати метавон дарёфт.

Вежаги асоси ин вожаҳои далолат ҳамзамон он ба чанд мафҳум мутафовит, ки ҳам ба танҳои ва корбурд мустақил вожаҳо намоён аст ва ҳамчунин дар бофтҳои мутафовит аз ин вежаги бархурдоранд ва ба ҳамин далел корбурд дар ду сурат [корбурд мустақил ва мунфарид ва корбурд дар бофт] ба ду дастаи сарфӣ ва наҳви ҷудо шудаанд.

Дунқшиҳои забон форси дари дар бахш сарф ҷойгоҳ барҷастаеро дар миён исмҳо ба худ ихтисос медиҳад ва тақрибан бештар гунаҳои исмро дар бар мегирад, ки аз он ҷумла метавон ба исм хосс, исм зот, исм маъно, исм макон, исм замон ва дигар гунаҳои исм ишора кард. Пас аз исм намунаҳои чанднқширо дар мақулаҳои замир ва феъл метавон сӯроғ намуд.

Дунқшиҳои наҳви бештар дар мақулаи иборат дида мешаванд ва аз инки бисёре аз иборатҳои забон форси дари аз навъ густурда аз об дар меоянд, намунаҳои фаровон дар анвои гуногун иборатҳо аз он метавон ёфт.

Гоҳе ҳам шохид корбурд сенқши ҳам дар бахш сарф ва ҳам дар бахш наҳв ҳастем, ки дар бахш сарф сенқши маъдуд ба исмҳои хосс, макон, муаррифа ва зот мешавад. Корбурд он ҳам дар ҳамин ҳавзаҳои фаровон аст. Вале сенқшиҳои наҳви нисбат ба бахш сарф бештар аст ва намунаҳои он низ назар ба бофтҳои мутафовите, ки доштамитаваонад, бисёр зиёдтар аз гунаи сарфӣ аст.

Дар бахш наҳв ҳатто намунаҳои зиёде аз чанднқше, ки дорои бештар аз се ҷузъ анд ба содаги ёфт мешавад ва ин амр пажӯҳишгарро вомидорд то аз номҳои мутааддид бар ин гунаҳои мухталиф он бипарҳезд ва бо ҳамон ном чанднқши ҳамчун ном кулӣ барои барраси ҷанбаҳои мухталиф он иктифо кунад. Ногуфта набояд гузошт, ки гарчи дар бахш сарф низ метавон намунаҳои ёфт, ки бештар аз се вачҳо дар худ бозтоб медиҳанд вале назар ба бахш наҳв мизон он хеле кам аст.

АДАБИЁТ

1. Ишроқӣ, Сайид Алимҳмд. [1394]. Дастур забон форси дари.қобл: интишорот саид.
2. Анварӣ, ҳасан. [1386]. Дастур забон форси 1. Чоп ҳабдаҳум. Техрон: донишгоҳ паём нур.
3. Анварӣ, ҳасан, ва олиобод, Юсуф. [1389]. Роҳномаи дастур забон форси 1у2. Техрон: суҳан.
4. Чалилӣ, Маҳмуд. [1392]. Дастур забон форси [муқаддамотӣ, ҷилд аввал]. Машҳад: нашр дастур.
5. Хатиб раҳбар, халил. [1381]. Дастур забон форси. Техрон: интишорот мҳтоб.
6. Шиқоқӣ, видо. [1387]. Мабони сарф. Чоп дувум. Техрон: самт.
7. Алавӣ муқаддам, бҳном, ва пошой, Муҳаммадризо. [1388]. Дастур забон форси [барпоиан забоншиноси]. Техрон: нашр лавҳ зрин.
8. Моҳутён, шаҳрзод. [1387]. Дастур забон форси [аз дидгоҳ радҳшиносӣ]. Чоп панҷум, Техрон: нашр марказ.
9. Вафой, Аббосӣ. [1392]. Дастур тавсифи [бар асос воҳидҳои забон форси]. Техрон: суҳан.

БАРРАСИИ НАҚШИ АНГЕЗА ДАР ЁДГИРӢ

Пуҳанмал Сайидабдулқҳор Ҳақиқат устод улум тарбияти Донишгоҳ Бағлон, тобистони 1399

Abstract

The present study examines the role of motivation in learning. The investigator used a desk review of the existing literature on motivation and learning. The study focused on exploring motivation approaches and the role of motivation in learning. The findings suggest that motivation is an intrinsic drive that stimulates a person to work in a certain direction or to achieve specific goals. The findings also uncovers that learning without motivation seems a meaningless activity. The article begins with defining motivation and elaborates on its importance in learning. This article examines different motivational approaches and the relationship of some of

them with other aspects of life. Finally, the study highlights prominent techniques used to motivate students and provides recommendations on how to motivate and maintain students' interest in learning.

Чакида

Таҳқиқ ҳозир бо ҳадаф нақш ангега дар ёдгири анҷом шудааст. Равиш таҳқиқ, ки дар ин пажӯҳиш истифода шудааст, равиш таҳқиқ китобхонаи бо ҳифз асл амонат дори сурат гирифтааст, муҳимм тарин аҳдоф ин таҳқиқ дарёфт равишҳои эҷод анигза ва нақш ангега дар ёдгири мебошад. Ёфтаҳои ин таҳқиқ нишон дод, ки ангега ба унвони як омил даруни фард аст, ки ӯро ба фаъолият дар ҷиҳати муин ё барои расидан ба ҳадафҳои хосс водор мекунад ва ёдгири бидуни ангега, фаъолият аст бемаъно. Мақола ҳозир зимн таърифи аз ангегиш ва ангега, аҳамият онро барраси кардааст. Ин мақола ба барраси рӯйкардҳои мухталиф ангегишӣ ва иртибот бархе аз онҳоро бо соир ҷанбаҳои зиндагӣ пардохт аст ва дар ниҳоят ба фунуни барои эҷод ангегиш дар дониш омӯзон ва донишҷӯён ишора карда ва пешниҳодҳои барои барангехтан ваҳфз тавачҷуҳ вьлоқа ба ёдгири дар дониш омӯзон аръа кардааст.

Калид вожаҳо: диранг, нақш, ангега, ёдгири.

Муқаддима

Ҳамаи мо аз аҳамият ангега дар зиндагӣ огоҳи комил дорем, бо ин ҳол бештар мо эҳсос мекунем дар зиндагӣ ба андозаи кофӣ дорои ангега нестем. Ангега ба мо кумак мекунад то эҳсос ризоят хотир кунем, дар бораи худмо эҳсос масъулият намоиём ва бар зиндагӣ худ тасаллут дошта бошем. Биангегагӣ дар байн донишомӯзон ин нигарониҳо дар волидайн ва муаллимон бҳучуд миовард, ки шояд онҳо натавонанд дар мавриди худ ба дурусти амал кунанд, ба бераҳа бираванд ё ҳатто зиндагӣ худро талаф кунанд. Мавқеият ва шароит муҳит омӯзиши аз ҷумла авомиле аст, ки бо биангегагӣ донишомӯзон иртибот наздик дорад. Муаллим муҳиммтарин нақшро дар мактаб ифо микунд ва ҷигунаги амалкард донишомӯз ба рафтор муаллим бастагӣ дорад. Барои муаллим ангегиш донишомӯз ҳам б ҳънвон ҳадаф ва ҳам б ҳънвон василаи пешрафт дар амр ёддҳи - ёдгирӣ ва соир заминҳҳо аҳамият бисёр болои дорад. Лизо дар ин баҳс бҳтур мухтасар ибтидо ба назарияи андешамандон ғарб ва шарқ, маънӣ ва мафҳум ангега, ҷигуна ангега эҷод кунем? Шароит эҷод ангега, донишомӯзон беангега ва роҳкорҳои муносиб ҷиҳат боло бурдан ангегиш лозим дар донишомӯзон пардохта шудааст.

Муҳиммтарин аҳдоф ин таҳқиқро матолиб зер эҳтиво микунд:

1. Дарк ва шинохт мафҳум ангега;
2. Барраси ҷойгоҳ ва нақш ангега дар омӯзиш ва ёдгири;
3. Дарёфт равишҳои эҷод ангега дар ёдгири.

Масъалаи муҳимм ин аст, ки, аз донишгоҳ ва марокиз омӯзиш оли то макотиб бисёр дида мешавад, ки устодон мрбён ва муаллимон кӯшидаанд, ки бо содда сози хулоса сози ҳазф фусули аз китоб, таъкид бар қисматҳои аз дарс бо пиндора худ нақш интиқол матлаб ва фарогири ҳадафҳо ро осон кунанд дар сурате, ки натиҷа бо пеш фарзҳои онҳо ҷаврдрнёмда ва дар ниҳоят дониш омӯзон ва донишҷӯён ба тақрор ва ҳифз кардан, аксарият матолиб мепардозанд ва нисбат ба ришта таҳсили худ беалоқа ва бетафовут ҳастанд. Иллат чист? Ҷавоб ин саволро бояд дар ҳита отиғи ҷустуҷӯ кард, замоне, ки як донишҷӯ ё дониш омӯз бидуни ин, ки надонад барои ҷӣ ҳадафӣ ва бо ҷӣ корбурдӣ ва ҷигуна таҳсил мекунанд? Бегумон, ба аҳдоф матлуб даст нахоҳанд ёфт.

Пурсиш асли: 1. Ангега ва ангегиш чист?; 2. Аз ҷӣ замоне ва киҳо роҷеъ ба ангега, таҳқиқ ва назария ирод кардааст?; 3. Ангега аз назар андешамандон исломӣ ва ғарбӣ чист? Внқаш ангега дар ёдгири чист?. Пурсиш фаръӣ: 1. Ҷигуна ангега дар ёд гирандагон халқ, густариш ва ҳифз намоиём?

Равиш таҳқиқ, ки барои ҷамъ оварӣ маълумот ва иттилоот дар робита ба таҳрир ва таҳқиқ мавзӯ маврид назар, истифода шудааст, равиш таҳқиқ китобхонае аст. Нависанда бо ҳифз амонат дорӣ ва усул ахлоқи таҳқиқ аз ҷадид тарин ва мӯътабар тарин манобеъ мактуб дар дастрас ҷиҳат ҷамъ оварӣ иттилоот маврид ниёз истифода намудааст, ки, бо тай намудан се марҳала зайл оғоз ва ба анҷом расонидааст.

1. Ҷамъ оварӣ матолиб ва мавзӯот муртабит бо мавзӯ маврид таҳқиқ;
2. Таҳлил ва таҷзия ин матолиб;
3. Тадвин, тарҳ ва такмил мақола ҳозир.

Аҳамият ва зарурат ангега яке аз вучӯҳ муҳимм зиндагӣ инсон аст. Ба гунае, ки як фард барои идома зиндагӣ, бақо, фаъолият ва ҳатто тағйир ниёзманд ангега аст ва бидуни ангега зиндагӣ инсон бидуни ҳаракат, рокд, сард ва берӯҳ хоҳад буд. Барои парвариш, рафторҳои ҷадид бояд ёд гирифт, аммо барои амал ба ончи ёд гирифтаем, ниёзманд ангега ҳастем. Аҳамият ангега агар бештар аз ёдгири набошад, камтар нест. Ҳама мо медонем, ки ҷигуна вазн худро кам кунем, нмра боло бигирем ва бо дигарон меҳрубон бошем. Сад роҳ расидан ба бисёре аз аҳдоф, ин аст, ки онқдр барояш арзиш қоил нестем, ки вақт бигузorem ва талош кунем. Барои тағйир, ҳам бояд донист[ёдгири] ва ҳам бояд хост [ангега]; аммо бояд ба ин нукта тавачҷуҳ кард, ки аз дониш то анҷом додан фосила зиёде аст. Хеле

чизҳо мисл ниёз, бақоъ, фишор, эҳсос, осеб, тарс аз хатар, подош, тааллук, оризу, тасмим, арзиш, маҳорат, озодӣ, ирзоъ дарунӣ, алоқа, лаззат, танаффур, одат, ҳадаф ва ғайра ба инсон ангега медиҳад ва ҳама инҳо ҳамзамон таъсир худро мегузоранд. Ончи, ки боис шурӯъ фаъолият дар инсон мешавад, ангега аст. Ба иборате ангега, нақш устортро ифо карда ва инсон тавассути ёдгири бақия роҳро меорад.

Барраси адабиёт таҳқиқ

Баррасиҳои илми дар бораи ангега ва ангезиш нахуст дар поён қарн нуздаҳум ба васила фурӯед анҷом гирифт нуктаи атоф ва оғоз нава дар тарҳ масоил марбут ба ангезиш ба вучуд омад. Қарнҳо пеш дору янро ақида баро ин буд, ки одамиён ва қонурон дорои тафоукт кайфи ҳастанд; инсон мавҷуде хирадманд ва андеша вар ва ҳайвон мавҷуде ғаризӣ ва дӯр аз мантиқ ақлий аст; инсон бо нируи ирода ва интиҳоб озод амал мекунад, дар сурате, ки рафтор ҳайвон ғайр иродӣ ва мошин вор аст. Ба вежа онки инсон мутаҷаккил аз қон ваган бо нируи хирад митавонад гароишҳои отифи шоистаеро нишон диҳад, ки барои қонурон имкон пазиру нест.

Дар авосит қарн 19 дору ян назарияи қолибиро дар бораи тақомул ароя дод, ки чигуна мавҷудҳои зиндари тақомул пеш гирифтанд ва аз дастовардҳои илми рафтор мавҷуд зинда шинохта шуд.

Ба ақида дору ян аз оғоз ҳаёт пайкор пайдори барои бақоъ миён мавҷудҳои зинда дар гирифта ва дар дарун ҳаргуна иои низ тафовутҳои зиёде аз назар визигҳои генетики ё таквини падидор гаштааст. Ангега пешрафт яке аз ангеҳҳои муҳимм иҷтимоӣ аст, ки рафтор одамеро таҳт таъсир қарор медиҳад ин ангезаро митавон ба унвони оризу барои пеши гирифта бар як рафтор меъёри вежа таъриф кард. [Кӯрмн 1976]. Ангега пешрафт яне ин, ки фард тамоюл дорад кореро дар як замина ба хубӣ анҷом диҳад ва амалқардиро ба таври худҷӯш арзёби кунад. Ангега пешрафт девед маккланд [1961] қон аткинсон [1965] ироа шудааст. Маккланд ва ҳамкоронаш [1953] нишон додааст, ки ангега пешрафт митавонад ёдгирро тасхил кунад афроде, ки ангега пешрафт зиёде доранд бо кӯшиш ва қидият бештаре ба таҳсил мипардозанд [2, 3, 13].

Кокс [1962] дар мавриди ангега пешрафт ва таъсир он бар нмрҳои дарс донишомӯзон макотиб таҳқиқи анҷом дод. Натойч ин таҳқиқ нишон дод, ки ҳамбстагӣ мусбат маънидори миён нмрҳои ангега пешрафт ва нмрҳои дарси вучуд дорад. Рониур [1970] дар хусуси иртибот миён ангега муваффақият ва пешрафт таҳсили ба анҷом таҳқиқи даст зад. Мзлу [1970] ниёзҳои инсонро ба ду даста қулий тақсим микунд: 1. Ниёзҳои камбуд 2. Ниёзҳои рушд ё болндагӣ. Блум [1982] мӯътақид аст алоқа ва ангега донишомӯз дар чараён ёдгири ҳам нақш иллатро бози микунд ва ҳам маълул. Бад-ин маъное, ки ёд гиранд. Алоқаманд ба мавзӯ дар микёс ёдгиранда камлоқа муваффақият бештаре касб микунд ва ин муваффақият бештар сатҳ алоқа ва ангега онҳоро нисбат ба як мавзӯ афзоиш медиҳад.

Дар як муголиа тозҳ тар, қият ва қул [1992 ба нақл лфронсуо 1997] осор чанд омил муҳимм монанд тавоноӣ ёдгирандагон, омӯзиш муаллимон, ва ангезиш бар ёдгирро дар таҷовуз аз 25000 донишомӯз маврид барраси қарор доданд муҳиммтарин омиле, ки мустақиман бо мизон ёдгири робита мусбат нишон дод сатҳ тавоноӣ ёдгирандагон ва ду омил муҳимм дигар яке омӯзиш муаллим ва дигаре ангезиш бар ёдгирӣ. Орндз [1994] мӯътақид аст байн наҳва рафтор ва бархурд волидайн бо қӯдакон худ ва ангезиш пешрафт қӯдакон робита нируманди вучуд дорад. Лфронсуо [1997] дар китоб равоншиносии барои омӯзиш мӯътақид аст агар донишомӯзон ба ин қиҳат ҳидоят шаванд, ки муваффақият ва шикаст худро ба кӯшишҳо ва талошҳои шахсе нисбат диҳанд митавон ангега муваффақиятро дар онҳо афзоиш дод [5, 9, 10, 15]. Росил [1971] ангега... Барои мушаххас қардан қасд ё боздеҳ дилҳо як рафтор ба қор мируд... Пас қорбурд истилоҳ ангега дар мавриди ҳайвонот қоиз нест. Сайфрт [1992] ангезаро ба сурат ниёз ё хост вежаое, ки ангезишро мӯҷиб мишавад таъриф микунд. Лфронсуо [1997] ангезаро иллат ва далел рафтор медонад.

Ропопурт, ангезаро нируи иштиҳоовар даруни талаққӣ мекунад. Олпурт, ангезаро вазъият даруни организм таъриф мекунад, ки рафтор ва тафаккур фард ноши аз он аст. Мӯриёнфӣ, ангезишро нишоннаҳое аз ин воқеият медонад, ки баҳше аз рафтор организм бастагӣ ба табиат ва сохтор даруни он дорад. Ҳб, мафҳум ангезишро гароиш мавҷуд зинда ба ироа фаъолият муназзам медонад, ки аз поинтарин сатҳ хоб то болотарин сатҳ бедорӣ ва фаъолият мавҷуд зинда тағйир меёбад, ба тавре, ки натиҷа рафтор ва навъ таҳрик ба таври мутановиб бар организм асар мегузорд.

Ён г, ангезишро фроянд фаъол қардан рафтор, ҳифз фаъолият ва ҳидоят улғуи рафтор талаққӣ мекунад.

Ибни сино, дароҳуол қувва муҳаррика мегӯяд чун мо азбҳс қувои мудрақа ҳайвони [ҷавҳар латифе, ки маншаи ҳис ваҳркт аст] фориғ шудем, акнун сазовор аст, ки дарқуои муҳаррика нафс ҳайвони низ гуфтугӯ қунем. Гӯйм то ҳангоме, ки ҳайвон иштиёқ ба чизе шоғр ба он иштиёқ бошад ё инки он шиширо таҳайюл накунад ё шоир ба он чиз нагардад, набошад дарпи талаб он ҳаракат намекунад воин шавқ ба қувои мудрақа иртиботе надорад зеро қор қувои мудрақа ин аст, ки ҳукм водроқ қунад ва вочиб нест, ки чун чизе ба ҳис ё ба ваҳм ҳукм ё дарқ шавад бар он шиши ҳам иштиёқ ёфт зеро мардум дародроқ ончи ҳис мешавад ваҳёл қарда бо ҳам баробаранд лоқин дароштёқ ба

маҳсусоте, ки ҳис ё ҳаёл кардаанд бо ҳам ихтилоф доранд. Гоҳе ҳам ҳол як тан азофрод инсон қобил ихтилоф аст зеро ҳаёл таом мекунад вадрмуқ гуруснагӣ иштиёқ ба он меёбд вадрҳол сери шавқи дархуд намебинад. Ба назар шайх ниёзҳо дарофрод мухталиф шиддат вазъф дорад ва вақте ниёзе ирзоё шуд қудрат ангешиш худро аз даст медиҳад[8: 65].

Ибни сино яке азшъбаҳои нируи шавқро нируи ғазаб доништа ва қувва шаҳавонию он нируи медонад, ки дарпи амр лазиз втхил нофеъ мерӯд, ки ба худ ҷалб кунад. Қувва таҳассуси он нируи аст, ки ба ғалаба муштоқ аст вомриро, ки ҳаёл карда мунофи бо хеш аст азхуддф кунад.

Ба ин тартиб ваҳм ваҳёл дарбора ниёзҳо мӯчиб барангехтан қувои шаҳавони вағзб мегардад возҳр як азонҳо қасд ватсеме ҳосил шуда вмуҷб рафтор хосс мегардад.

Фороби, қувва барангезондари қуае медонад, ки ба восита он иштиёқ ба чизе ё танафур вокроҳ аз чизе ҳосил мешавад. Ин қувва, қувва асли аст ва дорои қувои фаръи мебошад, ки ирода мо вобаста ба ӯ аст. Ирода иборат азгардаш воштёқ ба мадрак ва ё мутанаффир варугардони азон мебошад, ҳол ин иштиёқ вағуча ё нохушоинди вағнфр ноши азоҳсос бошад вио ноши азтхил вио ба восита қувва нотика аст, ки ҳукм мекунад, ки қор анҷом шавад ё тарк гардад[8: 125].

Серурдӣ, ба вучуд се олам мӯътақид буда вадрбора ҳасти се инсон низ суҳан гуфтааст. Ин се инсон ба тартиб нузул иборатанд азонсон уқалой, инсон нафсони вонсон қисмонӣ. Робитае, ки байн ин се инсон дарҳсти муҳаққиқ аст ҳамонанд робитае аст, ки байн соя васоя дор барқарор мебошад. Қувваҳои мухталиф внируҳои мутааддиде, ки ба бадан инсон вобастаги доранд сояҳои азқуои бурзхи ба шумор меоянд, ки азҷҳот воътборот мухталиф даронсон ақли ҳикоят менамоянд.

Муллосадро, эълум мекунад, ки нафс ҳайвони пас аз ба даст овардан нируҳои наботи ба ду қувва тақсим мешавад: 1. қувва мудрака; 2. Ва қувва муҳарриққуа муҳаррика ё ангеа ҳаракат мешавад, ки онро қувва боъса [барангезонда] хонанд вио фоил ҳаракат аст, ки онро қувва фоила номанд. Қувва боъса ҳамон қувва шавқия[ҳаяҷон] аст, ки идрокот ҳаёл ё ваҳм ё ақл амалӣ ба васила ин ду мӯчиб ангешиш талаб [ниёзҳо] ё ангешиш қарор мегардад. Қувва боъса худ ду баҳш дорад:

1. Шаҳавония [шаҳват иборат азмил муфрат ба тараф ниёзҳои аввалия], ки ба тараф манофеъ брми ангезоанд.

2. Қувва ғазабия, ки мӯчиб дафъ ва фирор аззён ватлб интиқом аст.

Ибни рушд, иродаро ноши азшуқ барангезнда ва шаҳват барангезнда ба сӯи ҳаракат[рафтор] медонад, ки пас азонҷом рафтор ворзоё ниёз ақида дорад, ки шавқ азбин мерӯд. Ҷ меғӯяд ирода шавқ барангезндааст ба сӯи феъл, ки ҳангоме, ки анҷом шуд шавқ азбин мерӯд. Ба эътиқод ӯ маънӣ ирода дар ҳайвон шаҳват барангезнда ба сӯи ҳаракат[рафтор] аст вмаънӣ ирода дарҳивон инсон[нафс ҳайвони инсон] оризае аст, ки мӯчиб камол нақоис [ниёзе] аст, ки дарзот онҳост вадртъриф дигар ба рафъ нақоис[ниёзҳои] ирода қунандааст.

Ба назар ибни рушд ниёзҳо нақоисе ҳастанд, ки шавқ барангезндае барои рафъ онҳо моро ба сӯи феъл [рафтор] мекашоанд вакмол онҳо ирзоё онҳо аст ва пас азонҷом амал [рафтор] дигар шавқӣ наменонад магар инки дубора ниёзе зоҳир гардад.

Задидгоҳ ғизоли, шиддат внируманди муҳарриқҳо вонгизаҳои даруни бо фароянд зуҳур онҳо вбруз онҳо иртибот дорад. Лизо дирамрҳла нахуст тамоюл ба ғизо дар одаме худнмои мекунад васоир тамоюлот вонгизаҳои даруни дирамрҳл баъди зуҳур менамоянд. Имом ғизоли тамоми қуаҳо [ниёзҳо]ро ноши азнёз физики тағзия медонад вми гӯяд, ки меъда чун ҳавз тан аст вмаънӣ ҳама шҳуот вағолб тарин онҳо аст водм алайҳ ассалом азбҳшт ба сабаб ин шаҳват биафтод воин шаҳват асл шаҳватҳои дигар аст, ки чун шикам пршуд шаҳват никоҳ чунбидан гирад.

Имом ғизоли лаззат илм вмаърафтро дарофрод мтқомл ва оқил тар қави тарин лаззот вонгизаҳо медонад вми фармояд онки лаззат илм вмаърафт ба дил буд азалзт маҳсусот велзт шаҳват қави тар буд.

Ҳарқа оқил тар бошад лаззат қувватҳои ботин бар вай муставли тар аст чӣ агар оқилро муҳайярқунанд миён лузина вмерғ бирён хӯрд ё коре бқунд, ки дарон душман мағлуб шавад вабоисти вайро мусаллам гардад, албатта риёсат вағлба ихтиёр қунад магар, ки ҳанӯз назар вай тамом нашуда бошад.

Таориф ангешиш ва ангеҳ

Ангеа ва ангешиш ғолибо ба сурат мутародиф ба қор бурда мешаванд.бо ин ҳол метавон ангезаро дақиқтар аз ангешиш донист. Ба ин сурат, ки ангеширо омил кулӣ мавлид рафтор аммо ангезаро иллат ихтисоси як рафтор хосс ба ҳисоб овард. Мисло вақте, ки мепурсем чаро фулон шахс рафтор хоссеро анҷом медиҳад, ба думбол ангеа ӯ ҳастем .

Ангешиш: ангешиш исм масдар аз «ангезидан» буда ва дар луғат ба маънои «таҳрик», «тарғиб», «тҳриз» ва «ҳаяҷон» омадааст. Вожа ангешиш дар англисӣ аз калима лотин mover гирифта шудааст. Ин истилоҳ ҳамон гуна, ки аз маънои роиҷ он брмиояд, ба иллат ва чарои рафтор ишора дорад ангеширо метавон омил ниру диҳанда, ҳидоят қунанда ва ниғаҳдорнда рафтортъриф қард. Ба забон содда, ангешиш чизе аст, ки фардро ба пеш рафта во мидорд; дар ҳол пеш рафта ниғаҳ мидорд ва таъйин микунд, ки ба қучо боядрафт.

Аз лиҳоз парваришӣ, ангезиш ҳам ҳадаф аст ва ҳам васила. ба унвони ҳадаф ,мо аз дониш омӯзон ва донишҷуён меҳомем нисбат ба мавзӯҳои илмӣ ва иҷтимоӣ алоқа касб кунанд ,аз ин рӯ тамои барномаҳои дарсе, ки барои онҳо фаъолияти марбут ба ҷанбаҳои оғиби дар назар гирифта шудааст дорои ҳадафҳои ангезиши ҳастанд. Ба унвони васила, ангезиш ба сурат омодагии равони як пеш ниёз ёдгари ба ҳисоб меояд ва таъсир он бар ёдгари комило ошкор аст. Агар дониш омӯзон ва донишҷуён нисбат ба дарс беалоқа бошанд ба тавзеҳот муаллим тавачҷуҳ нахоҳанд кард, таколиф худро бо ҷидият анҷом нахоҳанд дод ва билохира пешрафт ҷандони насиб онҳо нахоҳад шуд. аммо агар нисбат ба дарс алоқаманд бошанд, ҳам ба тавзеҳот муаллим бо диққат гӯш хоҳанд дод ,ҳам таколиф дарси худро бо ҷидият анҷом хоҳанд дод,ҳам ба думбол касб иттилоот бештаре дар замина матолиб дарси хоҳанд рафт ,ва ҳам пешрафт зиёде насиб онҳо хоҳад шуд[сайф,1387].

Шиори ниҳод, бидуни ангезиш, ёдгари мумкин нест ва ҷое, ки ёдгари набошад тадриси вучуд надорад. Ҳол бояд дид ангеза ва ангезиш дар равон шиноси ёдгари ҷӣ маъно ва мафҳуме доранд.

Ангеза: ангеза истилоҳи дақиқтар аз ангезиш аст. Ангезиш амал кулӣ мавлид рафтор ба шумор мируд, аммо ангеза ҳолат ихтисоси рафторхос аст. Истилоҳ ангеза [motive] дар зиндагӣ рӯзона ба маонӣ васеъ тар аз маънои равон шиноси ба кор мерӯд зеро тамои одатҳо, муҳарриқҳои хоричи, ҳичонҳо ва ҳадафҳои шомил мешавад. Калимаи [motivation] дарфрҳнг равон шиноси, истилоҳи аст, ки танҳо бар боъсҳо ва ангезаҳои зотӣ ё даруни итлоқ мешавад. Гуруҳ дигаре аз равон шиносон муътақиданд, ки :ангеза, ҳар ҳолате дар фард аст, ки ўро ба анҷом додан фаъолият муини таҳрик ва мутаваҷҷеҳ менамояд ва мизон фаъолият ўро муин ва маҳдуд мекунад. баъзеҳо низми гӯянд :ангеза, он нируҳои кашоннда ҳастанд, ки фардро ба интиҳоб, анҷом додан як амал, ё тарҷеҳ як фаъолият бар фаъолият дигар водорми кунанд.

Ба таври кулӣ метавон гуфт: ангеза [motive] иборат аз ҳолат ва шароит даруни физиология ва психологияк ва [равон шинохти] фард аст, ки ўро ба фаъолият дар ҷиҳати муин ё барои расидан ба ҳадафҳои хосс водор мекунад, ки мумкин аст шаклҳои гуногуне пайдо карда номҳои мухталифе биронҳо итлоқ шаванд аз қабил: эҳтиёҷот рағбатҳо, муҳарриқҳо, амёл, гароишҳо, тавачҷуҳ, фишор ва ба ҳам хӯрдагӣ таодул рафтор ва дар натиҷа ёдгари танҳо ҳангоми руҳ медиҳад, ки дониш омӯз навъе адам таодул ё таниш дорад ва муаллим барангехтагӣ ўро аз ҳамин ҳолати дар меёбд. Расидан ба ҳадаф [подош гирифтани], ин барангехтагиро ирзо мекунад ва дар натиҷа ҳолат таодул дар рафтор дониш омӯз пайдо мешавад ва ў оромиш хотир эҳсос мекунад .

Чигуна ангеза эҷод кунем?

Лозима ҳар шурӯе эҷод иртибот матлуб ва фазосозӣ аст. Раванд ёддҳи - ёдгари амре дусуия аст ва ба тавофуқ дусуия ниёз дорад. Муаллим наметавонд бидуни тавачҷуҳ ба ангеза ва алоқа дониш омӯзон шурӯъ ба тадрис кунад, зеро тадрис тадриқ нест. Маҳорат муаллимон дар ин қисмат бисёр муҳим аст ва набуд он ба зарар дониш омӯз ва қоҳиш мизон ёдгари мешавад. Нуқтаи шурӯъ тадрис ба ҳунарманди хосс ниёз дорад то бо нишот, ҳадафманд ва ангеза соз бошад. Фарогирандагон бояд бо муаллим ҳамсу шаванд ва замина мушорикат онон фароҳам ояд.

Ангезиш ба унвони омил нирудиханда, ҳидоят кунанда ва ниғаҳдорнда рафтор таъриф шудааст. Ангеза истилоҳи дақиқтар аз ангезиш аст. Тафовут байн ангезиш ва ангеза дар ин аст, ки ангезиш омил кулӣ мавлид рафтор аст, аммо ангеза ҳолат ихтисоси як рафтор хосс аст. Бозтоб ба як робита содда байн як муҳаррик ва як посух гуфта мешавад. Фариза як улғи рафтори печидааст, ки таҷориб ёдгари бар он таъсир зиёде надорад ва ба сурат муштарак дар ҳама аъзои як навъ, дасти кам дар нар ё мода он ба таври яқсон дида мешавад. Нақш пазири рафтор печидае аст, ки дар баъзе аз ҳайуонҳо дар марҳала хоссе аз умр зоҳир мешавад. Ниёз ба як ҳолат ноши аз маҳрумият дар ҷондор гуфта мешавад ва соъқ ба энергия ҳосил аз ниёз ишора мекунад[7: 18].

Ангеза пешрафт

Ниёз ба пешрафт ё ангеза пешрафт як майл ё алоқа ба муваффақият кулӣ ё муваффақият дар як замина фаъолият хоссе гуфта мешавад. Ниёз ба пешрафт бо озмун андарёфт мавзӯи санчида мешавад. Афрод дорои ангеза пешрафт зиёд дар ёдгари бар афроде, ки аз ин ангеза бебаҳраанд пеши мегиранд. Барангехтагӣ ба ҳолат таҳйич, тавачҷуҳ, ё гӯш ба занг будан ишора мекунад. Тибқи назарияҳои марбут ба барангехтагӣ, дар сурате як муҳаррик бештарин асарро дорад, ки сатҳ беҳина барангехтагиро тавлид намояд. Мушаввиқ як ҳадаф воқеӣ аст, ки дастёби ба он ангезаеро ирзо мекунад. Ангеза нируи аст, ки афродро ба кор водор месозад. Дар ёдгари коромӯзон ва дониш омӯзон бо ангеза масъала муҳимме аст. Ба воқеъ баъзе мутахассисон, эҷод ангезаро аз масъулиятиҳои нахустин мрбён ва муаллимон медонанд. Бо вучуд барангехта шудан ёдгирандагон, ин эҳтимол ҳаст, ки онон талош кофӣ барои тасаллут ёби нишон ндиҳанд. Бо тосф гуфтнӣ аст, ки ҳагто бештарин барномаҳои коромӯш ва омӯзиш созмонедҳи шуда ҳам дар сурат набуд ангеза дар коромӯзон ва дониш омӯзон ба бор наменишинанд. Ҳанӯз ҳам афроде ҳастанд, ки пешопеш нишонаҳое аз ангезиш дар худ доранд. Унсонҳо аз ибтидои ҳаёт худ то вопасин ҳаёт худонгехтагиро бо худ доранд. Ангезиш аз вежагиҳои ҳар мавҷуд зиндааст. Вале, дар маводи дида мешавад, ки ёдгирандагон дӯст надоранд коре, ки анҷом

медиханд бинобар хоста муаллимон ё мрбён бошад. Ба ҳар рӯй, онон ба тариқе барангехта мешаванд. Бинобарин мураббӣ ва муаллим беш аз онки нақш ангега зоиро ифо кунад, ба ифои нақш контрол ангезиш ёдгирандагон ва савк додан ангегаҳо барои ёдгири кор хонагӣ ё кор вежаои меанҷомд. Яъне, таваччуҳ онон ба наҳви ҷалб мешавад ва энергишон барои анҷом додан фаъолият ҷадиде ҳидоят мегардад оқозода ва аҳадён [1378].

Нақш ангега дар ёдгири

Бисёре аз муаллимон вежагиҳои шогирдон хубро дар хусусиёте назир сахткушӣ, ҳамкорӣ ва алоқаманди мидонанд ва баъзе аз онон ин вежагиҳоро ба доштан ангезиш донишомуз мунҳасир микунанд. Бисёре аз муаллимон аз донишомузон сахткуши сӯҳбат микунанд, ки смстар таҳсилиро оҳиста, вале пайваста ба поён мирсонанд. Пажӯҳишҳо низ нишон додааст, ки, ангезиш донишомузон дар ёдгири аҳамият матлуботи дар муқоиса бо хуш дорад. Ҷамчунин дарбора таъсир ангезиш бар ёдгирӣ, пажӯҳишҳо нишон мидҳд, ки ангезиш қави ба ёдгири устувор, ва ангезиш кам ба ёдгири кам мионҷомд. Дар воқеъ ангезиш, мотор муҳаррик талош ва фаъолият барои ёдгирӣ аст ва мизон ёдгири донишомузонро ба ҳаддиаксар мирсоанд [сайф, алӣ акбар, 1383].

Таъсир ангезиш бар ёдгири

Ангезиш ҳам ҳадаф аст, ҳам васила. Ба унвони ҳадаф, аз дониш омӯзон меҳоҳем нисбат ба мавзӯҳои гуногун илмӣ ва иҷтимоӣ алоқа касб кунанд. Ба унвони васила, ангезиш монанд омодаги зеҳни ё рафтор вурудӣ, пеш ниёз ёдгири ба ҳисоб меояд ва таъсир он бар ёдгирӣ, яке аз умур бадеҳӣ аст. Ёдгири маълум ангегаҳои мутафовит аст. Яке аз ин ангегаҳо, ки нақш муҳимме дар чараён ёдгири дорад, майл ва рағбат шогирдон ба омӯхтан аст. Рағбат, муҳаррик аст, ки нируи фаъолиятро афзоиш медиҳад. Барои ин, ки шогирдон дар ҳангом ёдгири фаъол бошанд, бояд ба мавзӯӣ, ки меҳоҳанд фаро бигиранд, алоқа манд бошанд. Барои эҷод рағбат, лозим аст матолиб ва мафоҳим дарси бар асос ниёз шогирдон танзим шавад ва ҳадафҳо барои дониш омӯзон арзишманд ва қобил вусул бошад. Ҳадаф арзишманд ва қобил вусул, фардро ба хоستان ва талаб кардан во медорад ва нируи лозим барои фаъолиятро дар ӯ ба вучуд меовард. Аз роҳҳои мутафовите метавон эҷод ангега кард ва алоқаи дониш омӯзонро ба ёдгири афзоиш дод. Дар ин навиштор, баъзе аз ин равишҳо ва фунун муаррифи мешаванд.

Дар ин замина озубл минависад: байн ангезиш ва ёдгири робита дусуия аст, на як савийя; лузуми надорад, ки фаъолиятҳои ёдгириро ба таъвиқ андозем то инки алоқи ва ангезҳо рушд ёбанд. Ағлаб бехтарин роҳ барои омӯзиш ба донишомуз бидуни ангезиш ин аст, ки, ҳолат ангезиши ӯ ба таври муваққат нодида гирифта шавад ва то онҷо, ки мумкин аст, ба таври муассир ба ӯ омӯзиш дода шавад. Бо таваччуҳ ба аҳамият баҳс ангезиш дар ёдгири дар ин бахш микӯшем бо таъриф он, ба тарҳ назарҳои мавҷуд дар ин ҳавза бипардозем ва бархе аз роҳҳои эҷод ангега дар ёдгири мубтани бар ин назарҳои ишора хоҳем кард.

Ангезиш муҳимтарин шарт ёдгири аст

Алоқа ба ёдгири маҳсул авомиле аст, ки ба шахсият ва тавонои дониш омӯз, вежагиҳои таколиф, мушаввиқҳо ва соир авомил муҳити марбут мешавад, чӣ авомиле боис мешавад, ки барангехтагӣ дониш омӯзон [ба далел осор баланд муддат он дар ёдгирӣ ва худ борвари дар дониш омӯзон] барои волидайн ва муаллимон бо арзиш бошад, дониш омӯзон бо ангега ба роҳати шинохта мешаванд, онҳо ба ёдгири иштиёқ дошта, алоқаманд, кунҷков, сахтқуваш ва чиддӣ ҳастанд. Ин дониш омӯзон ба роҳати мавонеъ ва мушкилотро аз пеш пой худ бар медоранд, замон бештаре барои мутолиа ва анҷом таколиф мактаб сарф мекунанд, матолиб бештаре меомӯзанд ва пас аз поён давра дабиристон ба таҳсилот идома медиҳанд [Оскинр ва блмунт, 1993]. ангезишро метавон ба унвони як фароянд мувоҳида кунанд ба як ҳолат даруни ҷондор донист, ки ӯро водор ё тарғиб ба амал мекунанд ба иборате дигар метавон гуфт ангезиш нируи аст, ки ба рафтор ниру медиҳад ва онро ҳидоят мекунанд, ҳамонгуна, ки як ниру ашъро ба ҳаракат дар меовард, ангезиш низ шахсро ба ҳаракат дар овард белр [1376].

Ёфтаҳои дарёфта шуд, ки ангега ба унвони як омил даруни фард аст, ки ӯро ба фаъолият дар ҷиҳати муин ё барои расидан ба ҳадафҳо и хосс водор мекунанд; натиҷа гирифтём, ки тадрис ва ёдгири бидуни ангега, фаъолият аст бемаъно; ёфтаҳои нишон медиҳанд, ки ба таври умум ҳам уламои ғарб ва ҳам уламои шарқ, дар чараён тадрис, омӯзиш ва ёдгири бар ангега ва нақш он таъкид мекунанд; дарёфт гардид, ки ангезиш мтарин шарт ёдгирӣ аст; ёфтаҳои нишон медиҳанд, ки дар фароянд тадрис-ёдгирӣ, барнома резӣ, тарҳ, таъйин аҳдоф омӯзишӣ, фаъолиятҳо и омӯзиши - дарси тавъам бо мавод ва васоил самъӣ ва басарӣ, арзишҳои мудовим, ташвеқ ва танбиҳ ба мавқеъ ва муносиб ва шахсият илмӣ, маслакӣ, таҳассусӣ, улғуҳои рафторӣ ва омодагиҳои лозим муаллимон, бо таваччуҳ ба истеъдод ва тавоноҳои шогирдон метавонад ангега хуб барои ёдгирӣ ва пешрафт таҳсили шогирдон шаванд.

Ба таври кулӣ бояд ишора намуд, ки унвон ангега ва ангезиш бо вучуд тафовут каме, ки аз назар таъриф доштанд, ҳар ду ба унвони омил муҳаррик ва барангезоннда дар инсон амал мекунанд ва механизм амал онҳо яке аст ва метавон аз бархе тавзеҳот ангезиш ба унвони тавзеҳ ва баён амалкард ангега низ истифода кард; ба гунае, ки дар бархе китобҳо ду вожа ангега ва ангезиш ба ҷой якдигар

маврид истифода қарор мегиранд. Ангега, омил рафтор инсон аст ва ба созгорӣ ва интибоқ инсон дар зиндагӣ кумак мекунад ва бо ҳидоят кардан таваҷҷуҳ, бар рафтор таъсир мегузурд.

Баҳс ангешиш ҳам ҳадаф аст, ҳам васила ба унвони ҳадаф, аз дониш омӯзон меҳохем нисбат ба мавзӯҳои гуногун илмӣ ва иҷтимоӣ алоқа касб кунанд. Ба унвони васила, ангешиш монанд омодаги зехни ё рафтор вурудӣ, пеш ниёз ёдгири ба ҳисоб меояд ва таъсир он бар ёдгирӣ, яке аз умур бадеҳӣ аст. Ёдгири маълум ангегаҳои мутафовит аст. Яке аз ин ангегаҳо, ки нақш муҳимме дар чараён ёдгири дорад, майл ва рағбат шогирдон ба омӯхтан аст. Рағбат, муҳарриқӣ аст, ки нируи фаъолиятро афзоиш медиҳад. Барои ин, ки шогирдон дар ҳангом ёдгири фаъол бошанд, бояд ба мавзӯӣ, ки меҳоянд фаро бигиранд, алоқа манд бошанд. Барои эҷод рағбат, лозим аст матолиб ва мафоҳим дарси бар асос ниёз шогирдон танзим шавад ва ҳадафҳо барои дониш омӯзон арзишманд ва қобил вусул бошад. Ҳадаф арзишманд ва қобил вусул, фардро ба хоштан ва талаб кардан во медорад ва нируи лозим барои фаъолиятро дар ӯ ба вучуд меовард. Аз роҳҳои мутафовите метавон эҷод ангега кард ва алоқаи дониш омӯзонро ба ёдгири афзоиш дод.

Дар фарҷом бояд тазаққур дод, ки уламои ғарб бештар авомил модӣ ва равон шиноси дар хусуси ангега ва нақш он дар ёдгириро барраси карда ва ба авомил маънавӣ камтар таваҷҷуҳ намудааст. Онҳо ба дидгоҳҳои уламои исломи дар замина ангешиш таваҷҷуҳ бештар ба омил маънавӣ ба унвони як асл муҳим дароҷод ангега востфода аз он барои муваффақият драмар ёдгири мебошад, ки ба ихтисор маврид баҳс вбӯрсӣ қарор гирифтааст.

Натиҷа гири

Ангега яке аз авомил муҳим дар ёдгири ба шумор меояд, ки боис мешавад ёдгиранда бар асос ниёз ва алоқа фарди худ ба самт ёдгири гароиш пайдо кунад, дониш омӯзон дар дарсҳои муваффақият бештаре касб мекунанд, ки нисбат ба он мавзӯёти алоқа ва ангега бештаре доранд. Ангега муваффақият дар корҳо ва таҳсилро ба вучуд меовард ва ба ҳамин таносуб, муваффақият бештар боис ангега бештар барои идома корҳо ва таҳсилотро фароҳам меовард. Бинобарин бар муаллимон аст, ки дар эҷод ва беҳбуд ангега дар дониш омӯзон талош намуда ва заминаҳои муваффақият бештарро барои онҳо фароҳам намоянд.

АДАБИЁТ

1. Одилр, олфр.[1370]. Равоншиноси фардӣ. Тарҷумаи ҳасан замоне. Техрон. Интишорот тасвир.
2. Оқозода, маҳрам, аҳадён, муҳаммад.[1378]. Роҳҳои навин тадрис барои омӯзиш ва кор омӯзем. Техрон. Аиҷ.
3. Спуддинг, чрил, ил.[1377]. Ангешиш дар клас дарс. Тарҷумаи аз муҳаммад ризоинён ва исмоил биёбонгард. Техрон. Интишорот мадраса.
4. Словин, робрт ой.[1385]. Равоншиноси тарбиятӣ. Тарҷумаи сайид муҳаммадӣ. Техрон. Нашр равон.
5. Афрӯз, гуломе.[1384]. Равоншиноси омӯзиш ва парвариш кӯдакон истисноӣ. Техрон. Интишорот донишгоҳ техрон.
6. Борбор амк, естейк.[1382]. Рӯфто ва роҳҳои амалӣ барои муаллимон. Тарҷума иброҳми кивом ва зӣрӣ. Техрон. Интишорот рушд.
7. Биё бонгард, исмоил. [1384]. Равоншиноси тарбиятӣ. Техрон. Нашр вироиш.
8. Белр, робрт.[1376]. Корбурд равоншиноси дар омӯзиш. Тарҷумаи парвин кдиур. Техрон. Интишорот марказ донишгоҳи.
9. Порсо, муҳаммад.[1375]. Ангешиш ва ҳаяҷон. Техрон. Донишгоҳ паём нур.
10. Худо паноҳӣ, муҳаммад карим.[1376]. Ангешиш ва ҳаяҷон. Техрон. Интишорот самт.
11. Дил тоило.[1377]. Шеваҳои эҷод ангега дар афрод. Тарҷумаи фрҳод ноинӣ. Техрон. Бозаргон.
12. Дибурочӣ, естейк.[1385]. Ангешиш барои ёд гири[ар назария то амал]. Техрон. Интишорот дунёи пажӯҳиш, донишгоҳ фирдавсӣ.
13. Динк мир.[1372]. Ташвек кӯдакон ба ёд гирӣ. Тарҷумаи ризвонӣ. Машҳад. Остон қудс.
14. Риу, чон моршол.[1383]. Ангешиш ва ҳаяҷон. Тарҷумаи яҳё сайид муҳаммадӣ. Техрон. Интишорот ни.
15. Сому ял бол.[1373]. Ангешиш дар омӯзиш ва парвариш. Тарҷумаи сайид алий асғар. Шероз. Донишгоҳ шероз.
16. Сайф, алий акбар.[1383]. Равоншиноси парваришӣ. Техрон. Нашр огоҳ.
17. Шомилу, саид.[1384]. Особ шиноси равонӣ. Техрон. Рушд.
18. Фрҳинӣ, муҳсин.[1378]. Фарҳанг тавсифи улум тарбиятӣ. Техрон. Интишорот шабоҳнг.
19. Карбосӣ, мнижа, вақиллоӣ, мнучҳр.[1385]. Масоил навҷавонон ва ҷавонон. Техрон. Интишорот паём нур.
20. Гония, рубрт.[386]. Шароит ёдгирӣ ва назария омӯзиш. Тарҷумаи наҷафи занад. Техрон. Интишорот рушд.
21. Ганҷӣ, ҳмза.[1381]. Равоншиноси умумӣ. Техрон. Интишорот соволон.

ПАЙРАНГИ ДОДХОҲӢ² ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Пуҳанмал Сайидазизуллоҳи Амин узви ҳайати илми Донишқадаи адабиёт ва улуми башари Донишгоҳи Бағлон

«Шоҳнома» – яке аз шоҳкорҳои адабии ҷаҳон аст ва ин асар пурарзиш ва бебадалро фарзонаи Тӯс – Абулқосим Фирдавсӣ офаридааст. Агар гӯем, ки фарҳанг, забон ва хувияти кунунии мо бо номи номирои Фирдавсӣ гирех хӯрдааст, ба яқин аз ҷумлаи бадеҳиёт аст, Фирдавсӣ низ қорашро чунин сугудааст:

*Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ
Аҷам зиндакардам бад-ин порсӣ*

«Шоҳнома» маҳсули як умр талошу тафаккури Фирдавсӣ аст. Тафаккур ва андешаи бозтобёфта дар он, қатъан андешаи шахс нест, балки андешаи воло ва ормони олий ва тафаккури инсонии як миллат аст ва бархурдорӣ аз дарунмоияи олий, инсонӣ, забони расо, шево, оҳангин, вазни муносиб, боис шуда ин шоҳкори адабӣ аз ҷумлаи таъсиргузортарин осоре дар ҳаёти илмӣ, фарҳангии ҷомеаҳои мухталифи инсонӣ дароянд. Чунонки дар машхуртарин забонҳои дунё тарҷума шудааст ва агар бихоҳем аз таъсиргузори он дар ҳавзаҳои забони порсӣ сухан гӯем, басандааст, ки ба нуфӯз ва ҷойгоҳи он дар миёни кишрҳои гуногуни мардум ва вучуди маҳфилҳои шоҳномаҳои дар нуқоти мухталиф кишвар тавачҷух кунем.

Фирдавсӣ дар ин асар ба он чи инсонӣ, нек, сугуда, аҳурӣ ва мондагор аст, меҳр мевазад, аз он чи аҳриманист, ибрази танаффури мекунад. Чунонки хираду донишро мекӯяд; росткешӣ, додгарӣ ва эҳсонро тарвиҷ мекунад ва додхоҳону некандешонро дастӣ ёрӣ медиҳад, аммо дар баробари бедодгарон ва ситампешагон меистад ва мегӯяд, ки ситаму бедод моёи нобудии золимон аст.

Ситам номаи азли шоҳон бувад,

Чу дарди дили бегуноҳон бувад. [6, с. 883]

Ҳамчунон дар китоби «Сиёсатнома» омадааст «ал-мулки ябқо мъаа ал-куфр ва ло ябқо мъаз-зулм», яъне мулк бо куфр бипояд ва бо ситам напояд [7, с.15]. Ҳамин ҷойгоҳ ва аҳамияти «дод» дар ҷомеаи инсонӣ ва зарурати он баҳусус дар кишвари мо, водорам сохт, ки дар бораи «пайранги додхоҳӣ дар «Шоҳнома»» тааммуле кунам, ки агар битавонам зеҳнеро лаҳзае дар бораи «дод» ва ҷойгоҳи он дар низом ва ҷомеаи инсонӣ водори тааммул созам, барои ман қорест бузург ва ситоянда. Аз сӯе «дод» яке аз мавзӯҳои меҳварии «Шоҳнома» аст, пардохтан бар он ҳавсала ва тавонмандии бас бузург металабад, ки дар ин ҷо чунон қорест мақдур набуд, сирф ишорае ба пайрангҳои додхоҳӣ сурат гирифтааст.

Ба яқин ҳеч қорест бидуни ҳадаф анҷомшуданӣ нест. Ҳадафҳо чун донишафзоӣ, ошноии бештару дақиқтар бо афқору андешаҳои фарзонаи Тӯс ва тарвиҷу таъмими он дар ҷомеа, ба вежа дар миёни насли ҷавон ва донишгӯён ва пай бурдан ба пайранги додхоҳӣ дар «Шоҳнома» дар сояи ин нигориш нуҳуфтааст.

Нигориши ин мақола бар шеваи матнқавӣ устувор аст ва сарчашмаи аслии ҳамоно «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мебошад. Гузораҳои ироашуда аз шеъри Фирдавсӣ, ношӣ аз дарку дарёфти нависанда аст ва бар тақрибно будани матн пой фишурданро лозим намедонам. Ҳамон буд, ки байтҳои «Шоҳнома»-ро бо диққати тамоми нақл қардам то дари тааммулу таҳлилро боз гузошта бошам.

Пайранги додхоҳӣ дар «Шоҳнома»

Дар ин ки додхоҳӣ қист? Бояд гуфт, додхоҳӣ як «воқуниш» аст, то «қуниш», чун то қуниши бедодгарона ва ҳақсизона вучуд надошта бошад қорест ба воқуниши додхоҳона даст намеёзад. Дар воқеъ ин қунишҳо ва рафторҳои бедодгаронаи бедодгарон аст, ки ба қунишҳои додхоҳона ва ҳақталбона меанҷоманд.

Шариати Саҳар мегӯяд, ки додхоҳӣ, амре ҳуқуқист, ки фарҷоми он иҷрои адолат барои қурбонӣ ва ҳонаводаҳои онон аст [4: 3]. Вале фаҳмо ва бардоштҳо аз додхоҳӣ дар тӯли ҳаёти ҷавомеъи башарӣ яқсон ва ҳамагун набуда, балки дар ҷавомеи мухталиф, замонҳои мутафовит ва шароити мутафовит, инсонҳо бардоштҳо ва таърифҳои мухталиф аз додхоҳӣ ироа қарда ва мутобиқ ба ҳамагон фаҳму таърифшон даст ба амале додхоҳона задаанд. Бад-ин маъно таърифи қорест, ки қудратро қабза қарда ва аз маснади қудрат ва сиёсат ба «дод»-у

² Вомгирифта аз китоби «Муқаддимае бар Фирдавсӣ ва шоҳномашиносӣ» асари Яъқуби Ясно.

«додхоҳӣ» менигарад бо он кӣ дар сояи ҳамин маснаднишинии кудрат аз ҳаққаш маҳрум мешавад, тафовут доранд.

Дар ҷавомеъ ва низомҳои ибтидоӣ, ки ҳуқуқи асосӣ ва шахрвандии инсонро ба расмият наменинохт, мебинем, ки амали додхоҳӣ бо шиддат ва хушунати тамоми он иҷро мешуд. Баъд аз он ҳар қадр, ки ҷавомеи башарӣ пешрафт карда ва низомҳои модерн шакл гирифта ва ба ҳуқуқи асосии инсонҳо эҳтиром қоиладардида, амали додхоҳӣ низ тағйири шакл дода ва аз он ҳиддат ва шиддати аввалияи худ фарсангҳо фосила гирифтааст. Имрӯз шахрвандон бо ҳаракатҳои маданӣ чун тазоҳурот, таҳассун, таҳрим ва ғайра додхоҳӣ мекунад.

Яъқуби Ясно менависад, ки бардошт ва тасаввур аз додхоҳӣ дар ҳар рӯзгор тафовут дорад. Дар фарҳангҳои бостонӣ ва пеш аз Ренессанс, додхоҳӣ ва адолат ба асоси интиқом сурат мегирифт, яъне осебдида боистӣ ҳамон осебро бо шиддати бештар ба осебрасонанда бирасонад то додхоҳӣ сурат гирад.

Пас аз Ренессанс эҳтиром ба ҳуқуқи табиӣ афрод, ба расмият шинохта шудани ҳаққи фардӣ ва ҳуқуқи башар ва рӯйи қор омадани дастгоҳҳои ҳуқуқӣ ва фалсафии муосир, бардошт аз додхоҳӣ ва меъёри таъмини адолат ва додхоҳӣ низ тафовут кард ва ба ҷое интиқом ва кинхоҳии хонаводагӣ, дастгоҳҳои қазоӣ, ҳуқуқи сиёсии муосир бавучуд омад, ки дар он ҳар фард масъулияти кирдори худро дорад ва барои хатоӣ фардӣ аъзои хонаводаи ӯ набояд ҷазо бибинад [10: 110].

Агар чигунагии додхоҳиро дар ашъори шоирони забони форсӣ ба баррасӣ бигирем, ниёзманди қорест муфассал, ки ба ин иҷмол намегунҷад. Фақат ҳаминро меғӯям, ки додхоҳӣ дар ашъори шуаро ба шеваҳои пӯстин дар лой молидан, қоҳ ба сар рехтан, палос ба тан қардан, раҳти сиёҳ пӯшидан, ҷома нилӣ қардан, пирохан даридан, хок бар сар қардан, хун бар пешонӣ молидан, ҷомаи қоғазин пӯшидан ва ғайра аён шудааст [4:3]. Чунонки ҷомаи қоғазин пӯшидан дар шеъри Ҳоҷаи Шероз омадааст.

*Ёд бод он ки зи мо вақти сафар ёд накард, Ба видоъе дили ғамдидаи мо шод накард.
Он ҷавонбахт, ки мезад рақами хайру қабул Бандаи тир надонам зи чӣ озод накард.
Қоғазинҷома ба хуноба бишӯем, ки фалак Раҳнамунем ба пойи алами дод накард [2: 368]*

Барзгар Холиқӣ бар шарҳе, ки ба ғазалиёт Ҳофиз дорад, дар бораи «қоғазинҷома» менависад: «Ҷомаи қоғазин, ки ситамдидагон барои арзи додхоҳӣ дар айёми бори ом ба тан мекарданд ва бар он мавзӯи додхоҳии худро менавиштанд ва дар пойи алами дод меистоданд то шинохта шаванд ва ҳокимон аз ӯ рафъи зулм намоянд [2:369]. Дар ин гуна додхоҳӣ мешавад ҳаракатҳои маданӣ ном ниҳод ва дар он аз хушунат хабаре нест ва аз тарафе ҳам шояд вобаста ба навъи шеър ҳам бошад ва шеъри Ҳофиз ғазал аст ва забони ғазал равонии ҷӯйборонро дорад. Чун фазои ғазал оғанда аз меҳру отифа аст, дар ӯ ҳам чун як фазо намешавад ҷуз он забон гузид.

Ягона андешае, ки дар барг-барги «Шоҳнома» »-и Фирдавсӣ, ба қаррот бозтоб ёфта «дод» аст ва Фирдавсӣ додварзиро моӣ бузургӣ ва азамати инсон медонад.

Агар дод додан бувад қори ту,
Биёфзояд, эй шох, миқдори ту.

Фирдавсии бузург дар баргҳои «Шоҳнома» ба муносибатҳои гуногун фарохони худро ба адлу эҳсон аз айвони ёрон ва шаҳриёрон меовезад.

Фаридун фаррух фаришта набуд,
Ба мушку ба анбар сиришта набуд.
Ба доду диҳиш ёфт он некӯӣ,
Ту доду диҳиш кун Фаридун туй [9: 55]

Бовари ҳамагон ин аст, ки дод ва адолат тазминкунандаи ҳуқуқи ҳар соҳибҳаққест ва намегузорад ҳаққеро зулмкешон ва мустабидандешон зеро по намоянд ва адолати расонандаи мардум ба рифоҳ ва осоиш аст, баръакс таъбиз, таассуб, ихтинок ва ғайра омили маҳрумӣ, фақру нобасомонии ҷомеа мебошад. Мавлоноӣ Балхӣ адолатро ниғаҳбони орзу ва мақосиди инсон медонад.

Адл бошад посбони қомҳо,
На ба шаб ҷубакзанон бар бомҳо [3: 4/ 730]

Дод, дар «Шоҳнома» ба шиддат ва дуруштии тамоми хоста мешавад, ки ин қор аз як сӯ мубаййини мавзӯи устувор, қоим ва қотеъи Фирдавсӣ ба қонибдорӣ аз «дод» аст ва аз сӯе дигар фазо ва сабки ҳоким бар ҳамоса низ эҷоби чунин қотеъиятро мекунад; чунонки дар вежагиҳои ҳамоса омада, ки сабки ҳамоса аз назари забонӣ фохир ва мутантан аст ва шоири ҳамосасаро вазнеро бармегузинад, ки ҳам дар шукӯҳи қалом ёригараш бошад ва ҳам илқоқунандаи ҳолат ва фазои қаҳрамонии достонаш [5:5] ва ҳамин амр дар ҳаракати додхоҳонаи Қоваи оҳангар нуҳуфтааст.

Хурӯшиду зад даст бар сар зи шох,
Ки шоҳо манам Коваи додхоҳ.
Яке безабон марди оҳангарам,
Зи шоҳ оташ ояд ҳаме бар сарам [6: 33]

Дар «Шоҳнома» мехонем зулм, ситам ва иҷзофи беш аз ҳадди Заҳҳок мардумро ба сугӯҳ оварда буд ва раҳой аз чунин вазъиятро дар ҳеч чизе чуз қиёми додхоҳона ва барандохтани сояи шуму номаймуни золим намедид. Инро ҳам бояд гуфт, ки зулму ситам ҳеч гоҳе оромиши хотири золимо фароҳам намесозад; чунонки хавф аз Фаридун рӯзу шаб дар дили Заҳҳок шӯр мезад ва бар он шуд то мардум маҳзаре нависанд ва Заҳҳокро додгар хонанд, аммо кор бар виҷки муродаш наанҷомид ва бо эътирози тунди Коваи додхоҳ рӯбару шуд.

Хурӯшид, к-эй поймардони дев
Бурида дил аз тарси кайҳонхидев.
Ҳама сӯи дӯзах ниҳодед рӯй,
Сипурдед дилҳо ба гуфтори ӯй.
Набошам бад-ин маҳзар андар гувоҳ,
На ҳаргиз барандешам аз подшоҳ [6: 33]

Эътирози Коваи оҳангар, тарсу руъбу ваҳшатро бар Заҳҳоки бедодгар муставлӣ сохт. Ба яқин ин тарс аз қудрат ва нерӯи Кова нест, балки ношӣ аз азамат ва шукӯҳи «дод» аст, ки дар вучуди Коваи оҳангар мансаи зуҳур ёфта ва зонувони Заҳҳоки бедодгари қудратманд дар баробараш эҳсоси аҷз ва нотавонӣ мекунад ва Фирдавсӣ он ҳолати омехта бо хавфу ҳароси Заҳҳокро аз Кова чунин баён кардааст:

Ки чун Кова омад зи даргаҳ падида,
Ду гӯши ман овози ӯро шунид.
Миёни ману ӯ зи айвон дуруст,
Ту гуфтӣ яке кӯҳи оҳан бируст.
Надонам чӣ шояд будан з-ин сипас,
Ки рози сипехре надонист кас [6: 34]

Садои эътироз ва додхоҳии Кова, танҳо садои ӯ набуд, балки садои тӯдаи мутазаллим ва заҷрақидае буд, ки беадолатӣ ва ситами ҳоким ёрои навохтани табли додхоҳиро аз эшон рубуда буд, аммо Кова ин навои хуфта дар чолҳои ихтинок ва хафақонро, дар чаҳорсӯҳо ва хиёбонҳо фарёд кард.

Ҳаме бархурушиду фарёд хонд,
Чаҳонро саросар суи дод хонд.
Аз он чарм к-оҳангарон пушти пой
Бипӯшанд ҳангоми захми дарой.
Ҳамон Кова он бар сари найза кард,
Ҳамон гаҳ зи бозор бархост гард. [6: 34]

Дар ниҳоят, ҳаракати додхоҳонаи Кова ба пирӯзӣ расид ва Фаридуни фарруҳ бар маснади қудрат така зад, ки дар бораи Фаридун Ибни Халдун чунин гӯяд: «Ҳар чӣ Заҳҳок ба ситам аз мардум ғасб карда буд, ба соҳибонашон боздод ва доди мазлумон бидод» [1: 171].

Дар «Шоҳнома» аз ин даст ҳаракатҳои додхоҳона фаровон аст, ки иддае мубтанӣ бар кину интиқомчӯист ва бахше ҳам устувор бар чунин шолудае нест. Дар боби интиқомчӯӣ дар «Шоҳнома», Нуделкаро чунин бовар аст: «Дар «Шоҳнома» интиқомчӯӣ ба манзалаи як вазифаи муқаддас, ки аз ҷониби Худо муҳаввал шудааст, пиндошта мешавад» [8: 107]. Мисдоқи ин боварро мешавад дар байтҳои аз посухи Гударз ба номаи Пирон ба ҷустуҷӯ гирифт:

Бидон, эй чаҳондидаи пурфиреб,
Ки яздон маро зиндагонӣ дароз,
Ки аз шаҳри Тӯрон ба рӯзи набард
Битарсам ҳаме з-онки яздони ман

Ба ҳар дида фарозу нишеб.
Бад-он дод бо бахти гарданфароз,
Зи кина барорам ба хуршед гард.
Зи тан бигсалонад магар ҷони ман.

Ман ин кинаро новарида ба ҷой
Ба ҳангоми пурсиш зи ман Кирдигор,
Ки солорию ганчу фарзонагӣ
Ба кини Сиёваш камар бар миён
Ба ҳафтад хуни гиромӣ писар
Зи посух ба пеши ҷаҳнофарин

Бару буматон носипурда ба пой.
Бипурсад аз ин гардиши рӯзгор.
Ту ро додаму зӯру фарзонагӣ.
Набастӣ чаро пеши эрониён.
Бипурсад зи ман довари додгар.
Чи гӯям, чаро бозгаштам ба кин? [6: 524]

Яъкуби Ясно пайранги додхоҳиро дар «Шоҳнома» мубтанӣ бар кин донад ва гӯяд, на танҳо пайранги додхоҳӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ кинхоҳӣ ва интиқом, балки дар ҳама ҳамосаҳои маъруфи ҷаҳон пайранги додхоҳӣ бар асоси кину интиқом гузошта шудааст [10:111]; вале ба ин гуфтаи Ясно ҳаддиақаллӣ дар «Шоҳнома» бояд бо тааммули бештар нигарист, чун дар ин асари бузург аз додхоҳӣ ҳама низ сухан рафта, ки чандон мабной интиқомҷӯёна надоранд. Чунонки дар достони Бежан ва Манижа, армониён аз дасти зулму ситами гурузон дар ҳузури Кайхисрав додхоҳ мешавад, пайдост, ки додхоҳӣ аз сари интиқом нест, балки дасти ёрӣ додан ба мутаазалимон аст:

Ки эй шоҳи пирӯз, ҷовид зӣ,
Зи шаҳре ба дод омадастем дур,
Сари марзи Тӯрон дар шаҳри мост.
Сӯи шаҳри Эрон яке беша буд,
Чӣ моя бад-ӯ андарун киштзор
Чарогоҳи мо буду фарёди мо,
Гуроз омад акнун фузун аз шумор,
Ба дандон чу пилон, ба тан ҳамчу кӯх,
Ҳам аз чорпоёну ҳам киштманд,
Дарахтони кушта надорем ёд,
Наёяд ба дандонашон санг сахт,
Чу бишнид гуфтори фарёдхоҳ,

Ки худ ҷовидон зиндагиро сазӣ,
Ки Эрон аз ин сӯю з-он сӯй Тӯр
Аз эшон ба мо бар чи моя балост.
Ки моро бад-он беша андеша буд.
Дарахте баровар ҳама мевадор.
Аё шоҳи Эрон бидех доди мо.
Гирифт он ҳама бешаву марғзор.
В-аз эшон шуда шаҳри Армон сутӯх.
Аз эшон ба мо бар чӣ моя газанд.
Ба дандон ба ду ним карданд шод.
Магармон ба якбора баргашт бахт?
Ба дарди дил андар бипечид шоҳ [6: 454]

Шунидан зулму ситам, ба Кайхисрави додгар гарон ва сангин тамом мешавад ва аз дард бар худ мепечад ва далерону гарданкашони Эронзаминро фаро мехонад ва гӯянд, ки омодаи чунин корест ва аз миёни гурдон ва далерони Эрон, Бежани Гев омодаи пазириши ин кор мешавад.

Кас аз анҷуман ҳеч посух надод,
Ниҳод аз миёни гавон пеш пой,

Магар Бежани Геви фаррухнаҷод.
Абар шоҳ кард офарини худой [6: 455]

Гарчанд Гев, нисбат ба кори Бежан эътироз кард ва онро ношӣ аз бетачрибагӣ хонд, вале Бежан талош кард то қаноати падарро фароҳам кунад ва саранҷом Бежан ба ҳамроҳии Гургини Мелод омодаи анҷоми ин набард мешаванд.

Ба беша даромад ба кирдори шер,
Чу абри баҳорон биғуррид сахт,
Бирафт аз бари хук чун пили маст,
Ҳама ҷангро пеши ӯ тохтанд,
Зи дандон ҳаме оташ афрӯхтанд,
Гурозе биёмад чу оҳармано,
Чу сӯҳони пӯлод бар санги сахт,
Барангехтанд оташи корзор,
Бизад ханчаре бар миён Бежанаш,
Чу рӯбах шуданд он дадони далер,
Сароншон ба ханҷар бибуррид паст,

Камонро ба зех кард марди далер.
Фурӯ рехт пайкон чу барги дарахт.
Яке ханҷари обдода ба даст.
Заминро ба дандон барандохтанд.
Ту гуфтӣ, ки гетӣ ҳамесӯхтанд.
Зирехро бидаррид бар Бежано.
Ҳамесуд дандони ӯ бар дарахт.
Баромад яке дуд з-он марғзор.
Ба ду нима шуд пилпайкар танаш.
Тан аз теғ пурхун, дил аз ҷанг сер.
Ба фитроки шабранги саркаш бибаст. [6: 456]

Дар «Шоҳнома» аксар ин додхоҳӣ ё ба таъбире кинҳо ва интиқомҳо, тавассути бозмондагон ё ҷонишинони қурбонӣ анҷом ёфтааст, чунонки Ҳушанг ба интиқоми хуни Сиёмак деви кушандаи падари худро мекушад, Кайхусрав ба кинхоҳии Сиёвуш ба Тӯронзамин лашкар мекашад ва ... Чуз кини Рустам; Рустам нисбат ба дигар паҳлавонҳо вежагиҳои мунҳасир ба хеш дорад, таваллуди ӯ ғайритабиӣ аст. Рушди ӯ шигифтангез аст. Дар навҷавонӣ аз худ диловариҳо нишон медиҳад ва дар ситез бо Тӯрониён корномаи

дурахшон аз худ ба сабт мерасонад. Ин чаҳонпахлавон гузашта аз бархурдорӣ аз нерӯи хорикулодаи ҷисмӣ ва ошноӣ бо фунуни разму диловарӣ аз назари сачоёи ахлоқӣ низ мазҳари камолу тамом аст ва кини худро ҳам намегузорад, ки дигаре бигирад, худаш Шағоди хилагар, кинатӯз ва ҳасудро ба кайфар мерасонад:

Бад-ӯ гуфт Рустам зи яздон сипос, Ки будам ҳамасола яздоншинос.
Аз он пас, ки чонам расида ба лаб, Бар-ин кини мо барнабигзашт шаб.
Маро зӯр додӣ, ки аз марг пеш Аз ин бевафо хостам кини хеш.
Бигуфт ину чонач баромад зи тан, Бар-ӯ зору гирён шуданд анчуман. [б: 792]

Шеваҳои дигари додгарӣ ва додхоҳӣ дар «Шоҳнома» чун мучозот кардани бедодгарон, истифода аз андарзҳо ва насоеҳ ҷиҳати тарғибу ташвиқ ба додгарӣ ва ироаи хутбаҳо аст. Гӯё Фирдавсӣ аз ҳар роҳи мумкин суд ҷуста то битавонад зимомдорони аср ва рӯзгори хешро ба додварзӣ фаро хонад ва аз он тариқ хувият ва фарҳанги сарзамини хешро ҳифз ва ба камол ва боландагӣ ҳидоят намояд.

Хулоса, он чи, ки баъд аз анҷоми мутолиа ва тааммул дар бораи пайранги додхоҳӣ дар «Шоҳнома» дастёбам гардид, чунин аст:

Нахуст, «Шоҳнома» асарест, ки дар он андешаҳои «дод» ва «додгарӣ» фаровон бозтоб ёфтаанд ва Фирдавсӣ холиқи ин асар ба шахсиятҳои додгар ва бедордил ишқ меварзад ва фузунӣ бартарии ҷойгоҳи ононро ношӣ аз рафтори додгаронашон медонад.

Агар дод додан бувад кори ту,
Биафзояд, эй шох, миқдори ту.

Яъқуб Ясно гуфтааст, на танҳо пайранги додхоҳӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ кинхоҳӣ ва интиқом, балки дар ҳамсаҳои маъруфи чаҳон пайранги додхоҳӣ бар асоси кину интиқом гузошта шудааст. Ин гуфтаро агар дар «Шоҳнома» ҷустуҷӯ ва пайгирӣ кунем, мавориде аз ин даст меёбем, чунонки додхоҳии Хушанг дар баробари қотили Сиёмак ба унвони намуна қобили ёдоварӣ аст, аммо ба сурати кул дар бораи гуфтаи Ясно ҳаддиқааллӣ дар «Шоҳнома» бояд диранг кард, чун ҳаракатҳои додхоҳонаест, ки ангезаии онҳо қатъан кину интиқом набудааст. Субути ин иддаои мо арзи додхоҳии армонӣ назди Кайхусрав аст, онҳо масъалаи кину интиқом вучуд надорад, балки вучуди андеша ва тафаккури додхоҳӣ дар назди Кайхусрав вайро водор ба дафъи шарри зулм аз армонӣ мекунад ва гузораи сарехе, ки аз он метавон гирифт ин, ки Фирдавсӣ додро на танҳо ниёзи инсонҳо, балки тамоми мавҷудоти ҳастӣ медонад.

Дигар ин ки Фирдавсӣ аз тамоми роҳҳои мумкин, дар густариши дод ва додварзӣ кӯшидааст ва шохони рӯзгорашро ба рафтор ва сулуки додгарона фаро хонда то битавонад фарҳанг, забон ва хувияти Эрони куҳан, ки ишқи ӯст ва аз баҳри ҳифзу посдории он аз ҷони хеш моя гузоштааст то аз офати бадандешон дар амон бошад ва роҳи камолу боландагиро дар пеш гирад.

АДАБИЁТ

1. Ибни Халдун, Абдурраҳмон ибни Зайд. (1383). Альбр: таърих Ибни Халдун. Тарҷума абдолмҳмд ояте, ҷ.аввал, Техрон: пажӯҳишгоҳ улум инсонӣ ва мутолиот фарҳангӣ.
2. Барзигар холиқӣ, Муҳаммад ризо. (1389). Шох набот ҳофиз: шарҳ ғазалҳо ҳамроҳ бо муқаддима, талаффуз вожагон душвор..., ҷоп панҷум, Техрон: интишорот звор.
3. Балхи, ҷалол уддин Муҳаммад (1385). Маснави маънавӣ, ҷ ба кӯшиш Парвиз Аббосӣ Дакка ни, Техрон: интишорт илҳом.
4. Шариати саҳар, ҳфит. (1392). Сохт шиноси шеваи «шеър додхоҳӣ», ҳафта номаи симурғ, сол сеум, шумораб8.
5. Туғёнсоқой, Муҳаммад Юнус. (1391). Назм дур дари (мутун назм ҳамоси), қобл: интишорот саид.
6. Фирдавсӣ, Абулқосим .(1382). «Шоҳнома» , ба асос нусхаи ҷоп Москва, ҷоп сеум, Техрон: нашр паймон.
7. Низомулмулк Тӯсӣ, Абуалӣ ҳасан .(1347). Сиариуолмулк (сиёсатнома), ба эҳтимом ҳиубрт дорк, Техрон: бангоҳ тарҷума ва нашр китоб.

8. Нёльдеке, Теодор. (бето). Ҳамосаи милли Эрон, тарҷумаи бузург алавӣ, чоп севум, марказ нашр сипехр.
9. Марказ таовун Афғонистон. (1378). Сипос «каромат инсонӣ» дар фарҳанг куҳан мо.
10. Ясно, Яъқуб. (1394). Муқаддимае бар Фирдавсӣ ва «Шохнома» шиносӣ, чоп аввал, қобл: интишорот фарҳанг.

Abstract

Shahnameh of Ferdowsi [Ferdowsi's Shahnameh] is one of the masterpieces of world literature. Culture and identity of the Persian language are thankful to Ferdowsi and to his work [Shahnameh],and this book what are referred to human, immortal and divine have been loved and adored and what are referred to abominable and devilish have been disgusted and hatred.

Lawsuit, space and justice in Shahnameh are bold and justice has been considered as source of glory and magnitude [greatness] and the movement of advocacy has been well supported and injustice and oppression have been considered as source of pain and persecution for the liberated and justice men.

When [king] heard the speech of demander- the king became unhappy and angry. Ferdowsi is not considering the justice as a missing to the human beings but he knew this saint order as expectation of the universes.

Key words: Ferdowsi, Shahnameh, Epic, Justice, Advocacy, Plot

Шахнаме из Фирдоуси [Шахнаме Фирдоуси] - один из шедевров мировой литературы. Культура и самобытность персидского языка благодарны Фирдоуси и его творчеству [Шахнаме], и эта книга, которую относят к человеческому, бессмертному и божественному, любили и почитали, а то, что называют отвратительным и дьявольским, вызывали отвращение и ненависть.

Судебный процесс, пространство и справедливость в Шахнаме смелы, а справедливость рассматривается как источник славы и величия [величия], и движение защиты получает широкую поддержку, а несправедливость и угнетение рассматриваются как источник боли и преследования для освобожденных и справедливости. люди.

Когда [король] услышал речь требовательного - король стал недоволен и рассердился. Фирдоуси не считает правосудие недостатком для людей, но он знал этот священный орден как ожидание вселенных.

Ключевые слова: Фирдоуси, Шахнаме, Эпос, Правосудие, Пропанганда, Сюжет.

**АШКОНИЁН ВА ТАЛОШҲОИ ОНҲО ДАР БАРЧИДАНИ
ҲУКУМАТИ БЕГОНАҒОН ДАР САРЗАМИНҲОИ ОРИЁИ**

Ҳамза К., Сайнаков С.

Институти таърих, бостониносии ва мардуминосии ба номи А. Дониш

Ашкониён аз хонадони ҳукуматгари ориёе буданд, ки аз соли 250 пеш аз милод то соли 226 милодӣ бар қисмати аъзами қаламрави қавмҳои ориёӣ ҳукумат карданд. Давраи ҳукумати онҳо дар муқоиса бо давраҳои қабл (Ҳахоманишиён) ва баъд аз онҳо (Сосониён) тӯлонитарин буд. Аммо бо камоли таассуф дар таърихнигории шӯравии тоҷик дар бораи ин хонадон ва давлати онҳо бисёр андак навиштаанд [5; 6, с. 119 – 123; 14, с. 41 - 42]. Шояд ба ин далел бошад, ки чуноне академик Б. Ғафуров менависад: «Таърихи давлати Порт, ки ҳамагӣ 500 сол тӯл дорад, дар нимаи дуҷуми мавҷудияти худ асосан дар хоки Эрон ва Байнаннаҳрайн ҷараён гирифта, аз доираи таърихи аҷдоди халқҳои Осиёи Миёна қисман берун мемонад» [7, с. 163]. Ба яқин ин нуқтаи назар бархоста аз идеологияи аҳди Шӯравӣ буда, ҳам акнун наметавонад далели муваҷҷаб барои наомӯхтани таърихи Ашкониён бошад. Дигар ин ки яке аз пойтахти маъруфи Ашкониён шаҳри Нисо (Меҳрдодгард – харобаҳои он дар 18 километрии Ашқободи имрӯза қарор доранд) буд, ки дар натиҷаи қовишҳои бостониносии аз ин мавзӯ асноди фаровони хаттии аҳди Ашқонӣ пайдо гардид. Сониян Ашкониён он қаблаҳои ориёе аз навоҳии Хоразм ва сарзаминҳои шимолӣ он буданд, ки пас аз муҳочират дар шимолу шарқи Эрон-Хуросон суқунат ихтиёр карданд ва бо ақвоми дигари ориёӣ таърихи ягона доранд. Муҳимтар аз ҳама таърихи давлатҳои таъсиснамудаи ориёӣҳо дар қаламрави Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр аз аҳди қадим то садаи шонздаҳум бо тақозои консепсияи миллии таҳқиқи таърихи халқи тоҷик шомилӣ таърихи халқи тоҷик гаштаанд ва зарурат пеш омадааст то таърихи Ашқониёро ба таври густурда таҳқиқ намуда, онро шомилӣ барномаҳои илмӣ ва таълимӣ гардонем.

Дар ду асри охир қовишҳои бостониносии, омӯзиши қаблаҳои ва сиккаҳои Ашқонӣ ба муаррихон мусоидат кард, то битавонанд шинохти бештаре аз ин силсила ба даст оваранд.

Давлати Ашқониён дар садаи сеюми пеш аз милод тавассути Ашқ – бунёдгузори дудмони Ашқониён пас аз фатҳи сатрапи Порт ва сипас қиём бар зидди давлати Селевкиҳо дар шимолу шарқи Эрон таъсис гардид. Бояд зикр кард, ки пас аз марги Искандари Мақдунӣ фармондеҳони сипоҳи ӯ бар сари қудрат ба ҷанг бо яқдигар пардохтанд. Бинобар ин то муддатҳо қаламрави бисёр густурдае, ки Искандар ба кумаки сипоҳиёнаш фатҳ карда буд, сахнаи ҷангу кашмакаш миёни фармондеҳони сипоҳаш шуд. Соли 323 пеш аз милод фармондеҳони сипоҳи Искандар барои интиҳоби пешво дар Бобул анҷуман меороянд ва Пердикаи мақдуниро сарвари ҳеш интиҳоб мекунанд. Аммо мубориза барои қудрат байни фармондеҳони сипоҳи идома меёбад ва дар анҷумани дуҷуми онҳо, ки соли 321 пеш аз милод дар Трапарадиз баргузор шуд, Антигон шоҳи тамоми Осиё, Селевк шоҳи Бобул, Филип сатрапи Порт ва Стасанор сатрапи Бохтару Суғд таъйин шуданд. Соли 315 пеш аз милод Антигон Селевкро аз ҳокимияти Бобул барканор мекунад, вале чанде баъд Селевк бо ёрии ҳокими Миср - Птоломей ба Бобул ҳуҷум карда, онро ишғол менамояд ва баъдан Мод ва Шушро ба ҷанг тасхир карда, худро бо номи Селевки фотех фармонравои мустақил хонда, соли 312 пеш аз милод дар Бобул ҳокимияти худро таъсис медиҳад. Баъдан Миёнрӯдон (Байнаннаҳрайн) бахшҳои аз Осиёи Сағир, Сурия ва ғарби Эрон зери фармони ӯ рафтанд, Бохтарро ҳам тасхир карда, аз рӯди Синд гузашт ва ишғоли сарзаминҳои Синду Панҷобро, ки нақши пойи Искандар ба ин ҷойҳо расида буд, душвору бефоида дид. Дар натиҷаи музокироти сулҳомез бо подшоҳи Ҳинд бо гирифтани 500 фили ҷангӣ иқтифо карда, ин сарзаминҳоро ба ихтиёри ӯ гузошт ва баргашт. Селевк чанде баъд дар соҳили ғарбии дарёи Дачла шаҳри Селевкияро бунёд ниҳод ва онро ба пойтахти худ баргузид, вале чанд сол баъд пойтахти худро ба шаҳри Атокия, ки дар соҳилҳои рӯди Наҳрулосӣ дар Сурия сохта буд, интиқол дод. Аммо шаҳри Селевкия тахтгоҳи валиаҳди Селевкиён интиҳоб шуд. Сипас Селевк чанд шаҳри мучовир бо ҳам сохт, ки онҳо баъдан Мадоини Касро хонда шуданд ва Тайсфун – пойтахти Ашқониён ҳам аз ҷумлаи онон буд. Оғози фармонравии Селевк баъдҳо асоси даврае аз таърих гардид, ки таърихи Селевкиён ё таърихи Мақдунӣ ном гирифт. Ҳангоми ҷулуси расмӣ ӯ, ки дар соли 306 пеш аз милод сурат гирифт, Селевк 52 сола буд ва ӯ мисли Искандар худро фотех ва аз наҷоди худоён меҳонд [9, с. 136]. Бад-ин тартиб силсилаи шоҳони Селевкӣ дар ин сарзамин падид омад ва ба Селевкиён машҳур шуд. Селевкиён дар ин қаламрави васеъ ба тадриҷ беш аз 60 шаҳр бино карданд ва бо кӯчонидани юнониён ба ин шаҳрҳо сабӣ доштанд на танҳо сутунҳои истиқомати давлати худро мустақкам намоянд, балки фарҳанги юнонро низ дар қаламрави зери фармони худ ривоч диҳанд. Баъди Селевки I писари ӯ Антиохи I (281-261 пеш аз милод), ки модараш Апама - духтари Спитамени

суғдӣ буд, ба тахт менишинад. Дар давраи ҳукмронии Антиохи II (261-246 пеш аз милод) Селевкиён қисмати аъзами мулкҳои шарқии худ – Порт, Бохтар, Суғдро аз даст медиҳанд ва дар ин ҷо давлатҳои мустақил ташкил шуданд.

Ҳукумати Селевкиён камтар аз як аср буд. Аз замони Антиохи аввали Селевки давлат рӯ ба парокандагӣ тачзия мениҳад ва дар айёми ҳукумати Антиохи дувум ноҳияҳои Бохтар, ки он замон қонуни ҳаёти фарҳанги юнонӣ буданд, бо сарвари ҳокими он Диодот даъвои истиқлолият намуда, соли 255 пеш аз милод бо кумаки ҳокими Суғду Марв он сарзаминро аз қаламрави Селевкиҳо ҷудо мекунад. Пояҳои ҳокимияти сиёсӣ ва низомии Селевкиён ба далели ин ки ақвоми гуногунро ба зӯр тахти фармони худ нигоҳ дошта буданд, сусту ларзон мегашт, то саранҷом дар соли 250 пеш аз милод дар Хуросон қабилҳои доҳа (даҳа) ва апарний ё парний, ки бо тоифаҳои сақоӣ ҳамсоя буданд, бар зидди фасоду тачовузи мақдуниҳо даст ба шӯриш заданд ва ноҳияҳои Хуросон ба василаи хонадони Аршак аз қаламрави Селевкиҳо ҷудо шуд.

Қабилҳои ориёии доҳа (даҳа), ки шоҳае аз қабилҳои ориёии парний (апарний) бо онҳо дар як иттиҳодия ба ҳам пайваста буд, пас аз муҳочират аз навоҳии Хоразм ва сарзаминҳои шимолии он [9, с. 152] дар шимолу шарқи Эрон, дар фосилаи байни Гиркония (Гургон) ва Марғиён (Марв) сокин шуданд. Сарзамини Даҳастон, ки тибқи нақшаи ҷуғрофиёии «Шоҳнома» дар шимоли Гургону рӯди Атрак ва шарқи баҳри Хазар қарор дорад [15, с. 25 – 26], то муддатҳо баъд номи қабилҳои ориёии даҳаро ба худ дошт. Муҳаққиқи амриқоӣ Н. К. Дибвойз, ки дар таҳқиқи таърихи Эрони бостон ва Байнаннаҳрайн соҳибназар аст, баромади наҷоди Ашкониёнро, ки бахше аз қабилҳои парниро ташкил дода, дар навбати худ шомил гурӯҳе, ки назди юнониён бо номи даҳа маъруф буданд, медонад ва менависад: «Бори нахуст мо бо онҳо дар соҳили рӯди Ох (Таҷан) дучор мешавем, бо ин ки шояд ин ҷой ватани нахустини онҳо набошад. Ин халқ то замоне ки ба чануб, ба вилояти Парта нақли макон накарданд, чун портҳо маъруф набуданд ва ин дар соли 250 п.м. рух дод» [8, с. 29]. Бостоншиноси англис К. Малколм бо иттиқо ба ахбори сарчашмаҳои юнонӣ менависад, ки қабилҳои парниҳо, ки дар умури давлати Селевкиҳо нақши муҳим мебозиданд, аз шумори се қабилҳои хурде буданд, ки иттиҳоди дахоро ташкил намуда, дар қисмати шарқии Каспий зиндагӣ мекарданд ва баъд аз марғи Исқандари Мақдунӣ ба вилояти Порту Бохтар муҳочират карда, дар ин сарзаминҳо сукунат ихтиёр карданд [11, с.19]. Ин тоифа, ки ба сабаби ҳамсоягӣ бо баъзе тоифаҳои сақоӣ бо шоҳаҳои чанде аз он ақвоми саҳронавард пайванди хешӣ пайдо карда буданд, мисли онҳо мардумони чодарнишин ва зиндагии саҳронавардӣ доштанд. Ин тарзи зиндагӣ ононро тайи асрҳо ба чобуксаворӣ, тирандозӣ ва чангу гурези доим дар саҳро одат дода, ки «баъдҳо хаданги портӣ ва камони портӣ дар каломии шоирони Рум номи онҳоро ба хотир меовард, аз ин ҷо буд» [9, с.152].

Густурдаи дақиқе, ки портиён номашонро аз он гирифтаанд, ҳанӯз ҳам равшан нест. Дар сангнавиштаҳои Бесугуни давраи Дориюши яқум аз сатрапии Парту (Порт) ном бурда мешавад, ки бахши аъзами Хуросони имрӯзии Эронро дар бар мегирифт. Албатта бояд вусъати сатрапии Парту чандин бор тағйир карда, баъдҳо бо Порт маъруф шуда бошад, ки аз ғарб бо Домғон ва соҳилҳои чанубу шарқии баҳри Хазар, аз машриқ бо рӯди Таҷан ва аз чануб бо Систон мучовир буд. Ашкониҳо-портиҳо – бунёдгузори шоҳаншоҳии Ашкони номи Портро бар асоси сукунаташон дар ин минтақа дарёфт карда, сипас худро чунин номидаанд. Бинобар ин номи Парту дар оғоз номи ҷуғрофиёӣ буда ва баъдан ҳангоме ки домани ҳукуматашонро бар дигар минтақаҳо густариш доданд, Порт ба номи қавм бадал шудааст.

Дар мавриди наҷоди мардуми сокини ин сарзамин, ки портҳо номида мешуданд, байни донишмандон ва таърихшиносон ихтилофи назар мавҷуд аст. Баъзе ин қавмро аз наҷоди ориёӣ ва гурӯҳе аз наҷоди зарди чинӣ ва муғули дониста ва билохира иддае онҳоро омезише аз наҷоди ориёӣ ва зард навиштаанд. Аммо имрӯз аксари шарқшиносон ба ин ақидаанд, ки портҳо ориёӣ буда, ба сабаби муҳочирати қабилҳои нимақучии ориёии парниҳо ба вилояти Порт бо онҳо омезиш ёфтанд. Ҳангоми ҳучуми Исқандари Мақдунӣ ба Осиё парниҳо бо ҷонибдорӣ аз порсҳо дар Арбил алайҳи лашкари юнониву мақдунӣ ҷангида [8, с. 32], баъдан онҳо нақши калидие дар таъсиси давлати Порт-Ашкониён бозиданд. Муҳаққиқи эронӣ А.Зарринқуб таъкид мекунад, ки наҷоди парниҳо ориёӣ, забони онҳо эронӣ ва ойини онҳо маздоии роиҷ дар Эрони шарқӣ буд [9, с. 152]. Масъудӣ дар ин иртибот менависад: «Муҳаммад ибни Ҳишомӣ Қалабӣ аз падараш ва дигар уламои араб ривоят карда, ки гуфтаанд: «сари мулуки ҷаҳон Ашкониён буданд ва онҳо ҳамон подшоҳони табақаи аввали Эронанд то Доро писари Доро» [12, с. 228].

Насаби бунёдгузори давлати Ашкониён Аршак ё Ашки аввал бино ба ахбори Табарӣ аз ин қарор аст: «Ашк писари Ҳара писари Расбиён писари Арташок писари Ҳурмуз писари Соҳим писари Разон писари Исфандиёр писари Буштосб» [13, с. 464]. Дар ҷойи дигар ҳамин муаллиф менависад: «Порсиён пиндоранд, ки Ашк писари Доро буд» [13, с. 464]. Аммо Табарӣ боз аз қавли дигарон менависад, ки «Ашк писари Ашкони Бузург буд ва вай аз фарзандони Қайбия писари Қайқубод буд» [13, с. 464]. Фирдавсӣ низ менависад: «Нахуст Ашк буд аз наҷоди Қубод...» [1, с. 170]. Гардезӣ насабномаи Ашкро аз ин қарор меорад: «Ашк ибни Балаш ибни Шопур ибни Балаш ибни Ашкон ибни Ашмаҳин

ибни Сиёвуш ибни Кайковус» [4]. Берунӣ насаби бунёдгузори силсилаи Ашкониёнро аз Кайковус медонад: «Чунон ки сарсилсилаи эшон Ашк ибни Ашкон, ки лақаби ӯ Афғуршоҳ аст, писари Балош ибни Шопур ибни Ашкон ибни Осойканор ибни Сиёвуш ибни Кайковус ҳисоб мешавад» [3, с. 135].

Дар хусуси номи Ашкониён низ ду ақида вучуд дорад: Гурӯҳе ба ин назаранд, ки чун ниёғони ин хонадон дар Асак мезистанд, бинобар он подшоҳи Ашконӣ номи силсилаи худро аз номи ватани худ гирифтаанд. Иддаи дигаре мегӯянд, ки шоҳони Ашконӣ худро аз насаби Ардашери дуҷум (Аршак) медонистанд ва ба Аршакониён ва ё Ашкониён маъруф шуданд. Дар зимн Саолибӣ менависад: «Ашкон аз фарзандони Дорой бузург буд. Бархе гӯянд ӯ аз фарзандони Ашкон пури Кайораш писари Кайкубуд будааст. Чуз ин ҳам гуфтаанд. Аз ин рӯ гумонмандиҳое дар наҷоди Ашкониён рух додаст. Лекин дар ин, ки онон аз наҷоди шоҳони гузашта будаанд, ихтилофе нест» [2, с. 233].

Ҳамин ноҳамгунӣ дар табори Ашкониён дар сарчашмаҳои таърихӣ ба номҳо ва пешу пас будани замони фармонравии онон низ сабаб шудааст, ки аз он Саолибӣ низ ёд мекунад [2, с. 233].

Табарӣ [13, с. 463], Масъудӣ [12, с. 229 – 230], Саолибӣ [2, с. 233] ва Берунӣ [3, с. 134 – 135] онҳоро бо номи мулуку-т-тавоиф ёд кардаанд. Дар зимн Фирдавӣ мегӯяд:

Чу бар тахташон шод бинионданд:

Мулуки тавоиф ҳаме хонданд [1, с. 170].

Усулан дар манобеи таърихӣ давраи мулуку-т-тавоифӣ давраи баъд аз ҳукумати Искандари Мақдунӣ то ба сари қудрат омадани Сосониён дар назар аст. Дар ин маънӣ Берунӣ менигорад: «Ва дар ин муддат мулуку-т-тавоиф, яъне мулке, ки Искандар эшонро дар мамлакатҳои фатҳкардаи худ ҳукумат дода буд ва ҳеч қадом аз якдигар фармон намебуданд, ҳукумат карданд» [3, с. 134 – 135]. Мулуку-т-тавоиф ба ин сабаб гуфтанд, ки дар тӯли ҳукумати Ашкониён подшоҳони манотике ҳамчун Арманистон, Озарбойҷон ва Порс аз истиқлоли дохилӣ бархӯрдор буданд ва фақат ҳангоми ҷанг ба кумаки шоҳони Ашконӣ меомаданд. Берунӣ менависад: «Ашкониён яке аз мулуку-т-тавоиф буданд ва дигарон эшонро итоат накарданд ва фақат барои ин ки аз хонаводаи эронӣ буданд, эшонро таъзиму тақрим менамуданд» [3, с. 135].

Ашк бо қордонӣ қабилҳои худро муттаҳид намуда, нахустин бор андешаи истиқлол (баъд аз истилои Искандар) дар баробари бегонагон – Селевкиён қард ва онро ҷомаи амал пӯшонид. Дар ҳоле ки Селевкиён 70 сол аз салтанат бар Эрон пушти сар гузошта буданд, Ашкӣ аввал бо истифода аз ҷанговарони қабилҳои Хуросон, аз ҷумла парниҳо ва даҳаҳо, ки дар саворагӣ ва тирандозӣ бо камон маҳорати беандоза доштанд, сипоҳи варзидаеро ташкил дод. Соли 256 пеш аз милод қиёми Ашк Селевкиёнро ба нишон додани ақсуламал водошт ва бар хилофи тасаввур сипоҳи Селевкиҳо пас аз ҷанд навбат набард бо сипоҳи Ашк соли 250 пеш аз милод ба шикаст гирифтанд, ки ин пирӯзии Ашк дар сатрапии мақдунӣ ноҳияҳои вилояти Нисо ва дараи Атрак ба даст омад [9, с. 153]. Ин аввалин пирӯзии расмӣи Ашкониён ва муттаҳидонашон дар баробари хонадони бегонаи ҳукуматгар дар Эрон буд. Ашк баъдан вилояти Портро ба қаламрави худ афзуд ва давлаташ ба номи он вилоят давлати Порт ном гирифт. Бино ба назари муҳаққиқи эронӣ А.Зарринқуб «бунёдгузори давлати Порт дар шаҳраки кӯчаки Ашок (Аршақобод-Ишқобод) аз вилояти Нисо салтанати худро эълон кард» [9, с. 153].

Бояд гуфт, ки роҷеъ ба тӯли шоҳаншоҳии Ашкониён миёни таърихнигорони асрҳои миёна ихтилофи назар аст. Берунӣ дар ин маънӣ менависад: «Баъзе аз муарриҳини Эрон миёни давраи салтанати Искандар ва аввалин подшоҳи Ашкониёро ба ҳам муттасил камуда, нуқсонҳои фоҳише содир кардаанд. Ва баъзе мегӯянд, ки Ашкониён пас аз Искандар ба ҳукумат расиданд ва баъзе дигар аз муарриҳин бе ҳеч гуна шиносии ҳақиқат ин қавлҳоро ба ҳам маҳлут намуданд» [3, с. 135]. Табарӣ муддати шоҳаншоҳии Ашкониёнро 266 сол мегӯяд [13, с. 463]. Дар ҷойи дигар менависад, ки: «Муддати подшоҳии Искандар ва подшоҳии дигар мулуку-т-тавоиф дар навоҳии мухталиф понсаду бисту се сол буд» [13, с. 466]. Масъудӣ ба ин назар аст, ки: «Подшоҳии тавоиф ба назари бисёре аз алоқамандони аҳбори салаф панҷсаду ҳафдаҳ сол буд ва ин муддат аз подшоҳии Искандар буд то зуҳури Ардашер писари Бобак писари Сосон, ки ба мулуку-т-тавоиф истило ёфт ва Ардашоншоҳро дар Ироқ бидушт ва тоҷи ӯро ба сар ниҳод. ӯро дар як ҷанги тан ба тан бар соҳили Дачла бидушт ва оғози подшоҳии Ардашер аз ин рӯз ба шумор аст, ки бар дигар мулуку-т-тавоиф истило ёфт ва кишвар ба подшоҳии Ардашер истиқрор гирифт ва баъзе аз мулуку-т-тавоифро Ардашер писари Бобак бидушт ва баъзе дигар мутеи подшоҳии ӯ шуданд ва даъваташро пазируфтанд» [12, с. 229]. Дар идома ин муаллиф аз вучуди ихтилоф дар тӯли муддати шоҳаншоҳии Ашкониён таъкид мекунад: «Дар хусуси муддати мулуку-т-тавоиф низ чуз он чи мо гуфтем, сухан ҳаст, ки муддаташон аз он чи мо овардем, камтар будааст, вале бо вучуди ихтилоф ва тафовуте, ки дар мундариҷоти таврих ҳаст, дар бораи муддати салтанати онон ҳамон гуфтори аввал дурусттар ва машхуртар аст, ки мо гуфтаи хешро аз донишварони Эрон гирифтаем ва диққату мувофиқате, ки эронӣ дар бораи таърихи салаф мекунад, дигарон намекунад, зеро эронӣ ба гуфтору кирдор дилбастаи ин суханонанд ва дигарон фақат сухане гӯянд ва ба кирдор пойбанд набошанд. ...» [12, с. 230].

Ин ихтилофи назарҳо дар манобеи таърихӣ сабаби миёни муаррихон ба вучуд омадани чандназарӣ роҷеъ ба соли таъсиси давлати Ашкониён гардидааст. Академик Б.Ғафуров роҷеъ ба таърихи таъсиси давлати Ашкониён мушаххасан чизе нагуфта ва танҳо тӯли мавҷудияти ин давлатро 500 сол зикр карда [6, с. 123], менависад, ки ба дасти Ардашери Бобакон соли 224 ё 226 давлати Ашкониён сукут кард [6, с. 193]. Пас, хулоса мешавад, ки Б. Ғафуров соли таъсиси давлати Ашкониёнро солҳои 276-274 п.м. тахмин кардааст. Н. К.Дибвойз ба ин назар аст, ки каме қабл аз соли 247 п.м. портҳо алайҳи Селевкиҳо қиём карданд ва ин сол оғози даврони ҳукумати портҳо ҳисобида мешавад [8, с. 33]. Коллеч Малколм соли таъсиси ин давлатро аз соли 247 п.м., ки Аршак ба тахт нишаст, медонад [11, с. 19]. Р.Фрай менависад, ки соли аввали аҳди ҳукумати Ашкониён мусодиф ба соли 247 п.м. аст [16, с. 246].

Чуноне ки дар боло зикр шуд, Ашкониён аз соли 256 п.м. алайҳи Селевкиён дар ноҳияҳои вилояти Нисо ба мубориза бархоста, соли 250 п.м. дар шаҳраки Ашок (Ашқободи имрӯза) ҳокимияти маҳаллии худро ташкил карданд. Баъд аз он ки вилояти Портро, ки ҳаде зада мешавад, худуди соли 247 п.м. ба қаламрави худ ҳамроҳ намуданд, давлати мустақили худро дар шарқи Эрон- Хуросон таъсис доданд.

Ҳангоме ки Ашкониён аз қаламрави Эрон мақдуниҳоро берун мекарданд, ҳукумати неруманди румиҳо дар Аврупо ба вучуд омад. Румиҳо илова бар фатҳи Юнону Миср дар Осиёи Сағир низ пешравӣ карданд ва бақоёи давлати Селевкиҳоро аз миён бардошта, бад-ин тартиб бо Ашкониён ҳамсоя шуданд. Даре напойд, ки миёни ду давлат - Ашкониён ва румиён мушқилоте пеш омад, зеро румиҳо дар фикри густариши қалаврави тасарруфкардаи худ дар Осиё буданд. Ин рақобат ва душманӣ бо румиҳо дар саросари даврони Ашкониён ва Сосониён, яъне худуди 700 сол идома пайдо кард. Дар тӯли ин муддат ду кишвар бо якдигар бисёр чангиданд, ки дар ин чангҳо гоҳе эронӣ ва гоҳе румӣ пирӯз мешуданд. Сарзамини Арманистон яке аз муҳимтарин масоили мавриди низоъ миёни Ашкониён ва румӣ буд. Илова бар масъалаи Арманистон тохтутозҳои доимии қабилаҳои сокин дар шарқи давлати Ашкониён низ давлатмардонии Ашкониёро низ гоҳу гузоре гирифтори мушқил карда буд.

Ашки аввал пас аз ғалаба бар Селевкиҳо ба тарафи Бохтар лашкар кашид ва дар яке аз ин чангҳо кушта шуд. Ин подшоҳ мавриди эҳтироми яқояки лашкариён ва қавми порт гардида буд. Аршак ё Ашки аввал дар шимолу шарқи Эрон хонадони худро ташкил намуд. Муддати подшоҳии Ашки аввалро Табарӣ даҳ сол гуфтааст, аммо Саолибӣ даврони подшоҳии ӯро бисту як сол зикр кардааст [13, с. 463; 2, с. 233].

Пас аз кушта шудани Ашки аввал бародараш Тириодод ба тахт нишаст ва Ашки дуюм номида шуд. Тириодод соли 238 пеш аз милод Гургонро ба қаламрави худ ҳамроҳ кард, аммо дар муқобили ҳамлае, ки Селевки дувум барои ишғоли дубораи Порт кард, тоб наёвард ва ба он сӯи Амударё паноҳ бурд. Аммо чанде баъд ба кумаки сақоиҳои он сарзамин ва ба дунболи чалби иттиҳод бо подшоҳи юнонинажоди Бохтар Диодоти дувум Тириодод ба сарзамини худ бозгашт. Тириодод қаламрави зери ҳукумати Ашкониёнро густариш дод ва ба ин тартиб пешравии онон аз самти шарқ ба самти ғарб оғоз гардида, ба ин васила рӯз ба рӯз қудрати Ашкониён меафзуд ва ҳукуматашон таҳким меёфт. Вай дар сиккае, ки зарб кард, худро «шоҳи бузурги Аршак» номид [9, с. 153] ва сиюхафт сол фармонравой кард.

Замони ҳашмат ва шавкати давлати Ашкониён ин замони ҳукумати Ашки нуҳум ё Меҳрдоди Кабир (124-76 пеш аз милод) аст. Меҳрдоди Кабир яке аз подшоҳони бузурги Ашкониён, ки пас аз марги падараш Ардавони дуюм ба тахт нишаст ва қисмати аз Систону Балучистонро ба фармони хеш дароварда, то марзҳои Ҳиндустон пеш рафта, дар ин ҷо ғалаба карда, то худуди кӯҳҳои Ҳимолой наздик шуд. Меҳрдоди дувум пас аз нишастан ба тахти шоҳӣ, Бобулро аз арабҳо пас гирифт ва сипас ба Арманистон лашкар кашида, ин сарзаминро соли 120 пеш аз милод зери итоати худ овард.

Дар замони Меҳрдоди дуюм Ашкониён бар қабилаҳои саҳрогард, ки аз тарафи шимол ба онҳо фишор меоварданд, пирӯз шуданд ва чунон шикасте ба ин қабилаҳо доданд, ки то муддатҳои тӯлонӣ онҳо ба сӯи давлати Ашкониён дастдарозӣ накарданд. Дар шарқ сақоиҳо ба марзҳои давлати Ашкониён, аз ҷумла ба Балх тохтанд, Порту Гургон низ зери суми аспони сақоиҳо монд. Гурӯҳе аз онон ба Систон рафта, ҳукуматеро таъсис доданд ва аз он пас сарзамини Заранг Сакистон (Систон) номида шуд. Аммо Меҳрдоди дувум шикасти сангине ба сақоиҳо ворид карда, Порту Ҳиротро озод намуд ва ҳукумати сақоиҳои Систонро вобастаи давлати худ гардонид. Ӯ ҳамчунин Марвро зери итоати худ овард ва дар Варорӯд то баҳри Арал пеш рафта, ҷилави ҳучуми тоифаҳои саҳроградҳо дар ин ноҳияҳо гирифт. Дар даврони ӯ вусъати қаламрави Ашкониён ба ниҳояти худ расид.

Меҳрдоди дувум аз нахустин шоҳони Ашкониён, ки худро шоҳаншоҳ хонд ва иддао кард, ки хонадони Ашконӣ аз насли Ардашери дувуми Ҳахоманишист. Ин иқдоми ӯ огоҳона буд, зеро бо ин амал меҳост собит кунад, ки Ашкониён аз табори шоҳони гузаштаанд ва ҳамин тавр ин иқдом ҳукумати Ашкониёнро дар партави иртибот ёфтанд бо дудмони Ҳахоманишиё барҳақ ҷилва дод ва ба давлатдорӣи дудмони онҳо машруиат бахшид.

Яке аз императорони хонадони Хон дар Чин сафире ба дарбори Меҳрдоди дувум фиристод, ки мавриди истикболи гарми шоханшохи Ашконӣ қарор гирифт. Меҳрдод ба хангоми бозгашти сафири Чин сафири Ашкониёро ҳамроҳи ӯ ба Чин фиристод ва бо ин амал муносиботи байнидавлатиро бо Чин барқарор кард. Дар замони ӯ буд, ки роҳи бозаргонӣ ба Чин, ки дар таърих ба Роҳи абрешим маъруф аст, кушуда шуд. Аз ин пас мубодилоти молҳо миёни Чин, Ҳинд, Арабистон ва бархе сарзаминҳои дигар боиси шукуфоии иқтисоди давлати Ашкониён гардид.

Меҳрдоди дувум пояҳои ҳукумат ва аркони дохилии онро чунон мустақкам намуд, ки ҳатто пас аз марги вай низ бо вучуди муддаиёни тахти шохӣ ва ихтилофоти дохилӣ давлати Ашконӣ аз ҳам напояд ва қудрати худро ҳифз намуд. Тадбирҳои, ки дар назми ҳукумат андешид, сабаб шудааст, ки муҳаққиқон ӯро ёдовари Дориюши Бузург хонда, ба вай лақаби Меҳрдоди Кабир диҳанд. Меҳрдоди дуюм пас аз 48 сол подшоҳӣ дар соли 76 пеш аз милод вафот кард.

Ҳамин тавр яке аз паси дигаре аз ин силсила ба сақуи қудрат менишастанд, то расиданд ба даврони подшоҳии Балоши чаҳорум ё Ашки бистухафтум, ки аз соли 191 то 208 мелодӣ подшоҳӣ кард. Пас аз марги ӯ ду писари Балош - Балоши панҷум ё Ашки бистухаштум ва Ардавони панҷум ё Ашки бистунухум даъвогари салтанат шуданд. Аз сиккаҳои Ашконӣ маълум мешавад, ки ҳар ду бародар ба муддати 18 сол подшоҳӣ карданд. Ардавони панҷум дар ғарби Эрон подшоҳӣ кард ва Балоши панҷум дар шарқи Эрон.

Дар замони ҳукумати Ардавон Ашкониён чангҳои бо румиён доштанд. Румиён дар ин чангҳои ғуристонҳои шохони Ашкониёро вайрон карда, устухонҳои ононро аз ғӯрҳои берун оварданд, ки ин кор сабаби хашми дарбори Ашкониён гардид. Чангҳои пайдарпай идома ёфт ва сипоҳи ҳар ду қониб хаста шуданд. Ин буд, ки қайсари Рум шароити пешниҳодшудаи сулҳро, ки Ашкониён таъйин карданд, пазируфт ва ҳозир ба пардохти товони чанг ба Ашкониён шуд. Дар замони Ардавон буд, ки Ардашер писари Бобак алайҳи давлати Ашкониён қиём кард.

Ардашер писари Бобак бо истифода аз заиф гаштани давлати Ашконӣ дар миёни солҳои 220 ва 226 мелодӣ ба сарзамини Ардавони панҷум ҳучум кард. Он замон Ардашери Бобакон яке аз ҳокимони дастнишондаи Ашкониён буд ва дар Порс ҳукумат мекард. Пас аз он ки Ардашер Кирмон ва Исфаҳонро ба даст овард, дар Дашти Хурмуз миёни Бехбаҳон ва Шуштар байни ӯ ва Ардавон чанг даргирифт ва подшоҳи Ашконӣ кушта шуд. Бо вучуди шикаст яке аз писарони Ардавон бо номи Ортобоз худро шохӣ Порт хонда, ба номи худ дар соли 227 сикка зад ва ба кумаки вай шохӣ Арманистон Хусрав омад, вале Ардашери Бобакон ба онҳо пирӯз гардида, соли 230 Ортобоз асир афтод. ӯро ба Тайсафун оварда, ба қатл расониданд ва бо марги Ортобоз силсилаи Ашкониён аз миён рафт. Пас аз чанд сол Ардашер бар саросари Эрон подшоҳ шуда, дигар шохзодагону бозмондагони хонадони Ашкониёро ба ҳалокат расонид. Бад-ин тартиб давлати Ашконӣ пас аз 476 сол подшоҳӣ рӯ ба инкироз ниҳод.

Пойтахтҳои Ашкониёро шаҳрҳои мухталиф навиштаанд, аммо шаҳрҳои Нисо (дар наздикии Ашқобод), Саддарвоза (дар наздикии Домғон) ва Тайсафун (дар наздикии Бағдод) маъруфтари онҳо ба ҳисоб мераванд.

Дар замони Ашкониён илова ба шаҳрҳои қадим, мисли Бобул, Рай, Ҳамадон, Марв ва Балх, шаҳрҳои дигаре монанди Канговар ва Тайсафун низ бозсозӣ ё сохта шуданд. Дар кӯҳи Хоча дар Систон низ бақоёи як шаҳри Ашконӣ кашф шудааст. Шаҳрҳои асри Селевкиҳо ба усули шатранҷӣ сохта мешуданд, яъне мураббай буданд ва хиёбонҳои онҳо якдигарро мебуриданд. Дар давраи Ашкониён сохтани шаҳрҳои доирашакл ривож ёфт, яъне шаҳрҳои, ки ба шакли доира буданд, гирдогирди онҳоро деворе аз хишт муҳосира мекард.

Меҳрдоди якум (176-138 пеш аз милод), ки дар замони 37 соли подшоҳияш давлати Ашкониёро аз як ҳукумати маҳаллӣ дар шарқи Эрон ба як подшоҳии бузург ва қудратманд табдил дода, ба иқдоми ӯ қаламрави Портиён ба ифтихори номи муассиси ин давлат – Аршак ё Ашк Ашконӣ хонда шуд, дар маҷлиси бузургони Ашконӣ эълон кард, ки бояд кишвараш дорои як қонуни асосӣ шавад, то ҳуқуқи ҳама дар он муайян гардад. Ин пешниҳоди ӯ мавриди қабули бузургони Ашконӣ қарор гирифт ва давлати Ашкониён дорои ду маҷлис гардид: яке маҷлиси аъзои хонадони шохӣ ё шохзодагон ва дигаре иборат аз ашрофу бузургон, рӯҳониён ва намоёндагони қабिलाҳо, ки ҳарду бо номи Маҷлиси Меҳистон маъруф аст. Равиши ҳукумати Ашкониён ба гунае буд, ки Маҷлиси Меҳистон шохро аз насли Аршак таъйин мекард.

Интиҳоби валиаҳд аз миёни шохзодагон, эълони чанг ва пешниҳоди сулҳ, барканории шох дар сурати беморӣ ва корношоямӣ, муайян намудани меъери молиётҳо, судури дастури зарби сикка, таъйини шохони Арманистон ва фармондеҳи кули сипоҳи Ашкониён барои як давраи муайян аз ҷумлаи ихтиёротӣ Маҷлиси Меҳистон буд.

Тамаддун ва фарҳанг дар замони Ашкониён тағйироти асосӣ намуд. Дар ин замон мазҳабҳои гуногун пайдо шуд ва пайравӣ аз ин ва ё он дин озод буд. Дар ибтидои ҳукумати Ашкониён меҳрпарастӣ (метроизм) дар қаламрави ин давлат ривож дошт. Дар ин замон меҳрпарастӣ монанди гузашта ойини содае набуд, ки танҳо шомили парастии хуршед ва қурбонӣ кардани ҳайвонот бошад,

балки дорой печидагии бисёр шуда буд. Ба тавре ки барои тарбияти пайравони худ марҳалаҳоеро бояд сипарӣ мекард ва ба онон омӯзиши ахлоқ ва одоби паҳлавонӣ меод. Дар ин давра муғхо, ки аз бузургони кишвар ба ҳисоб мерафтанд, уҳдадори идораи оташкадаҳо ва қорҳои маъбадҳо буда, дар Маҷлиси Меҳистон низ хузур меёфтанд.

Аз ҷумлаи маъбадҳо, ки дар ин давра мавриди тавачҷуҳ қарор гирифт, маъбади Аноҳито - ҳудои обҳо буд, ки ба эътиқоди мардум сурати як занро ба худ дошт. Дар аввалҳои ҳукумати Ашкониён дини яҳуд дар ғарби Эрон пайравонеро дошт. Бо зуҳури масеҳият ин дин дар қисматҳои аз Эрон, бавижа Арманистон пайравони худро ёфт. Аммо дар ноҳияҳои шарқии давлати Ашкониён ойини буддой густириш пайдо кард.

Аз он ҷо ки давлати Ашкониён ба қорҳои динӣ муҳошилаи зиёде намекард, заминаи муносибе барои афзоиши пайравони масеҳият ва ойини буддой фароҳам шуд. Мубадони зардуштӣ аз ин сиёсати динии Ашкониён норизоятӣ мекарданд. Онҳо ба ин назар буданд, ки давлати Ашкониён бояд аз дини зардуштӣ ҳимоят кунад. Чунон ки баъдан ба назар мерасад, яке аз сабабҳои сукути давлати Ашкониён норизоятии ҳамин гурӯҳ аз усули давлатдорӣи Ашкониён буд.

Дар қаламрави давлати Ашкониён шаҳрҳои обод ба вучуд омаданд, тичорати озод равнақ гирифт ва сиккаҳои тилло, нуқра ва мис дар муомилот маъмул шуданд. Дар бозорҳои анвои матоҳои абрешимӣ ва пахтагин, ашёи филиз ва мисно нуқра ва ҷавохирот дар маърази доду ситад қарор гирифтанд. Роҳҳои тичорат ба Чину Ҳинд аз Бадахшону дараи Вахон ва Хайбар, Ёрканд ва Систон, Фарғона, Кошғар равнақ ёфтанд. Содироти мол шомили ҷавохирот ва санғҳои қиматбаҳо ва воридот шомили матоҳои гуногун, тилло ва нуқра буданд. Санғати филизқорӣ ва ҷубқорӣ авҷ гирифт.

Дар аҳди Ашкониён ҳар як аз ақвому халқиятҳои мухталифи сокин дар қаламрави давлати онҳо ба забонҳои вижаи худ сухан мегуфтанд, монанди портҳо, юнониҳо ва яҳудиён. Аз ин даврон сангнавишта ва пӯстнавиштаҳо ва низ навиштаҳои ба рӯи зарфҳои сафолин боқӣ мондаанд, ки нишондиҳандаи хатти роиҷ дар он замон аст. Ин навиштаҳо ҳам ба хатти юнонӣ ва ҳам ба хатти паҳлавии ашкониист. Ибтидои хатти паҳлавии ашконӣ хатти оромӣ буд, ки тавассути дабирон нигошта мешуд. Зарфҳои сафолӣ, ки дар Нисо ёфт шудаанд, барои шинохти таърихи фарҳанги замони давлати Ашкониён кӯмаки арзишманде кардаанд.

Дар ин мухтасар талоше дар ҷиҳати таҳқиқи таърихи давлати Ашкониён гирифта шуд, ба ин умедворӣ, ки дар ояндаи наздик таърихи ин давлати аҷдодии мо ба таври густурда ва бунёдӣ омӯхта шавад.

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ. VII. Таҳияи К.Айнӣ, 3. Аҳрорӣ ва Б. Сирус. Душанбе: Адиб, 1989. – 656 с.
2. Абумансур Абдулмалик ибни Муҳаммади Саолибии Нишопурӣ. Таърихи ғуруру-с-сияр маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ. Тарҷума аз арабӣ ба форсӣ С. Рӯҳонӣ. Баргардон ба расмулхати тоҷикӣ Н.Зоҳидов. Душанбе: Бухоро, 2014. – 444 с.
3. Абурайҳон Берунӣ. Осору-л-боқия. Таҳияи А.Девонакулов, М.Исо ва диг. Душанбе: Ирфон, 1990. – 432 с.
4. Абусаъид Абулхай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуди Гардезӣ. Зайну-л-ахбор. Таҳия ва нашри электроник Алиризо Каёнӣ. Мунташиршуда дар торнамои www.TARIKHFA.COM.
5. Гафуров Б. История таджикского народа в кратком изложении. Т. I. С древнейших времён до Великой Октябрьской Социалистической Революции 1917 г. Издание 3-е, исправленное и дополненное. М., 1955 – 544 с.
6. Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Москва: Наука, 1972. – 658 с.
7. Гафуров Б. Точикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби яқум.-701 с. Душанбе: Ирфон, 1983. – 701 с.
8. Дибвойз Н. К. Политическая история Парфии. Перевод с английского, научная редакция и библиографическое приложение В.П.Никонорова. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2008. – 816 с.
9. Зарринқуб А. Рӯзгорон. Таърихи Эрон аз оғоз то сукути Паҳлавӣ. Чопи панҷум, Техрон, 1383. – 1014 с.
10. История таджикского народа. Т. 1. С древнейших времен до V в. н. э. М., 1963. – 596 с.
11. Колледж М. Парфияне. Последователи пророка Заратустры. Перевод с английского Т.Л.Черезовой. М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 190 с.
12. Масъудӣ Абулҳасан Алӣ ибни Ҳусейн. Муручу-з-заҳаб. Ҷ. 1. Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ, 1357 х.ш. – 785 с.
13. Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ. Таъриху-р-русули ва-л-мулк. Китоби 1. Мутарҷим Абулқосими Поянда. Бо таҳрир ва тасхеҳи Н. Амиршодӣ. Душанбе, 2014. – 756 с.

14. Негматов Н. Н. Пласт парфяно-кушанского намадизма в среднеазиатской истории (к проблеме «Иран» – «Туран») // Мерв в древней и средневековой истории Востока. III: Мерв и Парфянская эпоха. Тезисы докладов научной конференции. Ответственный редактор М. А. Аннанепесов. Ашгабат, 1992. С. 41 – 42.

15. Хусайни Шахидии Мозандаронӣ. Роҳнамои нақшаи ҷуғрофиёии «Шоҳнома»-и Фирдавси. Чопи аввал Техрон, 1371 ҳ.ш. – 41 с.

16. Фрай Р. Наследие Ирана. Перевод с английского В.А.Лившица и Е.В.Земаля. Издание второе. М.: Восточная литература РАН, 2002. – 463 с.

АРШАКИДЫ И ИХ УСИЛИЯ В ПРЕКРАЩЕНИИ ЧУЖЕЗЕМНОГО ГОСПОДСТВА НА АРИЙСКИХ ЗЕМЛЯХ

В данной статье авторы рассматривают вопросы этнического происхождения Аршакидов, время прихода к власти, вклад династии Аршакидов в освобождение исконных территорий Ирана от греко-македонских (селевкидских) завоевателей, а также наряду с этими вопросами, в статье изложены проблемы формы правления, развитие культуры, религиозная политика парфянов и взаимоотношения империи Ашканидов с другими странами.

Ключевые слова: Парни, Аршакиды, Ашк, Порт, Ниса, арийцы, империя, отношения, политика.

THE ARSHAKIDIS AND THEIR EFFORTS IN TERMINATING THE ALIEN DOMINANCE IN THE ARYAN LANDS

In this article, the authors examine the issues of the ethnic origin of the Arshakids, the contribution of the Arshakids to the liberation of the ancestral territories of Iran from the Greco-Macedonian (Seleucid) invaders, and along with these issues, the problems of the form of government, the development of culture, the religious policy of the Parthians and the relationship of the Ashkanid empire with other countries.

Key words: Guys, Arshakids, Ashk, Port, Nisa, Aryans, empire, relations, politics.

Сведения об авторах:

Хамза Камол (Камолов Хамзахон Шарифович) – Институт истории, археологии и этнографии имени А.Дониш НАНТ, доктор исторических наук, профессор, заведующий отделом древней, средневековой и новой истории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. E-mail: hamza_kamol@mail.ru

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – Институт истории, археологии и этнографии имени А.Дониш НАНТ, кандидат исторических наук, доцент, ведущий научный сотрудник Отдела древней, средневековой и новой истории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. E-mail: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru

About the authors:

Hamza Kamol (Kamolov Hamzakhon Sharifovich) – A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ancient, Medieval and New History. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. E-mail: hamza_kamol@mail.ru

Saynakov Saynak Parpishoevich - A. Donish Institute of History, Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher of the Department of Ancient, Medieval and New History. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. E-mail: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru

ШАРҲИ ЧАНД ҲОЛАТ АЗ ТАЪРИХИ НЕРУГОҲИ БАРҚӢ ОБИИ РОӢУН

Ҳақназаров А., Ҳусейнов А.Қ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Неругоҳи барқӣ обии Роғун (НБОР) бо хусусияти худ дар истфодаи захираҳои гидроэнергетикии табиат муъҷизаи сабз ба шумор меравад. Неруи барқии истеҳсолмекардагии он ба муҳити зисти инсон осеба нарасонида, ҳаёти онро пурфайзу баракат мегардонад, дар радифи Хуршеду Моҳ ба манбаи нури гармидиҳандаю созанда табдил меёбад.

Неруи барқии НБОР дар иҷроиши нақшаҳои стратегии Ватанӣ: қомилан таъмин намудани истеқлолияти энергетикӣ; баромадан аз бумбасти қомуникационӣ; барпо намудани анбори озуқавии кишвар ва расидан ба зинаи баланди истеҳсолоти саноатӣ, яъне доштани (индустриияи хеш) дастгоҳҳои қорқарди ашёҳои хом ва аҳсулоти саноатӣ саҳми муасир мегузорад. Аз изофаҳои ин ганҷхона имиллионҳо мардуми кишварҳои ҳамҷавор низ метавонанд ноқисҳои зиндагии худро бо маблағи арзон бартараф намоянд.

НБОР то мавриди ба истифода омода гаштани ду агрегати аввали он ва ворид гаштан ба соли 2021 90 соли мукадами пӯрошуб, пӯртазод, сермачоро ва андешаҳои некхоҳ ва бадхоҳони худро сипари кардааст. Соли 1931 аз ҳайати аъзоёни “Эъзомияи илмии Помир” (ташкилбаш с.1929) як гурӯҳ донишмандони соҳаи энергетика ба монанди Семён Колежнок ва Виктор Ненахов бо сарварии мутахассиси шинохта И. Караулов, ки ба омӯзишу муқаррар кардани нуқтаҳои муҳими барои бунёди НБО мутобиқ дар дарёи Вахш ба деҳаи танги кӯҳии дар чараёни он ҷой гирифта - Сичароғ расиданд. Дар қисми ҷанубии деҳа мавзеи аввалини бо нишондодҳои табиӣ ҷуғрофии худ, барои сохтмони иншооти барқӣ муносиборо интихоб карданд. Баъди санҷишу назораҳои яқсола, с. 1932 онро Караулов дар ҳаритаи захираҳои обиё энергетикӣ

Осиёи Миёна ва истифодаи онҳо ворид сохт.

Манзараи табиӣ мавзеи интихобшуда чунин ба назар мерасид, ки гӯё, ки табиати пӯрасор онро маҳз барои сохтмони НБО ва истифодаи неруҳои дарёи пуртуғёни кӯҳӣ ба манфиати инсон офарида бошад. Дар ин ҷо дарё дар тангнои чуқур ба худ роҳ ба ғарб кушодааст. Дар ду ҷониби чараёни он ду борӯқуҳҳо бо дарозии баландӣ метавонанд (воқеан ҳам ҳамин тавр шудааст) устувори обанбори онро бо сарфу хароҷоти ками ашёвӣ пӯлӣ дар баландии зиёда аз 300 м ташкил намоянд. Обанбори он дар масоҳати зиёда аз 17 ҳазор гектар замин [1.- С.637] бо ғунҷоиши оби худ метавонист тамоми заминҳои ҳавзаи дарёи Омӯро, ки ба се ҷумҳурии Шӯровӣ сотсиалистӣ: Тоҷикистон, Узбекистон ва Туркменистон тааллуқ доранд дар масоҳати қариб 4 млн. гектар пурра обшор намояд ва неруҳои барқӣ дар ворид сохтани ин заминҳо ба истеҳсолот саҳми муасир гузоранд. Роҳбарияти ҷумҳуриҳои болоқир бо умеду орзуҳои саршор дар якҷоягӣ барои сохтмони НБО-и “Сичароғ” ва баҳра бурдан аз фазилатҳои он қарор қабул карданд [2, с.196].

Мақсади Ҳукумати Шӯровӣ ҳам аз ҳамин иборат буд, ки тариқи сохтмони силсила НБО-ҳо аз неруи дарёҳои Тоҷикистон дар табдили Осёи Миёна ба манбаи истеҳсоли ашёи хом барои рушди бемайлони саноати сабуки Русия бо самар истифода барад. Чунки аз охири а. 18 сар карда, кишвари Русия ба наҳи пахта ниҳоят эҳтиёҷманд гашта буд ва Русия Шӯровӣ ҳам ба ин ашёи пӯрқимат вобастагии қавӣ дошт.

Албатта дар ин маврид ҳанӯз иқтисоди пӯркуватӣ, ки сохтмони чунин иншоотҳои муқтадирро таъмин созад надошт, бо ин сабаб ин масъаларо убур намуд. Азҳудгардонии неруҳои арзони оби Тоҷикистонро аз сохтмони НБО-ҳои хурду миёна дар дарёҳои Варзоб (с.1936), Вахш ва Сир (с. 50) афзалтар донист. То с. 1959 тариқи бунёди силсила неруҳо дар инҷо, ду маҷмааи мустақили энергетикӣ “Ҷануб” ва “Шимол”-ро ба вуҷуд овард. Ҳарду маҷмааро ба воситаи ноқилҳои ҳавоии 500-В ба маркази Осёи Миёна ш. Тошканд пайваст гардониду ба ташкили маҷмааи энергетикӣ яқлуҳти минтақа асос гузошт.

Ингуна сиёсатро Ҳукумати Шӯровӣ бо сардории И.В. Сталин ба хоҳири татбиқ намудани васиятҳои В.И.Ленин пеш гирифт. Ленин, ҳанӯз хангоми таҳияи “Барномаи дуҷум”-и сохтмони сотсиализм “ё қадами аввалини оғози корҳои азими хоҷагидорӣ” – ГОЭЛРО дар с. 1920, пешомади хоҷагидорӣ кишвари Туркистонро чунин муъайян сохта буд: “Гузаштаю ҳозира ва ояндаи наздики Туркистон ба хоҷагии кишлоқ ва соҳаҳои саноатӣ, ки дар зинаҳои гуногуни коркарди маҳсулоти хоҷагии кишлоқ, ки бевосита барои истеъмолоти одам заруранд қарор доранд, вобаста мебошад... Дар заминаи ҳаёти заминдорӣ ва саноатии ин кишвар пахта ҷойи намоёнро ишғол менамояд... Пахта меҳвари ҳаёти Туркистон аст, ва ин ҳолат эҳтимол дар оянда низ тағйир наёбад. Дар маҷмӯъ пахта, абрешим ва пашм нишондиҳандаҳои пӯрқимате мебошанд, ки арзиши Туркистонро барои Русия боло мебардоранд”... “Туркистон бо дороиҳои бузурги худ, барои ҳаёти хоҷагии Русия, мамлақати ашёи бофандагӣ ҳисоб мешавад [3, с.14-15, 637].

Дар ин ҳуҷҷат доири татбиқи гузоришҳои боло, истифодаи захираҳои оби ҳавзаҳои рӯдҳои Омӯ ва Сир, ни зба назар гирифта шуда буданд. Иҷроиши он то солҳои 1960-70-и а.ХХ ба нуқтае расид, ки дар Осёи Миёна маҷмааи ягонаи гидроэнергетикӣ истифодашаванда 63,3 млн кВт ва 54,5 миллиард кВт/с.-ро ташкил меод. Дар он ҳиссаи Тоҷикистон мутаносибан зиёда аз 34,2 кВт ва 296,6 миллиард кВт/с.-ро ташкил меод. Қирғизистон бо нишондодҳои 16,3 -142,5 дар ҷойи дуҷум меистод, Узбекистону Туркменистон бошанд бо нишондодҳои – 10,1 - 88,5 ва 2,7-23,9 млрд кВт/с. ҷойҳои сеюму чорумро ишғол мекарданд.

Дар оғози солҳои 70 Вазоратҳои воломақом ва ваколатдори соҳавии ИҶШС дар соҳаи обу обёрӣ манотиқи Осёи Миёна истифодаи захираҳои оби дарёҳои Тоҷикистон - Омӯю Сирро бо нишондодҳои зерин ба танзим дароварданд. Тибқи нишондодҳои речаии онҳо Узбекистону Туркменистон тариқи ройгон, ба истифодаи 84,6% онҳо ҳақбар гаштанд, ба Тоҷикистон бошад ба истифодаи танҳо 15,4 % ҳақбар шуда буд [4, с.26-27]. Ин ду ҷумҳур бо истифода аз мақомҳои худ дар таъминоти саноати сабуки марказӣ аз навҳои гуногуни ашёи хом бо ғолибият наҳи пахта, аз захираҳои оби Тоҷикистон обанборҳои азими сунъӣ сохта, захираҳои оби ба баҳри Арал ҷори мегаштагиро дар ҳаҷми ду баробар зиёдтар аз ҳаҷми табиӣ он, дар онҳо пӯр карданд. Дар натиҷа, бо

сабаби ба таври кофӣ нарасидани маҷроҳои дарёҳои номбурда, ба ин обанбори азим муҳити минтақаҳои ба он ҳамчавор ба фочаи экологӣ рӯ ба рӯ гаштанд, ки то ҳанӯз ба эътидол наомадааст.

Ҳукумати Шӯровӣ тариқи истифодаи бепарвоёна аз захираҳои обию барқии Осиёи Миёна, ки манбаи асосиашон дар Тоҷикистон қарор дошт, ҳанӯз с. 1940 ба баровардани вобастагии саноати Русия ба нахи пахта муваффақ гашта буд. Ва минбаъд изофаи пахтаи бо хароҷоти ниҳоят кам ба даст меовардагиашро бо валютаи байналмилалӣ ба хориҷа интиқол меодаги шуд. Дар мувозинати истеҳсоли фуруши пахтаи Иттиҳоди Шӯровӣ фисати аз Тоҷикистон мерӯёдагиаш аз 8 ҳазор пуди соли 1924 то с. 1980 ба 1010,7 ҳазор тонн расид. ҶШС Узбекистон бошад, алақай дар солҳои 70 ба мараи истеҳсоли 5 млн. тонн дар як сол расид.

Суръати афзоиши маҳсулотҳои дигар: пашму пилла, чарм, мевачот, сабзавот ва маъданҳои кӯҳӣ низ ниҳоят афзуда буданд. Вале ин дастовардҳо, ҳолати маишию иҷтимоии истеҳсолкунандагони онҳоро ба таври дилхоҳ тағйир надоданд, зеро давлат ин маҳсулотҳоро хочагиҳо (колхозҳо) бо нархи ночиз, бо қимати 3 то 10-18 танга (копеек) мехарид. Молҳои саноатии ба хочагиҳо зарур: мошини мошинолотҳо, қисмҳои эҳтиётӣ, рағаниҳои молиданӣ барои онҳо, нӯриҳои минералӣ, матоъу сару либос ва асбобҳои рузгорро ба онҳо бо нархҳои хело гарон – аз 1,5 рубл то 90 -100 рубл ва ҳатто зиёдтар мефурӯхт.

Бо чунин минвол Иттиҳоди Шӯровӣ то оғзи солҳои 1960 ба яке аз мамлакатҳои абарқудратӣ ҷаҳонӣ табдил ёфт. Сарвари он Н.С. Хрущёв афсонаи “сохтмони ҷамъияти бе синфи коммунистӣ-ро эҷод карда онро дар қолабӣ “илмӣ” ба барномаи бо шумор сеюмт Ҳизби Коммунист бо унвони “Барномаи сохтмони Коммунизм” ворид сохт. Ба ин хотир тамоили “Гигантомания” (сохтмони иншоотҳои бузурги истеҳсоли) ба роҳ баромад. Ба тариқи дигар гӯем, иҷрои барномаи мазкӯр, низ бо тариқи истисмори хочагии кишлоқ ба манфиати саноат суръат гирифт.

Дар с. 1960 дар партави барномаи нав, котиби аввали Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон Т. Улчабоев лоҳиҷаҳои сохтмони аввалин иншооти калон НБО-и Норақ ва омӯзиши корҳои сохтмони НБО-и Роғунро Тоҷикистон, ба марказ пешниҳод карду Ҳукумати ҶШС Тоҷикистонро ба ин корҳои азим сафарбар сохт.

Воқеан, дар ин маврид Улчабоев дар ИҶШС яке аз симоҳои варзидаи ҳизбию давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Ӯ, иродаю истеъдоди баланди ташкилотчигӣ дошт, мустақилона очилан ба сохтмони НБОИ машғул шуд ва ба истифода додани онро дар 5 сол (с.1960-1965) қарор дод. Вале ба Хрущёв ташаббускори мустақилонаи Улчабоев маҳқул нагашт, ӯро бо ҳар гуна баҳонаҳо аз вазифа сабукдӯш карду нақшаҳошро доири сохтмони НБОИ карахт гардонд, вале оғози омӯзишу тайёр намудани Лоиҳаи иншооти дигар НБОР-ро дар с. 1961 тарафдори карда, оғози сохтмони онро ба замони анҷом додани сохтмон ва ба истифода додани НБОИ маҳқул шуморид.

Соли 1964 дар Кумитаи Марказии ҶКШ ислоҳоти навбатии коммунистӣ рӯй доду сарвари он Л.И. Брежнев “интиҳоб” шуд. Котиби нави Генералии КМ ҶКШ афсонаи сохтмони “коммунизм”-ро ба воқеияти ҳол каме наздик гардонид, Иттиҳоди Шӯровиро дар зинаи сотсиализми тараққикардаи стода эълон кард. Бо он далел, ки хочагии кишлоқи Иттиҳод, хело заъиф буд ва саноати барои талаботҳои ҷомеаи коммунисти мутобиқаткунандаро бо ашӯи хом ва озӯқа таъмин карда наметавонист. Дар ин радиф сиёсати иқтисодии КМ ҶКШ аз моҳи март с. 1965 ба тараққиёти босуръати хочагии кишлоқ моил кунонида шуд.

Аз ин лиҳоз эҳёи корҳои сохтмони дар НБО Норақ ва тавассути он таъмини обёрӣ заминҳои бекорхобидаи Осиёи Миёна бо обу нуруи барқӣ ба масъалаи рӯзмара табдил ёфт. Пеш аз ба истифода додани агрегати якуми он (с. 1972) онро мутахассисон бо ноқилҳои ҳавоии 500-В ба маҷмъаи гидроэнергетикии Осиёи Миёна ва сохтмони заводи “Арзӣ”-и Регар пайваст карданд. Ҳамзамон диққати Ҳукумати марказӣ ба иҷрои баъзе корҳои тйёрӣ ба хотири оғози сохтмони НБОР дар мавзеи “Сичароғ” равона гашт.

Вале сиёсати нави КМ ҶКШ дар ин муддат мудат низ ба тазодҳои тозаи ҷиддӣ дучор омад. Пеш аз ҳама, сиёсати нави тариққиёти мутаносибонаи соҳаҳои кишоварзӣ ва саноат ба пешрафти бо суръати замонавӣ илми-техникии ҷаҳон мутобиқат карда натавонист. Чунки пешбурди саноати вазнин ва аз ҷумла саноъати ҳарбӣ, ки аз ибтидои сохтмони сотсиализм ба хотири дифоъ кардани музаффариятҳои он аз таҳдиду фишори сармоядорони ҷаҳон бо зарурият ба роҳ баромада буд. Дар мавриди танзими сармоягузорию нав ба манфиати хочагии кишлоқ (с. 1965-1970) суръати саноат коҳиш ёфт. Ба Ҳизби Коммунист зарур омад, ки дар (с. 1970-1975) нархи молҳои саноатиро дар бозори дохили боло бардорад, ки ин ҳам бар зарари пешрафти соҳаи кишоварзӣ сураат гирифт. Бо чунин тазод, сиёсати иқтисодии Брежневӣ, ба карахти дучор омад ва дар Тоҷикистон суръати тамойили сохтмони “Гигантомания” бо истифода додани ду иншооти азимчуса – НБО Норақ ва “ЗА Тоҷикистон” хотима ёфт.

Сохтмони НБОР бошад, бо дилхунуқиову риёкорӣҳои Ҳукумати марказӣ дучор омад ва муҳлати сохтмони он аз як барнома ба барномаи дигар интиқол дода мешуд ва ба нитиҷаҳои дилхоҳ расида натавонист. Чуоне, ки таҳқиқи Лоҳиҷаи техники иқтисодӣ ва давом додани сохтмони он дар нақшаҳои

давлатии ИЧШС барои солҳои 1976-1980 ва 1981-1986 такроран ва аслан бе тағйир ворид гардонида шуда буданд. Тибки ин нақшаҳо сохтмони НБО-и Роғун (с.1976) ва НБО-и Сангтуда (с.1985) бояд анҷом меёфтанд. Корҳои сохтмони НБОР ба таври расми дар с. 1976 оғоз ёфта буданд, вале бе пешрави дилҳо, зеро ҳанӯз ҳам иқтисодии қотееонаи иншоот маълум набуд. Лоҳиҳои охири он бо нишондодҳои қудратии сарбандаш 335 метр, иборат аз 6 агрегат (3600 МВт) ва истеҳсоли 3600 млн квт/соат нерӯи барқ дар як сол [5.-С.39-40]. дар солҳои 1980-1982 омода гардид. Дар солҳои дигар ҳам корҳо ба таври бояду шояд ба роҳ монда нашуданд, ва иҷрои онҳо бори дигар ба нақшаи нави электрикони ИЧШС барои солҳои 1990-2005 пешбини гаштанд.

Чи тавре таърих нишон дод, таҳияи ин нақшаи нав ҳам, бо риёкориву чоғлусии роҳбарияти Ҳизби Коммунист ва сиёсати “бозсозӣ” ба роҳ баромада буд. Дар охир бозсозӣ давлати Шӯровиро ба пошхӯри расонид ва иншооти Роғун нотаом монд. Дар ин росто дар атрофи нишондодҳои Лоиханияҳои таҳия кардаи Ҳукумати Шуровӣ барои сохтмони Роғун ва бесуботиҳои он дар матбуот ҳангомаю овоза, фикру ақида, таънаю маломат, ҳасудио риёкорӣ ва корҳои номақбулу ношоистаи зиёде ба вучуд омад.

Чоғлусиҳои Ҳукумати Шӯровиро таблиғотчиёни сиёсати “одилона”-и Ҳизби Коммунист, дар сохтмони иншооти Роғун ва масоили дигар ба гардани зиёиёни ошкорбаёни тоҷик бор карданд. Баромадҳои рӯзноманигорони воқеъбини тоҷику бурунмарзӣ мақсаду мароми сиёсати иқтисодии Ҳукумати Коммунистиро дар ин чода бо далелу бухронҳои қотее тигар хел тавсиф карданд:

Охирин дар така ба пажӯишиҳои худ иброз доштанд, ки: Дар замони “бозсозӣ” сарвари собиқи сохтмони НБОР А.А. Малахов идораи “Гидрострой”-и Роғунро дар ш. Краснодар созмон дод. Бо фармони сардори раёсати “Союзгидрострой” И.В. Димитрев аз 20.06.1990 №211 идораи дар Краснодар будаи ташкилоти махсусгардонидашудаи Ингур ГЭС ба ихтиёри идораи “Гидрострой”-и Роғун гузарода шуд. Бо ин тариқ маблағу молу амволе, ки барои сохтмони Роғун чудо мешуд, қисми зиёдаш барои сохтмони ИГЭС ё дигар иншоотҳои марказӣ интиқол меёфтанд [6.- 2004, 27 февр.; 2004, 8 июл]. Якқатор бухронҳои дар боло оварда шуда далели онанд, ки дуздиро ҳанноӣ ва ғорати ба назар ноаӣ захираҳои обию барқии Тоҷикистон, аз ибтидо расми муқаррарии идораҳои ваколатдори марказӣ буд. Дар давраи “бозсозӣ” бошад, онҳо аз ҷониби идораҳои воломақом бо тариқи таракаи ошкоро сурат гирифтанд. Чуоне, ки фақат дар як соли 1991, бо вучуди он, ки Тоҷикистон чун пештара яке аз ҷумҳуриҳои қафандатарини Иттиҳод ҳисоб мегашт ба минтақаи шадидтарини оташгириҳои сиёсӣ ва қасифҳои иқтисодӣ дучор омада буд, ба он тараҳуму такалум зоҳир накарданд. Танҳо аз сохтмони НБОР 2 мошини замонавии пармакунанда - УКБ, бо қимати 25 256 рубл, 2 дастгоҳи СКБ-4, бо қимати 13 521, рубл, 28 тулумба (насос)-ҳои гуногун: ПМ-25, “Гном” АНБ-22; якчанд-то дастгоҳҳои ҳавоқашӣ (компрессор)-ҳои ҳархела: ПР-10, ВМ-6 ва намуди дигару қимматтари он ПР-10; дастгоҳҳои васлгарии ДДД-4001 ва ғайраҳо (бо қимати умумӣ зиёда аз 87 312 рубл А.Х, Ҳ.А.Қ.) ба Краснодар интиқол ёфтанд [1, с.642-643].

Ин ва дигар далелу бурҳонҳои номбар шуда, бевосита шохиди онанд, ки сохтмони НБОР дар нақшаҳои 4 пачсолаҳои охир, бе ниятҳои муғризон такроран нигоҳ дошта нашудааст. Идораҳои дахлдор аз истифодаи нерӯи барқии он умед надарда, аз буҷаю лавозимотҳои техникаи барои он чудо мегаштаги, ба манфиати кишвари худ истифода карданд. Ва мавридҳои, ки Ҳукумати Тоҷикистон сабабҳои суръати сохтмони иншоотро аз мутасаддиёни он пурсон мегашт, онҳо такроран норасиҳои қувваҳои зиндаи қорӣ, мутахасисони қасбӣ ва дигар далелҳоеро, ки гӯё ба фаъолияти онҳо дахл надоштанд аснод меоварданд. Роҳбарони Тоҷикистон дар ҳамаи иҷлосияҳои ҳизбию шӯровӣ ва пурсишиҳои алоҳидаи шахсони воломақоми марказӣ аз равиши ба талабот ҷавобгӯ набудани корҳои сохтмонӣ дар НБОР малумот медоданд, вале аз онҳо низ ҷавобҳои сарбастаи бепарвоёна мегирифтанд. Идораҳои баруманд ба монанди ИЧШС, Госплан, Минфин, Стройбанк ва ВЦСПС, аз ин аҳвол албатта огоҳ буданд, вале бо ҳар тариқ пардаро аз рӯи асрор намекушоданд.

Баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯровӣ, авзои сиёсӣ комилан тағйир ёфт, ҷамоҳири собиқ Шӯровӣ аз хоҷагидорӣ яқлӯхти сотсиалистӣ даст кашиданд. Аз миёни онҳо давлатҳои навтаҳсиси дар гузашта аз захираҳои обию барқӣ ва сузиворӣ Тоҷикистон ба таври ройгон, бе монеа, ба таври дилҳо истифода мебардагӣ, ба соҳибистиклолии давлатии он қотееона муқобил баромаданд. Зеро дар соҳибистиклолии Тоҷикистон дар ин чода ба монеаҳои бисёр дучор меомаданд. Аввал онро ба ҷанги фоҷиавии шаҳравандӣ тела доданд, аз ин услуб, ки натиҷаи дилҳо ба даст оварда натавонистанд, услубҳои дигари муборизаро, ки бе шак давоми сиёсати пештараи онҳо ҳисоб мерафт тавсеҳа доданд. Бо қасди мақомоти Тоҷикистонро дар арсаи байналхалқӣ паст гардонидан, нисбати вай овозаҳои дуруғ бароварданд. Сабаби костагардии экологияи ҳавзаи баҳри Аралро, дар маън гаштани обҳои ба он ҷоришаванда дар обанборҳои нерӯгоҳи Тоҷикистон маънидод карданд. Ба сохтмони нерӯгоҳи навбатии Роғун дар аввал қотееона зид баромаданд, пас аз он, ки рабиати қавии Ҳукумати Тоҷикистонро дар чода паст гардонида натавонистанд, таҳдиди дигарро пеша карданд: “Сарбанди он аз нишондиҳандаи Лоҳиявиаш қариб то 65 м паст карда шавад”. Ба ин таҳдид сар фурувардан маъноӣ

онро дошт, ки Тоҷикистонро аз дастовардҳои гидроэнергетики, ки бо кафолат аз маҳдудиятҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ маҳрум созанд.

Бо шаҳодати таърих, сарварони кишварҳои, ки бо талқин ба Тоҷикистон ҳамситез гашта буданд, дар замони Шуровӣ бо ҳавасмандии калон нишондодҳои Лоҳиявии, НБОР-ро қонибдорӣ доштанд ва аз баландии пастии устувори он андеша надоштанд. Ҳоло бошад шиддати бухрони ҷиддӣ дар муносибати мардуми ҳамҷавори дӯсту наздиқ, хело коста гаштааст. Дар инҷода Президенти нави Ӯзбекистон Шавкат Мирзиёев бо хирадмандӣ дурандешии худ саҳми муасир гузошт. Ҳурмати ифтокаи миёни ду халқи дӯсту бародар тоҷикону ӯзбеконро ба ҷо овард. Собитқорона Ӯзбекистонро ба қатори Ҷумҳурии мардумии Чин, Давлатҳои Исломии Афғонистон, Покистон, Эрон ва кишвари Ҳиндустону дигарон, ки Тоҷикистонро сохтмончии иншооти бузурги барқии аср ва ба худ дӯсти манфиатноку ҳамкори содиқ шинохтаанд, ҳамроҳ сохт. Дар натиҷа сохтмони Неругоҳи Роғун, қонибдори нав пайдо кард ва ганҷҳои нурбори истеҳсол кардаи худро ба ин давлатҳо дарёғ намедорад [7, с.6-12].

АДАБИЁТ

1. Ғолиб Ғоибов. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. – Душанбе; Дониш, 2006. –906 с.
2. Хакназаров А., Хусейнов А., Мусоев А. Вахшская долина – жемчужина Советского Союза (1924-1991 гг.).-Душанбе: Ирфон, 2016.-312 с.
3. План электрификации РСФСР. Доклад V111 съезду советов Государственной комиссии по электрификации России. Второе издание.-М., 1955. 659 с.
4. Арифов Х.О., Аминджанов М.А. и др-е. К вопросу о завершении строительства Рогунского гидроузла // Ж: “Неру” (“Энергия”).-Душанбе, 2009, №1 (16-17).
5. Нурмахматов Д.Н. Гидроэнергетика Таджикистана: ресурсы перспективы.- Душанбе; Эҷод, 2005.- 190 с.
6. Додои Ҳақҷӯ, Таракаи «Роғун» // Рӯз: «Минбари халқ», 2004, 27 февр.; Музаффаров М. Таракаи «Роғун» // Рӯз: «Рӯзи нав», 2004, 8 июл ва дигарон.
7. Аслиддин Назарзода. Роғун – ахтари тобони Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – 170 с.

ОСВЕЩЕННЫЕ НЕСКОЛЬКО МОМЕНТОВ ИЗ ИСТОРИИ РОГУНСКОГО ГЭС-СА

Место подстройки РГЭС специалистам по гидроэнергетики был замечен ещё в 1931 г. горном кишлаке Сичарог нынешнего Нурбадского района, и в 1932 г. обозначен на карте по изучению и использованию гидроэнергетических ресурсов Средней Азии. После чего руководители бывшие Советские республики: Таджикистан, Узбекистан и Туркменистан заключили договор о совместное строительство Гидроэнергетического геса “Сичарог”, с целью освоения и орошения земель босейна Омудары, на площади около 4 млн гектаров. Но, Советскому Правительству более важно было срочное освобождение лёгкой промышленности страны от зависимости к хлопковым волокном и други сирьевым продуктам. Поэтому оно передпочло в Средней Азии, созданию сырьевой базы, форсированным строительству крупных ГЭС, подобно таких как Сичарагской гидростанции и прежде всего, начать работу с строительством оросительных объектов, малым и средним электростанциям.

Это процесс продолжалось до 1959 г. и в Таджикистане завершилась освоением пустующих земель и строительством более десятки малых и средних электростанции, которые образовали основу “Среднеазиатской энергетической” системы. С 1960 г. на реке Вахша началось строительство первиней крупных ГЭС в Средней Азии Нурекской и с 1961 г. работ бо изучением возможностей и определением основных экономических и техничеких показателей буцего “Сичарог” - Рогунского геса. Её строительство началься в 1972 г. после сдачи в эксплуатаци первого агрегата Нурекского ГЭС-а и ее соединением со “Среднеазиатской энергосистемой”, но неувенчался успехом. Повторные работы по строительству Рогунского Гиганта возобнавились под сильнейшим отпором правителям Туркменистана и особенно Ӯзбекистана в годы государственной самостоятельности Таджикистана. Результаты очевидны, сданы в эксплуатаци первые две её агрегаты.

Сведение об авторах:

Хакназаров Абдуназар – доктор истарических наук, профессор кафедры история таджикского народа Тадикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

Хусейнов Ахмаджон Курбонович - доктор истарических наук, дотсент кафедры история таджикского народа Тадикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

About the autors:

Haknazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of the Tajik People of the Tadik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini

Huseynov Akhmadjon Kurbonovich - Doctor of Historical Sciences, Dotsent of the Department of History of the Tajik People of the Tadik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini

САРАЗМ – ДРЕВНИЙ И КУЛЬТУРНЫЙ ПАМЯТНИК ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Рустамова Г.Р., Хоркашиев И.С.

Таджикского государственного педагогического университета им С. Айни

Саразм считается древнейшим поселением, датируемый IV–II тысячелетие до нашей эры, расположенный на левом берегу реки Зеравшан, в 15 километрах от районного центра Пенджикент. Он является первым в Таджикистане историческим памятником, занесенным в список Всемирного наследия ЮНЕСКО. Большую культурную и историческую ценность представляют достаточно хорошо сохранившиеся культовые и дворцовые сооружения, а также жилые и общественные строения.

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 21 сентября 2001 года (под № 391) памятник Саразм как Центр формирования сельскохозяйственной культуры и творчества таджиков был объявлен историко-археологическим заповедником «Саразм». Стараниями археологов А. Раззокова, Р. Массова, Р. Безенваль, А.-П. Франкфорта и др. в 2010 году была обоснована и представлена номинация включения памятника Саразм как "центра формирования древнеземледельческой культуры таджикского народа" в список перечня объектов со всемирным значением в организации ЮНЕСКО. По значению название «Саразм» происходит от таджикского словосочетания «сари замин» («начало земли»).

Правительство Республики Таджикистан 2 мая 2019 года утвердило постановление о праздновании 5500-летия древнего Саразма. В нем поручается провести празднование города Саразма как центра формирования культуры земледелия, ремесел и градостроительства таджиков 12 сентября 2020 года в городе Пенджикент. Необходимо отметить, что заслуги Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в плане охраны и благоустройства археологических памятников страны, особенно древнего городка Саразм в Пенджикенте и их представление мировому сообществу очень весомы. «Исторические источники, - отметил Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон на встрече с интеллигенцией республики 19 марта 2018 года, - свидетельствуют, что находки древней культуры таджикского народа относятся к четвертому тысячелетию до нашей эры, первые города и первые наши исторические государства возникли на этой земле, лучшим образцом которых является древний городок Саразм».

Исторический памятник Саразм был открыт осенью 1976 года археологом - ученым Абдуллоджоном Исхоковым, на основе находки жителя селения Авазали Джамоата Чимкуртан (ныне Саразм) Пенджикентского района Ашурали Тайлонова. Ашурали Тайлонов в 1972 году во время постройки жилого дома нашел топор, который четыре года сохранил у себя дома. В 1976 году Тайлонов показывает найденного топора археологу А. Исхокову, который в то время он проводил раскопки в городе Пенджикент и с того времени начинается изучение и исследование древнего Саразма. Первооткрыватель Саразма А. Исхоков в научной статье «Саразм – начало цивилизации таджикского народа» информировал об истории, жизни, появлении ремесла и мастерства, традиции и обычаях, культуры, муниципалитет и градостроительства жителей этой местности.

С инициативой ученого Исхокова в 1993 году в краеведческом музее имени А. Рудаки города Пенджикента в отделе археологии организован отдельный зал Саразм и поставлен на показ свыше 250 предметов находки древней эпохи города.

По историческим источникам поселение Саразм представляет собой плато длиной в полтора километра и шириной в 400 метров, с севера на юг. Люди в нем селились в течение 2 тысячи лет. На основе найденных артефактов было установлено, что люди жили в той местности в эпоху палеометалла. То есть переходили от каменного века к бронзовому. В поселении развивались производство гончарных изделий, добыча и обработка металлургических руд, изготовление украшений из камней различной ценности. Около трех тысяч лет назад поселение страдало от засухи и люди из него переселились ближе к реке Зеравшан, на территорию нынешнего районного центра-города Пенджикент, который возник как следствие этого самого переселения. Площадь памятника представляет огромную территорию по меркам того времени - 110 га. До сегодняшнего дня раскопано и вскрыто не более 1 га площади культурного слоя, где сохранились останки архитектурных зданий – это храмы, мастерские, общественные строения, а также отдельные кварталы жилищного слоя горожан и кварталы простого населения. Вначале археологи после первых траншей определили

исторические периоды и толщину культурных слоев. В 1976-1996 годах работники Центра археологии Пенджикента в городке Саразм исследовали 12 траншей и 11 раскопок.

По словам Нуриддина Сайфуллоева, заведующего отдела археологии Института истории Академии наук Таджикистана на сегодняшний день на 17 гектарах проведены раскопки, которая общая площадь городища составляет около 300 гектаров. Места, где уже проведены раскопки, огорожены металлическим каркасом. Жители окрестных сел оповещены о недопущении строительства домов и разбивки садов на этом месте, чтобы не повредить древние строения, находящиеся под землей». Он отметил, что археологам-ученым удалось раскопать несколько дворцовых комплексов и могилу принцессы Саразма, а останки и украшения принцессы выставлены в Национальном музее Таджикистана[4].

Саразм стал местом посещения известных советских археологов А.М. Беленицкого, В.М. Массона, Б.А. Литвинского, Р.М. Мунчаева, А.А. Аскарова, Н.Н. Негматова, иностранных археологов Филиппа Колла (США), Анри Полла Фракфорта, Бергла Леонса (Франция), К.К. Ламберг-Карловского (США). Ученые - исследователи, шагая внутри зданий, храмов древнего Саразма, ознакомились с секретами этого древнего городка. Раскопкам древнего города внимание уделяли американские и французские археологи. В 1984 году археологи Франции Анри Пол Франкфорт и Роланд Безенваль начали работу по исследованию Саразма. Археологи Гарвардского Университета штата Массачусетс Америки К.К. Ламберг-Карловский и Филипп Колл, приехав в Пенджикент в 1985 году, в городке Саразм раскопали две пробные траншеи. В результате, они подтвердили заключение исследователя этого заповедника Абдуллоджона Исхокова о 5000-5500-летней цивилизации Саразма, о том, что «Саразм является не только одним из древнейших центров сельскохозяйственной, животноводческой, ремесленной цивилизации Среднеазиатского Междуречья, но также и всего Ближнего Востока - Ирана, Балуджистана, Афганистана и Индии». По меркам ученых местность Саразм составляет более 100 гектаров, и представляла собой большую необычную площадь. Именно этот аргумент стал следствием появления научной гипотезы о том, что Саразм является столицей древнего Согда.

С целью ознакомления работ по изучению и исследованию городища Саразм доктор исторических наук, профессор Насрулло Убайдулло в своем интервью в НИАТ Ховар рассказал, что в настоящее время в городище работают три группы археологов[3, с. 2]. Кроме отечественных специалистов – археологов, также привлечены антропологи, архитекторы и художники из Франции и России. В том числе сотрудничают несколько работников из Государственного музея Эрмитаж Санкт-Петербурга. Они стараются изучать и показать до юбилея все аспекты Саразма как древнего города. Кроме того в рамках празднования Саразма планируются проведения научные, международные конференции с участием зарубежных ученых в городе Душанбе и Пенджикента. Со стороны Института готовится перечень находки Саразма с иллюстрациями и сведениями, а также организуется альбом мастерство жителей Пенджикента, который охватывает с древних до настоящего времени Саразма. До юбилея печатается два тома научной книги «История Саразма» с участием археологов и ученых, которые исследовали находки древнего города в лабораториях Таджикистана, Франции и России. Для доступа всего мира книга сначала печатается на русском и английском, затем на таджикском языке. Совместно с Комитетом телевидения и радио при Правительстве Республики Таджикистан о Саразме написано три фильма, который два уже снимается. С «Таджикфильмом» запланирован документальный фильм, который состоит из отдельных частей такие как «Саразм как первый город», «Саразм как центр мастерства и земледелия».

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон подчеркнул необходимость организации инфраструктуры в местности памятников Тахти Сангин, Аджинатешпа, Хулбук, крепости Гиссар, Куляб, Ходжамахшад в Шахритузском районе, древнего Пенджикента, Бунджеката Шахристанского района и Ямчун, расположенного в Ишкошимском районе, определив историческое значение, перед гражданами поставил задачу охраны достопримечательностей республики: «Мы должны полностью восстановить исторические местности Хулбук, Куляб, Худжанд, Балджуон, Муг, Ямчун, Кангуртут, Хушдилон (Гарбулок), Карон, Тахти Сангин, Ходжамашхад, Саразм, Аджинатешпа, древний Пенджикент и другие исторические и культурные памятники, превратить их в место гуляний. В связи с этим, с учетом значения древнего города Саразм предлагаю в 2020 году праздновать 5500-летие древнего Саразма как центра формирования земледельческой, ремесленной и градостроительной культуры таджиков».

Следует отметить, что данное время идет работа по строительству трех этажного здания современного музея на территории заповедника Саразм. Благодаря этой заботе в последние годы последовательно ведутся административные, строительные работы по возведению реального заповедника Саразм и превращению его в одну из научных и общенациональных мест.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахори Ачам./8.07.2019. №20 (495). С.8.
2. Джумхурият. / С. Эркаев. 2.08.2018 №: 152.
3. Первый город Вароруд. / Литература и искусство. 4.07.2019. №27 (1998)
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Саразм> .

САРАЗМ – ДРЕВНИЙ И КУЛЬТУРНЫЙ ПАМЯТНИК ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Саразм является первым в Таджикистане историческим памятником, занесенным в список Всемирного наследия ЮНЕСКО. Большую культурную и историческую ценность представляют достаточно хорошо сохранившиеся культовые и дворцовые сооружения, а также жилые и общественные строения. Правительство Республики Таджикистан 2 мая 2019 года утвердило постановление о праздновании 5500-летия древнего Саразма. В нем поручается провести празднование города Саразма как центра формирования культуры земледелия, ремесел и градостроительства таджиков 12 сентября 2020 года в городе Пенджикент. Исторический памятник Саразм был открыт осенью 1976 года археологом - ученым Абдуллоджоном Исмоковым, на основе находки жителя селения Авазали Джамоата Чимкурган (ныне Саразм) Пенджикентского района Ашурали Тайлонова.

С инициативой ученого Исмокова в 1993 году в краеведческом музее имени А. Рудаки города Пенджикента в отделе археологии организован отдельный зал Саразм и поставлен на показ свыше 250 предметов находки древней эпохи города.

По историческим источникам поселение Саразм представляет собой плато длиной в полтора километра и шириной в 400 метров, с севера на юг. Люди в нем селились в течении 2 тысячи лет. На основе найденных артефактов было установлено, что люди жили в той местности в эпоху палеометалла.

Саразм стал местом посещения известных советских археологов А.М. Беленицкого, В.М. Массона, Б.А. Литвинского, Р.М. Мунчаева, А.А. Аскарлова, Н.Н. Негматова, иностранных археологов Филиппа Колла (США), Анри Полла Фракфорта, Бертра Леонса (Франция), К.К. Ламберг-Карловского (США). Ученые - исследователи, шагая внутри зданий, храмов древнего Саразма, ознакомились с секретами этого древнего городка. Раскопкам древнего города внимание уделяли американские и французские археологи. Археологи Гарвардского Университета штата Массачусетс Америки К.К. Ламберг-Карловский и Филипп Колл, приехав в Пенджикент в 1985 году, в городке Саразм раскопали две пробные траншеи. В результате, они подтвердили заключение исследователя этого заповедника Абдуллоджона Исмокова о 5000-5500-летней цивилизации Саразма.

Ключевые слова: Саразм, цивилизация, ученый, городок, культура, памятник, литература, центр.

SARAZM IS AN ANCIENT AND CULTURAL MONUMENT OF THE TAJIK PEOPLE

Sarazm is the first historical monument in Tajikistan to be listed as a UNESCO World Heritage Site. Great cultural and historical value is represented by well preserved cult and palace structures, as well as residential and public buildings. On May 2, 2019 the government of the Republic of Tajikistan approved the decree celebrating the 5500 anniversary of the ancient Sarazm. It is entrusted to hold a celebration of the Sarazm city as a center for the formation of the culture of agriculture, crafts and urban development of the Tajiks on September 12, 2020 in the city of Panjakent. The historical monument of the Sarazm was opened in the autumn of 1976 by archaeologist – scientist Abdullojon ishakov, on the basis of finding a resident of the village Avazali jamata Chimkurgan (now Sarazm) oo the Panjakent region Ashurali Tailonov.

With the initiative of the scholar *Ishakov* in 1993 in the regional museum named after *A. Rudaki* of the city of *Panjakent* in the archaeology department organized a separate hall *Sarazm* and put on the display of over 250 objects of discovery of the ancient city.

According to historical sources, the settlement of the *Sarazm* is a plateau of the length of a kilometer and 400 meters wide, from the north to the south. People in it settled for 2 thousand years. Based on the artifacts found that people lived in the area in the *Paleometal* era.

Sarazm became the place of visiting famous Soviet archaeologists, *A.M. Belenitsky*, *V.M. Massona*, *B.A. Litvinsky*, *R.M. Munchaeva*, *A.A. Ascarov*, *N.N. Negmatov*, foreign archaeologists of *Filipa Colla (USA)*, *Anri Polla Frakforta*, *Bertla Leonsa (France)*, *K.K. Lamberg-Karlovskogo (USA)*. Scientists – researchers, stepping inside the buildings, temples of the ancient *Sarazm*, acquainted with the secrets of this ancient town. The excavation of the American and French archaeologists. Archaeologists of the *Harvard State University of Mass Technology America Lamberg-Calovsky* and *Philip Coll*, arriving in the *Panjakent* in 1985, in the town *Sarazm* excavated two trials trenches. As a result, they confirmed the conclusion of the researcher of this reserve *Abdulojon Ishakova* on 5000-5500 summer civilization of the *Sarazm*.

Keywords: *Sarazm, civilization, scientific, town, culture, monument, literature center.*

Сведения об авторах:

Рустамова Гуландом Рустамовна - доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и литературы факультета дошкольного и начального обучения Таджикского государственного педагогического университета имени *С. Айни*.

Хоркашов Исломбек Сангакович - кандидат экономических наук, проректор по науке Института туризма, предпринимательства и сервиса.

About the authors:

Rustamova Gulandom Rustamovna - doctor of philology, professor of the Department of Tajik Language and Literature of the Faculty of Preschool and Elementary Education of the school named after *S. Ayuni*. Tel.: 90791377. e-mail: rustamova-71@mail.ru

Khorcaschov Islombek Sangakovich - candidate of in economy, prorector on scientific work Institute Tourism, Entrepreneurship and Service.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЁРСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Алимов Б.Х., Ризоев Б.М.

Государственного университета права, бизнеса и политики

Центральная Азия исключительно важный регион для обеспечения ее долгосрочных жизненных интересов государств постсоветского пространства. Ощутимым стало понимание того, что без стабильности в Центральной Азии, без динамичного социально-экономического развития стран региона, без углубления и расширения интеграционных процессов на этом пространстве трудно представить дальнейший устойчивый рост и развитие экономики ведущих стран в том числе России. Необходимо заметить, что за более чем столетний период пребывания России в Центральной Азии в рамках единых государств Российской империи и СССР между странами сформировалась достаточно крепкая экономическая взаимозависимость, которая за постсоветский период ослабла в незначительной степени но есть взаимовыгодные интересы для дальнейшего углубления отношений. Исходя из этого можем определить интересы России в Центрально-Азиатском регионе, которые сводятся к следующему:

1. Сотрудничество со странами Центральной Азии на основе максимально тесных партнерских отношений.

2. Сохранение стратегического экономического пространства со странами региона в рамках региональных организаций для удержания достаточно емкого рынка сбыта своей продукции и устойчивого импорта из региона целого ряда сельскохозяйственных и промышленных товаров.

3. Использование географического положения и транзитного потенциала стран региона между Россией и крупнейшими странами мира – Китаем и Индией – в целях беспрепятственного поддержания и развития партнерских отношений.

4. Обеспечение укрепления сотрудничества в регионе за счет активизации экономического взаимодействия в рамках ЕврАзЭС, СНГ и ШОС.

На современном этапе динамично развиваются отношения между Таджикистаном и Россией. Межгосударственные отношения Республики Таджикистан и Российской Федерации основываются на Договоре о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи, подписанном 25 мая 1993 года в Москве [13].

Российская Федерация является главным экономическим и торговым партнером Таджикистана, с которой одним из первых после провозглашения независимости (8 апреля 1992) года, были установлены дипломатические отношения.

В целях развития двусторонних отношений, оперативного решения проблемных вопросов действует Межправительственная Комиссия по экономическому сотрудничеству между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией.

Председателем таджикской части Межправительственной Комиссии является Премьер-министр Республики Таджикистан Кохир Расулзода. Председателем российской части Межправительственной Комиссии является первый заместитель Председателя Правительства Российской Федерации Шувалов Игорь Иванович.

Необходимо заметить, что таджикско-российское сотрудничество охватывает практически все сферы жизни: политику, экономику, торговлю, военно-техническую, гуманитарную, финансово-кредитную, топливно-энергетическую, производственную кооперацию, гражданскую оборону и т.д. Стратегические отношения развиваются не только на двусторонней основе, но и в рамках СНГ, ЕврАзЭС, ОДКБ, ШОС.

Мировой финансово-экономический кризис, несомненно, оказывает влияние на все сектора экономики стран и сказался на уровне внешней торгово-экономической деятельности, в том числе с Российской Федерацией. Так, за период с января по октябрь 2015 года внешнеторговый оборот между странами составил почти \$940 млн., что на 8% меньше показателей того же периода 2014 года. Однако на фоне уменьшения этих же показателей со странами СНГ в целом на 13,1% и странами дальнего зарубежья на 24,3%, результаты таджикско-российского торгового сотрудничества складываются сравнительно неплохо. Россия занимает первое место среди всех стран-партнеров Таджикистана по экспорту и третью позицию по импорту. Основными статьями российского экспорта являются нефтепродукты, древесина, цветные металлы и продукты питания. В свою очередь из Таджикистана в России импортируются хлопок, руды, шлак, сухофрукты, другие виды сельхозпродукции [2].

Россия остается одним из ведущих инвестиционных партнеров Таджикистана. За период с 2007 по 2014 года, размер накопленного российского инвестиционного портфеля составил более \$1,3 млрд. Основными отраслями двустороннего инвестиционного сотрудничества между Россией и Таджикистаном на текущий момент являются: энергетика, промышленность, строительство, связь, геологическая разведка, развитие сети современных автозаправочных комплексов и телекоммуникационных услуг на территории Республики Таджикистан и т.д. Сегодня на рынке сотовой связи Таджикистана успешно работают две крупные российские компании под торговыми марками "Билайн" (ООО "Таком") и "Мегафон" (ЗАО "ТТ Мобайл"). Продолжают свою деятельность дочерние компании "Газпрома" в сфере поиска углеводородного сырья и предоставлении комплексного автозаправочного сервиса. Идет работа по созданию совместных предприятий, примером которой может служить предприятие "Тролза" по сборке троллейбусов в городе Душанбе. Одно из определяющих мест в углублении наших двусторонних связей занимает развитие и укрепление межрегионального сотрудничества. В настоящее время более 70-и субъектов Российской Федерации принимают участие в прямом торгово-экономическом сотрудничестве с Таджикистаном, заключив соответствующие договора и соглашения. К слову, в конце ноября текущего года намечено проведение 4-й Конференции Межрегионального сотрудничества "Таджикистан - Россия", в рамках которой также будет организована Универсальная выставка российских товаров: Первая промышленная выставка "EXPO Russia - Tajikistan 2015". Что касается перспектив нашего торгово-экономического сотрудничества, несомненно, существует большой потенциал для его дальнейшего развития. У нас есть масса неиспользованных возможностей как по наращиванию объема экономического сотрудничества, так и по его отраслевой диверсификации, в том числе в топливно-энергетической, машиностроительной и аграрной отраслях, в информационно-телекоммуникационной и транспортной сферах, реализации совместных проектов на территории свободных экономических зон Таджикистана.

В 2018 году товарооборот между Таджикистаном и России возрос на 9 процентов и превысил 1 миллиард долларов [8].

Поступательное развитие всестороннего сотрудничества Республики Таджикистан с Российской Федерацией на взаимовыгодных началах в политической, экономической, культурно- гуманитарной, военной и других сферах отвечает национальным интересам Таджикистана и потребностям его народа [5, с.53]

Практически с первых лет после провозглашения независимости республики между Россией и Таджикистаном поддерживаются активные связи в политической области. Стали ежегодными встречи на высшем уровне, во время которых президенты обеих стран предметно обсуждают вопросы повышения эффективности двустороннего многопланового сотрудничества, региональной безопасности и укрепления интеграционных процессов в различных форматах, российско-

таджикского взаимодействия в военной и пограничной сферах, военно-технического сотрудничества, подготовки для Таджикистана военных кадров, расширения торгово-экономических связей, расширения двустороннего культурного сотрудничества. Активно развивается межпарламентское сотрудничество. Таким образом, 1992 – 1997 годы были периодом официального признания Российской Федерации суверенитета Республики Таджикистан, её поддержки и практической политической, военной и экономической помощи нашей республике в мирном решении межтаджикского конфликта и установлении мира на таджикской земле. В эти годы между нашими странами заключены более 140 разных договоров и соглашений [15]. В период с 1992 по 2014 год между Таджикистаном и Россией заключено более 230 межгосударственных, межправительственных и межведомственных соглашений.

Россия оказала огромную помощь Таджикистану в создании и укреплении вооруженных сил страны. Правительствами Республики Таджикистан и Российской Федерацией подписаны на различных уровнях 2 договора, 21 соглашение, 5 контрактов, 5 протоколов и 25 дополнительных соглашений в военной области. На рубеже двух столетий активизировалась сотрудничество в рамках Договора о коллективной безопасности объединяющего наши государства по реальному созданию системы коллективной безопасности [10, с.31].

Таджикские вооруженные силы сотрудничают с Россией в рамках ОДКБ, которая создана для борьбы с военными угрозами. Для усиления роли ОДКБ по охране южных рубежей СНГ созданы Коллективные силы быстрого развертывания (КСБР). Кроме того, Таджикистан сотрудничает с Россией в рамках ШОС в действиях против международного терроризма, религиозного экстремизма, сепаратизма и других угроз современности.

Так, в сотрудничестве между Таджикистаном и России в рамках ШОС страны готовы активно участвовать по формированию вокруг Афганистана антинаркотических поясов. В настоящее время подписано более 30 многосторонних и двусторонних соглашений. При этом особое внимание уделяется укреплению сотрудничества с правоохранительными органами и спецслужбами России. В частности, Агентством по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан подписан ряд двусторонних межведомственных соглашений, протоколов и планов о сотрудничестве и взаимодействии с правоохранительными органами и силовыми структурами России в сфере борьбы с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров [11, с.178].

Ярким примером поступательного развития и укрепления партнёрских отношений между Таджикистаном и России является состоявшийся 5- октября 2012 года официальный визит президента России В. Путина в Республику Таджикистан, в ходе которого были подписаны документы о взаимодействии в военной области, в сфере энергетики, поставок нефтепродуктов и о развитии в области миграции.

Правовой основой для развития таджикско-российского сотрудничества в гуманитарной и научно-технической сферах является Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Российской Федерацией о сотрудничестве в области культуры, науки и техники, спорта и туризма от 1995 г. Гуманитарное сотрудничество двух стран осуществляется в области культуры, образования и науки, которое направлено на сохранение единого научно-культурного и образовательного пространства между Таджикистаном и Россией. Во взаимоотношениях между Россией и Таджикистаном в сферах культуры и образования есть тенденция развития. Так, в 2013 году в вузах России по государственной линии поступили 1133 абитуриентов из Таджикистана. На 2014-2015гг. для граждан Таджикистана по государственным квотам выделено почти 800 мест для учёбы в российских университетах и институтах. В настоящее время в вузах России обучаются более 7тысяч таджикских студентов. Осуществляются постоянные контакты научных и научно-исследовательских институтов, культурных учреждений двух стран. Более 12 лет функционирует в Душанбе Российско-Таджикский (славянский) университет, ставший одним из образовательных и культурных центров Таджикистана. Важной составляющей таджикско-российского сотрудничества является регулирование миграционной политики. По неофициальным данным, в трудовой миграции в России из этого количества находились более 1 млн. человек. В декабре 2005 г. Государственная Дума России ратифицировала Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан «О трудовой деятельности и защите прав граждан Российской Федерации в Республике Таджикистан и граждан Республики Таджикистан в Российской Федерации», ставшее договорно-правовой основой для решения вопросов трудовой миграции.

На наш взгляд таджикско-российское стратегическое взаимодействие, опирающееся на созданную солидную договорно-правовую базу, впредь должно развертываться на базе нескольких постоянно-действующих векторов и механизмов:

1. Систематические политические консультации на высшем и высоком уровнях;
2. Регулярные, плановые заседания таджикско-российской межправительственной комиссии, деятельность которой реализовывалась бы на основе разработки, реализации контроля за ходом

выполнения программ широких мер по дальнейшему поэтапному упрочению всесторонних отношений между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией;

3. Постоянная координация своей внешнеполитической деятельности с целью осуществления в необходимых случаях совместных или согласованных действий, в том числе по вопросам региональной безопасности;

4. Углубленное и более доверительное сотрудничество военных и правоохранительных органов и спецслужб двух государств на качественно новом уровне во взаимовыгодных сферах и рамках норм международного права;

5. Интенсивное и реальное сближение национальных систем образования путем сохранения общего образовательного, интеллектуального и информационно - культурного пространства.

6. Практическое применение договоренностей, достигнутых в рамках различных двусторонних соглашений и эффективная их реализация в полном объеме.

7. Партнерское взаимодействие в рамках различных международных организаций.

Таким образом, стратегия сотрудничества Таджикистана с Россией является важной предпосылкой политической и социально-экономической стабильности и развития не только в регионе, но и на всем пространстве СНГ. Во время саммита глав государств ШОС в Душанбе было отмечено, что двустороннее и многостороннее сотрудничество Таджикистана и России в деле укрепления мира и безопасности в Центрально-Азиатском регионе, а также укрепления государственной границы с Афганистаном и в дальнейшем будут иметь хороший результат, также главами государств Таджикистана и России было выражено удовлетворения от успешного развития сотрудничества в сфере образования, науки, культуры, увеличением товарооборота и прямого сотрудничества между регионами Таджикистана и России. В целом на наш взгляд осуществление экономического сотрудничества между Таджикистаном и России, а также поэтапная экономическая интеграция в рамках ЕврАзЭС и ШОС в долгосрочной перспективе может привести к формированию мощного экономического блока, включающего Россию, Китай и страны Центральной Азии.

17 апреля 2019 года в Кремле состоялись встречи и переговоры высокого уровня Таджикистана и России [4].

Регулярный диалог на высшем уровне между президентами Республики Таджикистан и Российской Федерации позволяет обсуждать не только актуальные вопросы и перспективу стратегического партнёрства, но и обстоятельно обмениваться мнениями по региональной и международной проблематике.

На этой встрече были подписаны новые межгосударственные соглашения, которые показывают стратегичность отношений между государствами. Эти соглашения охватывают важные внутренние и внешнеполитические стороны и сотрудничества. Мы считаем необходимым показать перечень подписанных межгосударственных соглашений между Таджикистаном и Россией.

-Соглашение о сотрудничестве в области алюминиевой промышленности между Государственным унитарным предприятием «Таджикская алюминиевая компания» и Публичным акционерным обществом «Банк ВТБ»

-Меморандум о сотрудничестве между Национальным олимпийским комитетом Республики Таджикистан и Олимпийским комитетом Российской Федерации.

-Соглашение о научном сотрудничестве между Академией наук Республики Таджикистан и Российской академией наук.

-Соглашение между Исполнительным органом государственной власти Согдийской области (Республика Таджикистан) и Правительством Нижегородской области (Российская Федерация) о торгово-экономическом, научно-техническом и гуманитарном сотрудничестве.

-Меморандум о взаимопонимании между Антимонопольной службой при Правительстве Республики Таджикистан и Федеральной службой по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека (Российская Федерация) о сотрудничестве в области защиты прав потребителей.

-План совместных мероприятий между Министерством культуры Республики Таджикистан и Министерством культуры Российской Федерации на 2019 год.

-Соглашение между Таможенной службой при Правительстве Республики Таджикистан и Федеральной таможенной службой (Российская Федерация) и об организации упрощенного порядка совершения таможенных операций при перемещении товаров и транспортных средств между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан («Упрощённый таможенный коридор»).

-Межведомственный протокол о соблюдении фитосанитарных требований при ввозе в Российскую Федерацию плодоовощной продукции высокого фитосанитарного риска из Республики Таджикистан.

-Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации об организованном наборе граждан Республики Таджикистан для осуществления временной трудовой деятельности на территории Российской Федерации.

-Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации о строительстве и материально-техническом оснащении общеобразовательных учреждений в городах Душанбе, Куляб, Худжанд, Бохтар и Турсунзаде, осуществляющих обучение на русском языке.

-Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации о сотрудничестве в области туризма.

-Протокол о внесении изменений в Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации о сотрудничестве в сфере поставок нефтепродуктов в Республику Таджикистан от 6 февраля 2013 года.

-Соглашение между Агентством по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан и Министерством внутренних дел Российской Федерации о сотрудничестве и оказании содействия Агентству по контролю за наркотиками при Президенте Республики Таджикистан в сфере противодействия незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров.

-Меморандум о взаимопонимании по вопросам сотрудничества между Министерством финансов Республики Таджикистан и Министерством финансов Российской Федерации.

-Межправительственный Меморандум о взаимопонимании по вопросам обеспечения биологической безопасности.

-Соглашение между Министерством обороны Республики Таджикистан и Министерством обороны Российской Федерации о взаимодействии в области выявления и оценки радиационной, химической и биологической обстановки в интересах соединений и воинских частей Вооруженных сил Республики Таджикистан и Российской Федерации при их совместных действиях [9].

28 мая 2019 года во Дворце нации Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон принял Министра обороны Российской Федерации Сергея Шойгу. В ходе встречи предметом обсуждения стали важные вопросы сотрудничества между нашими государствами.

В частности Президент Таджикистана Эмомали Рахмон отметил, что дальнейшее развитие комплекса партнёрских стратегических отношений Таджикистана и России является одним из основных приоритетов внешней политики нашего государства. Во встрече были обсуждены вопросы военного и военно-технического сотрудничества, ситуацию и перспективу интеграции стран в этих сферах, а также актуальные вопросы, представляющие интерес для сторон, в том числе по вопросам обеспечению безопасности [3].

Обсуждая вопросов по безопасности Президенты Таджикистана и России уделили внимание обеспечению региональной безопасности, совместной борьбы против угроз современного мира, таких, как терроризм, экстремизм, незаконный оборот наркотиков и организованные транснациональные преступления, сложной ситуации на государственной границе с Афганистаном, а военное и военно-техническое сотрудничество были расценены как приоритетные направления в отношениях Таджикистана и России.

Процесс сотрудничества в культурной и гуманитарной, научной и образовательной сферах, вопросы обеспечения преподавателями русского языка учебных заведений Таджикистана, учёбы таджикской молодёжи в вузах России, реализации проектов по созданию школ с уклоном русского языка в Таджикистане были и остаются важными приоритетными вопросами в отношениях Таджикистана и России.

Таким образом, нашу общую историю мы должны преумножать, бережно хранить и неизменной передавать будущим поколениям.

Много хороших совместных проектов осуществляется в Согдийской области, например, вот уже 11 лет подряд проводится Фестиваль русской песни и мелодии, на протяжении 4 лет проводится Ярмарка российских вузов, различные конференции, курсы повышения квалификации и другие проекты.

На собственном примере хотим показать как сотрудничество между Россией и Таджикистаном меняет не только человека, но и его жизнь. Вопросы гуманитарного сотрудничества актуальны для наших государств.

Подчеркиваем, что ВУЗы России и Таджикистана имеют большие возможности сотрудничества в области совместных научных исследований, программы обменов студентами и преподавателями.

-способствовать расширению сети экспертов и организаций в Таджикистане, для обеспечения российско-таджикского экспертного диалога на постоянной основе;

- продолжить работу с молодежью Таджикистана, обучающимися в российских вузах по налаживанию гуманитарных контактов между обществами наших стран;
- работать с молодыми исследователями и журналистами, занимающимися вопросами российско-таджикских отношений;
- готовить и публиковать аналитические и другие экспертные материалы по вопросам российско-таджикских отношений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимов, Р.М. Дипломатия Таджикистана / Р. Алимов, М. Лебедев, Дж. Шарипова. -Душанбе, 1994.-72 с.
2. Аслов: партнерство с РФ - один из важнейших приоритетов политики Таджикистана [Электронный ресурс]. URL: <http://tajembassy.ru/ru/press/news/313> (дата обращения: 22.07.2020).
3. Встреча с Министром обороны Российской Федерации Сергеем Шойгу [Электронный ресурс]. URL: <http://www.president.tj/ru/node/20259> (дата обращения: 22.07.2020).
4. Встречи и переговоры высокого уровня Таджикистана и России [Электронный ресурс]. URL: <http://www.president.tj/ru/node/19889> (дата обращения: 20.07.2020).
5. Дипломатия Таджикистана. Внешняя политика: Хроника и документы. [Текст]. - № 13/ 2006.-210 с.
6. Дипломатия Таджикистана. Ежегодник – 2008. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы [Текст]. -Душанбе: Ирфон, 2010.-260 с.
7. Дипломатия Таджикистана. Ежегодник. 2008. [Текст] / Под общей ред. Х.Зарифи. -Душанбе, 2011. -270 с.
8. Заявление для прессы по итогам таджикско-российских переговоров на высшем уровне [Электронный ресурс]. URL: <http://www.president.tj/ru/node/19885> (дата обращения: 22.07.2020).
9. Между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией подписаны новые документы о сотрудничестве [Электронный ресурс]. URL: <http://www.president.tj/ru/node/19890> (дата обращения: 21.07.2020).
- 10.Международная экономика. -№ 12/2008.-76 с.
- 11.Назаров, Т. Н. Таджикистан: горизонты настоящего и будущего. [Текст] / Пер. на англ. Л. Лапшина. -Нью-Йорк, 1999.-26 с.
- 12.Ризоев, Б.М. Внешняя политика суверенного Таджикистана [Текст]/ Б.М. Ризоев, М.А. Акмалова. -Худжанд: Ношир,2008.-223с.
- 13.Саидов З. Российско-таджикские отношения на современном этапе и перспективы их развития [Текст]/ З. Саидов, А. Сатаров / Материалы научно-практической конференции. – Душанбе, 2002.
- 14.Саидов З.Ш. Республика Таджикистан – Российская Федерация: перспективная дипломатия в новых условиях [Текст] / З.Ш. Саидов В.А. Ниятбеков. В кн: Саидов З.Ш. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе. Душанбе: Авесто. - 2006.-540 с.
- 15.Саидов, З.Ш. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе [Текст]/ З.Ш. Саидов. - Душанбе: «Авесто», 2006.-196 с.
- 16.Саидов З.Ш. Межгосударственные отношения Республики Таджикистан в двустороннем формате [Текст] / З.Ш. Саидов. -Душанбе: Авесто, 2001.-80 с.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЁРСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

В статье авторы прослеживают стратегическое партнерство между Таджикистаном и Россией в начале XXI века и анализируют некоторые аспекты этого сотрудничества и партнерства.

Центральная Азия исключительно важный регион для обеспечения ее долгосрочных жизненных интересов государств постсоветского пространства. Осуществимым стало понимание того, что без стабильности в Центральной Азии, без динамичного социально-экономического развития стран региона, без углубления и расширения интеграционных процессов на этом пространстве трудно представить дальнейший устойчивый рост и развитие экономики ведущих стран в том числе России.

Регулярный диалог на высшем уровне между президентами Республики Таджикистан и Российской Федерации позволяет обсуждать не только актуальные вопросы и перспективу стратегического партнерства, но и обстоятельно обмениваться мнениями по региональной и международной проблематике.

Процесс сотрудничества в культурной и гуманитарной, научной и образовательной сферах, вопросы обеспечения преподавателями русского языка учебных заведений Таджикистана, учёбы таджикской молодёжи в вузах России, реализации проектов по созданию школ с уклоном русского

языка в Таджикистане были и остаются важными приоритетными вопросами в отношениях Таджикистана и России.

Таким образом, нашу общую историю мы должны преумножать, бережно хранить и неизменной передавать будущим поколениям.

Ключевые слова: Россия, Таджикистан, партнёрство, сотрудничество.

STRATEGIC PARTNERSHIP OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

In the article, the authors trace the strategic partnership between Tajikistan and Russia at the beginning of the 21st century and analyze some aspects of this cooperation and partnership.

Central Asia is an extremely important region for ensuring its long-term vital interests of the states of the post-Soviet space. The understanding that without stability in Central Asia, without dynamic socio-economic development of the countries of the region, without deepening and expanding integration processes in this space, it is difficult to imagine further sustainable growth and development of the economies of leading countries, including Russia.

Regular dialogue at the highest level between the Presidents of the Republic of Tajikistan and the Russian Federation makes it possible to discuss not only topical issues and the prospect of strategic partnership, but also to thoroughly exchange views on regional and international issues.

The process of cooperation in the cultural and humanitarian, scientific and educational spheres, the provision of Russian language teachers to educational institutions of Tajikistan, the study of Tajik youth in Russian universities, the implementation of projects to create schools with a bias of the Russian language in Tajikistan have been and remain important priority issues in relations between Tajikistan and Russia. ...

Thus, we must multiply our common history, carefully preserve and pass it on to future generations unchanged.

Keywords: Rus

Сведения об авторах:

Алимов Ботурджон Хамидович - кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой международных отношений Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Тел: +992 927796966. Электронная почта: alimovb68@mail.ru

Ризоев Бурхонджон Мирзоевич - доктор исторических наук, профессор кафедры международных отношений Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Тел: (+992) 928881948.

About the authors:

Alimov Boturjon Khamidovich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of International Relations, Tajik State University of Law, Business and Politics. Tel: +992 927796966. Email: alimovb68@mail.ru

Rizoev Burkhondzhon Mirzoevich - Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Relations of the Tajik State University of Law, Business and Politics. Tel.: (+992) 928881948.

МЕРОСИ ИЛМӢ - ТАБИАТШИНОСИИ ДОНИШМАНДОНИ АСРИ XIII (ДАР МИСОЛИ ОСОРИ НАСИРИДДИНИ ТӮСИ)

Исмоилов, Ё.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Омӯзишу баррасии таърихи асрҳои миёнаи халқи тоҷик, хусусан масъалаҳои мубрама ва таҳқиқнашудаи он дар замири истиқлолият диққати мутахассисонро бештар ба ин давраи таърихӣ ҷалб намуд, ки яке аз дастовардҳои муҳими он таҳқиқи мероси илмии мутафаккирони асрҳои миёнаи халқи тоҷик, хусусан дар соҳаҳои илми дақиқ аз дидгоҳи нав ба шумор меравад. Ҳарчанд таваҷҷуҳ ба паҳлуҳои норавшан ва таҳқиқношудаи давраи мазкур аз замири бозсозӣ, яъне аз солҳои 80-уми асри гузашта ибтидо гирифта бошад ҳам, вале дар замири истиқлолият аз ҳама побандиҳо озод шудани илмҳои ҷомеашиносӣ, бахусус илми таърих, инчунин дастрас гардидани сарчашмаҳои ҳуҷҷатҳои нав ва шарҳи он диққати мутахассисонро боз бештар ба таҳқиқи муфассали ин марҳалаи таърихи ҷомеа равона сохт.

Таърихи асрҳои миёнаи давраи тӯлониро фарогир буда, як зумра мутафаккирони барҷаста ва асарҳои илмие ба мерос гузоштааст, ки он аввалин комёбию дастовардҳои афкори бедоршудаистодаи илми ба ҳисоб рафта, ба мо ҳамчун мероси гаронарзиш боқӣ мондааст.

Яке аз масъалаҳои муҳими таърихи асрмиёнагии халқи тоҷик, мероси илмии мутафаккирони асри XIII ба шумор меравад, ки аҳамияти илмию амалии назаррасро молиқ аст, зеро он таъсири намоёне дар ҳаёти маънавӣ, фарҳангӣ ва илмии на танҳо форсибабонон, балки кулли мардуми ҷаҳон мегузорад.

Таълифоти ин давраи таърихӣ, хусусан ҳавзаи илмии Мароға, ки барои ривочи баъдинаи илми ҷаҳонӣ ҳамчун намунаи волои маърифати илмӣ шинохта шудааст, дар пояи азхудкунии донишҳои ҷонӣ ва эллини сарчашма мегиранд.

Дар асл омӯзиши ҳақиқии астрономия аз асри III - и то мелод оғоз гардида, ақидаҳои фалсафӣ ва табиатшиносии Арасту чамъбастанандаи ҳамаи илмҳои антиқии Юнон мебошад. Дар Шарқи асримиёнагии мусулмонӣ баҳсу мунозираҳо, аз ҷумла шарҳҳои зиёде оид ба осори Арасту навиштаанд. Ҷ дар байни олимони мусулмонӣ, алаҳхусус эронӣён бо лақаби ифтихории «муаллими аввал» машҳур буд [1, с.26].

Илм ва осори антиқӣ барои ақоиди баъдинаи илмии мактабҳои илмии Бағдод, Бухоро, Самарқанд, Хоразм, Нишопур ва Кардовия назаррас буд. Мактабҳои илмии мусулмонӣ инчунин реша дар ҳикмати ҳазорсолаи қадимаи Шарқ доранд. Рост омадани давраи тиллоии илми мусулмониро ба асрҳои IX-XI, ки мутафаккирон дар осори илмии худ ба принсипи ягонагии олам ва илм таъя қардаанд, нишон додаанд.

Дар асрҳои миёна дар Хуросону Мовароуннаҳр Академияи «Хонаи хирадмандон» «Байтулҳикма» дар маркази илмии пойтахти Хилофат шаҳри Бағдод, китобхонаи машҳури Сомониён, калонтарин ва машҳуртарин марказҳои илмии Мароға ва Самарқанд, ки аз ҷониби шахсиятҳои маъруф дар солҳои мухталиф таъсис шудаанд, ба қорҳои бузурги илмӣ шугл варзидаанд, ки аксари олимони зодагони Осиёи Марказӣ буданд.

Дар таърих мусаллам аст, ки олимони илмиро дар асрҳои миёна ба гурӯҳҳои ақлино нақлӣ ҷудо менамуданд. Ба илмҳои ақлӣ фақат мутафаккирони эронӣ гӯё саруқор доштанд, илми нақлиро илми арабӣ мегӯянд, бо вучуди он ки мутафаккирони эронӣ дар ҳарду илм ҳам шухратёр будаанд. Муҳаққиқон ба гурӯҳҳо ҷудо шудани ҳамаи илмҳои асримиёнагиро ҷунин маънидод намудаанд:

1. Улум ал-исломийа «илми исломӣ» ё ки «илми шарифат»- фикҳ (ҳуқуқшиносии исломӣ), калом, сарфу наҳв, таърих, назм, вазни шеър ва ғайраҳо.

2. «Улум ал-аҷам» ё «улум ат-табиъийа»,- «илми ғайриарабӣ» (арифметика, геометрия, механика, астрономия, философия, химия, илм оиди табиат, яъне физика ва дигарҳо [2, с.263].

Олимони машҳури асримиёнагии мусулмонӣ на танҳо ба таснифоти илм саруқор гирифтаанд, инчунин дар ин бахш осори ҷудогона низ таълиф намудаанд, ба монанди Форобӣ, Розӣ, Сино, Саббоҳ ал-Киндӣ Хоразмӣ ибни Халдун ва дигарҳо.

Вақте дар Аврупои асримиёнагӣ илмҳои табиатшиносӣ рӯ ба таназзул оварданд, астрономия ва илмҳои табиатшиносӣ дар мамлакатҳои Шарқ ривоч ёфт. Асарҳои офаридаи олимони аҳди қадим ба арабӣ тарҷума қарда шуд, расадхонаҳо сохта шуданд, нахустин зичӣ ва ҷадвали саҳеҳтари ҳаракати Офтоб ва Моҳ тартиб дода шуд, ки ин дар пешафти илми Аврупо таъсири амиқ гузоштааст.

Мутафаккирони форс-тоҷик дар рушди илми табиатшиносӣ саҳми босазои худро гузоштаанд, ба монанди Закариёи Розӣ, Абӯнаصري Форобӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Шайхурраис Абӯалӣ ибни Сино ва ғ. Онҳо дар риштаҳои гуногуни илм таълифот намудаанд, аз он ҷумла дар риштаи илми нучум ва ҳайат ва ғ., ки таъсири бузурге ба рушди минбаъдаи илм расонидааст.

Яке аз ҷунин симоҳои бузурги илми ҷаҳонӣ, саромади мутафаккирони қарни XIII, таъсисдиҳандаи расадхонаи Мароға Насириддини Тӯсӣ, (1201-1274) ба шумор меравад. Зери роҳбарии ӯ зиёда аз 100 олимони миллатҳои гуногун фаъолият намуда, дар рушди илмҳои табиатшиносии Осиёи Марказӣ ва Эрон саҳми босазои худро гузоштаанд.

Саҳми Насириддини Тӯсӣ дар таъсис додани расадхонаи Мароға ва ҳавзаи илмии Мароға дар асри XIII бағоят қалон аст. Академияи байналмилалӣ барпоқардаи Насириддини Тӯсӣ бо тамоми олоту дастовардҳои ҳамонвақтаи илмӣ мучаҳҳаз будаанд [3, с.33]. Расадхонаи Мароға дар замони фармонравии элҳониёнии муғул бунёд шудааст. Дар ин ҳавзаи илмӣ як гурӯҳ олимони забардаст бо роҳбарии Насириддини Тӯсӣ фаъолият менамуданд. Ба монанди Алӣ ибни Умари Қазвинӣ, Мувайиддини Урдӣ, Фаҳриддини Мароғӣ, Муҳийиддини Марғибӣ, Қутбиддини Шерозӣ, Асириддини Абҳарӣ гирд омада буданд.

Расадхонаи Мароға зиёда аз 100 сол фаъолият намудааст. Расадхонаро Хоча Насириддини Тӯсӣ 15 сол сарварӣ намуда, шогирдони зиёдро тарбия ва ба воя расонидааст. Ҳамчунин осори зиёди илмиро навиштааст, ки барои пешрафти илми астрономия хидмат намудаанд. Баъди барҳам хӯрдани расадхонаи Мароға шогирдони Насириддини Тӯсӣ ва қормандони расадхона дар дигар нуқоти олам расадхона ва марказҳои илмӣ бино ва роҳбарӣ намудаанд. Масалан, расадхонаҳои Табрес, Самарқанд, Пекин, Истамбул, Ҳинд ва Димишқро дастпарварон ва шогирдони мактаби илмии Мароға бунёд намудаанд. Расадхона дорои китобхонаи бузурге буд, ки онро аз мамолики тасарруфшуда чамъоварӣ намудаанд. Ба қавли муарриҳин он, дорои зиёда аз 400 ҳазор нусха китоб будааст.

Олимони ин ҳавзаи илмӣ дастовардҳои илмии гузаштагонро баррасию такмил дода, худ ба дастовардҳои нодир ноил шудаанд. Олимони зиёда аз 10 намуд олотҳои нодирӣ илми нучумро ихтироъ ва дар расадхонаи Мароға насб ва истифода мекардаанд, ки собиқаи худро надорад.

Насириддини Тӯсӣ бори аввал дар таърихи илми риёзӣ ададҳои мусбабу манфиро дар асари худ «Шакл-ул-Қитта» пешниҳод кард, ки аврупоиён онро баъди 400 сол кашф карданд. Ӯ аввалин касест, ки назарияи курраи хамвории чоргарафа ва секунҷаи кураи кутбиро пешниҳод кардааст [3, с.80]. Хизмати Тӯсӣ оид ба хатҳои мусовӣ, ки тригонометрияро ба илми мустақил табдил дод ва барои геометрияи ғайриэвклидӣ замина фароҳам овард, бори аввал чадвали зарби аз даҳ камро (чадвали қарад) тартиб додааст. Дар соҳаи биология аз аввалинҳо шуда ғояи эволюсиониро пешниҳод намуд, ки мувофиқи он дар олам дар аввал унсурҳои авалия мавҷуд буданд. Баъд аз онҳо оҳиста-оҳиста маъданҳо, растаниҳо, ҳайвонот ва одамон пайдо шуданд. Инчунин ӯ дар осори худ механикаи қайҳониро асос гузошт, ки баъди 400 сол олимони Аврупо ба фаҳми он расиданд. Астрономи даниягӣ Тихо Браге (1546-1601), ҳисобҳои Тӯсиро тақрор намуда, феҳрестии зиёда аз 700 ситораро тартиб дод.

Хизмати ӯ ва шогирдонаш дар пешрафти соҳаи илмҳои табиатшиносӣ, хусусан нучум ва ҳайат (астрономия) дар асрҳои миёна ва баъдина хело боарзиш ва назаррас аст. Таъсири дастовардҳои ҳавзаи илми Мароғ ба ташаккул ва ривоҷи илми баъдинаи ҷаҳонӣ, алахусус аврупоӣ тақони бузурге расонидааст.

Осори Насириддини Тӯсиро муҳаққикон зиёда аз 150 номгӯӣ дар риштаҳои гуногуни илм, риёзиёт, нучум, физик, мантик, фалсафа, ахлоқ, сиёсат, молиёт, илоҳиёт, маъдан ва ғайраҳо, ки ба забони форсӣ-тоҷикӣ иншо кардааст, ба қалам дода, намӯнаҳои онҳоро «Зичи Элоҳонӣ», «Ахлоқи Носирӣ», «Рисола дар илми ҳайат», «Тансуқномаи Элҳонӣ», «Бист боб дар маърифати устурлоб», «Шакл-ул-Қитта», «Рисола дар илми ҳайат», «Рисолаи муъиния», «Сӣ фасл дар маърифати тақвим» ташкил медиҳанд.

Дастхатҳо аз мероси илми Ҷоҳи Насириддини Тӯсӣ дар китобхонаҳои ба номи Фирдавсӣ, осори хаттӣ ба номи А. Мирзоев ва китобхонаи Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ниғаҳдорӣ мешаванд. Дар бораи мероси илми Ҷоҳи Насириддини Тӯсӣ бисёр муҳаққикони таърихи илм, аз қабилӣ Г. Зутер, Чорч Саратон, Ҷоҳи Халифа, Г.Д. Мамедбеӣли, Б.А. Резенфельд, Г.П. Матвиевская, Ф. Сезгин, М. Диноршоев, Мударрисӣ Равзавӣ ва дигарон ба қадри имкон таҳқиқот бурда бошанд ҳам, масъалаи мавриди назар аз муҳаққиқони оянда омӯзиши васеъро талаб мекунад.

Хулоса, мардуми форс-тоҷик дар рушди илми табиатшиносӣ собиқаи дуру дарози таърихӣ дошта, саҳми босазои худро гузоштаанд, ки ифтихори форсизабонон ва аҳли башар мебошанд

АДАБИЁТ

1. Аристотель. Физика / Аристотель; пер. В.П. Карпова. – изд. 2-е. – М.: Государственное социально-экономическое изд-во, 1937.
2. Берунӣ, А. Осор-ул-боқия / А. Берунӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990.
3. Рожанская, М.М. Насир-ад-Дин ат-Туси и его труды по математике и астрономии в библиотеках Санкт-Петербурга, Казани, Ташкента и Душанбе, / М.М. Рожанская, Г.П. Матвиевская, И.О. Лютер. – М.: Восточная литература, 1999.

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ ЕСТЕСТВОИСПЫТАТЕЛЕЙ XIII ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НАСИРИДДИНА ТУСИ)

В статье рассматривается научное наследие средневековых мыслителей, особенно Насируddина Туси в развитии естествознания.

Вклад Насируddина Туси в создание обсерватории и научного центра Марога в XIII веке является свидетельством развития естественных наук в Центральной Азии и Иране в дальнейшем развитии мировой науки. В статье подчеркивается, что за 100 лет работы обсерватории Насириддин Туси руководил 15 годами, обучая многих наставников. Он также написал множество научных работ и внес ценный вклад в развитие естественных наук, особенно астрономии. После упразднения обсерватории ученики Насириддина Туси основали обсерватории и исследовательские центры в других частях мира и руководили ими.

Поэтому важно досконально изучить научную и практическую деятельность мыслителей XIII века и Насируddина Туси.

Ключевые слова: Насириддин Туси, мыслитель, обсерватория, Марога, научный центр, естественные науки, астрономия, исследования, , мировая наука ..

SCIENTIFIC HERITAGE OF NATURALISTS OF THE THIRTEEN CENTURY (ON EXAMPLE OF THE WORKS OF NASIRIDDIN TUSI)

This article deals with the scientific heritage of medieval thinkers, especially Nasiruddin Tusi in the development of natural science.

The contribution of Nasiruddin Tusi to the creation of the observatory and scientific center of Marog in the 13th century is evidence of the development of natural sciences in Central Asia and Iran in the further development of world science. The article emphasizes that for 100 years of operation of the observatory, Nasiriddin Tusi led 15 years, teaching many students. He also wrote many scientific papers and made valuable

contributions to the development of the natural sciences, especially astronomy. After the abolition of the observatory, Nasiriddin Tusi's students established and directed observatories and research centers in other parts of the world.

Сведения об авторе:

Исмоилов Ёдгор Хофизович - кандидат исторических наук, кафедры методика преподавания истории и право Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, тел.: (+992) 987665455. Электронный почта: ydqor.ismoilov@bk.ru

About the author:

Ismoilov Yodgor Hofizovich - the candidate of historical science in the department methods of teaching the history and law of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel.: (+ 992) 987665455. E-mail: ydqor.ismoilov@bk.ru

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И ФРАНЦИЯ: ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Ашууров А.М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Центральноазиатский регион территориально был расположен на стыке двух континентов, служил историческим мостом между странами Европы и Азии. Также связующим звеном между Европой и Азией был Великий шёлковый путь, его маршруты были проложены в европейские страны через Индию, Китай и территории Центральной Азии. Страны Европы, в том числе, и Франция, стали развивать политику экономической зависимости указанных стран, кроме того, политические и экономические интересы стран стали выдвигаться за пределы Европы и направляться в центральноазиатский регион.

В целом, процесс становления политико-дипломатических и других отношений между государствами Центральной Азии и Францией включает две фазы:

- охватывает период 90-х годов XX века, происходит формирование концепции взаимных связей Франции и центральноазиатских стран, определяются основные направления взаимного сотрудничества;

- период с 90-х годов XX века по настоящее время, устанавливаются задачи и деятельность стратегического партнёрства между Францией и центральноазиатскими странами, Евросоюз начинает активную деятельность в центральноазиатском регионе [5, с. 123-124].

Можно констатировать, что 1991 г. стал отправной точкой процесса налаживания политико-дипломатических отношений государств Центральной Азии с Францией. В период начала 1992 г. были заложены политические и дипломатические основы партнёрских отношений Франции и стран Центральной Азии, когда Страны Евросоюза, в том числе, и Франция, в своём заявлении приняли статусы новых независимых стран, образовавшихся после распада Советского Союза [6, с. 81-84].

Начало 1990-х годов было ознаменовано вступлением в силу Маастрихтского договора, после заключения которого государства - члены Европейского Союза, включая Францию, стали приобретать политическую значимость на мировом уровне [9]. В силу данного договора партнёрские отношения стран Евросоюза и стран Центральной Азии перешли на более значимый уровень взаимоотношений. Партнёрские взаимоотношения Европейский Союз мог устанавливать, согласно официальным документам, с другими странами, заключив с ними Соглашение о партнёрстве и сотрудничестве.

Франция в центральноазиатском регионе имела свои интересы, в частности, экономические, научные, культурные. В 1995 г. Европейская Комиссия представила Совету Европейского Союза разработанную «Стратегию Европейского Сообщества в отношении государств Центральной Азии», в которой была определена стратегия стран - членов Европейского Союза, в том числе, и Франции, по отношению к странам Центральной Азии [2, с. 15].

Несмотря на то, что отношения, которые Париж установил с государствами региона, в последнее время были признаны ниже их потенциала, Франция тем не менее создала важные политические, дипломатические предпосылки для активизации этих отношений. Например, Н. Назарбаев посетил в Париж в 1992 г., а И. Каримов в 1993 г. Ф. Миттеран был одним из первых европейских президентов, который совершил визиты в Центральную Азию - в Казахстан он приехал уже в сентябре 1993 г. [12]. После более или менее динамичного первого этапа состоялся обмен визитами парламентских и правительственных делегаций и бизнесменов, но эти визиты были достаточно редкими. Примечательно, что Жак Ширак не посещал центральноазиатские страны в течение всего своего срока президентства. Но Елисейский дворец за этот период посетили президент Таджикистана Э. Рахмонов (в 2002 и 2005 гг.) и президент Казахстана Н. Назарбаев (в 2003 г.). Что касается Узбекистана, то в Париже и Ташкенте прошли три франко-узбекских саммита, что привело к созданию в Сенате

Франции группы «Франция-Узбекистан», и в Национальном собрании еще одной группы - «Группа дружбы Франция-Центральная Азия» [20].

Активное сотрудничество между государствами Центральной Азии и Францией началось в первые годы независимости стран Центральной Азии, которая оказалась основой обращения французского внимания к региону Центральной Азии.

Как известно, установление двусторонних отношений между Францией и центральноазиатскими государствами является очень важным и перспективным направлением для внешней политики Франции, поскольку государства региона Центральной Азии богаты природными ресурсами и имеют выгодное географическое положение, что важно для политико-экономических интересов Франции, для развития взаимовыгодного сотрудничества стран в экономической, культурной и других областях.

В начале 2000-х гг. взаимоотношения Таджикистана с Францией развивались интенсивно. Министр обороны Шарль Жосселин (февраль 1999 г.), Министр обороны Ален Ричард (январь 2002 г.), Министр иностранных дел Доминик де Вильпен (сентябрь 2002 г.), Министр обороны Мишель Аллио-Мари (декабрь 2003 г.) и Министр внешней торговли Франсуа Лоос (май 2004 г.) посетили республику [24]. Если мы сравним с Казахстаном, именно в этот период двусторонние контакты между Казахстаном и Францией также развивались позитивно. Например, Президент Франции Ф. Миттеран, государственный секретарь по иностранным делам Р. Мюссель (2002 г.), сенатор-спикер К. Понселе (февраль 2003 г.), министр внешней торговли Ф. Лоос (май) посетили Республику Казахстан. Кроме того, в Казахстане с визитами побывали: в июле 2003 – Министр обороны Франции М. Аллиот-Мари; в ноябре 2004 г. - Министр промышленности и торговли П. Деведжян; в августе 2005 г. – Глава Конституционного совета П. Мазо; в мае 2006 г. - С. Понселе - председатель Сената; в феврале 2008 г. и в декабре 2010 г. - Ф. Фийон – министр Франции, а также Премьер-министр; в октябре 2009 г. - Н. Саркози - президент Франции; в декабре 2014 г. - президент Франции Ф. Олланд [13]. Указанные дипломатические визиты лидеров Франции и лидеров центральноазиатских стран способствовали укреплению двухсторонних партнёрских отношений и были вызваны взаимными заинтересованностями обеих стран. Таким образом, можно констатировать, что официальные дипломатические миссии Франции в центральноазиатских странах содействовали развитию культурных и научных отношений в центральноазиатском регионе.

Особо следует упомянуть об официальных визитах президентов государств Центральной Азии во Францию. Ключевым событием в развитии двусторонних отношений Франции и Таджикистана явился официальные визиты во Францию Президента Таджикистана Эмомали Рахмона в декабре 2002 г. и ноябре 2019 г, а также визиты министров иностранных дел, безопасности, обороны, внешней торговли Французской Республики в Таджикистан [1]. Эти визиты также обеспечили благоприятные условия для развития культурного и экономического сотрудничества между Таджикистаном и Францией.

Франция в тесных отношениях с государствами Центральной Азии делает упор на обеспечение региональной безопасности. Поэтому они хотят отметить прогнозируемую ситуацию и надёжных партнёров в регионе.

Что касается Казахстана, то значимой вехой в формировании двухсторонних взаимоотношений с Францией явился официальный визит во Францию Президента Республики Н.А. Назарбаева, состоявшийся в сентябре 1992 г. [10]. Данный визит был ознаменован тем, что стал первой встречей лидеров двух независимых стран Н.А. Назарбаева и Ф. Миттерана, а кроме того, подписанием основного важного документа – Договора о дружбе, взаимопонимании и сотрудничестве, который определил базисные основы двухсторонних взаимоотношений согласно абсолютно всем тенденциям.

В годы независимости, начиная с 1992 г., состоялось одиннадцать рабочих и официальных визитов президента Казахстана Н. Назарбаева во Францию. Также руководящий состав Франции совершал несколько рабочих визитов в Республику Казахстан, а именно, Ф. Миттеран - в 1993 г. Н. Саркози - в 2009 г. и Ф.Олланда - в декабре 2014 г.

По нашему мнению, Казахстан является ключевым партнёром Франции в Центральной Азии. Правительство Франции дало положительную оценку деятельности Казахстана в области политических реформ, проводимых в Казахстане и направленных на установление и поддержание стабильности и безопасности в центральноазиатских странах и странах Закавказья.

Что касается Кыргызстана после ее провозглашения независимости, с которым Франция установила дипломатические отношения в 28 февраля 1992 г., в июне 1994 г. был подписан двусторонний договор о взаимопонимании, дружбе и сотрудничестве. Следует отметить, что летом 2004 г. в Бишкеке было открыто дипломатическое представительство, которое в декабре 2009 г. было преобразовано в полноценное посольство [15].

В начале марта 2015 г. Президент Франсуа Олланд принял Президента Кыргызстана Алмазбека Атамбаева в Париже. В июле 2010 г. состоялся визит в Кыргызстан министра иностранных дел

Франции Бернара Кушнера с целью содействия стабилизации политической ситуации в Кыргызстане и восстановления правопорядка [21].

Необходимо отметить, что 29 марта 2017 г. посетил Париж г-н Азамат Усенов, являющийся первым заместителем Министра иностранных дел Кыргызстана, его визит был приурочен к празднованию 25-й годовщины установления дипломатических отношений Франции с центральноазиатскими государствами. В рамках визита были обсуждены самые острые вопросы об активизации взаимоотношений между сторонами.

6 марта 1992 г. был подписан протокол об установлении дипломатических отношений между Туркменистаном и Францией, а чуть позже, 8 мая 1993 г. первый Президент Республики Туркменистан С. Ниязов встретился с официальным визитом с Министром иностранных дел Франции Аленом Жюппе [17].

В 1994 г. (28 апреля) президент Франции Франсуа Миттеран впервые прибыл с официальным визитом в столицу Туркменистана г. Ашхабад, для установления дружественных отношений двух стран и провел ряд встреч с президентом Туркменистана С. Ниязовым [Там.же.].

7 октября 2012 г. состоялось участие президента Туркменистана Гурбангулы Бердымухамедова в качестве почетного гостя на скачках «Арк де Триумф» в Париже, которые являются престижным мероприятием [16].

Можно отметить, что Франция для Узбекистана является одним из ведущих европейских партнёров. Дипломатические отношения между Республикой Узбекистан и Французской Республикой были установлены 3 января 1992 г. [22]. В Ташкенте в июне 1992 г. начало работу Посольство Франции в Республике Узбекистан. В марте 1995 г. в Париже начало свою работу Посольство Узбекистана [18].

Известно, что после установления дипломатических отношений между Узбекистаном и Францией сразу были созданы посольства обеих государств. Такое расширение дипломатического сотрудничества способствовало развитию двусторонних отношений, в том числе в области науки и культуры.

Франция является ведущим европейским партнёром для Республики Узбекистан. Главы обеих государств совершали официальные государственные визиты, в частности: в 1993 и 1996 гг. были совершены визиты во Францию Президента Республики Узбекистан И. Каримова; в 1994 г. состоялся ответный визит Президента Франции Ф. Миттерана в Узбекистан; в июне 1996 г. во Флоренции на саммите глав государств Европейского Союза состоялась встреча Президента Франции Дж. Ширака и Президента Узбекистана И. Каримова; в ноябре 2002 г. в Праге состоялась встреча глав обеих стран в рамках саммита стран - членов НАТО / СЕАП [18].

Также в Париже с рабочими визитами побывали председатель Олии Маджлиса Республики Узбекистан М. Раджабова (в марте 2010 г.) и председатель Совета по обороне и безопасности Законодательной палаты Олии Маджлиса Узбекистана К. Джураева (в сентябре 2014 г.) [25].

Таким образом, анализируя интенсификации политико-дипломатических отношений государств Центральной Азии с Французской Республикой мы можем утверждать, что:

- исследование процесса развития политико-дипломатических связей центральноазиатских стран и Франции начиная с 1991 г. по настоящий период показывает, что их формирование прошло различные стадии в своём развитии.

- в то же время построение эффективных двусторонних отношений в области дипломатии имеет положительную динамику и открывает для сторон, которые в нем участвуют, далеко идущие и выгодные перспективы, что подтверждается многочисленными примерами сотрудничества.

- в странах Центральной Азии Франция, как и другие страны Европы, имеет свои геополитические планы. 2000-2010 гг. являются годами наиболее активного и конструктивного взаимодействия стран Центральной Азии с Францией практически во всех областях в том числе в области дипломатии;

- после обретения странами центральноазиатского региона независимости Франция большое внимание уделяет указанному региону, это внимание подтверждено большим количеством визитов французских делегаций в постсоветские республики, которые носят, как дипломатический, так и политический характер.

- Франция, которая являлась активным членом Европейского Союза, по отношению к центральноазиатским странам была выбрана политическая линия по выдвиганию ряда инициатив, в которых были объединены политические, дипломатические, экономические и культурные мотивы.

- политико-дипломатические мотивы выступали основой формирования политической и правовой основы взаимовыгодных связей между Францией и странами центральноазиатского региона, выражались в разработке тактики действий в отношении стран Центральной Азии.

ЛИТЕРАТУРА

1. «Многовекторная дипломатия Таджикистана. Статьи Интервью Выступления Хроника визитов и встреч. [Электронный ресурс] / URL: <https://kniga.seluk.ru/k-ekonomika/83177-2-mnogovektornaya...hanbe-ofset-2009.php>.
2. Laruelle Marlène, Peyrouse Sébastien, Asie centrale, la dérive autoritaire, Notes de la FRS. - Paris: Fondation pour la Recherche Stratégique, 2006. -15 p.
3. Poujol, C. L'Asie centrale, bilan: quinze années de discours et de pratiques sur l'intégration dans un espace désintégré, Revue Internationale et Stratégique / C. Poujol // Diogenes. –2006. –V.4. -№64. -P.69-78.
4. Ахметов, К.Г. Внешняя политика Узбекистана в условиях глобализации / К.Г. Ахметов. - Самарканд, 1995. -156 с. -С.99.
5. Байзакова, К.И. Опыт европейской интеграции и его применение на территории Центральной Азии / Центральная Азия во внешней политике Европейского Союза / К.И. Байзакова, М.Ш. Губайдуллина / Под ред. Ж.У. Ибрашева. -Алматы, 2004. – 344 с. С. 123-124.
6. Далимов, Р.Т. ЕС и Центральная Азия: перспективы сотрудничества / Р.Т. Далимов // Мировая экономика и международные отношения. -2007. -№11. -С.81-84.
7. Джумаев, Т.А. Внешняя политика Туркменистана в 1991-2006 гг.
8. Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня // Душанбе: Ирфон. –2009. -277 с. -С.178.
9. Ежегодник «European Foreign Policy Bulletin» / URL: <http://www.warc.iue.it/BASIS/efpb/all/rec/SFr>.
10. Казахстан и Франция: старый и новый диалог. [Электронный ресурс] / URL: <https://articlekz.com/article>.
11. Казахстан-Франция: [Электронный ресурс] / Официальный сайт Министерства иностранных дел Республики Казахстан / URL: mfa.gov.kz/ru/paris/content-view/dvustoronnie-otnosenia.
12. Казахстан-Франция: [Электронный ресурс] / Официальный сайт Министерства иностранных дел Республики Казахстан / URL: <https://mfa.gov.kz/ru/paris/content-view/dvustoronnie-otnosenia>.
13. Казахстан-Франция: [Электронный ресурс] / Официальный сайт Министерства иностранных дел Республики Казахстан / URL: mfa.gov.kz/ru/paris/content-view/dvustoronnie-otnosenia.
14. Каримов, И.А. Узбекистан на пороге XXI века. Угрозы безопасности, условия и гарантии прогресса / И.А. Каримов. -Ташкент, 1997. -356 с.
15. Киргизская Республика | Министерство иностранных дел [Электронный ресурс] / URL: <https://mfa.tj.main%20country>.
16. О Культурных взаимоотношениях. Туркмено-французские политические консультации [Электронный ресурс] / URL: <https://www.eurasialegal.info>.
17. Отношения между Францией и Туркменистаном - Франция .. [Электронный ресурс] / URL: <https://tm.ambafrance.org>.
18. Официальный сайт Посольства Республики Узбекистан во Французской Республике [Электронный ресурс] / URL: <http://ouzbekistan.fr/ru/>.
19. Официальный сайт президента Туркменистана: [Электронный ресурс] / URL <https://www.panorama.am>.
20. Политика Франции в Центральной Азии [Электронный ресурс] / Официальный сайт Министерства иностранных дел Французской Республики / URL: <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/central-asia/france-and-central-asia/article/french-policy-in-central-asia>.
21. Посольство Кыргызской Республики в Королевстве Бельгия [Электронный ресурс] / URL <https://mfa.gov.kg/belgiya-kg.news>.
22. Сайт Министерства иностранных дел Республики Узбекистан [Электронный ресурс] / URL: <http://mfa.uz>.
23. Текущий архив Посольства Французской Республики в Республике Таджикистан. Годовые отчеты за 2002-2016 гг.
24. Текущий архив Министерства иностранных дел Республики Таджикистан // Управление информации процесса, анализа и внешнеполитического планирования. Папка Европа. Отчеты за 2004-2007 гг. -Л. 8.
25. Хронологический список послов – La France en Ouzbekistan [https](https://uz.ambafrance.org/Hronologicheskij-spisok-poslov) [Электронный ресурс] / URL: <http://uz.ambafrance.org/Hronologicheskij-spisok-poslov>.

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И ФРАНЦИЯ: ИНТЕНСИФИКАЦИЯ ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Статья посвящена на изучению и исследованию интенсификации политико-дипломатических отношений государств Центральной Азии с Французской Республикой после приобретения независимости. В статье отмечено, что стран центральноазиатского региона в той или иной степени участвуют в развитии двусторонних политических и дипломатических отношений с Францией. Изучение истории политико-дипломатических связей центральноазиатских стран и

Франции с 1991 по настоящее время показывает, что этот процесс прошел различные стадии в своем развитии. В то же время процесс построения эффективных двухсторонних отношений в этом сфере имеет явно положительную динамику и открывает для сторон, которые в нем участвуют, далеко идущие и выгодные перспективы, что подтверждается многочисленными примерами сотрудничества, имеющими место на сегодняшний день.

Ключевые слова: Центральная Азия, Франция, Европейский Союз, внешняя политика, дипломатии, политики, интересы.

CENTRAL ASIA AND FRANCE: INTENSIFICATION OF POLITICAL AND DIPLOMATIC RELATIONS

The article is devoted to the study and research of the intensification of political and diplomatic relations of the Central Asian states with the French Republic after the acquisition of independence. The article notes that the countries of the Central Asian region to one degree or another participate in the development of bilateral political and diplomatic relations with France. A study of the history of political and diplomatic relations between the Central Asian countries and France from 1991 to the present shows that this process has gone through various stages in its development. At the same time, the process of building effective bilateral relations in this area has clearly positive dynamics and opens up far-reaching and profitable prospects for the parties who participate in it, which is confirmed by the numerous examples of cooperation taking place today.

Key words: Central Asia, France, European Union, foreign policy, diplomacy, politics, interests.

Сведение об авторе:

Ашуров Ардамехр Муродкулович - преподаватель кафедры французского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 33. Электронная почта: ardamehr.ashurov@mail.ru. Номер телефона: (+992) 917340294.

About the autor:

Ashurov Ardamehr Murodkulovich - teacher of the French language department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Address:Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue 33. E-mail:ardamehr.ashurov@mail.ru. Phone: (+992) 917340294.

РОЛЬ САМАРКАНДА В ВОЗВЫШЕНИИ ГОСУДАРСТВА САМАНИДОВ

Алимов К.

Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

Самарканд - один из древнейших городов и центров цивилизации, который внес большой вклад в сокровищницу мировой культуры и науки народов Средней Азии не только таджиков, но и других народов Мавераннахра. Столицей древнего Согда был Самарканд. Город располагался на городище Афрасиаб. Русский исследователь В.А.Лившиц полагает, что первоначальное согдийское название Афрасиаба было «Паршавап», что означает «над черной рекой», которое после стало произноситься по – таджикски «Парсиаб», а в последующие столетия было осмыслено как «Афрасиаб»[4, с.343]. Попытка создания централизованного государства на территории Мавераннахра началась при первом же Саманиде - Нухе ибн Асаде, первом владельце Самарканда. Нух был старшим сыном Асада ибн Саман-худата, поэтому имел власть над младшими братьями: Ахмедом ибн Асадом - правителем Ферганы и Яхьей ибн Асадом - правителем Шаша. Так. Самарканд уже с 20-х годов IX в. стал столицей государства Саманидов. Нуху ибн Асаду приходилось постоянно защищать Мавераннахр от набегов кочевых феодалов.

Побывавший в Средней Азии в начале VII в. китайский посланник Вэй Цзе писал, что «все жители Самарканда искусные торговцы; когда мальчику исполняется пять лет, его начинают учить грамоте; когда он начинает читать, его заставляют учиться торговому делу». Купцы Самарканда проникали далеко в Семиречье и до границ Китая, где основывали свои торговые колонии[7, с.23].

Со времени основания до наших дней Самарканд прошел сложный исторический путь. Попытка создания централизованного государств

В 650–655 гг. оживленный и богатый Самарканд стал объектом набегов арабских завоевателей, подчинивших себе ряд стран Востока. В 712 г. хорасанский наместник халифата Кутейба занял Самарканд. Завоеватели находились здесь под защитой мощных укреплений, что было особенно важно, так как восстания поработаемого населения вспыхивали одно за другим[11, с.112].

В том же 712 г., когда Кутейба, оставив в городе свои войска, возвратился в Мерв, население Согда призвало из северных областей кочевых тюрок. Во власти арабов оставался только Самарканд. Страна вышла из повиновения и Ку- тейбе пришлось на следующий год снова завоевывать ее. Но и на этот раз территория Согда не была окончательно завоевана. Восстания продолжались и в

последующие десятилетия, и не раз бывало так, что лишь Самарканд да отдельные хорошо укрепленные пункты сохранялись в руках арабов, а в 30-х годах VIII в. и Самарканд, хотя не надолго, был занят восставшим населением и пришедшими ему на помощь кочевыми тюрками[4, с.326].

Во второй половине IX – первой половине X в. население Мавераннахра, в том числе Самарканда, переживало новый подъем экономической и культурной жизни. Город не только воскрес из руин, но расширился и украсился новыми зданиями.

Попытка создания централизованного государства на территории Мавераннахра началась при первом же Саманиде – Нухе ибн Асаде, первом владельце Самарканда. Нух был старшим сыном Асада ибн Саманхудата, поэтому имел власть над младшими братьями Ахмедом ибн Асадом – правителем Ферганы и Яхьей ибн Асадом – правителем Шаша.

Так, Самарканд **начиная с 20-х годов IX в.** стал столицей государства Саманидов. Нуху ибн Асаду приходилось постоянно защищать Мавераннахр от набегов кочевых феодалов. После смерти Нуха ибн Асада (814 г.) Самарканд и Согд, по словам Мирхонда, были переданы братьям Яхье и Ахмаду[8., с. 116]. Необходимо отметить, что к началу IX в. государство Саманидов уже существовало, имела свою столицу – Самарканд.

По словам Гардизи, Ахмад ибн Асад был очень способным и умел ловко использовать обстановку в своих целях. У Ахмеда было несколько сыновей (Наср, Якуб, Асад, Исмаил, Исхак и Хамид), которым он всячески покровительствовал. Ахмад сумел добиться того, что Абдалла ибн Тахир, наместник Хорасана (830–844), назначил его сына Насра правителем Самарканда[8.,с.115].

В 855 г. Яхья ибн Асад скончался, а Ахмед ибн Асад прибрал к своим рукам владения Шаша и Усрушана, куда в том же году отправил своего другого сына Якуба ибн Ахмеда.

Таким образом, к концу своего правления Ахмаду ибн: Асаду удалось объединить, за исключением Бухарского владения, весь Мавераннахр. Ахмед, а затем его сын Наср, подобно Нуху ибн Асаду, постоянно укрепляли восточные границы владения от губительных набегов кочевников. Этому содействовали походы Насра ибн Ахмеда на Шавгар и его брата Исмаила на Тараз.

Четвертый сын Асада Ильяс, в 817 г. получивший власть над Гератом, умер в 856 - 857 гг., но его потомки, по замечанию Б. В. Бартольда, не упоминаются как властители Герата. Однако, потомки Ильаса остались на службе у Тахиридов вплоть до их падения.

Глава Саманидов Наср ибн Ахмад в 874 г. назначил правителем Бухары своего младшего брата Исмаила ибн Ахмада, родившегося в Фергане в 849 г. Исмаил с небольшим войском прибыл в г. Керман и послал своих послов к эмиру Бухары Хусейну ибн Мухаммеду ал - Хавариджи. В пятницу 23 июля 874 г. Абу Абдулла с высокопоставленными людьми Бухары вышел навстречу Исмаилу и поздравил его. Эмиром Бухары стал Исмаил, а его заместителем – Хусейн' ибн Мухаммед. Хутбу должны были читать не с именем Якуба ибн Лейса, а с именем Насра ибн Ахмада. Только после принятия присяги Хусейном и его воинами Исмаил вошел в Бухару. К его приезду город был украшен по приказу Абу Абдуллы.

В 888 г. Наср был разгромлен Исмаилом, но оставлен на троне Самарканда как глава династии, однако он уже не вмешивался в дела Исмаила. Резиденция самаркандских эмиров была перенесена из Самарканда в Бухару. После смерти Насра Самарканд переходит во власть Исмаила, перестает быть столицей Саманидов, но остается одним из крупнейших ремесленных и торговых центров Мавераннахра.

Ибн Хаукаль, посетивший Самарканд между 960 и 970 гг., сообщал, что в стенах рабада Самарканда не имеется ворот «ни деревянных, ни железных по причине происходивших здесь смут, из-за которых правитель приказал снять ворота». В основном Самарканд находился в стороне от вооруженной борьбы, вспыхивавшей время от времени между могущественными саманидскими вельможами из-за обладания богатейшим Хорасанским наместничеством или же борьбы, происходившей между Саманидами и кем-либо из их непокорных вассалов. Только однажды, в 947 г. при Нухе ибн Насре (943–954) Самарканд снова на несколько месяцев стал столицей Саманидов, когда Нух ибн Наср в борьбе со своим непокорным вассалом Абу Али Чагани потерял Бухару [8.,с.116].

В результате разрушительных завоевательных походов Чингиз-хана город в 1220 г. был стерт с лица земли и вновь возник на новом месте.

В истории Самарканда можно выделить пять главных периодов: **первый** – становление города в эпоху родоплеменного строя и начала формирования рабовладельческих общественных отношений в виде крупного населенного пункта, по времени восходящего к VIII и VII вв. до н. э.[10, с.155]. **Второй** период начинается с VI–IV вв. до н. э., который включает в себе эпоху рабовладельческого общества и период зарождения и развития феодальных отношений, который длился вплоть до XIII века [7.,с.26]. Начало **третьего** периода жизни Самарканда относится к концу XIVв., когда Самарканд стал столицей обширного государства Тимуридов.[10, с.131]. **Четвертый** период в жизни города связан с присоединением Средней Азии к России, появлением наряду со старым средневековым городом

новой его части европейского типа. **Пятый** период Великий Октябрь открыл новую эру и в истории Самарканда, одного из центров революционного движения[9, с.156]

При Амуре Тимуре в Самарканде велись большие строительные работы, тогда как за 150 лет до этого никакого крупного строительства не производилось. Об этом сообщает Рюи Гонзалес де Клавихо – посол Испании при дворе Тимура в Самарканде (1403–1406 гг.)[10, с.]. Как верно заметил В. В. Бартольд, Самарканд, по мысли Тимура, должен был стать первым городом в мире. Эта мысль отразилась и в постройке вокруг Самарканда ряда селений, получивших названия главных городов мусульманских стран: Багдада, Дамаска, Каира, Шераза и Султании[2, с.52].

Нух ибн Асад, который начал свое правление в Самарканде в период с 819 по 842 гг., собрав подать подвластных ему мавераннахрских владений Саманидов в 826–827 гг., уплатил Тахиридам 2 172 500 дирхемов (вероятно, низкопробными дирхемами), а также 1187 кусков кундаджийского грубого карбаса (т. е. хлопчатобумажных тканей) и 1300 кусков железа (па 650 железных плетенок и лопаток), доставленных из тюркских городов на Сырдарье ниже Ташкента. Этот металл поступил как бы в виде налога от тех годных для военной службы молодых тюрков, которые почему-либо не несли порученной им охраны пограничной полосы от набегов кочевников[1, с.46]. С этого периода в Самарканде начали править Саманиды, который стал столицей этого государства. При Саманидах и Тахиридах размер поземельного налога, взимаемого с непосредственного производителя, не уменьшался. Порой он был непосилен плательщикам, о чем свидетельствуют недоимки, приведенные в сводках податных поступлений[3, с.224].

При Саманидах господствующий военно-феодальный и чиновничий аппарат состоял в основном из местной аристократии и служилых людей, и присвоенное ими добро не выходило за пределы Мавераннахра, тогда как при арабских наместниках, например, Али ибн Йсе ибн Махане, добро увозилось за пределы страны и тем самым уменьшалась сфера воспроизводства и задерживалось развитие общества[4, с.85].

Налоговое поступление с областей Мавераннахра свидетельствует о богатстве экономических ресурсов. Тогда, обеспечивающих военно-политический потенциал, давший Саманидам возможность создать могущественное централизованное государство в Мавераннахре, присоединив в последующие годы Хорасан и другие области. Самарканд еще в 20-х годов IX в. стал столицей государства Саманидов. В Самарканде при Саманидах резко увеличилась численность гончаров и ремесленников[7, с.116].

«Город Самарканд, – писал Клавихо, – лежит на равнине и окружен земляным валом и глубокими рвами; он немного больше города Севильи. Весь окружен садами и виноградниками, между этими садами есть улицы и площади. Хлеб там дешев, как нельзя больше, а рису просто нет конца. Так изобилует и богат этот город и земля, окружающая его, что нельзя не удивляться. За это богатство он и был назван Самаркандом. Настоящее имя его Симеркинд, что значит богатое селение, так как симес у них значит большое (полное), а кинд – селение; и отсюда взялось имя Самарканд. Богатство его заключается не только в продовольствии, но и в шелковых тканях, атласе»[10, с.83].

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов С. Государство и право Саманидов. Душанбе. Ирфон 1999. -167 с.
2. Веселовский Н. И. Рецензия на сочинение Клавихо. - Дневник путешествия ко двору Тимура в Самарканде в 1403-1406 гг. Журнал Министерства народного просвещения, СПб., 1882.-С 51-62.
3. Вирский М. М. О Самаркандском крае и его обитателях таджиках. – Известия Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, т. XXXV, М., 1880, С. 223 - 226.
4. Гафуров Б.Г.Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история.-Книга первая.Издание второе. Душанбе.Ирфон.-2009.-384с.
5. Гуревич А. М. О классовой борьбе в Самарканде в 1365-1366 гг. - Труды гос. публичной библиотеки Уз. ССР, т. I, Ташкент, 1935, С. 25-31.
6. Зарубин Н. И. Население Самаркандской области, его численность, этнографический состав и территориальное распределение (По материалам сельскохозяйственной переписи 1917 г., дополненным другими источниками). -Л., 1926, 334 с., с этнографической картой. (Академия наук СССР. Труды комиссии по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран, вып. X).
7. Лев Д. Н. Поселение древнекаменного века в г. Самарканде. Раскопки 1962 года. - Труды СамГУ, вып. 136; Самарканд, 1964, С. 23 - 34.
8. История Самарканда. С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции. Инст-т истории и археологии АН Уз. ССР. Самаркандский государственный Университет им.А.Навои. Отв. редактор И.М.МуминовТ.1.Фан. Ташкент.1969. -481с.
9. Массон М. Е. К периодизации древней истории Самарканда.- «Вестник древней истории», М., 1950, № 4, стр. 155- 166.

10. Минаев И. П. Путешествие Марко-Поло. Перевод с старо-французского текста. - Известия Русского Географического Общества, т. XXXI, СПб., 1902, - 355 с.
11. Негматов Н. Государство Саманидов. Точикон - Душанбе, 1977.-204 с.
12. Смирнова О. И. К хронологии Согда VII–VIII вв. н. э.- Бюллетень Академии наук Уз. ССР, Ташкент, 1945; № 6, С. 27 - 39.
13. Слученовский. Самарканд и его прошлое. - Самарканд, Знание, 1911, -148 с.
14. Строева Л. В. Сербедары Самарканда. Ученые записки Ленинградского гос. университета, № 98, Серия востоковедческих наук, вып. 1, Л., 1949, С. 270–281.

РОЛЬ САМАРКАНДА В ВОЗВЫШЕНИИ ГОСУДАРСТВА САМАНИДОВ

Статья освещает роль одного из древнейших городов и центров цивилизации, который внес большой вклад в сокровищницу мировой культуры и науки государства Саманидов - Самарканд. Действительно, этнические жители Самарканда – таджики сумели противостоять набегам арабов, тюрок, монголов. Автор указывает на основные этапы развития Самарканда на различные исторические периоды, начиная от рабовладельческого периода, эпохи зарождения феодализма. В статье освещены основные периоды правления династии Саманидов начиная с периода правления Нуха начали возвышаться крупные строительные работы. Постепенно Самарканд превращается в центр культуры народов Центральной Азии, развивается торговля, со всех окраин государства собираются ремесленники. Именно при Саманидах Самарканд смог связать торговые отношения с Хорасаном.

Ключевые слова: роль, древний, город, феодализм, государство, период, страна, исследование.

THE ROLE OF SAMARKAND IN THE RISE OF THE SAMANID STATE

The article highlights the role of one of the most ancient cities and centers of civilization, which made a great contribution to the treasury of world culture and science of the Samanid state of Samarkand. Indeed, the ethnic inhabitants of Samarkand, the Tajiks managed to resist the raids of the Arabs, Turks and Mongols. The author points to the stages of development of Samarkand and rapid historical periods, starting from the slave-owning period, the epoch of the emergence of feudalism. The article highlight the main periods of the reign of the Samanid dynasty, starting from the period of Nuh's reign, large construction works began to rise. Gradually, Samarkand turn into the center of culture of the peoples of Central Asia, trade develops, artisans gather from all the outskirts of the state. It was under the Samanids that Samarkand was able to establish trade relations with Khorasan.

Key words: role, ancient, city, feudalism, state, period, country, research.

Сведения об авторе:

Алимов Кобил – ассистент кафедры история таджикского народа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки

About the author:

Alimov Kobil - Assistant of the Department of History of the Tajik People of the Kulob State University name Abuabdullohi Rudaki

ТАЪСИСЁБИИ ДОНИШКАДАИ СТАЛИНОБОД ВА ФАЪОЛИЯТИ ОН ДАР СОЛҲОИ 30-40-УМ

Шарифова Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Донишкадаи давлатии Сталинобод (ҳозира Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон) ба номи Садриддин Айни ҳамчун нахустин мактаби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз поягузори асосии илму маърифат ва фарҳанги халқи тоҷик маҳсуб меёбад. Донишгоҳ дар таъсису барқароршавӣ ва рушди илму фарҳанг, маориф ва хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ҳиссаи босазо дорад. Имрӯзо дар тамоми гушаи канори ҷумҳурӣ ва берун аз он дастпарварони донишгоҳ сарбаландона фаъолият мекунанд. Дар байни онҳо омӯзгори варзида, олимони шинохта, роҳбаронин давлатӣ сарварони идораву муассисаҳо кам нестанд. Дар тули 90 соли фаъолият ин даргоҳи илму маърифатро бештар аз ҳафтод ҳазор мутахассисони варзидаи омӯзгорӣ хатм намуданд. Аз ду се ҳиссаи омӯзгори ҷумҳурӣ дастпарварони ин донишгоҳ мебошанд.

Моҳи апрели соли 1930 ҚМ ҲК Тоҷикистон резолуцияро оид ба маорифи халқ дар Тоҷикистон қабул намуд, ки дар он чунин қайд шудааст: “Ташкили донишкадаи олии педагогӣ бо факултети коргарӣ дар Сталинобод зарур шуморида шавад. Роҳ ба бозсозиро бояд ҳамин сол пеш гирифт ва машғулияторо дар факултети коргарӣ тирамоҳи ҳамин сол бояд оғоз кард”.[4, с.6]

Дар асоси қарори шӯъбаи корҳо бо олимони ва муассисаҳои илмии КИМ ИЧШС аз 18 июли соли 1931 аз сафи факултети педагогӣ Донишгоҳи Осиеи Миёна шӯъбаҳои таъриху иқтисодиёт ва адабиёту забоншиносӣ ҷудо карда шуданд. Ин шӯъбаҳо бо қарори Комиссариати маорифи халқӣ Тоҷикистон барои ташкили Донишкадаи педагогӣ ҷудо карда шуда буданд. [4, с.6]

Донишкадаи олии агропедагогии тоҷик фаъолияти худро дар шаҳри Тошканд оғоз намуд. 16-уми ноябри соли 1931 бо қарори мушовараи комиссариати халқии маориф Донишкадаи олии агропедагогии тоҷик ба Комбинати таълимии агропедагогӣ таъдил ёфт, ки он Донишкадаи олии педагогӣ Тошканд ва курсҳои кӯтоҳмудати таёркунии ташкилотчиён ва методистони дараҷаи ноҳиявии маорифи халқро дар ихтиёр дошт. Тибқи ин дигаргунсозӣ донишкада на танҳо ба таёр намудани омӯзгорони мактаб машғул мешуд, инчунин ба ҳайси маркази баланд бардоштани сатҳи таҳассусии омӯзгорони муассисаҳои махсуси миёнаи касбӣ низ амал мекард. [3, с.4]

Рушди шабакаи мактабҳои ҳафтсола, миёна ва омузишгоҳҳои курсҳои педагогӣ таёр намудани кадрҳои олии педагогиро талаб менамуд. Аз ин лиҳоз, ҳукумати ҷумҳури роҳҳои гуногуни ҳалли мушкилиро ҷустуҷу намуда, сентябри соли 1932 зарурати ташкил намудани Академияи педагогиро ба миён гузошт. Академияи педагогӣ бояд ба мактаби олии таёркунандаи кадрҳои педагогӣ барои омӯзишгоҳҳои нази фабрикаву заводҳо таъдил меёфт ва маркази асосии таёр кардани кадрҳои илмӣ барои макотиби олии, инчунин Маркази илмӣ – методи Комиссариати халқии маорифи ҷумҳурии Тоҷикистон мегардид. [3, с.4]

Вобаста ба ин пешниҳоди КМ ҲК Тоҷикистон Комиссариати халқии маориф бо қарори худ аз 23-юми сентябри соли 1932 Комбинати олии агропедагогии тоҷикро ба Академияи педагогӣ таъдил дод. Тибқи қарор дар ҳаёти Академияи педагогии тоҷик шӯъбаҳои таъриху иқтисодиёт адабиёту забоншиносӣ, физикаю техника, мактабию педагогӣ ва биологӣ ёфтанд. Ҳамчунон дастур дода шуд, ки то 1-уми майи соли 1933 таълим дар академия пурра ба забони тоҷикӣ ва забонҳои миллии гузаронида шавад. Ҳамин тавр, Академияи педагогӣ дар шаҳри Сталинобод фаъолияти худро аз 25-уми сентябри соли 1932 дар ҳаёти 125 нафар донишҷӯ бо мӯҳлати 4- солаи таълим оғоз намуд. Танҳо давомнокии таълим дар шӯъбаи физикаю техника ним сол зиёдтар муқарар гардида буд. Ҳаёти донишҷӯёни академия ниҳоят гуногун буд, аз ҷумла 13 нафараш хатмкардаи факултети коргарӣ, 7 нафар пас аз хатми мактаби ҳафтсола, 10 нафар пас аз хатми курси тайёрӣ, 79 нафар хатмкунандагони мактаби миёна ва 44 нафар хатмкардаҳои мактабҳои пастар аз дараҷаи мактабҳои ҳафтсола ва факултети коргарӣ буданд. [3, с.5]

Донишгоҳи Осиеи миёнагӣ ба донишкада дар ҳаёти зерин мутахассис фирисонд: 4-профессор, 8-дотсент, 16- нафар ассистент ва ба миқдори зиёд адабиёти илмӣ ва педагогиро барои китобхонаи донишкада (дар маҷмуъ 26000 адад китоб). Ба донишкада дастнависҳои пурқиммати Шарқ (адабиёти илмии тоинкилобӣ, асосан ба забони арабӣ) низ супурда шуданд. Дар асоси ҳамин мерос теъдоди китобҳои китобхонаи донишгоҳ афзун гашт. [4, с.7]

Дар назди донишкада факултети коргарӣ ва шӯъбаи тайёрӣ бо номгуи мавзӯҳои умумӣ, ки ба шомил шудани доктарагон мусоидат доштанд, таъсис ёфт. Ба факултети коргарӣ ҷавонони маҳаллӣ бо маълумоти нопурраи миёна дохил мешуданд, чунки мактабҳои миёна талаботи мактабҳои олиро қонеъ гардонида наметавонистанд.

Комиссариати маорифи халқии Тоҷикистон сафи донишҷӯёноро 600 нафар таъмин намуд: 300 нафар дар шӯъбаи асосӣ, 100 нафар дар факултети коргарӣ, 200 нафар дар шӯъбаҳои тайёрӣ бояд таҳсил менамуданд.

Ба донишкада ҷавонони Ҷумҳурии Узбекистон ва РСФСР дар пурра таъмин намудани синфи омӯзгорон ёри мерасонданд. Донишкада фаъолияти хешро аз 1-уми сентябри соли 1931 оғоз намуда бошад ҳам, машғулиятҳо каме дертар саршуданд. 27-сентябр “Қоидаҳои дохилшавӣ ба Донишкадаи олии агрономия-педагогии Тоҷикистон” ҷоп шуд.

Бо қарори Комиссариати маорифи халқии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1931 Донишкадаи олии агрономия-педагогӣ, техникуми педагогӣ ва курсҳои оид ба тайёр намудани ташкилотчиёну методистон иборат буд.

Дар солҳои таҳсили 1932-1933 дар ин боргоҳи илму маърифат 144 адад донишҷӯ дар 11 гуруҳ таҳсил менамуданд, ки аз ин миқдор донишҷӯ танҳо 36 нафарашон бо мувафаккият донишгоҳро хатм намуданд. Дар солҳои таҳсили 1933-1934 миқдори донишҷӯёни таҳсилкунанда дар донишкада ба 237 нафар расид, ки ин нисбат ба солҳои пешин қариб ду се баробар зиёд буд [2, с.4]. Барои донишҷӯён дар донишкада тамоми шароит фароҳам оварда шуда, хобгоҳҳои тозаву озода, синфхонаҳо, кироатхонаҳо, китобҳои наву тоза, кабинетҳои махсус, кафедраҳо ва ғайра ба ихтиёри омӯзгорону донишҷӯён супурда шуд.

Дар баробари болоравии пуравчи маорифи халқии ҷумҳурӣ ва афзоиши талабот ба омӯзгорон Донишкадаи педагогӣ инкишоф ёфта, тараққи қард. Соли 1933 шӯъбаи ғоибона ва соли 1934 шӯъбаи шабонаи донишкада ташкил гардид. Ин чорабини ба омӯзгорон имконият дод, ки аз истехсолот дур нашуда, ихтисоси педагогии худро баланд бардоранд ва ба маълумоти олии соҳиб шаванд. Бо мақсади

тайёр кардани омузгорони гуогунихтисос дар донишкада чунин факултетҳои нав кушода шуданд: таърих, забони хоричӣ, тарбияи ҷисмонӣ, забон ва адабиёт, табиатшиносӣ, география, физикаю математика, педагогика ва методикаи таълими ибтидоӣ, забон ва адабиёти рус. [1, с.8]

Тайёр намудани кадрҳои педагогӣ ва фаъолияти муассисаҳои таълими педагогӣ ҳамеша дар мадди назари мақомоти ҳизбино давлатии ҷумҳурӣ меистод ва ин бесабаб ҳам набуд. Ташаққула таъмини инкишофи фарҳанги ҷумҳурӣ, беҳтар намудани дараҷаи таъминоти хоҷагии халқ бо мутахассисони соҳибмаълумот, сатҳ ва дараҷаи фаъолияти муассисаҳои таълимӣ аз раванди тайёр намудани омузгорони касбӣ вобастагии зиёд дошт. Аз ин рӯ, 29-уми майи соли 1934 тибқи қарори муштараки КМ ҲК ва ШКХ Тоҷикистон “Оид ба муассисаҳои таълими педагогӣ” пешниҳод шуд, ки Академияи педагогӣ ба Донишкадаи педагогӣ табдил дода шавад. [3, с.5]

Бо дархости раёсати донишкада гузаштан ба низомии факултети аз 7-уми феввали соли 1935 ибтидо гирифт. Бо сабаби он ки дар мактабҳои миёна ва омӯзишгоҳҳои пайтахт ва манотиқи атроф муаллимони фанҳои физика, математика, химия ва биология намерасиданд, пешниҳод гардид, ки аз 1-уми сентябри соли 1935 дар назди донишкада факултетҳои физикаю математика ва химияю биология кушода шавад. Сатҳи пасти дониши ҷавонони ба муассисаи олий қабулшаванда ва ба хотири тайёр намудани мутахассисони комил пешниҳод карда шуд, ки муҳлати таҳсил дар донишкада аз 4,5 ба 5 сол гузаронида шавад.

Дар назди Донишкада бо мақсади тайёр намудани кадрҳои илмӣ 4 –уми апрели соли 1936 аспирантура таъсис дода шуд. Аввалин хатмкунандагон Х.Мирзозода, А.Рафиев, К. Ҳомидов ва дигарон буда, минбаъд дар пешрафту нумуи донишкада саҳми босазои худро гузоштанд [1, с.8].

Сохтори донишкада сол то сол мукамал мегардид, шумораи факултетҳо, теъдоди донишҷӯён ва ҳайати омузгорон меафзуд. Аз 1-уми сентябри соли 1936 факултети ҷуғрофия барои тайёр намудани омузгорони касбӣ соҳибмаълумот ба фаъолият шурӯъ намуд. Умуман то охири солҳои 30-юм боз якчанд факултети нав кушода шуданд, ах ҷумла соли 1937 факултети забон ва адабиёти рус, соли 1939 факултети физикаю математика ва соли 1940 факултети забонҳои хоричӣ (шӯъбаҳои забони немисӣю англисӣ) ба фаъолият шурӯъ карданд. Ҳамин тариқ, шумораи факултетҳои донишкада дар охири солҳои 30-юм ба 7 адад расид. [2, с.5]

Соли 1938 донишкада якумин хатмкардагони худ, 18 нафар мутахассисони ҷавонро ба кори омузгорӣ фиристод. 8 матри соли 1939 Шӯрои Олии Тоҷикистон тасмим гирифт, ки ба ифтихори 125-умин адиби Украина Т.Г.Шевченко, донишкада ба номи ӯ гузошта шавад. Агар дар соли ташкили баъди худ донишкада ҳамагӣ 58 нафар донишҷӯ дошта бошад, пас дар соли таҳсили 1940-1941 шумораи онҳо ба 465 нафар расид.

Афзоиш ва хатми донишҷӯён дар шӯъбаи ғоибона дар соли таҳсили 1943-1944 ба 380 нафар расид.

Дар аспирантураи назди кафедраҳои таърих, забони русӣ, адабиёти рус, ҷуғрофия ва равоншиносӣ 26 нафар муҳаққиқон таҳсил менамуданд.

Дар баробари ташкили факултетҳо сафи муаллимон низ меафзуданд. Соли таҳсили 1939-1940 панҷ кафедраи нав: физика – математика, табиатшиносӣ, адабиёти тоҷик ва ўзбек, ҳарбию тарбияи ҷисмонӣ ва равоншиносӣ таъсис ёфтанд. Соли 1939-1940 16 кафедра ба амалиёти илми машғул бошанд ҳам, вазъи корҳои тадқиқотӣ хуб набуд. Дар нимсолаи аввали соли 1940 “Қайдҳои олимони” ном рисола бо қарори шӯрои донишкада аз ҷоп баромад, ки 8 кори илмиро дар бар мегирифт. [4, с.8-9]

Хулоса Донишкадаи омузгории Сталинобод соли 1931 таъсис ёфта, новобвста ба мушкилиҳо дар солҳои 30-40-ум фаъолияти худро дуруст ба роҳ монда тавониста дар омода намудани кадрҳои саҳми калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Занони Тоҷикистон.-1964, №9,С.8.
2. Нахустин Донишкадаи ҷумҳурӣ. Ба 60-солагии донишкадаи омузгории давлати ба номи Қ.Чураев бахшида мешавад. Душанбе - С.4
3. Энциклопедияи донишгоҳи омузгорӣ. Душанбе, 2011 - С.4.
4. Ямоқов Э, Мирзоев Б. Нахустмактаби олии Тоҷикистон. Душанбе, 1991 - С.6.

ОБРАЗОВАНИЕ СТАЛИНОБДСКОГО ИНСТИТУТА И ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В 30-40 ЫЕ ГОДЫ

В статье рассматривается образование Сталинабадского пединститута (ныне ТГПУ им.С.Айни) и его деятельность в 30-40 ые годы.

ТГПУ им.С.Айни является одним из первым высшим учебным заведением в Республике Таджикистан. За 90-лет деятельности этого института выпускались более семьдесят тысяча квалифицированных специалистов.

Автор отмечает, что структура института совершенствовалась год за годом и увеличивается число преподавателей и студентов. Институт был основан в 1931 году и несмотря на

трудностей 30-40 ых годов этот институт правильно установил свою деятельность и имел огромный вклад в подготовке кадров в 30-40-ые годы.

Ключевые слова: Институт, Сталинабад, Средняя Азия, педагогическая Академия, Республика Таджикистан, Республика Узбекистан, специальности, студенты, педагоги, математика, таджикская литература, кафедра.

THE FOUNDATION OF THE STALINABAD UNIVERSITY AND ITS ACTIVITY IN 30 - 40th year

The article describes about the foundation of Stalinabad pedagogical institute and its activity in 30 - 40th y.

The TSPi named after S.Ayni is one of the first higher education institute, on in the Republic of Tajikistan. During the 90-yers of activity of this institute there were graduated more than seventy thousand qualified specialists.

The author mentions that the structure of the Institute had improved year by year and increasing the quantity of the teachers and students. The Institute was founded in 1931 and however there were difficulties in 30 - 40th years this institute correctly establish its activities and has a huge contribution for training the personnel in 30-40.years.

Keywords: Institute, Stalinabad, Central Asia, Pedagogical Academy, the Republic of Tajikistan, Republic of Uzbekistan, specialists, students, teachers, math, Tajik literature, department.

Сведения об авторе:

Шарифова Шахло – ассистент кафедры всеобщая история исторического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, тел: (+992)981051455

About the autor:

Sharifova Shahlo-Assistant, of faculty of the Department history nation in the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Phone: (+992) 981051455

ТАҲАВВУЛОТИ ФАРҲАНГИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ДАВРАИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ТОҶИКИСТОН

Алишер А.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар тӯли солҳои соҳибистиқлоли дар ҳаёти фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои муҳим ба назар мерасад, ки ин таҳаввулот ба вилояти Хатлон низ мутааллиқ аст. Дар сарғаҳи ин таҳаввулот роҳбарияти олии кишвар бо сарвари Президенти муҳтарами Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад.

Бояд гуфт, ки асоси пешрафти самтҳои гуногуни ҷомеа ба соҳаи маориф вобастагии шадид дорад ва рушди маориф ба тарақиёти кишвар такони чиддӣ мебахшад. Ин аст, ки соҳаи маориф ҳамеша ва пайваста дар мадди назари роҳбарияти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон будааст. Мо инро аз суханрониҳои зиёди Президентӣ муҳтарами Ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон баръало мушоҳида мекунем. Ӯ дар суханрониҳои худ соҳаи маорифро яке аз муҳимтарин ҷабҳаҳои ҳаёти кишвар дониста, паҳлӯҳои гуногуни онро бар риштаи таҳлили таҳқиқ кашада, барои боз ҳам рушд ёфтани низоми маорифи кишвар дастури ҳидоятҳои муҳиму муфид медиҳад. Ба андешаи Эмомалӣ Раҳмон “Маориф омилҳои Муҳимтарини наҷоти миллат ва таҳкими давлат аст”. [7, с.25]

Он нуқтаро бояд таъкид намуд, ки дар тӯли солҳои соҳибистиқлоли аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба соҳаи маориф як силсила санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия ва тасдиқ шуда, ки қормандони соҳаи маорифи вилояти Хатлон фаъолияти худро бар асоси ҳамин қарорҳо ва қонунҳо ба роҳ мондаанд.

Дар мавриди таҳаввулот дар низоми маориф бояд таҳкид намуд, ки дар давоми ин солҳо дар вилояти Хатлон мактабҳои типии нав аз қабилҳои литсейҳои давлатию хусусӣ, гимназияҳои давлатию хусусӣ ва дигар навъҳои мактабҳои соҳавӣ таъсис ёфта ва фаъолият менамоянд.

Яке аз иқдомҳои хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати милли-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъсиси қвотгаи Президентӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамасола теъдоди зиёди хатмкунандагон тавассути қвотгаи Президентӣ ба мактабҳои олии кишвар ба таҳсил фаро гирифта мешаванд. Чунончи дар соли таҳсили 2018-2019 барои таҳсил муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ барои вилояти Хатлон 497 ҷой (254 ҷой барои духтарон ва 243 ҷой барои писарон) ҷудо карда шуд. [10:6]

Метагон гуфт, ки дар тӯли ин солҳо маблағгузори аз аз ҳисоби сарчашмаҳои гуногун барои рушди маорифи вилояти Хатлон афзоиширо нишон медиҳад. Агар дар соли 2009 барои мактабҳои

таҳсилоти ҳамагонии вилоят 231954400 сомонӣ чудо карда шуда бошад, то ибтидои соли 2014 миқдори маблағи чудошуда ба 642290500 сомонӣ расид, ки он нисбат ба соли 2009 410 миллиону 336 ҳазору 100 сомонӣ ва ё 2,7 маротиба афзоиш ёфтааст.[11:8]

Таъмини муассисаҳои таълимии вилояти Хатлон бо кадрҳои омӯзгорӣ яке аз масъалаҳои асосӣ дар соҳаи маориф маҳсуб шуда, он ба раванди бо маром ва муваффақонаи таълиму тарбия ва баланд бардоштани сатҳи дониши хонандагон зич алоқаманд аст. Ҳар сол дар асоси дархости раёсату шӯбаҳои маориф эҳтиёҷоти муассисаҳои таҳсилоти умумӣ муайян карда мешавад. Аз таҳлилҳо бармеояд, ки норасоии кадрҳои омӯзгорӣ сол то сол камгардида, муассисаҳои таълимӣ бо омӯзгорони соҳибтаҳасус таъмин карда мешаванд. Чунончи мактабҳои таҳсилоти умумии вилояти Хатлон дар соли таҳсили 2005-2006 ба 3344 нафар омӯзгор, дар соли таҳсили 2015-2016 ба 777 нафар омӯзгор ниёздошганд. Аз ин омор маълум мешавад, ки дар байни даҳ сол мактабҳои вилояти Хатлон ба мутахассисони омӯзгорӣ ба теъдоди 2265 нафар коҳиш пайдо намудааст[9, с. 88].

Дар ин давра ҳамчунин дар соҳаи таҳсилоти касбии ибтидоӣ, миёна ва олии вилояти Хатлон низ дигаргуниҳо ба амал омадаанд. Омӯзишгоҳҳои касбӣ-техникӣ ба литсейҳо, омӯзишгоҳҳои педагогию тиббӣ ва коллечҳо ва донишкадаҳо ба донишгоҳҳо табдил дода шудаанд. Ҳамзамон, теъдоди онҳо низ зиёд гардид. Аз ҷумла дар соли таҳсили 2015-2016 дар вилояти Хатлон 21 литсейи касбӣ-техникӣ фаъолият менамуд, ки дар онҳо 7904 нафар донишомӯз таҳсил менамуданд. Ҳамзамон дар 16 коллечҳои дорои равияҳои гуногун 21478 нафар таҳсил намуда, ба онҳо 147 нафар омӯзгорон таълим медоданд.

Дар тӯли солҳои соҳибистиқлолии кишвар теъдоди муассисаҳои таҳсилоти олии вилоят аз 2 адади соли 1991 ба 6 адад дар соли 2016 расид. Инҳо Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, Донишгоҳи давлатии Данғара, Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон, Донишкадаи энергетикӣи Тоҷикистон ва Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб мебошанд. Дар ин муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ 29453 нафар ба таҳсил фаро гирифта шуда, ба онҳо 1421 нафар устодон дадрис менамоянд. Дар соли 2016 муассисаҳои фавқузукрро 5810 нафар хатм намуда, сафи мутахассисони дорои маълумоти олии доштаи ҷумхуриро пурра менамуданд.

Дар давраи мавриди назари мо дар соҳаи муассисаҳои фарҳангӣ низ дигаргуниҳои мусбӣ падид омад. Чунончи теъдоди театрҳои касбии вилоят аз 2 адади соли 1991 ба 4 адад расид. Инҳо Театрмузикӣ-мазҳакавии ба номи С. Вализодаи шаҳри Кӯлоб, Театри музикӣ-мазҳакавии ба номи А.Муҳаммадҷонови шаҳри Бохтар, Театри ҷумхуриявии музикӣ-драмавии ноҳия Данғара ва Театри вилоятӣи “Афсона”- шаҳри Бохтар мебошанд. Дар соли 2017 онҳо 14 асарро ба сахна гузоштанд.[2:4]

Ҳамзамон бо театрҳои касбӣ дар ҳудуди вилоят 5 театри халқӣ, 2 филармония, 11 ансамбли рақеу суруд, 312 муассисаи клубӣ низ фаъолият менамоянд. Ансамблҳои “Шашмаком” ва “Фалак” дар назди раёсати фарҳанги вилояти Хатлон, ансамблҳои рақеу суруди “Навои Хатлон” дар шаҳри Кӯлоб, “Чилдухтарон” дар ноҳияи Мӯъминобод, “Садбарг” дар ноҳияи Данғара, “Чашма” ноҳияи Восеъ, “Илҳом” дар ноҳияи Хуросон, “Ғунча” ва “Шабчароғ” дар ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ, “Чашма” ноҳияи Шаҳритус, “Чилчанор” дар ноҳияи Ховалинг, “Субҳи Евон” дар ноҳияи Евон, “Бунафша” дар ноҳияи Темурмалик дар ҳаёти фарҳангии вилоят нақши муҳимро доро мебошанд.[3:5] Дар соли 2019 дастаҳои ҳунарий, филармонияҳо ва театрҳои халқии вилоят бо 171 адад чорабиниҳои гуногунмазмун 70911 нафар иштирокчино фарогир шуда буданд.

Дар таърихи 16 июли соли 2003 №406 “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти китобдорӣ”, соли 2005 “Барномаи рушди китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул гардиданд, ки низом ва фаъолияти китобхонаҳои вилояти Хатлон дар асоси нуқтаҳои ин ҳуҷҷатҳо роҳандозӣ гардид.

Аз ошноӣ бо маводи омӯрӣ бармеояд, ки сол то сол теъдоди китобхонаҳо ва миқдори хонандагони китоб рушд ёфтааст. Чунончи соли 2013 дар вилоят 125 китобхона дар тавозуни ҷамоатҳо, 43 китобхона дар тавозуни хочагиҳои деҳқонӣ, 18 китобхона дар тавозуни дигар ташкилоту муассисаҳо қарор доштанд.[1:8] Дар соли 2016 теъдоди умумии китобхонаҳои вилоят 502 ададро ташкил медод, ки аз ин миқдор 60 ададаш дар шаҳрҳо ва 442 ададаш дар деҳот ҷойдоштанд. Аз ин миқдор 25 ададаш китобхонаи бачагона ва 3 ададаш китобхонаҳои мутамарказонида буд.[5:57]

Осорхонаҳои вилояти Хатлон фаъолияти худро бар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифз ва истифодаи объектҳои мероси таърихи фарҳангӣ”, “Барномаи давлатии рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2008-2015” ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба қори осорхонаҳо дахл доранд, роҳандозӣ намудаанд. Бояд гуфт, ки ноабоаста аз нооромии солҳои 90-уми асри ХХ дар вилояти Хатлон, баҳсус дар водии Вахш аксар кормандони осорхонаҳо вазифаи худро содиқона ба анҷом расонидаанд. Дар ин давра ҳамчунин осорхонаҳои нав ташкил дода шуданд. Дар соли 2018 дар вилоят 21 адад осорхона фаъолият доштанд, ки муҳимтарини онҳо Мучтамаи ҷумхуриявии осорхонаҳои Кӯлоб, Осорхона-манӯъгоҳи ҷумхуриявии Данғара, Мамнуъгоҳи таърихию фарҳангии Хулбук, Осорхонаи вилоятӣи таърихи кишваршиносии “Авесто”, Осорхонаи “Бибиҳонум”-и шаҳри Бохтар мебошанд. Аз ошноӣ бо маводи омӯрӣ бармеояд, ки осорхонаҳои вилоят дар давраи мавриди назари мо аз лиҳози миқдору сифат рушдро нишон медиҳад. Чунончи дар

соли 1991 дар вилоят ҳамагӣ 8 адад осорхона фаъолият менамуд, ки миқдори онҳо дар соли 2016 ба 21 адад расидааст. Миқдори тамошобинон аз 86 ҳазор нафари соли 1992 ба 143,8 ҳазор нафар дар соли 2016 расидааст.

Муассисаҳои клубии вилоят мутобиқи қонунҳои амалкунанда, амру фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва райиси вилояти Хатлон, қарору фармониш ва дастурҳои Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо ташкилоту муассисаҳои марбута нақшаҳои корӣ роҳандозӣ намуда, як теъдод тадбирҳои фарҳангиро ба сомон расонидаанд. Дар вилоят 285 адад муассисаҳои клубӣ, аз ҷумла 98 адад қаср ва хонаҳои фарҳанг, 165 адад клубҳои доимамалкунанда, 22 адад клубҳои сайёр фаъолият доранд.

Фаъолияти пурсамари боғҳои фарҳанги фароғатӣ дар радифи фароғат бахшидан ба истироҳаткунандагон, дар тарбияи эстетикӣ зебопарастӣ ва унсиррифтан ба зебогӣҳои табиат ба инсонҳо, баҳус ба насли ҷавону кӯдакон нақши бузург мебозанд. Ҳамзамон чунин боғҳо марказии асосии чорабиниҳои гуногун, баҳус чорабиниҳои фарҳангӣ мебошанд. Аз ин лиҳоз мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон ва шаҳру ноҳияҳои он ба таъмиру тармим, бозсозии азнавсозӣ ва таъсиси боғҳои нави фарҳангӣ фароғатӣ диққати ҷиддӣ медиҳанд. Он нуктаро бояд таъкид намуд, ки дар замони шӯравӣ на ҳамаи ноҳияҳои вилоят дорои боғҳои фарҳангӣ фароғатӣ буданд. Ҳоло дар ҳудуди вилоят 22 адад боғҳои фарҳангӣ фароғатӣ фаъолият доранд.

Инъикоскунандаи вазъи фарҳангӣ ва муаррифғари ҳаёти фарҳангии вилояти Хатлон ду шуъбаи Итифоқи нависандагони Тоҷикистон воқеъ дар шаҳрҳои Кӯлоб ва Бохтар, шабакаҳои телевизионӣ радиои “Хатлон”, “Бохтар”, “Кӯлоб”, “Мавҷи овод”, “Мавҷи тоҷик”, [4:72] беш аз 30 номгӯӣ рӯзнома ва маҷалла мебошанд.

Аммо дар самтҳои гуногуни ҳаёти фарҳангии вилояти Хатлон каму кистӣҳо низ ба назар мерасанд, ки ислоҳи онҳо ба нафъи боз ҳам беҳтар гардонидани вазъи фарҳангии вилоят мебошад.

Камбудии норасоиҳо дар соҳаи маорифи вилоятро метавон чунин арзёбӣ намуд: Тибқи омили расмӣ дар вилоят соли 2016 ба таҳсилоти томактабӣ ҳамагӣ 3,6 фоизи кӯдакон ҷалб карда шудаанд. Аз сабаби камбудии синфхонаҳои таълимӣ дар бархе аз мактабҳо таҳсил дар се баст ба роҳ монда шудааст. Дар ноҳияҳои Балҷувон, Мӯъминобод, Ховалинг, Панҷ, Кушониён муассисаҳои таълимӣ дар хонаҳои шахсӣ ва ҷойҳои ҷамъиятӣ ҷойгир шудаанд. Муассисаҳои таълимии вилоят ба омӯзгорони фанҳои технологияи информатсионӣ, биология, география, математика, химия, физика, алифбои ниёгон ва ғайра эҳтиёҷ доранд. Донишгоҳҳо ва донишқадаҳои вилоят ба устодони дорои унвонҳо ва дараҷаҳои илмӣ ниёз доранд.

Каму кистӣҳо дар муассисаҳои гуногуни фарҳангӣ низ баръало ба чашм мерасад. Чунончи бо вучуди андешидани чорабиниҳо аз ҷониби Вазорати фарҳанг ва роҳбарияти муассисаҳо ва таҳияи барномаи мушаххас нарасидани мутахассисони баландихтисос аз қабилӣ коргардонҳо, ҳунарпешаҳои касбӣ равшанидиҳандагон, пардозгарон, мурибон коргардонҳои овоз дар театрҳо ва муассисаҳои консертӣ дида мешаванд. Техникаи сахна дар театрҳо ва муассисаҳои консертӣ дар аксари муассисаҳо ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ набуда, маблағҳои зарурӣ ҷудо карда намешаванд.

Мушкилоти асосии муассисаҳои клубӣ норасоии биноҳои алоҳида, маблағ барои таъмири асбобҳои мусиқӣ ва тақвияти овоз, сару либос, нақлиёти сафарӣ, таҷҳизоти корӣ ва ғайра мебошанд.

Ҳанӯз ҳам дар ноҳияҳои Дӯстӣ, Ҷайхун, Вахш, Кушониён, Панҷ, Восеъ, Мӯъминобод, Шамсидини Шохин, осорхонаҳои таърихӣ кишваршиносӣ таъсис наёфтаанд.

АДАБИЁТ

1. Баҳори Ачам. 5 январӣ 2012.
2. Баҳори Ачам. 8 январӣ 2018.
3. Бойғони ҷорӣ Раёсати фарҳанги вилояти Хатлон. Маълумотнома “Дар бораи вазъияти фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ дар 20 сол” В.5.
4. Маълумотномаи васоити иртиботи оммаи Тоҷикистон. Душанбе, 2010.
5. Омори солномаи вилояти Хатлон дар солҳои 2011-2016. Душанбе, 2017.
6. Расулиён Қ. Саҳми созмонҳои байналмилалӣ дар бунёд ва бозсозии макотиби Тоҷикистон // Осори мунтахаб. Ҷ.1. Душанбе, 2014.
7. Раҳмонов Э. Роҳномаи маориф. Душанбе, 2011.
8. Раҳмонзода А. Рушди маориф-омили пешрафти мамлакат. Душанбе, 2014.
9. Рушди маориф ва илм дар даврони истиқлолияти давлатӣ. Душанбе, 2016.
10. Самадов С. Квоттаи президентӣ: бемасъулияти дар қабули довталабон // Омӯзгор, 21 ноябри 2019.
11. Ҳисоботи Раёсати вилояти Хатлон аз 29 августи соли 2014.

КУЛЬТУРНОЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЕ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Данная исследования посвящена преобразования, общеобразовательных школ, профессионально-технических лицеев, колледжей, ВУЗ-ов. Также этот процесс охватил сферу художественной литературы, СМИ, культурно-просветительских учреждений, театров, музеев, библиотек, дома культуры, вокально-инструментальных ансамблей, парков культуры, парков отдыха и других культурно-развлекательных учреждений. В статье использованы материалы из различных архивов, статистических данных, научные журналы, книги и другие исследовательские статьи.

В статье указаны все достижения и преобразования в культурной жизни Республики Таджикистан в период независимости которые коснулись в различных сфер общественно культурной жизни Хатлонской области.

Стоит отметить, что все вышеперечисленные преобразования и достижения были достигнуты непосредственно под руководством основателя мира и национального согласия, Лидера Нации, Президентом Р.Т. Эмомали Рахмоном.

Несмотря на достигнутые успехи в этом направлении, автор также указывает на имеющиеся недостатки которые необходимо устранить.

Ключевые слова: Таджикистан, Хатлонской области, культура, образования, лицей, университет, театр, библиотека.

CULTURAL TRANSFORMATION OF KHATLON REGION DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the transformation of secondary schools, professional technical lyceums, colleges and universities. Also, this process covered the sphere of fiction, the media, cultural and educational institutions of theaters, museum, libraries, cultural houses, vocal and instrumental ensembles, cultural and recreational parks and entertainment institutions. In the article used materials from various archives, statistical data, scientific journals, books, scientific articles and researches.

The article indicated all the achievements and transformations in the cultural life of the Republic of Tajikistan during the period of independence, which also affected various spheres of social and cultural life of the Khatlon region.

It should be noted that all the above transformations and achievements were achieved directly under the leadership of the founder of peace and national accord, the Leader of the Nation, President of Republic of Tajikistan Emomali Rahmon.

Despite the successes achieved in this direction, the author also points out deficiencies that need to be eliminated.

Keywords: Tajikistan, Khatlon region, culture, education, lyceum, university, theater, library.

Сведение об авторе:

Алишер Аброхон - старший преподаватель кафедры государственное управление и всеобщая история Дангаринский государственный университет Тел: (+992) 909000306

About the autor:

Alisheri Amrokhon Senior Lecturer, Department of Public Administration and General History, Dangara State University Tel: (+992) 909000306

ЭҶҲӢ МЕҲРӢОНУ САДА ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Носирова П.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

«Гузаштагони тамаддунсозу фарҳангии мо, тоҷикон, аз замонҳои қадим чашнҳои бузурги Наврӯз, Меҳргон ва Садаро бо риояи расму анъанаҳои куҳан тачилил менамуданд»

(Эмомалӣ Раҳмон)

Миллати тамаддунофару фарҳангсолори тоҷик, ки соҳиби таърихи ғаниву бостон аст, чашнҳои зиёди фарҳангӣ, тақвими, иҷтимоӣ – маишӣ ва монанди инҳоро дорад, ки аз сабаби фарҳанги баланди маънавиву муттаҳидсозанда доштан, саршор аз меҳру муҳаббат ва инсондустӣ буданашон мақоми махсусро дар байни халқу миллатҳои дигар пайдо намудаанд.

Чашнҳо аз маросимҳо, силсилаи бовару эътиқод, намунаи адабиёти шифоҳӣ, санъату хунараву урфу одатҳои суннатӣ иборат мебошанд [3, с.177].

Чашну идҳо унсурҳои анъанавии фарҳангии мардумро инъикос намуда, дар муддати тулонии давраҳои гуногуни таърихӣ, мувофиқ ба қолаби идеологияи диниву мазҳабӣ ва шаклҳои давлатдорӣ сохту мазмуни махсусро касб намудаанд. Табиати ҳар фарди ҷомеа барои фориг гардидан аз мушкилотҳои зиндагӣ ба даме роҳат намудан ниёз дорад. Ин буд, ки барои хушдилии худ мардум чашну маросимҳоро ба вучуд овардаанд. Иду чашнҳо ифодагари падидаҳои фарҳангии халқҳои

гуногуни олам саршор аз арзишҳои маънавий, ахлоқӣ, зебоипарастӣ, инсондӯстӣ, сулҳпарварӣ, баробариву бародарӣ, иттиҳод ҳастанд. Олами тамаддуни ҳар як халқу миллат соҳиби дину оин ва расму тамаддуни хоса мебошанд, ки дар баробари он чашну маросим ва идҳои гуногунро чашн мегиранд. Ин чашну маросимҳо хусусият ва хуввияти миллии ҳар як халқу миллатро ба аҳли олам муаррифӣ мекунад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба чашнҳои бостонии тоҷикон аз қабилҳои Наврӯз, Сада, Меҳргон ва Тиргон тавачҷуҳи хоса зоҳир намуда, бо қарору фармонҳои расмии давлатӣ барои эҳёи дубораи онҳо мусоидат менамоянд. Ин ҳама кӯшишу талошҳои президент буд, ки бархе аз ин чашнҳо шӯҳрати ҷаҳонӣ ёфтанд. Маҳз истиклолияти давлатӣ буд, ки барои эҳёи чашну оинҳои миллий, ки тӯли қарнҳо бо таъсири авзои сиёсии дохилу берунӣ аз хотираҳои мардум рафта буданд, имконият фароҳам овард, то ин ки ин чашнҳои миллии мо аз нав эҳё гардида муаррифгари тамаддуни фарҳанги халқу миллати тоҷик гардад.

Дар радиҳои Наврӯзу Меҳргон ва Тиргон, Сада яке аз чашнҳои хело қадимаи мардумони эронитабор маҳсуб ёфта, таҷлили он то асрҳои 10-11 давом кардааст. Ба ақидаи баъзе аз олимони сабаби ба ҷорҷубаи идеологии султонҳои мутаассиби турк мувофиқат накардан, ин чашни зебои тоҷикон мақому манзалати худро аз даст дода, худ низ аз байн рафт.

Дар осору ашъори адибони тоҷику форс дар қатори Наврӯзу Меҳргон ва Тиргон чашни Сада низ зикр гардидааст. Аксари адибон Фаридуну Ҷамшед ро асосгузори ин чашн донистаанд. Унсурӣ мефармояд:

*Сада чашни мулуки номдор аст,
Зи Афредуну аз Ҷам ёдгор аст.*

Ҳақим Фирдавсӣ бошад дар «Шоҳнома» - и худ як ҳикоятӣ аҷибро меорад, ки рӯзе шоҳи ҷаҳон Хушанг бо гуруҳе аз лашкариёнаш ба кӯҳсор меравад ва дар роҳ мори азимҷусае ба онҳо ҳамлавар мегардад. Хушанг паҳлавон сангеро бардошта ба сари мор задани мешавад, ки сангаш ба як санги дигар бар меҳӯрад ва як даста шарора фуруғ медиҳад. Хушанг оташро кашф намуда, онро ҳадяи Худованд мепиндорад. Шоҳ Хушанг ин оташро «фуруғи эзидӣ» ном мениҳад. Баъдан ин рӯйдодро бо ҳамроҳонаш чашн мегиранд. Ин аст, ки Фирдавсӣ Хушангро поягузор ва аввалин чашнгирандаи Сада донистааст:

*Шаб омад, барафрӯхт оташ чу кӯҳ,
Ҳамон шоҳ дар гирди ӯ бо гурӯҳ.
Яке чашн кард он шабу бода х(е)ард,
Сада номи ин чашни фархунда кард.
Зи Хушанг монд ин Сада ёдгор,
Басе бод чун ӯ дигар шаҳриёр.
К-аз обод кардан ҷаҳон шод кард,
Ҷаҳонро ба некӣ аз ӯ ёд кард [2, с.54].*

Баъзе манобеи таърихӣ ба мо маълум менамоянд, ки чашни Сада ҳар сол даҳуми баҳманмоҳи солшумории ҳичрии хуршедӣ (пас аз 40 рӯзи шаби ялдо (22 декабр), яъне зодрӯзи эзид Митра таҷлил гардида, моҳияти асосияш пирӯз гардидани некӣ бар бадӣ, рӯшноӣ бар торикӣ, гармо бар сармо мебошад. Мардум бо шодиву хурсандӣ оташи бузург барафрӯхта, дар гирди он ҳар гуна ҳунарнамоӣ ва рақсу бозӣ менамуданд. Онҳо бо ин амалӣ худ ва оташафрӯзӣ ба таври рамзӣ гӯё фасли зимистон ва сарморо месӯзониданд. Хокистари онро деҳқононе, ки оташро муқаддас мешуморидан, рӯзи дигар бурда ба заминҳояшон баҳри фаровонҳосилӣ мечошиданд. Ва маҳз дар ҳамин рӯз яъне пагоҳии чашни Сада деҳқонон киштро оғоз менамуданд.

Боиси таассуф аст, ки дар бораи таърихи ташаккули такомули ва тарзи баргузори чашни Сада маълумоти кофӣ то замони мо нарасидааст.

Чашни Меҳргон низ чун Наврӯзу Сада қадимтарин чашни мардумони эронитабор мебошад. Ин чашн аз рӯзгоре, ки дар Ориёнои куҳан ойини меҳрпарастӣ ҷорӣ буд, боқӣ мондааст. Фаридунро поягузори ин чашн меҳисобанд, ки дар ин рӯз бар Заҳҳок зафар ёфт ва бар тахти шоҳӣ нишаст.

Фирдавсӣ низ дар ин бора дар «Шоҳнома» - и безаволи худ овардааст:

*Фаридун чу шуд бар ҷаҳон комгор,
Надонист чуз хештан шаҳриёр.
Бар расми Каён тоҷу тахти меҳӣ,
Биёрост бо кохи шоҳанишаҳӣ.
Дил аз доварихо бипардохтанд,
Ба оини Кай чашни нав сохтанд.*

*Парастидани Меҳргон дини ўст,
Таносонию хӯрдан оини ўст [2, с.56].*

Инчунин Абурайҳон менависад: «Салотини Сосонӣдар он рӯз тоҷе бар сар мегузоштаанд, ки сураги хуршед дар он будааст» [1;222].

Дар адабиёти тоҷикӣ низ шугаро дар аҳамияти ин чашн ашъори хубе гуфтаанд. Аз ҷумла Рудақӣ:

Малико, ҷабини Меҳргон омад,

Ҷабини шохону хусравон омад.

Дақиқӣ:

Ҷабини Меҳргон омаду ҷабини мулки Афредуно,

Он кучо гови хушаи будию Бармоюно.

Унсурӣ:

Меҳргон омад гирифта фолаи аз некӣ мисол,

Некрӯзу некҷашину неквақту некфол.

Қатронии Табрэзӣ:

Одинаву Меҳргони моҳи нав,

Боданд бошанд хучаста ҳар се бар Хусрав.

Саной:

Гоҳе он омад, ки боди Меҳргон лаишкар кашад,

Дастӣ ӯ пероҳани аиҷор аз сар баркашад.

Масъуди Саъди Салмон:

Рӯзи меҳру моҳи меҳру ҷабини фаррух Меҳргон,

Меҳр бифзой, эй нигори моҳчеҳри меҳрубон

Дар «Китоб-ут-тафҳим» - и худ Абурайҳони Берунӣ овардааст: «Меҳргон чист? – Шонздаҳум рӯз аст аз меҳрмоҳ ва номаш Меҳр. Ва андар имрӯз Афридун зафар ёфт бар Биноросби Ҷоду, он ки маъруф ба Заҳҳок. Ва ба кӯҳи Дамованд боз дошт. Ва рӯзҳо, ки сипаси Меҳргон аст, ҳама чашнанд бар кирдори он чи аз паси Наврӯз бувад. Ва шашуми он Меҳргони бузург бувад ва Ромрӯз аст ва бад – ин донандаш» [6, с.144].

Тибқи гуфтаи Берунӣ чашни Меҳргон 16 меҳр (7-8 октябр) ва «Меҳргони бузург» 21 меҳр (11-12 октябр) рост меояд [1, с.243].

Имрӯз, ки чашни Наврӯз бо дастгирии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо пешниҳод ба Созмонҳои бонуфузи ҷаҳон чашни ҷаҳонӣ шудааст, рузҳои кам мондааст, ки бо пешниҳоду дастгирии ин фарзанди фарзонаи миллати тоҷик чашнҳои Меҳргону Сада ба монанди таҷлили Наврӯз хусусияти ҷаҳонӣ гирифта, дар тамоми дунё чашн гиранд.

АДАБИЁТ

1. Абурайҳони Берунӣ. Осору-л-боқия. Душанбе, 1990. - 432 с.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷилди 1. Душанбе, 1987. - 480 с.
3. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик – Душанбе: Эҷод, 2009. – 177с.
4. Абурайҳони Берунӣ. Аттафҳим. Душанбе, 1973. – 286 с.

ВОЗРОЖДЕНИЕ ЛЮБВИ И ПРИВЯЗАННОСТИ ВО ВРЕМЕНА НЕЗАВИСИМОСТИ

В этой статье автор обсуждает возрождение любви и привязанности во времена независимости, причины забывания этих исконных праздников, которые являются одними из древнейших праздников иранского народа, и их празднование длилось до X-XI веков. По мнению некоторых ученых, из-за несоблюдения идеологических рамок фанатичных турецких султанов этот прекрасный таджикский праздник потерял статус и достоинство. Также непосредственными усилиями Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и других мыслителей таджикского народа, таких как Абулқасим Фирдавси, Абурайхон Беруни, Абуабдулло Рудаки и других проанализированы.

Было отмечено, что Эмомали Рахмон уделяет особое внимание древним праздникам таджиков, таким как Навруз, Сада, Меҳргон и Тиргон, и пытается возродить их официальными государственными указами и распоряжениями. Это все старания Лидера нации, некоторые из которых получили всемирную известность. Именно государственная независимость дала возможность возродить национальные праздники и ритуалы, веками забытые под влиянием внутренней и внешней политической обстановки, чтобы эти национальные праздники возродились и олицетворяли цивилизацию и культуру таджикского народа. стали.

Ключевые слова: меҳргон, сада, тиргон, тавруз, культура, нация, таджик, цивилизация, возрождение, независимость, Таджикистан, Президент, Лидер нации.

THE REVIVAL OF LOVE AND AFFECTION IN THE DAYS OF INDEPENDENCE

In this article, the author discusses the revival of love and affection in the days of independence, the reasons for forgetting these ancestral holidays, which are one of the oldest holidays of the Iranian people, and their celebration lasted until the X-XI centuries. According to some scholars, due to non-observance of the ideological framework of fanatical Turkish sultans, this beautiful Tajik holiday has lost its status and dignity. Also, through the direct efforts of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon and other thinkers of the Tajik people, such as Abulkasim Firdavsi, Aburaikhon Beruni, Abuabdullo Rudaki and others analyzed.

It was noted that Emomali Rahmon pays special attention to the ancient holidays of Tajiks, such as Navruz, Sada, Mehrgon and Tirgon, and is trying to revive them by official state decrees and orders. These are all the efforts of the Leader of the Nation, some of which have gained worldwide fame. It was the state independence that made it possible to revive national holidays and rituals, forgotten for centuries under the influence of the internal and external political situation, so that these national holidays were revived and personified the civilization and culture of the Tajik people. become.

Key words: mehrgon, sada, tirgon, navruz, culture, nation, Tajik, civilization, revival, independence, Tajikistan, President, Leader of the nation.

Сведения об авторе:

Носирова Парвона Хайриддиновна - доктор (PhD) – кафедры история таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, Тел: (+992) 501050225

About the author:

Nosirova Parvona Hayriddinovna - Doctor (PhD) - Department of History of the Tajik People of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel: (+992) 501050225

НИГОҶЕ БА ТАШАККУЛ ВА ТАРАҚИЁТИ СИСТЕМАИ МАОРИФИ ХАЛҚИ ҶМШС ТОҶИКИСТОН

Баротов З.К.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Таърихи инсоният ба таври возеҳ нишон дод, ки маориф чун соҳаи арзишманду афзалиятнок дар ҳаёти ҷомеа пурахҳамият ва тақдирсоз мебошад. Фардои ҳар халқу миллат ва такомулу ободии ҳар кишвар ба тавачҷӯх ва иродаи сиёсии ҳар давлат ба маориф пайванди зичу ногусастанӣ дорад.

Албатта, маорифи Тоҷикистон маҳсули давраи сотсиализм буда, ташаккулёбии он ба солҳои 20-ум рост меояд ва ин маорифро маорифи халқӣ номидаанд. Маорифи халқӣ ҶМШС Тоҷикистон дар асоси сенрализми демократӣ ташаккул ёфта, муттамарказ гардида буд. Органҳои идораи он вазорати маориф ва шӯбаҳои маорифи комичроияҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ буданд [3. с 149].

Баъди тақсмоти миллии Осиёи Марказӣ (октябри соли 1924) Ҷумҳурии Худмухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ташкил ёфт. Кумитаи инқилобии ҷумҳурӣ дар аввалин маҷлиси худ (7 декабри соли 1924) ба тамоми заҳматкашони Тоҷикистон мурочиатнома қабул намуд. Дар он самтҳои асосии ҷумҳурӣ оид ба барқарор кардани хоҷагии мамлакат ва соҳибмаърифат намудани мардум муайян шуданд. Масъалаҳои мавриди назар, инчунин ташкил намудани мактабҳои нави шӯравӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини ташкилоти ҳизбӣ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мерафт. Бо мақсади танзими кори маориф (14 декабри соли 1924) Комиссариати маорифи халқӣ ҶМШС Тоҷикистон ташкил гардид, ки он 11 феввали соли 1925 дар Душанбе ба қор шурӯъ намуд. Аввалин Комиссари маорифи халқ Аббос Алиев ва ҷонишини он Абулқосим Лоҳутӣ таъин гардиданд. Комиссариати маорифи халқ фаъолияти худро барои ба меҳнаткашони ҷумҳурӣ фаҳмонида додани моҳияти мактаби нави шӯравӣ, ташкилу рушду нумӯи он, таълиму тарбияи кадрҳои омӯзгорӣ, ҷалб намудани бачагон ба мактаб, мубориза бар зидди бесаводӣ равон карда буд. Комиссариати маорифи халқ дар ихтиёраш 18 мактаб, 593 хонанда ва 48 омӯзгор дошт.

Ба мақсади ҷалб намудани фарзандони меҳнаткашон ба мактаби шӯравӣ ва афзудани нуфузи он дар байни аҳоли Комитети инқилобии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 сентябри соли 1925 «Дар бораи имтиёзу баргариши оилаҳое, ки фарзандонашон дар мактаби советӣ меҳонанд» қарор қабул намуд. Мувофиқи он падару модароне, ки бе монетият фарзандони худро ба мактаби нави шӯравӣ ба хондан мефиристоданд, аз давлат ёрдампулӣ, тухмӣ, масолеҳи сохтмонӣ ва ғайраро бепул мегирифтанд [2, с.43].

Барои боз ҳам ташаккул додани низомии маориф ва баланд бардоштани фарҳангу тамаддуни халқӣ тоҷик анҷумани якуми Муассисони умумитоҷикистониӣ шӯроҳо (декабри соли 1926) «Декларатсияи

чорӣ намудани таълими умумии бепули меҳнаткашони ҶХШС Тоҷикистон»-ро қабул намуд, ки дар он чунин омадааст: «Ҳарчониба кӯшидан лозим аст, ки оммаи васеътарини меҳнаткашони ҶХШС Тоҷикистон ҳамроҳи дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ба роҳи бунёдкории эҷодии маданияти ягонаи сотсиалистӣ, ҳамчунин ба роҳи протсессии иқтисодӣ бароянд, ки он ба неқӯаҳволии хоҷагии оммаи васеи меҳнаткашони Тоҷикистон оварда мерасонад».

Ҳукумати ҷумҳурӣ оид ба ташвику таблиғи мактаби нав дар байни аҳоли истифодаи на танҳо маблағи давлатӣ, балки дар ин қор ҳисса гузоштани мардумро низ вусъат бахшид. Дехқонон тадричан фарзандонашонро ба мактаб мефиристоданд ва дар қори сохтмони мактабҳои нав кӯмаки моддиву амалӣ мерасониданд [5, с.103].

Шумораи мактабҳо ва хонандагон сол аз сол меафзуд. Агар соли таҳсили 1926-1927 шумораи мактабҳо 150 ва шумораи хонандагон 5024 нафар бошад, соли таҳсили 1927-1928 мактабҳо ба 258 ва хонандагон ба 9070 ва соли таҳсили 1928-1929 миқдори мактабҳо ба 308 ва шумораи хонандагон ба 12000 расид.

Соли таҳсили 1927-1928 ҳамагӣ 5,6% ва дар соли таҳсили 1928-1929 21,3% бачагони синни мактабӣ ба таълим фаро гирифта шуда буданд. Дар ҷумҳурӣ барои маҳви бесаводии одамони қалонсол низ аҳамияти ҷиддӣ дода шуд. Агар соли 1925-1926 дар 63 мактаби маҳви бесаводӣ 1450 нафар қалонсолон савод омӯхта бошанд, соли таҳсили 1928-1929 миқдори мактабҳо ба 314 ва саводомӯзон ба 84000 нафар расонида шуд.

Ҳукумат барои рушду нумӯи маорифи халқ маблағгузорию афзун намуд. Агар соли 1924 барои ин соҳа 180 ҳазор сум ҷудо гардида бошад, пас соли 1929 ин маблағ ба 13 млн. 749 ҳазор сум расонида шуд. Бо вучуди ин, соли таҳсили 1928 аз 398 мактаб ҳамагӣ 5 фоизаш бинои типӣ маҳсус дошт. Аксарияти мактабҳо дар биноҳои кӯҳна бе пояи моддӣю техникӣ, тахтаи синф, нимқат ва ғайра амал мекарданд [4, с.357].

Вазифаҳои нави мактаб дар барномаи қабулкардаи анҷумани VIII умумии иттифоқии Ҷизби коммунист равшану возеҳ муайян шуда буд. Барнома таърифи аниқӣ моҳияту мазмуни мактаби шӯравиро дар худ таҷассум мекард. Дар равиши таълиму тарбияи бачагон бештар ба тарбияи ахлоқӣ диққат дода, дар хонандагон тарбия намудани ҳисси ёрию дӯстӣ, бародарию баробарӣ, коллективизм дар дараҷаи аввал меистод.

Дар мактабҳо яҷейқаҳои аввалини ташкилотӣ бачагон ташкил гардиданд ва фанҳои таълимӣ, аз ҷумла забони модарӣ, арифметика, ҷуғрофия, таърих ба хонандагон омӯзонида мешуданд. Дар мактабҳо имтиҳонҳои чорякӣ, нимсола ва солона гузаронида мешуд. Ҳамаи ин чораҷӯиҳо ба равиши таълиму тарбияи бачагон таъсири хуб расонида, обрӯ ва эътибори мактаби нави тоҷикро дар байни аҳоли дучанд намуд.

Далели дигаре, ки ба равиши қорҳои таълиму тарбияи ҷавонон ва насли навраси тоҷик кӯмаки бузург расонид, ин тартиб додану ҷоп намудани китобҳои дарсӣ, тарҷумаи баъзе асарҳо ва нашри матбуоти даврӣ мебошад. Дар ин солҳо аввалин китобҳои дарсӣ барои мактабҳои тоҷикӣ ҷоп шуданд. Инҳо алифбоҳои Муҳаммад Самадзода Собит-«Мифтоҳултаълим» (1922), Саидризо Ализода-«Соли нахустин» (1923), Нисормуҳаммад Юсуфӣ- «Алифбои тоҷик» (1924), Садриддин Айнӣ-«Алифбо» (1923) ва китоби дарсии арифметикаи Нисормуҳаммадов- «Муҳтасари раҳнамои ҳисоб» маҳсуб мешаванд.

Барои ҷоннок намудани нашр ва тарҷумаи китобҳои дарсӣ соли 1924 Комиссияи илмӣю тоҷик ташкил гардид. Дар натиҷаи фаъолияти қори ин комиссия нашр ва тарҷумаи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимию методӣ барои мактабҳои тоҷикӣ сифатан бештар гардида, рӯ ба афзоиш ниҳод. Чунончӣ, дар ибтидои соли таҳсили 1927-1928 барои мактабҳои тоҷикӣ 6 номгӯӣ китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълими оид ба математика, морфологияю синтаксиси забони тоҷикӣ, табиатшиносӣ, адабиёти тоҷик ва ғайра ҷоп гардид. То охири соли таҳсил шумораи китобҳои дарсӣ ба 14 номгӯӣ расид [2, с.51].

16 октябри соли 1929 анҷумани сеюми фавқуллодаи шӯроҳои Тоҷикистон хоҳиши халқи тоҷикро ба назар гирифта, дар бораи ташкил ёфтани ҶШС Тоҷикистон ва ихтиёран ба ҳайати ИҶШС дохил гаштани он қарор қабул кард. Илова бар ин, анҷуман масъалаҳои муҳимтарини хоҷагӣ, сиёсӣю маданӣ, аз он ҷумла соҳаи маорифи ҷумҳурии навташкилно дида баромада, ба Ҳукумати ҷумҳурӣ пешниҳод намуд, ки вазифаҳои асосии ин соҳаро дар муддати кӯтоҳ дида бароянд. Дар натиҷа моҳи апрели 1930 Кумитаи марказии Ҷизби коммунистӣ Тоҷикистон масъалаи соҳаи маорифи ҷумҳуриро муҳокима намуда, аз рӯи ин масъала қарор қабул кард, ки дар он вазифаҳои асосии ташкилотҳои ҷизбӣ дар соҳаи маорифи халқ муайян гардида буд. Мувофиқи он ташкилотҳои ҷизбӣ вазифадор шуданд, ки то охири панҷсолаи якум 75% кӯдакони синни мактабии ноҳияҳои шарқӣ, 100% кӯдакони ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон ва то охири соли таҳсили 1931-1932 тамоми кӯдакони синни мактабӣ ба таълим фаро гирифта шаванд. Дар инкишофи соҳаи маорифи халқ дар ҷумҳурӣ қарорҳои анҷумани якуми муассисони Ҷизби коммунистӣ Тоҷикистон (июни соли 1930) низ саҳми бузург дошт. Анҷуман доир ба рушду нумӯи соҳаи маорифи халқ қарор «Оид ба сохтмони маданӣ» қабул намуд. Дар асоси

ин қарор дар ҷумхури амалиёти маданӣ эълон гардид. Амалиёти маданӣ бояд вазифаҳои паҳн намудани маданияти нав, ташкил намудани мактабҳои махви бесаводӣ, ҷорӣ намудани таълими умумии ҳатмӣ, сохтани таъмири мактабҳо, тайёр намудани омӯзгорону кормандони соҳаи фарҳанг ва ғайраро ҳал мекард. Дар натиҷаи фаъолияти ишғирокчиёни ин амалиёт дар соли таҳсили 1929-1930 шумораи мактабҳо ва хонандагон дар он хеле афзуд. Дар муқоиса бо соли таҳсили 1924-1925 дар ин сол миқдори мактабҳо бештар аз 8 маротиба, шумораи хонандагон бошад, бештар аз 7 маротиба афзуд.

Дар рушду нумӯи минбаъдаи маорифи ҷумхури қарорҳои анҷумани XVI Кумитаи марказии умумиттифоқии Ҳизби коммунист нақши муҳим дошанд. Ин анҷуман ҷорӣ намудани таълими ибтидоии ҳатмии умумӣ ва барҳам додани бесаводиро ҳамчун вазифаи ҷанговаронаи ҳизб дар давраи наздиктарин муайян намуд. Мувофиқи дастурамали ин анҷуман Кумитаи марказии умумиттифоқии Ҳизби коммунист 25 июли соли 1930 «Дар бораи таълими умумии ҳатмии ибтидоӣ» қарор қабул намуд. Мувофиқи ин қарорҳо вазифа гузошта шуд, ки аз соли таҳсили 1930-1931 шурӯъ намуда, дар тамоми ИҶШС таълими умумии ҳатмии бачагон (писарбачагон ва духтарон)-и синни 8,9,10 -сола дар ҳаҷми камаш чорсолаи мактаби ибтидоӣ ҷорӣ шавад [3, с.149].

Мувофиқи ин қарор тирамоҳи соли 1930 ҳамаи бачагони ин синну сол, ки то ҳол дар мактаб намехонданд, ба мактаби меҳнатӣ қабул шуданд. Дар асоси қарорҳои ҳизб ва Ҳукумати шӯравӣ барои амали гардидани онҳо дар ҶМШС Тоҷикистон низ бисёр қорҳои муҳимро сомон расониданд.

Бояд тазакур дод, ки соҳаи маориф яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати ҳукумати Тоҷикистони Шӯравӣ ба ҳисоб рафта, дар сиёсати иҷтимоии давлат мақоми бунёдӣ ва таъягоҳиро ишғол менамуд, ва дар рушду нумӯи он раванди таҳаввулоти сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва ахлоқӣ маънавияи ҷомеа нақши муассир дошт.

АДАБИЁТ

1. Чурабоев Ҷ., Кучаров А., Муллоҷонов С., Сайфуллоев А. Маориф- гарави пешравии ҷомеа. Монография/Ҷ.Чурабоев ва диг.- Душанбе, 2015.-244 с.
2. Раҳмонов А.А., Расулов А.Б., Қодиров Қ.Б., Афзалов Х.С. Дирӯз ва имрӯзи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография / А. А. Раҳмонов ва диг.-Душанбе, 2011 - 202 с.
3. Ҳақимов Н. Ҳ. Таърихи халқи тоҷик. Ҷ. II. Китоби дарсӣ/ Н.Ҳ. Ҳақимов.-Душанбе:«Ирфон». 2008 - 492 с.
4. Ҳотамов Н., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик . Китоби дарсӣ / Н.Ҳотамов –Душанбе, 2011, - 644 с.
5. Холиқзода А.Тоҷикони Мовароуннаҳр (аз итилои Русия то Истиқлол) Воситаи таълимӣ/А. Холиқзода.-Душанбе, 1997. 180 с.

СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКСКОЙ ССР

Школа и образование на всех исторических этапах являются ведущим фактором человеческого общества и одним из важных основ государственности. Реформы и развитие невозможно добиться прогресса без понимания таких проблем. Сегодня мы добились таких результатов по интеграции и глобализации, общедоступному для обучения общественности, обеспечению гендерного равенства и качества образования. Кстати, этот исторический опыт наших предков свидетельствует о том, что разработка организованной системы обучения и воспитания была начата еще с бостонской эпохи, несмотря на политическую ситуацию, возделывание мира и государственности, а также изобилие предков и улиц постоянно совершенствуется и выполняет свою миссию перед человеческим сообществом, постоянно растущим слоем, развитие науки, культуры и государственности. Из вышесказанного следует, что современно это время больших научно-технических достижений и новых открытий в новое человеческое мышление, путь к которым начинается со школы, образования и правильной системы современного обучения.

Ключевые слова: образование, GFS, социализм, власть, региональные, военное, экономическое, образование, обучение, образование, партии.

CREATION AND DEVELOPMENT OF THE PUBLIC EDUCATION SYSTEM OF THE TAJIK SSR

School and education at all historical stages are the leading factor of human society and one of the important foundations of statehood. Reform and development cannot be made without understanding such issues. Today, we have achieved such results in integration and globalization, public education, gender equality and quality of education. By the way, this historical experience of our ancestors shows that the development of an organized system of education and upbringing was started since the Boston era, despite the political situation, the cultivation of peace and statehood, as well as the abundance of ancestors and streets, is

constantly being improved and fulfills its mission to the human community, an ever-growing stratum, the development of science, culture and statehood. From the above, it follows that today is a time of great scientific and technological achievements and new discoveries in a new human thinking, the path to which begins with school, education and the correct system of modern education.

Keywords: *Education, GFS, Socialism, Power, Regional, Military, Economic, Education, Education, Education, Party.*

Сведения об авторе:

Баротов Зайниддин Камолитдинович – соискатель кафедры истории таджикского народа, Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, Тел.: (+992) 985455545

About the author:

Barotov Zainiddin Kamoliddinovich - Applicant for the Department of History of the Tajik People, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Tel.: (+992) 985455545

ПРЕДСВАДЕБНАЯ ОБРЯДНОСТЬ В СТРУКТУРЕ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ТАДЖИКОВ

Юсуфбекова З., Шовалиева М.С.

Институт истории, археологии и этнографии им. А.Дониши

Традиционно-бытовая культура таджиков изучалась многими известными исследователями, в том числе М.С.Андреевым, А.Е.Снесаревым, А.А.Бобринским, И.И.Зарубиным, А.К.Писарчик, Н.А.Кисляковым, Л.Ф.Моногаровой и др. Однако подробного исследования по данной теме до сих пор не существует и, следовательно, оно становится актуальным. Семейно-бытовая обрядность современной таджикской семьи является составной и неотъемлемой частью традиционно-бытовой культуры таджиков, сюда можно причислить и предсвадебную обрядность.

В данной статье рассматривается место предсвадебной обрядности в структуре жизненного цикла таджиков.

Брачный возраст. В прошлом, у таджиков всех регионов, как южного, так и северного современного Таджикистана, брачный возраст считался нормальным для мальчиков от 14 до 20 лет и для девочек от 12 до 16 лет [4,89;2,12;3;8,75;9,129;1,55-56]. При очень ранних браках супружеские отношения обычно откладывались до достижения зрелости мальчиком и девочкой. В таких случаях старшие женщины семьи обычно строго следили за соблюдением порядка: девочку-жену укладывали спать вместе со свекровью или с младшими сестрами ее мужа, мальчик-муж спал со своими младшими братьями. По сообщению А.Г.Серебренникова, бывало, что каждый из молодых супругов жил в семье своих родителей, и лишь по достижении законного возраста они получали право «жить самостоятельно» [14, с.423;9,129;1,55-56]. Нередко молодые, таким образом, жили 4-5 лет, а то и больше.

Ранняя женитьба главным образом зависела от материального состояния семьи. Зажиточные семьи, у которых имелись средства на свадебные расходы, обычно женили сына сразу же после того, как ему исполнялось 10-12 лет. Бедные семьи, наоборот, не могли женить сына нередко до 25-летнего возраста.

В наши дни, большей частью в городах, реже в селениях браки совершаются по обоюдному согласию и выбору, поскольку теперь молодежь встречается в школе, институте, и на различных мероприятиях, где и пробуждается часто первое чувство. Нередко в таких случаях молодые люди сами договариваются о женитьбе, а затем объявляют об этом родителям. Обычно такие браки бывают крепче, чем браки по выбору родителей. Сейчас девушки и юноши вступают в брак чаще всего в 18-20-летнем возрасте, а представители интеллигенции, даже в 24-25-летнем возрасте, после завершения высшего образования. Тем не менее, после того, как родители узнают о таком выборе спутника или спутницы жизни, обязательно знакомятся с семьями, и весь традиционный процесс сватовства повторяется вновь, а значит, можно утверждать, что инновационные процессы большей частью основываются на традициях.

В прежние времена возможности видеться у молодежи почти не бывало, поэтому, если этот брак не был между родственниками, то молодые люди вступали в брак очень часто, не зная друг друга, даже видя ни разу один другого. Судьбу их в таком случае решали родители. Следует оговориться, что несмотря ни на что у всех таджиков большей частью юноша и девушка соответствовали друг другу по возрасту, т.е. были одногодками.

Родственные браки. Как известно, у всех таджиков без исключения в прошлом широко были распространены кузенные браки как по отцовской, так и по материнской линии. Нельзя было жениться на двоюродной сестре только в том случае, если она была с ним «ширхура» - молочной

сестрой. Когда женщина кормила грудью своего ребенка, и параллельно с ним – своих племянников и племянниц, а также чужих детей, все они считались молочными братьями и сестрами – «ширхура». Нельзя было также совершать брак с тетей со стороны отца – амма и со стороны матери – хола.

Следует отметить, что у таджиков южных, восточных и центральных районов в прошлом, особенно широко были распространены ортокузенные браки по отцовской линии, то есть браки между детьми двух братьев. Исследование показывает, что число их было очень неравномерным даже в разных селениях, не говоря уже о регионах. В одних местах такие браки поощрялись, в других населенных пунктах, наоборот, не очень одобрялись. Любопытно отметить, что у таджиков названных регионов родственные браки по материнской линии были менее распространены. Как утверждают наши информаторы, родственники по материнской линии до седьмого колена связаны между собой единой общей кровью, и поэтому заключение таких браков является грехом. Исследователи отмечают, что в наиболее глухих и отдаленных от центра местностях запрет заключать браки между родственниками по материнской линии существовал до недавних времен.

Ортокузенные браки по материнской линии были более распространены в регионах современного северного Таджикистана. Очевидно, это можно было объяснить тем, что население этих районов в силу развития земледелия, огородничества, садоводства и торговли в городах было более зажиточным и экономически независимым. Возможно, этому способствовало также близкое соприкосновение и соседство с узбекским, киргизским и казахским населением, у которого особо сильны были такие пережитки первобытного строя как родовая экзогамия.

Предпочтение родственных браков у таджиков, по объяснению информаторов, было обусловлено, в основном, экономическими соображениями. В этом плане нередко практиковались и неравные браки с молодым человеком и вдовой, чтобы сократить свадебные расходы. С другой стороны, как неоднократно приходилось слышать, родственные браки позволяли девушке не оказываться в чужой среде. В доме родственников она чувствовала себя намного лучше, чем у чужих. Здесь с ней хорошо обращались, не заставляли делать трудную работу, что было неизбежно в чужой семье. К ней опасались плохо относиться, с одной стороны, из-за уважения к родственникам и ее родителям, с другой стороны – из-за боязни повлечь на себя гнев духов общих предков.

В настоящее время родственных браков становится меньше, но все же, изредка они допускаются. Интересно отметить, что наблюдаются случаи заключать брак между дальними родственниками, семью которых хорошо знают родители жениха. Однако, инновационные процессы продолжаются, и браки по любви постепенно прочно входят в семейный быт таджиков.

В горных районах Таджикистана выдают своих девушек не только в отделенные кишлаки, но и за городских таджиков, таджиков северных районов республики и представителей других национальностей, в том числе, за узбеков. В прежнее время выдача девушек на сторону практиковалось реже, хотя жён из других мест привозили чаще. В основном это практиковалось среди бедняков, уходивших на отходничество в большие города Средней Азии.

Колыбельный сговор. Обряд «колыбельный сговор», широко распространенный среди многих народов Средней Азии и Казахстана, у таджиков также практиковался очень широко. Сговор малолетних, называемый у таджиков гахворабахш означал помолвленные с колыбели. Обряд этот бытовал у таджиков всех регионов, но он происходил с некоторыми отличиями и под разными названиями, в зависимости от места действия. Интересно отметить, что в Хуфе и в других припамирских районах он совершался только тогда, когда в семье дети умирали в младенческом возрасте. Назывался он "niko-gardun" («брак, отвращающий несчастье») [10;3.Вып.1,120-121;9,129]. Возникновение этого обычая исследователь В.В.Востров относит к эпохе материнского права, к периоду парной семьи в условиях патриархальной семьи [6, с.34].

После колыбельного сговора, который происходил у таджиков разных регионов в разное время сторона жениха в праздничные дни как мусульманских, так и национальных праздников в дом невесты приносили подарки в виде отрезков ткани на платье как для сговоренных, так и для их родителей, а также сладости, слоеные лепешки, пирожки – санбуса, и в отдельных местах, даже и плов. Считалось что сговоренных детей следует впоследствии желательно поженить, иначе, по бытующим поверьям, если после совершеннолетия детей сговор нарушается, обрученные дети будут оба несчастные, а их дети, после рождения в другом браке, не выживут.

В настоящее время обычай колыбельного сговора наблюдается очень редко и отчасти сохранился только в памяти старшего поколения.

Примечество. У таджиков всех регионов, как и повсюду в Средней Азии, существовала форма брака примечество - брать зятя в дом. В одних случаях это происходило, когда выдавали замуж единственную дочь и родители не хотели с ней расставаться. В другом случае, зажиточные люди, которым не хватало рабочих рук, а в доме имелась дочь-невеста, брали зятя в дом пока подрастали их собственные сыновья. Подобные браки чаще всего заключались между детьми очень близких друзей. Обе стороны, договорившись, устраивали сватовство, помолвку и свадебный пир. Невеста на

несколько дней переходила в дом мужа, после чего оба переселялись в дом родителей жены. В третьем случае, эта форма брака практиковалась, когда бедняк, не имеющий возможности найти деньги на свадебные расходы, шел «зарабатывать невесту» личным трудом в дом тестя. Проработав 3-4 года, он получал право жениться на девушке. Остальные 4-5 лет он отработывал, будучи женатым, и только после этого, забрав жену и детей (если они уже были), мог уйти от тестя, а если дочь была единственным ребенком, то обыкновенно они продолжали жить в семье родителей. Как известно, существует мнение, что «брак путем отработки» - "xuna-dumod" считается пережитком матрилокального брачного поселения, когда муж переселялся в род своей жены.

До сравнительно недавнего времени у таджиков продолжали существовать очень древние по своему происхождению остатки группового брака - обычай левирата, когда младший брат имел право жениться на вдове старшего брата после его смерти, а также обычай сорората, когда сестра умершей жены могла выйти замуж за мужа своей сестры после ее смерти. Следует подчеркнуть, что у припамирских таджиков подобный брак по обычаю левирата заключался только при согласии на то женщины-вдовы. Обычай же сорората, который был также распространен среди таджиков, давал мужчине право жениться на сестре своей умершей жены, причем с мнением девушки в таком случае не всегда считались. В настоящее время обычаи левират и сорорат ушли в прошлое.

Во время наших полевых этнографических работ по всем регионам Таджикистана с 1975г. по настоящее время мы не зафиксировали ни одного случая указанных выше разновидностей брака как левират и сорорат, но случаи примачества изредка встречаются.

Сватовство. Выбор невесты был проблемой, в решениях которой принимали участие все старшие члены семьи, особенно мужчины. Согласия самих молодых людей не спрашивали, нередко им сообщали о предстоящем браке в день помолвки. В этом отношении и к таджикской семье приемлемы слова Ю.И.Семенова о том, что «брак чаще всего был сделкой, заключенной между главами двух семей»[13, с.249].

Как уже отмечалось, в условиях господствовавших в прошлом патриархальных отношений выбор невесты для юноши, а также согласие на брак с тем или другим молодым человеком почти всегда зависели от воли родителей, в первую очередь от отца, а в районе, где сохранились большие патриархальные семьи, нередко и от воли старейшины – главы семьи[6, с.34].

При выборе невесты родители жениха совместно с другими родственниками тщательно взвешивали все положительные и отрицательные стороны предстоящего брака и расценивали девушку с точки зрения ее красоты, зажиточности и влияния ее семьи; смотрели также, умеет ли она хорошо работать и хорошая ли она хозяйка – кайбону. После того, как вопрос о выборе невесты был окончательно решен, засылалась сваты.

Выбрав девушку, родители юноши или кто-либо из ближайших родственников, тайно от всех других родственников и соседей, отправлялись к родителям девушки на предварительный сговор. Самый порядок сватовства и связанные с ним обычаи отличались у таджиков значительным разнообразием по отдельным районам и селениям. Институт сватовства у таджиков носит название «гапзани - переговоры», сговор, оксаколи – от слова «белобородый»(поскольку сватать обычно ходили почтенные старцы), «дуздаки пурси – «тайное спрашивание», иногда «хеши», «хеши рафтан» - от слова «хеш» - «родственник», однако последний термин употребляется также во многих местах не только для определения понятия сватовства, но и для некоторых последующих церемоний[8, с.77].

В большинстве случаев на такой сговор отправлялся сам отец, но иногда, особенно если это были родственники по материнской линии, его сопровождала и мать юноши. Нередко по просьбе отца юноши на тайный сговор вместо него отправлялся старший брат или кто-нибудь другой из его близких родственников. Посланцев этих называли "миенарав» - посредник или «эльчи»[16] - посланник. Этот сговор мог происходить не обязательно в доме предполагаемой невесты. Сговор совершался втайне, чтобы избежать неловкости в случае отказа. Ответ обычно получали только через несколько дней, когда родители девушки уже смогли обсудить этот вопрос с самыми ближайшими родственниками (дедушка, если он жив, дядя как со стороны матери, так и отца). Потом сообщали о своем решении. При отказе ссылались на то, что дочь их еще молода или что она уже просватана за сына такого-то.

При согласии (а среди близких родственников и без предварительной договоренности, то есть без тайного сговора) отправлялись на сватовство. Для сватовства выбирался благополучный день – «добрый час». Сватовство обычно происходит вечером, когда начинает темнеть что, вероятно, объясняется боязнью злых духов и недругов. Благоприятными днями в зависимости от месторасположения и региона считались различные дни недели, но повсеместно, четверг и пятница. На сватовство обычно отправлялись 2-3 человека: шёл отец со своим родным или двоюродным братом. С собой они брали обычно сдобные хлебцы – кульча, сушеные фрукты, или сладости и отрез материи, обычно бумажной ткани карбос или фабричной ткани. В городах и на равнине количество подарков во время сватовства было больше. Исследование показывает, что большое количество

подарков во время сватовства было вовсе необязательным, и поэтому очень часто брали с собой меньше положенного.

В доме родителей будущей невесты, которых обычно заранее оповещали о приходе родственников жениха, в этот день готовили мясной суп или свежие лепешки с топленым маслом. Гостей встречали, усаживали на почетное место, угощали. Если родители девушки считали возможным дать согласие, то гостей хорошо угощали, а в противном случае подавали только одно не очень почетное блюдо, что служило знаком предстоящей неудачи, но разговор о сватовстве все-таки происходил.

Обыкновенно, если сваты приходили без предварительного сговора, они скрывали истинную цель посещения, говорили, что попали случайно, проездом и т.д. В подобных случаях отец девушки должен был своим разговором навести гостей на объяснение истинной цели их прихода[11]. Было проще, когда сваты приходили после предварительного сговора. Тогда обычно после еды хозяева спрашивали о цели прихода гостей. Обычно, старший среди сватов начинал разговор о цели своего прихода, а другие поддерживали этот разговор.

Если у отца девушки были живы родители и старшие братья, он обычно молчал. Его старший брат или отец обращались из уважения сначала к матери девушки и спрашивали ее согласия. Она сама тоже не давала прямого ответа, а просила обратиться к отцу девушки и к ее старшим братьям. Согласие самой девушки не спрашивалось. Обычно в этот день окончательного ответа не давалось, но родственники жениха, если им не возвращали принесенных подарков, могли надеяться на благоприятный исход сватовства. Через несколько дней отец девушки, переговорив со всеми близкими родственниками, извещал родителей юноши о своем решении. Если же сразу давался благоприятный ответ, то читалась благоприятственная молитва – «дуои хайр» и возжигалось благоприятное курение "испанд", вероятно с целью получить благословения духов предков. Все присутствующие произносили «Аминь» и на этом сватовство считалось законченным. Перед уходом сватам, в знак согласия, обычно предлагались подарки. Например, в Вахио-боло хозяин дома давал сватам «потакс» - т.е. подарок, даваемый обычно хозяином уважаемым гостям, посетившим впервые дом, состоящий из чалмы, халатов, материи и других вещей[8, с.79]. На равнине, сватам в знак согласия также делали небольшие подарки- мужчинам – по поясному платку – яккабанд, и по два хлеба (г.Пенджикент)[8, с.221], по белому платку – сафеди «белое», вероятно для чистоты дела и по 6 хлебов – фатир (г.Бухара)[8, с.222].

В настоящее время после того, как молодые люди познакомятся и уверятся в чувствах друг друга, юноша для получения согласия родителей девушки, засылают к ним сватов. Иногда, сам юноша непосредственно ведет переговоры с родителями девушки, и, получив их согласие, торопится с устройством по этому поводу сватовства. Родители девушки обычно устраивают угощение для сватов. В тех случаях, когда родители девушки передают решение на усмотрение самой девушки, сваты, для того, чтобы поскорее решить вопрос, приглашают девушку и в присутствии ее отца и матери получают ее согласие. Затем устанавливают день помолвки.

Однако и сейчас еще встречаются случаи, когда родители выдают дочерей по своему выбору, особенно часто это встречается в регионах северного Таджикистана.

Помолвка. После окончания сватовства следовала помолвка, известная во всех регионах современного Таджикистана под именем «туи фотиха» или «туи ноншиканон», то есть праздник «преломления хлеба». Следует особо подчеркнуть, что по случаю проведения помолвки, количества и наименований подарков, количества гостей как со стороны жениха, так и со стороны невесты, порядка угощения мы не встречаем повсеместно полного единообразия. Исследователи отмечают, что хотя «туи фотиха» помолвка устраивалась в доме родителей невесты, все необходимое для его устройства давал отец жениха. Иногда угощение по поводу помолвки по своим размерам немного уступало свадебным. В дом невесты отец жениха посылал тушу барана, муку, масло, и сладости. В регионах северного современного Таджикистана на помолвку отец жениха со своими родственниками посылал плов, хлеб, сахар, чай, изюм, а также некоторое количество материи, в том числе шелк, бархат, платье для девушки и другие вещи.

В доме родителей невесты в день помолвки собирались соседи и родственники, готовилось обильное угощение, пекли большое количество хлеба-нон. Помолвка сопровождалась в доме родителей невесты обычным угощением, размеры которого определялись благосостоянием хозяев. Если семья невесты была зажиточной, то угощение готовилось из собственного зарезанного скота и часто превосходило и по количеству и по цене приношения из дома жениха. В противном случае для угощения использовали привезенные туши баранов и другие подарки из дома родителей жениха.

После угощения слово в слово повторялся разговор между родственниками жениха и невесты, который происходил между ними во время сватовства, после чего мулла прочитывал молитву, выражающую благопожелание будущим супругам, и родственники жениха поздравляли друг друга с

предстоящим браком юноши и девушки, говоря друг другу «Муборак шавад!» - «Поздравляем!». На этом заканчивался обычай помолвки.

Муллы и родственники жениха перед уходом от отца невесты получали подарки. На тех же подносах, на которых приносили из дома жениха сдобные хлебцы – катмол, пирожки – санбуса, лепешек – фатир-отправляли ответные подарки для жениха и его родителей. Жениху посылали новый костюм, носовые платки, отцу – что-либо из одежды. Из съестного отправляли также блюдо плова, блюдо пирожков – санбуса, блюдо лепешек – фатир и т.п. Отправка ответных подарков на тех же подносах носит название «джогардон», «лаьлигардон» - «возвращение мест», досл. «возвращение подноса» - обмен подарками.

Исследователи указывают, что часто туи фотиха в некоторых районах заключал в себе также и обряд мусульманского бракосочетания- никох, но молодая после этого праздника длительное время оставалась в доме отца и переезжала в дом мужа лишь после второго большого праздника[8, с.86].

В настоящее время помолвка происходит в семейном кругу среди ближайших родственников и представителей стороны жениха с соблюдением традиционного обряда «*ноншиканон*» - разламывание лепешки *кульчаи калон* или маленьких сдобных хлебцев - *кульча* и раздачи ее окружающим, в том числе и соседям. В ругих случаях, вместо обряда «ноншиканон» проводится обряд «*сафедидарон*» - раздача белых платочков с двумя лепешками и сладостями соседям и ближайшим родственникам с извещением о помолвке, что также воспринимается как имеющая юридическое значение.

Расходы жениха на свадьбу - калым.

Следует отметить, что вопрос о калыме как у горных, так и равнинных таджиков, был во всех деталях рассмотрен Н.А.Кисляковым в его классической работе «Семья и брак у таджиков»[8]. Здесь затрагиваются лишь некоторые основные моменты данного вопроса.

Назначение срока свадьбы зависело от благосостояния обеих сторон. Приготовление всего необходимого для проведения свадебных мероприятий на средства родных невесты и жениха[15, с.60] могло затянуться от нескольких недель на довольно долгое время - до двух лет и более лет. Сразу же после помолвки отец жениха начинал заготавливать продукты для свадебного угощения, как в своем доме, так и в доме отца невесты, а также подарки для невесты и ее родственников, так называемый калым.

В научной литературе закрепилось мнение, что господствующим способом заключения брака среди горных таджиков до Октябрьской революции являлся калым, выплачиваемый семьей жениха отцу невесты или лицу, его заменяющему, состоявший из скота, тканей, продуктов питания, реже денег. Н.А. Кисляков пишет: «Уплата калыма являлась доминирующим, моментом при заключении брака и фактически определяла собой и самый порядок и время брачных церемоний, в частности срок, протекавший между двумя основными свадебными праздниками - малым и большим, который заканчивался увозом молодой в дом мужа»[8, с.137].

Следует заметить, что несколько иное положение наблюдалось среди таджиков равнин, особенно городов и больших селений. Институт калыма здесь в начале – и середине XX века уже вырождался и был близок к полному исчезновению. Напротив, значительное развитие получил институт приданого, которым снабжал отец девушки при выдаче ее замуж. Затраты при бракосочетании несли обе стороны, причем обычное право уже признавало желательным, чтобы большую часть расходов принимала на себя семья невесты. Таким образом, бракосочетание у таджиков равнин и городов в недалеком прошлом уже не являлось куплей-продажей девушки, а было основано на других началах.

«Уменьшение роли калыма и тенденция к полному ее исчезновению среди таджиков и оседлых узбеков на равнинах и в городах Средней Азии наряду с большим значением (и большим объемом) приданого для невесты, случаи, когда фактически ценность калыма была равна или почти равна ценности приданого, привели к установлению такой точки зрения: институт калыма как таковой не является платой, выкупом за девушку, а лишь эквивалентом, компенсацией приносимого новобрачной в дом мужа приданого, а также свадебных расходов, которые берет на себя сторона жениха»[8, с.145].

«...Факты, свидетельствующие о существовании в недалеком прошлом института калыма в полном, если так можно сказать, объеме в горном Таджикистане, о господстве там брака путем уплаты за невесту известных ценностей, с одной стороны, и незначительный удельный вес или полное отсутствие калыма у таджиков равнинных районов и городов, с другой стороны – позволяют, как нам представляется, сделать вывод о том, что во втором случае мы имеем дело с отмиранием и постепенным исчезновением когда-то существовавшего института калыма»[8, с.145].

Следует оговориться, что в отношении сути калыма нам ближе следующая точка зрения, высказанная А.А.Гребенкиным. «Калым в горах,-пишет А.Гребенкин, не есть суть выкупа за женщину, а ее приданое со стороны жениха, обеспечение в том, что ей не придется, по крайней мере на первое время, терпеть нищету, нужду во всем...все подарки, которые делает невесте отец жениха или сам жених, идут на приданое невесте или на свадебное угощение»[7].

Как рассуждают о сущности калыма сами горцы, лучше всего выразить словами Н.А.Кислякова. Вот, что он пишет: «Любопытно, что точка зрения на институт калыма как эквивалент приданого и отрицание его сущности как платы за девушку, иногда распространена и у горных таджиков»[8, с.146].

Подводя итоги, следует отметить, что вплоть до 80-х годов XXв. у многих таджиков существовал обычай, когда принесенный на свадьбу скот и отрезки ткани для невесты проходили через «проверку» родственников, затем этот обычай сменился обрядом «*тукузбинон*» - «смотрины подарков, принесенных для невесты», где соседи и родственники оценивали значимость подарков - «*тукуз*».

В последнее десятилетие этот обряд трансформировался в веселый обряд «смотрины подарков» с целью достижения участниками той же цели – свадьбы.

Следует отметить, что вплоть до начала XXIв. во время проведения свадьбы существовало большое количество «привнесенных» и никому не нужных свадебных обрядов, таких как «чойгаштак» - торжество для подруг невесты, сам обряд обручения «фотиха» превратившийся в разновидность угощения с большими расходами, «идонабарй» - праздничное одаривание жениха и невесты и др., что побудило руководство Хумата Республики Таджикистан Закона «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» от 8 июня 2007г. №242[5], целью которого являлась «защита социальных интересов народа Таджикистана, содействие снижению уровня бедности и предотвращению излишних расходов, наносящих серьезный ущерб экономическим интересам и моральным устоям жизни граждан и направленным на обеспечение прав и свобод граждан и общественного порядка»[5, с.1]. В то же время данный Закон был направлен на защиту истинных ценностей национальной культуры и уважения к народным традициям.

В настоящее время в результате сокращения свадебных затрат, невесте на свадьбу дарят всего 7-10 отрезков на платье, халат, плащ, несколько платков, туфли, скатерть, полотенца, а также некоторую сумму на расходы в доме невесты для проведения свадебных мероприятий. Теперь, в результате отмены никому не нужных пышных торжеств, расходы на свадьбу резко сократились, и часто свадебное торжество проводят дома или же в ресторане без закалывания крупного рогатого скота.

Следует подчеркнуть также, что с 1 июля 2016 года вступил в силу закон, запрещающий браки между близкими родственниками, а также закон об обязательном медицинском обследовании желающих вступить в брак. Соответствующие поправки были внесены в «Закон о регистрации актов гражданского состояния» и «Семейный кодекс Республики Таджикистан».

Данные законы были направлены на сохранение нации и генофонда. Согласно утвержденным нормам, в Таджикистане медицинское обследование молодых перед браком, а также соответствующие консультации проводятся бесплатно. Закон обязывает вступающих в семейную жизнь в случае выявления инфекционных заболеваний проходить полный курс лечения. Только после выздоровления будущим молодоженам разрешается брак [12]. В то же время, следует оговориться, что предбрачное медицинское обследование было предусмотрено семейным кодексом в республике и раньше, однако оно не всегда соблюдалось.

Таким образом, как подтверждает вышеприведенный материал, традиции семейной обрядности, в частности, область предсвадебной обрядности таджиков в структуре жизненного цикла обладают особой стойкостью, и элементы древних представлений передаются из поколения в поколение. По всей вероятности, в них сказывается не только сила привычки и часто молодежь соблюдает старые обряды лишь в угоду старшему поколению. Как подтверждают наши материалы, со временем эти обряды упрощаются, в том числе и согласно законов по упрощению обрядов и церемоний, принятых Хукуматом РТ, из становится все меньше, на смену им приходят новые современные обряды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акрамов Н.М. Вопросы истории, археологии и этнографии народов Памира и Припамирья в трудах В.Л.Громбчевского. Душанбе: Ирфон,1974.-С.55-56
2. Андреев М.С. и Половцев А.А. Материалы по этнографии иранских племен Средней Азии (Ишкашим и Вахан)//Сб.МАЭ.Т.1.М.,СПб., 1911.-С.12
3. Андреев М.С. Таджики долины Хуф(верховья Аму-Дарьи//Тр.АН ТаджССР.Ин-т ист.,арх. и этногр. Материалы к изучению культуры и быта таджиков. Сталинабад: Изв.АН ТаджССР,1953. Т.7. Вып.1-260с.; 1958; Т.61, Вып.2.-524с.
4. Бобринский А.А. Горцы верховьев Пянджа (Ваханцы и ишкашимцы).М., 1908.- С.89
5. В настоящее время все обряды семейного цикла были упорядочены согласно Закона РТ «Об упорядочении традиций, ритуалов и обрядов в Республике Таджикистан» от 8 июня 2007г. за №242
6. Востров В.В. Казахи Джанибинского района Западно-Казахстанской области.//Труды ИИАЕ АН Казахской ССР 1956.Т.3.-С.34
7. Гребенкин А. Заметки о Когистане. Туркестанские ведомости. 1972. №31
8. Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков//Труды Ин-та этнолог. им. Н.Н.Миклухо-Маклая. М.-Л.:АН СССР, 1959.- С.75

9. Моногарова Л.Ф. Преобразования в быту и культуре припамирских народностей . М.:Наука, 1972.- С.129
10. Нико гардун - «Niko-gardun» устраивался и в Файзабаде.
11. Подобный порядок сватовства существует у многих народов Средней Азии. В современной науке установилось мнение, что это делается во избежание возможного вреда от злых духов и недругов. Считают, что если не сказать о цели прихода прямо, злые духи могут и не узнать о ней, и это предотвратит их опасное влияние.
12. Поправки в Закон «О государственной регистрации актов гражданского состояния» от 13 января 2016г.; Поправки в «Семейный кодекс Республики Таджикистан» от 13 января 2016г. Следует отметить, что указанные «Поправки» вступили в силу Закона в Таджикистане с 1 июля 2016 года.
13. Семенов Ю.И. Происхождение брака и семьи. М.,1974.-С.249
14. Серебренников А.Г. Очерк Шугнана //Военный сборник. СПб. 1895. Т.226,№11.-С.423
15. Тошматов Н.Э.Традиционная свадебная обрядность населения г.Ура-Тюбе и его сельской округи (конец XIX-первая половина XX вв.) Душанбе:Бухоро, 2016.-С.60
16. Тюркский термин «эльчи» в Шугнани характерен для тех мест, где встречались смешанные браки с киргизами, особенно в Шахдаринской долине.

ПРЕДСВАДЕБНАЯ ОБРЯДНОСТЬ В СТРУКТУРЕ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА ТАДЖИКОВ

Традиционно-бытовая культура таджиков изучалась многими известными исследователями, в том числе М.С.Андреевым, А.Е.Снесаревым, А.А.Бобринским, И.И.Зарубиным, А.К.Писарчик, Н.А.Кисляковым, Л.Ф.Моногаровой и др. Однако подробного исследования в сравнительном плане таджиков всех регионов по данной теме до сих пор не существует и, следовательно, оно становится актуальным.

Семейно-бытовая обрядность современной таджикской семьи является составной и неотъемлемой частью традиционно-бытовой культуры таджиков, сюда можно причислить и предсвадебную обрядность.

Авторы статьи показывают место предсвадебной обрядности в структуре жизненного цикла таджиков, рассматривают традиции и инновации в обрядах, в частности, в определении брачного возраста у таджиков, существовании родственных браков, в прошлом и настоящем, их негативное влияние на наследство, обычай сговора малолетних – «гахворабакши», который ушел в прошлое, примачества – «хонадомод», изредка наблюдавшийся до сих пор, сватовства – «хосткорй», выбора невесты, помолвки, называемый в разных местах по-разному – «туи ноншиканон», «сафедидаронй», «туи фотиша», расходы жениха на свадьбу – калым, обычай смотрин подарков невесты – «туккузбинон» в прошлом и настоящем. В связи с этим показывается роль Закона Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» от 8 июня 2007г. №242[5] в упорядочении и отмене многих «привнесенных» и никому не нужных свадебных обрядов, таких как «чойгаштак» - торжество для подруг невесты, сам обряд обручения «фотиша» превратившийся в разновидность угощения с большими расходами, «идонабарй» - праздничное одаривание жениха и невесты и т.д.

Данная статья является актуальной на современном этапе в плане сохранения и укреплении основ таджикской семьи, а также упорядочения традиций и ритуалов в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: традиционная культура, быт, таджики, обычаи и обряды, предсвадебная обрядность, жизненный цикл, родственные браки, закон, упорядочение традиций.

PRE-WEDDING RITES IN THE STRUCTURE OF THE LIFE CYCLE OF TAJIKS

Traditional-domestic culture of Tajiks has been studied by many well-known researchers, including M.S.Andreev, A.E.Snesarev, A.A.Bobrinisky, I.I.Sarubin, A.K.Pisarchik, N.A.Kislyakov, L.F.Monogarova and others, however detailed research in relative terms of Tajiks of all regions on this topic is still not there.

The authors of the article show the place of pre-wedding rites in the structure of the life cycle of Tajiks, consider traditions and innovations in rites, in particular, in the definition of the marriage age of Tajiks, the existence of related marriages, their negative impact on the inheritance, the custom of collusion of minors - "gavorabakhsh" which is gone, primacy - "honadomod" occasionally observed until now, matchmaking - "hostkor", choice of bride, engagement, called in different places , "safedidaroni," "tui photiha", "nonshikanon" the groom's expenses for the wedding – "qaling", the custom of watching gifts of the bride - "tukkuzbinon" in the past and present. This shows the role of the Law of the Republic of Tajikistan on "Tradition, celebrations and ceremonies in the Republic of Tajikistan" of June 8, 2007 No.242 in ordering and canceling many "introduced" and unnecessary wedding ceremonies, such as "choigashtak" - a celebration for the bride's girlfriend, the very rite of engagement "photiha" turned into a kind of treat with high expenses, "idonabari" - a festive gift of the bride and bride etc.

Keywords: *traditional culture, life, Tajiks, customs and rites, pre-wedding rites, life cycle, related marriages, law, ordering traditions*

Сведения об авторах:

Юсуфбекова Зинатмо – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии им.А.Дониша Национальной Академии наук Таджикистана,. Тел:(+992) 919037791; E-mail:Yusufbekova 50@mail.ru

Шовалиева Мумина Садыковна - кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории, археологии и этнографии им.А.Дониша Национальной Академии наук Таджикистана,. Тел: (+992) 908991989 ;E-mail:mumina.1957@mail.ru

About the authors:

Yusufbekova Zinatmo - Ph.D. in Historical Sciences, Lead Researcher of the Institute of History, Archaeology and Ethnography by A.Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan,. Phone: (+992) 919037791. E-mail: Yusufbekova 50@mail.ru
Shovalieva Mumina Sadykovna - is a Ph.D. candidate in history and a leading researcher at the Institute of History, Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. **Phone:** (+992) 908991989, E-mail:mumina.1957@mail.ru

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ НАСЕЛЕНИЯ ДРЕВНЕГО САРАЗМА

Шаринов М. Х.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

На территории Зеравшанской долины, в 15 км к западу от г. Пенджикента, открыто самое северное в Средней Азии поселение оседло-земледельческого типа - Саразм. Саразм имеет 5500 – летнюю историю. Его наибольшие расцвет приходится на периоды позднего энеолита и ранней бронзы. Общая площадь поселения превышает 100 га. Выделены четыре последовательных хронологических периода, которые с учетом радио-углеродных определений могут быть датированы следующим образом: период I - 3400-3200 гг. до н.э., период II - 3200-2900 гг. до н.э., период III - 2300-2700 гг. до н.э., период IV - 2700-2000 гг. до н.э. [2, с.112].

Основу экономики жителей Саразма составляло земледелие (как поливное, так и богарное) и скотоводство (разведение мелкого и крупного рогатого скота, с преобладанием первого), но едва ли не меньшее значение имели здесь различные специализированные производства, и в первую очередь металлургия и металлообработка. О высоком уровне земледелия свидетельствуют разнообразия орудия труда наличие общественного хранилища зерна. – Все это говорит о том, что Саразм был одним из крупных земледельческих центров.

Развитие скотоводства ориентированного на разведение мелкого рогатого скота помимо продуктов питания, давало постоянный приток сырья: мех, кожа, шерсть необходимого для домашних промыслов. Охота и рыболовство имели вспомогательный характер.

Особо следует отметить, что саразмийцы научились добывать медную руду и освоили металлическое производство. При этом на стадии Саразм II – III они могли использовать только чистую медь, для изготовления орудия труда и оружия, была мало пригодна, так как не обладала достаточной твердостью. Поэтому использование каменных орудий еще продолжалось. Однако на стадии Саразм III – IV четко наметился прогресс к металлургии. Саразмские специалисты научились получать бронзу – сплав меди с разными компонентами который получали естественным путем, за счет плавки руд муншистенского месторождения.[5, с.19].

С конца IV тыс. до н.э. поселение Саразм было одним из крупнейших центров древней металлургии Центральной Азии. Минеральные ресурсы горных цепей Верхнего Зеравшана разнообразны: золото, серебро, медь, свинец, ртуть, олово, бирюза, а водная артерия - Зеравшан открывает доступ ко всему горному массиву. [4, с.62-68].

Согласно результатам химических анализов металлических изделий с поселения Саразм, их основой (89,3-96,6%) является медь; содержание мышьяка доходит до 3,3%, а олова - до 1,6%. Скорее всего саразмийцы добывали медную руду, а также компоненты для производства бронзы недалеко от места своего обитания - в месторождениях Ёри, Канчоч, Джилау,

находящихся в 40-50 км к востоку от поселения. Возможно, для экспорта был изготовлен найденный в Саразме свинцовый слиток весом почти в 10 кг.

Производство металлических предметов зафиксировано в течение всех периодов существования Саразма, а их разнообразие постоянно возрастает. К настоящему времени на поселении найдено более 150 различных металлических изделий, среди которых медные и бронзовые ножи, кинжалы, топоры-тесла, наконечники копий, стержни с фигурным наконечником, печать из свинца, золотые и серебряные предметы. Местный характер металлообрабатывающего производства засвидетельствован находками

плавильных тиглей, глиняных литейных формочек, различных заготовок, а также металлоплавильных горнов. [1, с.141-142].

Специализированный характер имело и производство каменных изделий. В Саразме найдено около 40 видов каменных предметов: сверла, буравчики, долота, стамески, отбойники и др., а также гири, отражающие определенные весовые стандарты. Уникальна цилиндрическая печать, относящаяся к IV периоду. На ее поверхности вкруговую вырезано изображение коровы или быка с длинным пышным хвостом. Высокого развития достигло ювелирное дело: изготовление различных бус и украшений. На поселении найдены и ремесленные отходы ювелирного производства - лазурита, бирюзы и других минералов. Имели также место обработка кож, прядение, ткачество и ряд других промыслов.

Самым развитым из них является производство керамика. Керамика в Саразме изготавливалась большей частью вручную, лишь в период III появился гончарный круг медленного вращения. На поселении вскрыто 6 гончарных печей для обжига посуды. Печи были двух типов: круглая, открытая двухкамерная; одноярусная с углубленной топкой, расположенной вдоль обжигательной камеры и двух в ярусная.

Обнаруженная при раскопах культового комплекса (раскопа IX) двух ярусная печь для обжига керамических сосудов – доказательство тому, что саразмийские гончары освоили это производство еще пять тысяч лет назад. Найденная печь хорошо сохранилась и состоит из двух расположенных друг на другом выложенных сырцовый кирпичом на мед – топочной и обжигательной. Продуманности отмечается система жара проводящих каналов и дымоходов. Здесь же были найдены фрагменты чаш горшков других сосудов. Всего более 10 форм [4,20]

Керамика Саразма представлена столовой, тарной и кухонной посудой. Она делится на три основные группы: светлованную, среди которой особо выделяется красно ангажированная керамика с лощением; серую и черную с лощением и без него и расписную, одноцветную и многоцветную. Росписью украшалась преимущественно столовая посуда. По стилю роспись саразмских сосудов генетически наиболее связана с двумя регионами южной оседлозем-ледельческой зоны - Юго-Восточной Туркменией, в особенности с геоксюрскими поздне энеолитическими комплексами, и Белуджистано-Сеистанским регионом, расположенным к югу от Гиндукуша. Также в Саразме найдены серо глиняные сосуды с пророщенным орнаментом, имеющие североиранское происхождение. В небольшом количестве прослежены и традиции кельтеминарской неолитической культуры Юго-Восточного Приаралья. [5, с.62-68]. Таким образом впервые в Центральной Азии в одном поселении обнаружены из Южной Туркмении, Северо Восточного Систана Белуджистана.

Общий облик Саразма (архитектура, материальная культура, хозяйство, культы) свидетельствует о его южном происхождении, связанном с зоной оседло земледельческих культур. У истоков формирования Зеравшанского очага этих культур, вероятно, стояли переселенцы из южно туркменистанских общин, что в Саразме подтверждается стратиграфических. Не исключено, что причиной такого переселения была экологическая ситуация в Геоксюрском оазисе, связанная с миграцией водных потоков реки Теджен. Конкретный регион, где возникло поселение Саразм, был избран в качестве места обитания не только вследствие благоприятных здесь для развития сельского хозяйства условий, но и по причине близости к богатым источникам минерального сырья. Можно думать, что переселенцы ассимилировали здесь и какое-то местное неолитическое население, однако этот вопрос требует дополнительных исследований [1, с.254].

При явной южно туркменистанской доминанте, проявляющейся на ранних этапах развития Зеравшанского центра, здесь налицо и другая линия связей, уходящая в регионы, расположенные к югу от Гиндукуша. Здесь можно напомнить, что в погребении самого раннего периода Саразма были найдены браслеты из явно привозных морских раковин, а затем на поселении стал все более распространяться стиль росписи посуды, имеющей отчетливые белуджистанские истоки. Основу таких контактов, вероятно, составляла торговля, однако, обилие и устойчивое влияние на местную керамику расписной посуды белуджистанских типов, очевидно, позволяет поставить вопрос и о белуджистанских компонентах в среде саразмского населения. Однако традиция далеких импортов продолжает стойко сохраняться, о чем свидетельствуют находки сосудов североиранского происхождения. Саразм был удивительным центром скрещения самых различных связей и торговых контактов [7, с.53-54].

Такая роль региона в значительной степени сохраняется и в более позднее время, о чем свидетельствуют открытые здесь погребения и могильники эпохи поздней бронзы. Так, недалеко от Пенджикента, в Зардча Халифа, обнаружено захоронение мужчины вместе со скелетом архара. В сопровождающем инвентаре преобладают бронзовые предметы и керамика, идентичные изделиям бактрийско-маргианского комплекса, свидетельствуя о южной ориентации культурных связей.

Таким образом, можно почеркнуть, что Саразм является уникальным- памятником древнеземледельческой культуры и важным ремесленным центром.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валиев, А. Шарипов, М. Шафаков Х. Археологи. – Душанбе, 2018.- С.
2. Исаков, А. Первооткрыватель Саразма. Душанбе: Истеъдод.– 2015
3. Исаков, А. Саразм - начало цивилизации таджиков.-Душанбе: Дониш. 2018.
4. Метало образы воюющие орудия Саразма (По экспериментально – тератологические данным). // Известия АН РТ. Отд. Общ. наук – 1993 №1 – 2 (29-30)
5. Саразм – Душанбе, 2006. – 19 с.
6. Смирнов, А.П. По вопросу археологической культуры // Советская археология.-1964.-№ 4.
7. Шербоев, С. Саразм – зеркало цивилизации таджикского народа. Душанбе: 2020.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ НАСЕЛЕНИЯ ДРЕВНЕГО САРАЗМА

В статье рассматривается экономическая жизнь населения древнего Саразма особенно в период позднего энеолита и ранней бронзы.

Основу экономики жителей Саразма составляло земледелие, скотоводство, различные специализированные производства, и в первую очередь металлургия и металлообработка. О высоком уровне земледелия свидетельствуют разнообразия орудия труда.

Развитие скотоводства ориентированно на разведение мелкого рогатого скота. Охота и рыболовство имели вспомогательный характер.

С конца IV тыс. до н.э. поселение Саразм было одним из крупнейших центров древней металлургии Центральной Азии. Особо следует отметить, что саразмийцы освоили металлическое производство. Саразмские специалисты научились получать бронзу – сплав меди с разными компонентами который получали естественным путём.

В Саразме высоко было развито ювелирное дело. На поселении найдены предметы ювелирного производства - лазурита, бирюзы и других минералов.

Таким образом, можно подчеркнуть, что Саразм является уникальным памятником древнеземледельческой культуры и важным ремесленным центром.

Ключевые слова: Саразм, население, экономическая жизнь, земледелие, скотоводство, металлургия, орудия труда, производство, ремесло, ювелирное дело, культура,

ECONOMIC LIFE OF THE POPULATION OF ANCIENT SARAZM

This article deals with the economic life of the population of ancient Sarazm, especially, in the period of late Eneolita and early bronze.

The basis of the economy of the residents of Sarazm was agriculture, cattle breeding, various specialized production, and primarily metallurgy and metalworking. About the high level of agriculture is evidenced by the diversity of labor tools.

The development of cattle breeding is focused on breeding small horned cattle. Hunting and fisheries had auxiliary.

From the end of IV thousand BC. The settlement of Sarazm was one of the largest centers of the ancient metallurgy of Central Asia. It should be noted that Sarazimians mastered metallic production. Sarazm specialists have learned to receive bronze - alloy copper with different components that were obtained natural way.

The jewelry was highly developed in sarazm. On the settlement found objects of jewelry production - lazurita, turquoise and other minerals.

Thus, it is possible to blacken that Sarazm is a unique monument of ancient-earth culture and an important craft center.

Keywords: Sarazm, population, economic life, agriculture, cattle breeding, metallurgy, tools, production, craft, jewelry, culture.

Сведения об авторе:

Шарипов Махмадали Хайруллоевич – старший преподаватель кафедры методика преподавания истории и права Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни Тел: (+992) 939530074.

About the author:

Sharipov Makhmadali Khairulloevich - a senior teacher of the Department of Teaching History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini Tel: (+992) 939530074.

ИНЪИКОСИ ХУКМРОНИИ АМИРОНИ МАНФИТИ ДАР ОСОРИ АҲМАДИ ДОНИШ

Нуруллозода М.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Яке аз маҳбубтарин фарзандони Бухорои Шарифи қарни XIX Аҳмад Маҳдуми Дониш, бо лаққаби Аҳмади Калла (1826-1897) ба ҳисоб меравад. Аҳмади Дониш дар шаҳри Бухорои Кӯҳна, дар оилаи мулло Носир ба дунё омадааст. Аҳмади хурдсол маълумоти ибтидоиро дар мактаби шахсии модараш барои духтарон гирифта, инчунин, дар мактаби ҳофизони Куръон низ таҳсил намудааст. Аммо Аҳмад мактаби қорӣро ба зудӣ тарк карда, аз синни 14 – солағӣ таҳсилро дар мадраса давом медиҳад. Ӯ дар мадраса ба ғайр аз илмҳои динӣ, асосан мустақил ҳудаш, таъя ба қорҳои уламои Шарқ, фанҳои риёзиёт, таърих, нучум, табиёт, ҳайват, фалсафаи табиӣ ва адабиёти бадеиро меомӯзад. Аҳмади Дониш таҳминан соли 1855 бо хоҳиши амир Насрулло ба дарбор роҳ ёфта, ба ҳайси меъмору муҳандиси дарбор таъйин мегардад. Мутафаккир аввалин бор солҳои 1857 – 1858 бо фармони амир Насрулло ба ҳайси мирз-қотиб дар ҳайати сафорати амир, бори дуюм солҳои 1869 – 1870 ва бори сеюм солҳои 1874 – 1875 ба Русия сафар мекунад. Дар давоми ин сафарҳо Аҳмади Дониш аз наздик бо ҳаёти сиёсӣ-иқтисодӣ ва махсусан фарҳангии-мадании маркази империяи Русия шаҳри Петербург, ба таври назаррас шинос мешавад. Аз ин рӯ, ҳама рӯйдодҳои ба вуқӯ омада дар баробари таъсири адабиёти классикии форсу тоҷик дар ташаккули маорифпарваронаи Аҳмади Дониш мақоми арзандае мебозад [4, с.1].

Наздикии солҳои 1870-1873 А. Дониш рисолаеро таълиф менамояд, ки дар он ақидаҳои худро нисбат ба адолат ва тартибу низоми идоракунии давлату ҷомеа изҳор менамояд. Дар ин А. Дониш ба ин асар номи “Рисола дар назми тамаддун ва таовун”-ро мегузорад. Бояд таъкид кард, ки асари номбурда дар воқеъ як барномаи тайёри ислоҳоти амиқи тарзи идоракунии давлат ва пояҳои иҷтимоии аморати Бухоро ба ҳисоб мерафт. Ҳамин мақсад буд, ки мутафаккир ин рисолаеро ба амир Музаффархон пешниҳод карда буд. Муаллиф дар рисолаи мазкур баҳри идоракунии кишвар таҳияи сохтори вазоратӣ ва маҷлиси машваратӣ (парламент)-ро зарури муҳим мешуморад. Ба ақидаи А. Дониш ҳукуку уҳдадорҳои шоҳ (амир), ҳамчун ҳокими мутлақ бояд дар назардошти қонуну (Конститутсия) қонунгузорӣ маҳдуд карда шавад. Илова бар ин, дар рисола муаллиф оиди сохтор ва ҳукуку вазоратҳо, тартибу мавқеи қувваҳои мусаллаҳ, ҳукуку мақоми амир, муносибати ҳукуматдорон нисбат ба мардумро батафсил изҳор мекунад. Дар ин ҷо мутафаккир таъкид мекунад, ки шоҳ (амир) бояд аз ҷумлаи донишмандтарин шахсон таъин гардад ва доимо дар хидмати мардум бошад; дар як кишвар шоҳи одилу амалдори иртиқопараст буда наметавонад, зеро ки ҷунин амалдор зери сарпарастии ӯ амал мекунад [9, с.15].

Ба фикри мутафаккир шоҳ ҳамон вақт адолатпарвар буда метавонад, ки ӯ агар даҳ шартро риоя кунад. Аввалан, ба ақидаи муаллиф, “дар ҳар воқеа, ки раоёро пешниҳод ҳоким афтод, подшоҳ худро дар он воқеа аз раоё тасаввур кунад ва дигарро бар худ ҳоким донад. Ва дар он ҳам ҳар ҳукм, ки аз дигаре ба худ раво намедорад, мисли он аз худ ба дигаре раво надорад ва агар раво дорад, хиёнат карда бошад”. Ӯ ин ки дар шартҳои ҳафтум ӯ таъкид мекунад, ки: шоҳи одил “он ки аз хатари ҳукумат ва вилоят ғофил набошад. Ва яқин донад, ки мансаби аморату ҳукумат олатест, (ки) бад-он саодату некномии дунё ва охираат касб метавон кард. Ва ҳам шақовату гирифтори ва бадномии абадӣ ҳосил тавон намуд”. Баъдтар дар шартҳои нӯҳум мегӯяд: “...некбахтарин раиятдорон касест, ки раият бад-ӯ некбахт аст, ва бадбахтарин касе он аст, ки раият бад-ӯ бадбахт аст” [9, С.25]. Умуман дар рисола ҷунин пандҳои хеле сершуморанд. Дар асари мазкур мутафаккир сатҳи пасти рушди маорифу фарҳанг, симои манфури табақаҳои ҳукумронро танқид намудааст.

Амир Музаффархон аз пешниҳоди тақдирсози А. Дониш оид ба давлатдорӣ ба ҳарос омада, на танҳо онҳоро қабул накард, балки ӯро аз дарбор дур намуда, аввал ба Ғузор, баъд дар Наҳрпай ба ҳайси қозӣ таъин менамояд. Баъдтар мутафаккир тамоман аз қорҳои давлатӣ ва хизмати дарборӣ дур карда мешавад. Тақрибан аз солҳои 1875 мутафаккир ба навиштани шоҳасари худ «Наводир-ул-вақоеъ» шурӯъ менамояд. Нависанда соли 1885, баъд аз марги амир Музаффархон ва ба тахт нишастани писари ӯ – Абдулаҳадхон ба Бухоро баргашта, бо марҳамати амири ҷавон муддате ба ҳайси китобдори мадраси Ҷаъфархочаи Бухоро таъин мегардад. Ҳама ин ба мутафаккир имкон медиҳад, ки шоҳасари худро муддати 15 сол ба охири расонида, онро байни ҳаводорону ҳамфикрони худ паҳн кунад. А. Дониш дар асари «Наводир-ул-вақоеъ», ҳамчун шоҳиди замон норасоҳои иҷтимоӣ, нобаробарӣ ва беадолатии ҷамъияти феодалии Бухоро, қафомондагии ҳаёти фарҳангӣ, тарзи шахшудамондаи таълим дар мактабу мадрасаҳо, симои манфури табақаҳои ҳукумронии амирӣ, ки нисбат ба мардум хело бераҳмӣ зоҳир менамуданд, ҷаҳолат ва ғафлатзадагии арбобони динию маъмурии давр ва ғайраҳоро хеле сахт танқид ва маҳкум намудааст. Ба ин асар, аз ҷониби худи

муаллиф рисолаи дар боло номбаршуда – “Рисола дар назми тамаддун ва таовун” ҳамчун яке аз қисматҳои он замм карда мешавад. Бояд қайд кард, ки равияи маорифпарварӣ чараёни иҷтимоӣ сиёсӣ ва адабию фарҳангист, ки зиёёнро аз ғафлати шахшудамондагии давраи кӯхнаи феодалии бедор карда, онҳоро ба даврони нав, замони тантанаи илму амал ва адолат даъват мекард. Ҷонибдорони ин чараён маҳз бо усули тарғиби ғояҳои хайру адолат, илму маърифат иллату камбудҳои сохтори муайяни ҷамъиятиро барҳам зада, анбанаю маишат ва сиёсати ноадолатонаи онро тағйир додан мехостанд. Фикру ақидаҳои А. Дониш маҳз ба ҳамин мақсад низ равона гардида буданд. Аз ин рӯ, А. Донишро чун яке аз саркардагони чараёни маорифпарварии Осиёи Миёна маҳсуб медонанд [3, с.67-166].

Дигар асари машҳури А. Дониш, ки ақидаҳои пешқадами сиёсӣ иҷтимоӣ ва маорифпарварии ӯ боз ҳам равшантар баён шудаанд, “Рисолаи таърихи ”-и ӯ ба ҳисоб меравад. Ин асар бо ҳамон шакле, ки то ба даврони мо расидааст, як қисмати аввали рисолае будааст, ки мутафаккир онро ба итмом нарасонидааст. Лекин худ ин қисм як асари мустақиле ба ҳисоб меравад, ки аз шаклу мундариҷаи алоҳида иборат аст. Бо сабаби он ки рисолаи мазкур тамоми нашудааст, А. Дониш ба он ном намондааст. Аз ин рӯ, он то ба имрӯз байни аҳли илм ва тадқиқотчиён бо номгузории гуногун маълум аст: “Тарҷумаи ҳоли амирони манғития”, “Таърихча”, “Рисола ё худ мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития” ва ғайра, ки мазмуни он иборат аз таҳлили таърихи салтанати амирони манғит ва воқеаҳои сиёсӣ он замонро дар бар мегирад. Асари номбаршуда дар охири ҳаёти мутафаккир таълиф ёфта, бо ин сабаб дар он замон ба дигарон он хуб маълум набуд. Аз ин рисола танҳо якҷанд дӯстони наздики нависанда, ки онро дар шакли сиёҳнавис хонда буданд, шинос буданд [2, с.37-38]. Рисолаи мазкур наздики пас аз даҳ соли таълифи «Наводир-ул-вақоъ» навишта шудааст. Бо ин сабаб, мутафаккир давоми даҳ сол тавонистааст сохтори сиёсӣ Бухоро, амиру аморат, сиёсатмадӣ ва усули кишвардорӣ онҳоро боз ҳам амиқтар омӯзад. Асосан А. Дониш ин асарро ба фаслу бобҳо ҷудо намекунад. Он тақрибан аз рӯи мазмун иборат аст, аз: муқаддима, қисмати асосӣ рисола, ки худ ба ду бахш ҷудо шудааст. Баъд аз ба анҷом расидаи он мутафаккир ақидаҳои худро ҷамъбаст мекунад. Дар қисмати муқаддимавии асар мутафаккир чун олими астроном ва донандаи фалсафаи рушд баромад мекунад.

Ба ақидаи А. Дониш, дунё ва ҷомеаи инсонӣ доимо дар чараёну рӯшд ва таназзулу харобишавӣ қарор дорад. Муаллиф ин фалсафаи рушдро дар заминаи сайри сайёраҳо қазоват менамояд. Мутафаккир чунин мепиндорад, ки агар 4 ва ё 100 сол давраи рӯшд ба ҳисоб равад, ҳатман баъд аз ин таназзул пеш хоҳад омад. Барои наҷот ёфтани аз ин ҳолат ба андешаи муаллиф, дар ҳар як давраи муайян аз зумраи шохон ё донишмандон як ё якҷанд гурӯҳе ташкил меёбанд, ки онҳоро мучаддиди (навқунандаи) алф (ҳазор) ё миа (сад) мегуянд. Мутафаккир барои ин гуфтаҳо Темур Хусайн Бойқаро, Абдуллоҳхон ва Субҳонқулихонро мисол меоварад. Дар ин ҷода, алалхусус, мутафаккир нисбат ба амир Шохмуроди манғитӣ назари мусбат дорад. Чунки дар баробари ба сари қудрат омадани амир Шохмурод дар аморати Бухоро назовари дар соҳаҳои иҷтимоӣ оғоз мешавад, аз ин рӯ, нависанда ба амир Шохмурод баҳои баланду мусбӣ медиҳад [6, с.18-20].

Дар асари мазкур дар аввал воқеаҳои сиёсӣ ҳукумати Дониёл ва фаъолияти сиёсӣ ӯ, ки «Харобии назми аморат дар замони амир Дониёл ва тарзи салтанати амир Шохмурод» унвогузори шудааст, тасвир меёбанд. Назари мутафаккир ба ин амир ва тарзи ҳукуматдорӣ ӯ манфӣ мебошад. А. Дониш амир Шохмуродро баҳои баланд дода, таназзулро аз аҳди амир Музаффар меҳисобад. Муаллиф менависад: «Аз ҷумлаи тадбирҳои, ки амир Музаффар дар назми ҳукумат ниҳод, барои ҷалби дилҳо ва ҷамъияти халқ яке он буд, ки ҳамаи нуқуд, дираму динорро ба нияти ғазо ва аскардорӣ аз миёни халқ бардошт ва дар ҳазина ниҳод, то агар касеро ба дираму динор эҳтиёҷ афтад, бояд, ки сари иродат ба давлатхона ниҳад ва хидмати амир кунад ва зар бибарад. Дигар аксар заминҳои фуқароро барои ҷаҳор боғи султони баргузида бихарад ва ҳар ҷо, ки боғе медиҷанд, барои подшоҳ мехариданд, то агар касеро иштиҳои ангуру анҷир, сар дар ин дарбор ниҳад»...» Инчунин боз мегуянд: «Назми дигаре, ки амир Музаффар дар боби вилоятдорӣ ниҳод, рақси бачагон ва қавлу ғазали масҳарабозон ва дорбозии эшон буд, ки дар тамоми солу фасул ин шева дар ҳамаи қаламрав ҷорӣ буд ва шабу рӯз овози найу духул аз ҳама ҷо баланд буд, то халқ гумон кунад, ки ҳама ҷо орамидааст». Назари Аҳмади Дониш ба амир Абдулаҳад низ хеле бад аст. Ин амир ягон беҳбудӣ барои кишвар накард, - мегуяд муаллиф [2, с.35].

Инчунин, А. Дониш дар рисолаи мазкур тарзи ҳукуматдорӣ ва ҳолу аҳволи давлати аморати Бухоро ва мардумро дар фаслҳои ояндаи худ дар симои ҳукуматдорӣ амирон Ҳайдар, Хусайн, Умар, Насруллоҳ, Музаффар, Абдулаҳад ба таври возеҳ ба риштаи қалам даровардааст. Амир Ҳайдарро низ мутафаккир баҳои баланд медиҳад. Ба андешаи муаллиф, замони ҳукмронии амир Ҳайдар Бухоро ба яке аз шаҳрҳои олами илму маърифат мубаддал мегардад, чунончӣ ӯ менависад: “Ин овоза дар тамоми диёри ислом мунташир шуда, мардум аз актору (амсори) рубӣ маскун, барои таҳсили улум ба Бухоро меомаданд. Ба наҳче улуми шариат ва аҳкоми худуди илоҳӣ ҳеч подшоҳе инчунин тараққӣ ба аҳли илму уламо воқеъ нашуда бошад” [6, с.31].

Дар бораи ҳукмронии муддати ками амир Хусайн ва амир Умар каме сухан ронда, муаллиф ба амир Умар баҳои манфӣ медиҳад: “Азбаски дар таъбаш фиску фасод муставлӣ буда, дар муддати андак ҳам хеле доди айшу комрониро дода, аз барои бақияи умр захира андӯхта, дар авқоти шабурузӣ бе майу мугриб зист накарда, мудом масту беҳуш буда, то ки дар айёми ҳукумати худ аз муҳосараи Бухоро ва омадани амир Насруллоҳ – бародари ӯ аз Самарқанд, беҳабар буда” [6, с.32]. Дар бораи амир Насруллоҳ муаллиф менависад: “Ва ба ҳар кайф аз аҳволи умаро ва сипоҳ ва уламо хабардор буда мартабаи ҳоли ҳар касро фароҳури он нигоҳ медошт ва бе иллоте қавӣ халқро ба маърази беобрӯӣ намекашид. Ва дар асри ӯ ҳамаи фуқаро ва раияту сипоҳ дар маҳди амну амон осуда, доим фароҳиву арзонӣ буд ва вуфури неъмату ободонӣ” [6, с.35]. Яъне, муаллиф ба амир Насруллоҳ баҳои мусбӣ дода, дар муқоиса бо амирон Умар ва Хусайн барои мардум азизтар ҳисобида мешуд. Фасли калони рисолаи “Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития” ба салтанати амир Музаффар, тарзи ҳукмронии ӯ бахшида шудааст. Умуман, мутаффакир ба ҳукмронии амир Музаффар баҳои манфӣ медиҳад ва ӯро дар таназули аморати Бухоро айбдор мекунад, чунончӣ ӯ менависад: “Ду-се соли аввал аз ҳукумат ба бақияи давлати падар аскар кашада, болои Ҳисору Қўқанд рафта, баъзе мавзеъро ба қаҳру ғалаба гирифта, аҳли онро амон надода, ба қатлу асирӣ расониданд. Ва дар охир боз ҳама ба бағӣу фасод баргашт. Чун ду-се фатҳи мутақиб аз ғайри чангу ҷидол амирро даст дод, нахвати фиръавнӣ ба димоғи ӯ роҳ ёфта, аҳадеро ғайр аз худ дар чаҳон намедид” [6, с.36-37].

Дар анҷоми рисолаи мазкур А. Дониш дар бораи завоҷи аморати Бухоро изҳор менамояд - «Осмон бар сари инҳо фуруд ояд!» – мегуяд. Ин аз як ҷониб, бо сабаби муоинаи ситораҳо бошад, аз ҷониби дигар, А. Дониш хобҳои дидаи дӯстонашро низ чунин таъбир мекунад, ки натиҷаи аз осмон рехтани ситораҳо, танҳо монанди шер, пора – пора гардидани ӯ аз дасти даррандагони дигар ва ғайри ба ин гӯвоҳ мебошад.

Ҳамин тавр, ки асари А. Дониш, чуноне ки аз номи он бармеояд, яъне «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» таърихиву адабӣ мансуб ёфта, дар афкори адабии тоҷик мақоми арзандаеро дорост. Бо сабабе ки рисола таърихи асри мутафаккир аст, он ҷанбаи бисёр қавии публитсистиро низ дорост. Аммо ин рисола на публитсистика, балки асари таърихист, ки аз ҷониби нависанда ва шоир рӯи қор омадааст ва шоёни диққат аст. Дар асари мазкур мутафаккир ҳукуматдорони кишварро бо усули пешгирифтаи давлатдоронашон тасвир намуда, мушоҳидаҳои худро ошқору пинҳонӣ баён мекунад. А. Дониш дар рисола тавачҷуҳ танҳо ба амир Шохмурод мекунад ва амирони дигари манғитро хеле саҳт накушиш мекунад [2, с.36].

Дар муқобили амир Шохмурод ҳамон амирони дигари ин сулола меистанд. Масалан, амир Музаффар ва сари қудрат омадани ӯро сабаби бадбахтӣ барои ҷомеа мекунад. Зеро ӯ дар фикри беҳдошти қори мардум нест. Ӯ қудратро воситаи беҳтарини хушгузаронии умр меҳисобад. Аз ин рӯ, ҳолати кишварро басо табоҳ намуда, халқу мамлакатро ба вартаи ҳалокат расонида буд. Аз ҷумла, низоми тамоман вайрон ва бенизоми идораи давлат ва ҳокимияти амир, ахлоқи разилаи аъёну ашроф ва дигар табақаи ҳукмрон, беҳирадӣ ва бетадбирӣ, қутоҳназарӣ ва беандешагии нахуствазири Бухоро, ахлоқи паст ва ҳислатҳои манфӣи худӣ амир кишварро ба гирдоби ҳалокатбор андохта буд. Умуман, хизмати таърихӣ Аҳмади Дониш дар он аст, ки ӯ мероси адаби-илмӣ ва таърихӣ миллиро басо амиқу дақиқ омӯхта, ҳамчун таълимдихандаи мадраса ва фарди аз таърихи ислом огоҳ рӯ ба эҷод овардааст. Хусусан, таъсири «Бадоеъ-ул-вақоеъ» аз осори мансури бадеӣ дар эҷодиёти Аҳмади Дониш хеле фаровон ҳис карда мешавад. Аз тарафи дигар, се сафари ӯ ба Русия – ба олами Ғарб, шиносии мутафаккир ба симоҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, илмӣ, фарҳангӣ, адабӣ, инқилобӣ ва дигарон роҳи зеҳнӣ ӯро ба тафаккури нав муҳокимарониву натиҷагирӣ дигар равшан намуд. Ин аст, ки тозақорҳои мутафаккир низ дар ҳамин замина зухур кардааст. Ҳамин инқилоби фикрӣ, чунбиши зеҳнӣ, ғановати ақлонӣ ӯро водор намудааст, ки тарҳафкани чараёни нави мафкуравӣ дар таърихи адабиёту фарҳанг эътироф гардад [5, с.1].

АДАБИЁТ

1. Аҳмади Дониш. Асарҳои мунтахаб. / Дониш, А. Сталинобод, - 1957.
2. Аҳмад, Маҳдуми Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития / Маҳдуми Аҳмад. – Душанбе: Дониш, 1988. – 288с.
3. А. Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 1 / Дониш, А. – Душанбе: Дониш, 1988. – 288с.
4. Манбаи электронӣ. Мурочиати охири 18.03.21. https://tg.wikipedia.org/wiki/Аҳмади_Дониш
5. Манбаи электронӣ. Мурочиати охири 18.03.21. <http://komron.info/risolai-mangitiya/>
6. А.М. Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития./Дониш А.М. Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2010. Мухаррир Ҳ. Пирумшоев. - 180с.

7. У. Назиров. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони мангития (Бо саъи ва эҳтимом ва тасхеҳи Абдулғани Мирзоев). / Назиров У. - Сталинобод, - 1960.
8. Ҳотамов Н.Б., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик (Китоби дарси). – Душанбе, 2011.
9. Ҳодизода Р. Аҳмади Дониш /Р. Ҳодизода. - Душанбе. Ирфон, 1976. - 202с.

ОТРАЖЕНИЕ ПРАВЛЕНИЯ МАНГИТСКИХ ЭМИРОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АХМАДА ДОНИША

В данной статье автор исследует и анализирует актуальную и востребованную проблему - историю правления мангитских эмиров в произведениях великого мыслителя XIX века «Трактат или краткое изложение истории правления Мангитской династии». Следует отметить, что история таджикского народа и одного из ближайших государств Бухарского эмирата, где проживало нынешнее население Таджикистана, стала одним из важнейших вопросов интереса среди ученых и исследователей этой проблемы. На этот счет мнения разные, а иногда и противоречивые. В этой статье автор предпринял попытку обобщить творчество и деятельность великого мыслителя А. Дониша, его представления о своем времени, о королях (эмирах) Мангитов, которые являлись правителями Бухарского эмирата на протяжении последних трехсот лет до 1920 года, их способе правления, причинах и факторах их развития и упадка, хороших властителей и тиран и т.д. Автор наглядно показывает читателю каждого из эмиров этой страны, опираясь на различную литературу и высказывая свои взгляды на их правление. В действительности, великое произведение А. Дониша - является одним из уникальных трактатов в истории таджикского народа, который показывает произвол и жестокость правителей Мангитов по отношению к своему народу.

Ключевые слова: история, история таджикского народа, Бухарский эмират, Ахмади Дониш, мыслитель, писатель, произведение, трактат, мангития, эмир, царь, правление, государственность.

REFLECTION OF THE RULE OF THE MANGHIT EMIRS IN THE WORKS OF AHMAD DONISH

In this article, the author examines and analyzes an urgent and demanded problem - the history of the reign of the Mangit emirs in the works of the great thinker of the 19th century "A treatise or a summary of the history of the rule of the Mangit dynasty." It should be noted that the history of the Tajik people and one of the closest states of the Bukhara Emirate, where the current population of Tajikistan lived, has become one of the most important issues of interest among scientists and researchers of this problem. Opinions on this matter are different, and sometimes contradictory. In this article, the author made an attempt to summarize the work and activities of the great thinker A. Donish, his ideas about his time, about the kings (emirs) of the Mangits, who were the rulers of the Bukhara Emirate over the past three hundred years until 1920, their mode of government, reasons and factors their development and decline, good rulers and tyrants, etc. The author clearly shows the reader each of the emirs of this country, relying on various literature and expressing his views on their rule. In fact, the great work of A. Donish is one of the unique treatises in the history of the Tajik people, which shows the arbitrariness and cruelty of the Mangit rulers in relation to their people.

Key words: history, history of the Tajik people, Bukhara Emirate, Ahmadi Donish, thinker, writer, work, treatise, mangitiya, emir, king, government, statehood.

Сведения об авторе:

Нуруллозода Мехрон Нурулло – докторант (PhD)-и кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел: (+992) 985108434

About the autor:

Nurullozoda Mehron Nurullo - is a doctoral student (PhD) and of the Department of the History of the Tajik People of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel: (+992) 985108434

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонидани намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуются основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2020. № 1 (90)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 39,25 усл. п.л.40
Подписано в печать 22.05.2020 г. Заказ №2020/30-01
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.